Folj. Ujs. O. 334/2.

FOLIA SAVARIENSIA

VASI SZEMLE

Főszerkesztő:

Dr. PÁVEL ÁGOSTON

Szerkesztőbizottság:

Dr. Bendefy László, Dr. Géfin Gyula, Dr. Palkó János, Pákay Arnold, Dr. Pethő István, Dr. Smidt Lajos, Dr. Szendy László, Tóth János, Vass Béla.

95 képpel és 2 műmelléklettel.

II. ÉVF. SZOMBATHELY 1935.

301521

Tartalom.

Oldal

RÖG ÉS LÉLEK.

Babos Lajos: A nagysitkei „török emlék" 197
Barcza Leander dr.: Kik voltak a kőszegi vár urai és kapitányai? 391
Beke Ödön dr.: A székelyek dunántúli kapcsolatai és a népies állatnevek 77
— A kecske és a kecskerágó 176
— Népies növényneveink történetéhez 256, 381
Bencze József dr.: Szelestey László pályafutása 180
Fábián Gyula: A jáki gerencsérek 27
Fábián Mária: Dorffmaister István művészi munkássága a szombathelyi egyházmegyében 296
Hein Tádé dr.: Székely László 316
Horváth Tibor Antal: Szombathelyi órásmesterek 151
Jacobi Lányi Ernő dr.: A regösének ritmusának néhány tulajdonsága 264
Kallós Zsigmond dr.: Regösdalaink rejtélye 129, 215
Kárpáti Zoltán dr.: Gáyer Gyula adatai Sopron vármegye flórájához 162
Makkos Lajos: Regölés Karakón és Kissomlyón 166
— A jánosházi tornác és a katonaszoba 376
Mosonyi Dezső dr.: Beethovennek egy eddig ismeretlen levele 81
Polány István: Hová lettek a nyugatmagyarországi avarok és a nyugati gyepü finn-ugor (török) népessége? 342
Polgár Sándor dr.: Megemlékezés gróf Ambrózy-Migazzi Istvánról 1
Réthly Antal dr.: Herényi Gothard Jenő meteorológiai érdemei 209
— Adatok Szombathely-Herény éghajlatához 340
Schwartz Elemér dr.: Egy érdekes szentgotthárdi dűlőnév 80
— A Pyrker-család neve és származása 289
Szegi (Kascsák) Ödön dr.: Hollendonner Ferenc emlékezete 250
Tóth János: Szombathely város építésének multja és jövője 52
Vecsey Lajos dr.: A szombathelyi kir. líceum alapítása és első évei 1793—1808 ..... 85, 394
Visnya Aladár dr.: Egy 130 év óta lappangó rovarfaj felfedezéséről 45

ASZTAG.

Bendefy László dr.: Adatok Vas vármegye levantei kavicstakarójának ismeretéhez 407
† Gáyer Gyula dr.: Ribarits Sándor 277
H. T. A.: Az Érem 407
Kemény Gábor dr.: Munkácsy lélekcserélő napjai a Dunántúl 276
Pável Ágoston dr.: A Baumgarten-díj a vasi gránicon 103
— Tabor, Taboščar 277
Ifj. Perepatits István dr.: Vasi író a külföldi rádióban 98
Piszter Imre dr.: A szentgotthárdi apátsági Szent Bernát-szobor 97
Polgár Sándor dr.: Helyreigazítás és kiegészítés a „Megemlékezés gr. Ambrózy-Migazzi Istvánról" c. tanulmányhoz 206, 410
Schlosser József: Egy kis etnográfia 273
Schwartz Elemér dr.: Nyugatmagyarország német neve 205
Szalay Béla dr.: Bölömbika 405

MTAKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Oldal

Szendy László dr.: Megjegyzések a vasi népművelési gyöngyfűzérhez 99
Takáts József dr.: Szombathely a világirodalomban 103
— Haydn eredeti levele s névjegye a Vasmegyei Levéltárban 274
Tóth János: A Prometheus Könyvkiadó Vállalat szerepe Szeged kulturális életében 272

TULIPÁNTOS LÁDA.

Kallós Zsigmond dr.—Tőke Jenő: Hegyhátszentpéteri regösének 278
Molnár Lajos—Csaba József—Pável Ágoston dr.: Népies állat- és növénynevek Vas vármegyéből 280
Musits Jenő: Népies növénynevek Rábagyarmatról 414
Nagy Ernő: Rábagyarmati kiolvasó versek 411
Németh Jenő: Bucsui lakodalmi kurjantások 104

ŐRSÉG.

Bárdosi Németh János: Gyurányi László: A végtelenség sodrán 109
— Váth János új könyvei 285
— Harsányi Lajos válogatott költeményei 283
Boros Ádám dr.: Jávorka S. és Csapody V.: A magyar flóra képekben. 116
Fábián Gyula: Harangi László versei 283
— Csatkai Endre: Sopron vármegye műemlékei II. 286
Hegedüs Ferenc: Dr. Géfin Gyula: A szombathelyi egyházmegye történetének III. kötete 415
Heintz Fülöp: Mosonyi Dezső dr.: A zene lélektana új utakon 118
Kincs Elek dr.: Bárdosi Németh János: Zsellérek 206
Kutas Kálmán: Harsághy Pál: Borús fény 110
Pákay Arnold: Lengyel Géza: Gáyer Gyula emlékezete 117
Pável Ágoston dr.: Fábián Gyula: Különös háború 108
— Görög Kálmán: Repülő Miki 109
— Dr. France Stele: Monumenta artis Slovenicae: I., 1—2. 116
— Dr. France Stele: Monumenta artis Slovenicae: I., 4—5. 287
— Scherg Károly: Sárvár 120
— Beke Ö., Benedek M., Turóczi—Trostler J.: Emlékkönyv Balassa Józsefnek... 70. születése napjára 115
— Folyóiratszemle 207
— Panyigay Sándor: A kíntornások 284
— Takáts Gyula: Kút 285
— Bodor Antal: A falukutatás vezérfonala 286
— Slovenska krajina 288
— Vakarcs Kálmán: Szentgotthárd és környékének ismertetése 288
Schlosser József: A Magyar Etiópiai Expedíció könyvei 114
Székely László dr.: Szomoru Árpád: Kis síp az űrben 112
Szó: Horváth Sándor: Nóták lobogó szélben — Égő búzakeresztek — Falum arca 415
Toronyi István: Székely László írói arca négy új kötetében 110
Tóth János: Dr. Pálfy-Budinszky E. és Hergár V. szerk.: Szeged városépítési problémái 113
Törnár Ede dr.: Várady Imre: La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria 122
Vass Béla: Németh Imre: Kőszeg város művészettörténetéből. 119

Oldal

KRÓNIKA.

Dabasy Géza dr.: Dr. Antal Géza 123
Pável Ágoston dr.: Második évfolyam — Új alapítótag — A Gáyer-emlékmű. — A Széchenyi-emléktábla — Szelestey László — Az 1935. évi szombathelyi Ünnepi Hét 125
— Első évfolyamunk. — A Balassa József-emlékkönyv ... — A dunántúli líra 208
Ifj. Perepatits István dr.: A V. M. B. E. ünnepi közgyűlése 126
Smidt Lajos dr.: Dr. Márton Lajos 124
Csébi Pogány István: A sárvári „Banyafa" (Aquarell) 337

MTA KÖNYVTÁR

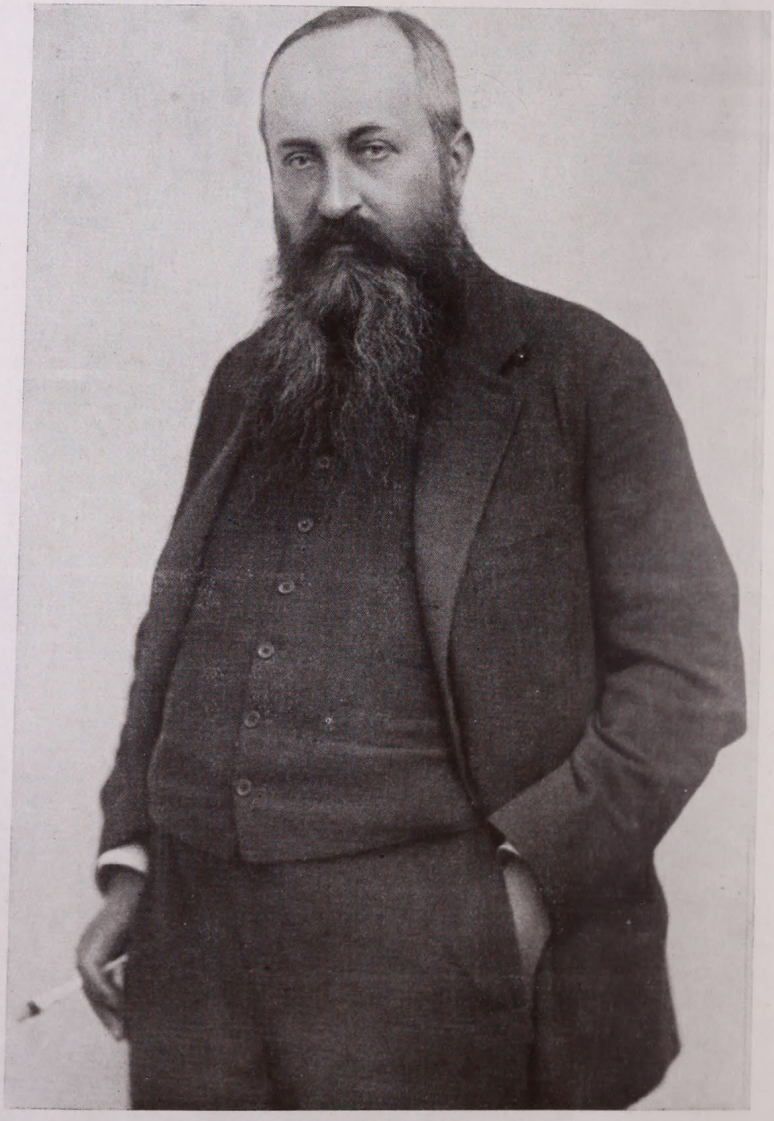

Antonín Lepaceo Tilián

II. 1-2

VASI SZEMLE

FOLIA · SAVARIENSIA

1 · 9 · 3 · 5

VASI • SZEMLE • FOLIA SAVARIENSIA

II. ÉVFOLYAM. ••••••••• SZOMBATHELY, 1935. ••••••••• 1-2. SZÁM.

Megjelent 1935. február 1-én. Erschienen am 1. Feber 1935.

o

Főszerkesztő (Chefredakteur): **DR. PAVEL ÁGOSTON.**

Szerkesztőbizottság (Redaktionskomitee):

Dr. Bendefy László, Dezső Lipót, Dr. Géfin Gyula, Dr. Palkó János, Pákay Arnold, Dr. Pethő István, Dr. Szendy László, Tóth János.

A címlapot Vass Béla tervezte. — A kiadásért Dr. Pálos Károly felelős.

o

Körzeti képviselők:

Celldömölkön: sz. Csorba Tibor író, tanár;
Jánosházán: Makkos Lajos polg. isk. igazgató;
Körmenden: Dr. Kevey István főszolgabíró;
Kőszegen: Dr. Szegi Ödön tanítóképzőint. tanár;
Sárvárott: szenttamási Babos Lajos körjegyző;
Szombathelyen: Dr. Pethő István polgármesteri titkár;
A szombathelyi járásban: Dr. Smidt Lajos közkórházi orvos;
Vasvárott: Kolbay Ödön polg. isk. tanár.

o

TARTALOM.

(Inhalt.)

RÓG ÉS LÉLEK. SCHOLIE UND SEELE.

Polgár Sándor dr.: Megemlékezés gróf Ambrózy-Migazzi Istvánról (Zum Gedächtnis des Grafen István Ambrózy-Migazzi).

Fábián Gyula: A jáki gerencsérek (Die Jáker Töpfer).

Visnya Aladár dr.: Egy 130 év óta lappangó rovarfaj felfedezéséről (Wiederauffindung einer seit 130 Jahren verschollenen Insekten-Art).

Tóth János: Szombathely városépítésének multja és jövője (Die Vergangenheit und Zukunft der Bauentwicklung Szombathelys).

Beke Ödön: A székelyek dunántúli kapcsolatai és a népies állatnevek (Die Verbindung der Székler mit Transdanubien und die volkstümlichen Tiernamen).

Schwartz Elemér dr.: Egy érdekes szentgotthárdi dűlőnév (Eine interessante Rain-Benennung in Szentgotthárd).

Mosonyi Dezső dr.: Beethovennek egy eddig ismeretlen levele (Ein unbekannter Brief Beethovens).

(Folyt. a boríték 3. oldalán.)

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY (New York City, fifth Avenue 42nd Street) — ez az óriási méretű amerikai kultúrális intézmény — fontosnak tartja, hogy a Vasi Szemle összes számai hiánytalanul ott állianak polcain. Azért ezen szokatlan úton keres valakit előfizetőink közül, aki az I. évf.-nak teliesen elfogyott 1. számát hajlandó volna neki — akár közvetlenül, akár szerkesztőségünk útján — átengedni.

FOLIA·SAVARIENSIA

VASI·SZEMLE

II. ÉVF. • SZOMBATHELY, 1935. • 1—2. SZ.

Megemlékezés gróf Ambrózy-Migazzi Istvánról.

Írta: POLGÁR SÁNDOR DR.

Bevezetés.

A Magyar Botanikai Lapok 1928. XXVII. évfolyamában egy Ornithogalum-faj, az *Ornithogalum Degenianum* leírását tettem közzé. Ez a cikkem 1929. év elején jelent meg. 1929. V. 17-i dátummal levelet kaptam az előttem akkor még személy szerint ismeretlen, de hírből már ismert gróf Ambrózy Migazzi István úrtól, melyben igen udvarias formában szokatlan melegséggel érdeklődik az új forma iránt. „A Botanikai Lapok tegnap olvasott számában megjelent igen érdekes Ornithogalum cikke — írja — lázba ejtett. Ezt a genust ugyanis nagyon szeretem és mint kertész tisztelem is annyira, hogy a napokban sok ezer példányt ültettem ki. Ezért nagy hálára kötelezne, ha az *O. Degenianum*-ból néhány élő példányhoz juttatna." Levele további folyamában adatokat kér a növény termőhelyének ökologiai viszonyairól stb.

Természetes, hogy az *Ornith. Degenianum* atyjának hizelgett, hogy szülötte iránt ily előkelő helyről is ily melegen érdeklődnek s a gróf kérését teljesítve, megindult közöttünk a levelezés,[1] melyből csakhamar személyes ismeretség is lett.

Rövidesen megtudtam, hogy nemcsak az *Ornithogalum*-genus a kedvence a grófnak, hanem a *Scillák*, a *Liliumok*, a *Muscarik*, a *Genisták*, az *Azaleák*, a *Yuccák*, a *Crocusok* stb. is bevonultak a kedveltek sorába.

Megismertem benne a természet, különösen a virágok rajongóját, a művészlelket, akinek nagy szíve mindent magához ölelt, ami szép és jó, megismertem a szellemes és nagytudású férfiút, az ernyedetlen munkást és alkotót, aki a tevékenység lázában égett, a sokoldalú, művelt embert, ki szellemével átfogta a tudásnak igen sok ágát, a kedélyes tár-

[1] 1933 májusig 36 levelet és néhány levelezőlapot kaptam tőle; a levelek között igen terjedelmesek is vannak, mert néha folytatásokban hetekig íródtak.

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

salgót, ki gazdag élettapasztalataival oly jóízűen szórakoztatta társaságát, a jó és a szerény embert, ki túláradó hálával köszönte meg a legkisebb szívességet, melyben embertársai részesítették. Az agy és a szív, a szellem és a jóság ritkán egyesültek oly harmoniává, mint ebben a kiváltságos lényben.

Ifjúsága, tanulmányai.

Sédeni, walli és sonnenthurmi dr. gróf Ambrózy-Migazzi István már a szülői házból magával hozta a virágok szeretetét. Érdekes véletlen, hogy Nizzában, a virágok városában született 1869. márc. 5-én mint Ambrózy István báró és Erdődy Agatha grófnő gyermeke. A család régi nemesi család, mely 1610-ben II. Mátyástól nyert címeres nemesi levelet, 1838-ban pedig Ambrózy Lajos helytartósági tanácsos gyermekei bárói rangot.

Gyermekéveit a régi családi kastélyban, a szombathelyi járásban fekvő Tanán élte le. A kastélyt igen szép park övezi. Már gyermekkorában felébresztette benne a virágok szeretetét édesanyja, akinek ily irányú tevékenységéről megható képet fest egyik cikkében.[2] Elmondja, hogy édesanyja a környékből különböző növényeket: hóvirágot, tőzikét, Scillát, kankalinokat, májkökörcsint hozott kertjükbe, és itt ezek meghonosodtak. Tél végén nagy érdeklődéssel várták, mikor bújik ki az első hajtás és megjelenése után ujjongással üdvözölték. Minden nap lesték a virágok fejlődését és letépésük szentségtörésnek számított. Mikor később mint iskolásfiú a szülői házból idegenbe került, mindig elküldte neki édesanyja az első hóvirágot, az első crocust és császárkoronát és más ujdonságokat, melyeket az évről-évre gyarapodó virágszőnyeg termelt. Már ekkor mutatkozott benne a virágok szeretete, melyet az otthoni környezet ébren tartott, sőt élesztett.

Iskoláit a bécsi Terezianumban végezte, hol már akkor kitünt nyelvtehetségével; majd felsőbb jogi tanulmányait Bécsben, Louvainben, majd Budapesten folytatta és megszerezte a politikai tudományok doktorátusát is. Tanulmányai befejezése után nagy utazásokat tett és Európa majd minden országában megfordult, mindenütt különös szeretettel tanulmányozva a kerteket és a természetet. Rendkívül nagy hatással voltak rá a Földközi tenger örökzöld növényei. Utazásai közben kapóra jött neki erősen fejlett nyelvérzéke. Oroszországtól Portugáliáig, Norvégiától Görögországig mindenütt beszélte vagy legalább is értette a bennlakók nyelvét. A német dialektusokat is kitünően is-

[2] Stauden zum Verwildern (in Silva Tarouca-Cam. Schneider: Unsere Freiland-Stauden p. 521.).

merte, a hienc német tájszólás úgyszólván második anyanyelve volt és ezen a nyelven számos költeményt is írt, melyek nagy része még kéziratban van. Temesvári tartózkodása alatt mint a Lloyd-társulat elnöke sokat érintkezett az ottani kereskedőkkel és ekkor még a német-zsidó jargont is elsajátította.

Fiatalon, 23 éves korában megnősült; feleségül vette a férfiágában Migazzi Vilmos grófban elhalt gróf Migazzi család legfiatalabb leányát, Migazzi Antónia grófnőt, kivel a

Tana: közönséges kankalin (Primula vulgaris Huds.).
Phot. Farkas Géza.

legharmonikusabb családi életet élte. Evvel kapcsolatban 1913-ban kapta a grófi címet, majd 1917-ben az Ambrózy-Migazzi kettős nevet.

A malonyai kastély és park.

Felesége révén jutott a barsmegyei 80 holdas malonyai parkhoz és kastélyhoz. A kastélyban már számos műkincset talált. Rubens és Velasquez festményeket, régi bronzokat stb., melyek egy része gróf Migazzi bíboros gyüjteményéből származott. Ezeket ő még szaporította saját családi ereklyéivel, melyek között sok Rákóczi-emlék is van. Hozzájárultak még ehhez más műkincsek is, melyeket az idők folyamán ritka hozzáértéssel és műérzékkel szerzett meg. Így megszerezte az aláaknázás folytán 1879-ben lebontásra került régi körmöcbányai plébánia-templom értékes szobrait,

képeit, faragványait, melyeket akkor a város nem tudott elhelyezni.[3] Ezek a kincsek a legjobb és legmegértőbb kezekbe kerültek.

Ritka érzékkel gyüjtötte a régi magyar iparművészet tárgyait. Holics alkotásait, órákat, fayence-okat[4], de ezer számra találjuk otthonában a magyar népművészet tárgyait is, melyeket így megmentett az elkallódástól.[5]

De legfőbb gondja, úgyszólván életcélja, a park gondozása és átalakítása maradt. Fogékony lelkére mély hatást gyakorolt a déli tavasz, a mediterrán növényzet örökzöld lombja, mely elfeledteti velünk az elmúlás szomorú problémáját és jelképezi az örök ifjúságot, a szelíd, de tartós örömöt, a világosságot, a fényt. Örökifjú, szelíd örömöket sóvárgó lelkét megragadták ezek a fényes levelű, de keményen kitartó növények, melyeknek nem árt a nyár szárazsága, sem a tél hűvössége, csak a mi telünk hidegét — mint akkor gondolták — nem bírják. A mediterrán tavaszt akarta nálunk is e növények formájában megvalósítani. *A lelkében élő örök tavaszt akarta szinte a természetbe kivetíteni.*

Ezeket az érzelmeket látjuk megnyilatkozni, mikor egyik cikkében panaszkodik a középeurópai városok telének egyhangúságán, az emberre ólomsúllyal nehezedő, lehangoló ridegségén. „Szomorúan veszünk búcsút ősszel kertjeinktől. Félévig ki vannak kapcsolva és semmire sem valók. Kopaszon és meztelenül állnak a fák, vagy ahol tűlevelűek az uralkodók, mereven és komoran; a halál jelképe."[6]

Ezzel szemben az angol kertekben nincs halotti időszak. Ott egész éven át üdülhet az emberi lélek az örökzöldek lombjain.

Felveti a kérdést: miért nincs ez nálunk így? A szokásos felelet erre a laikusok, a tudósok és a gyakorlati kertészek részéről egyaránt: Igen, az angol oceáni éghajlat kedvez ezeknek az örökzöldeknek, de a mi kontinentális klimánkat nem bírják.

Ambrózy-Migazzi nem sokat polemizált ezzel a felfogással, hanem a sok beszéd helyett megteremtette a 80 holdas örökzöld paradicsomot, a malonyai kertet.

Micsoda teljesítmény volt ez, milyen kitartással kellett munkálkodnia, milyen nehézségeket kellett leküzdenie, hogy megvalósítsa az addig hihetetlennek tartott tervet: délszaki

[3] Ambrózy-Migazzi István gróf személyes közlése.

[4] Az alig ismert kőszegi majolikagyár 1848 körüli termékeiből is volt például egy érdekes darabja, amelyet a jubileumi ünnepségekkel kapcsolatban alapított kőszegi múzeumnak ajándékozott. (Levél dr. Visnya Aladárhoz, 1934. V. 26.)

[5] Lyka Károly: Magyar Figyelő 1913. I. 45—49. l.

[6] Immer und Wintergrüne Laubgehölze aus Silva Tarouca: Unsere Freiland-Laubgehölze 1912; 30—39. l.

örökzöld kertet létrehozni a zord Északnyugatmagyarországon! Hisz a mediterrán, védett Abbazia kertjeiben a háború előtti legjobb időkben 207 fajta örökzöld és nyárizöld fásnövényt ápoltak és ugyanekkor Malonyán 600—700 különféle örökzöld fás növény telelt ki minden takaró nélkül.[7] „S nem talán néhány példányban, amelyet mindenféle raffinériával külön ápol a kertész, akár a klinikán a beteget, hanem tömegestül. Mert e 70 hold telisteli van ezerféle növénnyel s valóságos dendrologiai mintagyüjtemény, de e mellett minden faj és változat temérdek mennyiségben van együtt. Az egyikből néhány száz fa, a másikból néhány száz bokor. Seregesen, nagy hadakban borítanak el egész területeket, s láthatóan jól érzik magukat egymás társaságában."[8] De nemcsak az örökzöldek gyönyörködtetik a szemet, a tisztásokat a hagymás növények seregei lepik el: Crocusok, Galanthusok, Asphodelusok, Scillák, Leucojumok stb.

Hiába gúnyolódtak tehát a skeptikusok, hiába hitetlenkedtek a keményfejűek, „a szakemberek", a tények világosan beszéltek; a tűzpróbát az örökzöld fák ezrei fényesen kiállották.

Egyesek úgy akarták megmenteni a középeurópai klíma örökzöld-ellenes tanát, hogy feltételezték, hogy Malonya valami kivételes klímatikus sziget, mely helyi okokból kivételesen kedvező éghajlata miatt nyújt menedéket az örökzöld növényeknek.

Szó sincs róla. Malonya a Kárpátok alján fekszik, északabbra mint Bécs és München. Nincs védve a hideg szelek ellen. Télen hetekig van a hőmérséklet — 20° C alatt, gyakoriak a viharos szelek, még májusban is előfordult — 9° C. A nyár kedvezőtlen, szeles és száraz. A déli és keleti lejtők már a birtokon kívül vannak. De nemcsak az éghajlat, a talajviszonyok is kedvezőtlenek.[9] Sovány, túlságosan kötött, hideg, szegényes agyagtalaj, nyáron kőkemény, repedezett, télen tésztaszerű, nedves; a magaslatokon kavicslerakódások vannak, ezek kemény konglomeráttá tapadnak össze. Ültetvények számára aknákat kellett vájni és földdel kitölteni. Lápföldet, humuszt, sziklákat messziről kellett hozatni. Vízvezetéki víz csak később és csak helyenkint volt. Sok baj volt a vakondokkal és pajorokkal, az utóbbiak sok Rhododendron és Azalea-telepet tettek tönkre.

Meg kellett hagyni a szelek elleni védelem miatt az eredetileg ott növő szegényes gyertyán- és cserfákat és egyéb növényeket, úgyhogy „olyan színe volt az egésznek, mintha

[7] Graf Ambrózy Migazzi: Aus meiner Malonyaer Werkstatt. (Mitteil. d. d. dendr. Ges. 1921. p. 214—221.)

[8] Lyka Károly: Magyar Figyelő 1913. évf. I. k. 45—49. Lyka Károly 1913. novemberében látta így a kertet.

[9] Ambrózy: Aus meiner Malonyaer Werkstatt l. c. p. 218.

egy igen régi házat újjá akarnának átépíteni, anélkül, hogy a lakókat kiköltöztetnék."

Körülbelül 1890-ben jutott arra a meggyőződésre, hogy az Alpoktól északra örökzöld kertet lehet létesíteni és az eredmények nemcsak igazolták, hanem felülmulták legvérmesebb reményeit.

Eleinte szerényen csak 16 faj művelését vette számításba; körülbelül 16 év mulva már — mint említettük — 600—700-ra emelkedett a számuk.

Hogy mit ért el, saját szavaival fogjuk jellemezni, melyek egyszersmind elárulják lelkének gazdagságát, rajongását, lényének líraiságát, valamint stílusának fordulatosságát és kifejező erejét. „Malonyán az ősz nem szomorú. Az őszi lombhullás ott úgy hat, mint egy szobor-leleplezés. Ilyenkor az örökzöld fák jobban bontakoznak ki a napnak és a szemnek. A fenyőültetvények temetői hangulatából belépünk a fénylő babérbozótba és a nevető zöld bambuszsűrűségbe, melegünk lesz a szívünk körül. Dorombolni szeretnék az élvezettől[10] az örök életnek ebben a kis világában, ahol soha sincs megállás, ősz és tavasz, „még" és „már" szünet nélkül folynak egymásba, ahol minden virág, minden téli napsugár tízszeresen hat, a színhatások egymást kölcsönösen megerősítik és majd a délvidék telében, majd az észak nyarában képzeljük magunkat."

És e gazdag lélek az elért eredmények ellenére szerény maradt. 30 évi munka után még nem tartja művét befejezettnek. Malonya még úgy tűnik fel neki, mint kísérleti telep, melyen maga is tanult. A kertet még nagyobbszabásúvá akarta tenni. De jött a háború, és ezzel megszűnt az újabb növények telepítése. 1914 óta nem látta Malonyát. Csak Agatha lánya járt oda többször, és hozott hírt a kert állapotáról. Visszatartotta őt az ottani tartózkodástól hazafias érzése, pedig a cseh kormány bizonyos kultúrális érzékkel meghagyta őt a terület birtokában, sőt egy időben a kertet tudományos célokra meg is akarta vásárolni, de Ambrózy-Migazzi ebbe akkor nem tudott beleegyezni. A kertet kertészének, Mišak Józsefnek gondozására bízta, aki az egyes eredményeket „Immergrüne Laubgewächse" című Berlinben 1925-ben megjelent művében tette közzé.

Cikkeiben Ambrózy-Migazzi csak érinti a módszereket, melyekkel fényes eredményeit elérte és csupán néhány útbaigazítást ad.[11] Általános szabályoknak szerinte nincs értékük. A legfontosabb a megfelelő termőhely kiválasztása. Alkalmas termőhellyel ellensúlyozhatjuk az éghajlat kedvezőtlenségét, fokozhatjuk a növény ellenállóképességét. Hogy

[10] Eredeti szöveg: „Schnurren möchte ich vor Behagen." Mitteilungen d. D. Dendr. Ges. 1921. l. c.

[11] Mitteil. d. D. Dendrol. Ges. 1921. l. c.

Jeli: csarabos (callunetum): csarab, boróka, bibircsces nyirfa. — Pauer Arnold: Vas vármegye természeti emlékei c. munkából.

Heidenpark in **Jeli:** Calluna vulgaris (L.) Hull., Juniperus communis L., Betula pendula Roth. — aus A. Pauer's: Naturdenkmäler des Comitates Vas. Phot. Farkas Géza.

melyik azonban az alkalmas termőhely, azt csak hosszabb próbálgatásokkal lehet esetről-esetre eldönteni. Bizonyos támaszpontot adnak a növény eredeti termőhelyének klímatikus és ökologiai viszonyai és talán még a növény társulásai. De sokszor ezek is cserben hagynak. Erre vonatkozólag több érdekes példát hoz fel.[12]

Anatomiai és morfológiai bélyegek, melyekről következtetni lehetne a növények ellenállóképességére, még alig ismeretesek, ezek felfedezése a tudomány jövő feladata. Különösen kedvezőek szerinte hazánk éghajlati viszonyai a bambusz-félék tenyésztésére, mert nálunk melegebb a nyár, mint Angliában és Belgiumban. Malonyán valóságos bambuszsűrűségek vannak.

Tapasztalataiból azt a következtetést vonja le[13], hogy az örökzöldek nem pótolják és nem is szorítják ki a mi hazai fáinkat, hanem igen előnyösen egészítik ki. A gyógyintézetek kertjeiben, fürdőhelyeken hozzájárulhatnak a fürdőévad meghosszabbításához. A legnagyobb jövőjük azonban a városokban van, mert itt egyrészt a falak, házsorok megvédik őket a hidegtől, a viharoktól, másrészt kemény leveleikkel jobban bírják a nyári szárazságot, port, füstöt, mint lágylevelű, hazai fás növényeink.

Hogy az örökzöldek tenyésztését és meghonosítását még alaposabban kitanulja, az 1921—22. években nagy utazásokat tett különösen Németországban és nagyszabású levelezést indított Középeurópa kertészeivel és parktulajdonosaival.

Ambrózy-Migazzi Vas megyében. A jeli terv.

Utazásából több mint ezer oldalas jegyzettel tért haza. De gazdag tapasztalatait már nem Malonyán értékesítette; 1914-ben visszaköltözött szülőinek kastélyába, a vasmegyei Tanára, mely ugyan nővére, báró Ambrózy Teréz, birtokában volt, de oly meghitt viszony volt közte, családja és fínomlelkű nővére közt, hogy e helyet otthonának tekinthette.

Más embert a talán több mint évtizedes működési helyéből való kizökkenés elkedvetlenített volna, de Ambrózy-Migazzi más fából volt faragva. Ellenkezőleg, még az eddiginél is nagyobb energiával látott a munkához, hisz most már gazdag tapasztalataiból és mások közléseiből nagyobb tudásra tett szert. Tervei mind átfogóbbakká, mind nagyobb-

[12] Aus meiner Malonyaer Werkstatt. Mittel. d. d. dendrol. Ges. 1921. p. 214—224; Immer- und wintergrüne Laubgehölze in Silva Tarouca, Unsere Freiland-Laubgehölze p. 30—39; Télálló, örökzöld lombnövények, Kert. Szemle 1931. 13—15, 53—54 l. Lásd még: Rapaics: Örök tavasz a magyar kertekben, Term. Közl. 1928. 60 K., 129—139. l.

[13] Immer- und wintergrüne Laubgehölze. l. c.

szabásúakká váltak. A genius loci is megihlette őt. Hisz „Vasvármegye a magyar kerti kultúrának klasszikus helye."[14] Kedvező éghajlata, vagyonos és művelt birtokosai mozdították ezt elő. Batthyány Boldizsár idejétől, akinek a kertjét még Clusius rendezte be, napjainkig a megye bővelkedett mintaszerű kerti alkotásokban.

Ha voltak is dicséretes kivételek, mégis általában Ambrózy-Migazzi sajátságos aránytalanságokat talált a mai kertészeti lehetőségek és a tényleg megvalósított eredmények közt. Ezen akart ő segíteni és pedig egy nagyszabású, decentralizált intézménnyel. Harmincévi tapasztalatai felhasználásával 1922. év táján Középeurópa több államában és a Földközi tenger partjának egyik pontján parkokat akart létesíteni, „melyek egymástól függetlenül, de egymással szoros kapcsolatban működnének, kidomborítva és kihasználva saját lehetőségeiket, kicserélve kölcsönös eredményeiket."[14/a]

A terv elgondolása után azonnal munkához látott, nemcsak Tanán, melynek parkja nem volt ily feladatra elég terjedelmes, hanem az időközben megszerzett észak-vasmegyei Tömördön és a vasvári járásban fekvő 600 holdas Jelipusztán.

Ez utóbbi különösen alkalmasnak látszott terve első részének megvalósítására: megtartani az eredeti vegetációt, de alkalmas hazai és külföldi növények meghonosításával minden lehetőséget felhasználni, hogy a táj minél szebb, minél gazdagabb, szinte amerikai méretű természeti parkká váljék.

Jeli természeti viszonyai.

Jeli-puszta Kám község határában, a „Hegyhát" Farkaserdő nevű részében fekszik. Az egész terület kisebb horpadásokkal ellátott fennsík, melynek szelíd lejtője és vízvájta széle van. Talaja harmadkori és diluviális kavics többnyire vékony hangaföldréteggel borítva, a mélyebb részeken helyenkint lösz. Az Alföld kontinentális klímáját itt az Alpok és az Adria hatása mérsékli. Vas megyének a Kis Magyar Alföld és a Magyar Alpok közti részét Gáyer Gyula növényföldrajzi szempontból *Praenoricum*-nak nevezte el.[15] Ez a terület helyenkint még a mai napig is megőrizte subalpin jellegű erdős-lápos állapotát. Növényzetének jó részét a harmadkori tenger kiszáradása után a szomszédos hegyekről és Gáyer szerint a Morvamezőn át az északnémet síkságról kapta. Flórájában — a Kis Magyar Alfölddel ellen-

[14] Gáyer Gy.: Vasvármegye kerti kultúrája. Annales Sabarienses I. 1932. p. 12—15; lásd még: Pauer Arnold: Adatok a magyar kerti kultúra történetéhez, Szombathelyi gimn. értesítő 1925—26., 3—79. l.

[14/a] Bot. Közl. XX. 1922. 128—133. l.

[15] Gáyer Gy.: Vasvármegye fejlődéstörténeti növényföldrajza és a praenorikumi flórasáv. (Vasvárm. kult.-egyl. évk. 1—44. l.)

tétben — a keleti steppe-elemek szerepe jelentéktelen; több benne a steier-horvát déli elem; köztük az *Asphodelus albus* a legfeltűnőbb. Valóban Jeli területének jó részét a *Calluna*-bozót (csarab, Heidekraut) borítja szinte áthághatatlan sűrűséggel, mintha a Lüneburgi-Heiden járnánk. Oly nehezen járható, hogy Ambrózy-Migazzi tájékozódás és jobb áttekintés végett a terület átrepülését tervezte.[16] A Callunához járul és sárga virágfürtjeivel élénkíti a tájt a *Sarothamnus scoparius* (seprőzanót), továbbá a boróka. Több, hazánkban egyébként ritka növényt találunk e területen; így gyakoriak:[17] *Genista sagittalis!, Cerastium arvense!, Moenchia mantica!, Pirola rotundifolia, Jasione montana!, Thymus effusus!*

Jeli: tőzegláp (sphagnetum) részlete a Koponyás-patak forrásánál.
Jeli: Teilansicht des Moorgrundes bei der Quelle des Koponyás Baches.
Phot. Thaisz Lajos.

(det. K. L y k a), *Hypochaeris radicata!, Ornithogalum sphaerocarpum!* és a nedvesebb helyeken *Spiranthes spiralis*. De nemcsak Calluna bozótot, hanem nyírest, ültetett akácost xerofil növényzettel, továbbá égerest és bükköst is találunk itt; a tölgyfa ellenben hiányzik. Több helyen vannak mélyedések, mocsári növények ültetésére alkalmas ideiglenes tavak. A Koponyás patak bevágása ismét más tájképet nyújt; itt az árnyékos, nedves erdőben nagy páfrányok

[16] 1930. XI. 23-án dr. Rédl Rezső, veszprémi kegyesrendi tanárhoz intézett levele. Ezentúl rövidség kedvéért a dr. Rédlhez intézett leveleket egyszerűen így jelzem: Rédl levél, a hozzám intézetteket pedig egyszerűen levél szóval fogom idézni.

[17] A ! jellel jelölteket 1929. VII. 24-i ottani tartózkodásomkor magam láttam.

(*Nephrodium filix mas!, spinulosum!, thelypteris!, Phegopteris polypodoides!, Athyrium filix femina!*) terjesztik szét üde lombjukat, köztük kúszik a korpafű *Lycopodium clavatum!*. Egy helyen pedig süppedő sphagnum-szőnyegre lépünk, melyen megjelenik a rovarevő *Drosera rotundifolia!*,[18] szomszédságában sásokat: *Carex glauca!, echinata!, flava!,*

Jeli: Az Ambrózy-bükk (Fagus silvatica). Átmérője 143 cm, magassága 27 m.
Jeli: Die Ambrózy-Buche. Durchmesser 143 cm, Höhe 27 m.

a völgy kavicsos lejtőjén pedig *Sieglingia decumbens!* nevű füvet szedhetünk, a környező bükkösben pedig a *Melica uniflora!* az uralkodó. A terület oly nagy, a sok Calluna-bozót miatt oly nehezen járható, hogy még 1930-ban is új felfedezéseket tesz és művész-lelkét ujjongó lelkesedés tölti el,

[18] 1932-ben Ambrózy-Migazzi Jelin az előbbitől távol egy lápos teknőben még egy sphagnum telepet fedezett fel (Rédl levél 1932. VI. 25.).

mikor a terület változatossága folytán új és új tájrészletek tárulnak fel előtte. „Ép tegnap fedeztem fel, mirabile dictu, Jeli legnagyobb rétjét, nagy ideiglenes tavát. Gyönyörű darab érintetlen természet az egész környezetével együtt. Akár Skandináviában is lehetne. És mintha csak nekem akarna kedvezni a természet; minden ilyen tórétnek más-más a faciese. Más-más formációk, tehát más növények befogadására is alkalmasak." (Levél 1930. X. 21.)

A jeli park megalapítása.

Az első lépés Jelinek természetes parkká való átalakításához abban állott, hogy az új tulajdonos teljesen megtiltotta a legeltetést, erősen korlátozta a kaszálást és a favágást is. A hatás csodálatos volt. Az alig látható sphagnumok dús szőnyeggé nőttek; a harmatfű, a páfrányok és egyéb érdekességek, melyekből alig lehetett egy-egy elnyomorodott példányt találni, erőre kaptak. Egyes szórt Cyclamen-növénykék hatalmas telepekké alakultak.[19]

Azután megkezdődött a növényültetés. Érintkezésbe lépett külföldi és hazai kertészekkel és botanikusokkal és zsákszámra hozatta a növényeket, egy-egy fajból sok százat, sőt a kedveltekből többnyire sok ezret. Tavasszal és ősszel alkalmas időben naponta 15—16000 növényt ültetett. (Levél 1929. május.) Hogy mennyit dolgozott, arra világot vetnek pl. a következő sorai. (Rédl levél 1930. IV. 26.) „A sok ültetési, vetési, registrálási munkától forr a fejem és alig, alig gyönyörködhetem a mindenütt előbúvó szép és érdekes új dolgokban." Másutt: „Végül egész üzemben magam vagyok generalis, adjutáns, irnok, de részben napszámos is, amennyiben 50—100.000 dugványt sajátkezűleg csinálok."

Hogy milyen növényeket ültetett, azt nehéz volna felsorolni. Tömegesen azokat ültette, melyekkel esztétikai hatást lehet elérni és amelyek jellegzetesek a tájra. Adóztak neki növénykincseikkel Magyarország, Németország, Észak- és Déleurópa, sőt Északamerika, honnan igen szép *Camassia*-fajokat szerzett. A hagymás és rizómás, szépvirágú egyszikűeket, továbbá a *Genista*- és *Cytisus*-fajokat és az *Erica*-féléket, mint Jeli termőhelyeinek nagyon megfelelő növényeket, különösen kedvelte. Pl. 1930. május elején 7600 kényes *Erica*-félét, 7 zsák egyéb növényt Erfurtból, Palermoból, Darmstadtból stb. dolgozott fel. 1930 őszén 1600 *Iris pumila*-t, melyet Győrmegyéből küldtem, ültetett el stb. Sok kedvelt növényére évekig kellett várnia; így 14 évig keresett nagyobb tömegű *Gentiana pneumonanthe*-t, míg végre 1929 őszén ügyes erdésze másfélezer darabot szerzett a kör-

[19] Gáyer Gy.: Jeli, Ambrózy-Migazzi István gróf új kertészeti alkotása. Kert. Szemle 1931., 295—297. l.

nyékből.[20] Másokat nagy fáradsággal magról nevelt. Így Kőszegről *Gentiana castanetorum* Borb. magvait kérte és kapta. Ezeket elvetette, a palántákat kipikirozta, hogy sok száz kiültethető növényhez jusson anélkül, hogy az amúgy is megfogyatkozott természetes állományt csorbítani kellett volna.[21]

Bár elsősorban kertész volt és esztétikai hatásokra törekedett, de élt benne a tudomány szelleme is és össze akarta egyeztetni a tudomány és kertészet kívánalmait. Azért csak tömeges előfordulásokról kért növényeket, nehogy a ritkább növények kiszedésével a természeti emlékekben kárt tegyen. (Rédl levél 1929. XII. 6.) Jeliből nemcsak kertet akart csinálni, hanem természeti parkot is. Meghagyta, fejlesztette az eredeti növényzetet, de kiegészítette és bővítette hazai és külföldi, a termőhely viszonyainak megfelelő — tehát odaillő — fajokkal. Amit a természetben csak kivételesen láthatunk, pl. legkedvezőbb körülmények között kifejlődött tarka rétet, ezt a kivételt Jelin szabállyá akarta tenni. A művészi és tudományos érzék szerencsés összekapcsolódása megéreztette vele, mi tartozik össze, nehogy a halmozás természetellenes benyomást keltsen. „A kertművészet valósággá vált költészet",[22] ő is költői elképzelését akarta megvalósítani.

Tudományos törekvések.

De amint már fentebb említettük, nemcsak művész volt, hanem élénken érdekelte a tudomány is. Ő magát szerényen csak kertésznek mondta. Ellensége volt minden tudálékosságnak és nagyképűségnek. Ennek kifejezést ad „Gedanken eines Gärtners" című cikkében (Gartenschönheit 1930, Gartenwerk p. 105), melyet „Gartenmenschen" c. munkája bevezetésének szánt. De a komoly tudományos törekvések benne megértő pártfogóra találtak. Így Jelit fel akarta ajánlani a szakembereknek a humusz-kérdés tanulmányozására, mert az ottani savanyú heide-földet különösen alkalmasnak vélte a probléma tanulmányozására.[23] Vendégszerető helyet akart nyujtani oly növényeknek, melyekre a botanikusok súlyt helyeznek, hazánkban ritkaságok, megfigyelendők vagy kísérleti célokra szolgálnak. (Rédl. levél 1929. XII. 6.) Tanulmányozni akarja a különböző formációk termőhelyeit és párhuzamos kísérleti ültetéseket akar csinálni. (Levél 1930. X. 21.) Hogy élénk szellemét mennyi mindenféle probléma

[20] Levelek 1929. május, szeptember, november, 1930 május stb.

[21] Visnya Aladár szíves közlése.

[22] Willy Lange: Die Gartengestaltung der Neuzeit. 1907 p. 157. „Gartenkunst ist Wirklichkeit gewordene Poesie."

[23] Bot. Közl. 1922. XX. 133. l.

foglalkoztatta, fogalmat nyujthatnak a következő sorok: „Annyi érdekes feladatom és lehetőségem van, hogy sokszor éjjel nem tudok lefeküdni és reggel hirtelen ébredek fel az örömtől.“ Élete végén az új öröklés-tudomány is kezdi érdekelni és Jeliben ennek alapján új növényformák kitenyésztésével akar foglalkozni. Még a nehéz cytologiai problémák is felébresztik érdeklődését. (Rédl levél. 1932. II. 24.)

Jeli jellemzése.

Jeli magában álló alkotás, unikum, melynek talán nincs párja sehol sem. Természeti parknak teljes egészében nem mondható, mert hisz ezeknél csak az eredeti természeti tárgyak megóvásáról, az ember beavatkozásának lehető megszorításáról van szó. Jeli azonban több a természeti parknál, mert hisz alkotójának az volt a törekvése, hogy a flórát sok új, bár odavaló növény elvadításával gazdagítsa. Esetleg akadhat oly növénygeografus, aki a jeli alkotásban a természetes flóra meghamisítását fogja látni és az egészet kárhoztatja. Nem lehet azonban hamisításnak nevezni az oly eljárást, mellyel a tett elkövetője nem akar senkit sem tévútra vezetni, hanem pontosan megjelöli, hol és milyen eszközökkel változtatott a természet arculatán. Végeredményben Jeli egyesíti magában a természeti park, egy nagy botanikai kísérleti telep és a művészi tájkert bélyegeit és tulajdonságait.

Tudományos érdeklődését mutatják Jeliről közölt értékes florisztikai adatai. (Bot. Közl. l. c.) Utazásai, kirándulásai közben folyton figyel a flórára, új florisztikai lelőhelyeket talál. Adatait főleg Gáyer és Boros tették közzé.[24] Ő maga is elnevezett, illetve felfedezett néhány új formát; így a *Quercus Koehneit*, mely szerinte a *Quercus ilex* és *robur* hybridje[25], továbbá a *Mahonia domestica*-t, melyet *Mahonia aquifolium* × *repens* keverékfajnak tartott.[26]

A magyar botanikusok el is ismerték érdemeit. Simon-

[24] Lásd Gáyer és Boros értekezéseit e cikk végén az „Irodalom“ rovatban. Velem is közölt több megfigyelést és florisztikai adatot. Így az Ornithogalum umbellatum és O. Gussonei tanai, az Ornith. sphaerocarpum jeli előfordulását, ökologiai és biologiai viszonyait. Érdekes adat a Hydrocotyle vulgarisnak a Balaton melletti Máriatelepen való felfedezése (levél 1929. X. 13.), melyet Boros Ádámmal is közölt. Ezt a növényt az idén Glatz Wolf is megtalálta Fenékpusztán. (Boros levélbeli értesítése.) Együtt gyüjtöttem vele a Potamogeton obtusifolius-t Kám mellett a Herpenyő-patakban.

[25] Camillo Karl Schneider: Illustr. Handbuch der Laubholzkunde II. Bd., 1912. p. 200 és jegyzet.

[26] Gáyer: Vasvárm. múzeum évkönyve II. 1921. Erre az adatra Boros Ádám barátom volt szíves figyelmeztetni.

kai[27] 1909-ben *Quercus Ambrózyana*-nak nevezte el azt az érdekes — a cserfával rokon, de télálló — tölgyet, amelyet a nyitramegyei Elefántin egyetlen példányban találtak. Ambrózy-Migazzi azután az ettől az unikumtól származó, az erdőben mellette talált magoncokból számos örökzöld példányt nevelt fel, melyek az 1928—29-i kemény telet jól kiállották. Dr. Boros Ádám egy szegfűt — a *Dianthus armeriastrum* × *deltoides*-t — tiszteletére *Dianthus Ambrózy-Migazzianus*-nak[28], Moesz Gusztáv Tanán a *Jasminum nudiflorum*-on talált egyik gombát *Myxofusicoccum Ambrózy-Migazzii* névvel vezette be a tudományba.[29]

Nagyon sajátságos jelenség, hogy kora előrehaladtával nemhogy csökkenne, hanem még fokozódik a munkakedve és mindig nagyobbra törekszik. Így már régebben tervbe vette a Gellérthegy parkirozását. Azzal is foglalkozott, hogy a Zebegény és Vác között emelkedő hegyek déli lejtőit délszaki növényekkel ülteti be.[30] Itt lett volna az a központ és egyszersmind világlátványosság, mely egész Középeurópát ellátta volna örökzöldekkel. A háború azonban ezt a tervét megakasztotta. Alpesi növények kultiválása végett vezetése alatt a Burgenlandban két alpinetumot akart létesíteni. (Rédl levél 1929. XII.) 1930-ban cigelkai birtokán is parkirozni akart, hogy ott egészen újszerű feladatokat valósítson meg. (Levél 1930. X. 26.)

Pedig anyagi viszonyai Trianon óta erősen romlottak. Felvidéki birtokai (Malonya, Cigelka) a csehektől megszállott területre estek, a délvidékiek pedig románoktól megszállottakra, ahonnan mint optáns csak évek multán szerezhetett volna jövedelmet. Mégis sok anyagi áldozatot hoz tervei megvalósítására. „A nagy meleget virághagyma rendelésre használom. Erős érvágás lesz, mert, sajnos, a német, hollandus, meg pláne az angol árak hajmeresztőek. De hát kibúvó nincs. Rendelek, fizetek és az őszig hagymás növények dolgában Malonya messze túl lesz szárnyalva." (Levél 1929. VIII. 10.)

Szerencsére voltak hazánkban is, külföldön is többen — kertészek és botanikusok egyaránt — akik megértették és méltányolták törekvéseit és nagy tömegben küldötték ingyen vagy készkiadásaik megtérítése mellett a tőle kívánt növényeket. A hazaiak közül többen, pl. Mühle és Niemetz

[27] Simonkai: Magyar Bot. Lapok. VIII. 1909., 355. l. Gáyer: Kertészeti Lapok. 1930. XL., IV. 87. l. Gáyer e tölgyet **Quercus suber×cerris**-nek tartja.

[28] Boros Á.: Magyar Bot. L. 1924. XXIII. 33—34. l.

[29] Moesz G.: Annales hist-natur. Musei Nat. Hung. XXIV. 1926. p. 204. Leírás nélkül l. még Vasi Szemle I. évf. 98. l.

[30] Moesz G.: Gróf Ambrózy-Migazzi István. Kertészeti Szemle 1933. november.

temesvári kertészek, Moesz Gusztáv, nemz. múzeumi igazgató, Jávorka Sándor, Gáyer Gyula, Boros Ádám és magam is kezére jártunk, de különösen Rédl Rezső veszprémi kegyesrendi tanár szerezte meg neki tömegesen a Bakony növénykincseit. Összeköttetésben állott azonban majd minden nevesebb európai és északamerikai kertésszel, így pl. Silva Tarouca gróffal a pruhonitzi-kert tulajdonásával, majd igazgatójával, akivel a legbensőbb barátságban volt, Herbert Schaffgotsch gróffal, Lemperg dr.-ral, aki a steier Hatzendorfban kb. 9000 növényfajt kultivál, Camillo Karl Schneider, nagyhírű dendrologussal, a stuttgarti Alwin Berger-rel, a világhírű la motolai-kert igazgatójával, a darmstadti A. Purpus-sal, a Yuccák elsőrendű szakértőjével stb.

Az összeköttetések megszerzésében, a gyüjtések megszervezésében fáradságot nem ismer. Volt idő, midőn naponta 20 levelet adott a póstára és ugyanekkor tömegeket ültetett, cikkeket írt, a Gartenmenschen című könyvén dolgozott. (Levél 1930. I. 18.) 1930. tavaszán egy külföldi nagyobb küldemény kedvezményes elintézése 500 levélbe került. Valóságos detektív munkát kell végeznie, hogy egy nyomaveszett Yucca hibridnek, vagy egy különleges borostyánnak nyomára jöjjön.

Sok mindenfélére gondol, nagy leleményességre tesz szert, hogy terveit minél előbb megvalósítsa. Így pl. összegyüjteti a polgári családok lakásaiban elvirágzott azaleákat, melyeket már félre szoktak dobni, hogy belölük szakértelemmel szabadföldi növényeket neveljen.

Utazásai.

Utazásokat tesz hazánkban, különösen Dunántúlon, hogy kertje számára növényeket szerezzen és hogy megismerje hazánk növénytájait, így Győr vidékére, Veszprém környékére, a Balaton mellé; természetesen leggyakrabban rándul ki Vas megye különböző tájaira. Meglátogatja a nevezetesebb hazai kerteket; így Sáaghy István kámoni, igen gazdag arboretumát, a hangulatos, művészi elrendezésű bozsoki kertet. 1930-ban nagy külföldi utazást tesz. Elmegy a Fehring melletti Hatzendorfba, Középeurópának talán fajokban leggazdagabb kertjébe, jó barátjához, dr. Lemperg orvoshoz. Meglátogatja a romantikus alsóausztriai Purgstallt, a csehországi Frauenthalt és Pruhonitzot, hol örömmel látja hogy benső barátja, a kert egykori tulajdonosa, Silva Tarouca gróf, a dendrologia atyamestere, nagy lelki erővel, mint a cseh állam kertjének vezetője, époly buzgalommal dolgozik, mint mikor még tulajdonos volt. Meglátogatja majnai Frankfurt nagyszabású örökzöld ültetvényeit. Elmegy Heidelbergbe, ahol valóságos délvidéki szigetre talál. Darmstadtban meglátogatja a nagyérdemű beteg A. Pur-

pust; megnézi Nymphenburgban a nagyszerű *Rhododendron* ültetvényeket.

Utazásának legörvendetesebb tapasztalata az volt, hogy az 1928—29-i tél, melynél ember-emlékezet óta nem volt szigorúbb, nem tett helyrehozhatatlan károkat az örökzöldekben, még Pruhonitzban sem, hol — 43° C-t is mértek. Megvolt tehát az a nagy elégtétele, hogy azokat az elveket, melyeket az örökzöld növények középeurópai meghonosítása tekintetében hirdetett, nem kellett visszavonni, sem revideálni. Úti élményeit szokott színes és lelkes stilusával a német dendrológiai társulat közleményeiben tette közzé.[31]

Nehézségek.

Jeli tervének megvalósítása nem ment simán, sok nehézséggel kellett megküzdenie. A kíváncsi szarvasok mindig az új növényeket rágták le. Sok kárt tettek a nyulak. 1929—31-ig három száraz nyár a Jelire ültetett magyar steppenövények fejlődését nagyon hátráltatta. Különösen az amúgy is száraz talajú callunetumban tett sok kárt a szárazság, úgyhogy az 1929 őszén ültetett nagy tömegű győr- és somogymegyei növényekből 1930 júliusában semmi sem látszott. „Szomorú. De a kertésznek csüggedni nem szabad. Újra kell kezdeni . . ." írja 1930. aug. havában. Szerencsére az őszi esők némi vigaszt hoztak, mert az elveszettnek hitt növények egyrésze mégis csak előbújt; de azért a callunetumban sok fájdalmas veszteség volt nemcsak a hazai xerofitákban, hanem a külföldről drága pénzen és sok utánjárással szerzett növényekben is. Az 1931. évi tavasz azután meghozta ernyedetlen munkájának eredményét. Már elégedetten jelenti, hogy „Jeli igen szép." Ekkor már nem szorul oly mértékben a máshonnan küldött növényekre, hanem már óriási mennyiségben — több millió — saját nevelésűt használ fel. A nevelésre főleg a régi tanai kert volt alkalmas, hol dugványozásra nagy üvegház állott rendelkezésére. A három száraz év megtanította arra, hogy kivált napos helyen, csak megforgatott talajon való ültetés hoz jó eredményeket és ez is lehetőleg tavasszal és a nyár végétől kezdve. Ezért hetek óta folyton forgat. Különösen jól sikerültek Jelin — úgymint Tanán már régebben — a hagymás növények. Így a gyönyörű vasmegyei *Erythronium* 2—3 akkorára nő itt, mint az eredeti termőhelyén. (Rédl levél 1932. IV. 29.)

Természetesen nem volt utánzója a megszokott sablonnak a kertészetben. Nem követte pld. az angol példát nagy szabad területek begyepesítésével, mert, míg Anglia klímája mellett a gyep egész éven át üde marad, nálunk a nyári szá-

[31] Dendrologische Sommereindrücke 1930. Mitteilungen d. d. Dendrol. Gesellsch. 1931. Nr. 43. p. 293—300.

razságban igen vigasztalan képet nyujt. E helyett olyan gyepesen növő alacsony termetű növényfajokat választott ki, melyek a mi száraz nyarunkon is zöldek maradnak. Ilyennek találta a *Teucrium montanum* nevű ajakost, melynek kemény, keskeny, felül fényes, alúl fehéresen molyhos levelei vannak. Ezt a növényt a győrvidéki homokterületekről nagy tömegekben szállítottam neki. Evvel és a hozzá hasonló habitusú kakukfűfajtákkal akarta a száraz területeken a gyepet pótolni. Közéjük még tömegesen ültetett apró termetű xerofitákat; így *Genista pilosa*-t, *Cytisus decumbens*-t *Helianthemum*-fajokat, *Globulariákat*, a *Calluna vulgaris* törpe formáit stb.

Tana, Tömörd, Héviz.

Jelin kívül, mint már említettük, Tanán és a kőszegi járásban fekvő Tömördön is munkálkodott. A tanai parkot, hova oly kedves gyermekkori emlékek fűzték, tovább fejlesztette. Ez a kert a tavaszi hagymás növények virágzása idejében valódi látványossággá lett. Itt nevelte milliószámra Jeli számára a dugványokat és a palántákat. Újfajta szaporítási módokat próbált itt ki, melyek segélyével megszakítás nélkül egész éven folyhatik a munka. (Levél 1931. X. 1.)

Tömörd szerencsésen egészítette ki Jelit. A kőszeghegységhez közelebb lévén, flórájában több a hegyi növény. Van márgája, van szurdoka, mely alkalmas Rhododendronok és más örökzöld növények termesztésére. (Rédl levél 1930. XI. 23.) Közelében fedezte fel a kb. 400 m. hosszú *Hemerocallis flava* telepet, *Adenophora*-t és más ritkább növényeket.

1929. év végén új hatáskört kapott, melyet örömmel fogadott el. Megbízták, hogy Hévizen a víz természetes melegének felhasználásával a tó körül szubtropikus kertet létesítsen. A tó meleg vízében Lovassy tanár már régebben sikerrel tenyészt különféle tropikus Nymphaeakat. Ambrózy-Migazzi a tótól bizonyos távolságban különböző hőfokú medencéket akart létesíteni tenyésztési kísérletek céljaira. Télen a tó fölött ködoszlop keletkezik, mely a környéket a kisugárzástól megvédi.

Betegsége, halála.

Lázas tevékenysége, magasröptű tervezgetései közben következett be a váratlan katasztrófa. 1932. év elején nyelvrákja támadt, amit maga állapított meg, de eleinte hősiesen titkolt, hogy családját ne aggassza. Csodálatos lelkierővel nem veszítette el munkakedvét, hanem ellenkezőleg „a várt közeli halálra való tekintettel különösen erőltette a szaporítást, a vetést, a dugványozást és ültetést, úgyhogy a tel-

jesítmény nagyobb volt, mint minden előbbi évben." (Levél 1932. XI. 11.)

1932 őszén régi jó barátja, Lemperg dr., valamint családja buzgólkodására Grácban egy sebészeti szanatóriumba került, hol elsőrangú specialisták kezelésére néhány hét alatt annyira javult az állapota, hogy visszatért életkedve és munkaereje.

Sajnos a javulás csak ideiglenes volt, bár közbe-közbe voltak tartósabb javulási időszakok is. 1933. április 12-ről még ezt írja: „Itt (Tanán) oly remek volt a tömeges színpompa, mint még soha; érdemes vesződni!" Ápr. 21-én Grácból kezelésről hazajövet 5—6 órát gyalogolt minden fáradság nélkül és gyönyörködött Jeli haladásában. (Levél 1933. IV. 21.)

De a javulás nem tartott soká. Még 1933 júniusában is hetenkint egyszer kiment Jelibe és gyönyörködött a virágzásban, de beszélni már nem tudott, csak írásban intézkedett. Augusztus közepén azonban már ágynak dőlt és ettől kezdve apatikusabbá vált. Betegsége alatt sohasem panaszkodott és vallásos megnyugvással várta végét. Augusztus 31-én húnyt el. Szeptember 2-án temették el az ág. ev. egyház szertartása szerint. Ott nyugszik a jeli parkban, az óhaja szerint kijelölt helyen, kedves virágai közt. Virágillat lengi körül sírját; az ifjúság és az élet lehellete övezi még e szomorú helyet is, jelezvén, hogy itt a szelíd és bensőséges életörömök élvezője, a jó és nemes ember alussza örök álmát.

Emlékét őrizni fogja Malonya és Jeli, melyet a család fenn akar tartani és amely mai állapotában is nevezetesség.

Gazdag kertészeti tapasztalatait kézirat őrzi. Az a néhány cikke, amelyet a Juccákról, a borostyánról és az örökzöldekről írt[32], izelítőt ad, mennyi kertészeti tudás és tapasztalat lehet ebben a kéziratban. Már 1930 tavaszán szándékában volt, hogy kerti könyve első kötetét, „Gartenmenschen" címen kiadja. Ebből kis bevezetés megjelent a Gartenschönheit folyóirat Gartenwerk című függelékében (1930., 105. l.)[33] Egy másik könyvének céljáról és tartalmáról így nyilatkozik: „Könyvemben először tárgyalom behatóan az örökzöld kérdés céljait, lehetőségeit, eredményeit, perspektiváit, növényanyagát, methodusait tapasztalataim alapján kertkedvelők és kertészek számára, felhasználva saját nagy kéziratomat." (Levél 1930. I. 18.) Nagy kár volna, ha e kézirat kincsei a ládafiókban maradnának.

[32] Lásd az irodalom fejezetet.

[33] Mint különlenyomat is megjelent.

A madárvédelem szolgálatában.

Bár gróf Ambrózy-Migazzi tevékenysége javarészét a növényvilágnak szentelte, gazdag lelke magába fogadta a természet egyéb örömeit is. A természet másik két pompás alkotása a lepkék és a madarak is melegen érdekelték, sőt az annyira lenézett hüllőket is figyelemre méltatta.[34] 1916-ban jelent meg röpiratszerű füzete: „Háború és madárvédelem, kérelem hölgyeinkhez." A központi hatalmak óvőzelmében bízva, az időt alkalmasnak találja, hogy a déli népek madárpusztításának gátat vessenek, mezőgazdaságunkat nagy károktól óvjuk meg, és az emberiesség követelményének is eleget tegyünk. Ebben a tekintetben számít a hölgyekre: „Kik annyi sebet gyógyítottak, őket kérem gyógyítsák még ezt a nagy sebet is."

Közgazdasági és politikai működése.

Élénk szellemét az említetteken kívül még sokféle foglalkoztatta. Nagyfokú ideálizmusával érdekesen párosult a gazdasági és technikai kérdések iránti fogékonysága. Mikor még a Bánságban gazdálkodott, gyakorlati hydrotechnikával is foglalkozott, és erre vonatkozó cikkeket is írt. Temesvárott, mint a Kereskedelmi Lloyd elnöke résztvett az ottani kereskedelmi életben is.

A politikában alig szerepelt, pedig képzettsége, ismeretei, szélesebb látóköre alkalmassá tette volna őt a politikai szereplésre. Nézeteiben konzervatív felfogású volt, a 67-es kiegyezés lelkes hívének vallotta magát. Mint a főrendiház tagja, ritkán hallatta szavát. Nevezetes beszédet tartott a főrendiházban 1910. dec. 20-án. Ebben helytelenítette az egyetemi botanikuskertnek a Margitszigeten tervezett elhelyezését és e helyett inkább a Gellérhegyet ajánlotta, mely talajánál és helyzeténél fogva alkalmasabb a magyarföldi és a déli növények telepítésére. Beszédével a magyar botanikus közvéleménynek adott megfelelő helyen kifejezést. Felszólalása részben sikerrel járt, mert a Margitszigetnek megmaradt a hivatása, „mint az örökszépnek élő temploma"; a botanikuskert megfelelő elhelyezését azonban még mai nap sem oldották meg.

A kommunizmus idejében mint ellenforradalmárt vizsgálati fogságba vetették. A botanikus társadalom megmozdult érdekében és sikerült őt kiszabadítani. Elveiből a nagy veszély közepette sem tagadott le semmit, még a rettegett Szamuelyvel is vitába szállt és védte konzervatív felfogását. Érdekes, hogy fogságáról nem beszélt elkeseredéssel, sőt bizonyos értelemben tanulságosnak tartotta, mert —

[34] A jeli Koponyás-patak mellékére szalamandrákat akart telepíteni. (Levél Visnyához, 1932. V. 26.)

úgymond — oly érdekes emberekkel találkozott a fogházban, kikkel egyébként soh' sem érintkezett volna és ebből az ismerkedésből élénk, sokoldalú szelleme új benyomásokkal, új tapasztalatokkal gazdagodott.[36] Míg ő a fogházban sinylődött, hőslelkű, serdülőfélben levő Agatha leánya élete veszélyeztetésével nagy szolgálatokat tett a nyugatmagyarországi ellenforradalmároknak.

A kommün leveretése után a Nemzetgyűlés tagjává választották, de — úgylátszik — a politika új útja nem nyerte meg tetszését, mert a Nemzetgyűlésen egyetlenegyszer sem jelent meg.

Az európai problémák közül különösen az orosz érdekelte. Minthogy jól ismerte az orosz nyelvet és a vele rokon ukránt is, értesüléseit első forrásból meríthette. 1916-ban 2. kiadásban megjelent „Ukrainisches" című röpiratában védelmébe veszi a kisorosz népet, kifejti a nagyorosztól való nyelvi és etnikai különbségeit. „Évszázadok óta ez a szerencsétlen nép nyelvével, vallásával, kultúrájával válaszúton van kelet és nyugat közt, védtelenül szorongatva az oroszlengyel érdekközösség vasgyűrűjétől." Az akkori politikai helyzetet alkalmasnak találta, hogy a monarchia a rutén nép felébredt nemzeti öntudatának további élesztésével a cárizmust gyengítse.

Az orosz nemzet iránti rokonszenvének ad kifejezést a Pester Lloyd 1926. okt. 9-én a reggeli lapban megjelent vezércikkében. Kifejti a magyar és orosz néplélek közti rokonságot. Szemrehányást tesz az európai hatalmaknak, hogy pillanatnyi üzleti érdekből elősegítették a vörös-uralom fennmaradását. Most azonban a szovjeturalom épülete recsegropog és óva int attól, hogy vele szerződést kössünk és pillanatnyi érdekek miatt feláldozzuk az orosz nép rokonszenvét. Jóslata a szovjeturalom összeroppanásáról — sajnos — nem vált be. Pedig jól volt értesülve az orosz viszonyokról, mert élénk összeköttetést tartott fenn az orosz emigráció vezérférfiaival.

Fájdalmas események.

Élete során őt is érték csalódások, kivette a részét a lelki és testi fájdalmakból. Talán legkevésbbé érintette hatalmas birtokainak elvesztése, illetve bizonytalan sorsa. Malonya, Cigelka a Csehszlovák álam területére került; ott a birtokviszonyok még mai nap sincsenek rendezve. Temesi és krassószőrénymegyei földjei az optáns követelések körébe esnek, melyekből ő még életében semmit sem kapott és ma is bizonytalan, mikor érvényesíthető ez a követelés. Ő azon-

[36] Gróf Ambrózy-Migazzi személyes közlése alapján.

ban oly igénytelen volt, hogy szívesen lemondott társadalmi állásában szokásos fényűzésről, lemondott a szerény szórakozásokról is; minden nélkülözhető pénzét az egyetlen nemes szenvedélyére, a kertművészetre fordította. A kertészet örömei sokszorosan pótolták a hiányzó egyéb szórakozásokat. Feleségében finomlelkű, megértő hitvesre talált, leányában szülőjét tisztelő gyermekre, kik méltányolták az ő nemes szenvedélyét és a maguk részéről is szívesen lemondtak az élet sok kényelméről.

Jobban bánthatta őt egyetlen fiának, neve örökösének, felnőtt korában hosszas betegségben való sinylődése és elhunyta. Fájdalommal töltötte el sok jó barátjának súlyos megbetegedése, halála; így a szomszédságában lakó és hozzá lelkileg oly közel álló Gáyer Gyula tragikus sorsa.

Trianon nemcsak anyagilag érintette súlyosan, hanem lelkét is őszinte, mély szomorúsággal töltötte el. Az egész világgal érintkezett, barátságot tartott fenn cseh és román szaktársaival, szíve mégis Magyarországért dobogott különös melegséggel. Azonban idegen nemzeteket becsmérlő szó soha nem hagyta el ajkát, mert sokkal kultúráltabb elme volt, mintsem hogy a politikusok bűneiért a népeket kárhoztatta volna.

Testi és lelki jellemvonások.

Megjelenésében szelídség, nyájasság, életöröm tükröződött vissza. Az erőteljes, középmagas termetű férfiú arcának rózsássága jó kedélyt és életörömöt árult el és sajátságos ellentétben állt a patriarchális szakáll komolyságával és méltóságával. Szájában majdnem állandóan ott volt a rövidszárú pipa, mely fokozta az egész lényén átömlő békés kedélyességet. Élvezője volt az élet ártatlan örömeinek, a jó ételnek, a mértékletesen élvezett italnak; de őt e tekintetben könnyen ki lehetett elégíteni. Élvezője volt a kedélyes társaságnak; kedves, szerény vendég, figyelmes vendéglátó gazda, kinek vendégszerető portáján korának minden magyar botanikusa meleg fogadtatásra talált.

Azt lehet mondani, élete végéig elégedett, sőt — amennyire ez általában lehetséges — boldog ember volt. Kipusztíthatatlan életöröm lakozott benne. Lelke ujjongó örömmámorban úszik, boldogító érzések töltik el egy-egy szép virágos táj láttára vagy csak elképzelésre. Szeretett ilyenkor szuperlativusokban beszélni, de ez nála nem volt erőltetett, hanem kifolyása a bensejében lobogó tűznek. Olvassuk el írásait, pl. a Yuccákról szóló cikkét[37], mily lelkesedés, mily izgalom vesz rajta erőt arról értesülvén, hogy Németországban egész Yucca-földek létesültek. Szinte emberfölötti mun-

[37] Mitt. d. Deutsch. Dendrol. Ges. 1931. nr. 43.

kát végez, de lázas tevékenysége közepette fáradtságot nem érez, mert maga elé képzeli a jövő boldog képét. „Nap-nap után új lehetőségek jutnak eszembe és úgy érzem magam, mint a boldog gyermek, ki minden nap a karácsonyfára örül", írja egyik levelében (1929. X. 17.), beszámolván jeli ültetéséről. Vagy mikor Jeli változatosságát ecseteli: „Szép Jelinek ez a változatossága és valóságban kiráz a lelkesedés előre, utólag, az íróasztalomnál és kint a természetben." (Levél 1930. X. 9.)

Igazi „optimista bölcs" volt ahogy Moesz Gusztáv őt oly találóan jellemzi.[38] Optimizmusa súlyos betegségében sem hagyta el.[39] 1933. február havában ezt írja: „Hisz november óta hivatalból a föld alatt kellett volna lennem. Annál jobban élvezem, hogy a most rohamosan előbújó hóvirágokban gyönyörködhetem. Ez a betegségnek köszönhető nagy epikureusi élvezet... Mindhiába, annak is megvan az előnye, ha az ember néha-néha, jó közelről kacsintgat a halállal."

Jellemének egyik alapvonása volt az önzetlenség. Lelkének kincseit, tudását, tapasztalatait nem tartotta magában, hanem hő vágya volt, azokat embertársaival közölni. A tudás közléséről így nyilatkozik: „Ez oly tiszta öröm a kertészetben. Hisz csak így sokszorosíthatja magát az ember, ha másokkal is közli növényeit, vivmányait és terjeszti a szépet." (Levél 1930. XII. 7.)

A természet iránti rajongása reá ragadt mindazokra, akik vele érintkeztek; nemcsak a hivatásos botanikusokra, tanult kertészekre, hanem egyszerűbb emberekre, erdőőrökre. Szokott szójárásával magát „fanatikusnak" szerette mondani. De az ő fanatizmusának lángja nem perzselt, hanem jótékony sugarakat bocsátott ki magából, melyek felélesztették a lelkesedés lángját a rokonérzésű lelkekben.

Sohasem gondolt arra, hogy kertészeti alkotásait értékesítse; bár talán így könnyebben tudta volna megszerezni céljához az anyagi eszközöket, de félt attól, hogy önzetlen szándékait félreértik és elveszíti azok támogatását, kik ép idealizmusáért becsülték. (Levél 1930. V. 10.)

Rendkívül ki volt benne fejlődve a hálaérzet. A legkisebb szívességet túlzott szavakkal köszönte meg. Következménye volt ez szerénységének.

Meleg bensőséggel volt családja iránt. Családi élete harmonikus tisztaságban folyt le.

Békés és higgadt természete ellenére is, makacsul kitartott amellett, minek igazságáról meg volt győződve. Ily dolgokban megalkudni nem tudott. Voltak e miatt összetűzései

[38] Moesz Gusztáv: Kert. Szemle 1933. nov.

[39] Lásd Dr. Rédl R. megható megemlékezését a Veszprémi Hírlap 1933. 38. számában

a földi hatalmasságokkal, kikkel szemben igazát körme szakadtáig védte.

Mondhatná valaki, hogy fantaszta volt, elérhetetlent akart. De nem mondtak-e a kislelkűek utópiának minden olyasmit, ami túlmegy a szokásos sablónon? Nem mondták-e utópiának Malonyát?; és íme a látszólag kivihetetlen megvalósult, mert ő nem tartozott az álmodozók közé, hanem a képzelő tehetség benne rendkívüli tetterővel párosult. Talán Jelit még sokan egy nagy kérdőjelnek fogják tartani. De nemcsak az elért eredmények jelölik a haladás útját, hanem a kérdőjelek, a problémák felvetése is.

Teste az enyészeté, de alkotása, eszméi örökké fognak élni.

IRODALOM.

Az irodalom összeállítása nem tart igényt teljességre.

I. Gróf Ambrózy-Migazzi István irodalmi működése.

a) **Kertészeti cikkek.**

1. Immer- und wintergrüne Laubgehölze. (**Ernst Graf Silva Tarouca:** Unsere Freiland-Laubgehölze 1913. p. 30—39. IV. fejezet.)
2. Aus meiner Malonyaer Werkstatt. (Mitteilungen d. Deutschen Dendrol. Gesellschaft, 1921. p. 214—224.)
3. Stauden zum Verwildern. (**Ernst Graf Silva Tarouca** und **Camillo Schneider:** Unsere Freiland-Stauden 3. Aufl. 1922; 4. Aufl. 1927. VII. fejezet 53—65. l.)
4. Növényrezervációk és parkok Közép-Európában és Magyarországon. Botanikai Közlemények, XX. 1922. 128—133. l.
5. Dendrologische Sommereindrücke 1930. Mitteilungen d. Deutschen Dendrol. Gesellschaft, 1931. p. 293—300.
6. Yuccafragen (U. o. 1931. p. 288—292.).
7. Efeu (U. o. 1931. p. 301—303.).
8. Gedanken eines Gärtners. Gartenschönheit, Gartenwerk, 1930. p. 105. Mint különlenyomat e címen „Hortus botanicus Jeli."
9. Télálló örökzöld lombnövények. Kertészeti Szemle, 1931. III. 13—15, 53—54.
10. Szabadföldi Yuccák (U. o. 166—167.).
11. Die Thermen von Héviz in Südwestungarn. Gartenschönheit, 1930. November-Dezember.
12. Virághagyma termesztés. Hagymacsere. Kertészeti Lapok, XLIV. 1930. Virágzó Budapest, Virágzó Magyarország 76—77. l.
13. Még egyszer az Eranthis hiemalis. Kertészeti Lapok XLIV. 1930. Virágzó Budapest, Virágzó Magyarország 22. l.
14. Iskolakertek. Kertészeti Lapok, XLV. 1931. 145—146. l.

b) **Egyéb cikkek.**

1. Russland und Ungarn. Pester Lloyd 1920. X. 9. Morgenblatt.
2. Ukrainisches. 2. Aufl. Tana, 1916.

3 Krieg und Vogelschutz. Eine Bitte an die Frauen. Malonya, 1916. Mai. Ugyanez magyar nyelven: Háború és madárvédelem. Kérelem hölgyeinkhez.

4. Memorandum a Bega fausztató-csatorna Temesvár-Kistopoloveci szakaszának hajózhatóvá tétele tárgyában nagyméltóságú Darányi Ignác földmívelésügyi miniszter úrhoz (47 oldal, 3 rajzmelléklet). Temesvár, 1903. — Függelék: A Temesvár-Kistopolovec közti Bega szakaszon létesíteni szándékolt vizierőműtelep vázlat terve. (5 oldal, 3 terv.) — (Ezt az adatot Visnya Aladár dr. szíves közvetítésével Wälder Gyula dr. és Rohringer Sándor dr. műegyetemi tanár uraknak köszönhetem.)

II. Gróf Ambrózy-Migazzi Istvánra és működésére vonatkozó közlemények.

1. **Domin Karel:** Vždy zeleny Park v Mlynanech, Prága, 1925.
2. **Gáyer Gyula:** „Lüneburgi Heide" Magyarországon. Pótfüzetek a Term. Tud. Közlönyhöz, 1922. LIV. 57—58. l.
3. — Az örökzöld magyar tölgy. Kert. Lapok, XLIV. 1930. 87—88. l.
4. — Jeli, Ambrózy-Migazzi gróf új alkotása. Kert. Szemle, III. 1931. 295—297. l.
5. — Naturpark Jeli. Eine neue Schöpfung Graf Ambrózy-Migazzi's. Gartenschönheit, XII. 1931. Hft. 5. Gartenwerk, p. 93.
6—7. Vasvármegye kerti kultúrája. Ann. Sab. Fol. Mus. — I. 1932. p. 12—15.
8. **Lyka Károly:** A malonyai park. Magyar Figyelő, 1913. 45—49. l.
9. **Mišák Josef:** Immergrüne Laubgehölze. Berlin, 1925.
10. **Moesz Gusztáv:** Gróf Ambrózy-Migazzi István dr. Kert. Szemle, 1933. november.
11. **Pauer Arnold:** Vas vármegye természeti emlékei, 20—23. l. A csornai premontrei kanonokrend Szent-Norbert gimnáziumának 1931—32. évi értesítője. Szombathely, 3—66. l.
12. **Polgár Sándor:** Egy világhírű kertész. Győri Hírlap, 1933. szept. 5. 3. l. 201. sz. — Ugyanaz Vasvármegye, 1933. szept. 7. 2. l. 203. sz.
13. **Rapaics Rajmund:** Aki magyar földre varázsolta az örök tavaszt. Kertészeti Szemle, IV. 1932., 228—231. l. és Pesti Hírlap, 1927. aug. 7.
14. — Örök tavasz a magyar kertekben. Term. Tud. Közl. 60 k. 1928. 129—139. l.
15. — A magyarság virágai, Bpest, 1932. 403—404. l.
16. **Rédl Rezső:** Gróf Ambrózy-Migazzi István dr. Veszprémi Hírlap, 1933. 38. sz.
17. **Camillo Schneider:** István Graf Ambrózy-Migazzi. Ein Nachruf. Gartenzeitung der oesterr. Gartenbau-Gesellschaft in Wien, 1933. 127—128. l.
18. — A Garden of Ewergreen Shrubs at Malonya, Czechoslovakia. Gardeners Chronicle, LXIV. (Third Series, 1923.) p. 172—173.
19. — Studienfahrten. Malonya, ein Reich immergrüner Schönheit. Gartenschönheit II. 1921, 182. l.
20. Studienfahrten, Malonya. U. o. IV. 1923, 159 l.
21. — István Graf Ambrózy-Migazzi (Nachruf). U. o. XIV. 1933, 224. l.
22. **Simonkai Lajos** előadása a Kir .Magy. Term. Tud. Társ. növénytani

szakosztálya 1909. okt. hó 13-án tartott ülésén. Magyar Bot. Lapok VIII. 1909. 355—356. l. (Quercus Ambrózyana.)

23. **Révai Nagy Lexikona** I. 530 l. Ambrózy István báró.
A személyi hirek közt emlékeznek meg gróf Ambrózy-Migazzi elhunytáról: a Gartenzeitung d. oest. Gartenbau-Ges. Wien, 1933. októberi száma, 120. l. és a Mitteilung. d. Deutschen Dendrolog. Gesellschaft, arcképpel, X. ill. XIII. l.

III. Gróf Ambrózy-Migazzi Istvántól származó florisztikai adatokat találtam a következő cikkekben.

1. **Gáyer Gyula:** Vasvármegye fejlődéstörténeti növényföldrajza és a prenorikumi flórasáv. Vasvárm. múzeum I. évk. 1923. 15—16., 35. l.
2. — Über Vitis und Quercus in Ungarn. Mitteil. d. D. Dendrol. Gesellschaft, 1928. Nr. 40., p. 219. (Vitis silvestris Temesmegyéből.)
3. — Új adatok Vasvármegye flórájához. Vasvármegyei múzeum évk. II. 1927., p. 204—206. Deutscher-Text, p. 248—256. (Hemerocallis flava somogyi termőhelyei 205. l. Arum maculatum typus 252. l.)
4. — Új adatok Vasvármegye flórájához II. Vasvárm. Múzeum III. évk. Annales Sabar. III. 1927—29. 70—75 (a szöveg részben német nyelvű). (Sambucus racemosa, Adenophora liliifolia.)
5. A Hemerocallis flava újabb lelőhelyei Vas megyében. A Vasvárm. Múzeum Természetr. Oszt. évi jelentése 1928. é. 34. l. (Hemerocallis flava Nárai m.)
6. — Új adatok Vasvármegye flórájához III. Annales Sabarienses. Folia Musealia 1. 1932; 7—11. l. (deutsch). (Hemerocallis flava, Aconitum gracile, Adenophora, Pulmonaria officinalis piros virágokkal, Plantago ramosa stb.)
7. **Boros Ádám:** A drávabalparti síkság flórájának alapvonásai, különös tekintettel a lápokra. Magyar Bot. Lapok XXIII. (1924.) 1—56. l. — (Ruscus aculeatus, Fritillaria, Hemerocallis flava, Anemone silvestris, Hepatica triloba stb.)
8. **Kümmerle J. B.:** Equiseten-Bastarde als verkannte Artformen. Magyar Bot. Lapok. XXX. (1931.) 153. l. (Equisetum Moorei).
9. **Camillo Karl Schneider:** Illustriertes Handbuch der Laubholzkunde II. Bd. (1912.) p. 200. és jegyzet (Quercus Koehnei).

*

E cikk megírásához felhasználtam bold. Ambrózy-Migazzi István gróf úr hozzám intézett 36 levelét, valamint neje Őméltóságának néhány levelét is. Hálás köszönettel tartozom **dr. Rédl Rezső** veszprémi kegyesrendi gimn. tanár úrnak több Ambrózy-levél rendelkezésemre való bocsátásáért, **Moesz Gusztáv dr., Boros Ádám dr.** és **Visnya Aladár dr.** barátaimnak néhány adat közlése miatt, **Lyka Károly** főisk. tanár barátomnak a Magyar Figyelőben megjelent cikke lemásoltatásáért, **Pákay Arnold** és **Pavel Ágoston dr.** tanár uraknak több nyomtatvány szíves elküldése miatt.

*

Zum Gedächtnis des Grafen István Ambrózy-Migazzi.

Auszug. Verfasser versucht in seiner Schrift die gärtnerischen Leistungen und die wissenschaftlichen Verdienste, so wie die hervorragenden geistigen und seelischen Charakterzüge des Grafen István Ambrózy-Mi-

gazzi zu würdigen. Nach Schilderung der Jugendjahre des Verewigten bespricht der Verfasser zuerst die immergrünen Anlagen des Parkes zu Malonya (im Komitate Bars). Aus innerem Drang seiner optimistischen Natur wollte Graf Ambrózy-Migazzi statt der traurigen Wintertage Mitteleuropas den ewigen Frühling in Gestalt eines immergrünen, gross angelegten Gartens verwirklichen. Trotz grosser natürlicher Hindernisse und ungläubigen Kopfschüttelns der meisten Fachkenner gelang es ihm durch emsige Ausdauer zu Malonya einen Park zu gestalten, wo vor dem Kriege auf 80 Joch Fläche 600—700 Arten von immergrünen Laubgewächsen in Massen gediehen. Sein Werk erregte berechtigtes Aufsehen und allgemeine Bewunderung. Im Jahre 1914 überliess er Malonya der Obhut seines Obergärtners J. Mišak und übersiedelte nach seinem Heimatsort Tana im Komitate Vas, wo das heimatliche Schloss von einem prächtigen, besonders an Zwiebelpflanzen reichen Garten umgeben ist. Er erwarb sich dann in der Nähe die Puszta Jeli (cca 600 Joch). Jeli gehört zum Florengebiet des Praenorikum im Sinne Gy. Gáyers, besitzt ein umfangreiches Callunetum, — ein Abbild der nordwestdeutschen Heiden — mehrere Wiesenmoore, einige kleine Sphagneta, Birken- und Buchenwälder. Die Landschaft ist daher höchst abwechslungsreich. Graf Ambrózy-Migazzi wollte Jeli als Naturschutzgebiet behandeln, aber auch durch Bereicherung seiner Flora mit dorthin passenden Elementen zu einen grossartigen Landschaftsgarten, wie auch zu einem grosszügigen botanischen Versuchsfeld ausbilden. Er machte sich mit zäher Ausdauer und bewunderungswerter Hingabe an die Arbeit und setzte sich zu diesem Zwecke mit Botanikern und Gärtnern aus fast allen Kulturländern in Verbindung. Sein nie ruhender Geist hegte auch andere Pläne, die aber durch die ungünstigen Verhältnisse und sein am 31. August 1933. erfolgtes Ableben vereitelt wurden. Er hinterliess in Manuskript zwei gärtnerische Werke, worin die reichen Schätze seines Wissens und seiner Erfahrungen niedergelegt sind.

Am Ende des ungarischen Textes folgt eine Zusammenstellung der Druckschriften des Grafen Ambrózy-Migazzi's, sowie der seine Person und Leistungen behandelnden Artikel und Bücher.

A jáki gerencsérek.

Írta: **FÁBIÁN GYULA.**

Befejező közlemény.

A kemence és az égetés.

A gerencsérmunka koronája az égetés és így a legfontosabb kellék a gerencsér életében a kemence.

Az agyag az égetés közben cseréppé alakul át, ami a természeti jelenségeknek egyik csodája. Ezt az átalakulást nehéz magyarázni. Mert mi történik az égetés alatt? Tulajdonképpen alig valami lényegesebb kémiai átalakulás, mégis az agyag és cserép közötti különbség oly nagy, hogy szinte teljesen különböző anyagot kapunk. Az agyag égetés közben elveszíti kristályvizét, a benne levő fémek oxidálódnak (legtöbbször a vas, amelytől a cserép vörös színét kapja), esetleg a homokkal belekerült kovasav megömlik, üveges lesz; — ám ezek még mindig nem magyarázzák meg eléggé

azt, hogy miért lesz a piszkos, szürke agyagból szép, színes cserép, amely pompásan cseng, kemény, mint a kő, a vízben többé széjjel nem mállik és évezredek váltakozhatnak fölötte, maga többé meg nem változik.

Valószínű, hogy az ősember edényeit erősen sovány agyagból kézzel gyúrta, napon szárította és főzés, sütés közben tapasztalta ki, hogy a tűz egészen különösképen átalakítja az agyagot. E tapasztalat nyomán csak egy lépés (jó néhány ezer esztendő) választotta el attól, hogy az edényeket szabad tűznél kiégette, majd cserép törmelékkel befödte és rájött a körkemence alakjára. A magyar népi kerámiában a körkemence igen gyakori, de Jákon a fekvő kemencealakot használják.

A fekvő kemence három részből áll. A tüzelőből (tüzelőszáj), a rakodóból és a kéményből. Ezek a részek egymásután következnek. A jó kemencénél a tüzelőtérből három akna vezet végig a rakodó téren. Ezen a három aknán hatol a hő a kemencébe és fölfelé terjedve, egyenletesen felhevíti az egész kemencét. A füst azután a kéményen át távozik a szabadba.

Nagyjában ez az elv érvényesül a régi jáki fazekaskemencénél, de nem olyan tökéletesen, mint egy jól megépített városi kemencénél.

A jáki fazekaskemence a szabadban áll. Mintegy hét méter hosszú, három méter széles, a kéménye majd öt méter magas. Elég nagy építmény ahhoz, hogy mindenkinek föltünjék, aki Jákra látogat. Valóságos domb, mert a kemencét a rádobált cseréphalmaz és a föld alaposan megnövelte. Majd az egészet fű és gaz nőtte be. Valamikor sok kemence állhatott a falun kívül. Ma kettő maradt belőle az Aluccában (Ófalu), egy a Nemesnép-uccában. A Takács Dénes kemencéje a műhelyében áll, kis, szépen épített fekvő kemence, nem a régi módi gerencsérkemence-formájú. Egy régi kemence áll még a Németh József gerencsér portáján.

Néprajzi szempontból a legrégibb (különben még ma is használatos) kemenceformát írom le. Ez az, amely a legjobban különbözik is a városi fazekas égető kemencéjétől.

A kemence észak-déli irányban épült. A tüzelőtér délfelé nyitott. A széljárás ugyanis ezen a vidéken leggyakrabban északról jön, így mindenképen az a jó, ha a szél nem a tüzelőnyílásba süvölt, mert különben hamarosan kihajtaná a kemencéből a hőt. Az építmény kizárólag téglából áll. A tüzelő tér 0.70×1.30 méter, magassága 0.70. A tüzelő teret a rakodótértől két téglából épített oszlop zárja el. Ennek az oszlopnak „*bárány*" a neve. A bárányok között hatol be a tűz a rakodótérbe. Úgy látszik, hogy ez a primitív berendezés pótolja a tűzaknát, amelyről még részletesebben is

megemlékezem. A tüzelőtér alatt nincs rostély. A láng a bárányok között a puszta földön kúszik be az edények közé. A jáki kemencénél a legérdekesebb a tüzelő tér és a tűztér elválasztó falában a tűztér felett sötétlő „*kőgyök*" (köldök) vagy „*leső-lik.*" Ennek a rendeltetésével nem igen jöttem tisztába. Először azt hittem, hogy mivel néző liknak is hívják, ezen figyelte meg a mester az égetés lefolyását. Hiszen

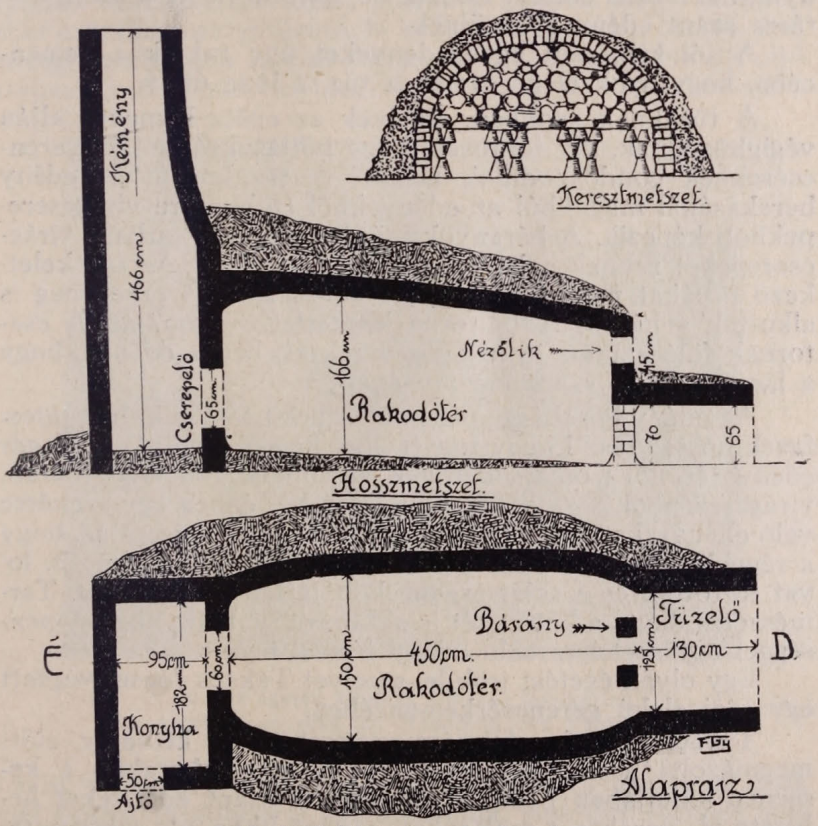

15. **A régi kemence szerkezete.**
Construction der alten Öfen.

a fínom tokos kemencéknél, meg a gyári égető kemencéknél csakugyan van is egy ilyen kémlelő nyílás, ezen keresztül rá lehet látni az elhelyezett Seger kúpokra, amelyekkel a kemence hőfokát mérték. De az égetés lefolyása alatt arról győződtem meg, hogy a fazekas az égetés végén ezen a nyíláson keresztül is fát rakott *(dugiszált)* be magába a kemencébe és ezen a nyíláson (kőgyökön?) által táplálta a tüzet. A tulajdonképeni kemence elég nagy befogadóképességű. 4.50 méter hosszú, 1.50 széles és 1.66 magas. A rakodó teret

hézagosan rakott téglafal választja el a nagy kéménytől. Ez a *cserepelő*, amellyel *elszorítják* az edényt és a tüzet. A kéményen van a keskeny bejáró nyílás is, amelyet égetés alkalmával beraknak. A kémény alatti négyszögletes üreget „*konyhának*" nevezik. Itt járnak be a kemencébe is.

Az égetés lehet *fonnyasztás (zsengélés)*, vagy *mázas égetés*. De lehet *vegyes* is, amikor a kemence elején, a tüzelő nyílásnál mázas edényt raknak be, hátulra pedig a fonnyasztásra szánt edények kerülnek.

A jól kiszáradt agyagedényeket úgy rakják a kemencébe, hogy azok el ne zárják a tűz, a láng útját.

A tűzaknák azonban, amelyek az egész kemence alján végighúzódnak, oly fontosak, hogy pótlásukról a jáki gerencséreknek gondoskodniok kellett. A tűzaknákat az edény berakásánál magukból az edényekből (többnyire virágcserepekből) képezik. A bárányok mögé (tehát két sorban) virágcserepeket raknak a bárányok magasságában. Az így keletkező uccákat nagy lábasokkal beboltozzák, és ezzel meg is alkották a három tűzcsatorna kezdetleges formáját. A csatornák fölé azután jó levegősen rakják be az edényt, hogy a láng és a hő szabadon járhasson.

Az edény berakása „*fogások*" szerint történik. Két tejesfazék hossza tesz ki egy fogást. Egy kemencébe három *fogás* edény fér be. Konyhaedényből körülbelül 700—1000 darab, virágcserépből 2000—2500. Egy égetésből éppen egy szekérre való edényrakomány kerül ki. Ennek a magyarázata az, hogy a régebbi módosabb gerencsérek gazdálkodtak is, kocsit, lovat tartottak és a saját szekerükön járták a vásárokat. Természetes, hogy a kemencét is akkorára szabták, hogy éppenséggel egy szekérre való edény fért el benne.

Egy olyan égetést írok le, amelyet Takács József végzett egy régi alakú gerencsérkemencében.

Takács József a felesége segítségével a kemence előtt megmázolta a kiégetett edényeket, szépen berakta, a kemence hátuljában pedig a zsengélésre szánt edényeket helyezte el. Berakta a nyílásokat, a néző likba egy virágcserepet dugott, hogy fölösleges levegő ne áramoljék a kemencébe, a tüzelőtér elé deszkából falat állított, hogy a szél be ne fúhasson a parázs közé. Most mindenféle giz-gazt, ág- és szalmahulladékot tömött a tüzelőbe és meggyujtotta. Ez a hulladék nagy füstöt ád, lángol is, de a heve nem sokat ér. Csak arra jó, hogy kissé fölmelegítse a kemence levegőjét. Jó félórai gyönge tüzelés után néhány darab fenyőfát vet a tüzelőtérbe. Ez lassan, igen lassan fölmelegíti az edényeket. Ezen a gyönge hőfokon elszenesednek a szerves anyagok, amelyek a zsengélt agyag, meg a máziszap között vannak. Az agyag most veszíti el lassan kristályvizét és szárad meg

tökéletesen. A tüzelést lassan, óvatosan kell kezdeni és folytatni jó két órán át, mert a rohamosan hevülő agyag nem tudna elég gyorsan szabadulni a benne lekötve tartott nedvességtől és a fejlődő gőzök szétvetnék, *széjjeldurrogtatnák* az edényt. A melegítés alatt ne legyen türelmetlen a mester, mert igen nagy tanulópénzt kellene fizetnie érte. Vigyázatlan előmelegítés után a gőz ezer darabra tépi az edényt oly éktelen *durrogás*, pattogás, puffanás közben, hogy kicsiben akár a gorlicei pergőtűznek is beillenék. A jó két-három órai melegítés után jön az *első állítás* (az égetés lefolyásának első szakasza). A mester jól megrakja a tüzet vékonyra, hosszúra

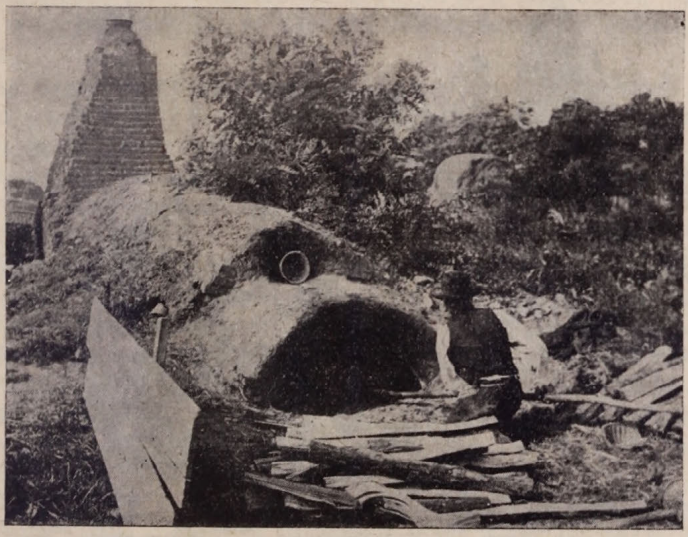

16. Az égetés kezdete. (Szerző fényképe.)
Das Ausbrennen geht an. (Lichtbild des Verfassers.)

hasított fenyőhasábokkal, amelyek ropogva égnek és csak úgy ontják magukból a lángnyelveket, amelyek vörösen surrannak be a bárányok között a kemencébe. A néző likon belepillantva a kemencébe, látjuk, hogy az edényeket vastagon lepi be a korom, az egész kemence fekete, csak itt-ott villan meg egy pirosló lángnyelvecske, amely megnyalogatja az edények oldalát. Amikor a fa elégett, a parázs még jól tart, annak a heve még jól bever a kemencébe. Most a mester megadja a *második tüzet*. Ez a *második állítás*. Erre megtelik a kemence vígan lobogó lánggal, a korom felfoszlik az edények oldaláról és tenyérnyi darabokban válva le kiröppen a kémény tetején. Most már nem sötét a kemence, átvilágítja jól a láng az egészet. Ekkor kezdi a gerencsér *szorítani a tüzet*. Egyre rakja a tűzre a fahasábokat, azokat

hosszú rúddal, a *szító fával* igazgatja, a parazsat pedig betolja a bárányok között a kemencébe addig, amíg csak lehet. Erre tüzesedni kezd a sok edény, a kéményen szikrák röpködnek fölfelé. Ez a művelet az *árkolás*. A mestert elfogja az izgalom. A következő órán dül el az égetés sorsa. A tűz egyre nagyobb és nagyobb erejű lesz. Nehéz féken tartani, önállóan akar élni és minduntalan megkísérli, hogy a maga kénye-kedve szerint rohanjon végig a kemencén. A kemence jobboldala sötétedni kezd, a baloldala meg szinte pirosan ízzik. Hamarosan a jobboldalra kell terelni a parazsat, hogy a baloldal is több tüzet kapjon. Erre meg jaj! hirtelen sötétedni kezd a baloldal, ott mindjárt reped a cserép, megridegszik az olvadni kezdő máz. Végre nagynehezen kitapasztalja a mester, hogy a tűznek milyen rigolyája van aznap, a mellett a napsütés, széljárás, légnyomás, a fa mineműsége, az égetésre berakott edény mennyisége mellett. A kemence egyenletes vörös színt kap egész hosszában. Ha csak fonnyasztásról lenne szó, akkor már el is készülne az égetéssel, de mázas edény is ég a kemencében, annak pedig jóval nagyobb tűz kell. Takács mester újra jól megrakja a tűzteret, izgatottan kormányozza a láng útját és amikor a kemence belseje a vörösből a fehér izzásba hajlik át, megelégedetten törli meg izzadó homlokát. Mindjárt készen lesz az égetés. Tudományos fazekas tudná, hogy a kemence hőfoka most

17. **Az utolsó tüzelés.** (Fábiánné Biczó Ilona rajza.)
Die Nachzündung. (Zeichnung von Frau Ilona Fábián-Biczó.)

600 és 700 Celsius fok körül jár. Ez éppen elég, hogy a jáki gerencsér könnyen eredő máza megömöljék. Most Takács mester fölhág a kemencére, hosszú fenyőszálakat „dugiszál" a nézőlikba. Ez az, amit más vidék fazekasainál sohasem láttam. Talán a jáki gerencsérek kemencéje fönt sohasem kap elég tüzet és ez az utolsó tüzelés ezt pótolja? Mást igazán nem lehet gondolni. Most aztán az égetés be van fejezve. Gerencsér kifejezéssel élve: *az edény kitisztult.* Takács mester eligazítja a parazsat, hogy egyenletesen tartsa még egy darabig a kemence a hőt és egyenletesen hüljön le, azután megtömi a pipáját, rágyujt (micsoda kis tűz ez ahhoz képest, mint amilyennel az előbb birkózott), kiszáradt torkát köszörüli, megelégedetten körüljárja a kemencét, összeszedi a megmaradt fát és szerszámokat, azután a műhelyébe ballag.

Az égetés lefolyása összefoglalva tehát a következő. Két-három órahosszatt tartó *melegítés.* A két első *állítás,* amely együtt az *előzést* teszi ki. Azután következik a tűz alsó szorítása, *az árkolás,* végül az *utolsó állítás* (harmadik, esetleg negyedik tüzelés), amely addig tart, amíg a kemence teljesen ki nem *tisztult.*

Amint a kemence és az égetés leírásából láthatjuk, bizony nem kívánhatunk a jáki gerencsérektől valami nagyszerű munkát. A kemencében nem oszlik el egyenletesen a hőség. Mivel a szabad ég alatt áll, a külső levegő az égetést magát is rendkívül befolyásolja. A tűz mellett a hőség igen nagy, néha a fehér ízzást is eléri, 900—1000 fok, amelyben már a kemény máz is megered, de a jákiaké elég. A cserép is meghasad, elgörbül, a színe fakózöld lesz.

A kemence közepe felé ég legszebben az edény. A kéményhez közel bizony a máz alig eredl meg. Itt csak fonnyasztani tanácsos.

Készítmények.

A jáki gerencsérek készítményei a népi élethez igazodtak. Sokféle edényt készítenek és készítettek; minden korban olyat, amilyenre abban az időben szükség volt. A régi időben, amikor a nép szabadtűzhelyen sütött-főzött, egészen másformájú edényekre volt szükség, mint most, amikor a takaréktűzhelyet használják széltében. A szabad tűzhöz keskeny alapzatú, magas edény volt alkalmas, hogy a láng hosszában nyalhassa végig az edényt. Széles edény egy-kettőre széjjelhasad a parázson, míg a mostani takaréktűzhelyen éppen a szélesaljú edények válnak be kitűnően, a magasakban csak nehezen forr meg a víz. A szabadtűzhelyre való edények közül készül még a *hosszú fazék.* Most vízmelegí-

tésre használják, valamikor levest főztek benne. A *köcsög* is szabad tűzhelyen volt használatos. Még most is megtartotta ősi alakját. Nagyobbára tejes edénynek használják és általában „tejes köcsög"-nek ismerik. Konyhaedény a *lábas*, amelyet valamikor szabadtűzhely mellett csakugyan három lábra állítottak. A *melence* nem egyéb, mint hatalmas tál; „weidling"-nek is hívják. *A tésztaszűrő lábas* lyukacsos fenekű edény, amely arra szolgál, hogy a kifőtt tészta levét benne lecsurgassák. A *sporhertes fazék* vízmelegítésre használatos. A *tányér* kétféle. Mély és lapos tányér. A *tálak* különböző nagyságúak. Az eddig felsorolt edények főzésre

18. A jáki korsóforma.
Die Jáker Krugform.

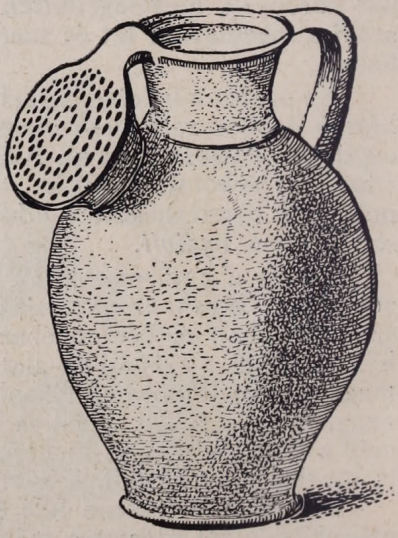

19. Virághlocsoló.
Giesskanne.

valók, és vagy teljesen mázasak, vagy legalább is a belsejük mázas, hogy a vizet jobban tartsák. Mázasak a sütésre használt edények is, mert a forró zsír a mázatlan cserépbe könnyen beszivárogna. A *tepsi* hús és tészta sütésére való. A *sütő* alatt a jáki nép a kuglóf-sütőt érti. A *talkedli sütő* 5, vagy 7 talkedli számára készül. Ezek azok a konyhaedények, amelyek nem hiányoznak egyetlen házból sem.

A *bugyoga-korsó* általánosan ismert edény az egész országban. A jáki korsóforma alul széles és erősen hasas. A *bokálya* kisebb forma szájas korsó. A *pohár* vízivásra szolgál. A *kettes-pohár* füllel összekapcsolt nagyobb edény; ételhordásra való.

A ház körül is sok edényre van szükség. Ezek azonban már nem mind mázasak. Ilyen a *csibeitató*. A *virágcserép*

aljával. Ebből sok ezer számra ég a jáki fazekas kemencében, mert a sok uradalom és szombathelyi kertész erősen vásárolja. A gépi cserép nem tudta kiszorítani a jáki kézzel készített cserepet. A gépi cserepet ugyanis préselik, ennek agyagja összenyomódik, a pórusai eltűnnek, a cserép földjéhez nem jut elegendő levegő, a víz sokáig áll és megáporodik benne, így a növény nem szereti, megfullad benne. A jáki cserép igen likacsos, az anyagcsere könnyen megtörténik benne, a növény szépen díszlik. A *csiráztató* lapos mázatlan tál, három lyukacskával. Ebben csíráztatják tavasszal a palántának szánt magvakat. *Virágloccsoló* kannát sem vesz a jáki asszony. Készít ilyet is a gerencsér. Kétfülű korsóhoz hasonlít, csak az egyik füle helyén lyukacsos rózsája van.

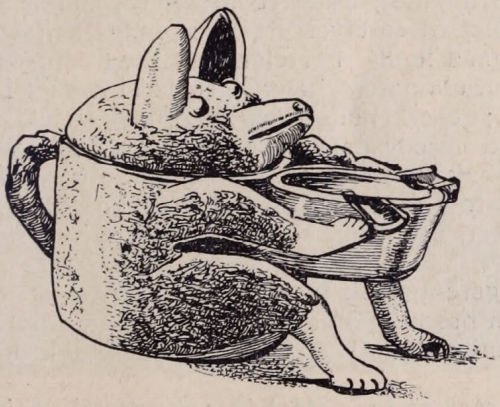

20. Medve.
Bär.

A *pörsölynek* coca formája van. Nem komoly takarékosságra alkalmas jószág, mert teszem azt, a hadikölcsönt sem lehetne a nyílásán beledugiszálni, de a gyerekek szívesen zörgetnek benne néhány fillért, amíg annyi össze nem gyűlik benne, hogy medvecukrot vehetnek rajta a Hangyában. A szépen mázolt figurás medve azonban már kedveltebb jószág, mert a hasában jó szárazon eláll a dohány, a mancsában pedig kis tálat tart a cigarettások orra alá, hogy ne verjék le a hamut a cigarettáról vagy a szivarról a tiszta padlóra, mert akkor nem szép szemmel néz rájuk a háziasszony.

Bizonyosan még sok egyéb fajta edény is készül a jáki gerencsér műhelyében. Az imént felsoroltak azok, amelyeket úgy első pillantásra megláthat az ember. A mester alkalmazkodik a kívánalmakhoz, és megcsinál mindenféle edényt, amit csak megkívánnak tőle. Egy perverzus gusztusú ügy-

védbojtár példának okáért vízi-pipát fabrikáltatott magának egy jáki gerencsérrel, akkurát olyant, amilyenből az igazhitű mohamedánok szívják a dohányfüstöt. A vízipipa szerencsésen el is készült a pontos leírás szerint, sikerült is szépen, csak az az egy baja volt ennek a „hukának", hogy több vizet eresztett az ügyvédbojtár torkára, mint verpeléti dohányfüstöt, így a keleti élvezetet hamar abbahagyta a gazdája és a közönséges selmeci pipához pártolt vissza. Azóta sem készült Jákon vízipipa . .

Díszítés.

A jáki gerencsérek nem igen díszítik az edényeiket. Ják igen régi és nagy gerencsértelepülés, amely nemcsak Szombathelyt, Körmendet, Vasvárt látta el cseréppel, hanem a környező falvakat is, amelyek itt Vas megyében szorosan sorakoznak egymás mellé. Hirtelenében meg sem tudnám mondani, hány uradalom és hány kertész él a vasi földnek ezen a darabján; ezek pedig erősen fogyasztják a virágcserepet. A jáki gerencsérek inkább csak a hétköznapi használatra dolgoznak, mint díszre, parádéra. Erre a földjük sem igen alkalmatos, mert hiszen a belőle készült virágváza átereszti a vizet, így senki sem tesz bele szívesen levágott virágot.

A jáki gerencsérek nem szívesen festenek, a színes engobokat nem használják, amiről már egyszer említést tettem.

Mi marad meg hát a jáki gerencséreknek, ha remekelni akarnak?

Még a régi római világból a kerámiában két díszítési módnak van értékes hagyománya: magának a formának csinosítása és a domború díszítés.

Isten mentsen meg attól, hogy a római fazekasságot csak távolról is összehasonlítsam a jáki gerencsérséggel, de az bizonyos, hogy a díszítés módjában egy úton jártak.

A római szellem kalmárszellem. A haszon és célszerűség érdekli elsősorban. A római fazekas nem festette az edényeit. Nem ismerte a mázat, már pedig az oxidok színes tüze csakis máz alatt érvényesül. A formára vetette hát magát és az a végtelen formagazdagság és változatosság, amelyet az ókori edények mutatnak, valóban kibékít a szín hiányával. A jáki gerencsérek is sok formát ismernek. Eltekintve a köznapi használatban forgó edények sokféleségétől, sok olyan edényt készítenek, amelyek művészetre vallanak. Számtalan vázaformájuk van. Csinosak, kedvesek, népi naivságot tükrözők. Van olyan gerencsér, aki azzal remekel, hogy áttört edényeket, kosárformákat készít. Kulacsot mindegyik mester készít. Kétfélét is. Egyet az általánosan ismert

fakulacs (csikóbőrös kulacs) mintájára, másikat pedig az úgynevezett *pereckulacsot*. Mindkét fajtához nagy ügyesség kívántatik. Kedvelt a hordócskakészítés. Az ügyesebb még kis csapot is biggyeszt rája. Kedvelt a dohánytartó medve, amely különben a magyar népi kerámiában igen híres-nevezetes figura. Pörsölynek persze jó hasas disznóforma felel meg a legjobban. Ebben az ifiabb fazekasnemzetség szokott remekelni.

A vasmegyei múzeum szekrényei telve vannak cserépdarabokkal, amelyek nem egyebek, mint negatív formák; a régi római fazekasok használtak őket arra, hogy agyagból domború díszítéseket nyomtak ki bennük, hogy azokkal

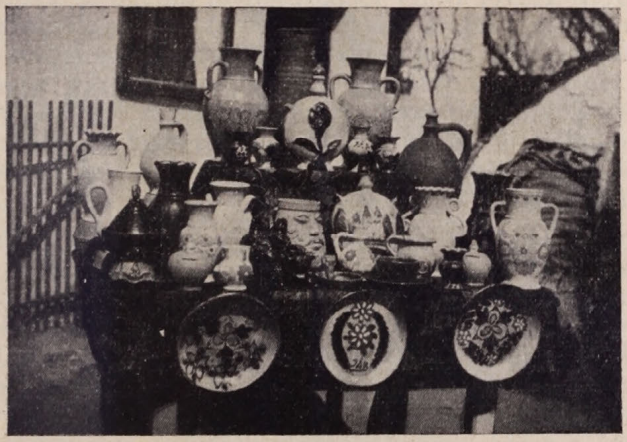

21. **Takács Dénes munkái.** (Gombás Géza fényképe.)
Erzeugnisse von Dénes Takács. (Lichtbild von Géza Gombás.)

edényeiket ékesítsék. Mécsöntőformát is sokat találtak. Ha feltesszük, hogy akkor Jákon fazekastelepülés volt, bizonyosra vehetjük, hogy ezeket a díszítésre használt cserépformákat itt is jól ismerték és használták. Ismétlem, nem akarok semmi összehasonlítást tenni a római és jáki díszítés között és következtetni sem akarok semmire, de tény az, hogy a jáki fazekas asztalfiókja is tele van cserépből készült negatív formákkal, amelyek alkalmasak arra, hogy domború díszítéseket lehessen kinyomni belőlük.

A díszítésnek ez a módja rendkívül egyszerű, könnyű, de viszont egyhangú. A cserépformába benyomott agyag felületéről a cserép a vizet igen hamar kiszívja, úgyhogy könnyen elválnak egymástól. Most a mesternek egyéb feladata nincs, minthogy a domború díszítést a bőrkemény edényre egy kis focs segítségével ráragassza. Mivel az edény és a domború dísz ugyanabból az anyagból készült, nem kell

tartani attól, hogy az utóbbi akár száradás közben, akár az égetés alatt leesik. Az ilyen módon díszített edényt egyszínű mázzal vonják be és a „remek" máris elkészült.

Honnan szerzi a jáki gerencsér a domború díszítési formákat? A jáki fazekas mintázni nem tud, vagy ha tud is, az igen keveset jelent. Nem is okoz sok gondot neki az, hogy hol szerzi meg a díszítő elemeket. Jó erre a célra bármilyen egyszerű faragott, vagy másképen készült domború holmi. Bútorról való kis domború faragás, fémből öntött vagy préselt díszítés, mind alkalmas a célra. Nem kell hozzá egyéb, mint egy darab agyag, amelybe a domború díszítést belenyomja, s amelyet azután kiéget. Ez az egyszerű módja a mélyített cserépminta készítésének, amelyből azután ezer számra kapja meg a díszítő formákat. Levelek, egyszerű gyümölcsformák, ornamentális díszecskék szerepelnek ezeken a formákon. Összekeveredett ezekben a reneszánsz domború eleme a barokk, vagy a szecesszió formáival. Népies elemeket is találunk rajtuk. Mintázási kísérletek ezek, amelyek mint egyedüli eredeti jáki motívumok szerepelnek a díszítéseknél.

Egy fontos, igen fontos körülményről kell még említést tennem. Ez pedig az, hogy Jákon magasodik a gyönyörűséges román székesegyház. Ez a fazekasdíszítésre nagy hatást gyakorol. A templom telve van olyan gyönyörű domborművekkel, amelyek mély benyomást tesznek mindenkire. Egészen bizonyos, hogy ez alól a hatás alól a jáki fazekas sem tud szabadulni. Hiszen gyermekkora óta látja a gyönyörű figurákat, a groteszkeket, dombormüveket, amelyeket egyenkint is jól ismer. Ezek mind remekei a román művészetnek. Így talán nem is véletlen, hogy a jáki gerencsérnek akkor, amikor díszítésre gondol, nem a festés ötlik az eszébe, hanem a plasztika. Szeretett temploma temérdek példát mutat arra, hogy lehet plasztikában gondolkozni és hogy a plasztika befejezett díszítésmód is lehet, amelyhez színre nincs szüksége. Még egy fontos momentumot említek. A jáki gerencsér tudja, hogy a temploma országoshírű. Iskolában tanulnak róla, sok száz kép forog róla közkézen. A község nem kapcsolódik bele a vasuti forgalomba, messze fekszik tőle az állomás, Szombathelyről is nehezen közelíthető meg, mégis sűrűn ellátogat ide az idegen, hogy a páratlan szépségű templomban gyönyörködjék. Érzi a jáki polgár, hogyha megfelelő jó közlekedése lenne, akkor mindennapos lenne falujában a vendég. A látogatók megcsodálják a templomot és szívesen vinnének valami emléket magukkal. Vinnének, de mit? Néhány szép levelezőlapot, amelyek a templomot ábrázolják. Vinnének mást is. Egy-egy csinos jáki edényt, vázát, kulacsot. Természetes, hogy a jáki fazekas nem gon-

dolhat alkalmasabb díszítést a remekére, mint azt, hogy ráhelyezi a jáki templomot. Mivel nem fest, a legegyszerűbb dolog az, ha a templom domború képét ragasztja az edényre. Ennek a mintáját azonban nem olyan egyszerű megszerezni. Kép elegendő forog közkézen, de alkalmas kis dombormű annál kevesebb. Nagy a becsülete az olyan kis domború formának, amelyet használni lehet. Minden gerencsérnek van néhány ilyen formája, amelyeket igen megbecsül, mert tudja, hogy a Jákon megforduló idegen elsősorban az olyan edényt keresi, amelyiken rajta van a jáki templom domború

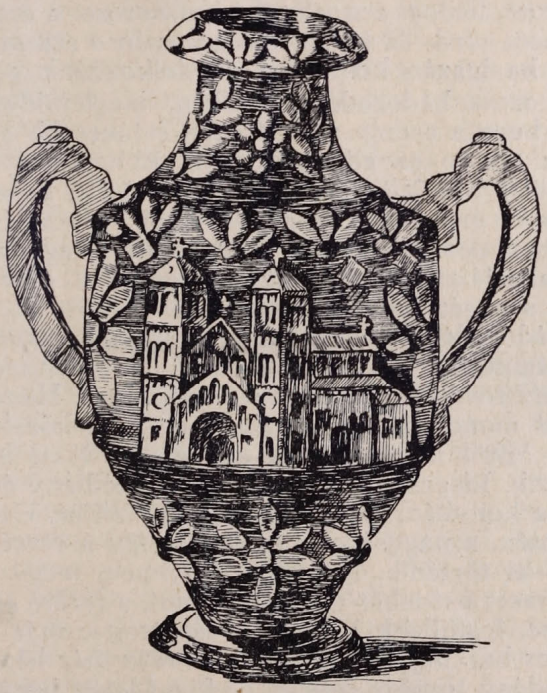

22. **Régi virágváza a templommal.** (Fábián Mária rajza.)
Alte Blumenvase mit dem Relief des Münsters. (Zeichnung von Maria Fábián.)

képe. Így lett a jáki székesegyházból a jáki gerencsérségnél népies díszítő motívum, amellyel lépten-nyomon találkozik mindenki, aki a jáki gerencsérek iránt érdeklődik.

A jáki gerencsérség jövője.

A jáki gerencséreknek hosszú szép történelmi multjuk van, amelyet érdemes volna jobban is megvilágítani, mint ahogyan én azt vázlatom keretében megtehettem. Talán valaki ezt meg is teszi. Higyje el, hogy érdemes mun-

kát fog végezni. — A jelen eléggé biztató. A nagy céh ugyan erősen megfogyott, hiszen a hajdan 50 személyt számláló testület leapadt hatra, de azért ez a hat ember elég munkát talál, mert a jáki edények jósága, évszázados jóhíre a készítményeiket kapóssá teszi. De a jövő alig-alig biztat valamivel. A gerencsérség, sajnos, a kihalásra ítélt népi mesterségek közé tartozik. Az első nagy csapást a porcellán feltalálása, elterjedése mérte rá, a másodikat az üveg olcsóbbodása, a harmadikat (a tulajdonképeni halálosat) a zománcozott bádog nagytömegű gyártása. A zománcozott bádog ára alig háromszorosa a cserépedénynek, de nem törik és így tartóssága szinte százszorosa. Pedig-pedig ha igazán komolyan gondolkoznánk a cserép és a zománcozott bádogedény értékén, meglepődve állapítanók meg, hogy a cserép sokszorosan értékesebb a bádognál. Főzésre a cserép az alkalmatosabb. Ebben nem éri olyan közvetlenül a hőség az ételt, a tejet, a húst, hanem szépen egyenletesen melegszik benne és lassú a lehülése. A cserépedényben nem melegszik meg az ital, vagy az étel, ha hidegen akarják tartani, viszont megtartja a meleget, ha arra van szükség. A cserépedényben főzött étel jobbízű, mint a bádogedényben készített. Még egy nagy tévedésre akarok rámutatni, arra a szerencsétlen közhitre, hogy a bádogedény tovább tart, mint a cserép. Igaz. Hiszen magam is ilyesmit mondtam. De nézzük meg csak közelebbről ezt a dolgot. Mitől megy tönkre az edény? Haj! haj! Attól, hogy eltörik. Ideges! Ideges kérem a cselédlány és ami cserepet lát a konyhán, azt rövid idő alatt eltöri. Csak valljuk meg őszintén, a nagysága is ideges és így a cseréppusztítás közös erővel történik. A bádogedény nem megy rá úgy az idegekre, mert azt lehet rúgni, taszítani, a földre ejteni, nem törik össze, legföllebb behorpad, lepattog a máz róla. Még akkor sincs baj, ha némely helyen a máz már lekopott róla, mert az edény tovább szolgál, és főzni lehet benne. Itt van a tévedés. A bádogedényen megreped a máz még akkor is, ha nem sértették meg. A repedések közé a víz és a sav behúzódik, és megkezdi bomlasztó munkáját. A bádog a máz alatt rozsdásodni kezd, fölbomlik, kilyukad és tönkre megy magától. Közben pedig a föloldott rozsdát, mindenféle más káros anyagokat kis adagokban ugyan, de mégis csak fogyasztjuk, és csodálkozunk azon, hogy mitől szerezttünk gyomorfekélyt, mitől van savunk, vagy mért nincs savunk, mért emésztünk rosszul, mért nem ízlik az étel? A cserépedénynél nem kell tartanunk attól, hogy fémről leváló anyagok kerülhetnek az ételbe és lassan, de biztosan mérgezést okoznak. A cserépedény anyaga, összetétele ezer esztendő mulva sem változik meg. Sem a savak, sem a víz

többé föl nem bontja, így valóban örökös portékának számíthatnók, ha azok az idegek nem lennének. Persze most ezt is hiába gondoljuk meg, mert közben feltalálták az aluminiumedényeket, ezekkel pedig a cserép már igazán alig versenyezhet...

A gerencsérség tehát haldokló mesterség.

Érzik ezt Jákon is.

A hivatalos Vas vármegye megmozdult, hogy a haldokló jáki gerencsérmesterséget megmentse. *Ostffy Lajos* főispán pártfogásával *Szüts István* főszolgabíró kieszközölte, hogy a kereskedelmi miniszterium agyagipari szakoktatót küldjön Jákra, hogy ott a gerencséreknek tanfolyamot tartson. Az első tanfolyam 1933-ban, a második 1934-ben *Borzai Szuchy Ferenc* iparművész, keramikus vezetése mellett fényesen sikerült. Mindegyik tanfolyam után a jáki gerencsérek jól sikerült kiállítást rendeztek a szombathelyi megyeháza nagy termében. Különösen a második kiállítást látogatta nagy számban a szombathelyi közönség. Az eredeti népi munkák általános tetszést arattak, és valósággal szétjelkapkodták azokat. A jáki gerencsérek látván munkájuk megbecsülését, kedvet kaptak arra, hogy ne csak a hétköznapi szükségletet kielégítő tömegmunkák előállításával foglalkozzanak, hanem a csinosabb holmik készítésével is többet törődjenek. Azon dolgoznak, hogy a mázat megjavítsák, díszítéseiket népies szellemben alkalmazzák, hogy eredetiségüket el ne veszítsék. Munkájukban buzgó támogatóra találtak *Szakonyi Győző* személyében, aki mint a „falu jegyzője" mindent elkövet, hogy segítségükre legyen. Közbenjár a gerencsérek érdekében a megyénél, Szombathely városánál, ügyes-bajos dolgaikban tanáccsal segítségükre van. Még ennél is többet tesz. A jáki gerencsérekkel való foglalkozás kedvet támasztott benne a kerámia iránt. Szorgalmasan látogatta a tanfolyamot, a mesterségnek sok csínját-binját elleste, és most maga is versenyre kel a jáki gerencsérekkel. A lakásán kis kemencét építtetett, ő maga önti a családjával egyetemben a formás vázákat és engobbal, meg folyós színes mázakkal díszített munkáival bármily iparművészeti kiállításon becsülettel megállná a helyét.

A jáki gerencsérek állami támogatással kis tokos kemencét építettek Takács Dénes műhelyében. Ebben a kemencében már fínomabbfajta edények is jól kiégnek a nélkül, hogy hiba esnék bennük, ami a közönséges kemencében vajmi gyakran megesik.

A két tanfolyam és a közönség meleg érdeklődése jótékony hatást gyakorolt a jáki fazekasságra és valószínűleg nagy hatással lesz a jövőjére is. Ha a közönség továbbra is megértéssel fordul a szombathelyi piacra hozott jáki ge-

rencséráruk felé és vásárolja azokat, akkor talán sikerül a jáki gerencsérséget megmenteni a pusztulástól. A kedves, eredeti népi holmik valóban megérdemlik, hogy állandó szeretetben legyen részük. Igazán teljes egészükben magyar kéz, magyar szív, magyar lélek munkái; kár lenne, hogyha ezek is elpusztulnának, mint a magyar népi művészet annyi kincse.

*

A háború előtt kezdtem összegyüjteni a jáki gerencsérségre vonatkozó adataimat. Azóta több mint húsz esztendő telt el. Jákon sok minden megváltozott. Kivesztek a régi

23. **Németh József udvara.** (Szerző fényképe.)
Josef Németh's Hof. (Lichtbild des Verfassers.)

céhszokások, amelyek a háború előtt még elevenen éltek, pedig hivatalosan a céh maga már nem létezett. Jákon ez az intézmény nem szűnt meg erőszakosan, hanem élt tovább, a háború alatt sorvadozott el és mult ki szinte észrevétlenül. A céh többé nem tartja meg a Szent Páli számadást, nem rendezi meg a mulatságot, nem jár körben a céhkorsó. A testület nem vállalkozik arra, hogy valamelyik tagjának, vagy falubelijének a végtisztességet megadja. Húsz esztendővel ezelőtt a Flóriánon még három közös kemence füstölt, most csak egyet láttam közülük. Még egy van valahol a kertek alatt. A kevésszámú gerencsér oly kismértékben használja a bányát, hogy a közbirtokosság nem kér többé bért érte; a mai gerencsérek ingyen áshatják az agyagot és nem kell fizetniök a *kurungpénzt*. Húsz esztendő alatt

felére fogyott le a gerencsérek száma. Most már csak hatan dolgoznak ebben a régi népi mesterségben, két legöregebb tagjuk, a nagyszerű öreg Takács József és Krajcár József (Krajcár névvel a céhkönyvben már száz esztendővel előbb is találkozunk) ebben az évben halt meg és mesterségüket nem folytatja senki.

Név szerint a következők tartják fönn a régi jáki gerencsérséget.

Öreg *Németh József* most a legidősebb jáki gerencsér. A Hétház-utcában van takaros háza, külön épített műhelye. Ebben két korong áll, no meg a mázőrlő, szelő és a gyúrópad. A portáján van az égető kemencéje is. A régi kemence mintájára épült, de jókarban tartott építmény, amelyben szépen ég az edény. Az öreg ügyes munkás, különösen érdekesek egyéni, naiv díszítményei. Nála sok szép régi negatívot találtam, amelyeket az edények díszítésére használ. Kis fia, Gyula, alig járta ki az elemi iskolát, körülötte ügyeskedik, már jól korongozik, ügyesen gyúrja a díszítéseket, a perselynek való cocákat. Fogja-e folytatni az apja mesterségét? — ki tudja!

Németh Ferenc öreg Németh József fia. Tanult fazekas. Inasnak Herénybe ment, ahol 1922-ben kerámiai gyárat létesítettek. Amikor ide került, már akkor olyan ügyesen korongozott, hogy túltett az ottani legényeken. Amikor a gyár rövid ideig tartó működés után megszünt, Szentgotthárdra ment és egy kályhamesternél dolgozott. Onnan került vissza Jákra, műhelyt nyitott és ebben a maga kenyeréért dolgozik. Kemencéje nincs. Vagy az apja kemencéjében éget, vagy a közeli közös kemencében. A jáki gerencsérek között a legügyesebb korongozó. Ebben valósagos művész.

Takács Dénes régi jáki gerencsér familiából való. Ügyes, rendkívül szorgalmas mester. Még fiatal és szeret tanulni. A műhelyében kicsiny, de jól fekvő kemencét épített. Olyat, mint amilyen a rendes kályháskemence. Az ő műhelyében áll az állami segítséggel épített tokos kemence. Ebben próbálkozik azzal, hogy a mázat megjavítsa és a festést is eredményesebben gyakorolja.

Szabó János önálló mester, kemencéje nincs. Közös kemencében éget.

Tóth József és *Tóth Ferenc* szintén eredményesen dolgoznak a mesterségükben. Az Alutcán laknak; ők égetnek a Flórián-kemencében.

Bizony, az elsorolt jáki gerencsérek száma igen csekély. Valamikor 50 gerencsérről emlékezik meg a céh lajstroma. Eleven, pezsgő céhélet folyt ebben a színmagyar községben. Erő lüktetett a jáki népi mesterségben, amely napjainkig

dacolt a mai kor gyárainak mindent elsöprő, egyéniséget megölő iramával. A jáki gerencsérségben pótlás nem igen van. Ha valamelyik közülük meghal, nincs senki, aki a helyébe álljon. Milyen jövő vár ilyenmódon a régi nagymultú jáki gerencsérségre? Engedje meg a kedves olvasó (nekem kedves, ha ezt az írást szeretettel olvassa), hogy erre a kérdésre ne feleljek. Más választ ad erre a kérdésre az ész, és másképpen felel rá a szív. Aki az esze szerint él, az bizony nem sokat fog törődni se a jáki gerencsérekkel, se más népi mesterséggel, legyen az ezerszer is „vasi" és tiszta magyar.

Egyszerű szívre, hitre, derűs gondolkozásra van a mai kor magyarságának szüksége. Az ész talán sötét képet fest a jövőről. Ne törődjünk vele. Ne akarjunk felelni arra a kérdésre, hogy mit hoz a jövő, hanem bízzunk a jövőben. Szeressük a jelent, szeressük azt, amink most van, becsüljük meg, legyünk rá büszkék... Talán ebben van a felelet...

Szombathely, 1934 húsvét hetében.

*

Die Jáker Töpfer. Von GYULA FÁBIÁN.

Die Öfen scheinen in alten Zeiten alle Gemeingut gewesen zu sein und standen, oft auch drei nebeneinander, alle ausserhalb des Dorfes, um Feuergefahr zu vermeiden (Abb. 6.). Die Öfen waren nämlich so primitiv gebaut, dass die daraus sprühenden Funken die Strohdächer leicht anzünden hätten können. Die Öfen gehören zum Typus der liegenden Öfen (15. Abb.) und haben keinen eigentlichen Feuerschacht, sondern das Geschirr wird derartig eingestellt, dass dazwischen ein Feuerraum frei bleibe. Eigentümlichkeit dieser Öfen ist, dass oberhalb des Feuerraumes sich eine Öffnung befindet, wo man vor der Beendigung des Ausbrennens lange Asthölzer hineinstecken und verbrennen kann. (Siehe 7. Abb.)

Die Glasur besteht aus zwei Teilen Bleioxid und einem Teil Quarz. Es ist also ein weiches, leicht schmelzendes Material, was darum nötig ist, weil in den primitiven Öfen eine höhere gleichmässige Temperatur nicht erzielt werden kann. Die zur Färbung der Glasur dienenden Oxide (namentlich Eisen und Kupfer) bereiteten sich früher die Töpfer selbst, neuerdings aber kaufen sie fertige Farbkörper zur Glasur.

Die Töpferwaren (2, 18-21. Abb.) sind recht mannigfaltig und passen sich den Ansprüchen des Volkes an. Die Prunkstücke werden mit plastischen Formen geziert. Diese Verzierungen werden in Tonformen gepresst und mit Lehm auf das Gefäss geklebt. Eine grosse Rolle spielt dabei die plastische Abbildung des Jáker Münsters (22. Abb.), weil die Fremden die damit gezierten Stücke zum Andenken gerne kaufen.

Heute arbeiten in der Ortschaft, in welcher laut mündlicher Überlieferung ein jedes zweites Haus von Töpfern bewohnt war, nur noch sechs Töpfermeister. Um diese in ihrem Handwerk fortzubilden und ihren materiellen Aufschwung zu ermöglichen, hat der Staat ihnen einen Cursus veranstaltet. Es wurden auch schon zweimal Ausstellungen veranstaltet

aus ihren prunkvolleren Gefässen. Diese hatten grossen Erfolg und förderten erheblich die Popularität der Jáker Töpferei.

Im Allgemeinen ist die völkische Töpferei ein im Aussterben begriffenes Handwerk, welches auch in Ják viel von seiner Bedeutung eingebüsst hat. Doch dürften ihm hier seine grosse Vergangenheit und seine enge Verknüpfung mit dem Volksleben sein Weiterbestehen noch auf lange Zeiten sichern.

Egy 130 év óta lappangó rovarfaj felfedezéséről.

Írta: DR. VISNYA ALADÁR.

Midőn 1929 szeptember végén a kőszegi Alsóerdőben gombásztam és a Szarvaskút közelében egy korhadó faágat emeltem ki a száraz levelek alól, hogy a rajta lévő taplógombákat megvizsgáljam, az ott seregesen növő kapotnyak (Asarum europaeum L.) megbolygatott leveleiről apro tehér pontocskák röppentek széjjel és szálltak le a környező avarra. Letéptem egy kapotnyak-levelet és a nálam lévő kézi nagyítóval gyönyörködtem a fonákján tanyázó parányi hófehér „pillék"-ben (lásd 1. ábra), amíg egymásután el nem repültek. Pillangókra különösen a szárnyukon lévő szép sötét folt emlékeztetett, sőt gubószerű üres héjak is voltak láthatók a leveleken, de mivel ilyenféle apró lepkékről még nem hallottam, mindjárt arra is gondoltam, hogy valami paizstetűnek kifejlett hímjeiről lehet szó. A kérdés eldöntése végett gyüjtődobozkába tettem néhány levelet a rajta élő rovarokkal együtt és elküldtem egy ifjúkori barátomnak Budapestre, a M. N. Múzeum Állattárába. Az illető azonban akkor külföldön volt és csak október 10-e körül tért vissza. Küldeményem addigra összeszáradt, tönkrement. Midőn erről okt. 21-én kelt levelében értesített, nyomban megismételtem a küldeményt, ezúttal gyökeres növényekkel, de evvel sem volt több szerencsém, mert éppen ez év november elején a barátom is, meg a M. N. Múzeum Állattára is új otthonukba költöztek és így ez a küldemény szintén használhatatlanná vált. Erről csak 1930. márc. 17-én kaptam értesítést és ezzel a dolog egyelőre abba is maradt.

Amennyire üldözött azonban a balszerencse eleinte, annyira kedvezően alakultak a viszonyok később, amikor 1933. július havában dr. Horváth Géza udv. tanácsos, a M. N. Múzeum Állattárának ny. főigazgatója, a szipókás rovarok világhírű szakembere Kőszegre jött nyaralni és gyüjteni. A Természettudományi Társulat révén már megérkezése előtt levelezésbe kerültem vele és találkozásunk után nemsokára kimentem a Szarvaskúthoz, hogy onnan mutatóba néhány ilyen kis rovart hozzak. Ezek a legnagyobb

mértékben felkeltették az érdeklődését és nyomban megállapította, hogy egy előtte ismeretlen molytetű fajról van szó. A leletet mindjárt igen figyelemreméltónak jelezte, mert a molytetvek családja meglehetősen elhanyagolt, fajai még kevéssé ismeretesek és jelenleg nincs is senki a tudósvilágban, aki ezeknek a különleges szakértője volna.

Minthogy a molytetvekről sem az iskolakönyvekben, sem a Brehm régebbi kiadásaiban nincsen szó, olvasóink nagy része bizonyára szívesen veszi, ha az új magyar Brehm nyomán (Gutenberg-kiadás 15. köt. 265. l.) ideiktatom, hogy ezek a levéltetvekkel és a paizstetvekkel vannak legközelebbi rokonságban, de újabban egészen külön csoportba

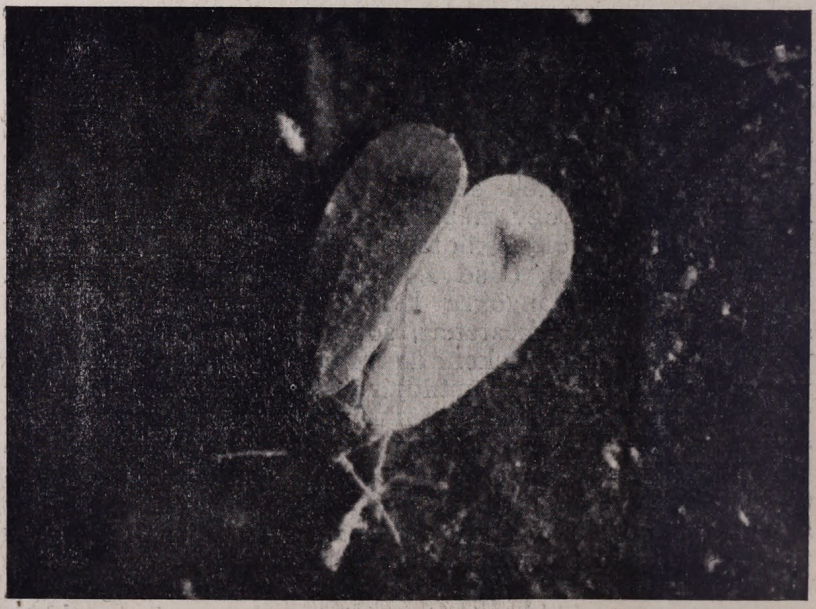

1. kép. — **A kapotnyak molytetve kb. 25-szörös nagyításban.** — 1. Abb. — Imago der Haselwurz-Mottenlaus in etwa 25-facher Vergrösserung.

sorolják őket a szipókás rovarok (Rynchota) rendjén belül. A paizstetvekhez hasonlóan lárva-koruknak nagy részét lerögzítve töltik el, kifejlődve azonban nemcsak a hímek, hanem a nőstények is szárnyakat kapnak és pedig a paizstetvektől eltérőleg nem egy, hanem két pár szárnyuk van. A gazdanövény leveleinek fonákján élnek és ott fínom, hófehér viaszport választanak ki testükből, mely szárnyukat a lepkék hímporos szárnyaihoz teszi hasonlóvá.

Az átvett anyagot Horváth Géza magával vitte Budapestre és aug. elején azt írta, hogy egy északamerikai fajjal lehet azonos s tüzetesebb vizsgálat céljaira több példányt

kért küldeni alkoholban. Amikor pedig szeptember 8-a körül Budapesten jártam és felkerestem őt, elmondta, hogy az anyagot dr. Dudich Endrének adta át, aki arra a meglepő eredményre jutott hogy Schrank Ferenc bajor természetvizsgáló, a müncheni botanikus-kert egykori igazgatója, még 1801-ben leírta ezt a rovarfajt, ami azonban azóta feledésbe ment, úgyhogy jelenleg egyik európai ország faunájában sem tartanak nyilván Kapotnyakon élő molytetűt.

Mivel Dudich 1933 szeptember hó elején helyettes, majd ezidén nyilvános rendkívüli tanár lett a budapesti M. kir. Pázmány Péter Tud. Egyetemen, nem ért még rá vizsgálatait befejezni, de kérésemre baráti előzékenységgel megen-

2. kép. — **A kapotnyak molytetvének paizstetűre emlékeztető „pupárium"-ai kb. 3-szoros nagyításban.** — 2. Abb. — Schildlaus-ähnliche Puparium-Formen der Haselwurz-Mottenlaus in etwa 3-facher Vergrösserung.

gedte, hogy ennek a 130 év óta lappangott és a szakkörök számára is úgyszólván elkallódott rovarfajnak újból való felfedezéséről én írhassam meg ezt az előzetes jelentést a VASI SZEMLE-nek, sőt lekötelező szívességgel irodalmi adatait és fényképfelvételeit is rendelkezésemre bocsátotta. Ezért neki e helyen is hálás köszönetet mondok.

Schrank leírása, melyet az alábbi Irodalmi Adatok között (1)[1] szószerint közlünk, paizstetűről *(Schildlaus,*

[1] A zárójelben lévő számok mindenütt a végül közölt „Irodalmi Adatok" megfelelő sorszámait jelentik.

Coccus) szól ugyan, de Dudich szerint „nyilvánvaló, hogy erről a rovarról van szó, csakhogy nem a kifejlett alakjáról, hanem a valóban paizstetűre emlékeztető *pupárium*-áról" (lásd a 2. képet, amelyen például a Schrank említette lapos gerinc, a rajta lévő sötét, tojásdad folttal is kivehető). E megállapítás szerint a kapotnyak molytetvének tudományos neve: *Aleurodes asari* Schrank.

Érdekes ezzel szemben még Dudich ama megállapítása is, hogy Signoret 1868-ban az *Aleurodes-genus* monográfiájában (2) nem említi állatunkat, ellenben 1876-ban megjelent munkájában (3) a 609. lapon róla mint a kapotnyak paizstetvéről szól és Schrank leírásának francia fordítását is közli. Ugyancsak hiába keressük a *Genera Insectorum* című nagy munkában, ahol Quaintance (4) állította össze a világ összes molytetű fajait, míg Schumacher (5) az Európából ismeretes molytetű fajok jegyzékében a 407. lapon kérdőjellel, mint kéteset említi. Mindezen adatok szíves közlését Dudich a következő megállapítással zárja le: „Úgylátszik, hogy Schrank óta ezt az állatot senki sem látta Európában."

Quaintance (4) jegyzéke szerint Északamerikából Shimer (6) írt le egy molytetűfajt, amely az *Asarum canadense*-n él és amelyet amerikaias ízű genitivus-képzéssel *Aleurodes asarumis*-nak nevezett el. Arra a kérdésre vonatkozólag, amely mindjárt az elején felmerült, hogy ez az amerikai faj azonos-e az európaival, Dudich közli, hogy „az európai *Asarum*-on élő molytetű az *Aleurodes* Latr.-nembe tartozik, míg az amerikai kapotnyak állata az *Aleurodicus Dougl.*-nemben foglal helyet (lásd: Quaintance 9. lap). A két faj tehát nem azonos, sőt más genusokba tartoznak. Az egyik *Aleurodes asari* Schrank, a másik *Aleurodicus asarumis* (Shimer)."

Ily körülmények között érdemesnek mutatkozik az *Aleurodes asari* Schrank fejlődési fokozatainak és egész életfolyamatának tüzetes tanulmányozása. Erre a célra Dudich nemrégiben nagyobb mennyiségű élő növényt kért és kapott tőlem a rajtuk levő állatokkal. Ezekről készültek az itt közölt fényképek (mikrofotogrammok) a Budapesti Tud. Egyetem Állatrendszertani Intézetében.

Addig is, amíg Dudich vizsgálatai befejeződnek és eredményei megjelenhetnek, a magam részéről a következőket tartom érdemesnek közölni. Amikor 1933 július havában Horváth Géza részére gyüjtöttem anyagot, mindjárt megjegyeztem, hogy ez nyáron sokkal nagyobb nehézséggel jár, mint késő ősszel. Nyáron ugyanis 10—20 levelet is meg kellett fordítanom, amíg olyanra akadtam, amelyen 1—2 kifejlett rovar ült és ezek is többnyire felrepültek, még mielőtt a gyüjtődobozba kerültek volna. Késő ősszel azonban a Szarvaskútnál úgyszólván minden második-harmadik levé-

len egész családot: 20—30 darabot találtam kifejlett állapotban és ha ebből akár a felc is elrepül, még mindig marad elég. Ebből azt következtetem, hogy évenkint legalább két nemzedéke van a kapotnyak molytetvének.

Gondos kereséssel azonban ott is sikerült újabb lelőhelyeit felfedeznem, ahol csak a nyár folyamán jártam. Eddig 2 vasmegyei és 1 baranyamegyei lelőhelyet állapíthattam meg. Mivel pedig Schrank csak a bajorországi Mitterfels-et említi, az *Aleurodes asari* eddig ismert lelőhelyeinek száma 4. A hazai lelőhelyek a következők:

1. A Szarvaskút körül, Horvátzsidány község határában, de csak mintegy 100 lépésnyire a kőszegi Alsóerdő szélétől, Kőszeg városától pedig kb. 5 kilométernyire. Ezt a helyet 1929 óta minden évben többször is felkerestem és nyáron kisebb, ősz végén nagyobb mennyiségben észleltem a kapotnyakon élő molytetveket.

2. Tömördön, az Ilonavölgyben, annak a forrásnak a környékén, ameynek közelében Szent Ilona császárné szobra áll, 1933 aug. hóban találtam rájuk. Ez az „Ilona forrás" kb. 10 km-nyire van Kőszegtől.

3. A baranyamegyei Hosszúhetény község határában, a Hidasi-völgyben lévő ú. n. Csurgó-szikla körül, 1934 július hó 23-án láttam.

Jellemzőnek tartom, hogy mind a három lelőhely nyirkos, forrásos talajú. A Mecseken ugyanis a kapotnyak sokkal gyakoribb, mint a kőszegi hegyvidéken és Pécsett a Misina-Túbesz hegyvonulat oldalán, Pécsváradon pedig a Büdösvíz és a Rékavölgy körüli erdőségben rengeteg kapotnyak-levelet fordítottam meg, anélkül, hogy molytetűkre vagy viasznyomukra akadtam volna, amit annak tulajdonítok, hogy ezeken a helyeken a talaj nem elég nedves.

Fenntartás nélkül osztom azonban Dudich véleményét, hogy az *Aleurodes asari* még sok más helyen is él, ahol az *Asarum europeum* tenyészik, de elsősorban nyirkos, forrásos helyeken keresendő és inkább késő ősszel, mint nyár elején.

Hogy ez a rovar több mint egy évszázadon át lappanghatott Európában, annak is főleg az az oka, hogy késő ősszel a szakemberek már nem igen rovarásznak vagy nem olyan heyeken, ahol a kapotnyak tenyészik, de úgylátszik annak is nagy szerepe van ebben, hogy az *Aleurodes*-ek általában elhanyagoltak.

Így Dudich szíves közlése szerint Schumacher (5) jegyzéke mindössze 28 fajt tartalmaz egész Európából, amelyek 4 nem (genus) között oszlanak meg. A Magyar Birodalom Állatvilága III. kötetében pedig Horváth Géza Nagymagyarország területéről csupán 5 fajt sorol fel. Ennek megjelenése

óta (1918) pedig más, újabb fajok nem is kerültek elő, mint amelyekkel most Dudich foglalkozik.

Hogy pedig ennek az érdekes rovarnak az elterjedési körét is meg lehessen állapítani, felkérem a természetkedvelőket, különösen növényező és rovarászó olvasóinkat, hogy nézzék meg mindenfelé, de elsősorban forrásos helyeken az útjokba akadó kapotnyak-levelek alsó oldalát és ha az 1. képen látható, de alig 2 mm hosszú rovarokat megtalálják rajtuk, küldjenek akármilyen dobozban néhány levelet Dudich professzor úrnak vagy nekem. (Cím: Állatrendszertani Intézet, Budapest, VIII. Múzeum-körút 4. a., illetőleg Városi Múzeum, Kőszeg). Az se baj, ha a kifejlett állatok mind elrepültek a levelekről, mert a visszamaradt viaszváladék és az esetleges lárvák is elég jellemzők. Különösen érdemes e molytetvek után kutatni a külföldön, mert a fellelésük Bajorország kivételével egy új fajjal fogja gazdagítani az illető ország faunáját.

*

IRODALMI ADATOK. — LITERATUR-ANGABEN:

1. **Schrank:** Fauna Boica. II. 1801. pp. 412.
Pag. 145. — „**Coccus asari.** — **Haselwurz Schildlaus.** Wohnort des noch jungen Insects im September, auf der Unterseite der Blätter des Haselwurz; bey Mitterfels. — Anm. Kurz elliptisch, ziemlich flach, mit einem seichten Kiele auf dem Rücken; von Farbe gelb oder weisslicht, mit einem eyförmigen schwarzen Flecke auf dem Kiele."
2. **Signoret** Essai monographique sur les Aleurodes. (Ann. Soc. Entomol. de France, 1878. p. 591—676.)
3. — Essai sur les Cochenilles ou Gallinsects. 18. (Ann. Soc. Entomol. de France, 1878. p. 591—676.)
4. **Quaintance:** Homoptera fam. Aleyrodidae. (Genera Insectorum, 87. p. 1—11.)
5. **Schumacher:** Verzeichniss der Aleyrodiden Europas. (Deutsche Entomologische Zeitschr. 1918. p. 406—407.)
6. **Shimer:** Description of a new species of Aleyrodes. (Transact. Amer. Entomol. Soc. 1867—68. I. p. 281.

*

DR. ALADÁR VISNYA: Wiederauffindung einer seit 130 Jahren verschollenen Insekten-Art. — (Aleurodes Asari Schrank.)

Verfasser bemerkte Ende September 1929 beim „Hirschbrunnen" in der Nähe von Kőszeg auf der Unterseite der Haselwurzblätter winzige schneeweisse „Motten" (Siehe 1. Abb.), die sein Interesse lebhaft erregten. Noch in demselben Jahre sandte er zweimal lebende Exemplare von diesen Tierchen an einen befreundeten Entomologen, aber wegen Zusammentreffen fataler Umstände gingen beide Sendungen zu grunde. Mehr Glück hatte er im Jahre 1933, als im Monat Juli Herr Hofrat Géza von Horváth, pensionierter Generaldirektor des Ung. Nationalmuseums zu Budapest, weltberühmter Hemipterologe, zur Sommerfrische und zum Sammeln von Hemipteren nach Kőszeg kam.

Die vom Verfasser vorgelegten Tierchen fand auch er höchst interessant und sagte sogleich, dass es sich um Mottenläuse (A l e u r o d e s) handelt, die unter den Rhynchoten eine ziemlich vernachlässigte Familie bilden, welche heutzutage keinen Spezialisten in der Gelehrtenwelt hat.

Das mitgenommene Material übergab Herr Hofrat von Horváth in der Zool. Abteilung des Nationalmuseums Herrn Dr. E. Dudich, der festgestellt hat, dass dieses Tierchen als Schildlaus der Haselwurz schon im Jahre 1801 von F. Schrank beschrieben worden ist. (Siehe das Zitat (1) in den Literatur-Angaben.) Nur bezieht sich Schrank's Beschreibung nicht auf das voll entwickelte Insekt, sondern auf dessen „Puparium". (2. Abb.) Nach dieser Feststellung ist der richtige wissenschaftliche Name der an der Haselwurz lebenden Mottenlaus: **Aleurodes asari** Schrank.

Laut freundlicher Mitteilung des Herrn Dr. E. Dudich ist es noch bemerkenswert, dass Signoret im Jahre 1868 in seiner Monographie der Aleurodiden (2) unser Tierchen nicht aufgenommen hat, sondern sie im Jahre 1876 auf Seite 609 seiner Arbeit über Schildläuse (3) noch als solche anführt und die französiche Übersetzung von Schrank's Beschreibung gibt. Auch bei Quaintance (4) fehlt unsere Art in dem grossen Handbuch Genera Insectorum, man findet aber dort eine Mottenlaus aus Nordamerika angegeben, die auf Asarum canadense lebt und von Shimer (6) im Jahre 1868 unter dem grammatisch sonderbar gebildeten Namen **Aleurodes asarumis** beschrieben worden ist. Da auch Schumacher (5) in seiner Liste der Europäischen Aleurodiden, **Aleurodes asari** S c h r a n k mit einem Fragezeichen als zweifelhaft anführt und seitdem keine neuere Publikation diesbezüglich erschienen ist, gelangt Herr Dudich zu dem Schluss: „Es scheint, dass seit Schrank niemand dieses Insekt in Europa gesehen hat."

Es fragt sich, ob unsere Art mit der amerikanischen identisch ist, da Asarum canadense und Asarum europaeum verschieden sind. Zur Klärung dieser Frage hat Herr Dudich — der inzwischen ao. ö. Professor an der Universität Budapest geworden ist, — die vergleichende Untersuchung schon eingeleitet und festgestellt, dass die europäische Art in die Gattung **Aleurodes** L a t r. gehört, sie also den Namen **Aleurodes Asari** S c h r a n k zu führen hat. Die amerikanische Art ist ein **Aleurodicus**, sie heisst also **Aleurodicus asarumis** (S h i m e r), wie sie schon von Quaintance (pag. 9.) angeführt wird. Ausserdem hat er das Studium des ganzen Lebensganges und der Entwicklungsstadien dieses interessanten Tierchens in Angriff genommen und vom Verfasser zu diesem Zwecke neuerdings lebendes Material von Pflanzen und Insekten erhalten. Nach diesen Exemplaren sind die hier wiedergegebenen Lichtbilder (Mikrophotogramme) im systematisch-zoologischen Institut der Universität Budapest aufgenommen worden.

Da aber diese Untersuchungen noch längere Zeit in Anspruch nehmen werden, hat Herr Prof. Dr. Dudich dem Verfasser die Publikation dieses vorläufigen Berichtes überlassen und unterstützte ihn in gefälligster Weise durch seine literarischen Angaben und Lichtbilder. Für diese Freundlichkeit sagt ihm der Verfasser auch hierorts besten Dank.

Aleurodes asari hat der Verfasser bisher an 3 Stellen gefunden. Und zwar im Komitate Vas bei Horvátzsidány und Tömörd, 5 resp. 10 Km von Kőszeg, und im Komitate Baranya bei Hosszuhetény. Da Schrank an der zitierten Stelle nur einen Fundort (Mitterfels in Bayern) anführt, sind somit in Europa bisher nur 4 Fundörter bekannt.

Herr Prof. Dr. Dudich meint, dass diese Mottenlaus wohl noch an vielen Örtern lebt, wo die Haselwurz gedeiht. Dem stimmt der Verfasser ohne Rückhalt bei, nur sind diese Tierchen seinen Beobachtungen nach, in erster Reihe an feuchten, quelligen Stellen zu suchen und mit mehr Aussicht auf Erfolg im Spätherbst, als im Sommer.

Zur Feststellung des Verbreitungskreises dieser Art ersucht der Verfasser die Leser dieser Zeitschrift die Unterseite der angetroffenen Haselwurzblätter zu beobachten und falls sie dort das in der 1. Abb. vergrösserte, (in der natürlichen Grösse kaum 2 mm messende) Tierchen finden, entweder Herrn Prof. Dr. E. Dudich (Budapest, systematisch-zoologisches Institut der Universität) oder den Verfasser (Kőszeg, städtisches Museum) davon zu benachrichtigen.

Die Auffindung dieser Art wäre besonders im Auslande begehrenswert, weil dadurch, mit Ausnahme von Bayern, die Insektenfauna des betreffenden Landes durch ein neues Glied bereichert wird.

Szombathely városépítésének multja és jövője.

II. rész: a Jövő.

Írta: TÓTH JÁNOS.

Szombathely városfejlődésének jövőjét *multja és jelene predesztinálja.* A mult, a nagy Savaria, a maga idejében óriási műszaki civilizációjával és csodálatos kultúrájával s a jelen, még az országos gazdasági depresszióban is hatalmas élniakarásával. Savaria fejlődése legmagasabb fokán nagyobb volt a mai Szombathelynél. A régi Savariához hasonló nagy városnak jövő alapjait már lerakták a város nagy gondolkodói és alkotói: a Szily püspökök és Éhen Gyulák. *A jövő alkotóira vár a város naggyá fejlesztése.*

Ez a fejlesztés magától értetődő és szükségszerű parancs. A régi Savariát is a sok irányból összefutó, tökéletes útjai tették naggyá. Szombathelyt nyolc irányból összefutó vasútja és hat irányú elsőrendű ország- és törvényhatósági útja kapcsolja össze az országgal és a külfölddel. Fejlett gazdasági és kultúrális élete s a közeljövőben feltétlenül bekövetkező gazdasági fellendülés szétfeszíti a város jelenlegi kereteit, következőleg fel kell készülnie arra, hogy jövő fejlődését milyen *műszaki elgondolás alapján* determinálja.

Tehát meg kell vizsgálnunk, hogy a város jelenlegi városrendezési hiányait miképen kell és lehet pótolni, egyszóval, hogy *a város belterjes fejlesztése* miképen lehetséges, továbbá, hogy a város *jövő terjeszkedését* miképen lehet és kell irányítani.

Mindezekre a kérdésekre megadják a feleletet a városrendezési ismeretek. Szombathelynek van városrendezési és fejlesztési terve az 1923. évből. Azonban az elmult tíz esztendő alatt a városok túlságosan gyorsan fejlődtek és erre

a hirtelen fejlődésre nem készültek elő. A súlyos tapasztalatok következtében a városrendezés tudománya óriási lépésekkel hágta át az eddig csalhatatlannak hitt elgondolásokat, tehát Szombathely városfejlesztési terve is erős korrekcióra szorul. De nemcsak az idők folyamán leszűrődött városrendezési tudomány követeli ezeket a módosításokat, hanem a város tíz év alatti fejlődése is, mely sok esetben keresztülgázolt a városrendezési és fejlesztési terv helyes elgondolásain is.

Amikor a városrendezési terv korszerű módosításáról beszélünk, távol áll tőlünk a rekriminálásnak még a gondolata is. Hisz Szombathely által az 1922. évben hirdetett vá-

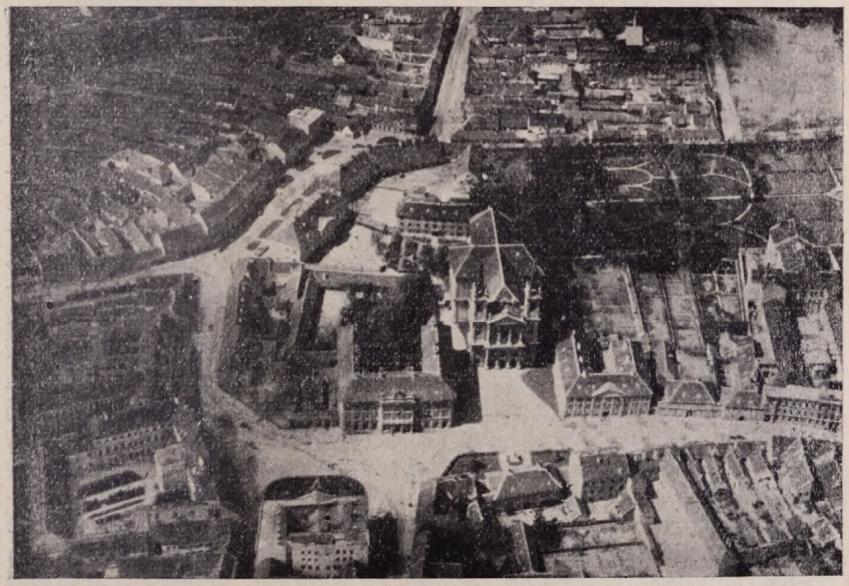

A püspökvár és Székesegyház környékének légi fényképfelvétele.
Photographische Flugaufnahme des bischöflichen Palastes und der Umgebung der Kathedrale.

rosrendezési tervpályázatra beérkezett tervek közül a bíráló bizottság a legjobbat tüntette ki az első díjjal, mely bizonyos vonatkozásban az akkori idők romantikus felfogásának megfelelően készült. Ennek alapján készítette el a mérnöki hivatal a végleges, ma már a felsőbb hatóságok által is jóváhagyott szabályozási tervet, melyben a romantikában még tovább ment. Az elsődíjas terv nagykörutat tervezett a város körül, a mérnöki hivatal terve már kiskörútról is gondoskodott. Tudjuk jól, hogy a nagykörutas megoldásokat a legújabb városrendezési elvek teljesen feleslegesnek tartják. Egy város fejlődésének nem lehet irányt szabni semmiféle

körúttal. Ezenkívül a nagykörútnak nincsen esztétikai indoka sem. Csak repülőgépről szép, de ez nem lehet döntő szempont. A belső körút természetes, ha önmagától alakult ki, a régi városfalak lebontása után. Az a meggyőződésünk, hogy a jövő városrendezési tervek teljesen mellőzik a nagykörutat és csak akkor alkalmazzák, ha annak van valami egész különleges és magától értetődő oka.

A mai városrendezési elvek szerint a tervpályázat nem volt előkészítve. De más városok is így voltak a tervpályázatokkal. Jellemzésképpen megemlítjük, hogy az elmult 10 esztendő városrendezési tervpályázatainak mellékletei a programmon és a térképeken kívül nem igen tartalmaztak mást, mint esetleg a rétegvonalas térképet, a műemlékek, meg a város és állam tulajdonában lévő épületek térképét. Természetes, hogy ilyen előkészítés után nem lehetett a *mai értelemben vett* rendezési terv beszerzésére gondolni. A beérkezett tervek kielégítették a programmot, mely lényegében arra irányult, hogy a tervek megállapítsák az építésövezeti beosztást, az új utcák irányát, szélességét, az új utcatöréseket, a hiányzó középületek helyeit, az új parkokat és esetleges vízszabályozásokat. Az elmult tíz esztendő tisztázta a fogalmakat s az a meggyőződésünk, hogy az összes magyar városrendezési terv az elmult tíz esztendő tudományos haladásának megfelelően erős módosításra szorul.

Ez alatt a tíz év alatt a városok hihetetlen mértékben megnőttek. Ez a növekedés azonban csak abban az esetben jelent fejlődést, ha a városfejlesztés irányított volt és az új utcákban a közművek kiépültek. *Az irányított városfejlesztés* — korszerű városrendezési terv hiányában — csak akkor lehetséges, ha a város végrehajtja a városrendezési terv alaptervének, a területfelhasználási tervnek megállapításához szükséges előmunkálatokat. És pedig: elkészítteti a város a rétegvonalas 1 :1000-es, 1 : 3000-es és 1 : 10.000-es léptékű várostérképet, mely utóbbi magában foglalja a környező, bekapcsolásra váró, a város közvetlen szomszédságában levő községek térképét is. Az 1 : 1000 léptékű, rétegvonalas térképen, legalább a belvárosban, fel kell tüntetni az összes épületeknek a gyalogjárdától a főpárkány felső éléig mért magasságát, emeletszámát, építése idejét, telek- és adóértékét s az egész térképen a város, vagy állam tulajdonában lévő épületeket, telkeket, területeket s a műemlék jellegével bíró épületeket. (A városrendezési terv elkészítése alkalmával felbecsülhetetlen jelentőségűek a légi felvételek is, melyek alapján az egész város a tervező előtt rekonstruálható.) Feltétlenül szükséges a népsűrűségi térkép elkészítése is, a belvárosban az esti és nappali órákban külön-külön, továbbá a város fejlődési, a demográfiai, a közműhálózati, zöld területi és a járműforgalmi térkép. Szükséges a széljárás grafi-

kai ábrázolása, a lakosság növekedési grafikonja és a lakóházépítési statisztika is.

Felbecsülhetetlen jelentősége van a monografiának is. Hisz a város multjának ismerete a jövő fejlődés irányításához fetétlenül szükséges. Ebből látszik meg a város különleges helye országos vonatkozásban, jelentősége, lakosainak vágya és akarásai.

Mindezek birtokában nyugodtan hozzá lehet kezdeni a város területfelhasználási tervének elkészítéséhez, mely a város *forgalmi úthálózatát és a jövő néhány évtizedére a különböző célok számára szükséges területeket állapítja meg*, következőleg a városfejlesztés irányítását szolgálja.

Kétségtelen, hogy a városok jövőjére az elmult tíz esztendő rendkívüli fejlődése hátrányt is jelent. A városok a *legkisebb akadályok irányában* ötletszerűen fejlődtek, az új utcanyitások és telekfelosztások a háború utáni évek mohó építkezési vágyát nem tudták helyes irányban levezetni s a leglehetetlenebb tömbökön történtek az első parcellázások, melyek városfejlesztési szempontból számba sem jöhettek. De az építkezni szándékozókat ki kellett elégíteni és a hatóságok kapva kaptak minden olyan telekfelosztáson, mely hajlandó volt az utcaterületeket ingyen a város részére átengedni. Következőleg irányított városfejlesztés még ott sem történt, ahol volt városrendezési terv és csak hosszú gyakorlat után fejlődtek ki a következő elvek:

1. A városfejlesztés csak ott történhetik, ahol a városnak arra szüksége van s ahol a közművek építése nem jelent aránytalan megterhelést. Következőleg a külterjes fejlesztést minden erővel meg kell akadályozni ott, ahol arra nincs feltétlenül szükség.

2. Az utcaterületet ingyen kell leadni a város céljaira s ahol az utcaterületek a normális (25—33) százalékot el nem érik, a város a hiányzó százalék fejében ingyen telkeket nyerhessen a másutt tervezett terek ingyenes megszerzéséhez szükséges cseretelkek tartalékolása céljából.

3. A városias fejlődés céljából azokat az utcanyitásokat kell engedélyezni, ahol a telekvásárlók telekkönyvileg biztosítják a közművek kiépítését.

4. A város a közművek létesítésére ad rövidlejáratú kölcsönöket, de azok terveit maga készíti el és maga építteti meg. Ezekért a kölcsönökért az összes érdekeltek egyetemleges felelősséggel tartoznak.

5. A város tartalékalapot létesít a belváros rendezésére, különösen a szükséges új utcatörések végrehajtására, részben az ingyen megszerzett telkekből, részben az új utcanyitások engedélyezéséből.

Természetes, hogy ezeknek az elveknek csak akkor van erejük, ha jogerős szabályrendeletekben kodifikáltatnak és

a város a mai városrendezési elvek alapján elkészítteti, vagy módosítja városrendezési tervét.

A városrendezési hiányok pótlásánál első lépés tehát a meglévő városrendezési tervnek a mai városrendezési elvek szerinti korrigálása, különös figyelemmel a város belterjes fejlesztésére és a város jövő terjeszkedésére.

Mielőtt a részletkérdésekkel foglalkoznánk, megkíséreljük nagy vonalakban vázolni Szombathely tulajdonképpeni helyzetét a városrendezés és fejlesztés szemüvegén keresztül.

Szombathely sík területen épült. Ezt a sík területet csupán nyugati dombkoszorúja teszi változatossá. Ez a domb 15—20 méterrel emelkedik a város általános utcanívója fölé.

Szombathely belvárosának légi fényképfelvétele.
Photographische Flugaufnahme der inneren Stadt.

A sík terület legmagasabb részéből a Székesegyház óriási tömege emelkedik a város fölé. A város általános nívója egyébként délről észak felé 3 százalékos egyenletes emelkedést mutat. Ettől csak a kibányázott mély területek és a két Perint-híd közti vízparttól észak felé, a Hollán Ernő-utcáig emelkedő terület térnek el. A dombkoszorú mögötti magasalati sík pedig általában a domb legmagasabb nívójában halad a várost környező erdők felé. Végeredményben a város nívó szempontjából eszményien szerencsés terület a városrendezésre és fejlesztésre. Nincsenek nagyobb feltöltési, vagy süllyesztési problémái. Két vize van. A Gyöngyös malomcsatorna, melynek átlagos vízszíne 0.5—1.5 méterrel alacsonyabb a környező utcák átlagos nívójánál. Partkorona tá-

volsága 7—8 méter, tehát az új utcanyitások szempontjából nem okoz komoly nehézséget. Második vize a Perint (Aranyos) már problémát jelent, mivel átlagos partkorona távolsága 20—35 méter és átlagos vízszíne 3—6 méterrel fekszik mélyebben a partkoronájánál. Ennek az utóbbi pataknak áthidalása már súlyos anyagi nehézséget jelent, tehát a városrendezési tervnek a Perinttel számolnia kell. Ezeket a vízpartokat a városrendezési terv alapján történt új utcanyitások már kis részben kiszabadították és minden remény megvan arra, hogy a hiányzó kiszabadítások is megtörténnek. Ezek a partkiszabadítások erőteljesen elősegítik a város belterjes fejesztését, melyről a háború utáni évek elfeledkeztek.

Ugyanezt a célt szolgálják a forgalom természetes gyors lebonyolítása érdekében szükséges belső beépített tömbáttörések is.

Általában a város forgalmi utcáinak vonalazása szerencsésnek mondható, mivel csillagirányban futnak össze a város forgalmi útjai a város szívében és a főforgalmi utak járműforgalma levezetésének a belvárosban — néhány helytől eltekintve — nincsenek legyőzhetetlen akadályai. Kár, hogy az akadályok teljes kiküszöböléséhez szükséges belső tömbáttörések az 1922. és 1932. évek között nem történtek meg, ami kizáróan a város mohó, gyorsütemű fejlődésének köszönhető, mely a tömbáttörések lassúságát képtelen volt végig kínlódni.

A város természetes és tradicionális déli fejlődésének nincs semmiféle akadálya, nyugati dombvonala pedig fejlődés szempontjából nem jelent nehézséget. Keleti és északi fejlődését a vasútvonal nehezíti meg, az a vasútvonal, melynek egyébként Szombathely hihetetlenül gyors fejlődését köszönheti. Az északi fejlődésnek kevesebb az akadálya, mivel Kámon észak-déli irányban hosszában fejlődött egy országút (Honvéd-út) és egy falvakat összekötő út (Paragvári-út) között. Így egy aluljáró (az országút mentén) és egy pályaszinti kereszteződés segítségével lebonyolítható a járműforgalom, hisz a két út vasútvonali kereszteződése egymástól csak 600 méterre fekszik.

Észak felé fekszik a repülőtér is, mely a messze jövőben valószínűen kialakítja a város légi kikötőjét is s ennek jelenlegi és jövő forgalma is, mint Kámoné és a többi északi falvaké, a Honvéd-úton bonyolódik le. Az északi országuti gépkocsiforgalom kizáróan itt kapcsolódik be a város forgalmi ereibe és már e miatt is ki kell épülnie a Honvéd-út és vasút kereszteződésénél az aluljárónak.

(Az alábbiakban Gyöngyösszőllőst röviden általában Szőllősnek írjuk.)

A város felszívó ereje és természetes fejlődése délfelé

Szőllőst az 1933. évben már magába olvasztotta és azzal teljesen össze is épült, azonban Szőllős keleti részének és általában a város keleti fejlődésének már több az akadálya, mivel egyetlen szűk járműforgalmi vasuti aluljáró és egy gyalogközlekedésre épült vasuti felüljáró kapcsolja össze a keleti részeket a várossal. Feltétlenül szükséges az aluljárónak a kibővítése, a vasúti teherpályaudvar miatt, — mely a város ellentétes oldalán fekszik — és a vasúton túli

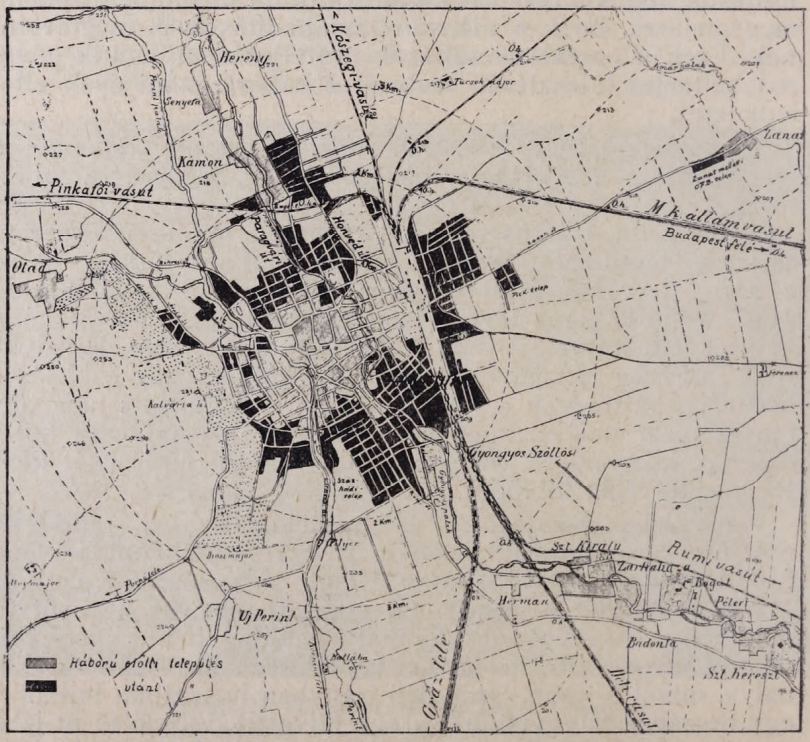

Szombathely környékének térképe. (1933. évvégi állapot.)

Karte der Umgebung Szombathelys. (Zustand am Ende des Jahres 1933.)

keleti részek járműforgalmának zavartalan lebonyolítása céljából. Egyébként, mint a járműforgalmi térképen látható, itt bonyolódik le a város legnagyobb járműforgalma. A város vasúton túli, keleti területén öt telepítés történt, melyek közül az egyik, a Bébic-telep, a város központjától 2 km-re, a másik pedig, a Zanat község melletti, 4.5 km-re fekszik.

A természetes fejlődés az lesz, hogy a város a legtávolabbi, Zanat melletti telepítését átengedi Zanatnak, mivel a nagy távolság súlyos adminisztrációs nehézséget jelent a városnak s a telepítés polgárságának egyaránt. A Bébicztelep, mely Gyöngyössőllősnek volt a telepítése, megtartja

részben a jelenlegi vasút pályaszinti forgalomkereszteződését, részben pedig a teherpályaudvar melletti út kiépítése után a vasúti Zanati-uti aluljárót használja fel járműforgalmának lebonyolítására.

Egyébként a vasúton túli keleti terület jelenti az uralkodó szélirány miatt a város gyárövezetét, itt van a teherpályaudvar, a Máv. műhelye, a Szövőgyár, a munkás-lakóte-

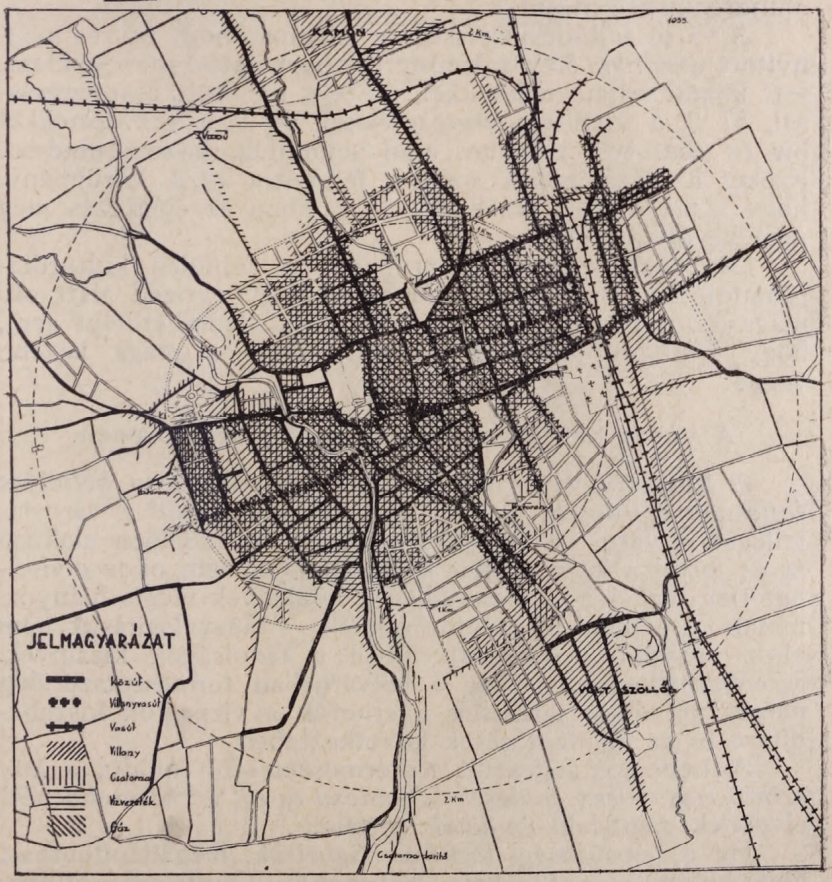

Közműhálózati térkép. (1933. évvégi állapot.) Übersichtskarte der allgemeinen und öffentlichen Betriebswerke. **Kiépített közút** = ausgebaute öffentliche Wege, **villanyvasút** = Strassenbahn, **vasút** = Eisenbahnlinie, **villany** = Elektrische Leitungen, **csatorna** = Kanalisation, **vízvezeték** = Wasserleitung, **gáz** = Gasleitung.

lepek s ez az egyedüli terület, mely a városrendezési elvek figyelembevétele mellett a gyárak létesítése szempontjából számbavehető.

Figyelembe kell venni városegészségügyi szempontból Olad bekapcsolásának lehetőségét is, melynek nincsen sem-

miféle természetes akadálya. Olad fekvése páratlanul szép és változatos. A falu egyrésze felkúszott a dombokra és levegőjének tisztasága és környező erdei arra predesztinálják, hogy Szombathely nyaralója legyen. A város természetes fejlődésének akadályai tehát legyőzhetők részben adminisztrációs (Kámon, később Olad bekapcsolása, a Zanat melletti település elejtése), részben mesterséges úton (a Zanati-uti aluljáró kiszélesítése).

A város fejlődésképességére jellemző, hogy összes megnyitott utcáinak 52%-a kiépített útburkulattal, 87%-a kiépített közúti villanyvezetékkel, 61 %-a kiépített csatornázással, 57 %-a kiépített vízvezetékkel, 28 %-a gázvezetékkel bír és cca. 10%-a olyan, ahol semmiféle közmű nincsen. Ezeket a százalékokat erősen feljavítja az a körülmény, hogy a megnyitott utcák cca 15 %-ában az építkezés még nem kezdődött el.

De érdemes lenne megrajzolni a fejlődés kultúrdiagrammját is. Ez a diagramm rövid négy évtized alatt oly magasságot ért el, mely hivatottá teszi Szombathelyt arra, hogy Dunántúl kultúrális hegemóniáját a maga kezébe vegye.

A város belterjes fejlesztése. Új utcatörések.

A korszerű város minden helyes törekvése *a belterjes fejlesztésre irányul.* A belterjes fejlesztés emeli a városias jelleget, a várost a korszerű elveknek megfelelően alakítja át és mivel a közműveket készen kapja, nem okoz elviselhetetlen terheket. Amennyiben a közművek mégis hiányoznának — például új utcatöréseknél, — megvalósításuk nem okoz nagyobb nehézséget, mivel a távolságok kicsinyek. Szombathelyen a telekár a belvárosban természetszerűleg magas, de olcsó területek nyerhetők a vízpartok kiszabadítása és az új utcatörések következtében.

A belterjes fejlesztés legtermészetesebb módja *a kisszintű régi, rossz épületek lebontása és új,* a városrendezési elveknek megfelelő *épületek építése.*

Ha a népsűrűségi térképet figyeljük, megállapíthatjuk, hogy különösen a Plébánia-, Körmendi-, Görög- és a Mezőutcák közötti, továbbá a Szt. Márton-, Vörösmarty-, Kisfaludy Sándor- és Nádasdy-utcák által bezárt telektömbökön túlnagy a területhez arányított lélekszám. Ezeken a telektömbökön csekély kivétellel régi, földszintes lakóépületek vannak s a telkek beépítése túlságosan nagy. Ezeknek az épületeknek lebontását és helyettük új, a korszerű építési és városrendezési elveknek megfelelő épületek építését minden módon elő kell segíteni. Egyúttal törölni kell az adómentesség azon tehertételét, hogy a Kiskörúton belül csupán kétemeletes építkezés esetén nyeri el az épület a

legnagyobb adómentességet, tekintet nélkül az utcák irányára s azok szélességi méreteire. A kétemeletes építkezés csak bizonyos utcákra és terekre írható elő. De ezzel a kérdéssel részletesen csak a „Városrendezés és a magasépítés" című részlettanulmányban foglalkozunk.

A régi épületek lebontásával és új építkezésekkel párhuzamosan halad a *megfelelő magasságú házaknak* a korszerű elvek szerinti *átalakítása, ill. átépítése.* Az előbbiből

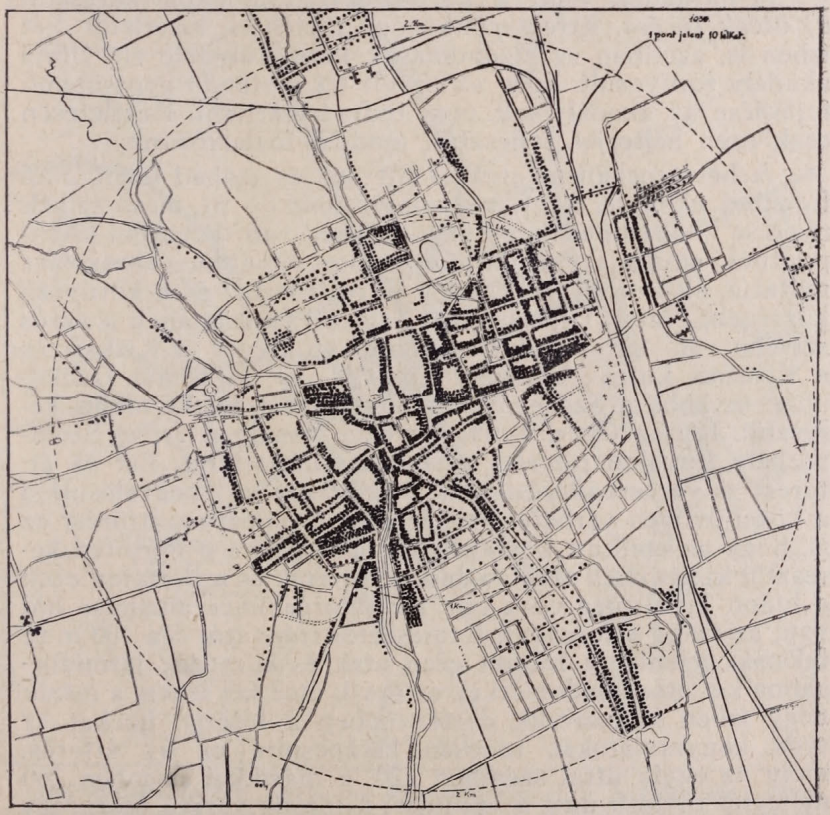

Népsűrűségi térkép. Karte der Bevölkerungsdichte. **(1 pont 10 lelket jelent.) Az 1930-as népszámlálás alapján.**

nagyon kevés, az utóbbiból nagyon sok történt Szombathelyen. A belvárosi korszerű építkezésekkel a „Napfény és az utcaszélesség" című részlettanulmányban külön fogunk foglalkozni.

A belterjes fejlesztés következő módja *a vízpartok kiszabadítása.* Ez a módszer sem jelent nagyobb nehézséget, hisz a város két vize mentén bőven van erre lehetőség és elenyészően csekély az akadály. Ezt a gondolatot majdnem

teljesen magáévá tette a városrendezési terv, az egyedüli kivétel a Gyöngyös Erzsébet királyné-utca és a Honvéd-út közti szakaszának baloldali része, ahol ezt a kiszabadítást nem vette figyelembe a városrendezési terv. Ténylegesen ezek a kiszabadítások azonban csak az újabb településeknél a város külterjes fejlesztése alkalmával történtek meg. Ezekkel a kiszabadításokkal „A város zöld területei" című részlettanulmányban foglalkozunk.

A harmadik mód a körülépített tömbökön keresztül *új utcák törése*. Erre vonatkozóan történtek kísérletek két ízben is, azonban az elgondolások keresztülvitele elé annyi akadály tornyosult, hogy az elmult tíz esztendő gyorsütemű fejlődése az akadályokat nem tudta elhárítani. Részletesen csak ezen belterjes fejlesztési móddal foglalkozunk.

A belvárosban új utcákat ott kell és szabad törni, ahol forgalmi okokból, vagy a gazdaságosság — új, olcsó telkek nyerése — szempontjából erre szükség van. Forgalmi szempontból, amint azt a járműforgalom sematikus ábrázolása mutatja, elsősorban a Perinten túli városrész és a környező községek, Nárai, Újperint és Körmend forgalmának a város szívébe való zavartalan bevezetése szükséges a Kiskar- és a Kossuth Lajos-, Erzsébet királyné- és Berzsenyi Dániel-utca, továbbá a Széchenyi-tér által bezárt telektömbön keresztül. Így az Óperint-utca egyenes vonalban éri el Szombathely forgalmi főterét, a Szentháromság-teret. Ezt az áttörést a városrendezési terv megoldotta és megvalósulása a közeljövőben várható. Szükségessé teszi ezt az áttörést az is, hogy az említett községek járműforgalma a Perinten keresztül kizárólag a szűk vashídon történik és a Perinten ezen a hídon kívül még csak egy járműforgalomra alkalmas híd van, az pedig a forgalom természetes irányától cca 500 m-re fekszik. Jelenleg a főteret ezen utak és községek járműforgalma két utcavonalon éri el, az egyik utca két ízben, a másik négy ízben kanyarodik derékszögben a főtérig. Ezeket az erős kanyarulatokat teljesen kikapcsolja ez az áttörés, mely az egyik úttal szemben 120, a másikkal szemben 260 méterrel rövidíti meg a vashídtól a főtérig vezető útat. Más utcatörés járműforgalmi szempontból *feltétlenül* nem szükséges. *A nagy telektömbök belsejének kiszabadításával* kapcsolatban számbajöhető utcatörésekről később lesz szó.

Sokkal nagyobb problémát jelent a belváros néhány utcájának Szombathely főterébe való elszűkített betorkolása. Így elsősorban a Király-utcának az Erzsébet királyné-utcába, továbbá a Kőszegi-utcának a főtérbe való betorkolása. Ez a két derékszögű betorkolás olyan veszedelmet jelent, hogy a rendőrség kénytelen volt annak elhárítása céljából különleges rendszabályokat életbeléptetni. A Király-utca betorkolásának javítására nincs más mód, mint az utca nyugati

oldalán lévő u. n. Legáth-ház földszintjének árkádos átalakítása és a másik oldalon levő u. n. Palace-szálló beépítetlen kertterületének megszűkítése. Ezek a területek, melyeket az árkáddal illetőleg járdabővítéssel nyerne az utca, a gyalogforgalom lebonyolítására szolgálnának s az utca járművű céljaira rendelkezésre álló mérete 3 méterrel bővíthető lenne s a veszélyes torkolatot lényegesen megjavítaná. Ugyanez a

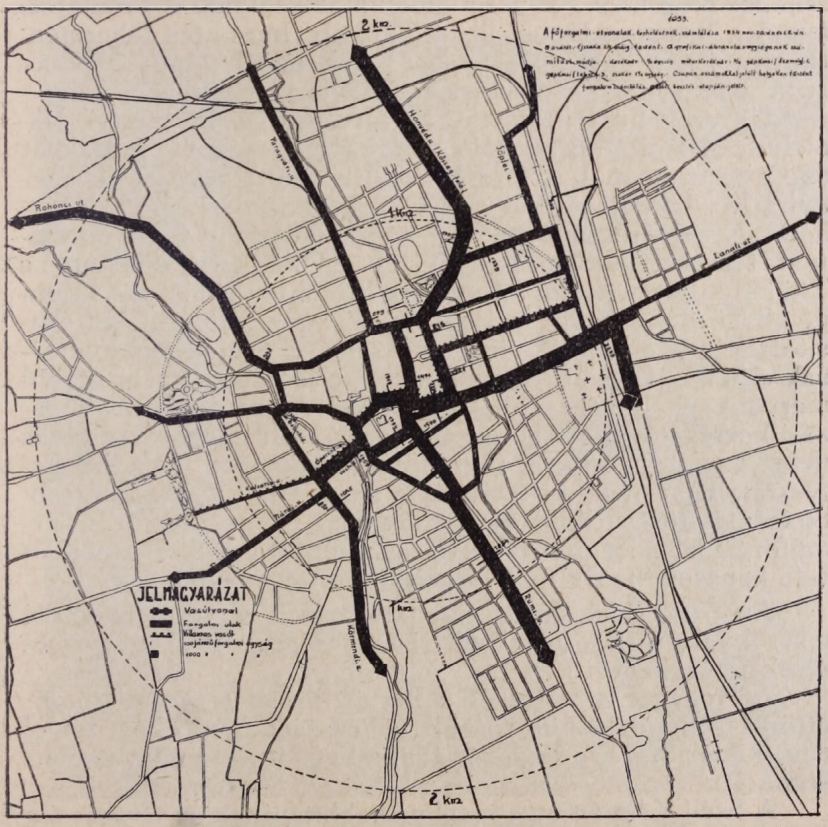

Járműforgalmi térkép. Karte des Fahrzeug-Verkehrs. **A főforgalmi útvonalak terhelésének számlálása 1934. nov. 20-án és 28-án történt 0 órától 24 óráig. (A grafikai ábrázolás egységének számítási módja: kerékpár $^1/_2$ egység; motorkerékpár $^3/_4$ egység; gépkocsi (személy) 1 egység; gépkocsi (teher) 3 egység; szekér $1^1/_2$ egység. Csupán a számokkal jelölt helyeken történt forgalom-számlálás. A többit becslés alapján jelöltük.)**

helyzet a Kőszegi-utca betorkolásánál, ahol a város tulajdonában levő ú. n. Hungária-épület földszintjénél ez az árkádos utcaszélesítés már könnyebben lenne keresztülvihető.

Mindezek a *torkolatkorrekciók* feltétlenül szükségesek, mivel a mai gyorsütemű élet nem engedheti meg, hogy a főtérre és a főtérről kifelé irányuló forgalom megbénuljon.

Ugyanez a helyzet a Szentmártoni forgalomnak az Erzsébet királyné-utcába való betorkolásánál. Itt az utca elszűkítést a város tulajdonában levő régi Sabaria-vendéglő és a franciskánus-templom okozza. A régi Sabaria bejáratától balra lévő rész földszintjének árkádos átépítése és a franciskánus templommal szemben levő régi épületek utcavonalának hátrábbvitele a torkolatot teljesen megjavítaná. Az árkádos megoldás a Sabaria oldalhomlokzatánál is kívánatos, mivel a Brenner János- ill. a Thököly Imre-utca tehermentesíti a főtér járműforgalmát és a Brenner János utcának ezen a szakaszán a torkolat rendkívül elszűkített.

Ugyanilyen tehertétele a városnak a Berzsenyi Dániel-utcának a főtérbe való torkolása, de ennek forgalmát az Óperint-utcának a főtérbe való egyenes bevezetése annyira lecsökkentené, hogy ezen torkolás korrekciója mellőzhető. A belváros nagyméretű telektömbjeinek belső területein tervezett utcatörések közül leginkább megoldható a Thököly Imre-, Zrinyi Ilona-, a Brenner János- és Rumi-utcák között elterülő, a II. Rákóczi Ferenc-utcával kettéhasított két telektömb átörése, továbbá a Széll Kálmán-utcának a Szily János-utcáig való meghosszabbítása, mely utóbbi már anyagilag nehezebb megoldást jelent, de városrendezési korrekcióval elérhető lenne, ha az utcameghosszabbítás nem emeletes, hanem földszintes épületeken haladna keresztül. Hisz nem követelmény ennek az utcameghosszabbításának törésnélküli keresztülvitele. Ez az utcatörés járműforgalom szempontjából is szükséges a Kőszegi-utca és vele kapcsolatban a főtér tehermentesítése céljából.

Az összes felesleges tömbáttörésnek a városrendezési tervről való törlése már azért is szükséges, mivel az építkezéseket megnehezíti.

A Hollán Ernő-utca és a Perint között tervezett tömbáttörés semmiféle különösebb nehézséget nem okoz, mivel egy földszintes roskadozó állapotban levő épületet metszene át.

A Széll Kálmán-utca meghosszabbításának az Óvásár-tér és a Szily János-utca között csupán a Szily János-utca felől van akadálya, de minthogy ez nem lenne forgalmi út, átépített utcával ez a kérdés megoldható.

Ezeken kívül szükséges az az utcatörés, amely a Stadler-féle bazár régi utcatörését egész a Kovács-nagyszálló melletti utcáig meghosszabbítaná. Felesleges azonban a Nagykar-utca tölcsérszerűen tervezett kibővítése, mely azt a célt szolgálná, hogy a Székesegyház apszisára annak tengelyében tökéletes rálátás legyen lehetséges. Szükségtelen pedig azért, mert a Székesegyház hátsó része egyáltalán nem bír architektónikus kiképzéssel, azt sem a nagy püspök, sem tervező építésze, Hefele nem kívánta kiképezni és ennek a résznek

irtózatos tömege nem arra való, hogy megmutassuk, sőt éppen ellenkezően, hogy eltakarjuk.

Nem indokolt a Nagykar-, a Sörház-utca, az Óvásár-tér és Rohonci-út által bezárt tömb tervezett áttörése sem, mely egy eszmei ú. n. Kiskörút egyenes irányú folytatását szolgálná, hisz erre a Kiskörútra sem forgalmi, sem egyéb szempontból nincsen szükség s a tervezett áttörés négy telket ferdén metszene át, ez pedig olyan költséges megoldás, ame-

Szombathely belvárosának szabályozási térképe.
Karte des Stadtregelungsplanes, — innere Stadt.

lyet csak több szempontból szükséges megoldás tenne feltétlenül kívánatossá.

Az élet már megszüntette a Kisfaludy Sándor-utcának a Király-utca és a Kőszegi-utca közötti tervezett meghosszabbítását s ezt az utcatörést nem kell és nem is lehet végrehajtani.

Indokolatlan a Paragvári-utca meghosszabbításaként a Berzsenyi Dániel-utcáig tervezett áttörés is, mivel ennek az egyébként nem nagy forgalmú útnak 60 méterre rendel-

kezésére áll a Szily János-utca, 120 méterre pedig a Kőszegi-utca, forgalmának levezetésére.

Ugyancsak indokolatlan a Kiskörútnak a Körmendi-utca déli részénél tervezett áttörése, hisz sem forgalmi, sem esztétikai szempont nem követelheti ezt a radikális rendezést.

Végül a Nagykörútnak és a Széll Kálmán-utcának az Éhen Gyula-térbe való bekapcsolásával kell foglalkoznunk. Fájdalmas pontja Szombathely fejlődésének, hogy a pályaudvar felvételi épülete nem a Széll Kálmán-utca, hanem egy esztétikailag alárendeltebb ú. n. Szelestey-utca tengelyébe került. A Széll Kálmán-utca Szombathely egyik legvárosiasabb, egyébként pedig legdekoratívebb utcája és különösen idegenforgalmi szempontból kár, hogy a felvételi épület nem került ennek az utcának a tengelyébe. Egész más benyomást szerezne minden idegen, ha megérkezésekor a Széll Kálmán-utcát pillantaná meg legelőször. Forgalmi szempontból is indokolt a tervezett, Széll Kálmán-utca és Éhen Gyula-tér közötti áttörés, mivel a villamos forgalom is simán, derékszögű törés nélkül érné el a térről a Széll Kálmán-utcát. Ez az áttörés már azért is indokolt, mert nem jelent nagyobb anyagi terhet, hisz útjában egyetlen értékes épület sem áll. Erőteljesebb indok azonban az idegenforgalmi szempont, mivel így az idegen a téren keresztül érhetné el a Széll Kálmán-utcát.

Nem indokolható azonban a Nagykörútnak a Gyár-utcától az Éhen Gyula-térig tervezett folytatása, hisz akár forgalmi, akár más szempontokat kielégíthet a Nagykörútnak a Gyár-utcán s a Petőfi Sándor-utcán a térig való vezetése. Egyébként is hangsúlyoznunk kell, hogy a Nagykörútra forgalmi szempontból szükség nincs, ez egy olyan álomkép, amellyel a háború előtti évek városrendezői még ott is foglalkoztak, ahol arra semmiféle szükség nem volt.

Itt említjük még meg, hogy a városrendezési terv a Nagykörút körívszerű vezetését annyira hangsúlyozta, hogy annak a Nárai-utca és a Bagolyvár közötti szakaszát az alsóhegy domboldalába vágta bele, mely támfalas megoldás teljesen felesleges és nagyobb költséget is jelentene. Hangsúlyoznunk kell, hogy a Körútnak ezen a helyen, mint általában a többi helyeken sincs sem forgalmi, sem más létjogosultsága, ép azért sokkal megfelelőbb megoldás lenne, ha ezt a szakaszt a városrendezési tervből törölnék és a meglévő sétaút vonalazásának megfelelően alakítanák át.

Itt hivatkoznunk kell *Szeged* példájára. Szeged ármentesített területét a körtöltés határolja el. Ennek vonalát követi a beépített terület Kis- és Nagykörútja. A nagyszélességű Nagykörútra jellemző, hogy egyes szakaszain néha napokon át egyetlen jármű sem halad át, annak követett burkolatát felveri a gaz és olyan elhagyatottnak látszik, mint

egy elátkozott királyfi. De a sétáló közönség sem használja, pedig szép a fásítása. Az építkezés nagyrészben földszintes, kisvárosias. Így semmiféle létjogosultsága nincsen és területpazarlást is jelent a körút, nagy szélessége miatt.

Hasonló lenne a helyzet Szombathelyen is, ha a Nagykörút a messze jövőben teljesen kiépülne. De ezideig csak

Szombathely városszabályozási térképe.
Stadtregelungsplan.

egyes szakaszain történtek építkezések s így megváltoztatása a beépített részek figyelembevételével nem okoz nagyobb nehézséget.

Nem akarunk a belváros és a Nagykörúton belüli belső

város összes utcatörésével foglalkozni. Azonban feltétlenül bizonyos, hogy minden utcatörés nagy nehézségekkel jár, mert sok érdeket érint és költséges is, mert a belvárosban az utcatörések kisajátítási terhei a város költségvetését terhelik, egyébként pedig megakadályoznak minden tervezett utcatörési helyen mindenféle építkezést. Azoktól a terhektől pedig, amelyekre szükség nincsen, feltétlenül meg kell szabadítani a várost.

A város külterjes fejlődésének irányítása.

Az elmult évtized O. F. B. parcellázásai megszakították a város természetes déli fejlődését. A város beépített területétől távoleső parcellázások városiasság szempontjából helyrehozhatatlan károkat okoztak. Egyúttal az egyéb, magánosok által történt parcellázásokkal együtt olyan mérhetetlen mennyiségű telekfelosztás történt, hogy azokkal évtizedeken keresztül ki lehet elégíteni az építeni szándékozókat. Ez azonban nagy hátrány a város egészséges fejlődése szempontjából, mivel a *külterjes fejlődés irányítása* éppen e miatt nehéséget okoz. Hiába akarjuk azt, hogy a város egy bizonyos irányba fejlődjék akkor, amikor az építkezni szándékozók nagy százaléka a már a várostól is megnyitott és a felsőbb hatóságok által jóváhagyott telekfelosztások következtében kielégíthető. Maga az a megszorítás, hogy a város a jövőben csak a Nagykörúton belül engedélyez új utcanyitásokat és telekfelosztásokat, nagyjából helyes, de már késő orvosság. Ép azért nem tudjuk eléggé kárhoztatni az O. F. B. parcellázásokat, melyek a város fejlődése szempontjából mindenféle városrendezési elvet nélkülöznek és a város természetes fejlődését hosszú időkre megakadályozzák.

Az O. F. B. parcellázások, amint azt a mellékelt térkép mutatja, elszórva tizenhárom helyen történtek. Ezek közül 4 olyan helyen fekszik, ahol a *felosztott telkek szomszédságában semmiféle egyéb település nem volt.* A legtávolabbi O. F. B. parcellázás Zanat község határában történt. Ennek jövendő sorsáról már írtunk. A másik távoli parcellázás a Szőllős melletti volt. Közte és a város beépített területe között 1000 méter hosszúságban szántóföldek voltak. Hasonló volt a sorsa észak felől az ú. n. Geiszt-telepi és különösen az ú. n. Pick-telepi parcellázásnak, mely utóbbi a beépített területektől 800 méterre esett. Az O. F. B. parcellázások megindították a város külterjes fejlődését, de ez a fejlődés teljesen ötletszerű volt. A helyett, hogy a telekfelosztás teljesen dél felé, esetleg Kámon felé, a Paragvári- és a Honvédutak közötti területekre összpontosult volna, következőleg a városias fejlődést az O. F. B. parcellázások elősegítették volna, a sokirányú külterjes parcellázás egy olyan vissza-

fejlődést indított meg, mely szinte helyrehozhatatlan károkat okozott a városnak. Abban az esetben, ha a Szőllős melletti ú. n. Százholdi parcellázás és a város beépített területe közötti szántóföldeket is igénybevette volna az O. F. B., a város természetes déli irányú fejlődése egészségesebben indult volna meg. Hisz természetes, hogy *nem Szőllős fejlődött észak felé, hanem Szombathely dél felé.* Helyes az O.

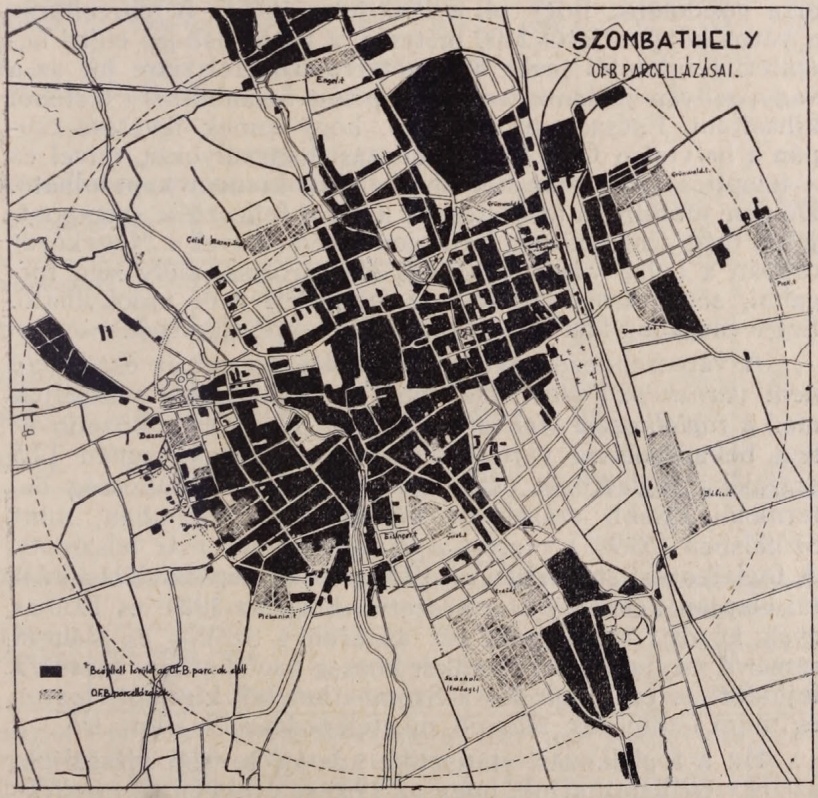

Szombathely külterjes fejlődésének megindulása. — Az Országos Földbirtokrendező Bíróság telekfelosztásai.

Instradirung der extensiven Entwickelung Szombathelys. — Behördliche Siedlungen.

F. B. parcellázás közül az egyik legtávolabbi, a Kámon melletti, ú. n. Engel-telepi parcellázás, mivel a város határa által Kámon számára megakasztott természetes fejlődést segítette elő. Hisz ez az O. F. B. parcelázás Kámont közelebb hozta Szombathelyhez és *Kámonnak* ez a *déli fejlődése törvényszerű* és szükségszerű volt, mert elősegíti Kámonnak Szombathelyhez való csatolását.

Még szerencse, hogy Szombathelyen nincsenek vadparcellázások. Össze-vissza három épület épült a háború utáni években olyan területen, melyre a város az utcanyitási és telekfelosztási engedélyt nem adta meg. Így ebből a szempontból Szombathely szerencsésebb néhány magyar nagyvárosnál, például Debrecennél, mely a város külterjes fejlődését éppen a vad parcellázások és az azokon történt építkezések miatt a legradikálisabb eszközökkel szeretné meggátolni. Ha arra gondolunk, hogy pl. a Pick-telepi O. F. B. parcellázás a város központjától 2100 méterre, a város háború előtti beépített területétől pedig 800 méterre esik, felszínre jut az a vágy, milyen jó lenne ezt a telepítést Szombathely testéből kihasítani. Egészen természetes, hogy ennek fevetése csupán a helytelen O. F. B. parcellázást hangsúlyozza, mivel ez a telepítés most már Szombathelyből ki nem kapcsolható. De nem mondható tökéletesnek a város fejlesztése szempontjából még a nagykörúti határvonal sem, mivel a Nagykörút csupán a belső város önkényes elhatárolása, mely sem forgalmi, sem városfejlesztési szempontból nem indokolható. Ezt a megállapítást a következő tényekre alapítjuk.

A városrendezés elvi megállapítása szerint az *őstermelő nem városképző elem.* Ha ebből a szempontból vizsgáljuk meg a *foglalkozási statisztikát*, azt látjuk, hogy a közeljövőben bekapcsolásra váró Kámon lakosságának csupán 12.5 százaléka foglalkozik őstermeléssel és az összlakosság őstermelői kisebb százalékot képviselnek Kámonban, mint Szőllősben (33.9%), melyet a város 1933-ban már felszívott. A foglalkozási statisztika az 1920-as évek népszámlálási adatai alapján készült és természetes, hogy az 1920- és 1930-as évek közötti szaporodás ezt az arányt Szőllős és Kámon részéről megjavította. Mindkét község Szombathely rovására fejlődött és ez a fejlődés a Szombathelyből kirajzott iparos és munkástömegek állandó megtelepedéséből állott elő.

Ha a foglalkozási statisztika adatait tovább vizsgáljuk, azt is megállapíthatjuk, hogy az 1920-as években az *intellektuális pályán lévőknek* az összes lakoshoz viszonyított aránya Kámonban majdnem elérte a szombathelyi százalékot, Szőllősben ellenben messze azon alul maradt. Ez is azt jelenti, hogy Kámonban a *legerősebb városképző elem* nagyarányú, tehát önmagától értetődő az a vágya, hogy a közeljövőben Szombathelyhez kapcsolódjék és annak kimondottan *városrészét és ne külvárosát jelentse.* Hasonlóan jó a városképző százalék Herény részéről, viszont az őstermelő százalék itt lerontja ennek erejét. Olad mind a két szempontból természetesen falu volt és előreláthatóan az is marad, még abban az esetben is, ha Szombathelyhez kapcsolódik.

Foglalkozási statisztika

az 1920-as népszámlálás alapján.

Város, község	Összes lakos	Közlekedés, ipar (bányászat)	Kereskedelem	Köz- és magán tisztviselők, nyugdíjasok, véderő	Ennek %-os aránya az összlakosságra vonatkoztatva	Napszámos, házi cseléd, egyéb ismeretlen foglalkozás	Őstermelő	Ennek %-os aránya az összlakosságra vonatkoztatva
Szombathely	34699	17164	3870	7955	*29·9*	4176	1534	*4·4*
Gy.-szőllős	1628	843	74	138	*8·6*	21	552	*33·9*
Kámon	1500	853	59	309	*20·7*	91	188	*12·5*
Olad	898	208	17	63	*7·1*	29	581	*64·4*
Herény	870	153	21	160	*18·30*	57	479	*55·2*

Kultúrális statisztika.

Város, község	—	1910	1920	1930	Analfabéta 6 évnél idősebb 1930-ban	Az összlakosság analfabéta % 1930-ban
Szombathely	össz lakos ír és olvas	30947 24365	34699 25403	35758 31231	1105	3%
Gyöngyössziőllős	össz lakos ír és olvas	1460 1080	1628 1252	3400 2757	120	3·5%
Kámon	össz lakos ír és olvas	699 471	1500 1186	2143 1816	66	3·1%
Olad	össz lakos ír és olvas	951 677	898 668	1111 873	58	5·3%
Herény	össz lakos ír és olvas	718 545	870 726	1086 910	36	3·3%

Építési statisztika.

Város, község	Lakóépületek falai						Lakóépületek fedélhéjazata					
	Kő, vagy tégla			vályog (fa, vagy más)			tűzbiztos cserép, pala stb.			nem tűzbiztos, deszka stb. (nád, zsupp)		
	1910	1920	1930	1910	1920	1930	1910	1920	1930	1910	1920	1930
Szombathely	1979	1973	2675	82 (9)	92 (8)	53 (15)	2025	1864	2494	38 (5)	208 (1)	247 (2)
Gy.-szőllős	148	170	479	5 (—)	4 (1)	8	146	168	483	1 (6)	2 (5)	1 (3)
Kámon	80	151	287	7 (—)	8 (1)	3	82	152	288	— (5)	1 (7)	— (2)
Olad	76	79	130	55 (4)	47 (3)	54 (1)	72	77	152	3 (60)	1 (51)	— (33)
Herény	67	75	121	8 (4)	7 (4)	9 (2)	62	73	121	3 (12)	1 (12)	6 (5)

A népesség növekedési statisztikája.

Város, község	Terület 1930 és végén		1869	1880	1890	1900	1910	1920	1930	Népsűrűség □ km.-kint 1930-ban
	kat. hold	hektár								
Szombathely	5254	3023	9666	13225	16133	24751	30947	34699	35758	621·6
Gyöngyössziőllős	1344	773	459	540	567	962	1460	1628	3400	439·8
Kámon	663	381	255	268	319	431	699	1500	2143	562·4
Olad	1357	781	563	685	756	817	951	898	1111	142·2
Herény	1341	887	416	476	592	674	718	870	1085	122·4

Újból hangsúlyozzuk, hogy ezek a százalékok az 1930-as évekig erősen feljavultak, különösen Szőllős javára, hisz mind a két község leginkább városképző elemeinek számát az oda települt iparosokon kívül az intellektuális pályákon lévők is feljavították.

Ha az *analfabéták* arányát vizsgáljuk, azt találjuk, hogy ez az arány majdnek teljesen megegyezik Szőllősben, Kámonban és Herényben Szombathellyel. Ez is azt jelenti, hogy a város kultúrális hatása átáradt a két, illetőleg három szomszédos község kultúrájára.

Ha az *építkezések módját* vizsgáljuk a szomszédos községekben, megállapíthatjuk, hogy mind a három községben a mai lakáskultúrának megfelelően történtek az építkezések, mert olyan elenyészően csekély a vályogépítkezés és a tűzveszélyes tetőhéjalás, hogy egész nyugodtan nevezhető itt a lakóépületépítkezés városiasnak. Azt is láthatjuk, hogy a fentemlített egészségtelen, vagy tűzveszélyes épületek száma évtizedről évtizedre egyre kevesebb lesz ezekben a községekben. Ha az összes építkezésekre vonatkoztatott százalékot nézzük, még Oladban is javulás észlelhető.

Az összes statisztikai adatok azt igazolják, hogy *helyes volt Szőllős bekapcsolása* és minden ok megvan arra, hogy *Kámon a legközelebbi jövőben Szombathely testébe és élő organizmusába felszivódjék.*

A város természetes fejlődése elsősorban *déli irányú*, mégpedig a Rumi-utca és a vasútvonal közti területen. Ez a terület Szombathelyt Szőllőssel teljesen egybeforrasztja. Szőllőstől nyugatra nincs semmiféle indok a város külterjes fejlődésére, holott a városrendezési terv az egész területen rengeteg forgalmi és forgalommentes utcát tervez. Ez a terület a városrendezési terven egész nyugodtan üresen maradhatott volna.

A másik természetes fejlődés az *északi*, mely arra hivatott, hogy *Kámont Szombathelybe kapcsolja.* Ennek a területnek méreteit is kijelöli a Paragvári-utca és Honvéd-út, mivel Kámon is e két útvonal között épült ki és Kámonnak, mint jelenlegi külvárosnak sem lehet érdeke a saját külterjes fejlődése. Egészen bizonyos, hogy abban az esetben, ha Kámon a közeljövőben Szombathelybe bekapcsolódik, Szombathely nem engedi meg Kámonnak a két említett úton túli további fejlődését. Maga a Paragvári-utca a Kámontól északra fekvő falvak egymásközti forgalmát vezeti le, a Honvéd-út pedig tökéletesen kiépített országút, mely az országos közúti forgalmat hivatott lebonyolítani. Valószínűnek tartjuk, hogy a messze jövő a Kámonnal északfelől majdnem egybeépített Herényt is Szombathelyhez fogja csatolni, hisz, amint azt a statisztika igazolja, annak a fejlődése is

mintaképnek vette Szombathelyt és kultúrális fejlettsége és civilizációja megközelíti a városias jelleget.

A harmadik természetes fejlődés a *nyugati*, de ez a fejlődés kizárólag Szombathely *nyaraló telepének* kialakítását kívánja elősegíteni. Maga Olad az építési statisztika adatai szerint egyáltalán nem városias, azonban a Szombathelyt nyugatról határoló dombok, melyek közel egymagasságban Oladon is túlhaladnak, olyan kiaknázatlan városfejlesztési lehetőségeket jelentenek, amelyekről elfeledkezni nem lehet. Maga a városrendezési terv sem számol ennek a dombnak nyaraló övezetté való kialakításával, holott ez az egyetlen természeti szépsége Szombathelynek. Szinte érthetetlen, hogy ez a rész nem épült ki villatelepé sem Szombathelyen, sem a város közvetlen szomszédságában, mert hisz összevissza csak néhány egész éven át lakott villa épült itt több kilométer hosszúságban elszórva; de a nyaralók egyre nagyobb számban épültek az elmult évtizedekben ezen a dombkoszorún és különösen városesztétikai szempontból megérdemelné ez a terület a fejlesztését, mert Szombathely legdekoratívebb területe lehetne. Ennek a dombkoszorúnak a bezáró része Oladban van, ahol a domb észak felé hajlik s maga a falu itt is kiépült és olyan csodálatos kilátást nyujt a város felé, amilyen Szombathely közvetlen környékén egyebütt nem található. Oladnak természetesen meg kellene tartania a falusias jellegét és magát a falut gazdagítani lehetne szanatóriumokkal, művésztelepekkel, gyereküdülőkkel stb.

Ez a nyugati irányú fejlődés azt jelenti, hogy a városfejlesztéssel kapcsolatos utcanyitások és telekfelosztások másutt, mint az Árpád-út ill. Olad-patak és a Kárpáti Kelemen-út között, továbbá a domb lejtőjén nem történhetnének s itt kizárólag villák, nyaralók épülhetnének. Az Árpád-út és a Perint közötti területen pedig semmiféle utcanyitás nem történhetnék.

A városfejlesztésnek fentvázolt *irányítását a forgalmi utak jelölik ki.* Hisz egészen természetes az, hogy a város csupán a forgalmi utak irányában fejlődhetik, arra, ahonnét valamit kaphat. Jelen esetben pedig Szombathely Gyöngyösszőllőst már felszívta, Kámon felé való terjeszkedése egészen természetes. Olad felé pedig a nyaralóövezet kiépítése magától értetődő. Az a meggyőződésünk, hogy a jövőben a város a Paragvári-utca és a Perint közötti, a pinkafői vasútvonal felé történt fejlesztéshez és a vasúton túli keleti telepítésekhez hasonló külterjes fejlesztést hosszú időkön át nem fog engedélyezni. Ezek a telepítések a városra oly nagy terheket rónak s a város természetes fejlődését annyira akadályozzák, hogy a város jövő irányított fejlesztése miatt a

városfejlesztési terv korrekciója elengedhetetlenül szükszükséges.

A közeljövő legfontosabb terjeszkedésének a Kámon felé történő fejlesztést tartjuk. Az összes újabb utcanyitási kívánságokat meg kell akadályozni ennek érdekében. A városrendezési terv ama elgondolását, hogy a Király-utca megmeghosszabbításaképpen tervezett Sugár-út a pinkafői vasútvonalon keresztül folytatódjék, nem tartjuk megfelelőnek részben a pályaszinti kereszteződés miatt, részben pedig annak megszakítás nélküli túlságos hosszúsága miatt. Ez a Sugár-út a terv szerint 1900 méter hosszú, a majd megépítendő színház mögött kezdődik és Kámon legészakibb részén tervezett templommal nyer befejezést. Ez a rendkívüli hosszúság ezt a szép sugárutat unalmassá tenné, ép ezért és a pályaszinti kereszteződés miatt szükséges a vasútvonal előtti megszakítása valamilyen középülettel, olyan módon, hogy mögötte és a vasútvonal között a tervezett parksáv megmaradjon. A pályaszinti kereszteződésre forgalmi szempontból sincs semmiféle szükség, hisz, mint már előbb említettük, a Sugárúttól jobbra és balra lévő két forgalmi út a járműforgalmat és a gyalogforgalmat is tökéletesen levezeti.

Kámonnak a városhoz való csatolását és városiassá való fejlesztését az is előegíti, hogy közvetlen szomszédságában fekszik a városi vízműtelep s így a vízvezeték kiépítése nem jelent nagyobb nehézséget. Kámon csatornázása az esetben nem lesz probléma, ha a város a jövő becsatolása után ragaszkodik ennek a leendő városrésznek a két forgalmi út közötti fejlesztéséhez és azon túl csak az épen szükséges terjeszkedést engedi meg.

Szőllősnek városiassá való tételét elősegíti az, hogy csatornaderítő fekszik a szomszédságában; míg Kámonnak vízvezetékkel való ellátása ad helyzeti energiát a városiassá való fejlődéshez, Szőllősnek a csatornázási lehetősége adja ezt meg. A vízvezetékkel való ellátás Szőllős helyzetét annyiban könnyíti meg, hogy ez a városrész nem terjed túlságosan hosszúságban, mivel nem egy forgalmi út mellett fejlődött, hanem három egymáshoz közelfutó utca mellett épült ki.

A városfejlesztés irányításánál feltétlenül figyelembe kell venni a szél járását is, különösen a gyárövezet megállapításánál. A városrendezési terv helyesen jelölte meg a gyártelepek helyét és minden remény megvan arra, hogy az a néhány gyártelep, amely jelenleg a város belterületén fekszik, idővel elfoglalja helyét a városrendezési tervnek erre a célra megállapított helyén. Megvan a remény arra is, hogy a város a jövőben létesülő gyártelepeket a vasútvonaltól keletre fekvő területeken helyezi el. Ha a széljárás grafikonját

megfigyeljük, megállapíthatjuk, hogy az északi szél az év egyharmadában, az északnyugati és a délnyugati általában az év egyhatodában uralkodik. A régi városfejlesztés ezt a gyakorlati tapasztalatok alapján fel is használta, a város fejlődése észak felé hosszú időkön át teljesen megakadt. A városfalaknak az 1700-as évek végén történt lebontása után dél felé történtek az első utcanyitások (Thököly Imre-utca. utána a Zrínyi Ilona-utca stb.) A város ezután nyugat felé terjeszkedett s csak a háború után kezdődött meg a város intenzívebb északi fejlődése. Ha megfigyeljük az észak felé történt építkezéseket, megállapíthatjuk, hogy a Paragvári- és a Honvéd-út közötti utcanyitások következtében keletkezett telkeken sokkal gyorsabb ütemben építkeztek, mint a Paragvári-utcától nyugatra lévő telkeken. Ez is alátá-

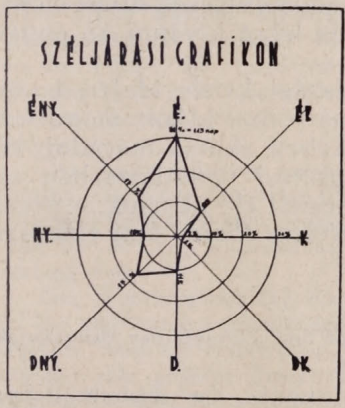

A százalékok az 1865, 1866, 1867, 1876, 1877, 1878, 1879 és 1933. évi észlelések alapján megállapított átlagok.

A szélerők az 1933. évi észlelés alapján megállapított átlagok.

Északi	113	nap	3.1	szélerősség
É. K.	37	„	2.4	„
K.	7	„	1.4	„
D. K.	7	„	1.8	„
D.	40	„	2.1	„
D. Ny.	62	„	2.4	„
Ny.	37	„	1.5	„
É. Ny.	62	„	1.7	„

Széljárási grafikon. (Graphikon der Windrichtungen.)

masztja azt az elgondolásunkat, hogy a várost észak felé kizáróan a Honvéd-út és a Paragvári-utca közötti szakaszon szabad fejleszteni.

A város északi irányú utcái seholsem vonulnak teljesen észak-déli irányban, általában 20°-ban hajlanak el ettől nyugat és kelet felé. Ez az elhajlás a napfény erősebb kihasználását biztosítja az utcákban. Szombathelyen alig van egyetlen északfelé néző ablak, amely az év néhány napját kivéve legalább egyórai napfényt ne kaphatna. Ebből az következik, hogy ezt a vonalvezetést meg kell tartani és amennyire lehetséges, kissé még erőteljesebben nyugat és kelet felé hajlítani, mert így a napfénybeesés kisebb szélességű utcákban is biztosítva lesz és az év legnagyobb részében uralkodó északi szél erejét is meg lehet törni.

Mindezen szempontok figyelembevételével kell korrigálni a városrendezési tervet és az a meggyőződésünk, hogy

ennek véghezvitelére éppen a *mai gazdasági depresszió a legalkalmasabb.*

Ha a városrendezés tudománya a háború után elérte volna azt a fejlettséget, mint amilyent a mai időkben felmutathat s a városrendezési tervet az előbb részletezett elgondolások alapján készítette volna el a város, igen sok tehertől szabadulhatott volna meg, de a korrekció sohase késő. Éppen most, amikor a város fejlődésében megállás mutatkozik, kell és lehet ezeket a korrekciókat keresztülvinni és a város helyes bel- és külterjes fejlődésének irányt adni. A város elvileg helyes elgondolás szerint biztosítja a város belterjes fejlesztését az adómentességekkel, de a régi szabályozási terv alapján. Az a meggyőződésünk, hogy egy újabb adómentességet már csak az átformált városrendezési terv alapján szabad biztosítani. Ezzel is elő lehet segíteni a fejlődés irányítását, hisz az adómentesség óriási előnyt jelent s ennek fejében áldozatot is lehet kívánni az építtetőktől.

Végeredményben a mai gazdasági krízis idején is azt lehetne mondani, amit a klasszikus római idézet mond: „Si vis pacem, para bellum." „Ha békében akarsz maradni, készülj a háborúra", ami városfejlesztési vonatkozásban azt jelenti, hogy, ha a város jövő fejlődését elő akarjuk segíteni, akkor most, a *városfejlődés szünetelése idején* kell előkészítenünk a *város jövő fejlődését.*

*

JOHANN TÓTH: Die Vergangenheit und Zukunft der Bauentwicklung Szombathelys. II. Teil. Die Zukunft.

Die alte Niederlassung Savaria, welche der römische Kaiser Claudius gegründet hat, entwickelte sich schon im zweiten Jahrhundert n. Ch. zu einer Stadt. Die territoriale Ausdehnung Savariens war grösser, als die der heutigen Stadt; die Zahl der Einwohner betrug nahezu zehntausend. Diese römische Provinz-Hauptstadt überragte aber die heutige, vierzigtausend Einwohner zählende Stadt Szombathely sowohl an Civilisation, als auch an allgemeiner Cultur.

Auf den Trümmern Savariens erhob sich als Provinzcentrum die Stadt Szombathely, deren redliches Streben sich auf die Überflügelung ihrer groszen Ahne richtet. In diesem Bestreben will sie alle zeitgemäszen Ergebnisse der Stadtregelung und Entwicklung benützen. Die diesbezüglichen Pläne sind schon vor zehn Jahren festgesetzt worden; aber diese Entwürfe bedürfen, infolge der Erfahrungen der letzten zehn Jahre und deren wissenschaftlichen Anforderungen, einer gründlichen Correction, gerade so, wie die Regelungsentwürfe der übrigen ungarischen Städte, deren Regelungspläne nicht die Statistik zustande brachte, welche vielmehr teilweise instinctive, teilweise auf Grund romantischer Vorstellungen entstanden.

Der Autor bemüht sich auf Grund statistischer Daten, der Verkehrsermittelungen, mittels aufeinander geschichteten Situationsplänen der öffentlichen Betriebswerke, so auch mittels der graphischen Darstellung der Bevölkerungsdichte darzulegen, welcher Art die geplante

Correction sein müszte. In erster Reihe prüft er die innere Stadt und urgirt die Entfaltung des inneren Weichbildes, einerseits durch die Befreiung der Ufer der beiden, die Stadt durchquerenden Bäche, andererseits durch entsprechende Durchbrechungen der bestehenden Gebäudecomplexe, zum Zwecke der Gewinnung notwendiger freier Plätze und neuer Verkehrsmöglichkeiten. In zweiter Reihe befaszt sich der Autor mit der peripherialen Entwicklung der Stadt und hebt die diesbezüglichen Directiven hervor.

Szombathely hat die eine Nachbargemeinde: Gyöngyössziölös bereits im Jahre 1932 einverleibt; das war eine Folge der natürlichen Entwicklung der Stadt gegen Süden. Die von Szombathely nördlich gelegene Gemeinde: Kámon entwickelt sich gegen Süden, also gegen Szombathely und ist mit unserer Stadt sozusagen schon verschmolzen; da ferner die städtisch aussehende Gemeinde Kámon unserem angrenzenden Stadtteil in vieler Hinsicht gleicht, wird deren Anschlusz in kurzer Zeit erfolgen. Bei dieser Vereinigung ist aber notwendigerweise darauf zu achten, dasz unsere Stadt sich gegen Norden nur in der Breite Kámons entwickeln möge. Dieser Streif ist durch zwei Verkehrsstraszen bestimmt; beide transversiren einen Schienenstrang; eine der beiden, die Landstrasze ist schon jetzt ziemlich frequentirt. Sollte der Verkehr auf dieser Strasze, nach dem Anschlusz Kámons, noch lebhafter werden, müszte bei der Kreuzung eine Unterfahrt gemacht werden.

Des Autors Ansicht nach dürften, insolange, innerhalb der angedeuteten Grenzen, Bauplätze vorhanden sind, über den Streif hinaus, keinerlei Bauconcessionen erteilt werden. In ähnlicher Weise stellt der Autor die Art der Entwicklung der Stadt in westlicher und südlicher Richtung fest.

Der Weiterentwicklung der Stadt gegen Osten stellen der Bahnhof und die hier zusammenlaufenden zahlreichen Geleise grosze Hindernisse entgegen, denn die Herstellung von Unterfahrten oder Überfahrten sind stets mit sehr groszen Kosten verbunden. Überdies musz die Stadt die östlichen Gebiete für eventuelle Fabriksplätze reservieren.

Die Studie ist blos ein knapper Auszug des in Kürze erscheinenden Buches, welches sich mit der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft des Stadtbauwesens befaszt.

Dr. T. K.

A székelyek dunántúli kapcsolatai és a népies állatnevek.

Írta: BEKE ÖDÖN.

A történeti és nyelvészeti irodalomban nem egyszer történt említés arról, hogy a székelyeknek valami kapcsolatban kellett egykor állniuk a dunántúli magyarsággal, de hogy ezek a kapcsolatok miben álltak, arra nézve inkább csak föltevésekkel, mint történeti adatokkal rendelkezünk. Mindamellett a magyarság e két csoportjának egykori összefüggésére bizonyos jelenségek minden kétséget kizáróan rámutatnak. Így magam is említettem egy kisebb cikkem-

ben,[1] hogy a Ribes grossularia neve a Dunántúl és a Székelyföldön *egres (egris)*, a Duna-Tisza közt és a Felföldön *piszke*, Északkeleten pedig *köszméte (pöszméte)*.

Azóta több hasonló esetet találtam, még pedig állatnevekben, különösen madárnevekben. A *barázdabillegető* (Motacilla alba, *brázda-billegető*, *borozda-billegető* Dunántúl, Chernel: Magyarország madarai, *bërázdo-billegető* Vas m. Németgencs,Nyr. 26: 139, *brázno-billëgetü* Zala m. Páka, MNy. 23: 590, *barázda-billegtető* Zemplén m. Szürnyeg, Nyr. 10: 279, *borozda-billencs* Heves m. MTsz., *barázdácsa* Baja, Chernel i. m.) neve a székelyeknél *leányka-madár* (*lëánka-madár* Csík m. Gyergyó, Nyr. 34: 84, Erdővidék MTsz., *lëjánka-madár* Nagyküküllő m. Halmágy, NyK. 31: 396, *leány-madár* Udvarhely m. MTsz., *láncsóka* Csik m. Gyergyó, Nyelv. Füz. 20: 46, mint gúnynév Nyr. 6: 336). Már az erdélyi Pápai Páriz latin-magyar szótárában (1708) megtaláljuk: *Motacilla: Barázda billegető, Leányka madár.*[2] A Dunántúl, mint láttuk, a legtöbb helyt *barázdabillegető*nek hívják, de a nyugati részeken olyan nevei vannak, amelyek első tagja szintén a *leány* szó. Így a Vas megyében levő Őrségben *lëán-ficuka* (Nyr. 7: 330), Zala m. északnyugati szélén Szentgyörgyvölgyében *lányi-ficuka* (uo. 2: 279), a Göcsejben *liánpintyüke* (Gönczi F. Göcsej 513).

A pacsirta *szántóka* neve már a 14. és 15. század határán írt Besztercei Szójegyzékben előfordul (eltorzítva: alauda — *zamlka*). Apáczai Csere 1655-ben megjelent Magyar encyclopaediájában azt írja: „A *patsirta, szántóka* az égre repuel fel" (NySz.). Pápai Páriznál is Alauda: *Patsirta, Szántóka madár*. A régi Tsz. szerint Székelyföldön, az új MTsz. szerint Csík megyében ma is *szántóka* a pacsirta. Chernel és Herman Ottó (A madarak hasznáról és kárárói 370) szerint a *szántóka* a 'mezei pacsirta' (Alauda arvensis), de egy csíkmegyei (Gyimes) közleményben a 'búbos pacsirta' (Alauda cristata, Nyr. 28: 143), Kríza Vadrózsái szerint Háromszék megyében is a 'kontyos pacsirta' a *szántóka-madár* (383. l.). A moldvai csángóknál szintén *szántóka* és *szántóka madár* a pacsirta (MNy. 28: 114). Dunántúl a pacsirta neve *pityër, pityér*, s a vasmegyei Molnaszecsődön a mezei pacsirta *szántó pityer* (Chernel i. m.), a zalamegyei Szentgyörgyvölgyében *szantu pityér* (Nyr. 2: 280). Mikor tavasszal először hallja a magyar ember a pacsirtát énekelni, azt mondja: *szánt a pacsirta* (Szatmár m. Szamoshát,

[1] Egres, piszke, köszméte. Magyar Nyelvőr, 1930, 224. l. Vö. még: A Ribes grossularia népies nevei. Debreceni Szemle, 1933, 152. l.

[2] A **leánykamadárra** az első adatot azonban Calepinusnál találjuk (1585): **motacilla — Barazda billegotoe** [!], **leanka madar** (675), s ez is annak a bizonyítéka, hogy e kiadás magyar értelmezői erdélyi magyarok voltak. A NySz. ezt a becses adatot nem közli.

MNy. 28: 144, hely nélkül Nyr. 39: 43); *szánt a pityér, fêvesztëttë az ësztëkiéjjit* (Veszprém m. Bakonyalja, Nyelv. Füz. 34: 128); *szántóka madár biéfokta a jószágot* (Moldva, MNy. 28: 114), mert a nép megfigyelése szerint a pacsirta a szántóvető embernek énekszószerű ökörteregető szavait ismétli vagy utánozza (Csűry B. MNy. 28: 114).

A *csuszka* (Sitta europaea) neve Udvarhely megyében *szotty* (Herman O. A madarak hasznáról 370, a MTsz. szerint *szatty* is a Székelyföldön), Maros-Torda m.-ben *kéregszotty* (Hódos, MTsz). Ezzel kétségkívül összefügg a dunántúli *szutya* (Somogy m. Szőkedencs, Nyr. 3: 231), *szutyóka* (Somogy m. Kálmáncsa, Nyr. 11: 238). Chernel is idézi *kéregszutyóka* nevét, de sajnos a hely följegyzése nélkül, s az ugyancsak nála szereplő *kéregszücs* (Zala m. Nagykanizsa) bizonyára ezeknek népetimológiás változata.

A *fakúsz* (Certhia familiaris) a Székelyföldön és a Kemenesalján (Vas m.) *fa-tetű* (MTsz.), a Nomenclator Avium Regni Hungariae (Budapest, 1898, 68. l.) szerint Szlavóniában s a Duna túlsó partján, Baján is.

De nemcsak a madárnevekben találunk ily föltűnő találkozást, hanem más állatnevekben is. A szitakötőt pl. a Székelyföldön és Nyugatmagyarországon egyformán *kígyópásztor*-nak hívják: *kígyópásztor*, ‚nagy bogár' (Marosszék Nyr. 8: 474, ugyanezen közlemény szerint Háromszék megyében *ördögszekér*), *kégyópásztor* (Székelyföld MTsz.), *kigyópásztor* (Dicsőszentmárton Nyr. 43: 447, Nagykanizsa Nyelv. Füz. 48: 63), *kigyupásztor* (Zala m. Alsólendva Nyr. 13: 332) ‚szitakötő'.

A vasmegyei Őrségben a 'közönséges vagy kecskedarázs' (Vespa vulgaris) neve *szakadik* (Nyr. 7: 331), Göcsejben általában a 'darázs' (Gönczi F. i. m. 515, ‚apró darázs' M. Nyelvészet 2: 416). Egy más közlemény szerint göcseji kiejtése *szakadék* (MNy. 4: 423), s ugyanígy hívják Háromszék m.-ben a legkarcsúbb, hosszú darázsfajt (Kríza Vadrózsák, Nyr. 9: 42, M. Nyelvészet 6: 349). Nevüket azért kapták, mert potrohuk és a tor közt csak vékony kocsány van, olyan tehát, mintha el volna szakadva.

A Székelyföldön (Háromszék m., a Küküllő mentén) a békák brekegésére, kuruttyolására azt mondják: *Regelnek a békák* (MTsz.), s Göcsejben is hallani: *De naon regi(l)nek a biékák* (Gönczi i. m. 514).[1]

A tárgy szempontjából érdemesnek tartom még megemlíteni, hogy a 'fiastyúk' csillagzat neve csak a Székely-

[1] V. ö. a hazai szlovénben (vendben) a következő szavakkal: **regetati** = brekegni; **regečica** = a levelibéka neve; **žàbe regečejo** = a békák brekegnek. Véleményem szerint a vend **regetati** és a göcseji regelni között valamiféle kapcsolatnak kell lennie. **Dr. Pavel Agoston.**

földön és a baranyamegyei Ormánységban *hetevény*, s ezt már Pápai Páriz szótárának Bod-féle kiadása közölte (1767).

*

Die Verbindung der Székler mit Transdanubien und die volkstümlichen Tiernamen.

Auszug. In der historischen und sprachwissenschaftlichen Literatur wird der einstigen Verbindung der Székler mit dem Ungartum jenseits der Donau oft Erwähnung getan, obwohl uns hierüber historische Belege nicht zur Verfügung stehen. Dasselbe beweist die Übereinstimmung der Namen mehrerer Naturdinge jenseits der Donau und im Széklerlande gegenüber den übrigen Gebieten des Landes. So sind die Namen eines Sternbildes (Plejaden), einer Frucht (Stachelbeere, Ribes grossularia) und mehreren Tiere (Bachstelze, Motacilla; Feldlerche, Alauda arvensis; Kleiber, Sitta europaea; Baumläufer, Certhia familiaris; Libelle, Libellula; Wespe, Vespa vulgaris) auf zwei, von einander so entfernt gelegenen Gebieten, die auch durch fremdsprachliche Völker getrennt sind, übereinstimmend.

Egy érdekes szentgotthárdi dűlőnév.

(Eine interessante Rain-Benennung in Szentgotthárd.)

Írta: DR. SCHWARTZ ELEMÉR.

Az új nyugati országhatár mentén, az ú. n. Új-Országút, továbbá a Schlössli-Erdő és a régi németlaki s nagyfalvi postaút között fekvő uradalmi földek a trianoni békediktatúra előtt Nagyfalvához tartoztak s a nagyfalvi kataszteri ívekben *„Stationsäcker"* néven szerepeltek. Az új határ kijelölésekor a ciszterci rendnek az új országút megépítése fejében sikerült e birtokrészt Magyarországnak megmenteni s azóta a hivatalos szentgotthárdi kataszterben az említett birtoktest *„Nagyfalusi földek"* címen szerepel.[2] Az uradalom azonban birtoka e részének megnevezésére nem ezt a nevet használja, hanem a már régóta megszokott *„Schlössli-alja"*[3] elnevezést. A 18. századi birtokív pedig egyikét sem ismeri az említett dűlőneveknek, hanem magán a kataszteri lapon *„das Untere Pester feld"*, az Explication pedig az *„Unter bester feld"* nevet említi dűlőnk jelzésére.[4]

A felsorolt nevek mind könnyen érthetők. A *„Nagyfalusi földek"* azt jelzik, hogy e parcella Nagyfalva felé esik, illetőleg valamikor Nagyfalvához tartozott; a *„Schlössli-alja"* azt jelenti, hogy szántónk a Schlössli-hegy aljában

[1] A nagyfalvi körjegyzőség (most Sekretariat) levéltárában.

[2] A szentgotthárdi jegyzőség kataszteri ívén.

[3] Az apátság cselédsége nevezi meg e formában a dűlőt.

[4] Mappa des Marckt St. Gotthard in dem Lőbl. Eisenburger Comitat, im J. 1786. (Előbb Szentgotthárd nagyközsége levéltárában, ma a szentgotthárdi apátság levéltárában.)

MTA AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

fekszik; az „*Untere Pester feld*“ és „*Unter bester feld*“ egy és ugyanaz a név. Különbözőségük csak külsőség és ennek oka a meg nem rendszabályozott 18. századi helyesírás. Jelentése mindkét szónak: *Alsó Jóföldek*. (Legjobb Földek!) Az először említett „*Stationsäcker*“ (a nép nyelvén: „*Schtazionsakka*“) magyarázata sem okoz első pillantásra nagyobb gondot. A dűlő közelében lévő szentgotthárdi pályaudvartól (németül: Station) kapta nevét. Annyit tesz mint „*vasúti*“ vagy „*állomásföldek*“. E magyarázatot, mely könnyen a köztudatba juthatott, tetszetőssége és valószínűsége miatt senki sem vonta eddig kétségbe s mi is csak azért lettünk figyelmesek rá, mivel meggyőződtünk róla, hogy míg a „*Stationsäcker*“ dűlőnév már emberemlékezet óta (80 éves emberek mondják) közszájon forog, addig a „*Station—Pályaudvar*“ szó legfeljebb 62 éves lehet, mert a gráci vasút Szombathely—Gyanafalva közti szárnyát csak 1872. szept. elsején adták át a forgalomnak.[5] Ezek után más eredete van dűlőnevünknek s azt hisszük, nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a szóbanforgó földek annak a keresztútnak (Kreuzweg, a nép nyelvén „Stationen“) köszönik eredetüket, amelyet a „Schlössli“-re vezető dűlőúton az 1734-ben újból Szentgotthárdon megtelepedett ciszterciták állítottak fel Heimb Teofil, rendi történész következő jelentése alapján: „Conscenditur is (sc. Schlösslberg) per *viam*, ut vocant, seu *Stationes S. Crucis*, pietate curaque modernorum Religiosorum S. Gotthardi Possessorum erectas.“[6]

Ez az idézet kétségtelenné teszi megállapításunkat s a szereplő elnevezéssel kapcsolatban egyszersmind arra figyelmeztet, hogy *a dűlőnevek nem ritkán fontos művelődéstörténeti dokumentumok.*

Beethovennek egy eddig ismeretlen levele.

Írta: DR. MOSONYI DEZSŐ.

A zseninek minden, akármilyen csekély jelentőségű emléke ereklye. Ilyen ereklyeként őrzi a kámoni Reiszig-család Beethovennek egy levelét, amelyet ez a jelenleg élő családtagok dédapjához, Reiszig Lajos Keresztély kapitányhoz (később a spanyol király tulajdonát képező osztrák lovasezred ezredeséhez) intézett.

Reszig L. K. a hesseni választófejedelemség Kassel városában született 1785-ben, nemesi családból. A család köz-

[5] Magyarország vármegyéi és városai. Vasvármegye, Budapest, 1898., 442. l.

[6] Heimb, Th., Notitia historica de ortu et progressu Abbatiae S. O. Cist. B. M. V. ad S. Gotthardum dictae, Viennae, 1764., 60. l.

lése szerint mint katonai attasé szerepelt Európa több fővárosában. Hosszabb időt tölthetett Bécsben, mert Beethovennel való barátsága — amint azt alább ismertetni fogjuk — 1809—1814-ig bizonyítható. Reiszig csinos német verseket írt az akkori idők szentimentális szellemében; verseit 1815-ben egy kötetben kiadta. Ugyanebben az évben nősült, magyar nőt, rezneki és bernáthfalvi Bernáth Karolinát vette feleségül és így került a Szombathely melletti Kámonba, a Bernáth-birtokra. Ezután már — úgylátszik — inkább gazdálkodás-

1. **Reissig K. L. verseskötetének címlapja.** — Titelblatt des Versbandes von K. L. Reissig.

sal foglalkozott, de a költészethez sem lett egészen hűtlen, mert kéziratban maradt verseit még ma is őrzi a család.

Versei közül hetet zenésített meg Beethoven: 1809-ből származik a „*Lied aus der Ferne*"; 1810-ből két dal: „*An den fernen Geliebten*" és „*Der Zufriedene*"; 1812-ből a „*Welch' ein wunderbares Leben*" és a „*Der Frühling entblühet*" kezdetű dalok; végül 1814-ből a „*Die stille Nacht umdunkelt*" és „*Ich zieh' in's Feld*" kezdetűek.

E dalok közül az első öt Reiszig más dalaival együtt, amelyeket más kiváló muzsikusok szereztek, Bécsben az *Artaria* kiadónál jelent meg *Rudolf főhercegnek*, Beet-

hoven barátjának és mecénásának ajánlva. A megjelenés ideje a két dalfüzeten nincs megjelölve, de abból a tényből, hogy a két utolsó Beethoven-komponálta dal nincs bennük, következtethetjük, hogy 1812-ben vagy 1813-ban adhatták ki. Reiszig versei abban az időben bizonyára szélesebb körben voltak ismeretesek, mert nemcsak Beethoven, hanem egész sora az akkor élő jelesebb zenészeknek mutatott irántuk érdeklődést. Így *Kreutzer Konradin* (a Nachtlager in Granada című ismert opera szerzője), a berlini *Himmel* (Friedrich Heinrich), *Weigl József*, Haydn keresztfia, *Salieri*, az osztrák főváros legfőbb zenei kapacitása, *Reichardt*, *Hum-*

ACHTZEHN DEUTSCHE GEDICHTE
mit Begleitung des Piano-Forte von verschiedenen Meistern
Ser. Kaiss. Königl. Hoheit dem Durchlauchtigsten Hochwürdigsten
Erzherzog Rudolph von Oesterreich
Coadjutor von Olmütz
C. L. REISSIG

2. Reissig K. L. dalfüzetének címlapja. — 2. Titelblatt des Gesangheftes von K. L. Reissig.

mel Nep. János, az Esterházy hercegek karmestere, *Moscheles*, a világhírű zongoraművész és más kevésbbé ismert, de abban a korban sokra becsült karmesterek *(Gyrowetz, Haeser, Fenner)* verseinek egész sorát ültették át dalba. Egyes verseit több komponista is megzenésítette. A dalok nagy része gitárkíséretre, másik csoportja gitár- és zongorakíséretre készült.

Ennyit a levél címzettjéről. És most lássuk magát a levelet, amelyet Beethoven durva, ollóval levágott papirdarabra irónnal írt.

„Lieber Reisiger Reiszig! ich bitte Sie: heute so früh als möglich zu mir zu kommen, da ich nothwendig mit ihnen nicht zu singen aber zu reden habe —

ihr ergebenster
... (?)... Beethoven.“

Ilyen leveleket, amelyek inkább izeneteknek tekinthetők, Beethoven persze százával írt ismerőseinek. A levél csak Beethoven tréfás és sürgős hívását tartalmazza: Reisziggel beszélni, nem énekelni szeretne Beethoven minél előbb. A levél dátumát megállapítani nem lehet; mindenesetre az 1809—14. évek között íródott.

A levél csekély jelentőségű tartalma ellenére néhány érdekes jelenséget mutat. Először a tréfás hang, amelyet a nagy zeneköltő leveleiben igen gyakran használt. Beethoven, a komornak látszó szellemóriás, alapjában véve igen víg és kedélyes ember volt, akit csak betegsége és fokozódó süketsége tett magányossá és emberkerülővé. Hiszen ő költötte az öröm himnuszát és legfájdalmasabb lelki vergődéséből is mindig az öröm diadalát küzdötte ki zenéjében.

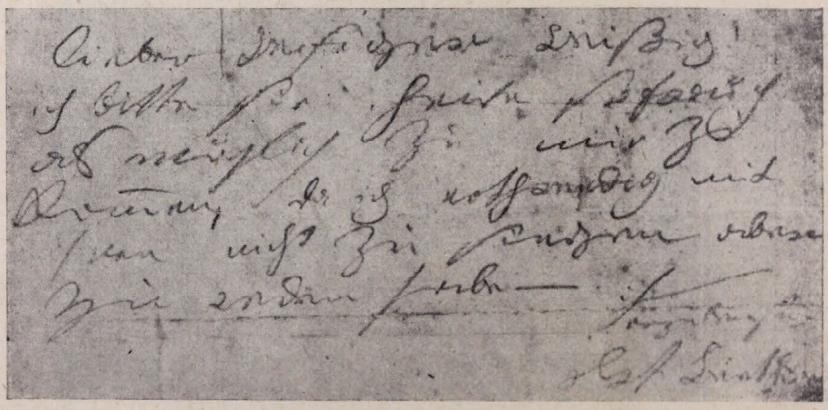

3. Beethoven levele Reissig K. L.-hez. — 3. Beethovens Brief an K. L. Reissig.

A másik érdekes jellemvonást a megszólításban találjuk. „Lieber Reisiger Reiszig" szójáték, amely magyarra alig fordítható. „Der Reiszige" lovaskatonát jelent; és mivel Reiszig valóban lovastiszt volt, az ártatlan szójáték eléggé találó. Beethoven levelei hemzsegnek az ilyen szójátékoktól.

A zene lélektana c. könyvemben a szójátékokra való hajlamot, mint a zenei alkotó zseni egyik jellemző — bár nem nélkülözhetetlen — vonását írtam le. Ahogy a szavakkal játszunk, úgy bontja a zeneszerző elemeire a dallamot, a motívumot és összerakosgatja újra a változatosság, az elbujtatás és megtalálás, az ismerős felismerése örömének elérésére.

Így hozza közelebb hozzánk ez az eddig le nem közölt,

súlyos mondanivalókat nem tartalmazó levél is a nagy zeneköltő egyéniségét.

Szombathely, 1934. október hó.

*

Auszug. Ein unbekannter Brief Beethovens an den Hauptmann der Cavallerie Christian Ludwig v. Reissig aus den Jahren 1809—14. Beethoven vertonte 7 Gedichte Reissigs während diesen Jahren; die Lieder erschienen mit von anderen Musikern vertonten Gedichten bei Artaria in Wien wahrscheinlich im Jahre 1812 oder 1813.

A szombathelyi királyi líceum alapítása és első évei. 1793—1808.

Írta: DR. VECSEY LAJOS.

(Folytatás)

II. FEJEZET.

A líceum tanulmányi rendszere.

Az I. és II. Ratio Educationis. A líceumi oktatás célja. Egyetemre képesítés. Kétévi tanfolyam. Tantárgyak és tanterv. Vitatkozások. Iskolaév. Szünetek.

Azon korszak tanulmányi rendjét, melyben a szombathelyi líceum története kezdődik, a Mária Terézia alatt 1777-ben kibocsátott „Ratio Educationis Publicae totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas" című tanügyi kódex vagy röviden az első Ratio szabályozta. Ezt 1806-ban követte az ugyanezen cím alatt megjelent, I. Ferenc által jóváhagyott második Ratio Educationis, tanügyünknek egész a szabadságharcig irányító szabálykönyve. E két műben lefektetett elvek szerint, melyek még kiváltképpen a katolikus szempontokat helyezik előtérbe, folyt a tanítás a szombathelyi líceumban is, mint királyi katolikus intézményben.

Az iskolatípust, melybe a líceum tartozott, a Ratio akadémiának nevezi. Szerepel ez iskolatípus „Philosophia", „Studium Philosophicum" vagy „Lyceum Philosophicum" néven is. Az akadémiai oktatás két tanfolyamra oszlott: bölcseleti és jogi tanfolyamra. Szombathelyen csak az első nyert elhelyezést s így csonka maradt, bár legnagyobb mecénása, Szily János, a jogi tanfolyam felállítását is tervbe vette.[1] A két tanfolyam közül, fokozatukat tekintve, a

[1] ..."convenientissimum esset, ut Sabariae Juridicum etiam Studium constituatur." Levél Boross Józsefhez 1794 nov. 4-én. Sz. P. L. V. ö. **Géfin:** i. m. I. k. 124. l.

bölcsészeti alapja a joginak. Célja az akadémiának kétféle: először, hogy azok az ifjak, akik magukat az egyetemen a tudományokban kiképezni akarják, emitt mintegy előrékészüljenek s műveltségüknek első alapjait lerakják; másodszor, hogy azok is elsajátíthassák a rájuk nézve majdan hasznos és szükséges ismereteket, akiket különböző okok az egyetem látogatásától visszatartanak.[2]

A szellem, amelyben az oktatás folyik, katolikus. II. József halála után ugyan még egy ideig erősen kísért a felvilágosultságból származó szabados eszmeáramlat s az indifferentizmusban megnyilvánuló, a vallási dolgoktól elforduló mentalitás, de már kevesebb éllel és letompított támadó erővel. A fejlődés annyira nyilvánvaló s a mult liberális felfogásának romboló hatása, bomlasztó ereje annyira szembeszökő, hogy a második Ratio a líceumi oktatás elsőleges céljai közt már első helyen említi a vallás tanainak elsajátítását. II. Lipót és I. Ferenc király okultak azon következményekből, melyeket II. József rendszere az iskolákban magával hozott. Az iskolákban szemmelláthatóan szabados, romlott szellem kapott lábra s az ifjúságot az új elvek kihívó, tekintélyt nem tiszelő magaviseletre bátorították. Önként kínálkozott tehát visszatérni arra az alapra, mely régebben e vad kinövések ellen biztos bázisul szolgált. A líceumban Szily János, az intézet kegyura, szállott sikra az új irányzat sikere érdekében. Kézzelfogható bizonyítéka a vallásos szellem visszatérésének a líceum első igazgatójának fegyelmi büntetése, igazgatói állásától való megfosztása. Az intézet katolikus papokból álló tanári kara, mely összetétel mindvégig változatlanul megmaradt, az oktatás és nevelés katolikus jellegét biztosította. A hitszónoki állás ismételt sürgetése és felállítása 1796-ban is bizonyítja, hogy a tanügy legfőbb intézői is szigorúan ragaszkodtak az ifjúság vallásos szellemű neveléséhez és erre a célra hozott rendeletek végrehajtásához.

A bölcseleti tanfolyam sikeres elvégzése már magában is képesített önálló, főleg gazdasági és tanári pályákra. Az orvosi, jogi és papi pályához azonban csak lépcsőül szolgált. Aki tehát ezek valamelyikén akart működni, annak előbb a filozófia két évét eredményesen el kellett végeznie.[3]

Mivel a bölcseleti tanfolyam célja egyrészt az volt, hogy az ifjúság a gimnáziumban már megszerzett tudását itt alaposabbá tegye és egyéb, az államnak és neki magának szükséges tudományokban kellő kiképzést nyerjen, másrészt, hogy a felsőbb tudományok folytatására előkészüljön, a tananyag meghatározásában is e szempontokat érvényesí-

[2] I. Ratio: XXV. §.; II. Ratio: 94. §.

[3] 1785 szept. 12-én kelt 35810 sz. és 1785 nov. 21. 46528/330. sz. h. t. int. Id. **Németh A.**: i. m. II. Rész: 19. l.

tette a Ratio. Azért az előadások sorrendjében azok szerepeltek:

1. amelyekben a növendékeknek már részük volt a gimnáziumban s most bővebben kellett magukat ez irányban kiképezniök,

2. s ezután következtek csak a tulajdonképpeni akadémiai előadások, melyek tudósok (pl. tanárok) képzéséhez alkalmazkodnak, s amelyek természetük szerint rokonok voltak az előbbiekkel vagy legalább is összekapcsolandók voltak velük, s végül a rendkívüli előadások osztályába jutnak:

3. azok a tárgyak, melyek részint azoknak szükségesek vagy nagy mértékben hasznosak, akik az akadémiai tanfolyammal tanulmányaikat befejezik, részint azoknak, akik ezeket a tudományegyetemen folytatni szándékoznak.[4]

Ha csoportosítani akarjuk az előadandó tárgyakat, négy főcsoportot állíthatunk össze: a) filozófia, mely a logikát, metafizikát, erkölcsbölcseletet és filozófiatörténetet foglalta magában; b) a természettan körébe vágó tárgyak: az elméleti és kísérleti fizika, természetrajz, mezei gazdaságtan; c) számtan elemei, gyakorlati geometria, architektura és hidrotechnika; d) magyar és egyetemes történelem a segédtudományokkal. Az új Ratióban a tananyag megjelölésénél még különösképpen és elsősorban jön számításba a keresztény vallás, a katolikus egyház dogmáinak és törvényeinek ismerete, oly módon, hogy a gyakorlati életben ezeket meg is valósítsák.[5]

A tan- és órarend-beosztás az első Ratio Educationis által megállapított terv alapján történt, mely a következő tanrendet írta elő:

Elsőéveseknél. Első félévben: délelőtt 8—9: logika; 9—10: elméleti mennyiségtan; délután 2—3: Magyarország oknyomozó történetének első része (szombaton délután újságolvasás); 3—4: a természetrajz gyakorlati haszna a mezőgazdaságban és iparban. Második félévben: a bölcsészet története (7—8); 8—9: gyakorlati mennyiségtan; délután 3—4: Magyarország oknyomozó történetének második része; 4—5: a természetrajz gyakorlati haszna a mezőgazdaságban és iparban.

Másodéveseknél. Első félévben: délelőtt 8—9: Magyarország egyházi története és tudós férfiainak élete; 9—10: természettan; délután 2—3: gyakorlati bölcsészet; 3—4: a mennyiségtan mezőgazdasági és ipari alkalmazása. Második félév: délelőtt 7—8: a császárok és örökös tartományok története; 8—9: természettan; délután 3—4: metafizika; 4—5:

[4] I. Ratio: 176. §.
[5] II. Ratio: 95. §.

a mennyiségtan mezőgazdasági és ipari alkalmazása. Szombaton délután újságolvasás.

Ha a szombathelyi líceum e korbeli értesítőit nézzük, ezekből az tűnik ki, hogy nem mindenben követték a Ratio tanrendi előírását. Azok szerint ugyanis az első év első szemeszterében szerepel a logika és filozófiatörténet, valamint Magyarország oknyomozó története; a második szemeszterben: tiszta matematika és gyakorlati geometria, Magyarország oknyomozó története, vallástörténet, Magyarország tudós férfiainak ismertetése és a császárok története. A második év első szemeszterének tanrendjében ott találjuk a fizikát, architekturát és hidrotechnikát (vízműtan); a második félévben pedig tanulták a növendékek ugyancsak a fizikát, továbbá a metafizikát és erkölcsbölcseletet. Az egész tananyag elrendezéséből az tűnik ki, hogy a tanulók fokozatos értelmi fejlődésére és az előadott tananyag egyöntetűségére különös tekintettel voltak.

Másik feltűnő jelenség, hogy nem találjuk a líceumban előadott rendes tárgyak között a magyar nyelvet, melynek tanítására az 1790: XVI. t.-c. külön tanárt rendelt, az 1792: VII. t.-c. pedig rendes tantárggyá avatja.[6]

A magyar nyelv elhanyagolása első tekintetre talán furcsa megvilágításba helyezné a szombathelyi líceum tanári karát és vezetőségét, ha nem tudnók, hogy ez nem a tanári kar hanyagságán múlott. A tanári kar, melynek hazafiságában nincs okunk kételkedni, szorgalmazta később is mind a megyénél, mind a szentkereszti apátnál a magyar nyelv katedrájának felállítását.[7] Hogy a magyar nyelv a líceum történetének első korszakában nem kapott rendes tanárt, annak oka elsősorban kétségkívül az akkori gazdasági viszonyok fokonkinti romlásában keresendő. Tudjuk, hogy mennyi időbe került, míg a megye megfelelő hitszónokról gondoskodott, mert nem volt senki, aki a hitszónok fizetésére megfelelő alapot teremtett volna. Ez annál is nehezebb volt, mert ebben az időben épült a líceum s újabb terhek magukra vállalásától a rendek tartózkodtak. Másodsorban nem szabad elfelejtenünk, hogy az osztrák kormányférfiak a körülmények kényszerítő hatása alatt tettek ugyan némi engedményeket a magyar nacionalista mozgalom lecsillapítására s a magyar nyelv rendes tantárggyá lett, de ennek a törvénynek végrehajtását már csak a saját érdeküket tekintve se szorgalmazták. Tudjuk azonban, hogy nemcsak nem szorgalmazták, hanem, ahol lehetett, a bécsi kormányférfiak — Izdenczy József államtanácsos, Balassa Ferenc

[6] **Kornis**: i. m. 154—55. l.
[7] **Kárpáti**: i. m. 63. l.

gróf volt horvát bán s mások[8] — a magyar törekvéseket el is gáncsolták, akár csupán ellenszenvből, akár az összbirodalom érdekeit tartva szem előtt. Még aki hajlandó is a magyarok „barbár nyelvének" engedményeket biztosítani, mint Spielmann, az is csak azért teszi, hogy azáltal a főbb hivatalokból kiszorítsa a magyarokat, mint akik más nyelven nem fognak tudni.[9]

A bécsi kabineti kormány ellenszenvén kívül nagy akadálya volt a nyelvi mozgalom előhaladásának az a körülmény is, hogy a magyar rendeket elsősorban politikai és közjogi motívumok vezették az 1790-es országgyűléseken, a nyelvkérdésnek csak másod-, harmadrangú szerep jutott; nem ismerik fel a probléma nagy hordóerejét s e mellett még rossz taktikusok is, akik a pillanatnyilag részükre kedvezően kialakuló helyzeteket se tudják kiaknázni. Jellemző eset erre az 1792 június 22-iki királyi leirat engedményével szemben való viselkedése a magyar rendeknek. A király megengedte, hogy az országgyűlés feliratait hasábosan magyar és latin nyelven terjeszthesse hozzá. Az engedmény nagy jelentőségének teljes félreismerését mutatja az országgyűlés törvényszövegező bizottságának eljárása, mely a törvénycikk szövegéből azon a címen hagyta ki az országgyűlés kétnyelvűségére vonatkozó részt, mivel az eredeti ugyis latin.[10] Az 1792: XV. t-c. alapján kiküldött országos bizottság nyelvfejlesztő munkája hasonló okból szintén csak gyér eredményekre szorítkozott.[11] Hiába tömörültek az írók — Bessenyei, Ányos, Szabó Dávid, Bacsányi, Kazinczy és a többiek[12] — a nemzeti nyelv megújítására, hivatali és köznyelvvé alakítására, a rendi alkotmányon alapuló racionalista felfogás a tények kedvező alakulatának fel nem ismerésével maga lesz egyik hátramozdítója a hirtelen feltörő renaissance elé néző nyelvi mozgalomnak. Ily módon állhatott csak elő Szombathelyen is az az eset, hogy az új Ratio után is még több, mint egy évtizednek kellett elmúlnia, mire a hőn óhajtott magyar nyelv a líceum rendes tantárgyai között helyet foglalhatott.

Bizonyára szembeszökő az is, hogy a hittan mint rendes tantárgy egy ideig hiányzott a líceum tanrendjéből. Ez az intézkedés az első Ratio útmutatását veszi alapul, mely a hittan rendes tantárgyként való tanítását nem írja elő. A gimnáziumból hozott hittani ismeretek kibővítésére az exhortációk szolgáltak, melyeket az exhortátor vasár- és ün-

[8] **Szekfü Gyula:** Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. Budapest, 1926. 38—41. l. V. ö. **Mályusz Elemér:** Sándor Lipót főherceg nádor iratai. Budapest, 1926. 30—32. l.

[9] **Szekfü:** i. m. 48. l.

[10] **Szekfü:** i. m. 53—54. l.

[11] U. o. 56—59 l.

[12] U. o. 22. l.

nepnapokon tartott. Mivel az első Ratio idejében az egyház tényleges befolyása az iskolákra nagy volt, nem látszott szükségesnek az akadémiákon a vallástan számára külön tanszéket felállítani. Csak, amikor a francia földről kiinduló felvilágosodás eszméi annyira elterjednek, hogy az ifjúságot hallatlan kihágásokra ragadják, történik intézkedés a hittanítás fokozatos bevezetésére. Először csak hitszónokot alkalmaznak (1796), majd később — 1802-ben — rendes vallástan-tanárt.[13]

A tantárgyak módszeres előadására, a fejtegetésben és magyarázatban a kitűzött cél elérése érdekében alkalmazandó elvszerűségre és módra nézve az első Ratio ad utasításokat az előadandó tantárgyak részletes felsorolásával. Eszerint a következő tantárgyak adatnak elő az akadémiák bölcsészeti tanfolyamán:

1. a Logika, azaz a helyes és rendszeres gondolkodás tudománya. Tantárgyként szerepel már a gimnáziumban is. Az elméleti részben bővebben kifejtetnek az emberi elme műveletei, de a tanításnak mindazáltal mindig maguknak a tárgyaknak hasznára és céljára kell tekintettel lennie s legkevésbbé értéktelen és mesterkélt iskolai elmélkedésekre. A gyakorlati részben a szabályokat az írókból választott példák felsorolásával kell a növendékeknek felfoghatóvá tenni. Az így eltanult szabályokat és elveket a tanulók saját maguk által kidolgozott értekezésekben és gyakorlatokban próbálják érvényesíteni, melyeket a tanár átnéz és kijavít.

2. Természettan. A gimnáziumokban csak a legszükségesebbet tárgyalták. Az akadémiákon bővebben fogják előadni és a szokásos kísérleteken kívül olyan módszereket is fognak alkalmazni, melyeknek a földmívelésben, a különféle mesterségekben és a bányászatban van gyakorlati hasznuk. A kozmológiának eddig a metafizikában tárgyalt elemei ezentúl a természettan körébe fognak áttétetni.

3. Természetrajz. A természetrajzban az akadémikusoknak a kellően beavatottak szerepe jut. A természetrajzi felszerelésre nagyobb gondot kell fordítani, mint a gimnáziumban. A tanárok rajta legyenek, hogy a tárgyak gazdasági hasznát és műszaki jelentését tanítványaikba oltsák, nevezetesen, mikép kell a természet ezen kincseivel bánni és az emberi élet javára feldolgozni.

4. Mennyiségtan. A gimnáziumban a gyakorlati élethez szabott ismereteket itt oly módon kell kibővíteni, hogy a tanuló hasznát lássa a mezei gazdálkodásban, földmérésnél, vízműtanban, polgári építészetben stb.

5. Hazai történelem. A gimnáziumban elbeszélő módon tanulták a növendékek a történelmet, az akadémiákon hazája oknyomozó történelmére kell az ifjúságot megtanítani.

[13] V. ö. **Németh A.**: i. m. II. Rész, 23. l.

Az elbeszélt eseményeket mérlegelni, a forrásokat feldolgozni és vizsgálni kell, miközben a dolgokat a magyar oklevéltanból, címertanból és pecséttanból vett példákkal és magyarázatokkal világítja meg a tanár.

6. Vallástörténet, főleg a magyar egyház és tudós férfiainak története. Szerepelt már a gimnáziumban is, de csak röviden, a forrásokat éppen csak érintve. Itt mélyebben kell megvizsgálni és részletesebben tárgyalni.

7. A császárok története. Kezdődik Habsburgi Rudolffal. A gimnáziumban is innen kezdik, itt azonban ki kell terjeszkedni a birodalom kezdetéig, annak keletkezésére, kialakulására és kormányzati formájára. A német-római császárok történetét II. Henriktől, Szent István sógorától kezdődőleg, mint az előbbit, a lehető legrövidebben kell feldolgozni.

8. Az örökös tartományok és a velük szomszédos tartományok története a gimnáziumban végzett anyagot, de kibővítve fogja a tanuló szeme elé állítani. A történelmi előadások befejeztével az egész anyagot átismétlik a növendékek synchronistikus táblák segítségével, különösen súlyt fektetve a magyar történelemre, mely körül kell csoportosítani a többi eseményeket.

Az újságolvasás (Collegium novorum publicorum) feladata, hogy a vezető tanár az események elmondása alkalmából hasznos megjegyzéseket szőjjön közbe a földrajzból, történelemből és más rokon tárgyakból. E célra fognak szolgálni az Ephemerides Budenses és más erre a célra kijelölendő újságok.

Az akadémiai tanfolyam sajátos céljának megfelelő, a gimnáziumban előadásra nem került tantárgyai voltak a következők (az eddig felsoroltak mind szerepelnek a gimnáziumban is):

1. A bölcsészet története. Rövidre fogottnak kell lennie és csak a főbb dolgokat foglalhatja magában. Mivel a tudományok oly sokféle ágát öleli fel, megérdemli, hogy történetét különös gonddal tárgyalják. Benne foglaltatik ugyanis egyúttal az emberi gondolkodás története, a művészetek keletkezése és a tudományok fejlődése s kölcsönös befolyása a különböző népekre.

2. Metafizika, mely magában foglalja az ontológia, a lélektan és természeti teológia elemeit. Azért van a rendes tanulmányok osztályába sorozva, mert szükségesnek látszik mind a jogtudomány, mind az elméleti teológia elsajátítására.

3. Gyakorlati bölcselet. Részben már a gimnáziumban fejtegették. Különösen azért szükséges, mert azok hallgatják, akik alsóbb iskolák vezetésére szánják magukat. Fontos tehát, hogy megismerjék az erény értékét, elérésének módjait, az erkölcs és okos cselekvés szabályait stb.

4. Mezőgazdaság. Szól a földmívelésről, a dohány-, komló-, szőlő-, rétművelésről, bányászatról, marhatenyésztésről, valamint ezeknek gondozásáról és fenntartásáról. Bele kell kapcsolni a városi kereskedelmet és gazdaságot, hogy a tanulók némi tájékozást szerezzenek az idevonatkozó mesterségekről, iparágakról, kézmívességről és gyárakról. A fizika tanára mint a természetrajz kiegészítő részét fogja előadni, a mennyiségtan tanára pedig a számtan vonatkozó részeit fogja kiemelni.

A rendkívüli tárgyak arra szolgálnak, hogy ki-ki tudásvágyát még jobban kielégíthesse s életpályájára alaposabban előkészülhessen. Ide tartoznak:

1. Görög nyelv. Hasznos a jogásznak, a teológiára készülőnek, az orvosnak és a tanárjelöltnek. Anyaga: a gimnáziumban tanultak ismétlése, azután a görög írók történeti, költői és szónoki művei stb.

2. Kötetlen és kötött ékesszólás. Ebben való jártasságra szert tenni mindegyik tanulónak bő alkalma van. Aki különösen akarja magát kiképezni, annak a tanárok egyike legyen segítségére.

3. Egyetemes történelem. Akik a bölcsészeti tanfolyammal tanulmányaikat befejezik, azoknak alkalmat kell adni történelmi előadások hallgatására. Ez előadásokat synchronistikus táblák szerint kell rendezni s a politikai tárgyakkal együtt adják a vallás, kereskedelem, egyház és művészetek történetét is.

4. Címertant (heraldika) és lovagrendek történetét annyiban kell előadni, amennyiben a tanulók óhajtják és az akadémia elnökének megállapítása szerint célszerűnek látszik.[14]

Ezek voltak azok a tárgyak, melyeket a szombathelyi líceum növendékei tanultak az első Ratiotól előírt módszerek alapján. Az akadémia elsősorban tanárt akart nevelni, ehhez idomul az anyag, mely részben a gimnáziuminak ismétlése, részben az ott tanultaknak továbbfejlesztése és tökéletesítése. A világosan közölt cél, ennek elérésére kidolgozott módszerek s mindenek előtt a gyakorlati élet, hasznossági szempontok és elvek — azok a vezérlő gondolatok, melyek áthatják a tanárt és tanítványt s egyengetik a fejlődés irányát.

Mivel az általunk tárgyalt korszak vége felé a második Ratio is érvényre emelkedett, néhány szóval méltatnunk kell azokat az új szempontokat, melyeket a régivel szemben életbe léptetett.

Az első, ami benne szembetűnő, a tantárgyak számának csökkentése. Kimarad az új tanrendből a filozófia története, az újságolvasás és a természetrajz. Ez utóbbi a mezőgazda-

[14] I. Ratio: 176—179. §.

sághoz kapcsolódik rövid előadás keretében. Viszont a vallástan rendes tantárgyként szerepel — királyi rendelettel már négy évvel előbb az — s mindenki rendes osztályzatot kap belőle, melyet a tanulók előmeneteléről készített kimutatásban is fel kell tüntetni. A magyar nyelvnek, melyet az első Ratio teljesen mellőz, juttat szerepet, de ez inkább csak elméleti értékű, a valóságban kevés a jelentősége. A tanítása csak akkor veszi kezdetét a líceumban, mikor a nemzeti közfelfogás elsöpréssel fenyegeti az ellenállni akarókat. A tananyag összetételében a csökkentés a realisztikus tárgyak rovására történik. Helyette retorikai-irodalmi természetű irányzat kap lábra, melynek alapján a megyei közéleti szereplés előfeltételeit jobban megszerezhette a tanuló ifjú. Ugyancsak enged merevségéből az első Ratio kiélezett utilitarisztikus felfogásának alapvonása s az egyes ismeretek önértékére is történik utalás. A tanárképzést is, melyet pedig az első Ratio annyira felkarolt, elhanyagolja s a szerzetes rendekre bízza. Emeltek is kifogásokat ellene, nevezetesen Ürményi, az első Ratio veterán főkodifikátora, de már ő sem változtathatott rajta, mivel az új Ratio közben királyi helybenhagyás által törvényerőre emelkedett.[15]

Milyen tankönyveket használtak a szombathelyi líceumban? Az első útbaigazítást Szily János levelezésében találjuk meg, aki 1793 október 23-iki, Horváth Ker. János egresi apáthoz írt levelében a következő tankönyvek felkutatását kéri a líceum számára: Makó Pál mathesisét, Steinkellner ethicáját, melyet Győrben adtak ki; Storchenau P. logicáját és methaphysicáját, melyet 1791-ben Velencében nyomtattak. Szerdahelyinél Horváth Ker. János logicája, physicája és methaphysicája után érdeklődik.[16] Mivel ugyanakkor a pécsi akadémián is használták a jelzett tankönyveket, mi sem valószínűbb, mint hogy a szombathelyi líceumban is az akkor közismert szerzők művei szerint haladtak a tanításban. A történelemnél mindenesetre használták Pray, Katona műveit, a természettan- és számtanban a már említetteken kívül Rausch Ferenc munkáit.[17] Ha nem volt megfelelő tankönyv, a tanár saját jegyzetei alapján tartott előadásokat, melyeket különböző vonatkozó művekből állíthatott össze.[18]

A tankönyvek mellett segédeszközül szolgáltak a tanulásban a szertárak készletei, felszerelései, melyeknek használatát különösen a természetrajzban hangsúlyozza a Ratio. A szombathelyi líceumban sem a természettani, sem

[15] **Kornis:** i. m. I. k. 287—88. és 295. s köv. l.

[16] Sz. P. L. líc. iratok.

[17] V. ö. **Kresznerics Ferenc:** Responsio professoris matheseos ad censuram Jaurinensem, 1804. I. m.-ben közölve.

[18] V. ö. Zarka Károly védekezését Szily ellen **Kresznerics** i. m.-ben, 1796.

a természetrajzi szertárról nem maradt jegyzék, úgy hogy ezeknek anyagáról, mennyiségéről nem szolgálhatunk adatokkal. A számtani tudományokhoz használt szerek jegyzékét Kresznerics Ferenc mathesis tanár *Acta Scholastica*-ja őrizte meg számunkra. E jegyzékben felsorolt szereket (prizmák, piramisok stb.), melyek az algebra-, geometria-, architektura- és hidrotechnikához szolgáltak segédeszközül, részben maga Kresznerics szerezte a saját költségén. A matematikai szereket *Schenk Mihály* nevezetű szombathelyi polgár, a többit Vas megye adományozta a líceumnak.

*

A félévenként végzett anyagot vizsgálatokkal fejezték be. Az akadémiai vizsgálatok arra irányultak, hogy minden félév végén látni lehessen, hogy ezen időn belül milyen munkát végeztek mind a tanárok, mind a tanulók, mennyire haladtak a tudományok kitűzött főrészeiben, hogy egyrészt a tanároknak az ifjúság művelésében kifejtett gondosságára, másrészt a tanulók készségére és szorgalmára bőséges bizonyíték álljon rendelkezésre. Ezért mindenkire egyformán kötelező volt.[19] Mivel az elnöki tisztet a vizsgákon az igazgató töltötte be, meglehetősen hosszú időt vettek igénybe, az első féléviek például március 10—15-től egészen a hónap végéig eltartottak.

A rendes félévi vizsgáktól meg kell különböztetni a nyilvános közönség jelenlétében tartott nyilvános próbatételeket (tentamina publica). Ezek nem voltak kötelezők mindenkire, hanem kiki tetszése szerint vehetett részt bennük. Az egyéni vállalkozáson kívül a szülők kívánsága vagy a tanár kiválasztása is ösztönzésül szolgált a próbatételeken való részvételre. A tentamenek vagy vitatkozásokból állottak (disputationes), vagy kiválasztott tételeket védelmező defensiókból. A próbatételek célja az volt, hogy a tanulókat önálló fellépésre, gondolkodásra és bátorságra neveljék, másrészt a szülők előtt nyilvánvalóvá tegyék, mit és minő nevelési módszerek alapján tanulnak gyermekeik.[20]

A tentamenek, mint a nevelés egyik kipróbált módszere, már régóta gyakorlatban voltak, II. József azonban eltörölte őket. Ezután egy évtizedig nem voltak tentamenek, I. Ferenc azonban újra elrendelte ezek tartását, melyeknek a tanulmányokban megnyilvánuló hasznos szerepükön kívül az a céljuk is volt, hogy a tanárokat ezek alapján ellenőrizni lehessen, vajjon nem tanítanak-e olyat, ami az állam, a vallás, a jó erkölcsök érdekébe ütközik. A tentamenek megtartásának módját rendelet szabályozta. A próba-

[19] I. Ratio: 171. §.

[20] **Frankenburg Adolf** a szombathelyi líceum későbbi korszakából, mikor ő is növendék volt, mint sablonos, elavult rendszert említi fel a tentameneket (defensiot). Őszinte vallomások. I. k. 225—26. l.

tételekre szánt tárgyból thesiseket kellett összeállítani és pedig oly módon, hogy a félévben elvégzett anyagot híven visszatükröztessék. Ezeket a főigazgató útján a helytartótanácshoz küldték, ahonnan felülvizsgálat után a király elé terjesztették megjegyzés és jóváhagyás végett. Minden tanárnak kötelessége volt tentameneket tartani, vagyis tanítványaival a nyilvánosság előtt fellépni. Arra azonban ügyelniök kellett, hogy a nyilvános vizsgálatok ne essenek a rendes félévi vizsgák rovására, melyeket minden tanuló köteles volt kiállani.

A szombathelyi líceumba 1795 augusztus végén küldi el a főigazgató az előkelő közönség jelenlétében tartandó nyilvános vitatkozások és szavalatokkal egybekötött ünnepély tartásáról szóló rendeletet.[21] A rendelet szerint a következő 1795/6-ik iskolaév első szemeszterének végén már kellett volna tentameneket tartani, de a tanárok — hivatkozva arra, hogy tetszésükre van bízva a tentamenek tartása, másrészt utalva a fennforgó helyi körülményekre, — egyszerűen elhagyták. Igérték azonban, hogy a következő szemeszterben pótolják az elmaradtakat. A helytartótanács keményen megrótta e hanyagságért a líceum tanárait s szigorúan meghagyta, hogy az első szemeszterben tanusított hanyagságuk miatt róluk táplált véleményt most szorgalmukkal változtassák meg; a thesiseket pedig két példányban küldjék meg a helytartótanácsnak.[22]

A következő félév végén augusztusban tartották meg a líceum első ünnepélyes nyilvános vizsgálatait. A logikusok közt az első matematikus, Simon Ferenc, megnyitó beszédet is mondott, melyben jelzi, hogy „a hosszú időn át meghonosodott és az elődök dicséretre méltó példája által kipróbált, de egy kevéssé megszakított szokást, hogy azok, vagy némelyek azok közül, kik szigorúbb tanulmányokra fogták magukat, mielőtt az iskolától megválnának, a tanulásban kifejtett szorgalmuknak és előhaladásuknak nyilvános jelét adják — ennek a régi szokásnak szerencsés felújítását most örömmel szemlélik és üdvözlik."[23]

A thesisek beküldésének elhanyagolása miatt többé, úgy látszik, nem kellett megróni a szombathelyi líceum tanárait, mert, Kresznericsnek egy különleges esetétől eltekintve,[24] nem találunk idevonatkozó leiratot vagy feljegyzést. Minden összeütközést azonban mégse sikerült kikerülni a thesiseket beküldő tanárok és a győri akadémia között. Az 1803/4-ik iskolaév első szemeszterében is szokás szerint beküldték a főigazgatóság útján thesiseiket a szom-

[21] **Kárpáti:** i. m. 35. l.
[22] O. L. lit. pol. f. 4. p. 73—74. ex 1796.
[23] **Kresznerics:** i. m.
[24] **Kresznerics:** i. m.

bathelyi líceum tanárai. De nagy meglepetésükre az akkori győri főigazgató, Rausch Ferenc, februárban megcenzurázva küldte vissza a thesiseket, a fizikaiak kivételével a többiekre (matematika, logika, történelem) mind kifogásokat tett, így pl. Kresznericsnél hibáztatta azt, hogy nem követte mindenben az előírt tankönyvet (t. i. Rauschét: Elementa architecturae ad structuras oeconomicas applicatae authore Francisco Rausch). A censura kínos helyzetet teremtett a szombathelyi líceumban. Mindnyájan, Kresznerics Ferenc a matematika, Németh János a történelem, Horváth Ferenc a logika tanára, válaszoltak a győri censurára, de nem azért, hogy a hibáztatott tételeket kijavítsák, hanem hogy a tételek kifejtésében követett módszert és irányt megfelelő érvekkel igazolják. Különösen meglepő Kresznerics éles hangja, aki bővebb indokolást követelt, egyébként — jelentette ki — kénytelen azt hinni, hogy nem igaz szándékon alapszik az egész túlszigorú bírálat. Minő ellentétek adtak okot, hogy a győri akadémia tanárai (Branischa, Krainer, Berta) ilyen szigorú bírálatot hoztak a szombathelyi líceum tanárainak thesiseiről, közelebbről nem sikerült megállapítani. Nem lehetetlen, hogy a szombathelyi líceum mind nagyobb hírneve féltékennyé tette a győri akadémia tanárait; négy év múlva ugyanis kénytelenek voltak tapasztalni, hogy az ő mellőzésükkel éppen a szombathelyi líceum tanára, Hübler János került a győri akadémia igazgatói székébe.

*

Az előírt tananyag elvégzésére 10 hónap állott rendelkezésre. Az iskolaév rendszerint november elején kezdődött s tartott augusztus végéig. Bár nincs rá közelebbi adatunk, nem kételkedhetünk abban, hogy a szombathelyi líceumban is, ugyanúgy, mint más hasonló intézetekben,[25] ünnepélyes Veni Sancte-val s az iskolai rendszabályok felolvasásával kezdték meg az évet november első napjaiban. A tanév befejezése, mint másutt is szokásban volt, ünnepélyes Te Deum-mal történt augusztus végén. Az iskolai nagy szünet szeptember és október hónapokra terjedt.

A napi előadások úgy voltak beosztva, hogy délelőtt is, délután is 2—2 órát vettek igénybe. A tanév téli és nyári időszakának megfelelően novembertől március végéig az iskolai előadások délelőtt 8—10-ig, délután 2—4-ig, a nyári tanrendi beosztás szerint pedig áprilistől augusztus végéig délelőtt 7—9-ig, délután 3—5-ig tartottak.

A naponkint kétszer tartott előadások, vasár- és ünnepnapok kivételével, kétszer szüneteltek hetenkint, kedden délután és csütörtökön egész nap. A többi évközi szünetek

[25] V. ö. Németh A.: i. m. II. Rész. 40. l.

során karácsony- és husvétkor egy-két hetet. a többi liturgikus napokon — hamvazó szerda, pünkösd vigiliája, halottak napja, körmeneti napok stb. — fél- vagy egésznapi szünetet kaptak a tanulók. Szünet volt még hushagyó hétfőn és kedden, s a király születésnapján. Egyes alkalmakkor — kirándulás címén vagy az első szemeszter végén — az igazgató is adhatott szünetet. A szünidő alatt az ifjúságnak nem volt szabad a város területét elhagyni s szülei, rokonai látogatására menni.[26]

*

Auszug. II. Die Studienordnung des Lycäums wurde durch die Ratio Educationis Maria Theresias u. Franz I. (seit 1806) geregelt. Der Studiengang dauerte 2 Jahre hindurch und befähigte zu verschiedenen Aemtern (z. B. Gymnasialprofessor) und war die notwendige Vorbereitung zu Universitätsstudien (Theologie, Jus, Medizin).

ASZTAG.

A SZENTGOTTHÁRDI APÁTSÁGI SZT. BERNÁT-SZOBOR.

A szentgotthárdi apátság 1934-ben ülte meg alapításának 750. emlékünnepét, amely alkalomra a monostor keresztfolyosóján az északkeleti és délnyugati keresztezésnél egy a Pilgramm Antal bécsi műépítész által kiképzett barokstílű fülkében Szent Bernát szobrát helyezte el.

A szobor Bory Jenő képzőművészeti főiskolai tanár alkotása. A művész szakított azon hagyományos eljárással, mely szt. Bernátot püspöki jelvényekkel (pásztorbot, püspöksüveg) szokta díszíteni, azon tudatban, hogy a szent apát sohasem viselte azokat, sőt kíméletlenül bélyegezte meg azon korabeli apátokat, akik ezen díszítő jelvényeket ambicionálták. Bory inkább Fiesolenak a XV. századból származó és Florenzben a San-Marko kolostor egyik falán mainap is látható és megcsodált képét vette irányadónak; ezen a képen szt. Bernát a kereszt közelében áll az imádástól, fájdalomtól, szeretettől epedő-olvadozó tekintetével és a megfeszített Jézust a mellére kulcsolt kezeivel mintegy magához öleli. Ezen sugalmazás hatása alatt Bory Krisztus Urunk szenvedésébe való mélységes elmerüléssel ábrázolja szent Bernátot, aki egészen átérzi az Énekek-éneke I. fej. 12. versét: „Myrhacsokor nekem az én szerelmesem, mindig itt pihen keblemen", amint ő azt az Énekek-éneke fölött tartott 43. beszédében kifejti: „Ezekről az Úr Jézus szenvedéseiről szól leggyakrabban az én beszédem, hisz

[26] V. ö. **Németh Ambrus:** i. m. I. Rész. 28—29. l.; II. Rész. 41. l.

ezt ti tudjátok legjobban; ezek a szenvedések töltik meg egészen szívemet, amire Isten a tanum; ezek a szenvedések rezgik át egész szónoki egyéniségemet és stílusomat, amint azt mindenki észreveheti; és végre is az én egész életbölcseségem nem más, mint megismerni és megérteni Krisztust, és pedig a megfeszített Krisztust." Szt. Bernát feje kissé jobbra hanyatlik, arca a túlvilágba

A szentgotthárdi apátság Szent Bernát-szobra.
Die Sct. Bernhard Statue in der Abtei von Szentgotthárd.

mélyed, szemei egy mélységes titokba, az Úr Jézus szenvedésébe merülnek el; a léleknek és a kezeknek egymásba forradása, a keblére ölelt kereszt, lándzsa, töviskoszorú, ecet-epe keserű misztériumának átérzését árulja el.

A szobor 2.29 m magas. Anyaga fehér műmárvány.

Dr. Piszter Imre.

*

VASI ÍRÓ A KÜLFÖLDI RÁDIÓBAN.

A folyóiratok szemléje mellett állandóan figyelnünk kellene a rádiót, a mai világ legnagyobb nyilvánosságát jelentő mikrofont is. A rádió azzal, hogy egyes művészeket a mikrofon előtt megszó-

laltat, emeli annak a fémjelzésnek az értékét, amellyel a közönség a maga elismerésével művészetüket ellátja. A magyar rádió már eddig is többször megszólaltatta a vasi irodalmat. Örömünket tetézi az, hogy a zágrábi rádió Pavel Ágostonnak három versét hozta Jeronim Kornernek, az ifjú horvát írói nemzedék legnagyobb reményekre jogosító költőjének fordításában.

Pavel Ágostonnak versei nem csupán Magyarországon, hanem Horvátországban és Szlovéniában is megtették már útjukat a sajtón keresztül a mikrofonig. A horvát szépirodalom reprezentáns folyóirata, a „Hrvatska Revija" hoz Pavel-verseket horvát fordításban, nemrég pedig az „Obzor" írt elismerő kritikát Pavel magyar verskötetéről.

A Dunamedence államainak lelki megbékélését szolgálják azok az írói kapcsolatok, amelyek szóhoz juttatják és megbecsülik a szomszéd nemzetek művészetét.

Ifj. dr. Perepatits István.

*

MEGJEGYZÉSEK A VASI NÉPMŰVELÉSI GYÖNGYFŰZÉRHEZ.

Az alábbiakban annak teljes elismerésével, ami ezen úttörő vállalkozásnak erre Nyugat felé való megszervezését munka és fáradság formájában nyomon követte, tisztára ethnografiai szempontból néhány észrevételt kívánok leszögezni. Ha ezek az észrevételek nem mindenben dícsérők, mint a napi sajtó megnyilatkozásai voltak, az nem jelenti a szándék nemességének kétségbevonását, vagy népművelési szempontból a vállalkozás értékének lekicsinylését. Megjegyzéseim kizárólagosan az ünnepi bemutatásnak az ethnikum körébe vágó részleteit érintik, s céljuk az, hogy az elkövetkezendő hasonló jellegű bemutatások a most tapasztalt fogyatékosságok kijavítására vezessenek.

I. A felvonulás és a szabadtéri színpadi előadások alapvető hibája volt a népművelési eredmények és a népi ének és táncművészet, népi szokások bemutatásának egy kalap alá való vonása. Az még nem lett volna baj, hogy az ünnepi pódium a tudatos, évek hosszú sora óta tartó népművelési tevékenység vizsgája gyanánt az elért eredményeket is fel akarta mutatni a népi műveltségnek újonnan kiásott vagy felfedezett töredékei, hagyományai, pusztuló értékei mellett. De nagy hiba volt e kettőt akként egybefogni, hogy a szavalókórus és polifon kar után tisztán népi lucázás, vagy egy öreg magyar párnak népi lélekből fakadt remek tánca következett mindjárt a megnyitó első négy számban; és utána vége nélkül ez a kevert kettősség. A bemondó ugyan dicséretesen elválasztotta a népművelési eredményeket és az ősi népi kultúra maradványaiból adott bemutató számokat, de ezt csak az erősen figyelő hallgató és néző vehette észre, s végeredményben egy se hús-, se halvegyüléket kapott a közönség. Véleményem szerint helyesebb lett volna a bemutatás, ha külön-külön adta volna a

népi emlékeket és a népművelési tevékenység eredményeit. A kettő kevert egybefoglalását azonban a gyöngyösbokréta legszerencsétlenebb gondolatának kell mondanunk. Ugyanez a megjegyzés vonatkozik a felvonulásban résztvevő csoportokra is, ahol szerencsétlenül olvadt össze a kevés, hamisítatlan népi elem (kondorfaiak és vasaljaiak, a nemeskoltai öreg magyar pár) és a lobogószájú ingre és gatyára, vagy pedig fekete magyar nadrágra és mellényre uniformizált férfiak, pártás, pruszlikos lányok és asszonyok csoportja. Az arató és szüretelő menetek (erős Göre Gábor hatás alatt), a lakodalmas szokások mellett hiányzott a legjellemzőbb betlehemező, regölő csoport, s egyenesen fájt az ethnografusnak a népművelés eredményekép fehér magyarba öltözött tömördiek megjelenése, akiknél pedig még vagy 30—40 évvel ezelőtt Vasvármegye Monografiájának tanusága szerint díszes szép horvát viselet járta.

Az első kívánalom tehát az, hogy a jövőben a meglevő valóban népi elem különíttessék el attól a népműveltségtől, melyet énekben, táncban, zenében, viseletben a tudatos oktatás eredményekép könyvelhetünk el.

II. A második megjegyzés a népi szövegek összegyüjtésére vonatkozik. Dícséret és elismerés mindazoknak, akik a nép körében élve, fínom kézzel iparkodtak megmenteni a verses mondásokban rejlő ősi értékeket, a népi zenét, népi táncot. Ezeknek a szövegeknek a hivatalos nyomtatott műsorban való közlése is igen jelentős érték lehetett volna. Azonban a figyelmes hallgató néhány szám után kénytelen volt megállapítani, hogy a nyomtatott szövegek erősen fésültek. Még nagy szerencse volt, hogy a szereplő falusiak az eredeti és hagyományos ősi szövegeket mondották el s nem a javítottakat. A kétféle szöveg egybevetése azt mutatja, hogy a gyüjtő vagy a kiadó nem nyult elég kímélettel és néprajzi tudással a népi szövegekhez. Egyrészt hiányos szövegeket közölt, vagy nem értette meg a tájszólásos szövegeket és az irodalmi nyelv érdekében változtatott rajtuk; másrészt az értelmetlennek látszó szövegrészeket átjavította, vagy elhagyott belőlük tőkép ott, ahol a szöveg katolikus megnyilatkozásai nehezen érthetőkké váltak egy nyilván nem katolikus gyüjtő előtt. A népművészet emlékei s a reánk maradt szövegek annál értékesebbek és fontosabbak, minél értelmetlenebbek, mert hisz nyilván régiségük miatt homályosak. Másrészt a néplélek naiv egyházi vonatkozásaiban nem szabad felekezeti szándékot látni. A néphit a teológia igazságait sokszor igen érdekesen és közvetlenül fogja meg, kifejezéseiben sokszor döbbenetes erővel nyilatkozik meg tiszteletreméltó hagyománya és őseitől örökölt hite. Ezek nemcsak lelki kincsek, de a vallásos néprajzi tudománynak is nagy értékei. A Gyümölcsoltó, Sarlós Boldogasszony, Vízkereszt, Húshagyó, Húsvét elnevezések az élet valóságaiba ágyazott népies teológiai megjelölések, s a legnagyobb szeretettel és gondossággal kell a velük kapcsolatos hagyományok körül eljárni.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

III. A helytelen szövegközlésre néhány példát óhajtok a kinyomatott műsor nyomán nyujtani állításaim igazolására. A 3. számban a nagygencsi gyerekek lucázásában egy sor kimaradt, a többi sorok rendjében a hasonlatok egymásutánja más volt a nyomtatott szövegben, más volt a gyerekek egyöntetű elmondásában. Az oladiak énekében (6. szám) a harmadik énekszám szövege a nyomtatásban és elmondásban így illik egymáshoz:

Keresd meg a tűt,	Suszter, varga, szücs,
Te meg a gyüszüt,	Keresd meg a tűt,
Te meg a cérnát, hej	Te meg a gyüszüt,
Hadd varrjam meg a babámnak	Hadd varrjam meg a babámnak
Sárga cipejét.	Sárga cipejét.

A 8. számban az ivánci gyerekek unikumszámba menő gergelyezése igen érdekes versformát mutat, mely azonban egyáltalán nem szökött szembe a kétsorosan nyomtatott szövegben. Az összerímelő sorközök nyilván indokolttá teszik a szövegnek ilyenféle metszését:

Szent Gergely doktornak,
Híres tanítónknak
Az ő napja,
Régi szokás szerint
Menjünk Isten szerint
Oskolába.[1]

A 12. számnál a csehi legények betlehemezése során az első és második pásztor beszéde félig rímes csengésű, a szöveg pontatlansága és szerencsétlen törése miatt azonban ez elsikkad. Menynyivel másabb így:

Jó napot Mária,	Jaj szegény de fázik,
Istennek szent Anyja!	Könnyeitől ázik,
Hogy üdvösséget szültél,	Mert nincs néki dunyhája,
Jézus anyjává lettél.	(nem: dunnája!)
Áldott vagy,	Sem pedig nyoszolyája,
Boldog vagy,	Csak széna,
Mégis dícséretet	Csak szalma,
Mondunk (mi) Tenéked.	Ökör, szamár lehelget Őrája,
	Barmok szája melegítő kályhája.

Van itt egy a vasi tájszólásból való elírás is. A betlehemes játékok anyagias öreg pásztora, mikor húsról, kolbászról beszél, így szól:

Gazduram, olyan magas volt a szoba ajtótápja,
Majdnem úgy estem be rajta.

[1] A magyar néprajzi területen ritkaságszámba menő gergelyezés a szomszédos szlovénség (vendség) között régi és általános népi szokás. Az ivánciak gergelyező mondókájának szövege is feltűnő egyezéseket mutat a szlovén szöveggel. Ez érdekes néprajzi jelenségre — a szlovén népszokás ismertetése kapcsán — alkalomadtán visszatérünk.

(Dr. Pavel Ágoston.)

A „szoba ajtótápja" a vasi kiejtés szerint: szoba ajtótópja, azaz: talpa, a küszöb, melyen az öreg pásztor beesett.

Értelmetlenség jön ki a közös ének második szakaszából, ahol így olvassuk: „Engesztelő szent fiát", e helyett: „Engesztelje szent fiát." Itt az elírás okát a szövegben rejlő dogmatikai nehézségben látom, melyet a gyüjtő nem értett meg egészen.

A 13. számnál a csörötnekiek „Láttatok-e lányok" c. dala érdekes variánst hozott, mely a nyomtatott szövegtől eltért. A 15. számnál a petőmihályfaiak regölésénél a „Mondjuk-e vagy nyomjuk?" kérdés után egy egész hosszú szakasz hiányzott a szövegből. A 16. számnál az alsóságiak lakodalmas szokásaiból Sági Biró Ilona nótája után pedig nem kevesebb, mint három hosszú versszak. Legfurcsábban járt a 17. számnál a petőmihályfaiak istvánnapi köszöntése s az újévi köszöntő. Mindkettő igen régi lehet, mert a kihagyott sorok s az átfésült szövegek helyett bemondott részek meglehetősen nehezen érthetők. Kérdezősködésemre maguk a legények sem tudták a szövegüket megértelmezni.

Imide, amoda, szép virágos kertben
Virágozzál István szentek seregével.
Hogy bezárta magát Mária méhébe,
Teljes Szentháromság segélje meg ebben.
Mennyei csillagok stb.

A két közbeszúrt sor nehezen érthető, de a legények rendületlenül bemondták, a nyomtatott szöveg ellenben valószínűleg értelemzavaró beszúrást látott benne és kihagyta. Látszólag nem is igen hozható sem az előző, sem a következő sorokkal összefüggésbe. Tisztára figyelmetlenség lehet a következő versszakból egy sor kihagyása:

Gazduram, gazda! Az Isten éltesse,
Élete fonalát halál el ne messe,
Hogy a gyermekeit szépen felnevelhesse, stb.

Ugyanezek újévi köszöntése adja a legfurcsább szöveget, melyet kétszer is tollba mondattam velük, mivelhogy teljesen érthetetlen szöveg az, amit a nyomtatott műsor szövegével szemben recitáltak. A kinyomtatott szöveg így szól:

Ez új esztendőnek minden idejében
Lássuk a Jézuskát drága jó kedvében.
Szűztől született, Szentlélektől fogadott
Betlehemi kis Jézuskát áldottnak mondjátok.

Az utolsó sor a legények recitációjában így hangzott:

Eszterági hármas angyalt boldognak mondjátok.

De sem a legények, sem az idősebbek nem tudták megmondani, mi az az „eszterági hármas angyal". Igen érdekes volna ennek a szokatlan fordulatnak kibogozása.

Dr. Szendy László.

*

A BAUMGARTEN-DÍJ A VASI GRÁNICON.

A Vasi Szemle I. évfolyamának 268. lapján, Weöres Sándor „Hideg van" c. verseskötete ismertetésének a végén, szóról-szóra ezeket írtam: „Kortársak! Legyünk tisztában vele, hogy nagy, messzecihelődő mozdulatnak vagyunk szemtanui. Mert a magyar irodalom történetében még nem volt rá példa, hogy valaki ilyen tömött tarisznyával és ilyen biztos léptekkel indult volna el a halhatatlanság felé." Akkoriban látásom igazának védelmében perbe kellett szállanom némely rágcsálókkal és vakoskodókkal. (Úgy látszik, mégis csak igaza volt egyik barátomnak, aki a napokban, egy másik vasi íróval kapcsolatban, ezt mondta egy társaságban: „Hiába! Lábánál nem látják a hegy magasságát").

Azóta Illyés Gyulának s egyéb hivatottaknak kritikái, legfőképen pedig a Baumgarten-alapítvány díjainak szétosztásáról érkezett legújabb híradás meglepően igazolták megállapításaimat. Nagy — és tegyük hozzá — méltó megtiszteltetés érte a vasi irodalmat, amely egyre terebélyesedik, izmosodik s hamarosan eljön az idő, mikor káprázta tó fényétől újra megragyog az ólmos magyar horizont.

Dr. Pavel Ágoston.

*

SZOMBATHELY A VILÁGIRODALOMBAN.

Az egyik budapesti nyomdavállalat most hirdeti legújabb árjegyzékében szenzációs könyvújdonságként James Joyce „Ulysses" című regényét, amelynek magyar fordítása a hirdetés szerint sajtó alatt van és rövidesen meg fog jelenni.

Bár ez a könyv egész szokatlanul terjedelmes, — a szerző 1200 oldalon mondja el egy nap történetét, — mégsem lehet rá a nagy angol szatirikusnak, Shawnak a mondását alkalmazni, aki szerint Milton Elveszett Paradicsoma olyan hosszú költemény, hogy azon sem neki, sem másnak még eddig nem sikerült keresztülgázolnia.

James Joyce regénye élvezetes olvasmány, kitűnő szatira, tele mulatságos és szellemes ötletekkel. Ezt a könyvet az egész világon olvassák és ami ezt a könyvet reánk szombathelyiekre nézve érdekessé teszi, az az, hogy a főhőse eredetileg szombathelyi lakos volt. Ezt a regény vége felé tudjuk meg; az erre vonatkozó rész a következőképen hangzik:

„Én Virág Rudolf, aki jelenleg Dublinben Clanbrassil Street 52. szám alatt és előbb Magyar Királyságban, Szombathelyen laktam, ezennel közhirré teszem, hogy a mai napon Bloom Rudolf nevet vettem fel és ezentúl csakis ezt a nevet fogom használni."

A másik könyv, amelyben külföldi író Szombathelynek szerepet ad, Arthur Schnitzler és a könyv címe az eléggé jól ismert „Reigen." A vonatkozás, amelyben Szombathely szerepel, megfelel a könyv szellemének.

Van azután még egy német író, akinek „Amerikafahrt" című könyvében esik szó Szombathelyről. Ez az író Egon Erwin

Kisch. Itt már nem vagyunk főhősök, csak a kabátok belsejében szerepelünk. A könyvnek Hollywood c. fejezetében Kisch elmondja továbbá, hogy a kabátok belsejében a csapatnem s annak nemének és összes legénységi és tiszti rendfokozatának megfelelő egyenruha a hollywoodi filmgyár garderobjában megtalálható. Azt mondja továbbá, hogy a kabátok belsejében a csapatnem s annak állomáshelye olvasható, mint pl. 11. huszárezred Szombathely.

Bizonyosan az összeomlás idejében kerültek Hollywoodba ezek az uniformisok. **Dr. Takáts József.**

TULIPÁNTOS LÁDA.

Itt van a nép, megjött a Nép
Vihar-irammal, Hadak Útján. (Ady).

BÚCSÚI LAKODALMI KURJANTÁSOK.

A Vasi Szemle Tulipántos ládája számára az alábbiakban sok utánjárással és kérdezősködéssel összegyüjtöttem azokat a régi kurjantásokat, melyeknek java részét lakodalmi alkalmakkor még ma is hallhatjuk Búcsú községben, Vérbulcsú egykori szállásbirtokának népe körében. Különösen sokat tudtam meg nagyobbacska gyerekek kíváncsi seregétől. A kurjantások, mint elsősorban tartalmuk is mutatja, lakodalmas kiáltások, a nász felett való öröm kifejezői, tréfás csipkelődések. Főleg a lakodalmi menetben résztvevők, vendéghívó, násznagy, nyoszolyó-asszony, vőfélyek és koszorúslányok ajkán szólalnak meg, és pedig a lakodalmas háztól a templomig és az onnan vissza a falu korcsmájáig vezető úton, másrészt a lakodalmas vacsora során a szokásos köszöntések és mondókák hosszabb lélekzetű recitációja előtt és után s az egyes fogások betálalása alkalmából a hangulat emelésére és élénkítésére. Sok bennük természetesen a helyzetadta rögtönzés, — s ez tulajdonkép a lényegük, — egyik-másik sikerült mondás azonban örökletes kísérője lett minden lakodalomnak. Némelyikük szinte közmondássá, vagy legalább is állandójellegű tréfás mondássá változott, mely más alkalmakkor, pl. disznótoron, nagy lakomáknál is fel-felhangzik. Valamennyiből kiérezhető a verses szerkezet, mely az ősi nyolcas ritmusát és szótagszámát adja vissza: 4—4, vagy 4—3 kétszeri ismétléssel. Elvétve fordul elő 4: 4—4: 4, 3: 3: 3 összetétel mellett teljes négy (3) sor is. A párosok végén a „tyihuj" kurjantás a lakodalmas ünnepeken mindig felharsan, egyéb alkalmakkor azonban már elmarad. Zenei formájuk ekként rögzíthető:

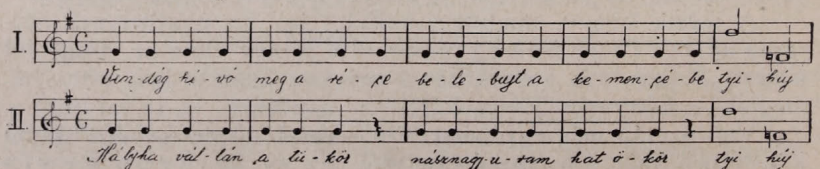

A tartalmi szerkezet a népdalokból bőségesen ismert természeti képpel, vagy helyi vonatkozással vezetődik be rendszerint. Pl. „Fehér galamb száll a házra, új menyecske jön a házba." Igen sok esetben gondolati kapcsolat található a kép és a második versszor tartalma között. De, miként népdalainkban, sokszor hiába keressük az összefüggést, pl. „Sárga kóró, pipitér, menyasszonyunk sokat ér."

A kurjantásoknak korára a divatjamult rézkanál, a népi sütőeszközök és alkalmatosságok: pemet, kurugla, füstös kémény, aztán a tallér és huszas emlegetése vet némi világot.

*

A búcsúi szentegyházba elmaradt a leánysága; elváltották gyűrüjüket, régi szabad életüket, tyihuj!

A búcsúi templom kulcsa, egyre nyilik mint a rózsa, menyasszonyunk benyitotta, leányságát ott benn hagyta, tyihuj!

A kéményen gólyafészek, a menyecske ül a széken, tyihuj!

A rozmaring megbokrosult, ez a kislány megpárosult, tyihuj!

A rozmaring megágosult, a vőlegény megpárosult, tyihuj!

Aki kiáll nézésünkre, éljen friss jó egészségben, tyihuj!

Aki kiáll az utcára, rózsabimbó a markába, tyihuj!

Aki minket kinevet, a pokolban legyen pemet, tyihuj!

Aki minket legyaláz, a pokolban legyen kanász, tyihuj!

Akinek itt kedve nincsen, annak egy csepp esze sincsen, tyihuj!

Az ám az a szép élet, ki koszorúslány lehet, tyihuj!

Az én cipőm kacéros, korcsma felé maséroz, tyihuj!

Az ablakok homályosak, a vőfélyek mind álmosak, tyihuj!

Azért vagyok olyan víg, a koszorúm virágzik, tyihuj!

Azért vagyok olyan víg, tányéromba van a tik, tyihuj!

Áldd meg Isten azt a papot, aki minket összeadott, tyihuj!

Által megyek a hídon, elibém jön a húgom; ha nem húgom, galambom, százszor is megcsókolom, tyihuj!

Árok hátán megnőtt a fű, a szeretőm dupla szekfű; bár ne volna olyan dupla, nem is kapnának úgy rajta, tyihuj!

Bekötik már a fejét, menyecskének hívják nevét, tyihuj!

Bú nem öröm, kár nem haszon, itt van a jó gazdaasszony, tyihuj!

Búcsúiak mind álmosak, mind a savóba fulladtak, tyihuj!

Cseresznyének piros leve, korcsmárosné Isten vele, tyihuj!

Csinált virág a fejemen, megvan minden gyöngyéletem, tyihuj!

Csinált virág fejemen, semmi bú sincs szívemen, tyihuj!

Csütörtökön virradóra, kinyilottunk mint a rózsa, tyihuj!

Ej de fázok, remegek, húzd meg, mire bemegyek, tyihuj!

Első vőfély lépj előre, menjünk a Jézus nevében, tyihuj!

Elégett a lisztes rántás, ez a falu végig gyántás, tyihuj!

Erre repült tarka lud, új menyecske elaludt, tyihuj!

Ez a kis lány arany csillag, arany grádicsokon ballag, tyihuj!

Ez az élet minket illet, nem a régi öregeket, tyihuj!

Ez az utca de sáros, talán Tapolca város, tyihuj!

Ez az utca homokos, menyasszonyunk takaros, tyihuj!

Ez az utca kerekes, tálalják ki a levest, tyihuj!

Ez az utca szűk utca, most megyünk végig rajta, tyihuj!

Ez az utca szűk utca, rózsabimbó hasítja, tyihuj!

Ez az utca de sáros, vőfély uram jó táncos, tyihuj!

Ez az utca de sáros, férjhez mennek a lányok, tyihuj!
Ez ám az a jó metélt, mit a menyasszony metélt, tyihuj!
Falon függő rézkanál, azzal evett a koszorúslány, tyihuj!
Fehér cukor pomádé, ez ám a jó parádé, tyihuj!
Fehér galamb, fehér ház, édesanyám megbocsáss, tyihuj!
Fehér galamb száll a házra, új menyecske jön a házba, tyihuj!
Fehér tányér, cinkanál, megjött a koszorúslány, tyihuj!
Fehér szoknyát ráncolok, vőfélyemmel táncolok, tyihuj!
Fehér szoknyám mosatlan, a vőfélyem gondatlan, tyihuj!
Fekete füst jön a házból, piros hús sült most a tálban; kérő uram megkóstolá, úgy nyujtá az új párnak át, tyihuj!
Férjhez ment a meszelő, elvette a reszelő, tyihuj!
Hajladoznak már a nyárfák, korcsmárosné jó éjtszakát, tyihuj!
Hajnal hasad, kisangyalom maga maradt, tyihuj!
Harangoznak a toronyban, esküvő van a templomban, tyihuj!
Hazamegyünk vacsorára, apró mézes pogácsára, tyihuj!
Három bokor bazsarózsa, babám áll az utcajtóba, tyihuj!
Három éjjel, három nap, nem elég a lábamnak, tyihuj!
Három huszas meg egy tallér, eljöttünk a menyasszonyért, tyihuj!
Hej de kutya kedvem van, egy liter bor bennem van, tyihuj!
Heje huja hujája, hátul megy a csunyája, tyihuj!
Hosszúszárú pipaszár, a szeretőm szája fáj, addig meg se gyógyuljon, míg én meg nem csókolom, tyihuj!
Húzd rá cigány, huszast adok, kisbúcsúi kislány vagyok, tyihuj!
Húzd meg cigány egyszerre, hadd táncoljak kedvemre, tyihuj!
Húzd meg cigány, az angyalát, megadom a hurod árát, tyihuj!
Húzzad cigány, hadd járjam, hogy a lábam ne fájjon, tyihuj!
Itt az öröm, itt a haszon, megesküdött a menyasszony, tyihuj!
Kályha vállán faköpű, üssön meg a famenkű, tyihuj!
Kályha vállán a tükör, násznagy uram hatökör, tyihuj!
Kályha vállán fedőpup, ne ordíts te hupp, hupp hupp, tyihuj!
Kályha vállán a kalinkó, megette a vendéghívó, tyihuj!
Koszorúslány meg a vőfély, olyan mint a füstös kémény, tyihuj!
Köszönjük a szívességét, menyasszonyunk nevelését, tyihuj!
Leesett a szőlőszem, koszorúslány semmi sem, tyihuj!
Lenyugodott már a nap, nem parancsol már a pap, tyihuj!
Leszedték a barackot, adjon Isten jó napot, tyihuj!
Leszedték a cseresznyét, meghoztuk a menyecskét, tyihuj!
Kicsi ablak, kicsi ház, kirugjuk az oldalát, tyihuj!
lány, tyihuj!
Madár száll a fatetőre, most megyünk az esküvőre, tyihuj!
Menyasszonynak gyöngy a nyakán, nem lesz többé koszorús-
Menyasszonyunk szomorú, fején van a koszorú, tyihuj!
Nyisd fel babám a kapudat, ereszd ki a galambodat, tyihuj!
Postaúton fut a malac, a vőfélyem otthon maradt, tyihuj!
Postaúton lyukas kanál, tátottszájú koszorúslány, tyihuj!
Piros alma vékony héja, menyasszonynak sok a gondja, tyihuj!
Piros almát hámozok, huzzátok meg hangászok, tyihuj!
Piros rózsa borulóba, most vagyunk az indulóba, tyihuj!
Reggel korán éhgyomorra, de jól esik a pálinka, tyihuj!
Réz a patkó, nikli szegje, vőfélyemnek szőke szeme; szőke szemét ha rám veti, minden búját elfelejti, tyihuj!
Rozmaringnak zöld levele, édesanyám Isten vele, tyihuj!

Sárga sáros mély árok, jó étvágyat kívánok, tyihuj!
Sárga csikó a nyeregben, menjünk a Jézus nevében, tyihuj!
Sárga csikó, csengő rajta, esküvőre megyünk rajta, tyihuj!
Sárga kóró, pipitér, menyasszonyunk sokat ér, tyihuj!
Sárgarépa, sárga sás, édesanyám megbocsáss, tyihuj!
Selyem kendő, selyem kötény, selyem szoknya; nem vagyok én ilyesmihez hozzá szokva, tyihuj!
Sűrű csillagos az ég, így lesz babám egész hét, tyihuj!
Sütőlapát, kurugla, menyasszony a sarokba, tyihuj!
Tegnap láttunk bundás kecskét, lányból csináltunk menyecskét, tyihuj!
Tenger vize hullámozik, szőke legény házasodik, tyihuj!
Új a cipőm, most varrattam, húzd meg cigány, hadd szaggassam, tyihuj!
Vendéghívó meg a réce, belebujt a kemencébe, tyihuj!
Vőlegénynek aprópénze, Zsuzsi lett a felesége, tyihuj!
Üvegpohár, piros bor, éljen a plébános úr, tyihuj!
Üvegpohár ragyogása, seregünknek nincsen párja, tyihuj!

•

Összehasonlítás céljából réhány disznótoros tréfás verset is közlünk. Ezek ritmusa, szótagelosztása nagyjában a megelőző lakodalmas kurjantások nyomán jár, de hiányzik a végükön a „tyihuj" duhajsága.

A hidasom üres, nincsen benne füles!
A tavasz a szemnek szép, az ősz a szájnak kedves!
Adjon Isten jó napot a szomszédnak, mert megfogta a disznómat!
Ég rajta a szalma máglya, nem fázik most a bokája!
Húsos kémény vigan pipál, a jó szaga messze elszáll!
Jó pecsenye sustorog, hasonlókat kívánok!
Legyen nekünk gömböc ez a föld, hol vetés közt a pacsirta költ. Legyen gömböc, melynek ajtaját végrehajtó sohse lépje át!
Pörzsölik a malacot, érzem a szagát, talán nekem adják a hátulsó lábát!

Hasonlóképen szokásos még az ismert tréfás népdal a zsírsütéssel kapcsolatosan:

Fogtam egy szunyogot, nagyobb volt egy lónál,
Kisütöttem a zsírját, több lett száz akónál!

Ennek a recitálását rendesen a hallgatóság figyelmét felkeltő kiáltás vezeti be: Az ám gyerekek! Fogtam egy szunyogot stb.

Közli: **Németh Jenő** igazgató-tanító, Búcsú.

*

Hochzeitliche Festrufe in Bucsu. Gesammelt vom Schuldirector Jenő Németh.

Im ehemaligen Niederlassungs-Gebiete des Stammes Bulcsu (Com. Vas) besteht noch heute der Gebrauch, dasz die Hochzeitsgäste, vornehmlich die Beistände, der Brautführer und die Kranzeljungfern auf dem Wege zur Kirche, nach der Trauung im Wirtshause und am Abend bei der häuslichen Festlichkeit zur Hebung der festlichen Stimmung, scherzhafte Zwischenrufe erschallen lassen.

Diese Beifallsrufe und Festgrüsze sind alle metrisch gegliedert; in

ihrem Aufbau zeigen sie die alte ungarische Metrik mit dem zesammenklingenden Reim je zweier Zeilen, in der Trope die Eigenschaften der ungarischen Volkslieder, in der Tonometrie ein schnelles Recitativo mit interressanter Kadenz.

Viele von diesen sind in Vergessenheit geraten, viele sind aber von Mund zu Mund überliefert. An die 102 Festrufe reiht der Sammler noch einige ähnliche, welche beim Schweineschlachten-Schmausz und bei sonstigen Ereignissen üblich waren; letztere haben keine Kadenz.

Dr. T. K.

ŐRSÉG.

1. SZÉPIRODALOM.

FÁBIÁN GYULA: **Különös háború.** Budapest, 1934. Kir. M. Egyetemi Nyomda.

Erre a könyvre voltaképen haragudnom kellene. Mérges kis összekoccanásom volt miatta odahaza, pont karácsony szent éjjelén. Mert hogy akkor fogtam az olvasásához, — megvallom — némi hősies nekiszánakozások után. Azután úgy belefelejtettem magamat, hogy hiába volt a háznép minden szólongatása, zsémbelése. Bizony elhült a vacsora az ünnep nagyobb dicsőségére.

Hanem azért mégsem haragszom, sőt őszinte köszönetet mondok a szerzőnek azért az igazi gyönyörűségért, amiben — a házi csetepatén túl — részem volt könyvének olvasása közben. Nekünk vasiaknak külön és izgató élményünk, hogy a különös háború színhelyében, Mártonvásárban, Szent Márton városára, Szombathelyre ismerünk. De a szereplők javarésze is szombathelyi. A jóságos Szenczi Miklós püspök, a világhires Afrika-utazó, Szilvássy Kamill gróf, a reálgimnázium tudós természetrajz professzora stb. stb. Fábiánnak nagyszerűen sikerült regényének helyi jelleget, meseszövésének és emberábrázolásának helyi zamatot adnia az egyetemes érdekesség veszélyeztetése nélkül.

Minden kritika kiemelte eddig, hogy Fábián egy nálunk egészen szokatlan regénytípust honosított meg evvel a művével, a természetrajzi regényét. De ha valaki a tudományos jellegtől fázva, fanyalogva fogna a könyv olvasásához, igen kellemes csalódás érné. Nem tudom, mennyiben maradt a szerző fantáziájával a természetrajzi lehetőségek korlátain belül. De a szaktudós Lambrecht Kálmánnak bevezető „útravalója“ után se jogom, se okom ebben az irányban kereskedni. Ami azonban a megoldás irodalmi részét illeti, az kétségkívül mesteri. Zseniális ötlet, érdekfeszítő meseszövés, nagyszerű bonyodalom és egyszerűségével, közvetlenségével lebilincselő pompás előadás. És — amit külön is meg kell benne dicsérnem — tanít a tendenciának minden tolakodása nélkül, és a felvetett problémának természetrajzi jellege ellenére elsősorban regény, mindvégig érdekfeszítő regény marad, melyet a felnőtt is őszinte élvezettel és érdeklődéssel olvashat.

Fábiánnak nem ez az első ifjúsági regénye. Különböző kiadók már egész sor regényét jelentették meg, de azt hiszem a „Különös háború“ valamennyinél sikerültebb. Ezúttal az írónak és a kiadónak (Könyvbarátok Szövetsége) egyaránt csak gratulálhatunk, hogy ilyen nagyszerűen egymásra találtak. Ahhoz az igényes műfaji értelmezéshez, amelyet a Könyvbarátok Szövetsége a Könyvbarátok Kis Könyveinek gyönyörű

sorozatában inaugurált, keresve sem találhatott volna Fábiánnál megfelelőbb szerzőt a kiadó. Mi vasiak pedig jóleső örömmel állapítjuk meg, hogy Fábián evvel a könyvével a legérdemesebb mai ifjúsági íróink sorába emelkedett. Munkakedvétől, ragyogó fantáziájától még sokat várunk. Talán nem veszi zokon, ha eláruljuk, hogy máris készül egy káprázatosan ötletes új regénye.

Dícsérő elismerést érdemelnek a kötet sikerült illusztrációi is, melyeket a szerző felesége, Biczó Ilona, a jónevű művésznő készített.

Dr. Pavel Ágoston.

GÖRÖG KÁLMÁN verses meséskönyve: **Repülő Miki.** Méry József rajzaival. Szombathely, 1934. Pannonia Sajtóvállalat Rt.

Avval a szándékkal ballagtam haza a jó öreg szakállas Mikulás fiával, Mikivel, hogy otthon majd alaposabban a szeme közé nézek a lurkónak. Csak egy percig hagytam magára, míg a kalapot mit leraktam. Mire újból utána néztem, már a gyerekeim barátkoztak vele a sarokban. Elnéző mosollyal vettem tudomásul a foglalást. Jó félóra múlva egyszercsak megszólal a sarokból a fiam: „Mit szólsz hozzá, Apu, ez a Repülő Miki egészen jó könyv!" No lám!, gondoltam magamban némi pironkodással. Hát mi a mándruenak akarok én, felnőtt létemre, árkontúli hegymesterként okvetetlenkedni abban, ami a kis gyerekek dolga. Ha egy meséskönyv lebilincseli a gyermek fantáziáját, ha manói, tündérei magukkal sodorják a boldogabb Meseországba, akkor az a könyv bizonyára elérte célját, akkor az a könyv jó. Mit boncolgassam komoly ábrázattal a tartalmi és alaki szempontokat, mit nagyképüsködjem — némelyik lap kritikai rovatának módjára — a könyv modern elgondolásairól, meseszövésének, felfogásának korszerűségéről? A leghivatottabb kritikus kimondta a megfellebbezhetetlen ítéletet: Apu, ez egészen jó könyv.

Még csak egy kérdést kockáztattam meg (ezúttal a kislányomhoz): Hát milyenek a versei és a nyelve? Nyomban éreztem, hogy ez a kérdés is otromba volt, de hát így jár az ember, ha megszokta a katedrás törvénykezést. Ám a kislányom ezt is eligazította: „Egész rendesek, Apu! Szép kis rímezések is vannak és tudod, nagyon muris benne minden!"

Görög Kálmánt arra kérem, vegye nagyon komolyan ezt a kritikát és legyen meggyőződve, hogy szakszerűbbet, körmönfontabbat kaphat ugyan, de testhezállóbbat, becsületesebbet, értékesebbet aligha.

Dr. Pavel Ágoston.

GYURÁNYI LÁSZLÓ: **A végtelenség sodrán.** Versek. Budapest. Szerző kiadása. 48. o.

Fiatal, tehetséges és szimpatikus költő megnyilatkozása ez a 48 oldalas könyvecske. Lázadó és forrongó lelke a legszebb biztosíték költői ereje felől. Ma még erősen a költő fiatal lendülete mozgatja a versek szárnyalását. Ez a fiatalság határozza meg Gyurányi László költői erejét és hibáit is. Azonban őszinte és meggyőző költői dikciója mindenütt hibátlan és kész. Ez a lelki és formai erő — a szenvedések és tapasztalatok szűrőjén keresztül — bizonyára meg fogja találni tehetsége teljes kibontásához az utat. Eddig is ott a legzavartalanabb költői hangja, ahol a gyermekkor elvesző képeit idézi. Igaz és megfogó szerelmi költészete a fiatalság minden túlzása dacára is. Azokban a verseiben azonban, ahol az elmúlás fájó és fekete sebeit tépi fel, erősen érződik Juhász Gyula szuggesztív hatása. Általában Ady Endre és a magyar impresszionista líra hatása még igen nyomja Gyurányi László költői szárnyalását, de éppen forró költői lelke és erős, fejlett formakészsége a legjobb garancia arra, hogy idővel a maga sajátos, tiszta hangját is meg fogja mutatni. Ehhez

a sikerhez már ez az induló kötet is számos biztatást nyujt. Így például a „Zsuzsika" c. kis verse valóságos remekmű és ez a kedves, költői szemlélődés Gyurányi László költészetének legszebb vonása. „Mint fában a tavaszi nedv", írja egyik versében Gyurányi László. Valóban, van valami tavaszi illata ennek a könyvecskének. Hisszük azonban, hogy a következő kötete már gyümölcsöket is hoz, ahol nemcsak színt, hangulatot keres a költő, hanem egy másabb, magasabb életsíkba is tekint — a költői szolgálat ölelőbb és örökebb etikája alapján.

Bárdosi Németh János.

HARSÁGHY PÁL: Borús fény. Versek. Szombathely, 1934. 60. o.

A szombathelyi könyvpiacon a Martineum ízléses kiadásában újabb verseskötet jelent meg, előttünk eddig ismeretlen szerzőtől. Borús fény villog át a fekete betűkön, amelyek férfiasan komoly lelkivilágot fejeznek ki. A versek írója nem ad új hangot; régi, nemes költők nyomain halad. Nem fejez ki sem sokszínű, sem újszerű, sem világrengető érzéseket. Nem is lép azon a határon túl, amelynek körét mély hazafias s nemes családias érzülete vonta meg. Itt-ott Arany János hangja csendül meg s Vörösmarty költészetének borús fénye csillan elő. De e körön belül az író különösebb formaművészet s belső egységre törekvés nélkül a maga férfias egyéniségét adja, s a maga élményeit szólaltatja meg. A versek felszakítják azokat a sebeket, amelyeket nemzeti gyászunk ütött rajtunk; tudatosabbakká teszik a fájdalmat, amelyet minden jó magyar embernek át kell élnie; s a régi nemzeti dicsőségre utalással türelmetlen hittel vallják azt a reményt, amelynek bennünket a közömbös megalkuvás fölé kell emelni.

Költőileg azok a versei emelkednek ki a kötetből, amelyekben sajátos egyéni élmény van. Az egyéni harctéri élményeknek szép kifejezése annak a katonai temetésnek leírása, amelyen pap hiányában egy öreg népfelkelő távlatokat nyitó igékkel temeti el a halott bajtársat: „Uramisten látod? Hát mikor jön el már a Te országod?"... S mily sokatmondó az utána következő verssor: „Jajunk nem volt, a könnyünk is kevés, Még sem volt soha ily síró temetés!" Szarkazmussal kevert gondolati mélység van a „Sors" című versben, hogy az emberi élet is oda jut, ahová a fenyők szétszaggatott rostja: a gödörbe. Ezekből a versekből, amelyek erősebb egyéniséget és költői látást fejeznek ki, többet is szívesen vettünk volna.

A verseskötet szép emléke lesz az írójának és a barátainak, s gyujtó tűz az ifjúság szívében. Jól jellemzi magát a szerző előszavának befejező mondatával: „A hang — tudom — gyarló, de az érzések tiszták. Az ének halk, de néha kiált is."

Kutas Kálmán.

SZÉKELY LÁSZLÓ írói arca négy új kötetében. Énekek-éneke. (Szalézi Művek, Rákospalota, 66 lap; à 0.50 P); — **A nyolc boldogság** (Szalézi Művek, 206 lap; à 1.50 P); — **Felhők felett** (Szent István-Társulat, 86 lap, à 2.50P); — **Táltos lovak hátán** (Szalézi Művek, 114 lap, à 1.90 P).

„A szívet azért rejtette el az Isten, hogy senkise lássa." Így búcsúzik el az Isten Ostorától, Zétától és Emőkétől a magyar irodalom legszemérmesebb lelkű mesemondója: Gárdonyi Géza. Mi pedig a szavak elzengése után érezzük, hogy az írónak azért adott szívet az Isten, hogy minden dobbanását — akarva, nem akarva — kimuzsikálja. Vannak írók, akiknek a szíve, érzelemvilága kavargó örvény, amely írásaikban az egyensúlyát vesztett emberi élet roncsait sodorja; de vannak írók, akiknek az érzelemvilága eget tükröző tengerszem. Ezeknek a keveseknek a sorába tartozik Székely László is. Eddig megjelent nyolc kötete nyolc tiszta szívdobbanás. Nem azért ír fehéren-tisztán, mert reverenda köti a kezét, hanem mert irodalmi hitvallása, hogy az írásművészet is Isten szolgálata.

Tehát tudatosan lett az építő irodalom tisztakezű napszámosa. A négy új Székely kötet, amely a vasi irodalom karácsonyi ajándéka a nagyközönség számára, írója lelkének kétirányú vetülete. Az „Énekek-éneke" és a „Nyolc boldogság" a lélek irodalmának hajtása, vasi földön régi elindulások örvendetes folytatása; a „Felhők felett" és a „Táltoslovak hátán" pedig a mesékhez menekülő gyermeklélek gazdag megajándékozása.

Az **Énekek-éneke** az Ó-Testamentum nehéz epikájában, a világ teremtésének hatalmas víziója mellett, prófétasirások, Sinai mennydörgések, véres királytragédiák és komoly példabeszédek között úgy nyílik rá az emberi lélekre, mint havas hegyóriások turistájára az első hóvirág. A legfölségesebb és legmélyebb érzéseket éneklő líra ez a nyolc részre tagozódó dal. Az egész egy nagy, színpompás hasonlat, amely a földi szerelem szavainak tükrében mutatja meg az égi szerelmet. Az ószövetségi zsidóság szerint azt a szeretetet jelenti, amelyet Isten érzett választott népe iránt. Jeremiás és Ezekiel is úgy beszél az Istenről, mint a választott nép Jegyeséről. A szentatyák tanítása szerint pedig a „nagyon nagy dal" Istennek a kiválasztott emberi lélekhez lehajló szeretetét zengi. Egy bizonyos: nem a földi szerelem éneke, nem a test és vér, hanem a lélek muzsikája. Ezt nem érthetik meg a karnalis szerelmek vásári énekesei, bárhogy sajátítsák is ki a címét a Sudermannok. Nem katolikus magyar költő írta az „istenes vénember" emlékének és bibliafordításának áldozva, hogy „a fordítás: alázat." Székely fordítását olvasva úgy érzi a hívő lélek, hogy itt a fordítás boldogság volt, nagy lelki öröm. Igaz, hogy az Énekek énekének fordításához nemcsak költővirtuóz kell, hanem Isten gondolatait megértő lélek. Székely Lászlóban Isten lantosa és az emberi érzelmek énekese találkozott. Ezért tudja a szívünkig hozni Isten énekét. A fordítás ragyogó írói teljesítmény. Jambikus tercinák hordozzák az égi szerelem földi hasonlatait, s beosztása nem követi mindig a szent szöveg hivatalos beosztását, hanem költői szabadsággal — helyesen — ott zár le egy-egy énekrészt, ahol a hangulat és érzelem megkívánja. Az Énekek énekének hasonlatai felejthetetlenek. Melyik „modern" költő találná meg azt a hasonlatot, mellyel a násznép énekli meg a menyasszony testének szépségét?

... A tested meg búzaszínű kepe,
koszorúzva rét liliomaival.

A fordítás költői szépségeinek igazolásául álljon itt mutatóban egy terzina: A menyasszony olthatatlan vággyal keresi vőlegényét. Az új Szentírás kiadásában a fordító így adja vissza:

Fekvőhelyemen éjente
Kerestem, akit szeret a lelkem,
Kerestem, de nem találtam,
Felkelek, járom a várost...

Székelynél:

Nyoszolyámon is róla álmodom,
Bolyongni küldöm vágyó szívemet,
Őt keresem vak utcasorokon...

Az Énekek éneke kiválasztott lelkek imádsága.

A **Nyolc boldogság** az Újszövetség új éneke. Nem véletlen, hogy Székely László papi lelke lett a fejtegetője, átvilágítója. Aki az Ótestamentum istenszerelmének himnuszát minden rejtett szépségével együtt áthozta nyelvünkre, az biztos kézzel nyulhatott a Nyolc boldogság után is. A Nyolc boldogság a szerző meditáló lelkén keresztül kötetté nőtt s aki kezébe veszi, meghitt órákat tölthet a Boldogság Hegyén. A boldog-

ság után való vágy kergette az emberiséget a történelem előtti és történelmi időkben, mióta bezárult mögötte az eljátszott boldogság kapuja. A lázas keresésben elrohant mellette az idő, de a Boldogságot köd takarta mindaddig, míg a Messiás az új Igék erejével melléje nem lépett. Az emberiség boldogság után való vágyát nem elégítheti ki más tanítás, csak a Nyolc boldogság, ez az emberiség történetének nagy tanulsága. S ezért aktuális könyv ma és mindig Székely László kötete. Rádöbbenti az értelmére büszke embert arra, hogy értelmi képességeit sorompók veszik körül, amelyeket ha szétfeszegetne, szakadékok mélyére zuhanna, Renanok és Nitschék hitetlenségébe. A Nyolc boldogságban van a balzsam korunk szociális sebeire is.

Aki ezt a könyvet írta, szónok és költő. Írásában benne van a rétor lendülete és meggyőző ereje, a költő pedig hasonlatokkal virágozza színesre stílusát. Az író érti a módját, hogy amíg az értelmet foglalkoztatja és friss gondolatokat szuggerál, azalatt az olvasó szívét is megtöltse a Nyolc boldogság után való vággyal. Olvasás közben érezzük, hogy épúgy lelki rokonságba kerülünk az íróval, mintha tavaszi fényben sugárzó templomok szószékéről fejtegetné az írásokat s mi lennénk a hallgatói.

De Székely László nemcsak a felnőttek pedagógusa, hanem érti a módját annak is, hogy a gyermeklélek mesére szomjas képzeletét kielégítse. Két gazdagon és ízlésesen illusztrált meséskönyve a gyermekirodalom karácsonyi meglepetése. A Szívgárdákon keresztül Paca Pali, Árva Jancsi és a többi lurkó már rég hozzánőtt a gyerekek szívéhez, jópajtásuk lett. Ezek a mesealakok nem bábuk, nem Dugó Danik, akik csak össze-visszahancuroznak, nevettetnek, hanem hús- és véremberek, akiknek jó és rossz cselekedeteit, huncutságait lelki rugók mozgatják. A mesemondó Székely szakít a régi mesebefejezéssel, mert nála nem végződik házassággal a királylány megmentése. A Gyémántvár bátor kis hőse kioktatja a lánya kezét kínáló öreg királyt: „Köll is nekem a lányod keze! A mai gyermekmesékben már nem divat az ilyen befejezés. Hát mit csináljak? — kérdi a király. S a hős megfelel: Add el fekete ruhád gyémántjait, vegyél rajta házikót, földecskét, nyájat... És nézd, a bokrok alja tele van hóvirággal s az mind nekünk harangoz." — Ebben a két mesecsokorban nehéz a válogatás, melyik a legszebb. Mégis külön ki kell emelni a „Tisztaság csillagá"-t, a „Húsvéti tojások" és „Második ajándék" címűek végtelen bájosságát és az „Emberke" és „Szentember" mély életbölcseletét. Székely László nagy érdeme, hogy egészséges irányba tereli meseirodalmunkat, nem erőlteti unos-untalan a vallásos tanulságokat, de nem is bukfenceztet élettelen bábokat a meseszínpadon. Stílusa és meseszövése is messze kiemelik ezirányú munkásságát korunk fölburjánzó meseirodalmából.

A négy új Székely-kötettel nemcsak irodalmunk gazdagodott, hanem kiteljesedett, új színektől szépült Székely László írói arca is.

Toronyi István.

SZOMORU ÁRPÁD: Kis síp az űrben. Versek. Kereskedelmi és Hírlapnyomda Rt. Szombathely, 1934. Ára P 2.50.

A folyóiratok szorgalmas olvasói a Napkelet, Élet, Katolikus Szemle lapjain találkoztak olykor Szomoru-versekkel. A nagyközönség számára mégis hirtelen, szinte máról-holnapra nőtt ki a vasi földből az új poéta. A 78 lapnyi terjedelmű verskötetnek kissé kakophon címe alatt mély, kész verstechnika, emelkedett és lendületes világnézet: íme az értékek, képek, hangulatos pasztellek, eredeti meglátások, mély gondolatok, eredeti és választékos stílus, igen pregnáns, kevéssel sokat mondani tudó sorok,

A V. M. B. E. díszközgyűlése az Ünnepi Héten 1934. szept. 4-én. (Balról jobbra — von links nach rechts —: **Dr. Smidt Lajos, dr. Géfin Gyula, gróf Zichy István, a közgyüjtemények országos főfelügyelője, dr. Ostffy Lajos főispán, dr. Márton Lajos főigazgató, dr. Pavel Ágoston, ifj. dr. Perepatits István).**

Die Generalversammlung unseres Vereines in der Festwoche am 4. Sept. 1934.

kész verstechnika, emelkedett és lendületes világnézet: íme az értékek, amelyek a kis kötet olvasóit első percben megkapják és fölemelik.

A költő elmélyedő, eszméken eltűnődő, tájszépségekre szokatlan szeretettel rezonáló lelke csak férfikora délutánján adta meg magát a bizonyára régtől érzett indításnak, hogy versekbe kristályosítsa élményeit. Az ősz, amely a fanyar kökényt is édesre csipi, az „nyitotta fel", s a sikerein maga is kételkedik:

Ó jaj, a napfény lassan elcsorog.
Mi lesz belőlem téli ég alatt?
Ki enged be ily borzas madarat,
Mely késő ősszel érő dalt zokog?

Tehetségének sokat mondó jele, hogy korát nem is igyekszik meghazudtolni, s nem tér le a hangoskodó ifjúság útjaira. Kiért férfikorának legszebb gyümölcse, „őszi lemondáson vásárolt boldogsága", s nemes optimizmusa, mely hisz a jóságban:

Csalás, hazúgság, bűn ha mégis élnek,
Csak tetvei a zöld emberlevélnek.

Megvan benne a szentenciázás ritka s manap kevéssé megbecsült képessége. Nem könnyen akad a mai irodalomban párja abban, ahogy eszméket frappáns verssorokban tömöríteni tud. „Csillagnak ég kell, ott ragyog. Kő lesz, mihelyt a földre hull. A szent is ember lent a mélyben; S az ember szent, ha égre nyul. Magasról nézve szebb a szép! S az ég közelről még egebb. Csak mélyben nő a törpe nagyra, A nagyság lelke fenn lebeg." Minden sor új gondolat s mindenik gondolat annál mélyebbnek tűnik fel, minél tovább időzünk mellette. Ezek a márványbavágyó eszmekristályok fennkölt gondolkodásról és a versforma biztos kezeléséről egyaránt tanuskodnak. E szinte találomra kikapott sorokhoz számos hasonló értékűt találunk a könyvecskében: „Nagyságról csak az apró álmodik." „Minden szívben van boldogsághatár, Ki nem tudja, az boldog sem lehet." Nincs sors, mely ahhoz nem volna elég, Hogy benne nagy cél leljen életet."

De hamis képet alkotna Szomoru Árpádról, aki őbenne csak a gondolati költőt venné észre. Gondolatversei olykor tematikusak, máskor szimbolumokba rejtőznek, olykor egy természeti kép mögül bújnak elő, de nem mintha a hangulatok és tájleírások egyetlen célját és értelmét képeznék, hanem inkább hogy csattanót adjanak nekik és alkalmasan lezárják. A költő nem tartozik azok özé, akik csak az eszmét értékelik, s köntösének, a látható világnak magában való szépsége iránt nincsen szemük. Számtalan verse győz meg arról, hogy nagy együttélése a természettel készteti arra, hogy lépten-nyomon embersorsot nézzen, olvasson belé (v. ö. Nehéz sors, Halottak napján, A büdös paraszt). Innen van, hogy megszemélyesítései sokszor már fárasztóan is hatnak. Mint az idézetek is mutatják, sorai tudnak hangulatosan muzsikálni, mégis az eszme és forma nagyobb összhangja az a pont, amelyen még nagyobb tökéletesedési lehetőségeket mutat ez a nagyon érdekes és értékes költészet, amely Szomoru Árpádot a termékeny vasi föld számottevő költői közé emeli.

Székely László.

*

2. SZAKIRODALOM.

SZEGED VÁROSÉPÍTÉSI PROBLÉMÁI. Szerk. dr. Pálfy-Budinszky Endre és Hergár Viktor. Kiadta a Magyar Mérnök és Építész Egylet Szegedi Osztálya és az Alföld-Kutató Bizottság. — Szeged, 1934. 220 o. Sok ábrával.

Vasi Szemle (Folia Savariensia): II. évf. 1—2. sz.

Az elmult évtizedekben a székesfővároson kívül kevés magyar város foglalkozott városrendezési és fejlesztési problémáival tudományos alapossággal. A városok ösztönösen fejlődtek és az irányított városfejlesztés gondolatát nem tudták tetté érlelni. A háború utáni évek alatt a városok gyors ütemben fejlődtek és mivel erre a fejlődésre nem készültek elő, a helyes belterjes fejlesztés helyett a külterjes fejlődés lépett előtérbe. Ennek következtében nagy anyagi és műszaki problémák állottak elő, melyek ráébresztették a városok vezetőit arra, hogy a városok rendezésének és fejlesztésének módját és irányát sürgősen meg kell állapítani.

E gondolatban fogant ez a könyv, mely egész szélességében átfogja és megvilágítja a legnagyobb vidéki magyar város összes városrendezési és fejlesztési problémáját. Megmutatja ez a könyv minden magyar városnak, mekkora óvatossággal kell tisztázni a problémákat a városrendezési terv elkészítése előtt. Részletes beszámoló is a városrendezési tudomány jelenlegi állapotáról és rámutat a városrendezési terv elkészítése előtti munkálatok rendkívüli fontosságára.

Különösen kiemeljük Berzenczey Domokosnak, a városrendezési törvényjavaslat egyik előkészítőjének tanulmányát a városrendezés jogi, pénzügyi és adminisztrációs vonatkozásairól, továbbá dr. Bierbauer Virgil értekezését, mely a belváros összes magasépítési kérdését tisztázza és olyan városrendezési elvekre mutat rá, amelyek nélkül az építési szabályrendeletet elkészíteni nem lehet. Rendkívül alaposak dr. Pálfy-Budinszky Endre és Hergár Viktor, szegedi városi főmérnökök tanulmányai. Előbbi a város zöld területeivel foglalkozik és az erre vonatkozó tudományos eredményeket teljes egészükben feldolgozza, utóbbi pedig a közúti forgalom városrendezési vonatkozásait tárgyalja és a csatornázás kérdésével foglalkozik, mely Szegednek egyik legsajátosabb és legnagyobb problémája.

Maga a könyv egy egységes előadássorozat eredménye, melyen résztvett Szeged szakférfiainak a városrendezés tudományával foglalkozó csoportja.

Nagy tett ez a könyv, mivel az ország szakirodalmában egyedülállóan foglalta össze és dolgozta fel egy nagy magyar városnak összes városrendezési problémáját. **Tóth János.**

A MAGYAR ETIÓPIAI EXPEDÍCIÓ KÖNYVEI. 6 kötet. Bpest, 1934; a Kalász Rt. kiadása.

Hat díszkötésű könyvet prezentált a fenti expedició országos bizottsága a magyar társadalomnak, amely az ismeretszerzés vágyán túl hazafias lelkesedéssel figyel fel a magyar tudományosságnak ezen nagy érdeklődést keltett megmozdulására.

A hat kötet közül 3 Afrikával, és pedig az eddigi expedíciók történetével foglalkozik. Külön a külföldi kutatókkal és külön a magyar utazókkal. Egy egész kötet szól Magyar László életéről. Ebből a kötetből egy portugál közmondás tolul az előtérbe, mint Magyar L. tragikumának kifejezője, amelyre ő maga is sokszor hivatkozott: „Legnehezebb a farkat lenyúzni." Magyarra fordítva: „Végén csattan az ostor." Hogyne! Kevés ember dicsekedhetik olyan szerencsés házassággal, amelynek révén uralkodóvá lesz. De még kevesebb ember jutott abba a „szerencsés" helyzetbe, hogy új familiája révén 44 sógornője és 17 sógora kerülközzék. S a vége mégis az lett, hogy kitaszítva, Afrika gyilkos éghajlatától kiaszalva, elhagyottan, koldusszegényen, de a hitvesi hűség áldozatos odaadásával halt meg Ina Kullu Ozoro feleségével együtt. Íme egy magyar tragédia a sok közül. De ehhez egy egész sor más magyar sors és általá-

nos emberi tragédia sorakozik, mint a legérdekfeszítőbb, legizgalmasabb filmsorozat, amíg dr. Bendefy-Benda László, a könyvek szerzője, végigvezet bennünket azokon a küzdelmeken és emberfeletti munkateljesítményeken, amelyek, mint az emberi tudás és akaraterő valóságos csodái, megvilágítják a „legsötétebb Afrikát."

A másik három könyv ugyancsak dr. Bendefy-Benda L. geológus munkásságát dicséri. Mind a három könyv az általános tudományos eredmények ismertetésével foglalkozik, megrajzolva a magyar föld tudományos földrajzát. Ezeknek a könyveknek nem kell cégér. A tudományos és hivatalos bírálat is a legnagyobb elismeréssel szól a szerző geológiai munkásságáról. Egyikük, az „Ősidők, ősemberek" című a Könyvbarátok Szövetsége 1932. évi országos pályázatán díjat is nyert, s a nemrég Madridban elhúnyt kiváló szaktudósunk, dr. Márton Lajos így ír róla: „Ismeretközlései megbízhatóak és élvezetesek. Leírásai megelevenítő erővel hatnak. Annyira értékes mű, hogy folytatásáról is kellene gondoskodni."

A szerzőnek a kéregmozgások dinamikájára vonatkozó számításai és megfigyelései a legnagyobb érdeklődést és elismerést váltották ki s ilyen irányú eredményeit a kritika és szakkörök az eddig elért legnagyobb geológiai sikerekkel állítják egy sorba.

Mindenki, tudós, szakember és laikus egyformán haszonnal forgathatja e könyveket, amelyek kiállításuknál fogva is díszei lehetnek minden könyvtárnak. A könyveket igen sok kép, rajz díszíti, melyek közül igen sok teljesen új és eredeti. Ahol esetleg kifogásolni valót találhatna a kritika a mélynyomású képek körül, ott is hallgatást parancsol a sorozat megjelenésének célkitűzése: az etiópiai expedició anyagi lehetőségeinek, tehát egy nagyszabású tudományos vállalkozásnak önzetlen szolgálata.

Nekünk vasiaknak ennek a törekvésnek a felkarolása fokozottabb kötelességünk. Hisz az expedició lelke s a sorozat összes könyveinek szerzője: földink. De nem szabad szem elől tévesztenünk azt sem, hogy ezer esztendős kultúránk kiformálásának éppen a mi szűkebb hazánk, a Dunántúl, volt a melegháza s ez a mult a jelenben a jövőre is kötelez.

A kiadványsorozat a budapesti Kalász Rt. ízléses munkáját dicséri. Az egészvászonkötéses 6 kötet ára 50 pengő és szerkesztőségünk útján is megrendelhető. **Schlosser József.**

BEKE ÖDÖN, BENEDEK MARCELL, TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: Emlékkönyv Balassa Józsefnek, a Magyar Nyelvőr szerkesztőjének, 70. születése napjára. Dunántúli Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda RT., Pécs, 1934. — 198 o.

Meg kell állapítani: ma ilyen könyvnek a kiadása valósággal hősi vállalkozás. Nem is merészelhették mások, csak a hazai tudománynak olyan fanatikus rajongói, mint aminőket a szerkesztőkben tisztelhetünk. Igaz, hogy csábító volt az alkalom: Balassának, a kiváló magyar nyelvésznek egy hosszú élet során szerzett hervadhatatlan érdemeire kellett felfigyeltetni hazai és külföldi tudományos köreinket. De Benedek Marcell keserűhangú bevezetője igen szomorú és meghökkentő, az anyagi nehézségeket is meghaladó válságokra világít rá, annak fájdalmas bizonyságául, hogy az alkalom nagyszerűsége a kiadás realitása tekintetében a mi megtépázott, meghasonlott ugarunkon vajmi keveset jelentett. No de ne bolygassuk ezeket a sebeket. Benedek Marcell gyönyörű szavai szerint: „... annyi és olyan munkát, amennyi s aminő ma vár a jószándékú emberre, hit nélkül végezni nem lehet. Ezer csalódás, ezer igaztalan megbántás után is hinni kell, hogy dolgozni érdemes — vagy legalább

úgy kell dolgozni, **mintha** érdemes volna. **Ez** Balassa életének, egyéniségének nagy nevelő értéke."

Célkitűzéseink és folyóiratunk szerény terjedelme nem engedi meg, hogy érdeme szerint és részletesen foglalkozhassunk a kiváló munkával, mely 37 neves hazai és külföldi tudós tollából hoz igen értékes tanulmányokat. Ezek a tanulmányok sok vasi adatot is feldolgoznak s bennünket elsősorban ezek a vonatkozások érdekelnek. E szempontból különösen Beke Ödönnek „A magyar állat- és növénynevek történetéhez" c. terjedelmes dolgozatát kell kiemelnünk, melynek fejtegetései beszédes tanuságtétel a mellett, hogy az állat- és növénynevek meglehetősen elhanyagolt tanulmányozása rendkívül sok művelődéstörténeti érdekességet és tanulságot kínál. Bírjuk Beke Ö. ígéretét, hogy a megyénk nyelvterületére vonatkozó ilyen irányú kutatásainak eredményeit átengedi folyóiratunknak. Ezzel kapcsolatban pedig arra **kérjük olvasóinkat, legyenek tőlük telhetőleg segítségünkre a népi madár- és állatnevek hihetetlenül gazdag szókincsének összegyüjtésében.** Az adatokat mindig megfelelő rövid népies szövegek keretében kérjük közölni.

A Balassa-emlékkönyv ára 6.— P. Megrendelhető dr. Beke Ödönnél (Bpest, VII., Rottenbiller-u. 35), vagy szerkesztőségünk útján.

Dr. Pavel Ágoston.

Dr. FRANCE STELE: Monumenta artis Slovenicae. I—II. füzet. Ljubljana, 1934.

Stele, a szlovén műemlékbizottságnak legkiválóbb tagja, neves szép- és szakíró, már 15 éve a legnagyobb elmélyedéssel foglalkozik az első nagy szlovén művészettörténelem anyagának összehordásával és megírásával. Ez idő alatt rengeteg műemléket fedezett fel a szlovénföld régi templomaiban, váraiban, kastélyaiban. Felfedező útjairól részint a **Mladika** és a **Dom in Svet** című folyóiratok hasábjain, részint önálló kiadványokban számolt be. **Aquila János** művészetének tanulmányozásában többször beutazta a vendvidéket is, sőt a Pen klub budapesti nemzetközi kongresszusának évében — mint a szlovén Pen klub főtitkára —, Budapesten és Szombathelyen is napokat töltött s az új határ mentén a veleméri Árpádkori templomot is megtekintette, mint Aquila művészetének egyik jellegzetes állomását.

Beható tanulmányainak eredményeit most az új Akadémiai Kiadóvállalat adja közre Ljubljanaban havi füzetek formájában. A 36 füzetre tervezett mű 3 év alatt fogja hozni 288 műmelléklettel a teljes anyagot s a legrégibb időktől a 19. sz. közepéig fogja tárgyalni két kötetben a festészetet, 1—1 kötetben pedig a szobrászatot és építőművészetet, s a szlovén művészetnek első szakszerű szintézise lesz.

Bennünket is közelebbről érdekel ez a munka azon kapcsolatoknál fogva, melyeket az elmult századok során a sokszor szorosabb politikai és társadalmi érintkezésben élő szomszédság természetszerűleg kitermelt. Főleg Aquila János művészetével foglalkozó 4. és a Szent László király krónikáját tárgyaló 5. kötetre vagyunk joggal kíváncsiak. A szerzőnek ezen kérdésekről a fentemlített folyóiratokban közölt műtörténeti fejtegetései sok tekintetben új szempontokat tartalmaznak a magyar kutatók megállapításaival szemben. Annyi bizonyos, hogy Stele sok jóhiszeműséggel és tiszteletreméltó elfogulatlansággal igyekszik feldolgozni a roppant anyagot s megállapításaiban elsősorban művészeti, esztétikai és történeti szempontok vezérlik. Épen azért kíváncsian várjuk következő köteteit.

Dr. Pavel Ágoston.

JAVORKA S. és CSAPODY V.: A Magyar Flóra képekben. — A Kir. Magy. Természettudományi Társulat és a „Studium" könyvkiadó-

rt. kiadása. 40 színes táblával, 576 oldalon, 4017 növény fekete rajzával és 72 fényképpel.

A hazai botanikai könyvészet legnagyobbszabású nak mondható műve a történelmi Magyarországnak — kevés kivétellel — összes növényét rajzban mutatja be, 40 táblán kiválóbb növényekről pompás aquarellt ad s végül 72 kitűnő fényképfelvételen érdekesebb és szebb hazai növények helyszínen készült képét tárja elénk.

A műben lépten-nyomon találkozunk Vas megye érdekességeivel. A vasmegyei természetbarátot leginkább érdeklik azok a különösen jólsikerült fényképek, amelyek Vas megye növényritkaságait és nevezetességeit mutatják be. Ilyenek a genyőte (Asphodelus albus) a sitkei erdőben, a sárga liliom (Hemerocallis flava) klasszikus, Clusius óta ismert termőhelyén Németújvár mellett, a nárcisz (Narcissus angustifolius) Szentgotthárdnál, a sárga tavirózsa (Nupha luteum) a Rábában Rábahidvégnél, a fehér pimpó (Potentilla alba) Borostyánkőnél, a májusfa (Prunus padus) a zsidai völgyben.

A pompás munka Jávorka S. „Magyar Flóra" c. korábban megjelent kézikönyvéhez csatlakozik, a növények a két műben azonos sorszámmal vannak ellátva, ami a határozást és a két mű használatát nagyon megkönnyíti.

A vasmegyei fényképeket Vajda Ernő készítette; fényképészmunkatársai Vajda László, Pénzes Antal és Rosemberszky Ödön voltak.

Boros Ádám.

LENGYEL GÉZA: Gáyer Gyula emlékezete. (Különlenyomat a „Botanikai Közlemények" 1934. évi XXXI. kötetének 3—4. füzetéből.) — **Erinnerung an Dr. Julius Gáyer.** (Sonderabdruck aus den „Botanikai Közlemények" Bd. XXXI. Jhg.1934. Heft 3—4.)

Gáyer életrajzát és botanikai munkásságának részletes, tudományos méltatását találjuk meg ebben a munkában. A nem szakember is élvezettel olvashatja, mert a mű könnyed és vonzó előadásmódja elfeledteti vele, hogy tulajdonképpen tudományos kritikát olvas.

Kívánatos volna, hogy ez a munka az ifjúság körében is elterjedjen, mert nemcsak „mélyenérző, melegszívű ember"-t ismer meg Gáyerben, „aki közpályájának minden mozzanatában egész férfi" volt, hanem követendő példát is talál a helyes életfelfogásra. Megtanulja értékelni a nemes szórakozásokat, látja a tudományos munkásság megbecsülését és eredményeit s talán kedvet kap arra, hogy maga is csendes, szerény, komoly, munkás tagja legyen a magyar tudományos életnek, mely kultúrfölényünket biztosítja Európa keletén.

Annak a kérdésnek eldöntéséhez, hogy Gáyer mikor kezdett a botanikával tudományosan foglalkozni, a premontrei (Prämonstratenser!) gimnázium önképzőkörének jegyzőkönyvei is szolgáltatnak adatot.

Az 1901. március 24-i gyűlésre — mint VIII. o. t. nyujtja be „A **növények nagy és kis alakja**" c. dolgozatát, mely általános feltűnést keltett. Ez a dolgozat, úgy látszik, nincs meg Gáyer hagyatékában és sajnos, az önképzőköri „Bimbófüzér"-ek közül is éppen ezen évi kötet hiányzik, ezért tudományos értékét nem állapíthatjuk meg. De komoly tanulmányok után készült munkának kellett lennie, mert a bíráló testület 70 dolgozat közül ezt jutalmazta „a legjobb tudományos értekezés"-t megillető 1 drb. arannyal.

Gáyernek különben nem ez volt első önképzőköri sikere. 1899-ben, amikor még csak a VI. o.-ba jár, meglepetésszerűen ő nyeri el a természetrajzi pályatételre kitűzött 20 K jutalmat „Mint érvényesíti a természet a célszerűségi elvet az állatok birodalmában?" c. dolgozatával.

A természet iránt való rajongásával kezdetben a biológia mindkét ágához vonzódott, de a VI. o.-ban elért sikere ellenére később mégis inkább a növények kötötték le figyelmét.

Már állattani pályamunkáján is meglátszik a tárgyban való jártassága. Meglepő a tételnek önálló felfogása, az egész anyag elrendezésében megnyilvánuló következetesség és ítélőképességének fejlettsége, mellyel a forrásmunkák adatait felhasználja. A korán érett ifjú velesziletett stílus- és formaérzékén felül már pszichológiai és logikai ismeretekkel is rendelkezik. Dolgozatát Fischer Fr. Metafizikájá-ból vett megfelelő idézettel fejezi be.

Tárgyi ismeretei mellett a filozófiában való jártasságának köszönheti különben azokat a sikereket is, melyeket magyar irodalmi dolgozataival ért el. Ezek közül a „Pszichológiai ismereteink értékesítése a drámai jellemek, nevezetesen Bánk bán tragikumának értelmezése körül" című, — VIII-os korában, — az 1 drb. arannyal jutalmazott legjobb magyar dolgozat volt.

Pákay Arnold.

MOSONYI DEZSŐ DR.: A zene lélektana új útakon. Prof. Charles Baudouin (Genf) előszavával. Somló Béla kiadása. Budapest, 1934.

Ünnepi külsőségek közt a szombathelyi „Ünnepi Hét" forgatagában jött ki a szombathelyi szerzőnek ez a műve. Bizonyára meglesznek a maga nehézségei, amíg eljut a széles nyilvánosság útjaira. (Szerzője ezért írta meg eredetileg német nyelven.) De el kell jutnia oda, mert olyan értékek halmozódnak benne, amelyek nem elfutó, helyi jelentőségűek, hanem egyetemes markolásúak!

A könyv tartalmának kivonatolását nem szívesen vállaljuk. Itt minden mondat olyan plasztikusan és tömören hordja a gondolatot (az esztétizáló próza gyönyörű lendületével van megírva), hogy minden „szemezgetés" fájdalmas felkoncolása egy nagy gonddal egybeépített, kidolgozott egységnek. Mindenesetre meg kell állapítanunk, hogy nem „könnyű olvasmány" — és ez természetes. Elvégre olyan írás, amely az „érzelmek ősi, rejtett gyökereit kutatja fel", nem lehet szórakoztató elbódulás. Súlyosbítja a feladatot az, hogy „az érzelmek világának legtitkosabb megnyilvánulásáról, a zenéről szól", amely terület magának Freudnek, a lélekelemzés atyjának is, — amint azt a kiváló tudós a szerzőhöz írt levelében maga is bevallja — „idegen, érthetetlen és hozzáférhetetlen". A tárgynak a természete olyan, hogy csak az birkózhatik meg sikeresen vele, aki nemcsak sugárzó tekintetű pszichológus, hanem született és univerzálisan képzett muzsikus is. Mosonyi dr. személyében ezek a képességek szerencsés adottságban mind együtt vannak s ezért sikerült neki nemcsak általánosságban kimutatni, hogy miként lesz a zene a lelki feszültség egyik kifejezése az örömelv uralma alatt, hanem volt ereje behatolni a zene egészen sajátos természetébe is. Részletesen megvizsgálta a zene egyes elemeit abból a célból, hogy kimutassa: hogyan szerepelnek azokban az ösztönök, mint energiaforrás és örömöt teremtő erő. Érdekesen izgató fejezetek kutatják a ritmus őstényeit, a dallam építőköveit: a hangokat, azután a harmónia csodálatos birodalmát és ezeknek a komponenseknek együttes, örömöt hozó összhatását: a zenei formák elemzésében. Végül egészen rejtélyes utakra vezet „A zene és az öntudatlan" c. befejező fejezetben, amikor azokat a feltételeket keresi, amelyek közt az ösztön átváltozik alkotási folyamattá.

A munka mélységei teljes koncentrációt követelnek az olvasótól. A megszokott értelemben vett „közönségsikerre" tehát nem számíthat. De nem is ezért íródott! Azoknak szól elsősorban, akik az emberi szellem őrtüzeinél virrasztanak, akik az ősi koncepciókat és a friss fogantatásokat

keresik és az örök titkok csalitja mélyén figyelik a lélek titkos álmait. Elsősorban pszichológusoknak, muzsikusoknak és orvosoknak írodott. De haszonnal és gyönyörűséggel forgathatja minden komolyan kulturált elme.

De ez a könyv részleteinek fínomságával, adatainak sokaságával és megformálásának szellemességével is imponál. Bizonyára lesznek sokan olyanok, akik olvasás közben elejtik a vezetőgondolatot (hiszen itt a lélek legtitkosabb tárnáiba kell állandóan behatolni), — de azért érdeklődésük így is talál bőségesen érdekes és új adatokat a zenetörténet nagy alkotóinak műhelytitkaiból, — adatokat és szellemességeket, miket a napi társalgásban és a társadalmi érintkezésben, mint szenzációs és helyenként pikáns adatokat lehet előadni. (Mert mindig vannak, akik nem a maguk gazdagodására, hanem mások szórakoztatására olvasnak.)

Hangsúlyozni kell ugyanis, hogy ez a könyv eredeti meglátásokkal van tele: gondolatokkal, amelyek robusztusan rontanak az agyba és megmarkolják az elmét. Lesznek ennek a gondolattermésnek ellenzői is és nem kétséges, hogy vannak benne tévedések is, túlzások és olyan megállapítások, amelyek az egyéni meglátásnak és hitnek becsületes vallomásai, de tudományosan nem általánosíthatók, amiket az idő és fejlődés korrigálni fog. De elévülhetetlen érdeme marad, hogy új és friss eszmékkel terhes, hogy ismeretlen területre világít be, hogy meglökte a pszichológusokat a kutatás és fejlődés új állomásai felé. Ezek a kutatások pedig egykor hasznosak lesznek nemcsak a megismerés és tisztánlátás intellektuális örömei miatt, hanem a praktikusan gyümölcsöztető lélekgyógyítás számára is.

Igazat kell tehát adnunk Ch. Baudouinnak, a genfi tudós professzornak, aki a könyvhöz írott előszavában arra a kérdésre, hogy megoldotta-e a kérdést a szerző, így válaszol: „Bizonyos az, hogy merészen, eredetiséggel ragadta meg a kérdést és széles perspektivát nyitott."

Akik hallgattuk eddig Mosonyi dr. előadásait a zene különböző kérdéseiről, tudtuk róla, hogy nem mindennapi koponya és hogy „sok van benne". De hogy ilyen nagy probléma feszíti erejét, hogy évek hosszú sora óta koncentrálja magát ilyen hatalmas komplexum feldolgozására: ezt talán legintímebb barátai sem tudták.

Szombathely nagyon büszke lehet, hogy országoshírű zenekultúrája mellett Mosonyi dr. személyén keresztül ilyen tudományos zenei munkát prezentálhat a magyar tudományos életnek!

Heintz Fülöp.

NÉMETH IMRE: Kőszeg város művészettörténetéből. A szerző kiadása. Szombathely, 1934. Martineum Rt.

Mint az előszó is mondja, a könyv célja nem csupán a régi dicsőség emlékeinek megőrzése, hanem egyszersmind kalauz is akar lenni a Kőszeget látogatók kezében.

A szerzőt a kőszegi belső-város érdekli különösképpen, amely elsősorban jöhet szóba műtörténeti tárgyalásnál.

A kőszegi gótot és reneszanszot, mint „várszerű" építkezést foglalja egy fejezetbe. A középkor szükségszerű építési módjából fejlődött ki Kőszeg-vár belső, nemesebb, architektonikusabb műtörténeti képe. Szinte típusos építkezési modora annyira döntő erejűvé bontakozott, hogy később, bár már okszerűségét is vesztette a várszerű építkezés szelleme, mégis azt alkalmazták a kőszegi építők. Úgyhogy helyi tradicióvá emelkedett a várbeli szűk homlokzatos, meg pártás építkezés. A kőszegi reneszansz építkezést teljesen német befolyásúnak vallja.

Egymásután vonulnak el szemeink előtt a Jurisich-tér 7. sz. háza, a Pákh-ház, a Járásbíróság épülete, a Gergelyffy-ház, a Városháza, amely

már a XV. századból származik s későbbi pártás reneszansz átépítésével nagy ritkaság mai csonka hazánk rokonépítményei között. Az árkádos udvarok, a Jurisich-tér úgyszólván mindmegannyi épülete egy magasabb patinás kultúrát lehelnek.

A mai Kőszeg építészetének igazi levegője a barokk. Igen nagy szeretettel közli, élénken írja le a szerző a fontosabb barokk termést. Erősen hangsúlyozza, hogy a későbbi korok mennyit romboltak a kor épületein, mennyi szép architektúra ment barbár átalakításon, „modernizáláson" keresztül!

A XVIII. század aránylag nyugodtabb. Legfeltűnőbb barokk épületei: a Gruber-Zichy-ház, a plébánia barokk átépítése, a Bezerédy-ház, a Chernel-ház, a Tábla, a Szluha-ház stb.

A várköri épületek közül említésre méltók: a Batthyány-ház, a Bogyay-Zatezáló-ház, a Szabó-ház, bár a többnyire erős és többszöri átalakítások következtében vesztettek korábbi szépségükből, stílustisztaságukból. Befejezésül rövid összeállításban a kor díszesebb kapuit, ambitusait mutatja be.

Az utolsó rész már a klasszicizáló időre esik, amely a XIX. század második évtizedével indult meg. A klasszicizmusra vonatkozólag a szerző érdekes feltevést közöl. Kőszegre Szombathelyről került ez a művészeti irányzat. Szombathelynek a püspökség alapításával együttjáró felvirágzása a környékre erősen hat. A Kelcz-Adelffy, az elemi iskola és paplak, a kat. normáliskola, a városi kút és a város külsőbb részeiben számos kevésbbé jelentékeny épület épült e korban és szellemben. A mellékelt képsorozat sikerült koszorút ad az annyi szeretettel leírt architektúrákról.

Legmelegebben üdvözölhetjük a szerzőt és kötetét. A könyv erős kultúrbizonyítéka Vasmegye fejlettségének, de egyszersmind Kőszeg sz. kir. város vezetősége kultúrairánti áldozatos készségének is. A város vezetőségének bámulatos megértése és magasvonalú gondolkodása, sőt gondoskodása tette lehetővé a könyv ilyen megjelenését. Így talán erősebben lesz meggátolható a műemlék-értékű épületek „átépítése", tönkretevése, amire Németh Imre is panaszkodik leírásában. Ha az ilyen szemlék általánosabban közkinccsé válnak, jobban megőrizhetjük a magyar műkincseket, történelmi létünk helyi és kultúrális bizonyítékait, az utókor számára. **Vass Béla**

SCHERG KÁROLY: Sárvár. 101 l., 75 műmelléklettel. Bpest, 1934.

A könyv, amely az Erdészeti Lapok novemberi számának mellékleteképpen jelent meg, Sárvár történetének rövid vázolása után a vármegye egyik legnagyobb erdejének, a sárvári bajor hercegi uradalmi erdőnek a történetét és kezelését írja le abból az alkalomból, hogy a szerző édesatyja, Scherg Lőrinc uradalmi erdőmester 50 éves szolgálati jubileumát üli. A gazdagon illusztrált könyv beszédes tanuságtétel a mellett, mit lehet szívósággal, gyakorlati érzékkel, céltudatos hozzáértéssel az engedetlen, elhanyagolt rögből elővarázsolni. Scherg Lőrinc szolgálatba lépésével fogtak hozzá az idetelepített bajor erdészek a korábban gondozatlan nyires, borókás legelőerdők rendes, szakszerű kezeléséhez, s az eredmény az, hogy az egy holdra eső 1.2m³ mai országos átlaghozam Sárvárott 3.3 m³-re emelkedett s ha a szabályos állapot bekövetkezik, el fogja érni a 4 m³-t is. Az országgyűlés éppen a közelmultban tárgyalta az új erdőtörvényt. A sárvári bajor erdészek tervszerű gazdálkodásának pompás eredményei bizonyítják, hogy a mai áldatlan állapoton — amely mellett több pénzt adunk ki az importált fáért, mint amennyit főterményeinkért: az exportált búzáért és lisztért együttvéve kapunk — igenis lehet és kell is segíteni. Ha az országos átlagot a bevezetendő belterjesebb kezeléssel

a mai sárvári 3.3 m^3-re emelhetnők, akkor 2,840.400 m^3-rel kevesebb import tüzifára szorulnánk s a búzánkért befolyó pénz jelentékeny részét más szükségleteinkre fordíthatnók. Ezek a számok olyan lehetőségekre világítanak rá, melyeket kiaknázatlanul hagyni valósággal bűn volna a nemzet ellen.

A könyv az uradalmi erdők birtok-, termőhelyi és fatenyészeti viszonyainak ismertetése után az erdőkárosításokkal, az eddigi gazdálko-

A sárvári összevasalt nagy tölgy. Kerülete (Umfang) **8.9 volt. 1932. július 10-én kidült.**

Die mit eisernen Reifen umgürtete grosze Eiche in Sárvár. Die Eiche ist am 10. Juli 1932. zusammengebrochen.

dás eredményeinek részletezésével, az állományápolással, a felújítással, a tárgyalt területen található természeti emlékekkel s a sárvári erdőgazdálkodás gyakorlati tanulmányaival foglalkozik. Megállapításait bizonyítóerejű statisztikai táblázatokkal, grafikonokkal, térképekkel és rengeteg fényképfelvétellel támasztja alá. Vas vármegye közönsége büszke örömmel fogadhatja Scherg Károlynak országos viszonylatban is elsőrendű szakkönyvét, melynek egyik pompás illusztrációját — a szerző szíves engedélyével — mi is bemutatjuk olvasóinknak. **Dr. Pavel Ágoston.**

VÁRADY IMRE: La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria. Roma, 1934. „Istituto per l'Europa Orientale" (Keleteurópai Intézet) kiadása. Két kötet.

Várady neve a vasi közönség előtt nem ismeretlen. Éveken át volt a szombathelyi reáliskolának a tanára s Vas vármegye és Szombathely Város Kultúregyesületének a főtitkára. Már itt buzgón foglalkozott az olasz nyelvvel és irodalommal. Közel tíz éve, hogy a magyar kollégium titkárául kikerült Rómába. Most egy hatalmas kétkötetes munkával lepte meg az irodalmi világot, amely munka egyaránt büszkeségére és díszére válhatik az olasz és a magyar irodalomnak. Az összehasonlító irodalomtörténet nálunk eddig inkább csak kisebb speciális tárgykörökre vonatkozó munkákat termelt. Összefoglaló, egész irodalmunkra kiterjedő szakmunkával csak most ajándékozott meg bennünket Várady Imre. Munkáját olasz nyelven írta, s hogy ezzel milyen nagy szolgálatot tett az olasz-magyar szellemi együttműködés, az olasz-magyar kultúrkapcsolatok és főképen az olasz-magyar barátság nagyjelentőségű érdekeinek, azt csak az tudja igazán, aki az olasz mentalitást ismeri. Minden olasz büszke önérzettel állapítja meg ennek a könyvnek az alapján, hogy azt a nemzetet, amely évszázadokon át, Szent Istvántól napjainkig, oly sokat merített a latin-magyar kultúrából, érdemes támogatni, mert az valósággal testvérnemzet. Reméljük, hogy csakhamar akad jótollú szakember, aki ezt a magyar irodalmi szempontból is oly értékes művet átülteti nyelvünkre.

A szerző az olasz irodalmat nem tárgyalja rendszeresen. Nagyon helyesen, nemcsak azokkal az írókkal foglalkozik, akik akár közvetlenül, akár közvetve hatottak irodalmunkra, hanem rávilágít mindazokra a tudományos, irodalmi, képzőművészeti, sőt politikai és gazdasági momentumokra is, amelyek bennünket az olasz nemzettel kapcsolatba hoztak.

A 497 oldalas első kötet kilenc fejezetben tárgyalja mindazt, ami az olasz irodalomból fordítás, átdolgozás vagy ismertetés formájában eljutott hazánkba.

Az első fejezet a magyarságnak első olasz érintkezéseivel foglalkozik a legrégibb időktől az Árpádház kihaltáig. Tulajdonképeni irodalomról itt természetesen még nincs szó.

A második fejezet a magyarországi humanizmusról szól. Az érintkezés politikai és irodalmi szempontból egyre élénkebb. Róbert Károly és Nagy Lajos nyomában bejut az országba az olasz kultúra. Itt tárgyalja a szerző a Jókai Codexet, mint az olasz irodalom közvetlen hatásának első bizonyítékát.

A harmadik fejezet („A renaissance Magyarországon") Vitéz János, Janus Pannonius működését ismerteti, Mátyás királynak és udvarának olasz hatásait s a Sforza család viszonyait a magyar udvarral.

A 4—6. fejezetben egymásután sorakoznak a cinquecento, seicento és settecento olasz íróinak a hatásai irodalmunkra. (Temesvári Pelbárt, Gyergyai Albert, Balassa Bálint, Pázmány Péter és főképen Zrínyi Miklós, Mikes Kelemen és Kisfaludy Sándor.)

Vasi szempontból érdemes megemlíteni, hogy a 257. oldalon a szerző a szombathelyi egyházmegyei könyvtárat is említi, amelyben Herzan Ferenc kardinális 5000 kötete között bőségesen képviselve volt az olasz irodalom. Egyéb vasi nevek és vonatkozások: Tóth József dr., Vagnozzi és Carrer fordítója; Császár József dr., Gennari bíboros fordítója; P. Takács Ince, Kerecsényi Dezső, Finta Sándor, Várkonyi Fidél, Kühár Flóris, Jagicza Lajos volt celli benediktinus, Gigler József egykori rohonci plébános stb.; Kőszegen jelent meg Gravisi olasz nyelvtana

(1834) és Mrokitsch szótára (1837); Radó Antal, legszorgalmasabb olasz fordítóink egyike is a szombathelyi gimnázium növendéke volt; folyóiratunk egyik szerkesztőbizottsági tagját, dr. Géfin Gyulát is ismételten említi a szerző, mint egyik legbuzgóbb munkatársát.

A 7—8. fejezetben a szerző a XIX. századot, a 9. fejezetben pedig az 1900—1930 közötti időszakot tárgyalja. A mindinkább mélyedő olasz-magyar irodalmi, művészi, politikai kapcsolatoknak talán egyetlen tényezője sem kerülte el a szerzőnek mindenre kiterjedő figyelmét.

A második kötet 6 fejezetben (363 oldalon) az egész óriási anyag kimerítő bibliográfiáját adja. Kiterjeszkedik még a folyóiratokban és napilapokban (Vasvármegyét többször is idézi), értesítőkben megjelent kisebb-nagyobb bírálatokra is, sőt felöleli az egyes nyilvános könyvtárakban heverő, kiadatlan kéziratokat is. A szerző óriási munkát végzett, ha tekintetbe vesszük, hogy napilapjainknak, sőt folyóirataink jórészének tartalommutatója sincs. Ez a bibliográfia immár nélkülözhetetlen forrása lesz mindenkinek, aki az olasz-magyar kultúrális kapcsolatokkal foglalkozik, s az olasz és magyar irodalom minden barátjának őszinte háláját és elismerését érdemli meg.

A szerző a II. kötet elején azt mondja, hogy még három kötetnek kell eme bibliografiát kiegészíteni. Az elsőnek a címe lehetne: „Szorosan vett történeti kapcsolataink Olaszországgal", a másodiké: „Az olasz képzőművészet hatása Magyarországra" és a harmadiké: „Utazási és naplószerű feljegyzéseink Olaszországról".

Adja Isten, hogy e kötetek minél előbb napvilágot lássanak!

Dr. Törnar Ede.

KRÓNIKA.

HALOTTAINK.

DR. ANTAL GÉZA.

A **„Vasvármegyei Múzeumok Barátainak Egyesülete"** alig egy év alatt veszti súlyos csapásként legelőkelőbb tagjainak egész sorozatát. Móra Ferenc, Dégen Árpád, Márton Lajos után most Antal Géza díszelnök kiváló egyéniségétől kell búcsúznia, aki szívesen csatlakozott az Egyesület mozgalmához, mindjárt az elsők között. Említésre méltó ez a jelenség, mert a távolabbról való csatlakozás kivételes esemény a vidéki társulások történetében.

Szerencsére a V. M. B. E. tagjainak legértékesebb negyedrészét közöttük tisztelheti.

Antal Géza dr. halála sokkal szomorúbb veszteség, mintsem első tekintetre hihetnők. Az ő nagy tudása, lángelméje, külföldről bővült ismeretköre, nyelvismerete, tudományos érdeklődése, készültsége, előkelő összeköttetései, szónoki, előadói kiválósága, közvetlen, igénytelen kedvessége, minden nemesre, jóra való feltétlen készsége, fáradhatatlan munkakedve és munkabírása biztató reménységül, örömteljes igéretül szolgáltak, komoly számításba jöttek a V. M. B. E. jövő tervei között, nagyban emelték volna előadássorozatának, közleményeinek vonzó erejét, értékét, érdekességét.

Szóval, tettel, írással dolgozott, lelkesült és lelkesített szakadatlanul. Irodalmi tevékenysége, közügyekben való részvétele páratlanul sokoldalú volt. Minden jó igyekezet ihletett apostolára talált benne, s amidőn már hosszan tartó betegeskedése megbénította, utolsó nagyszabású munkájaként s a magyar történetírás igen értékes kútfőjeképen a holland közoktatási minisztérium kiadványainak sorozatában közre adta még a „Bécsi követi jelentések a ryszwyki békekötéstől, 1697-től 1720-ig" című közel 800 oldalas hollandnyelvű történeti művét, melyben az 1697—1712. évekre eső anyagot dolgozta fel lelkiismeretes gondossággal és ügyszeretettel. Ez az anyag II. Rákóczi Ferenc szabadságharcára vonatkozó jelentős és még fel nem használt adatokat tartalmaz és feltűnő értéke lett volna a „**Vasi Szemle**" közleménysorozatának, ha a sor rákerülhet.

Őszinte szívből zokog lelkünkben a fájdalom, amidőn dr. Antal Géza sírjára szerető üdvözletünket küldjük. **Dr. Dabasi Géza.**

DR. MÁRTON LAJOS.

1934. november 4-én szomorú hírt hozott Madridból a posta. Dr. Márton Lajos, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója, hirtelen meghalt. Mélységesen lesújtott a hír, mert egy talpig magyar, élet- és munkakedvtől duzzadó férfit vesztettünk el benne.

Mikor éppen két hónappal halála előtt díszközgyűlésünkön oly szeretettel beszélt az őskorról, az ő igazi tárgyköréről, és buzdított bennünket helyesirányú működésre, senki sem gondolta, hogy ez a szépért olyannyira lelkesedő szív két hónap mulva megszűnik dobogni és gyászruhát ölt a magyar régészet.

Korán hagyott itt bennünket Márton Lajos. 1876-ban Abonyban született. Apja Ferenc, írói nevén Abonyi Lajos volt. Jogot végez. Közigazgatási gyakornok, miniszteri segédfogalmazó, majd segédtanfelügyelő lesz. 1902-ben nevezik ki a M. N. Múzeum régiségtárához segédőrnek. Itt kezdődik meg az ő tulajdonképpeni élethivatása. Amit színes gyermekálmaiban megálmodott, az most valóra vált. Kíváncsi szemmel betekinthetett az ősök sírjaiba és rendezhette azoknak hagyatékát. A jól végzett munka jutalmául fokozatosan lép előre. 1913-ban az osztály vezetésével bízzák meg és 1915-ben, ideiglenes nyugalombavonulása alkalmával, az igazgatóőri címet kapja meg. A következő évben önként vonul hadba. 1929-ben újra a régészeti osztály vezetője. 1933-ban ugyanitt igazgató lesz, 1934-ben pedig főigazgatói címet kap.

A M. N. Múzeumban hatalmas tudományos munkálkodást fejt ki. Régészeti írásai a Magyar Nemzeti Múzeum jelentéseiben, belés külföldi szaklapokban és önálló könyvek alakjában jelentek meg. Sajnos, a híres tószegi ásatásról szóló publikációjának megjelenését már nem érhette meg. Munkásságának elismeréséül több tudományos társulat tagjává választja. A szegedi Ferenc József Tudományegyetemnek magántanára, az Orsz. Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulatnak, a londoni Régészeti Társulatnak és a helsingforsi Finn-Ugor Társaságnak tiszteletbeli, a Német Biro-

dalmi Régészeti Intézetnek rendes és a belgrádi Régészeti Társaságnak levelező tagja volt.

Márton Lajos a vasi földet különösen szerette. Szerette talán azért is, mert az ősrégészet egyik legnagyobbszerű telepe, a velemszentvidi őstelep, éppen vasi földünkön van. Tudományos munkáihoz nem egyszer kért összehasonlító anyagot múzeumunktól. Meghívásunkra is örömmel jött 1934. szeptember 4-i díszközgyűlésünkre. Egyesületünknek tiszteletbeli elnöke volt. Rendkívül örült a Vasi Szemle szépen és biztosan haladó fejlődésének és elismerését nem is rejtette véka alá. Igaz jó barátot, őszinte atyai tanácsadót veszítettünk benne.

Élete utolsó heteiben éppen Schönvisner István munkásságával foglalkozott, s ezzel kapcsolatban felkérte dr. Géfin Gyulát, hogy Schönvisnernek a szombathelyi püspöki levéltárban található irataiból másolja ki számára azokat a részleteket, melyek Schönvisner életére, szombathelyi tartózkodására és az „Antiquitatum Sabariensium" c. munkájára vonatkoznak. A másolatokat dr. Géfin irányítása mellett Abai Imre papnövendék még okt. folyamán elkészítette. Dr. Márton Madridból, éppen a halála napján köszönte meg az értékes anyagot. „Innen köszönöm meg — írja — a küldött adatokat, amelyek éppen elutazásom napján érkeztek kezeimhez. Itt a nemzetközi muzeologiai konferencián vagyok, mint az őskor referense. Sokat lehetett tanulni." Dr. Márton valóban a holtig tanuló „jó papok" sorából való volt.

Emléke előtt mélyen meghajtom a Vasvármegyei Múzeumok Barátainak zászlaját azzal, hogy élete, munkássága és régészetünk iránti szeretete mindenkor buzdító példa és kiapadhatatlan erőforrás marad számunkra. **Dr. Smidt Lajos.**

*

MÁSODIK ÉVFOLYAM!

Igen! Megértük ezt is. És nem reményvesztetten, nem aggodalmas képpel állunk az új év küszöbén, hanem duzzadó tettrekészséggel, bátor bizakodással, indokolt optimizmussal. Reményeink 100 százalékig valóra váltak, a közönség megértette kezdeményezésünk nagy kultúrális jelentőségét és mellénk állt garasaival és lelkesedésével egyaránt, úgy hogy első — és kritikus — évünket számottevő anyagi és erkölcsi plússzal zárhatjuk, s folyóiratunkat a 2. évben már kéthavonként jelentethetjük meg az évi díj fillérnyi emelése nélkül. Legnagyobb sikerünknek azt könyvelhetjük el, hogy komoly érdeklődést tudtunk kelteni értelmiségünkben, megyénk társadalmában — sőt bizonyos mértékben országos viszonylatban is — kultúrális multunk és jelenünk helyi problémái iránt. Ennek az érdeklődésnek a kielégítésére kiváló és egyre bővülő írógárda állott sorompóba, s neki köszönhető az az osztatlan elismerés és méltánylás, melyet szinte országszerte kivívtunk (Budapesti Hírlap, Magyar Szemle, Győri Szemle, Literatura, Orsz. Középisk. Tanáregyesületi Közlöny, Katolikus Szemle stb.). A két új szám esetleg önálló könyvként fog megjelenni.

Új címlapunk griffmadaras vexilluma a savariai „legio lancearíorum" sárgaszegélyű és pirosköldökű pajzsával száll harcba Savariának, Pannonia Superior székhelyének a modern Mába nőtt kultúrális érdekeiért. Ennek a Savariának a gyepüit azonban elképzelésünkben messze kitoljuk a mai vármegyének határain is túl Pannonia legszéléig. És bizakodásunk mai verőfényes napjaiban ígérjük, hogy vexillumunkat a kilátástalan napok borújában sem fogjuk cserben hagyni. Ha a „civis Savariensis" is kitart mellettünk, akkor győzedelmeskedni fogunk minden harcunkban.

ÚJ ALAPÍTÓTAG.

Gróf Batthyány Iván (Rohonc) 100 pengős befizetéssel alapító tagjaink sorába lépett. A vasi kultúra mindig hálás marad ezért a nagylelkű és példaadó cselekedetért.

Dr. Pavel Ágoston.

A V. M. B. E. ÜNNEPI KÖZGYŰLÉSE.

Az Ünnepi Hét keretében, 1934 szeptember 4-én díszközgyűlést tartottunk a városháza nagy tanácstermében. A város közönsége és a szombathelyi Ünnepi Hét látogatóinak élénk érdeklődése kísérte nyilvános és ünnepi megmozdulásunkat, amely tanusítani akarta azt a munkakészségünket, amellyel a vasi és dunántúli helytörténetet és kultúrát szolgálni kívánjuk.

Közgyűlésünknek különös súlyt adott a megyei és szombathelyi notabilitásokon kívül a Nemzeti Múzeum új főigazgatójának, gróf Zichy Istvánnak és régészeti szakosztálya vezetőjének, dr. Márton Lajosnak hivatalos megjelenése.

Dr. Ostffy Lajos főispán nyitotta meg a közgyűlést, szép szavakkal köszöntve az illusztris vendégeket s a szépszámú közönséget. Rámutatott arra a szerves kapcsolatra, amely az Ünnepi Hét lelkisége s a helytörténetet szolgáló V. M. B. E., illetőleg annak orgánuma, a Vasi Szemle között örvendetesen fennáll.

Dr. Márton Lajos a Közgyüjtemények Orsz. Felügyelőségének és a M. Nemzeti Múzeumnak nevében meleg szavakkal köszöntötte a Vasi Szemle köré csoportosult múzeumbaráti egyesületet. Schönvisner Istvánnak, a vasi helytörténeti kutatás nagy úttörőjének érdemeit méltatta. Dr. Géfin Gyula, szemináriumi aligazgató Széchenyi és Hefele szombathelyi kapcsolatait ismertette. Előadása után dr. Pavel Ágoston mindenre kiterjedő alapos jelentésben számolt be a V. M. B. E. egy esztendei munkájáról és a jövő célkitűzéseiről, s bemutatta a testvérintézmények üdvözlő átiratait.

Ifj. dr. Perepatits István a vidéki kultúrcentrumoknak a magyar művelődésben való jelentőségét méltatta, majd dr. Smidt Lajos tartotta meg előadását néhány érdekes savariai leletről. Napirend után dr. Lengyel Géza köszöntötte a V. M. B. E.-t a Természettudományi Társulat nevében.

A közgyűlés után a díszes közönség a volt kir. lyceum philosophicum, a jelenlegi Zeneiskola épülete elé vonult, ahol dr. Székely László emelkedett hangú beszéddel leplezte le és adta át a városnak a Széchenyi-emléktáblát, amelyet dr. Ujváry

E d e polgármester vett át magasszárnyalású szavak kíséretében.

Délután 4 órakor a Gáyer-parkban az egyesület által emelt Gáyer-emlékműnél d r. L e n g y e l G é z a egyetemi tanár mondott emlékbeszédet elhúnyt nagy botanikusunkról. Az emlékművet d r. G é f i n G y u l a adta át megőrzés végett a város polgármesterének, aki a város közönsége nevében azzal az ígérettel vette azt át, hogy Gáyer Gyula szellemét és emlékét ezután sem múló szeretettel és becsüléssel fogják megőrizni és ápolni.

Ifj. dr. Perepatits István.

A GÁYER-EMLÉKMŰRE

beérkezett hozzájárulásokból Szombathelyen a Gáyer Gy. utcával szemben létesített új parkban szép vörösmárvány emlékoszlopot emeltünk a következő felirattal:

Nagynevű botanikusunk | Dr. Gáyer Gyula | 1883—1932 | emlékére emelte 1934-ben a | Vasvármegyei Múzeumok | Barátainak

Gáyer Gyula-emlékmű Szombathelyen.
Gayer Gyula Denkmal in Szombathely.

Egyesülete. | „Az élet tisztelete a szeretethez vezet, | amely a valódi humanizmus alapjává válik". | (Hátrahagyott írásából.)

Az Ünnepi Hét során, szept. 4-én leleplezett emlékmű — egész sereg rendkívüli kedvezmény következtében — csak 163.20 pengőbe és két q természetben szolgáltatott cementbe került. Az I. évf. 3. sz.-ában közölt kimutatás szerint e célra akkoráig beérkezett 158.26 P. Új juttatások: 1. Kamat címén 3.04 P, 2. Szombathely m. város 2 q cement, 3. dr. Géfin Gyula, Szhely 10 P, 4. dr. Visnya Aladár, Kőszeg 10 P, 5. özv. Szücs Jánosné 1 P, 6. N. N. 1 P. Összesen 2 q cement és 183.30 P, mely összegből levonva a k i f i z e t e t t 163.20 p e n g ő t, marad **20.10 P.** Ez összeg a Szhelyi Takarékpénztár R. T.-nál a C. II. 1937. számú betétkönyvre van elhelyezve.

A további hozzájárulásokból a szombathelyi emlékműre egy, a megboldogultat ábrázoló bronzplakettet, Celldömölkön pedig a szülőházára márványemléktáblát akarunk készíttetni. Ép ezért hálás köszönettel fogadjuk a nemes célra szánt további juttatásokat.

A SZÉCHENYI-EMLÉKTÁBLA

szövege így hangzik:

E ház volt hajléka 1796-tól 1850-ig | a királyi bölcseleti liceumnak, | ahol 1808-ban filozófiai képesítését nyerte | a „legnagyobb magyar", | gróf Széchenyi István.

Az emléktáblára adakoztak: 1. Hudetz József kőfaragómester 1 drb. márványtáblát, 2. Mayer Lajos Szhely, 3. Kopfensteiner testvérek Szhely, 4. Weiss Vilmos Szhely, 5. Mészáros Mór Szhely 1—1 q cementet.

Megállapodásunk az volt a mesterrel, hogy a vésési és elhelyezési munkát a felajánlott cement ellenében végzi. Minthogy azonban az adományozók még nem mind szállították le a cementet, a mesterrel a végső elszámolást még nem ejthettük meg.

SZELESTEY LÁSZLÓ,

a kiváló költő uraiújfalusi szülőházának a tavasz során emléktáblával leendő megjelölésére is mozgalmat indítottunk, illetőleg a dr. Bencze József körorvos úr által kezdeményezett akciót magunkévá tettük. E célra adományokat Uraiújfaluban dr. Bencze József körorvos úr, Szombathelyen a Vasi Szemle szerkesztősége fogad el.

Szelestey László csengő-bongó dalait még ma is országszerte énekli a magyarság. Nevét azonban még saját vármegyéjében is elfeledték, és aligha csalódunk, ha azt állítjuk, hogy városunk lakóinak csak elenyésző kis százaléka tudja, kiről nevezték el legszebb utcáinak egyikét. Hát ez nem jól van így! Ha magunk sem becsüljük meg értékeinket, hogy kívánhassuk azt idegenektől? A legkevesebb, amit tennünk illenék: a költő szülőházának emléktáblával való megjelölése. Ebben az igyekvésünkben kérjük a hálás és megértő utókor támogatását. Hiszen csak egy régóta esedékes adósság megfizetéséről van szó!

AZ 1935. ÉVI SZOMBATHELYI ÜNNEPI HÉT

során szoborleleplezésre készülünk. Egészen komoly szoborleleplezésre. Gothárd Jenőnek, az európaihírű csillagásznak, megyénk legkiválóbb tudósának, emlékét akarjuk vele megörökíteni. Mellszobrát a közelmultban elhúnyt Tóth István szobrászművészünk mintázta meg gipszben. Ennek a mellszobornak bronzbaöntéséhez csengeri Háczky Egon 300 pengőt ajánlott fel, az alapzat költségeit pedig egyesületünk vállalja. A még hiányzó összeget adományokból kívánjuk összehozni. Szemlénk legközelebbi száma hazánk leghíresebb szakembereitől fog néhány cikket hozni Gothárd Jenő működéséről és tudományos érdemeiről halálának negyedszázados évfordulója alkalmából. **Dr. Pavel Ágoston.**

MARTINEUM RT. KÖNYVNYOMDÁJA SZOMBATHELY.

Vecsey Lajos dr.: A szombathelyi kir. líceum alapítása és első évei 1793—1808 (Die Gründung u. die ersten Jahre des königl. Lyceums in Szombathely 1793—1808).

ASZTAG. **TRISTE.**

Pavel Ágoston dr.: A Baumgarten-díj a vasi gránicon (Der Baumgarten-Preis in unserem Gau).
ifj. Perepatits István dr.: Vasi író a külföldi rádióban (Ein Schriftsteller unseres Comitates im ausländischen Radio).
Piszter Imre dr.: A szentgotthárdi apátsági Szt. Bernát-szobor (Die Sct. Bernhard Statue in der Abtei von Szentgotthárd).
Szendy László dr.: Megjegyzések a vasi népművelési gyöngyfűzérhez (Bemerkungen zur Perlenschnur der Volkserziehung im Comitate Vas).
Takáts József dr.: Szombathely a világirodalomban (Szombathely in der Weltliteratur).

TULIPÁNTOS LÁDA. **BUNTE TRUHE.**

Németh Jenő: Bucsui lakodalmi kurjantások (Hochzeitliche Festrufe in Bucsu).

ŐRSÉG. **WACHT.**

1. **Szépirodalom** (Schöne Literatur).

Bárdosi Németh János: Gyurányi László: A végtelenség sodrán.
Kutas Kálmán: Harsághy Pál: Borús fény.
Pavel Ágoston dr.: Fábián Gyula: Különös háború.
„ „ Görög Kálmán: Repülő Miki.
Székely László dr.: Szomoru Árpád: Kis síp az űrben.
Toronyi István: Székely László írói arca négy új kötetében.

2. **Szakirodalom** (Fachliteratur).

Boros Ádám: Jávorka S. és Csapody Vera: A magyar flóra képekben.
Heintz Fülöp: Mosonyi Dezső dr.: A zene lélektana új utakon.
Pavel Ágoston dr.: Dr. France Stele: Monumenta artis Slovenicae I—II.
„ „ Scherg Károly: Sárvár.
„ „ Beke Ö., Benedek M., Turóczi-Trostler J.: Emlékkönyv Balassa Józsefnek ... 70. születése napjára.
Pákay Arnold: Lengyel Géza: Gáyer Gyula emlékezete.
Schlosser József: A Magyar Etiopiai Expedíció könyvei.
Tóth János: Dr. Pálfy-Budinszky E. és Hergár V. szerk.: Szeged városépítési problémái.
Törnár Ede dr.: Várady Imre: La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria.
Vass Béla: Németh Imre: Kőszeg város művészettörténetéből.

KRÓNIKA. **CHRONIK.**

Dabasi Géza dr.: Dr. Antal Géza.
Smidt Lajos dr.: Dr. Márton Lajos.
ifj. Perepatits István dr.: A V. M. B. E. ünnepi közgyűlése.
Pavel Ágoston dr.: Második évfolyam! — Új alapítótag. — A Gáyer-emlékmű. — A Széchenyi-emléktábla. — Szelestey László. — Az 1935. évi szombathelyi Ünnepi Hét.

Szemlénk kéthavonként legalább 4 ív terjedelemben jelenik meg. Célja: **Vas vármegye helytörténetének s Dunántúl kultúrális problémáinak szolgálata** a legtágabb értelmezésben.

A Vasvármegyei Múzeumok Barátainak Egyesülete (V. M. B. E.) tagjai évi 4.— (jogi személyek 6.—) pengő tagsági díjuk ellenében díjmentesen kapják. Mások, valamint külföldiek számára az előfizetési díj évi 6.— P. Egyes szám ára 1.50 P, kettős számé 2.50 P. — **A befizetés** legalkalmasabban az időnként mellékelt póstai csekklapon történhetik a Szombathelyi Takarékpénztár R. T.-nál vezetett folyószámlánkra. A nevezett pénzintézet csekkszámlájának száma: 4.088; a csekklap középső része — ú. n. „Értesítő-lap"-ja — **Folia** felírással látandó el. — Lehetőleg **gépelt kéziratokat** kérünk. A cikkek közlésével megszereztük azok **szerzői jogát.** A közlemények tartalmáért egyedül a szerző **felelős.** Minden komolyabb számbavételt igénylő dolgozathoz kérünk rövid **idegennyelvű kivonatot.** Kéziratokat, fényképeket, rajzokat stb. csak külön megállapodás esetében őrzünk meg vagy adunk vissza. Az értekezések szerzői 25 drb. borítéknélküli különlenyomatot igényelhetnek. További példányokért, valamint külön borítólapért saját költségeinket számítjuk fel. A **lakásváltozások** idejekorán bejelentendők. — **Cserepéldányok. ismertetésre szánt művek** „Vasi Szemle, Szombathely, Vasvármegyei Múzeum" címre küldendők. **TELEFON: 566.** — Az egyesületnek külön alkalmi kiadványait **(Vasi Szemle Könyvei)** a tagok a boltiár $^2/_3$-áért kapják.

o

VASI SZEMLE (Folia Savariensia) ist eine zweimonatlich, in Heften von mindestes 4 Bogen erscheinende Zeitschrift, deren Hauptzweck die **Förderung der Heimatskunde u. im weiteren Sinne: die Pflege der transdanubischen Kulturinteressen** ist. — **Die Mitglieder des Vereines** V. M. B. E. erhalten die Zeitschrift gegen Einzahlung eines jährlichen Vereinsbeitrages von 4 Pengő. Der Vereinsbeitrag für Körperschaften u. Ausländer, sowie das Abonnement beträgt jährlich 6 Pengő. — **Tausch- u. Rezensionsexemplare** sind an die Schriftleitung der Vasi Szemle (Szombathely, Museum) zu richten. — Die in zwanglosen Zeiträumen erscheinenden Veröffentlichungen des Vereines **(Vasi Szemle Könyvei)** erhalten die Mitglieder zum $^2/_3$ Teil des Ladenpreises.

o

Felülfizetések. Lapzártáig a következő új felülfizetések érkeztek kezeinkhez: Bencze József dr., Uraiújfalu (5); Babos Antal, Csehi (5); Gergye Ipoly, Csorna (10); Reichert Ede, Sárvár (5); b. Soó Rezső dr., Debrecen (6); Varga Gábor, Pecöl (6); Winkler József dr., Budapest (5). A vasi és a dunántúli művelődésnek tesz felbecsülhetetlen szolgálatot minden fillérnyi **felülfizetés.**

o

Szerkesztőségünknek nagy szüksége volna egy ÍRÓGÉPRE. Akadna-e valaki előfizetőink közül, aki igen olcsón — esetleg adományképen — hozzájuttathatna bennünket egy használható géphez? Nagy hálára kötelezné azt a kultúrszolgálatot, melynek harcosává szegődött a Vasi Szemle.

II.
3

VASI

IZCMLE

FOLIA · SAVARIENSIA

1 · 9 · 3 · 5

VASI • SZEMLE • FOLIA SAVARIENSIA

II. ÉVFOLYAM. ••••••••• SZOMBATHELY, 1935. ••••••••• 3. SZÁM.

Megjelent 1935. május 1-én. Erschienen am 1. Mai 1935.

Főszerkesztő (Chefredakteur): **DR. PAVEL ÁGOSTON.**

Szerkesztőbizottság (Redaktionskomitee):

Dr. Bendefy László, Dr. Géfin Gyula, Dr. Palkó János, Pákay Arnold, Dr. Pethő István, Dr. Smidt Lajos, Dr. Szendy László, Tóth János, Vass Béla.

A címlapot Vass Béla tervezte. — A kiadásért a főszerkesztő felelős.

Körzeti képviselők:

Celldömölkön: sz. Csorba Tibor író, tanár;
Jánosházán: Makkos Lajos polg. isk. igazgató;
Körmenden: Dr. Kevey István főszolgabíró;
Kőszegen: Dr. Szegi Ödön tanítóképzőint. tanár;
Sárvárott: szenttamási Babos Lajos körjegyző;
Szombathelyen: Dr. Pethő István polgármesteri titkár;
A szombathelyi járásban: Dr. Smidt Lajos közkórházi orvos;
Vasvárott: Kolbay Ödön polg. isk. tanár.

TARTALOM.

(Inhalt.)

RÓG ÉS LÉLEK. **SCHOLLE UND SEELE.**

Kallós Zsigmond dr.: Regösdalaink rejtélye: I. A nyugati székelység eredete a dunántúli regösénekekben (Das Rätsel der Regöslieder: I. Ursprung der siebenbürger West-Székler in den westungarischen völkischen Weihnachtsspielen). — — — — — — — 129. old.

Horváth Tibor Antal: Szombathelyi órásmesterek (Szombathely's Uhrmacher). — — — — — — — — — — — — 151. old.

Kárpáti Zoltán dr.: Gáyer Gyula adatai Sopron vármegye flórájához (Gy. Gáyers Beiträge zur Flora des Komitates Sopron). 162. old.

Makkos Lajos: Regölés Karakón és Kissomlyón (Das „Regölés" in Karakó u. in Kissomlyó). — — — — — — — — — — 166. old.

Beke Ödön dr.: A kecske és a kecskerágó (Die Ziegen und der Spindelbaum). — — — — — — — — — — — — 176. old.

Bencze József dr.: Szelestey László pályafutása (Ladislaus von Szelestey-s Lebenslauf). — — — — — — — — — — — 180. old.

szt. Babos Lajos: A nagysitkei „török emlék" (Das „Türkendenkmal" von Nagysitke). — — — — — — — — — — — 197. old.

(Folyt. a boríték 3. oldalán.)

FOLIA·SAVARIENSIA

VASI·SZEMLE

II. ÉVF. • SZOMBATHELY, 1935. • 3. SZ.

Regösdalaink rejtélye: I. A nyugati székelység eredete a dunántúli regösénekekben.[1]

Írta: KALLÓS ZSIGMOND DR.

A címül írt eredményhez a bizonyítékokat a nyugati székely (kénosi és lókodi), valamint a túladunai regös énekek, és a szintén nyugati székely „didergés" népszokása fogja szolgáltatni. Ez eredményhez nem juthattam volna el, ha előzőleg vizsgálat alá nem veszem ősvallási eredetű helyneveinket és ősi telepedéstörténetünk főbb vonásait az egész Trianon előtti országban; ha e nyomon tovább haladva, népi szókincsünkből és a régiségből nem derült volna fény a magyar ősvallásra, a 11-ik századnak eddig még homályban maradt vallási viszonyaira és nagyszabású kultúrharcára, továbbá a Csaba-monda rejtélyére, mely ennek a kultúrharcnak a folyománya, és a regösénekkel egy tőből fakadt. A két század e műveltségtörténeti vázlatának alkalmas kiegészítéséül szolgál az a tanulmány is, melyet a 10-ik századi jelbeszéd körül végeztem. Mindebből eddig cak csekély részletek jelentek meg nyomtatásban.

Sokan foglalkoztak behatóan a dunántúli regösénekekkel és ezeknek egyetlen udvarhelymegyei maradványával. Sebestyén Gyula kötetben adta közre e változatokat és külön könyvben magyarázta őket; de a bennük folyton visszatérő *motívumok* jelentését, valamint az udvarhelymegyei „didergés" népszokásának a regöléshez való viszonyát még neki sem sikerült megértetnie.

A Csaba-monda eredetibb, népies alakját nem a húnkrónika őrizte meg, hanem Anonymus Csaba-részlete, s ebben is a „Soba-mogera (Csaba-magyarja)" kifejezés bír különösebb jelentőséggel, és a fejezet utolsó mondata: (a vezér) „halála után (Csaba-magyarjai) nem akartak többé hazájukba visszatérni". Ki fog tünni, hogy „Csaba-magyarjá"-n a régi hit mellett kitartó, a 11-ik század első felében fellázadt pogány magyart kell érteni, nagyobbára dunántúliakat, kik nem egy csapatban, és itt hitelüket vesztett bálványaikkal, köveikkel együtt, duzzogva, szökve (és innen a *székely* szó is) felkerekedtek és keleti, erdélyi, ez időpont

[1] A Magyar Néprajzi Társaságban 1934. nov. 21-én tartott előadás.

körül ősi vallásukban még nem zaklatott, magyar rokonaikhoz vonultak, mostohább klimatikus és megélhetési viszonyok közé, de az itthon nélkülözendő szabadság reményében. Ugyanavval a szóval és joggal nevezték *Csaba-magyar*jának az el nem távozott még mindig nagy számú „varázs-

1. **Jakut samán.** Kerek tükrökkel, a nap és hold jelképeivel, a mellen s a háton. A madár van hivatva a varázsló lelkét réületében a szellemekhez szállítani és vissza is hozni (a szellemekkel együtt). A gazdag tolldísz is ezt célozza. — Jakutischer Schamane.

hitű" pogányságot is. Az elköltözés elsősorban a makacs pogányságnak szánt alsóbb és megvetett társadalmi helyzet miatt történt. és kezdetben, úgy látszik, sem a dunántúliak, sem maguk a székelyek nem tekintették véglegesnek, sőt valószínű, hogy igen sokan családjuk nélkül menekül-

tek.[2] Arra, hogy az ősi hittől való elszakadást csak Szent István egyéni politikájának tekintették, sőt remélték, hogy

2. **Jakut samán.** — Jakutischer Schamane. Mit runden Spiegeln an Brust u. Rücken (Symbole der Sonne u. des Mondes). Der Vogel soll die Seele des in die Trance gefallenen Zauberers zu den Geistern geleiten u. (mit diesen) zurückbringen. Der reiche Federschmuck bezweckt dasselbe.

[2] V. ö. a mai csuvasoknak Mészáros által plasztikusan festett samánjainak helyzetét, akik csak abban különböznek fentírt magyar pendantjaiktól, hogy nem tesznek ki többé számottevő nagy néposztályt. Ezt a Szt. István szigorú törvényei miatt a nép uralkodó osztályaiból hirtelen kirekedt és ázsiai vezető szerepéből alantas kategóriákba került réteget kell érteni a krónika e kifejezésén: **pars sanior.**

valami pogány szellem csodatétele jobb belátásra fogja bírni, történik célzás a regösénekekben. Ám a keresztény őslakossággal is többszörösen keveredett és így vallási hagyományaiban erősen megtántorodott, szellemeiben sokszor csalódott nép zöme, a király komoly kitartásának láttára, maga is örömmel vette a nagy horderejű változást. Viszont a rokonok elvonulása által családi érzelmeiben sújtott dunántúli törzsek atyafiságai lélekzet-fojtva lesték a híreket és várva várták az emigránsok visszatértét. Mikor azonban arról értesültek, hogy az elszakadtak, sok esetben, a távol keleten új családokat alapítottak (Anonymus szavaival: Zuardu in eadem terra duxit sibi uxorem: azon a földön vett feleséget); továbbá arról, hogy csakhamar az elbujdosottak is felvették a kereszténységet, és a visszatérés mégis elmaradt; akkor kezdettek erről véglegesen lemondani, és az eseményt románcokban, az ú. n. *Csaba-mondá*-ban énekelték meg, melynek kezdetben, uralkodó eleme a hún-krónikában is megőrzött *visszaváró* motivum volt.[3] Később némi elkeseredés és gúny is vegyült belé. Egy népies szóval, mely eltérő jelentése mellett is azonos „*Csabá*"-val: „*Csábá*"-nak, „ostobá"-nak bélyegezték a konok távolmaradást (legalább is Anonymus szövege ilyen szójátékra enged következtetni), melyre többé nem volt mentség (Anonymus szavaival: mert „non dilexit redire ad patriam suam); és a lemondás hangja érzik a mondával párhuzamosan keletkezett e szokás-mondásban is: „akkor térj meg, mikor Csaba Görögországból". (Görögország itt a keleti portyázások emléke: a mesés távol kelet.)

A felkelésekről és legyőzetésükről vannak történeti híreink, de az elvonulás keletre csak a nép lelkében hagyott rendkívül mély sebet. Az annalesek a 11-ik századi egyébként is mozgalmas bevándorlások és átköltözések zavarában, vagy szándékosan elhallgatták ezt a pogány-magyar népmozgalmat, vagy ha fel is jegyezték, véletlenül elkerülte a későbbi krónikások figyelmét. Azonban e pogányok is, a kereszténység csíráit, különösen sok esetben velük költözött keresztény feleségeik útján, mégis magukkal vitték, és a hittérítők is csakhamar rájuk találtak; no meg a kereszténység előnyeit is lassan megérezték a túlsok augur-samánság visszaélései miatt, és így nemsokára ők is kénytelenek

[3] A hún krónikának mindössze néhány sornyi terjedelme egyébként is bővelkedik a népi mondából bennfelejtett vonatkozásokkal. Alább lesz alkalmam kifejteni, hogy a dunántúliak már az első évben sem maradtak hírek nélkül az eltávozott rokonok felől, sőt éppen ez a körülmény, t. i. az elszakadás okozta mély fájdalomnak folytonos fölújítása, nem engedte a nép testén ejtett ezt a mély sebet behegedni; ez adott leginkább okot arra, hogy Dunántúl és Erdélyben az ének a történeti eseményt — mindkét helyen különböző módon — hamar szárnyaira vegye.

voltak behódolni a kereszténységnek. Az otthon maradtak fájdalmát csak növelte az, hogy a hírek nem voltak kedvezőek, és sok-sok nélkülözésről és szenvedésről beszéltek; de csakhamar arról is, miről már szóltam, tudniillik, hogy a hozott óriási áldozat, a kereszténységnek Erdélyben való gyors elterjedése által, hiábavaló volt. Bizonnyal sok szó esett akkor köztük a visszatérésről, és a dunántúliak valószínűleg szorgalmazták is, de megint önérzetből és azért is, mert a krónika szavai szerint, ott újabb családokat alapítottak; de leginkább mert igen elszegényedtek: ez a terv egyelőre keresztülvihetetlen volt; innen a szokás-mondás.

De ez a megtérés sem történt belső rázkódtatás nélkül. Sok becses jel (a név is) arra vall, hogy az ősvalláshoz tovább is ragaszkodó, keservesen csalódott *csángók* ekkor származtak el tovább keletre.

Hogy a székelyek nyelve Dunántúlról szakadt, azt a kutatók eddig is nyomósan bizonyítgatták. (L. még alább.) Karácsonyi és Thúry a helynevek azonosságával bővítették meg e tudásunkat; én ki tudom mutatni, hogy a helynevek nagyrészének ősvallási értelme is azonos a dunántúli helynevekkel.

A híreket azok az ifjú legények hozták Erdélyből, kik mindjárt az első években hazalátogattak a *leányünnepekre*, melyeken nekik az atyafiság pogány értelmezése szerint, a serdült hajadon nőkre, *testükre* épp oly természeti igényük volt, mint az itthon maradt ifjúságnak: sőt ezt a jogot éppen a meleg rokoni érzés felülkerekedése, a megérdemelt szánalom, s a helyzet újdonsága miatt nagyobb mérvben is gyakorolhatták. (L. még alább.)[4]

Az atyafiságí (és törzsi) kötelékek a kereszténység felvétele után is sokáig fennmaradtak; de a vallási összetartozás erős kapcsának, és főként a pogány erkölcs kereszténnyé való átalakulásának hatása alatt, úgyszólva szemlátomást lazultak: az az egész nemzeti életet betöltő tartalmas keret hová-tovább üressé vált.

A keletről, atyafiságí jogaik élvezésére érkezett legényeket kezdetben nemcsak rokoni szeretetből és híreik miatt fogadták a dunántúliak kitörő örömmel, hanem azért is, mert így az évnek egy bizonyos szakában jó ürügyet szolgáltattak a vidám pogány ünnepségeknek, közös lakomáknak felújítására. Az áhitott jövevényeket, kiket otthoni, és a nagy úton való nélkülözéseikért is most illett kárpótolni, ellátták minden jóval és ajándékokat szántak a jómódú dunántúliak a szegény erdélyi rokonságnak is. *Vikár Béla* szerint „a regölésnek szinte legjelentősebb

[4] V. ö. R. É. 237, és másutt: „Regöléskor régebben csak a **leányos házakat** keresték fel" (Zalaszentmihály); és u. o. 27. o. (Bucsu) stb.

része, amelyben eredeti célja nyilvánul meg, az összeboronáló mondóka." Mindjárt hozzáteszem Vikárnak azt a feltűnő megfigyelését is, hogy „mindazon *székely* regös-énekváltozatok közt, melyeket eddig ismerünk, egyetlen szó sincs az ifjú párok összeregéléséről." Ezt már az eddig elmondottak után is természetesnek kell találnunk, különösen, ha meggondoljuk, hogy a leányünnepekre érkezett ifjak nem a falubeliekkel kívánták összeboronálni az atyafiságok lányait, hanem első sorban *maguk számára* léptek fel evvel az ősi igényükkel, melyhez a törzsben megszokott összes vallási vagy samáni hagyományokat, fondorlatokat nem restellték felvonultatni, — *ha ugyan szükség volt ennyire* — és csak később módosultak e mondókák ártalmatlan rigmusokká. De Sebestyén tudósítói megemlékeznek arról, hogy a falusi eladó lányok még ma is nagyon érdeklődnek az összeregélés iránt, „mert az énekek csakugyan ki szokták találni a jövendő titkát." Hogy ebben a hitben is ősi emlék lappang, látni fogjuk. Így az énekeket annyira jellemző összeregélő sorok ép oly fontos indítékai, sőt „leitmotiv"-jai a regölésnek, mint az alább tárgyalandó egyéb motivumok. Amit Vikár Béla e kiházasítási dalokban („a kereszténység hatása alatt mindinkább veszítvén szertartásos jellegükből, s ezzel járó komolyságukból") később betódult „humoros elemnek" és „az érzékiségre ható tréfás részletekkel való füszerezésnek" vesz, az az elhomályosult értelem miatt itt-ott talán az, de voltaképpen, mint alább látni fogjuk, épp ezekben van az eredeti mondókának egyik *legfőbb* lényege, és az ezeréves távolságban éppen ezekből fog homályosan elénk derenghetni, hogy milyenfajta, a mai keresztény erkölcsöktől mennyire idegen, és emiatt már-már érthetetlen fajfenntartási ösztön nyilvánult az ősi magyar (és nagyjában a többi finn-ugor) törzsek nemzeti életében.

Így már előre sejthetjük, hogy a bőven megajándékozott legényeket szülők és hajadonok egyaránt avval a kedves biztatással bocsátották útnak (néha talán hetekig is tartó vendégségek után), hogy térjenek vissza jövőre is. Mikor aztán az atyafiságból eredő vallási kötelékek az itthoniak között, és egy-két generáció kidőltével az erdélyiekkel való szoros rokonság tudata is meglazult, s így a hozott és vitt hírek sem lehettek többé olyan érdekfeszítők; akkorra a fiatalok idezarándokolása már olyan megszokott dolog volt, hogy várásuk, érkezésük hova-tovább nélkülözhetetlenné lett. Csakhogy most már az egymástól elszakadt atyafiság apró ügyes-bajos dolgai helyett a homályba vesző csodás nemzeti mult, a még eleven rokonsági tudat, az ősi vallásnak hivatásosabb ajkakról jött áldásai és egyéb emlékei bírtak különösebb érdekkel: a szarvasének, a vidám, pogány-

ízű ünneplések és dalok, és természetesen még így is, az egybekeléseknek az új egyház részéről állított különféle korlátai és tilalmai miatt, az összeboronálás módja, no meg természetesen a víg, veszélyes vállalkozásra kész, helyre regös legénykék személye is. A további látogatásokra való ürügyként állott aztán elő, régibb vallási motívumokra építve, illetve ilyenekből különbözőképpen összeillesztve, a dunántúli előadásra szánt regös-énekeknek úgynevezett alapszövege. E köré csoportosultak a helyenként kezdetben különböző *személyes* motivumok, prózai és olykor verses mondókák alakjában, melyek e vizsgálatnak alapul szolgálnak, és melyek éppen az utazó legények körülményeit tárják fel. E személyes motívumoknak persze hiányozniuk kell az erdélyi változatban.

Így hát az élelmes góbék a tél beálltával felkerekedtek, és úgy intézték, hogy a keresztény nagy ünnep táján: tehát körülbelül karácsony előtt gyalogszerrel megérkezzenek Dunántúlra és ki-ki „hetével, seregével" körülbelül abba a faluba, vagy vidékre ment, honnan saját közvetlen erdélyi atyafisága elszármazott. Innen az énekeknek Vikár által mesterien rekonstruált törzsén, alapszövegén kívül való nagy változatossága.

Ott a nagy ünnepeltetés után végre sok érdekes holmival megrakottan elbúcsúztak és most azon voltak, hogy *tavaszra*, a húsvéti nagy ünnepre, mely azonban körülbelül összeesett a régi pogány áldozatok havának ünnepeivel (a ma is tartott határkerüléssel) megint otthon találják magukat Erdélyben, szeretteik között. Így ahol azt halljuk a kénosi (udvarhelymegyei) változatban, hogy „Porka havak esedeznek", az csak későbbi keresztény időben vonatkozott a karácsonyi havazásra (amikor t. i. talán a tatárjárással, vagy akár később, a regös nagy utak el-elmaradtak és az éneket Erdélyben is karácsonykor kezdték mondani). Régebben nem havakról volt itt szó, hanem a Porkának nevezett nagy áldomások haváról, hónapjáról, húsvét táján.

A Dunántúl legtöbbször együtt látható kétfajta szöveget Erdélyben *kettéválasztva* találjuk. Az elsőt, az úgynevezett alapszöveget, a fentemlített kénosi ének őrizte meg; és elemei szerint csakugyan eredetibb formában maradt ránk; az elinduló székely legények vagy bölcs kioktatóik ajkán is keletkezett, de mint fenn már mondtam, így együtt csak jóval a tatárjárás után lett divatossá Erdélyben. A Dunántúlon való regölés sajátszerű szüksége hozta magával, hogy különböző elemekből így összeforrjon, és hogy végül is ilyen összeforrt alakjában őrizték meg a Dunántúlról az idők folyamán elmaradt erdélyi regösök is.

A regösének második, alapszövegen kívüli, tehát egyéni: mondjuk mondókás részéből, Erdélyben verses forma nem

maradt ránk. Ez úgylátszik csak merő prózában (ill. az avval kísért népszokás formájában) élt és él ma is a nyugati székelység között Udvarhely és Maros-Torda vármegyékben, tehát a ma ismert regösénekek színhelyén. Ez a *didergés* népszokása, mely ilyenformán szintén csak a dunántúli regölésnek egyik *utójátéka* Erdélyben. Sebestyén Gyula eredetét nem jól ismeri és Agricola (Jakab Eek) leírásában mutatja be (1855). „A határkerülésnek van még egy kiegészítő része; azon *fiatal házasok* tudniillik, kik ott jelen voltak, *ünnep másodnapján virradóra* a falut csoportosan bejárják. Van egy *vajdájok*, beszédükben a *sátorosokat* utánozzák; elmennek a házak ablakai alá, s ott *fázékonyan dideregve* kéredzkednek be; mondják, hogy *messzeföldről, hideg tartományokból jönek, el vannak fázódva, éhezve, bocsássák be;* vannak árucikkeik, orvos- és szépítőszereik, *gazdasági eszközük*, könyveik; a lelkészeknek bibliát, a *nőtleneknek feleséget*, a jegyzőknek tentát, pennát, az úrihölgyeknek *kocsit*, selyemkelméket ajánlanak; elbeszélik a falusi életben, a nép között forgó kisszerű *pletykákat;* felfödözik minden háznak és egyénnek tudott titkait, leányok és legények kalandjait, óvatosságra intenek egy s más iránt, *feddnek* ezért vagy amazért stb." Tartsuk jól emlékezetünkben különösen a már Sebestyén által is kiemelt részleteket és figyeljük meg alább, hogy fognak újból előkerülni, mint a dunántúli regösénekek motívumai. A népélet ismerője az első pillanatra meg fogja érteni a történeti összefüggést.

Itt két feltűnő dologra kell mindjárt figyelmeztetnem: ennyi drága holminak a tulajdonosai csak alamuszi tréfával mondhatták magukról, hogy *éheznek*. A Dunántúlra megtett úton és visszafelé ugyan *fázhattak* eleget, de ezt csak bátor vállalatukkal való dicsekvésből mondják; és ugyanúgy mímelik az éhezést is, hogy jelezzék az ártatlan furfangot, mellyel a jólelkű dunántúliakat befonva a bőkezű adakozásra bírhatták. Ellentét volna a „hideg tartományból" való jövés is, mert az erdélyi szigorú tél alig lévén még túl a küszöbön, úgyis csak hidegről érkezhettek. De hát aki ilyen scká van úton, távol, az sokat is fázhatott. Azonban ahhoz már jókora hálátlanság kellett: a szíves dunántúli vendéglátók kigúnyolását annyira vinni, hogy „beszédeikben a sátorosokat utánozzák"; amin a jobbik esetben eredetileg a már akkor is furcsa göcseji ejtést értették (a regölésnek itt maradtak legfontosabb gócpontjai). A rosszabbik esetben a sátorosok utánzása az egész Dunántúlnak holmi latinizmusokkal és germanizmusokkal vegyült nyelvéről hoz késő hírt, olyan jelentékeny eltérésekről, melyektől a székely nyelv akkor még ment lehetett. A mai falusi pletykákat persze régebben a *dunántúli atyafiság* ügyes-bajos dolgairól, nagymérvű boldogulásukról szóló hírek helyettesítették.

Sebestyén ezt írja: „Az úri házakhoz való ügyetlen alkalmazkodás hihetőleg azért került a leírásba, mert Agricola a didergőket ezeknél, és nem a parasztok házainál figyelte meg."

Alább látni fogjuk, hogy a didergés *csak* a jómódú házaknál lehetett szokásban.[5] A világjárt regösök ajándékokkal, cseretárgyakkal jöttek vissza, melyek azonban akkor még csak a módosabb gazdákat érdekelhették. Ezek t. i. a *nyugati haladottabb kultúrájának* áldásai, melyek között szépítő szerek, gazdasági eszközök, könyv, biblia, tenta, penna, selyemkelmék is szerepelnek; sőt mint alább még-egyszer látni fogjuk, a *kocsi* és az (úribb) *feleség* sem maradt el. A világjárt legények a fínomabb dunántúli erkölcsöket is hozták: óvatosságra intenek és feddnek. A drága intést ingyen osztogatják, de a magukkal hozott értékes portékát bizony áruba bocsátják: földjük elég mostohán tartotta el őket, s a góbék jó üzletemberek lettek. Még ma is el-elvándorolnak ismert árucikkeikkel nyugatra, s e szokásnak eleinte ilyen eredetű cserekereskedés lehetett az alapja. Alább azonban látni fogjuk, hogy helyenként, a sok drága holmi, lovastul, szekerestül, a felkínált, Dunántúlról hozott sógorlánynak gazdag kelengyéjéből való.

A *vasmegyei Dozmat* egyébként is eredeti regösénekváltozatában ezt olvassuk: „Homlokomon vagyon fölkelő fényes nap, Oldalamon vagyon *árdeli* szép hold..." A „homlok" és az „oldal" a samáni costumere vonatkoznak, melyen a nap, a hold meg a csillagok ékeskednek szimbolumként; az „*árdeli*" holddal azonban a regös erdélyi hazájára ismerünk, hamisítatlan dunántúli kiejtéssel, és a már csak ott honos „hazai" pogányságra való célzással. (V. ö. alább e csángó dal sorát: Sz e fejében vala ed sziép feniesz napfén.)

Az alsó- és felsőhahóti változat a házasítandó legénynek „csíki csákány botját" emlegeti, nemcsak a betűrím kedvéért, hanem mert az onnan hozott ajándék vagy cseretárgy szintén samáni kellék volta miatt részesült különös megbecsülésben Dunántúl.[6]

Most már megszokhatta a szíves olvasó az énekeknek eredeti, regén kívüli részeit nem puszta költői, vallási vagy képzeletbeli dísznek tekinteni, hanem a tárgyi vonatkozásokban gyakran szóról szóra veendő körülményekre is felfigyelni. E furcsa versek ugyanis gyakran valóban holmi téli regének tetszhetnek, és azok is; de ha megszólaltatjuk homá-

[5] Sőt kezdetben valószínűleg csak olyanokban, hol serdült legény is akadt.

[6] A „csiki" szó itt nem jelent „keleti" székelyt, hanem legfeljebb Csik megyének Udvarhely és M. Tordával határos részét: a Marosig és Oltig, mely határvonala lehetett ez új telepedésnek.

lyosaknak látszó szavaik értelmét, a rege történetté tágul, mi által irodalmi becse csak érdekesebb színben ragyog.

Az az úntalanul visszatérő motívum a dunántúli regösénekben, hogy hideg (idegen) havas országból hazaérkezők

3. **Gold samán,** mellén a nap jelképével (kerek tükör).
Goldischer Schamane mit dem Sonnen-Symbol (runder Spiegel).
A M. Néprajzi Múzeum tul. — Im Bes. des Ung. Ethnogr. Museums.

kérnek bebocsátást a már nyugovóra tért gazdától, kit gyakran fiacskája ébreszt és figyelmeztet a bekéredzkedő jövevényekre, — minden szavában valóság. Valóban e'vótak

nagy hideg „Havasországba", mely Erdélynek másik neve, mit a *Havasalföld* „Havas elveföld" (Oláhország) neve is bizonyít (egyszer így is: *Havasalföld);* „na' hidegekke', na' havasokka'", „hidegekről, havasokról" jöttek „a nagy útba, nagy hidegbe" és a legrosszabb esetben, — és itt talán *csángók* a szereplők: „hideg messzi, havas Lengyelország szérü".[7] De nem mese az sem, hagy *haza*jöttek, mert Dunántúlt tekintik első hazájuknak. Egy Csács-Bozsoki „jó emlékezőtehetséggel bíró hetivásáros" nem arra emlékezett, hogy a regösök *honnan* indultak, hanem arra, hogy *hová:* „Szent István szolgái ebbe a hideg, fagyos *Magyarországba*" jönnek. Ám sietségükben, és mert kinek füle, kinek lába fagyott el, de legfőképpen, mert a *titkon* való érkezést akarták vele jelképezni, régibb üldöztetésük miatt. — valóban virradat fel: köszöntöttek be; és a kisfiú éber figyelése mutatja, hogy várva-várták őket, különösen a fiatalja, és amint már láttuk is, a férjhez adó lányok. „Kinek füle, kinek farka, kinek lába fagyott el". A *„fülük farkát"*, *„lábukat"* még Szent István korában nem a hideg fagyasztotta, hanem maga a király nyomoríttatta meg, hogy némelyiket így megbélyegezze, ahogy azt más helyen szókincsünkből fogom bizonyítani.

Szent István! Az énekeknek ránk már keresztény korból maradt változatai régen megbocsátottak neki; a Szent-Király szegény szolgáinak mondják magukat: de minden szavuk azon kívül fájdalmas vádnak illik be. Ezt persze már Sebestyén Gyula is észrevette, hiszen olyan nyiltan beszél a rejtett régi panasz. De akkori ismereteink mellett (1900), és különösen a Jakubovich E. szellemes *első személyű ének-mondás*-elmélete nélkül, (melyet pedig már Sebestyén is jól sejt egy helyen), a pozsonyi krónika téves álláspontjára kellett helyezkednie, mely a regösökben a Németországban csúffá tett úgynevezett *gyászmagyarkák* utódait látja.

Mi már tudjuk a tényállást. Mikor a regösénekben folyton azt halljuk: „Ne siess, ne siess Szent István király a mi halálunkra, mert mi is akarunk mennybe menni, üdvözülni", akkor az első részt: „ne siess", a tizenegyedik század legelejének hangos politikai és vallási megrázkódtatásaira kell érteni. A samánok ugyanis szellemeik csodatételeit: a csodaszarvas gyútatlan gyúladó, oltatlan aluvó megjelenését ígérték, mely csoda biztosan meggondolásra fogja bírni Árpádnak „sietős" unokáját. De ez a „sietés" halálát jelentette a régi hitnek, és ugyis fölösleges volt, (halljuk a második részben), mert azóta már kereszténnyekké lettek ők is. A csoda

[7] (Csonka-Hegyhát és Cséb): Ez nem a távoli, vagy holmi **mesebeli** „Lengyelországra" való célzás, hanem szintén történeti valóság: Lengyelország az újkor elejéig valóban szélén volt Moldovának; és a lengyel klerus befolyása azóta is, az újkoron át végig, sőt mindmáig érvényesült a csángók közt.

be is következik, de már csak a késő keresztény idők Szent László mondájában; és a krónikás a szent királlyal már keresztény magyarázatát adatja. A mennybemenés, üdvözülés, melyet a regösök maguk számára is várnak, már a király *szentté avatása után* került a szövegbe.

A rendes, korábbi, de már szintén a székelyek megtérése utáni időre valló szöveg, valahol a 11-ik század közepén túl, ugyanis így szól: „mi sem vagyunk ördögök, hanem a te szolgáid".

Ez az úntalanul visszatérő sor: „mi sem vagyunk ördögök", nemcsak a király, hanem a végzet ellen való *kétségbeesett* védekezés. Ennek kifejtését, valamint a regös éneknek a samánizmushoz és a szent királyhoz való további viszonyát, itt hely hijján mellőznöm kell.[8] De ki kell emelnem az éneknek a *Csaba-mondával* való egyik kapcsolatát.

A *kisgörbői* változatnak van egy bevezető mondókája, melyről Sebestyén ezt írja: „Szent István viszonyát a pogányokhoz a két élemedett korú regös egyszerű népiskolai ismeretével színezte ki".

Ebből látnivaló, hogy még kevesebbre értékeli, mint fent a didergés szövegét. Pedig ez a nyilván romlott szöveg valamely Csaba-románcból ferdülhetett el ennyire. Van benne „éneknek jelzett romlott szöveg" (prózában) és ilyeneket foglal magában, persze kellő összefüggés nélkül: „az egész országban jó keresztény dehogy van." „Ej, ej jó király, megbukott a hű szolgád." Alább: „azt álmodtam, hogy Szent István a pogányokat meghódította." „A házigazda azt gondolja, hogy felakasztják, ha a *szökött* (!) szolgáknak szállást ad." És a mondókának végén már igen késői *oláh* reminiscentia. „Tátre, mátre, vitéz állj elő."

Visszatérve tehát a regösének további székely vonatkozásaira, a sokszor emlegetett nevezetes *csatári* templom körül visszatérő motívumot emelem ki:

A csatári templom,
A mi *házunk* lehetne;
Abba vagyon egy oltár,
Mi *asztalunk* lehetne;
Azon vagyon egy abrosz,
Mi abroszunk lehetne;
Azon vagyon egy pohár,
Mi poharunk lehetne.

Összevetve ezt a részletet a népies Csaba-mondával, a mindennapi társalgás nyelvére áttéve így hangzik:

[8] Az „**Ördög**" magyar eredetű, 10-ik századi szó, mely eleinte „samánt", később általában „pogányt" jelentett. Ez értelemnek a keresztény felfogás szerint való egyeztetése a „**gonosz**"-szal végzetes megbélyegzésévé lett az ősi vallás mellett idáig-óráig tovább is kitartó (itthon maradt) néprétegnek.

A mi atyafiságunk egy részére most itt akadtunk rá Sármelléken. De mi az ide 20 mérföldre eső *Csatárról* származtunk el; legalább is ott volt a nemzetségünk gyülekezőhelye, ahol az a nevezetes templom épült. Ha el nem költöztünk volna, és már itt felvettük volna Jézus hitét, melynek már most mi is buzgó hívei vagyunk, akkor nem kellett volna annyit szenvednünk; most jómódban élhetnénk köztetek; nem kellene ebben a rongyos gúnyában, szegényen, koldusmódra messziről idezarándokolni, reátok szorulván. A hideg Havasországból nem térhetünk többé ide vissza, stb.

Figyelemre méltó, hogy az önérzetes székelyek a templomot *még* mindig csak „*házunknak*", az oltárt „*asztalunk-*

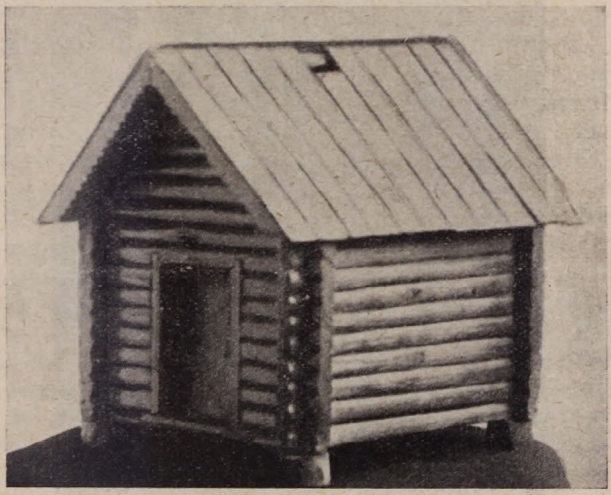

4. **Votják házi szentély:** kuala (= ház) a lakóház mögött az udvarban. A tűzhely füstje számára nyílás a tetőn. Munkácsi Bernát könyvtárszobájában álló modell. — Külön közös szentélyek a faluban, az erdőben és a mezőn: budžin-kuala (szentséges, dicső ház).

Wotjakisches Heiligtum (kuala = Haus) im Hintergrunde des Wohnhauses. Für den Rauch des Opferherdes eine Öffnung im Dache. Gemeinsame Betorte: budžin kuala (heiliges Zelt) im Dorfe, im Walde u. auf der Wiese.

nak" szánták, egy másik változatban (Gősfa) a misemondó ruhát „*abroszuknak*", a szent *kelyhet* „*poharuknak*".[9]

Hasonlóan bájos a minduntalan visszatérő motivum a kis béresekről. A kívánt áldáshoz „adjon az Úristen ennek a gazdának négy jó lovat, egy aranyos kocsit, egy kis kocsist,

[9] Mindmegannyi fontos készsége a pogány szertartásnak. — **Gősfa** Vasmegyének zalai határán ugyanolyan távol esik Csatártól, mint Sármellék, de Zala megyének másik, északi oldala felé. E két „csatári"-n kívül, templom-motivum még csak kettő van: Vas m. **Rempehollós** és Zala m. **Boldogfa** (nem csatári, hanem saját).

annak a kocsisnak arany ostornyelet" stb. Az áldás fontos része a pogány szertartás imájának: de már a sok arany „az egyik biéresnek arany ostornyele, a másik biéresnek arany ekeszarva, a harmadik biéresnek ezüst ekeszarva": naiv felkínálkozás, és biztosra vehető, hogy gyakran volt is toganatja a fajszerető rokonság körében; annál is inkább, mert a régi Isten nevében érkezvén, szerencsét, sok „aranyat" jelenthetett a jótékonyságára is büszke családnak; kivált

5. Kisari (Szatmár vm.) magyar **abora** (csűr), tolható fedővel. A szó és a szerkezet sejtetik, hogy ez a magyar családi szellemkunyhónak őse. A jurak-szamojédoknál csűr és szentély együtt. — Ungarische Scheune (abora) aus Kisar (Kom. Szatmár). Bewegbares Dach. Das Wort u. der Bau deuten auf einen heidnischen Typus von Sippen-Geister-Hütte. Bei den Jurak-Samojeden Scheune u. Geister-Hütte zusammen.

a lányos házakban, hol még a házasság aranylánca is jutalmazhatta a szemrevalóbb, szorgalmas legények által beállt istenáldást.

De ha e kérés legtöbbször nem is volt teljesíthető, már a „hideg Havasországból" érkezettek tovaszállításáról magyaros vendéglátással illett gondoskodni: „Adjon az Uristen ennek a gazdának *csirgős-csörgős* szekeret, szekér mellé

kereket, kerék mellé *vasszeget*, vasszeg mellé faszeget, hadd vigye továbbra szegény regélöket". Hogyne vitték volna! A „*csirgős-csörgős* szekér ünnepi, akár lakodalmas, kelengyés menetre készül. A tartalék kerék és a szegek a messze út kellékei.

Viszen immár, mégyen már, az ezeréves rögös, regös nagy út; — Sopronbul, Vas-Zalábul, Somogybul; — hegyen által, völgyön át; — kompokon, vizeken, lapos, lápos Alföldön keresztül, — csendes vízű Maros mentén — nagy hideg Havasország felé! Sőt már láttuk is a dús kelengyével megrakott *szekeret* megérkezni Udvarhely megyébe, hol a *didergők* leányostul kinálják a módosabb házakban. De vaj ki ült benne? Regös mellett gyönge hölgye; hölgye mellett ennek huga. De mi neve szép leánynak? *Etel* neve szép leánynak: *Etelka* Karjelben. A házas embernek Dunántúl szerzett feleségéről és módos testvérhugáról lévén szó, az erdélyi tehetős házak szívesen látták őket; még el is tanulták a művelt hölgyek kedvéért azt a „sátoros" új beszédet, a szekeres-lovas hölgyek drága kelengyéje, módis holmija, ízléses öltözéke kedvéért kicsinosodtak ők is. Ezeknél a messziről ideszakadt hölgyeknél nem volt kelendőbb portéka. De itt az oka annak is (amit Sebestyén nem tudhatott), hogy a didergők (milyen találó a név is!) ifjú *házas emberek*, kik még ma is csak a módosabb családokat látogatják, mint sok századdal ezelőtt. Az etnográfia és a folklore ritkán találhatnak az előadottnál klasszikusabb példát a néphagyományok állandóságára. Az érintkezés tehát sokáig élénk volt, és ez még jobban megérteti a meglevő nyelvi egyezéseket. A távolról jött „*örömmondók*" jól ismerik régibb hazájuk telepedési viszonyait, lakóinak gondolkodásmódját, vallási érzését, jellemét. Elég a verseket idéznem, az el sem téveszthető értelmet az itt előadottakból mindenki maga költheti hozzá:

Bucsu (Vas megye):

Előbb, előbb az örömmondó
Olasz asszon ablakára,
Mongyunk uj örömöt!
Mihánes halla olasz asszon,
Költögeti iját-fiját:
Mongyunk uj örömöt!
Keej föl, keej föl ijam-fijam,
Ehen, mongyák, boldog Betlehemben,
A zsidai várban, a jó házban,
Kisded gyermek, mi urunk Jézus!
Mongyunk uj örömöt!

Előbb, előbb az örömmondó,
Német asszon ablakára
Mongyunk uj örömöt!...

Mint az előzőben, itt is csak „kisded gyermek áldomását" adja *„német asszon"*: a betlehemi Jézusét.

Nem imigy-amugy aggya *magyar asszon*
Kisded gyermek áldomását.
Mongyunk uj örömöt!
Levágattya magyar asszon vágó ökrét,
Mongyunk uj örömöt!
Kivonattya magyar asszon hordó borát,
Mongyunk uj örömöt!
Kiszedeti magyar asszon
Kemence cipóját, vella magyaróját,
Sárga lábu kappanyát, katona forintját.
Mongyunk uj örömöt!

Szóval napokra menő pogány ünnepet remélnek *magyar* asszon házában. Ám *olasz* és *német* asszonok is magyar emberek hölgyei és anyái. Ebből megtanuljuk a Dunántúl telepedési viszonyait: Az *olasz* asszon a pannoniai római hódítás latin családjából származik, mellette a *német;* — ám *tótnak, horvátnak, szlovénnek* semmi nyoma a vasmegyei csaknem ezeréves misztériumban: az egész országra kiterjesztve, fenti tanulmányaimban kb. ezt állítom én is.

*

Fönt a regösénekek *„összeboronáló"* motivumához már említettem, hogy a messziről „haza" zarándokolt ifjak nem érték be avval a *passzív* szereppel, melyet nekik az énekeknek mai, a viszonyok szerint változott értelméből tulajdonítani hajlandók lennénk. Az ifjúság házasuló szokáserkölcse lényegesen eltért a keresztény családalapítási felfogástól. Ha valami mértéket keresünk ennek megértéséhez, akkor inkább a rokon pogányság mai erkölcsi színvonalán találunk hasonlót, bár ott is már erősen érvényesültek keresztény és mohamedán hatások. Míg a mai magyar népéletben igen gyakran a serdülő leánytól indul a választás initiatívája[10], régen, úgy látszik a szülő, vagy a samán útján a *Sors*, de minden esetben az atyafiság volt leginkább irányadó. A születendő gyermekben az *atyafiság* leendő tagját tudván, még inkább mint a családét, elegendő volt, hogy különösen az *első gyermek* ne az atyafiságon (vagy esetleg a törzsön) kívül találja atyját. „Amint a (csuvas) fiúgyermek a 16-ik életévét elérte", olvassuk Mészárosnál[11], „az apja-anyja kezd már gondoskodni róla, hogy megházasítsa. A leány, szokás szerint idősebb a legénynél, rendesen túl van már a 20 esztendőn, amire férhez megy"... „amikor a csuvas apa még csak gyermeksoron lévő fia számára menyasszonyt hoz a ház-

[10] V. ö. Szendrey Zs. Népünk és Ny. VI: 24. o.
[11] A csuvas ősvallás emlékei: 429. o.

hoz, akkor tulajdonképen *magának* vesz egy ifjabb feleséget. Régente nagyon általános szokás volt ez náluk, és ma is eléggé elterjedt."

„A votjákok", így szól Wasiljew[12], „minden áron ki akarják kerülni a gyermektelenséget; azért azon vannak, hogy menyeiket a *terhes* lányok közül válasszák, akik szülőképességükről szavatolhatnak. Leányaik erkölcstelen életmódja nem becsteleníti meg a szülőket, sőt éppen dicsekednek is avval, hogy a legények szeretik leányaikat és teherbe ejtik. Azért törvénytelen szülések náluk nem ritkák." Sajnálom, hogy ez alkalommal nem nyujthatom az olvasónak azt a szókincsünkből vett számos adatot, melyek körülbelül ugyanilyen tanulsággal szolgálnak.[13] Ugyancsak Wasiljew votják példája értetheti meg velünk a magyar leányünnepek jellegét, melyekért a székely legények nem restelték a „nagy regös út" fáradságát abból az irdatlan messzeségből, és amely, mint láttuk, sokszor járt családalapítással is, akár itthon, akár Erdélyben.

A votják fonóestékről szóló fejezetében[14] arról értesít az orosz lelkész, hogy a „legényeket és leányokat párosan aludni küldik, még pedig nem holmi, az erkölcs tisztaságán ejtett botlás elkövetése nélkül. Ilyenkor gyakran a *sorsra* bízzák, hogy ki melyikkel menjen aludni, és ebben következőképen járnak el. Egy-egy pár számára fonalakat vagy hárshéjszálakat kötnek össze, és valamennyien, legények és lányok a fonalak vagy szálak egyik vége után nyulnak, azután szétszedik a fonalakat, és így elválik, hogyan aludjanak egymással. Evvel bosszúság is szokott járni, és az egész eljárás kényelmetlen számba megy. Korán reggel már mindnyájának otthon kell lennie. A szülők megvizsgálják gyermekeik végzett munkáját, és ha valamelyik a rábízott részt el nem végezte, szigorú dorgálásban részesül stb."

A regösénekek összeboronáló mondókája mindenütt meglehetősen egyforma. Egyik jellemző mondata, hogy az eladó lányt „kinek" (melyik legénynek) „*hajgassuk?*" Ez a *hajgatás* lakodalmi szokás emléke is lehet, de a votják példából valószínü, hogy a leányünnepi szeretkezéskor is járta.[15] Az alábbi, újabb votják példa arra enged következtetni, hogy a nőválasztáskor a samán útján, a legényre kedvező

[12] Übersicht über die heidnischen Gebräuche, Aberglauben und Rel. der Wotjaken 81. o.

[13] Ugyanígy Munkácsi B.: A votjákoknál, Ethnogr. III: 93. Szóbeli közlése szerint a mai gazdasági viszonyok között az ilyen „elsőszülött" becses korai munkaerő számba megy, és benne a család alkalmas jelöltet is talál a katonaállításkor.

[14] Id. m. 116. o.

[15] V. ö. ehez RE. 200: Mikefa Zala m. (a „hajgatás" végső sorát):

Esztendőre vagy kettőre,
Menjenek az esküvőre.

szellem intésének, sugallatának engedett a család, és annak volt kénytelen engedelmeskedni a leány is.

Úgy a regösének mondókája, mint a párhuzamos votják szöveg ugyan könnyen azt a látszatot kelthetnék, hogy bennük egy ősi *leányrablás* emléke kísért. Egyik-másik ének részletesebben szól a leány „menekvéséről." (Mikáld, Somogy m.) „Isten meg ne mentse, kebelébe rejtse, kert felé kerítse, utca felől behajtsa, párna alá szorítsa, úgy siktassa-rékassa, mint a koca malacát, de még annál is jobban."[16] A leány menekülése nemcsak szemérmetességének természetes jele, de *nem is menekülés a leányrablás elől*, hanem az összeállás vagy a későbbi egybekelés szerencsés voltának valamelyes ellenpróbája: egy más, talán erősebb szellemhez való fellebbezés, aki a remélt boldogságnak ellenzője, megrontója lehetne. Csak ha a férfi valóban le tudja küzdeni a leánynak (gyakran csak látszólagos, de mindig köteles) ellenkezését, csak akkor győzött a házasságot javalló szellem, és csak úgy kecsegtet a jövő.[17] Egész biztossággal erre vall a magyar énekben ez az úgyszólva sehol sem hiányzó sor is: *„Isten meg ne mentse."*

A párhuzamos *votják* helyen[18] a házasságnak napokig tartó igen szertartásos megkötéséről van szó. Mindjárt az első estén az arát leánytársai levetkőztetik", azután átadják a menyasszonyt a vőlegénynek, kinek mindnyájuk jelenlétében *le kell őt dobnia* egy készen álló ágyra. Ez azonban nem mindig sikerül a vőlegénynek. Egy erős menyasszony gyakran ellenáll, úgy, hogy ha a legény kicsiny és erőtlen, más ifjak segítségére szorul. Azután eloltják a tüzet a szobában, magukra hagyják az ifjú párt és visszatérnek a nagy szobába a „teré"-hez (a vőlegény komája, aki a lakodalmi

[16] Rada (Zala m.):

„Isten meg se mentse,
kebelébe ejtse.
Összü pöndörödjék,
összü csöndörödjék,
mint a kis nyul farka,
még annál is jobban,
mint a cica farka.
Telek felé keritse,
utca felé szoritsa,
kerten áti kapkodja,
ugy rikassa, rékassa,
mint a tikot a róka".

[17] Sűrűn emlegetik (ma már tréfásan) a legény furkós botját, vagy hasonlót:

hippet hoppot,
a hátáro csákán-botot";

de a leány se visz mindig barátságosnak hangzó hozományt.

[18] Wasiljew id. m. 99. o.

szertartások rendezője, s egyúttal a házasságkötés papja és szentelt személye), és jelentik neki, hogy a menyasszonyt megházasították. A *teré*-nek a gombócokból adnak, ez kumyszkát nyujt nekik és így szól: Jól van, ha sikerült nektek".

Az ünnepélyes szertartások hosszú sorából, és a házaséletnek a votják áldozatok közt elfoglalt rendkívül nagy szerepéből nyilvánvaló, hogy itt nem lehet szó akaratos ellenállásról, hanem csak hagyományos vallási felfogásról, mely a regös énekbeli eljárásnak már csak erősen tompított mása.

A *további házasélet* viszont a keresztény morál szempontjából is feltünően erkölcsösnek látszik a rokon pogányoknál ép úgy, mint a régi magyaroknál.[19] Ennek is van biztos nyoma a regösénekekben. Udvarhely megyében (Kénos):[20] „A regölést 15—30 *legény* és ugyanannyi *házasember* szokta két *külön* csoportban végezni". „A sort mindig a legények kezdik meg s a nyomukban járó házasemberek csak oda mennek be, ahol a legények már megfordultak." Ezek köszöntői „a fiatalokra célzó kifejezéseket megmásítják vagy egészen elhagyják." Ebből kitetszik a házasemberek eredeti szemérmetes tartózkodása attól, hogy a legények fent körülírt testi igényeiben versenytársaknak tünhessenek fel; szóval *óvják saját családi életük tisztaságát* és jó hírüket. Láttuk, hogy a didergés szereplői is *kizárólagosan* ifjú házasemberekből kerülnek ki, tehát valaha olyanokból, kik esetleg Túladunán révbe jutva, onnan hozott mátkáikat meg is becsülik, és a szabados legényekkel nők dolgában többé közösködni nem kívánnak: sőt a kényes sógorlányt is csak a már *tisztultabb erkölcsü* családokban ajánlják fel.

*

A székely ifjak közül igen sokan találtak szerető marasztalást és családi fészket Dunántúl. Nincs kizárva, hogy olykor ilyen új családok *csoportosultak*, és Dunántúl *székely* telepeket alapítottak.

Láttuk, hogy a székely a korhoz képest vállalkozó természetü volt. A csángók történetéből is van tudomásunk arról, hogy székely telepek századokon keresztül jöttek oda Erdélyből és vissza.[21] A regösének és a Csaba-monda is tanusítják, hogy Erdélyben még sokáig nem jól érezték magukat és vágytak „haza". Látva a regösök sikereit, a dunántúliak nagyobbmérvü müveltségét és boldogulását, s engedve talán a Dunántúlról jött menyecskék noszogatásának is, bizonnyal akadtak egész csoportok, kik atyáik

[19] Munkácsi B. is ugyanilyennek ismeri a votják házas életet a hajadonoknak megengedett féktelen szabadossággal szemben.

[20] Sebestyén Gy. Regös-énekek 315. o.

[21] Domonkos Pál Péter: A moldvai magyarság 1931.

álmát: *a visszatérést* külön településekkel meg is valósították. Ez a Magyarországba való visszatelepülés a későbbi századokban már nem lehetett olyan egyszerű dolog, és az itthoni hatóságoknak is volt a dologba beleszólásuk. A hozzájuk forduló elköltözők számára azonban a török veszedelem előtt az aránylag népes Dunántúlon akadhatott legkevésbbé hely, és így a visszatérőknek valószínűleg be kellett érniök olyan magyar vidékekkel, hol rájuk képességeik, vagy az országnak viszonyai szerint leginkább volt szükség. Ezek a visszatelepedések nem történvén nagyobb tömegekben, és nem is egy időben, könnyen elkerülhették a krónikások figyelmét. Nem csoda tehát, hogy a nagyobbára oklevéltelen 11-ik és 12-ik században ezeknek a telepedéseknek nem maradt más nyoma, mint a sok *Székely*-féle helynév országszerte. Ezekre nézve Sebestyénnek[22] egész külön, ép oly szellemes, mint komplikált elmélete van, melylyel azt kívánja bizonyítani, hogy a „székely" voltaképpen nem is volt népnév, hanem *foglalkozást* jelentő szó. Karácsonyi is abból indul ki, hogy a *székely szláv* szó, mely „útvágót", „útkészítőt" jelent,[23] és így a székelyek hasonló foglalkozású emberekből apránként az egész ország területéről Erdélybe telepített csoportok volnának. Ebből magyarázódnék a magyar nyelvjárásokkal sokban egyező nyelvük, valamint helyneveik is, melyekhez hasonlókat az egész országban tüntet fel igen nagy alapossággal. E helynevek azonossága azonban másként is természetes egynyelvű néptörzseknél; és az nem is lehet másképp, mert e helyek neveinek azonossága nagyobbára ősvallási eredetükön múlik. A kimutatta Erdélyen kívüli (17) „Székely" nevű helyek egyikéről sem tudja állítani, hogy 10-ik századi őstelep lenne; és már a 11-ik századtól fogva is fordulhattak elő visszatelepedések. Ilyenformán mindegyik lehet *visszavándorolt* székelyekről történt elnevezés is.[24] A visszatelepülők közé természetesen vegyülhettek már keleti székelyek is. Az aránylag nagy szám tenné érthetővé azt (l. a jegyzetet is), hogy még a nyu-

[22] A székelyek eredete.

[23] A székelyek eredete és Erdélybe való települése Ak. 1906. Az elnevezés cáfolata: Simonyi Nyr. XXXV. 375.

[24] E helyek közül a Szerém megyei Székelyfalut is ide számítva, hat **Dunántúlra** esik (s valószínűleg regösökből gyült), két Székelytelep esik Pozsony megyére, három Bihar, és 4 Temes megye környékére; 1—1 pedig Szabolcs és Bars megyékre: tehát egy vidékről jött visszatelepedésekre vallanak. A nála felsorolt, korai időből származó nemesi nevek közül, az egyik Zala megyei (1274), a másik ipolyvölgyi (1358).

Thúry J. kimutatása szerint székelyek és székelytelepek voltak a krónikák és oklevelek szerint: Pozsony, Nyitra, Győr, Komárom, Sopron, Vas, Somogy, Zala, Veszprém, Fehér, Tolna, Baranya, Bihar megyékben, stb. és ezeken a részeken a helynevek az **Udvarhely** megyeiekkel (!) egyeznek. (Thúry J. a székelyek er.; idézve Erdélyi L.-nél M. Ny. 23: 186.)

gati székelyek közt is csak olyan gyér emléke maradt a regös-énekeknek. A keleti székelyek közt pedig általában nem terjedt el, mert a regölésnek ez a dunántúli vonatkozású módja semmiképp sem tartozott e vidék népi emlékei közé. Vikár és Sebestyén találtak ugyan némi regösénekmotívumot székely népdalokban, de ezek vagy nyugati székely eredetűek, vagy olyan régibb emlékek lehetnek, melyekből maguk a regösök is merítettek.[25]

Visszatérve ezután egy pár szóval a nyelvi bizonyítékokra is, Erdélyi Lajos székely nyelvjárás-tanulmányainak nagyszerű alaposságára vall, hogy egyik értekezése éppen az „*Udvarhely megyei székelység nyelvi kapcsolatai*"-ról szól (M. Ny. 23: 176), és velem lényegében azonos eredményre jut a nyugati székelységre vonatkozólag: „Nem lehetetlen" úgymond, „hogy *ez a rész* a honfoglalás után való időkben (részben a keleti székely után!) telepedett le a székelyföld *nyugati* részén, s Udvarhelyszéken, Homorod vidékén, a Hargitta alján és Kereszturfiúszéken megőrizte *ö-ző* sajátságait." Továbbá: „Az Udvarhely megyei és *nyugati* magyar *ö-zés, ë-zés* egész egyezésére összevethetni Kriza Vadrózsáit és a dunántúli, különösen Somogy-Baranyai gyüjteséket és a *Regös-énekeket*." (Id. h. 86. o.)

Felmerülhetne az a gondolat, hogy a *keleti székelyek*, akik felé, mint a pogányság mellett még kitartó hitrokonaik felé a dunántúliak szöktek, *nem magyar* hanem *egyéb*, altaji jellegű törzsek voltak, amiknek a székelyeket eddig is sokan tartották. Ez esetben magyar beszédjüket éppen a szomszédságukba került *nyugati székely jövevényektől* kellett volna eltanulniok. A keleti székelység nyelvének sok hangtani és alaktani sajátsága azonban *elüt* a nyugatiak nyelvhasználatától; és az elmondottak után bizonyosnak látszik az is, hogy az atyafiságí vagy törzsi együvétartozás ápolására magukból regös-rajokat nem bocsátottak ki. Mindezekből és magyar ősvallási helyneveik tanulságából arra

[25] A Csángók dalaiban is vannak a regös-énekre valló sorok (Domokos id. m.: 232, 226):

„Voszorhelt van ed ház... abba van ed asztal, abba van ed asztal,
Bánotval teritve,
Bánotval teritve,
Sz azan van ed pahár, sz azan van ed pahár,
Mieregvel van teli, mieregvel van teli..."
„Itt esz ereszkedik ed gyalog öszvenke,
Sz azan ereszkedik ed fejér báránko.
Jobb oldalán vala nyocvan misze gyertyó,
Sz e fejében vala ed sziep feniesz napfén"...
„Mennyei harangok huzatlan szójjanak,
Sz mennyei asztalok teritetlen telnek.
Mennyei poharak tőtetlen tejjenek."

(Szövegvariánsa Krizánál.)

kell következtetnünk, hogy honfoglaláskori *őstelepek*. Viszont a szlavóniai magyarságéval közös selypitésük arra vallhatna, hogy a *csángók* ősibb telepei szintén Dunántúlról (a Dráva-Száva közének ősmagyar törzseiből) szakadtak el, amire e tárgyalás folyamán egy-két feltünő adatból, de különösen nevükből ítélve utalhattam.

•

A Berliner Tageblattnak f. év február 22-iki reggeli lapja „Politik und Blutprobe" címmel vezető helyen, furcsának találta, hogy a székelyek román eredetét vérvizsgálattal akarják bizonyítani. A jelen tanulmány etnográfiai alapon kívánta tájékoztatni az olvasót, e magát „néprajzi" eljárásnak mondó módszer tarthatatlanságáról.

*

DR. S. KALLÓS: Das Rätsel der Regöslieder: I. Ursprung der siebenbürger West-Szekler in den westungarischen völkischen Weihnachtsspielen.

An der Hand der vom Verfasser gepflegten Studien, über die ungarischen Urprobleme: besonders über den ung. Schamanen-Glauben und die Csaba-Sage, war es ihm vergönnt auch in das Rätsel der uralten Regös-Lieder einzudringen. Csaba-Sage und Regös-Lieder entspringen ein und demselben Stamme. Die ursprüngliche Form der völkischen Csaba-Sage ist uns nicht in der Hunnen-Kronik, sondern in der Fassung des Anonymus erhalten geblieben. Das eigentliche Leitmotiv dieser Sage ist die S e h n s u c h t nach den, zur Zeit der Bekehrung des Volkes (11. Jh.) von den Westungarischen (pannonischen) Sippen ausgeschiedenen, und zu den siebenbürgischen, ungarischen Glaubensgenossen geflüchteten West-Szeklern. (Kom. Udvarhely und Maros-Torda.) Gleich in den ersten Jahren kamen j u n g e Leute scharweise zu den westung. Sippen zurück, um dort an den Mädchen-Festen ihre Rechte auf die, nach uralischer Sitte, geschlechtlich völlig freien jungen Mädchen zu behaupten. Die Analogie zu den, im Regös-Liede enthaltenen diesbezüglichen Motiven, wird aus den Gebräuchen der noch heute heidnischen Wotjaken genommen (Munkácsi und Wasiljew). Die jungen Gäste wurden mit stürmischer Freude, auf alte heidnische Art empfangen, bewirtet und reich beschenkt entlassen, in der Hoffnung eines Wiederkommens im nächsten Winter. Viele blieben aber in den Familien zurück (vgl. das oft rückkehrende Wagenknecht-Motivum); andere wurden auf festlich gezierten Wagen, oft schon als Ehemänner und Schwäger pannonischer Töchter (mit diesen) in die ferne Heimat gefördert. (Wagen-Motivum.) Die ledige Schwägerin wurde samt ihrem Wagen und reicher Mitgift, die von westlich vorgeschrittener Kultur zeugt, gleich nach der Rückkehr zum heidnischen Frühling-Feste (Ostern), in den wohlhabenden Familien der Westszekler angeboten. Die Erinnerung an solche Heimfahrten und an die Ankunft dieser reich ausgestatteten Damen ist noch in dem siebenbürgischen Volksgebrauch des Zitterns (didergés) unverkennbar vorhanden. (Gleichfalls Kom. Maros-Torda; Zeremonie junger Ehemänner bei Wohlhabenden.)

Das „Zittern" (vor Kälte) auf der langen Reise ist auch ein charakteristisches Motiv in den w e s t u n g. Regös-Liedern. Die immer wiederkehrenden Zeilen vom f e r n e n k a l t e n, schneeigen Lande, sind eine alte geografische Bezeichnung für Siebenbürgen (Havasország: Schnee-

bergland; vgl. Havasalföld: jenseits Siebenbürgens: Rumänien). Von der Csatárer Kirche (und anderen) wird in den Liedern in bedingender Art gesungen: sie könnte „unser Haus", der Altar „unser Tisch", das Meszgewand „unser rituelles Tuch", der heilige Kelch „unser Becher" sein. Alles heidnische Zeremonien-Objekte, und hinzuverstehen war: wenn wir uns nicht allzufrüh von der Heimat und dem Christentum losgerissen hätten. Die Bekehrung zum Christentum der Abtrünnigen liesz nicht lange auf sich warten, und viele Zeichen (auch der Name) deuten dahin, dasz der Kern der heutigen Moldauer Ungarn (Csángó), bei dieser Gelegenheit der Heimat verlustig wurde. Auch sie trugen aber die Keime des westlichen Christentums mit sich, dem sie seit ihrer Bekehrung, stets treu blieben. Sogar das Wort Erdély (Siebenbürgen, auch: Csik) kommt in den pannonischen Regös-Liedern zum Vorschein (árdel: breite, westung. Aussprache des Wortes). Aehnliche Merkmale sind noch u. a. das Sankt Stephans-, und auch das „Teufels"-Motiv. Die Ansiedelungsverhältnisse Pannoniens sind durch, an Ungarn verheiratete latei-nische und bayerische Frauen gegeben (olasz, német), die dem Heidentume wenig befreundet gegenüberstehn. Von slavischen Siedelungen weisz das Lied freilich nichts: sie waren eben nicht da. Die Untersuchungen Erdélyi's und Thúry's betreffs der Identität der westszeklerischen und westung. Dialekte und Ortsnamen, stimmen mit diesen Untersuchungen höchst passend überein. Die in Ungarn nachgewiesenen Szekler-Siedlungen, bisher als Ausgangspunkte der sieb. Szekler selbst behandelt, sind im Gegenteil: Rücksiedelungen von Szeklern nach dem Westen, ganz im Sinne der jahrhundertelang gehegten Sehnsucht.

Szombathelyi órásmesterek.

Írta: HORVÁTH TIBOR ANTAL.

A XVI—XVIII. sz. városai nagy gondot fordítottak toronyórájukra, a város órájára. Szombathelyen is volt ilyen „város órája", úgy látszik már a XVI. század óta.[1] Ez a toronyóra 1769-ben már általános javításra szorult, melyben lakatos, tislér, képíró, sőt ötvös is vett részt, — a mutatókat kellett újra aranyoznia — de valami órásnak is volt vele dolga. Ez az órás talán König Ferenc (németújhelyi óracsinyáló) volt, akinek a város 1767. őszén reményt nyujtott, hogy polgárává felveszi, de kikötötte, hogy „a Város tornyában levő Órához helyessen lásson, azt igazéccsa és helyes gongyát visellye".

A közel kétszázéves toronyóra azonban hamarosan újra elromlott.

„Mivel a piarczi tornyunkban levő Óránk régességére való nézve annyira ell romlott, hogy azt reparáltatni haszontalan volna és nehezzen lehetne, a Kőszöghi Órás Mesterrel uy fertál ütő, hat Mássát kivántató óránknak meg csinyáltatása véget négy száz harmincz foréntban meg alkudott"[1/a], jelenti a becsületes város bírája 1782. jan. 12-én az egybegyült szenátoroknak.

A kőszegi órás, Kestler Sámuel[2] — valószínűleg az

egyetlen kőszegi órás, mert csak kőszegi órás néven emlegetik — a toronyórát „majd négy Mássával nagyobbra csinyálta", mint a szerződésben benne volt, de jótállást is vállalt. Az új órában azonban valami „szerszámocskák" hamarjában eltörtek, megjavítását már a helybeli órásra[3] bízhatta a város, mert közben polgárrá avatta az első „óra csinyáló mestert", aki hozzánk Bécsből jött. Szívesen látták, bizonyos polgári terhek alól felmentették, a város órájának kezelését szerződésesen rábízták az új polgárra, az 1782. jún. 1-én „fel hütözött" Pösell Ferenc Mihályra.[4]

1792-ben már órásokat[5] emlegetnek, kiknek érdekét sérti, hogy egy helybeli kereskedő kismartoni órások munkáit árusítja; tényleg ez időtájban ketten, 1814-ben,[6] 1828-ban[7] és ettől kezdve — úgy látszik a céhrendszer eltörléséig — többnyire három órás van.

Az első mesterek a lakatosok céhébe tartoztak. Onnan a három órásmester és a két bádogos 1829-ben kivált,[8] a felsőbbség engedelmével új céhet alkotott, melyhez az aranyművesek[9] is (az oklevél ezüstművest mond) csatlakoztak.

Összes mesterünk idegenből, a német birodalomból vagy az osztrák császárság területéről vándorolt be, természetes tehát, hogy ha szignálják munkáikat, ezt németül teszik. Ezért csak ott közlöm a mester jegyét, ahol latin, magyar, vagy esetleg keverten német és latin nyelvet használnak.

Ami a mester neve írását illeti, úgy írom, ahogy óráján használta a nevét, mert a levéltári bejegyzések, anyakönyvi adatok, sőt saját aláírásaik is nem egyszer eltérnek ettől, vagy legalább is nagy következetlenséget mutatnak.

1. **Pösell Ferenc Mihály.** 1782—1810.
Bécsi születésű (1747), 1782. jún. 1. óta[10] szombathelyi polgár, a város órájának kezelője haláláig, 1810. jan. 7-ig.[11] 63 éves korában húnyt el. Mindaháromfia apja mesterségét folytatta. Ismert munkái:
   1. Késő barokk álló óra, rézlappal. Özv. gr. Draskovics Pálné tul. Gyöngyösszentkereszt.
   2. Álló óra, késő barokk stílusban, a Szombathelyi Múzeumban.

2. **Czách Ignác.** 1792—1798.
A tiroli születésű (1750) óráslegény 1790-ben[12] már Szombathelyen van, de nem siet iratait bemutatni a tanácsnak, úgy hogy csak 1792. dec. 1-én tehette le a polgári eskűt.[13] Akkor már tagja volt a lakatos céhnek, ahová akkor az órások is tartoztak. A nős, garázda és részeges mester 1798. márc. 13-án halt meg 48 éves korában.[14] Özvegye a műhelyt fenntartotta 1801-ig, mikor is segédjéhez, Gohm Márkushoz ment férjhez.[15] — Egyetlen munkáját sem ismerem.

3. **Feik Ferenc.** 1801—1805.
1801-ben, mint vidéki mester, a soproni[16] órás céh tagja. 1805 okt. 8-án, mint özvegyember,[17] újra házasodik Szombathelyen. Akkor Óperinten lakott. Ennél többet sem a levéltár, sem a halotti anyakönyvek nem tudnak róla, de kétségtelen, hogy 1814-ben már nem lakott[18] Szombathelyen, ahonnan valószínűleg még 1810 előtt elköltözött.
Egyetlen ismert — korai empire stílusú — órája a Szombathelyi Múzeumban.

4. **Gohm Márkus.** 1801—1810.
1772 körül született. Mint özv. Czách Ignácné legénye

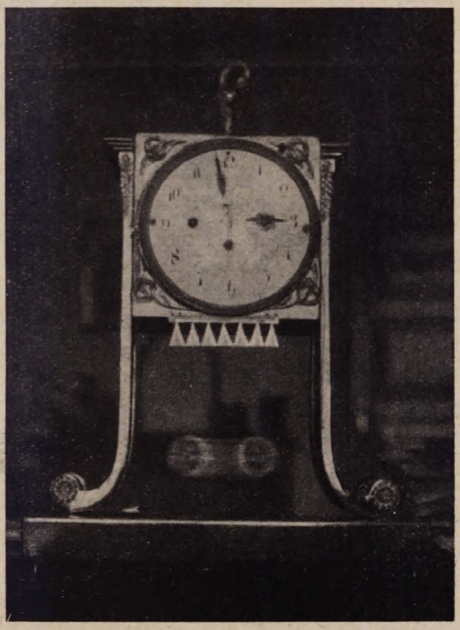

Markus Gohm in Steinamanger (Németh Károly tulajdona Kőszegen).

(tehát 1798-ban) került Szombathelyre, ahol 1801 folyamán nőül[19] vévén az özvegyet, polgárjogot nyert, 1801. dec. 12-én.[20] Inasa — Sieghard Ferenc[21] — nyolchónapi tanulás után Kőszegre szökött, Heinbach óráshoz szegődött, majd onnan Bécsbe menekült volt gazdája elől, aki ott már nem találta érdemesnek utána nyomoztatni, de kártérítést kért és kapott inasa családjától. „Minthogy itt az órás mestersége után nem élhetett, kéntelenéttetett más Városban lakását venni“[22] s 1810. júl. 11-én Szombathely város 1810. jún. 9. kelt bizonyítványa alapján —

Zágrábban[23] érdeklődött, letelepedhetik-e. További sorsa bizonytalan, de úgylátszik Pakson[24] is megfordult.

1. Korai empire órája Németh Károly tul. Kőszegen.
2. Barokk szekrényes óra áttört rézlappal, Seebach Matild bárónő tulajdona, Rábahidvégen.

5. **Pösell Mihály.** 1806—1817.

Az első szombathelyi órás egyik fia. Bécsben tanulta mesterségét.[25] 1806-ban már itt van s kéri a várost, vegye fel polgárának.[26] Többszörösen összeütközésbe jut céhével — a lakatosokhoz tartoznak ekkor még az órások — s engedetlensége miatt meg is bírságolják.[27] 1817. szept. 11-én 37 éves korában meghalt.[28] Özvegye „minthogy már 14-ik hete leszen, hogy az Istenben boldogult férje halála után" özvegyi sorban nyomorog, tehát már dec. 9-én azzal a kéréssel fordult a tanácshoz, engedje meg, hogy fenntarthassa üzletét és segédül fogadja Köpfer Jánost.[29] 1820-ban újra férjhez ment — egy nála 20 évvel fiatalabb óráshoz — Teinitzky Vencelhez.[30] — Egyetlen munkáját sem ismerem.

6. **Pösell Ferenc.** 1810—1819.

Az előbbi testvére, az első szombathelyi órás fia. Apja halála után a város órájának hivatalos gondozója, s mint ilyet 1813—1819 között sokszor[31] emlegetik. Ekkor eltűnik Szombathelyről, s csak József bátyja halála után, 1833-ban jön vissza segédnek, az özvegy mellé. Maga is nős; meghalt 1843 előtt, mert akkor már özvegyét emlegetik.

Egy munkáját sem ismerem.

7. **Köstler János.** 1813—1858.

Kismartoni órás dinasztiának tagja. Kismartonban született 1779-ben.[32] Apja, szintén János, az Esterházy herceg udvari órása és a szombathelyi székesegyház órájának mestere[33], testvére József[34] Kismartonban órás (meghalt 1836 előtt), nagybátyja vagy idősebb unokatestvére Kestler Sámuel[35] kőszegi órás, maga pedig a Batthyányak udvari órása Rohoncon, 1807—1813 között.[36] Mint rohonci lakos, akit Szombathelyen már ismernek, kéri felvételét a város polgárai közé. A nőtlen, írástudó, r. k. vallású mester a polgár taksát „in summa 38 frt. 50 kr. kifizetvén, Concivilitasra meg hütöztetett" 1814 okt. 22-én.[37]

Ettől kezdve sűrűn emlegetik a városi akták. A jómódú mester — saját házában lakott, a 312. sz. alatt — 1847. okt. 21-én a polgári ispotály tornyába órát[38] ajándékoz, majd mivel a kevés hozzáértéssel — lakatosokkal — felállíttatott óra nem jól jár, 1849-ben saját költségén[39] meg is javíttatja. Meghalt 1858. okt. 14-én 80 éves korában.[40]

Úgy látszik, két keresztnevet viselt, — Jánost és Ferencet — mert 1847 után mindkét néven emlegetik.[41]

Csupán három munkáját ismerem:

1. 1807—1812 közt, még Rohoncon készült; barokk stílusú, tetején alabástrom mellszobrocskával,
a Szombathelyi Múzeumban.
2. Kockaalakú talpazaton gulaszerű óra, melynek óralapja az ingán van, a felette levő képen a szemek ki vannak vágva, s a szemek az inga rudjára erősítve, úgy hogy a fiatalember az inga mozgása szerint pislog. A kép felett keretes mezőben vers. Signaturája: Johann Köstler in Sabaria.
Wälder Gyula műegyetemi tanár tul. Bp.

Johann Köstler in Sabaria 1821. A csornai prépostságé.

3. Feketés faóra, sárgaréz veretekkel. A 8—7—6—5—4. számok között Johann — Köstler — am Stein — am Anger —; felirata szerint 1821-ben készült. Mölker Sándor prem. kanonok vette 1821-ben. Jelenleg Csorna, prépostság.

8. **Pösell József.** [41]/a. 1820—1832. (1845)
Az első szombathelyi órás fia, Mihály és Ferenc testvére. 1790-ben született Szombathelyen, 1820-ban házasodott. Csak 1814 után jött vissza Szombathelyre, s itt dolgozott 1832-ben — két évi betegeskedés után hektikában bekövetkezett — haláláig. Özvegye még az nap, márc. 15-én adóelengedésért fordul a városhoz, utóbb a város segé-

nyeinek kijáró természetbeni támogatást élvezi, majd 1833 máj. 11-én kéri a tanácsot, „Órás mesterségének folytatása és Órás czimere ki függesztése neki ujabban meg engedtessen", mert így fenn tudja tartani családját, tud adót fizetni, de meg segédje is szombathelyi órás és polgár lenne, férjének testvére, aki „nála mint legény kivánna maradni." A város ezt „magistratualiter" meg is engedte azzal a megjegyzéssel, hogy ehhez úgy is joga volna. 1843 után üzletvezetője Palla lett.

9. **Teinitzky Vencel.** 1822—1840.
1789-ben született Prágában, 1820-ban elvette a nála húsz évvel idősebb Czinner Teréziát, Pösell Mihály özvegyét.[42] 1822-ben, mint a lakatos céh tagja, kérte felvételét a polgárok közé[43], de csak 1823 aug. 27-én tette le a polgártaxa hátralékát és a polgári eskűt.[44] 1840. nov. 7-én halt meg.[45]
   1. Oszlopos órája — aranyozott faszobrocskákkal — a Püspökvárban, Szombathelyen.
   2. Fali órája, ingája regulátorral, Horváth Vidor főv. tanácsjegyző birtokában, Bp.

10. **Strasser Nep. János,** 1832—1867.
az azonosnevű szombathelyi polgár és sebészorvos fia. Az 1808-ban született r. k. óráslegény 1832. dec. 12-én arra kéri a tanácsot, nevezze ki a város órásmesternek, mert mesterségét már kitanulta. A város az óráscéhhez utasítja, mert a városban „több órásmesterek volnának."[46]

A céh fel is vette, de Strasser nem sietett megszerezni a polgárjogot. Ezért a város 1839-ben felszólítja, „hogy városi polgárságra már egyszer a díjnak letétele mellett esküdjön fel vagy pedig a mestersége folytatása végett hónaponkint a városi Domesticus Cassába 30 krt. w. fizessen."[47]

1841 végén le is tette a polgári eskűt, mint órásmester és „fuvarmányos"[48], akit Biberachhoz fűzött valami rokonság, mert onnan rendszeresen kapott — város közvetítésével — pénzeket.

1848-ban már „egyedül fuvarozásból tengeti életét"[49], fekvő vagyona nincs; 1849-ben Sopronban[50] — nem tudom miért — letartóztatják, majd kiszabadulása után visszajön Szombathelyre, ahol haláláig folytatja órásmesterségét. Meghalt Bécsben, 1867. dec. 3-án.[51]

Egyetlen eddig ismert órája — keretes óra, aranyozott — dr. Schmidelius Jenő ügyvéd, birt. Szombathelyen.

11. **Palla János Tamás.** 1845—1858.
Agaiban, Tirolisban született (1819). 1843-ban — Pösell Ferenc halála után — özv. Pösell Józsefné üzletvezetője.[52] 1845 óta az óráscéh tagja és szombathelyi polgár.[53] 1858.

szept. 14-én halt meg. Szombathelyen 287. sz. alatt lakott,[54] Ismert munkái:

1. Keretes fali óra, aranyozott fa. Dr. Dános József tul. Szombathelyen.
2. Fali óra „Palla János, Szombathelyen" felirattal. Premontrei rendházban, Szombathelyen.
3. Oszlopos óra, hiányos szerkezettel, magyar signaturával. Műkereskedésben, Szombathelyen.
4. Álló óra, alabástrom oszlopokkal, tetején Zrinyi Miklós bronz alakjával.[55] Dr. Országh Lászlóé, Szombathely.

12. **Körner János.** —1849.

Óperinten lakott, 61 éves korában halt meg 1849. nov. 6-án.[56] Mikor került Szombathelyre, nem sikerült megállapítanom. — Ismerem:

1. Oszlopos óráját. Dr. Bauer Jenő ügyvéd birt. Szombathelyen.
2. Egy órájának zománcozott számlapját, a Szombathelyi Múzeumban.

13. **Stuhl Márton.** 1871 — kb. 1900.

1871-ben kér letelepedési engedélyt és iparigazolványt.[57] A század utolsó éveiben halt el.[58] — Csak fali óráját ismerem:

1. A szombathelyi zálogházban.
2. Dr. Knébel Kornél ügyvéd birtokában, Szombathelyen.

14. **Krabak Károly.**

Mikor került Szombathelyre, nem tudom, de 1866-ban itt nősült s a köv. évben is itt lakott. Akkor 33 éves, r. k. vallású mester volt.[59]

15. **Brändel Gáspár.**

Így írja alá magát Szombathely városához intézett kérvényében. Munkáin — egy bécsit és két szombathelyit ismerek — a Brandl nevet használta.

Debreceni születésű órás, aki 1798—1820 között a bécsi[60] óráscéh tagja és bécsi lakos (Auf der Wieden, in der alten Mühle no. 456, I. Stock). 1818. jan. 6-án honvágytól hajtatva — legalább is azt írja — fordul Szombathely városához, kéri, vegye fel polgárának. Büszkén jegyzi meg, hogy tudja a mesterségét úgy, mint bárki, sőt olyan órát is fog bemutatni, amilyet egy bécsi mester sem tud csinálni.[61] A város kitérő választ ad. Többet nem találtam említve az egykorú iratok közt, de maradt fenn két órája is, Szombathelyről jelezve. Az egyik 1. skelette, mely Bécsben került aukcióra a Dorotheumban, azonos lehetne az említett művészi órával;[62] 2. a másikat Csányi Károly, az 1925. évi órakiállítás katalógusában 1835—40 közti időre teszi.[63]

Mivel kétségtelen, hogy 1828-ban nem lakik Szombathelyen, csak élete utolsó éveit tölthette itt, de ennek írott bizonyítékát nem találtam.

16. **Götz Mihály**

óráslegény 1814. nov. 2-án azzal a kéréssel fordult a tanácshoz, vegye fel polgárának és fogadja be az óráscéhbe. Az óráscéh, melynek akkor három tagja volt, ellenezte az új órás befogadását, a város tehát elutasítja Götz kérését azzal a megokolással, „minthogy ezen privil. Szombathely Várossában az Órás Mesterek a publicumra nézve e mastani környüállásokban és sanyaru drágaságban elegendő számmal volnának, de egyéberánt a mult esztendőkben inném Gohm Márkus órás is azon okból, minthogy itt az órás mestersége után nem élhetett, kéntelenéttetett más Városban lakását venni, ha még több órásmesterek bé vétettetnének, elegendő subsistenciájok nem lévén, még a publicumnak is terhére és talán sokaknak érzékeny károsittatására lehetnének, azon fölüll az Instans tehetsége és maga viselete még ismeretlen lévén, ebbeli kérelme félretétetik."

Götz tehát a megyéhez fellebbez, mely 1814. dec. 2-án tartott kisebb gyűlésen utasítja a várost, hogy a könyörgőt vegye fel. A megye döntése után Götz — valószínűleg január végén — újra a városhoz fordul kérésével. Miután a város őt nem ismeri, elmondja, hogy bátyja bécsi polgár és órásmester, őmaga egy kőszegi leány jegyese és legutoljára Uhl György soproni órásnál dolgozott kilenc hónapig, mint mellékelt 1815. jan. 12-én kelt bizonyítványából kitűnik.

A város tehát nem tudván kitérni, kilátásba helyezi, hogy ha a taxákat lefizeti, hajlandó felvenni polgárának és ha remekét a céh elfogadja, a céhbe is beléphet.[64]

Götz érezte, hogy legalább is a remekléssel baj lehet, úgy látszik lemondott arról, hogy itt legyen mester, mert többször nem találkozunk nevével a jegyzőkönyvekben.

17. **Payer Antal.**[65]

1808-ban említik a Bécsben tartozkodó idegenek összeírásában, mint szombathelyi származású 26 éves óráslegényt. Egyébként ismeretlen.

18. **Köpfer János.**

Danzigi születésű (1787), ev. vallású. Nyitrán Josephus Flory Kleinuhrmachernél dolgozott 1809-ben[66], még ugyanazon év nyarán Temesvárra került, ott dolgozott kilenc hétig Kresztics János órásmesternél[67], majd Győrbe vándorolt[68], s onnan jött Szombathelyre, 1817 őszén az akkoriban megözvegyült Pösell Mihályméhoz, segédnek. Maga az özvegy kéri a tanácsot, 1817. dec. 9-én, vegye fel legényét, aki hajlandó katolikussá lenni, szülőföldjén

örökség is vár rá, s már tíz éve Magyarországon él, a céhbe és fogadja be polgárának.[69] A városi jegyzőkönyvekben nincs nyoma az elintézésnek, de bizonyos, hogy Köpfer, — akit egyébként ciril bizonyítványa Kaevernek, az özvegy beadványában Kevernek, nyitrai és győri iratai Köpfernek neveznek — 1820-on túl semmi esetre sem maradt Pösellné szolgálatában, mert akkor az ismét férjhez ment, s új férje is órás volt, Teinitzky Vencel.

19. **Geist Ferenc.**
Nőtlen óráslegény. Meghalt: 1840. dec. 28-án.[70]

20. **Wolf Ágoston,**
berlini születésű, nőtlen óráslegény. Meghalt: Szombathelyen 1847. dec. 11-én hatvan éves korában.[71]

21. **Sieghard Ferenc.**
Órásinasa volt nyolc hónapig Gohm Márkusnak, tőle Kőszegre szökött Heinbach óráshoz, onnan még tovább Bécsbe. Szülei Szombathelyen laktak.[72]

A céhek ideje eljárt, elhaltak már az utolsók is, akik még a céhben tanultak. Egy hosszú századból 15 mester, néhány legény és inas neve, meg az a néhány óra maradt csak meg, amit fel tudtam kutatni.

Pedig óracsinyálók, — a maguk véleménye szerint — művészek voltak; ma konstruktőrnek mondanók őket, szemben a ma órásával, aki a gépnek-órának nem teremtője, csak szolgája, aki tisztogat, javít és igazgat rajta, de alkotni már nem tud.

*

[1] Prot. 16 $^{13}/_{16}$. A város óráját javíttatják 1614. Katalin napján.
[1]/a Szombathelyi városi lev., Prot. 1781/84. 108.
[2] Egyszer névszerint is említik: Prot. 1781/84. 209.
[3] 1783 okt. 11. „az órában némely szerszámocska eltörött, mellyet az itt való Órás reparált, holott a küszeghi órásnak Contractus szerént azon hibát kelletett volna helyre hozni." Prot. 1781/84. 334.
[4] Prot. 1781/84. 169.
[5] 1792. dec. 15. „ell végeztetett, hogy Ord. Biró Uram irtt Andoh Szabó Györgynél lévő Órákat Sequestrum alá vévén, a dolgot investigálja." Prot. 1791/93. 530.
[6] fasc. 141. n. 48. Pösell Mihály, Pösell Ferenc és Köstler János.
[7] fasc. 160. n. 109. Köstler János, Teinitzky Vencel és Pösell József.
[8] 1828. okt. 18. kéri a kiválást az előbb felsorolt 3 órásmester és Pircher József, meg Rosenberg József bádogosok. (fasc. 160. n. 109), 1829. Szt. Iványó 13 meg is kapják a maguk külön céh commissariusát. Prot. 1828/29. 184. sz. Vármegyei lev. 1829/312. sz. és 1828/2947. sz.
[9] „Innung der bürg. I. Goldarbeiter, Spengler und Uhrmacher" állít ki bizonyítványt. Fasc. 177. n. 133.
[10] Prot. 1781/84. 169.
[11] Főplébánia, Lib. mortuorum.
[12] Prot. 1788/91. 467, 495, 576, 621, 1791/93. 45, 68.
[13] Prot. 1791/93. 117.
[14] Prot. 1796, 268; Főplébánia, halotti anyakönyv.

[15] Prot. 1800/802. 218.

[16] Vasi Szemle, I. 348 (Csatkai Endre: Vasmegyei régi órásokról).

[17] Főplébánia, Lib. Copulatorum.

[18] Fasc. 141. n. 48 (1814) három mestert említ: Pösell Mihályt, Pösell Ferencet és Köstler Jánost.

[19] Főplébánia, Lib. Copul.

[20] Polgárságért folyamodik: 1801. ápr. 1 (Prot. 1800/802. 218.), megkapja: Prot. 1800/802. 371.

[21] Fasc. 130. n. 124. (1808).

[22] Fasc. 141. n. 24 írják ezt róla 1818. nov. 2.

[23] Fasc. 132. n. 2. „Marcus Gohm, cives et horologiarius Sabariensis, pro defigendo hic loci domicilio et exercenda arte sua horopaeal recurrens, ad id, an idem sufficientem pro exercenda arte sua fundum habeat, legitimandum inviatus est". Zágráb,1810. júl. 11.

[24] Fasc. 132. n. 88. (1810. okt. 8.)

[25] Fasc. 124. n. 294. (1803) és fasc. 129. n. 6.

[26] Prot. 1806/7. 196.

[27] Fasc. 137. n. 42. (1813. márc. 25.) és Prot. 1812/13. 295 (márc. 27.).

[28] Főplébánia, Lib. mort.

[29] Fasc. 144. n. 153.

[30] Főplébánia, Lib. Copul.

[31] Prot. 1813/14. 136, 1814/16. 487, (1815), fasc. 144. n. 86 (1817), Prot. 1818/1820. 320 (1819. jan. 16.).

[32] Vasi Szemle, I. 348.

[33] Folyamodványában írja: „Hat mein Vater fürstlich Ezterházyscher Hofuhrmacher die Ehre Sr. Hochw. des, Herrn Bischofs auf die hiesige Domkirche die darauf kommende Uhr mit besonderer Mechanik und ausgezeichneten Kunstfleis zuverfertigen." Fasc .137. n. 1.

[34] Vasi Szemle, 1934. L. 348.; halála idejéről: Prot. 1836/37. 326. sz. (1836. okt. 8.)

[35] A szombathelyi városi óra mestere.

[36] Folyamodványának aláírása: J. K., Hofuhrmacher des Grafen Badhyani zu Rechnitz. Fasc. 137. n. 1.

[37] Prot. 1814/16. 5.

[38] Prot. 1847/48. 611. sz.

[39] Prot. 1849/50. 848, 871. sz.

[40] Főplébánia, Lib. Mort.

[41] Pl. a városi jegyzőkönyv (1847. okt. 21.) említi, hogy a polgári ispotály tornyába órát ajándékozott Köstler Ferenc; ugyancsak a jegyzőkönyv mondja (1849. nov. 17.), hogy „az ispotálynak általa ajándékozott órát" saját költségén javíttatja meg Köstler János. Vagy Köstler Jánosné, Bauer Terézia; meghalt 1847. máj. 14 „vidua horopaeali" (Főplébánia), u. a. 1847. március 1-én kelt végrendeletét Köstler Ferencné néven írja alá. (Végrendeletek: 941. sz.)

[41]/a Házassága és hálálára: Főplébánia; az özvegyre: Prot. 1832/33. 132. és fasc. 164. n. 29.; az új műhelyre: fasc. 165. n. 20. (1833. máj. 11).

[42] Főplébánia, Lib. Copul.

[43] Prot. 1822/23. 15.

[44] Prot. 1823/24. 90.

[45] Főplébánia, Lib. mort.

[46] Prot. 1832/33. 333.

[47] Prot. 1839/40. 149. 1839. Szt. Mihály hó 18-án.

[48] Prot. 1841/42. 231. (1841. okt. 23.)

[49] Prot. 1847/48. 1261. sz. (1848. máj. 20.)

[50] Prot. 1849/50. 319. (1849. júl. 24.)

[51] Elnöki iratok. 1867. 380. sz.

[52] Fasc. 175. n. 253.

[53] Hogy remekelt, bizonyítja az óráscéh „Innung der bürg. I. Goldarbeiter, Spengler u. Uhrmacher"; az órások részéről aláírva: Johann Köstler, Uhrmacher. (Fasc. 177. n. 133.); és fasc. 186. n. 1460.

[54] Főplébánia, Liber Mort.

[55] Szombathelyi Művészettört. és Kultúrtört. Kiállítás tárgymutatója: III. terem. 18. sz.

[56] Főplébánia, Lib. Mort.

[57] Tanácsi iratok, 1871. 289. Csak a Mutató említi, az eredeti iratok hiányzanak.

[58] Városi anyakönyvi hivatal csak felesége halálát említi: 1895-ben volt 71 éves. Férje utóbb állítólag öngyilkosságot követett el.

[59] Főplébánia, Lib. Copulatorum és 1867: Lib. mort.

[60] Vasi Szemle, 1934. 349. 3. jegyzet.

[61] „Wohlgebohrner Hochzuverehrender Herr! Vergeben Euer Wohlgeboren, dass ich mich erkühne, an Sie unbekannter Weisse zu schreiben und Ihnen mit einer Bitte lästig zu seyn, deren Gewährung mir Ihr allgemein geschätzter biederer Charakteuer (?) Bürge ist und deren Inhalt darinn besteht, dass ich Sie um gütige Aufnahme als Uhrmachermeister in Ihrer königl. Freystadt, daselbe von Wien nicht sehr entfernt ist, um die Materialien von erster Hand erhalten zu können, geziemend ersuche, ich würde wie gesagt, nicht so frey seyn, deren Verwendung in Anspruch zu nehmen, wenn mir nicht ein meiniger guter Freund und Landsmann, der geistliche Herr P. Michael Hutter von Csorna hiezu Muth einflöste und sein Vorwort bey Ihnen für mich einzulegen versprach. Nicht Mangel an Verdienst, sondern Sehnsucht nach meinem Vaterlande Ungarn, um diesen mit meinem Kenntnissen nützlich seyn zu können, ist die Triebfeder, die mich als einen mehrjährigen Meister Wiens nöthigen, solches zu verlassen. Da ich schon von mehreren Jahren von dem Magistrate meiner Vaterstadt der königl. Freystadt Debrezin, als auch Herrn Grafen von Reday (!!) zu Grosswardein eingeladen wurde, mich sesshaft zu machen. Ich glaube ohne ruhmredig zu seyn, alles jene in meinen Kunstfache leisten zu können, was ein Meister aufzuzeigen vermag und werde zu dem Ende wenn ich die Ehre Haben werde, Euer Hochgeboren persönlich meine Hochachtung zu zollen, einige Uhren vorzeigen, unter diese aber eine, desgleiche Wien sich von keinen Meister zu erfreuen hatte. In Erwartung, dass diese meine Bitte von Euer Wohlgeboren gütig aufgenehmen und ich bald mit einer gütigen Rückantwort beehret werde, verharre ich mit ausgezeichneter Hochachtung Euer Hochgebohrn! Gehorsammer Diener Kaspar Brändel bürgerl. Uhrmachermeister wohnhaft auf der Wieden in der alten ... mühle No. 456. in 1-sten Stock." Fasc. 144. n. 203.

[62] Vasi Szemle, 1934. 349.

[63] Régi órák kiállítása. Bp. 1925. 40. sz.

[64] Az összes iratok: fasc. 141. n. 24.

[65] Fasc. 130. n. 79., az előző évben nem volt Bécsben: fasc. 131. n. 31.

[66-69] Mindez az özvegy folyamodványában és mellékleteiben: fasc. 144. n. 153. Kresztics bizonyítványa szerint 1809. aug. 23—okt. 25-ig szolgált nála a régi naptár szerint.

[70] Főplébánia, Lib. Mort.

[71] Főplébánia, Liber Mort

[72] Fasc. 130. n. 124. (1808).

TIBOR ANTON HORVÁTH: Szombathely's Uhrmacher.
Auszug. Der erste Uhrmacher lässt sich im letzten Viertel des XVIII. Jahrhunderts in Szombathely nieder. Später ist das gleichzeitige Wirken von vier oder fünf Meistern nachweisbar. Ursprünglich der Gilde der Schlosser angehörend bilden sie am Anfang des XIX. Jahrhunderts mit den Goldschmieden und Spenglern eine gemeinsame Gilde; fast alle waren aus Österreich oder aus Deutschland eingewandert.

Gáyer Gyula adatai Sopron vármegye flórájához.

Írta: Dr. KARPATI ZOLTÁN.

Gáyer Gyula botanizáló útjain igen gyakran kereste fel Sopronmegyét is s megfigyelései eredményeit Gombocz Endre „Sopronmegye növényföldrajza és flórája" c. munkájában széljegyzetek alakjában feljegyezte. Halála után ez a könyvpéldány Domokos János kertészeti tanintézeti előadó úr birtokába került, aki azt az adatok összeállítása céljából a legnagyobb készséggel rendelkezésemre bocsátotta. Mikor a könyvet átlapoztam, egy egész sereg igen érdekes feljegyzést találtam, amelyek megőrzése és megörökítése a magyar flórára nézve nyereséget jelent.

Adatainak legnagyobb része Sopronmegye területén belül növeli egy-egy új lelőhellyel a már Gombocz által megadottakat, de vannak olyanok is, amelyek az említett munkában hiányzanak, tehát újak a megye flórájára. Ezeket *-gal jelöltem meg.

Találunk még néhány feljegyzett irodalmi adatot és nomenklaturai kiigazítást is.

A lánzséri adatok legfontosabbjait Gáyer közölte ugyan egy jegyzet alakjában „Vasvármegye fejlődéstörténeti növényföldrajza és a praenorikumi flórasáv" (Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesülete és a Vasvármegyei Múzeum I. Évkönyve. 1925. pag. 7.) c. munkájában; a felsorolásban azonban a teljesség kedvéért ezeket is meghagytam.

Jelöléseket és feljegyzéseket a növényföldrajzi részben is találunk, ezeket azonban Gáyer fentidézett munkájában részletesen feldolgozta, s ezért, miután csupán növényföldrajzi jelentőségük van, nem sorolom fel őket.

Az alábbi felsorolás idézőjel közt lévő szövege teljesen megegyezik Gáyer eredeti feljegyzéseivel, a többi pedig vagy Gáyer által is megerősített előfordulás, vagy pedig saját megjegyzésem.

*

Abies alba Mill. „A lánzséri várhegyen pompás őserdő (az Újtelekre levezető oldalon) s az É.-i oldalon is eredetileg valószínűleg ilyen volt, de itt ma *Pinus*-szal vegyül."

Hierochloe australis Röm. „Répcebónya."

Lolium remotum Schrank. „Répcebónya."

Carex flacca Schreb. „Lánzsér, Judensteig, erdőben."

*„*Carex Fritschii* Waisb. Klastrom, Kethely, (Waisb. Ö. B. Z. no. 4. separ. p. 3.)"

Arum maculatum L. Sopron „*immac., Harka (immacul.)*"

Scilla bifolia L. „Harka (sok!)"

Allium ursinum L. „Rákos és Balf között tölgyesben (Schurmann Szörény gimn. bencés tanár) feltünő előfordulás, de azok után, ahogy Schurmann a megtalálást előadta, nem kétséges."

*„*Ornithogalum pyramidale* L., lóhervetésekben Sopronlövő és Nemeskér között a vasút mentén (a vonatból 1922. VII. 2.)" — Ez a növény újabban Sopron mellől is előkerült.

Cypripedium calceolus L. „Sopron: a Tómalomnál (Gáyer Endre)."

**Stratiotes aloides* L. „*Stratiotes:* a csornai oldalon (Hollendonner)." — Ez az előfordulás valószínüleg a barbacsi tóra vonatkozik (Varga L. Természettudományi Közlöny, 63. 1931. Pótfüzetek, 126).

Quercus cerris L. *var. „austriaca"* Willd. „Lánzsér."

Isopyrum thalictroides L. *„v. .pubescens* .Wierzb. Répcebónya és Alsó-Rámóc között."

Hepatica triloba Gilib. „Répcebónya (Mályusz!)"

Cardamine Hayneana Welw. „Répcebónya."

Erophila vulgaris DC. *var. „stenocarpa* Jord.. Répcebónya."

Sisymbrium strictissimum L. Sopron mellett az Ikvapatak mentén, ezen kivül még „Sopron-Szentmárton" mellett is.

Viola alba Bess. „Harka."

Viola badensis Wiesb. *(V. hirta×alba)* „Harka."

Viola austriaca A. et J. Kern. = *V. cyanea* Čelak.", „Sopron; a Gyertyánkút felé."

Impatiens nolitangere L. „Lánzsér!"

Polygala chamaebuxus L. „Borb. in Vasm. monogr. 506."

Viscum album L. Gáyer szerint tölgyön és gesztenyén való előfordulása kétséges, viszont megtalálta „Juglans nigrá-n Cenk-en a hársfasor elején."

Viscum austriacum Wiesb. „*b. abietis: Abies alba*-n; Lánzsér."

Loranthus europaeus L. „Castanea-n a Löverekben."

Libanotis montana Crantz. Lánzsér

Hedera helix L. „Fertőrákos és Balf között a Schilfhaus mellett levő korcsma oldalán ősrégi fa, melynek kerülete kb. 1 m magasságban 79 cm."

Sempervivum hirtum L. A lánzséri romon.

Sorbus aucuparia L. Lánzsér.

*„*S. aria*×*aucuparia*, Lánzsér." — Ezt a bokrot magam is megtaláltam, egyetlen példányban. Levelei alúl csak mélyen bevágottak, de nem szárnyasak, s így ez a hybrid a *Sorbus thuringiaca* I l s e-nek felel meg.

Rubus idaeus L. A soproni hegységben.

Rubus nessensis W. H a l l. „Lánzsér, Sopron."

Rubus bifrons V e s t. „Lánzsér, Sopron."

Rubus discolor W e i h e et N e e s „Lánzsér."

Rubus tomentosus B o r k h. „Sopron".

Rubus Clusii B o r b. „Kabold, Sopron."

Potentilla rupestris L. „A-(lsó-)Rámóc".

Prunus spinosa L. „A Tómalomnál egy a rendesnél nagyobb terméső, (de gömbölyű terméső) alakja, mely korábban is érik be. 1922. okt. 15.-én, gyümölcse puha és élvezhető volt. Tüskés cserje."

Pirola chlorantha S c h w a r t z, Lánzsér.

Pirola rotundifolia L. Pálhegy Lánzsér mellett

Pirola minor L. Lánzsér.

Pirola secunda L. „Lánzsér."

Vaccinium myrtillus L., lánzséri hegység.

Calluna vulgaris S a l i s b., Kabold, Lánzsér.

Primula pannonica A. K e r n. „Lánzsér."

Hottonia palustris L. A Hanságban, „fl. albo, stam. flavis."

Lysimachia nemorum L. A lánzséri rom körül.

Menyanthes trifoliata L. A Hanságban.

*„*Cuscuta epilinum* W h e. „in Lino usit."

Hyoscyamus niger L. Lánzsér.

Calamintha intermedia B a u m g. Gáyer szerint Sopronmegyében egyáltalán nem gyakori növény. A hegyvidéken is csak itt-ott találkozunk vele erdőszéleken és cserjésekben; a sikvidéken pedig — és ezzel egyszersmind az egész Alföldön is — csupán egyetlen helyről: az eszterházai kastély körüli erdőből ismerjük.

Melampyrum barbatum L. „Felsőlászló."

Jasione montana L. „Lánzsér."

Asperula galioides L. „Lánzsér."

Galium tricorne W i t h. „Lánzsér."

*„*Galium parisiense* L., Répcebónya."

Galium rotundifolium L. Kabold,Lánzsér.

Galium austriacum J a c q. „Lánzsér."

Knautia silvatica C o u l t. „= *K. pannonica* J a c q.

Scabiosa columbaria L. előfordulása kétes.

Aster trifolium L. a Fertő körül nem fordul elő, ezért az adatok az *A. pannonicus* J a c q.-ra vonatkoznak.

Rudbeckia laciniata L. A Hanságban.

Achillea nobilis L. adatok az *A. Neilreichii* A. K e r n.-re vonatkoznak;

Artemisia maritima L.-en is *A. monogyna* WK. értendő.
Doronicum austriacum J a c q. „Lánzsér, a várhegy alatt."
Senecio rupester WK. „Lánzsér."
*„*Carduus peisonis (nutans×hamulosus)* T e y b. Zwischen Bruck u. d. Neusiedlersee (Verh. Zool. bot. Ges. Wien, 1908. p. 8., Bot. Centr. 1909. 80.)"
*„*Carduus defloratus* L. Sopronmegye és Alsó-Ausztria határán. Waisb. ap. Borb. Vasm. 194."
*„*Cirsium acaule* L. Fertőboz állománnyal szemben, akácos legelőn." — Ennek a hegyvidéki növénynek itteni előforlása igen feltünő, de nem egyedülálló, mert Jávorka szerint (Magyar Flóra, p. 1157.) Pozsony vidékén a Csallóköz-szigeten is találták.
Cirsium eriophorum S c o p. A lánzséri romon.
Cirsium rivulare A l l. A Rozália hegységben.
Polypodium vulgare L. „Lánzsér."
Polypodium phegopteris L. „Lánzsér."
Asplenium ruta muraria L. Lánzsér.
Aspidium spinulosum D C. „Lánzsér."
Cystopteris fragilis B e r n h. A lánzséri rom körül.
*„*Ophioglossum vulgatum* L. Répcebónya, a savanyúvízforrás rétjén."

(A Kir. Magy. Természettudományi Társulat Növénytani Szakosztályának 1934. évi okt. hó 11-én tartott 373-ik üléséből.)

*

DR. Z. KARPATI: Gy. Gáyers Beiträge zur Flora des Komitates Sopron.

Auszug der Einleitung: Verfasser stellt im ungarischen Text die Angaben über die Flora des Komitates Sopron zusammen, welche weiland Julius Gáyer in sein Handexemplar des pflanzengeografischen und floristischen Werkes von E. Gombocz („Sopronvármegye növényföldrajza és flórája" — Bpest. 1906.) als Randbemerkungen eingetragen hat.

Der grösste Teil dieser Angaben bedeutet bloss eine Vermehrung der bekannten Fundstellen von der betreffenden Pflanze innerhalb des genannten Komitates. Es sind aber auch für die Flora des Komitates neue Arten angeführt d. h. solche, welche im oben zitierten Werke fehlen. Letztere sind durch einen Stern (*)hervorgehoben. Der Vollständigkeit halber wurden auch die eingetragenen Nomenklaturberichtigungen, so wie auch einige schon publizierte Daten aufgenommen. (Siehe: die zitierten Literaturangaben und für Lánzsér[1] Gáyers egene Publikation in „Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesülete és a Vasvármegyei Múzeum I. Évkönyve." 1925. Seite 7. Note.[15])

[1] Heute Landsee. Als andere Ortsnamenänderungen infolge der Abtrennung eines Teiles vom Komitat Sopron an unsere österreichischen Waffenbrüder sind noch zu vermerken: Ujtelek = Neustift, Répcebónya = Piringsdorf, Klastrom = Marienberg, Kethely = Mannersdorf, Alsó-Rámóc = Unter-Rabnitz, Kabold = Kobersdorf, Felső-László = Ober-Loisdorf.

Regölés Karakón és Kissomlyón.

Írta: MAKKOS LAJOS.

Karakón Szt. István vértanú napján (dec. 26-án) este 6—9 óra tájban helybeli ismétlő-iskolás gyermekek járják a falut és az alább közölt szöveget éneklik. Régente vidéki legények jöttek, bűujjú ingbe, gatyába öltözve, a mostaniak azonban csak mindennapi ruhában járnak. 40 évvel ezelőtt Horváth (Regi) Károly nemeskeresztúri és Kovács Ferenc sárosdi (ma Szentimrefalva) származású szolgalegények jártak először *regűnyi*.

A *regülők* fölszerelése súlyos botokból, láncokból, amiket a nyakukba akasztanak és dudákból áll. A duda egy tejesköcsögre kifeszített disznóhólyag és a hólyagba erősített nádszál. A nádszálon hüvelyk- és mutatóujjukat összeszorítva húzkodják, mire a köcsög dudaszerű hangot ad. Ezekkel a készségekkel (1. kép) ijesztő hangzavart rögtönöznek az ének kísérésére.

Megállnak az ajtó előtt és megkérdezik, hogy szabad-e regűnyi. Ha azt mondják szabad, akkor az ajtó előtt éneklik:[1]

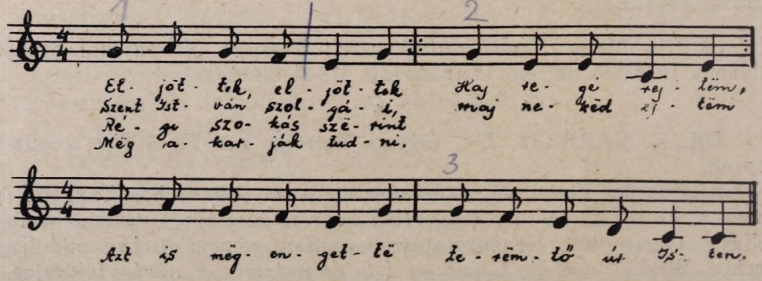

Regüllünk, regüllünk, a magok lëányoknak (leginnyëknek)
Ë szíp legínt (lëánt), kinek neve lészën: N. N.
Haj regë rejtëm, maj nekëd ejtëm,
Azt is mëgengettë terëmtő úr Isten.

Aggyon az úr Isten ennek a gazdánok
Száz öles pajtát, abba száz szekér szénát,
Hat pár ökröt, három bérëst,
Az első bérësinek arany igaszëgeket,
A második bérësnek arany ësztëkenyelet,
A harmadik bérësnek arany ostorfanyelet.
Haj regë rejtëm, maj nekëd ejtëm,
Azt is mëgengettë terëmtő úr Isten.

[1] Mikor **regűnek**, akkor igyekeznek irodalmi alakban kiejteni a szavakat. Különben így lenne: ëegyüttek, szógái, tunnyi stb.

Aggyon az úr Isten ennek a gazdasszonynak
Szász kepe csibëlét, kamurába rëkesszék,
Onnan ki së eresszék, míg csak mëg nëm ëtetik.
Haj regë rejtëm, maj nekëd ejtëm,
Azt is mëgengettë terëmtő úr Isten.

Ott láttam a sürübe ëgy fiume-szarvast,
A fiume-szarvasnak ezër ága-boga.
Ezër szál gyertya gyujtatlan-gyujtassék,
oltatlan-oltassék.
Ëgy kis gyerëk alugyék,
Aggyon Isten jó estét.
Dicsërtessék a Jézus Krisztus.

Kissomlyón Szilveszterkor este járnak 14—16 éves gyermekek. Régebben felnőtt legények regültek. Inkább a leányos házakat látogatják meg, ahol azután a ház aprajátnagyját összeregülik egy hozzáillő falubeli fiúval vagy legénnyel, illetőleg leánnyal.

A regülő csoport 3—5 tagból áll. Ruházatuk rendes hétköznapi, de álarcot viselnek, amelyre kenderkócból szakállt és bajuszt ragasztanak. Néha kifordítják a kabátjukat, hogy felismerhetetlenebbek, rejtelmesebbek legyenek. Az egyiknek képes levelezőlapokkal díszített papírsüvegje is van. Legjobban szeretik karácsonyi vagy újévi üdvözletre való lappal cifrázni (2. kép).

Bemennek a szobába és minden engedélykérés nélkül elkezdenek regülni. Regülés közben súlyos láncos botjaikat a földhöz verik, a legkisebb pedig csenget. Félelmetes zajt rögtönöznek, s hozzá igyekeznek telt szájjal, öreges színezetű *vastag*, illetőleg mély hangon énekelni:

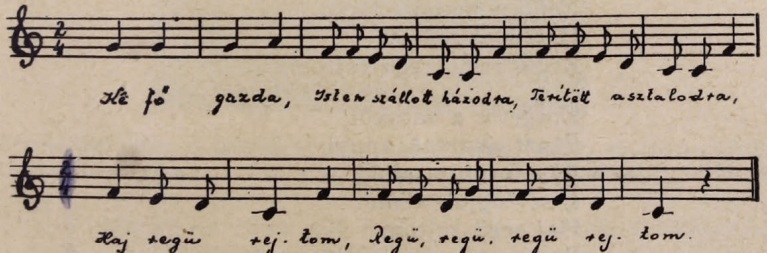

1.

Aggyon a nagy Úristen
Ennek a gazdának
Ëgy hód fődön
Száz szekér szénát,
Száz szekér szómát,
Haj regü rejtom,
Regü, regü, regü rejtom.

Aggyon a nagy Úristen
Ennek a gazdánok
Ëgy hód fődön
Száz mázsa búzát,
Száz mázsa árpát,
Haj regü rejtom,
Regü, regü, regü rejtom.

Aggyon a nagy Úristen
Ennek a gazdánok
Ëgy hód fődön
Száz szekér krumpit,
Száz szekér répát,
Haj regü rejtom,
Regü, regü, regü rejtom.

Falu végén van ëh ház,
Abba lakik ëk kis lány,
Kinek neve vóna,
N. N. vóna.
Haj regü rejtom,
Regü, regü, regü rejtom.

Falu végén van ëh ház,
Abba lakik ël legény,
Kinek neve vóna,
N. N. vóna.
Haj regü rejtom,
Regü, regü, regü rejtom.

Összepöndöröggyenek,
Mind a kutya farka,
Még anná is jobban,
Mind a macska farka.
Haj regü rejtom,
Regü, regü, regü rejtom.

Zörgetik a zacskót,
Pénzt akarnak annyi,
Ëgy forinton allú,
Ê së fogjuk vënni.
Haj regü rejtom,
Regü, regü, regü rejtom.

(Amíg az adományt átveszik, a vezető harsány hangon szavalja:)

Aggyon Isten bort, buzát, borockot,
Tarka farku malacot,
Csutoránkba feneket,
Hogy ihassunk ëlëget.
Boldog újévet kivánunk.

Jegyzet. Szent István: eredetileg Szt. István vértanú, mint némely helyen még említik is, de első királyunk emléke közismertebb volt, azért fölcserélték. **Regë rejtëm:** Szt. István király küldte, messze földről jött, regébe rejti, amit a teremtő Úr Isten segítségével tud v. jósol. **Maj nekëd ejtëm:** üres rím, vagy a titkot majd neked ejtem, el kell mondanom. **Fiumeszarvas:** csodafiúszarvasból (hímszarvas) romlott szó, értelmét a regösök már nem ismerték; e szó a következő alakokban fordul még elő a többi regösénekekben: csodafejű szarvas, csodatévő szarvas, csodaféle szarvas, csodafélő szarvas, csudaszarvas, csutafejű szarvas, csodálatos szarvas, csuta szarvas, csutafülű szarvas, szarvas csuda fiú, csudor fiú szarvas, csordásfiú szarvaskája, csatófijú szarvas. **Gyujtatlan-gyujtassék, oltatlan-oltassék:** csodálatos módon gyulladjék meg és oltassék el az ezer

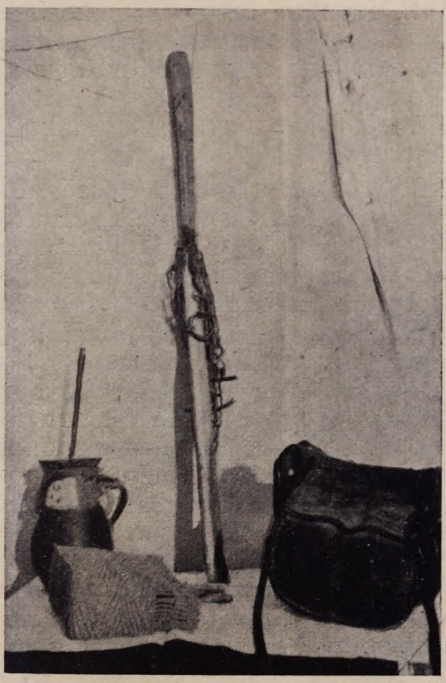

1. **Regösfölszerelés.** A láncos bot és a tejesköcsög (duda) zajongó eszköz, a kézi táska v. szatyor és a bőrtarisznya az alamizsna összegyüjtésére való. — Fot. Makkos Lajos.

Die „Regös"-Ausrüstung (Stab mit Kette, Dudelsackpfeife, Handkorb u. Ledertasche zum Bewahren der Gaben).

gyertya. — **Kee fő gazda:** régente késő este, vagy korán reggel jártak regölni. **Isten szállott házodra:** Isten áldása, amit a regülők el is sorolnak. **Összepöndöröggyenek:** összeregülés; akiket összeénekelnek, azok a néphit szerint egymásé lesznek. Haj (hëj) regü **rejtom:** rejtëm és rajtunk szók vegyüléséből lett rejtom.

*

Az itt közzétett két regösének és a velük járó népszokás nem elszigetelt jelenség, főképpen nem az Vas megyé-

ben. Két regös-terület van: a dunántúli és az erdélyi. Az előbbi magába foglalja Répcelak (Vas m.), Bük (Sopron m.), Letenye (Zala m.) és Balatonszentgyörgy (Somogy m.) községek között levő négyszöget, továbbá a baranyamegyei Sásd környékét; Erdélyben pedig Kénoson és Lókodon (Udvarhely m.) találtak regösénekeket. Sebestyén Gyula 179 községben tanulmányozta[2] a regölést, a szövegeket összegyüjtötte és a regös-énekekről hanglemezfelvételeket készített. Az ő gyüjtése idejében azonban már nem mindenütt élt ez a népszokás, sok helyütt csak az öregek emlékeztek, hogy a mult század 40—80-as éveiben még regöltek. Karakót is megemlíti, azonban onnan nem közli az ének szövegét, csak Karakószörcsökről, pedig némi eltérés van a kettő között. A Kissomlyóval szomszédos Egyházashetyéről is találunk egy romlott regös-szöveget. Ezért közöltem itt a karakóit és a kissomlyóit, ugyanis mindakettő elég ép változat és sikerült népi vers.

A regölést és a regösénéket először Plánder Ferenc novai (Zala m.) róm. kat. esperes ismertette.[3] A második közlő Torkos Sándor volt 1860-ban.[4] Torkos közlésével kapcsolatban Hunfalvy Pál kívánatosnak tartja, hogy minél több változatot összegyüjtsenek, hogy a regösének titokzatos részei, a szarvastörténet és a refrén megfejthetők legyenek, és a közös ősszöveget megállapíthassák. Fontos ebből a szempontból a Kriza János által 1863-ban közzétett[5] kénosi (Udvarhely megye) változat. Már Kriza összehasonlítja a dunántúliakkal és a hasonlóságot meglepőnek találja. Ezen a hasonlóságon kívül az a körülmény, hogy az udvarhelymegyei székelység balladái és társasénekei közül némelyik zalamegyei változatban is előfordul, az erdélyi székely és göcseji ősi néprajzi közösséget bizonyítja.[6] Sebestyén szintén összehasonlítja gyüjteménye egyes változatait az énekek után következő hosszú jegyzetekben, de nem sikerült neki a regösének egyetlen homályos részét sem végkép tisztáznia.

Mellőzöm az idevonatkozó irodalom részletes tárgyalását, mert eredeti szándékom csupán a fenti két ének közzététele és rövid magyarázata volt, s csak az ezekre vonatkoztatható kérdések megemlítésére szorítkozom.

A regölés népszokását Sebestyén a germán és szláv népektől való átvételnek tartja. Mikor a magyarok mostani

[2] Sebestyén Gyula: Regös-énekek. A Kisfaludy-Társaság Magyar Népköltési Gyüjteménye IV. köt.t, 1902.

[3] Tudományos Gyüjtemény VI. köt. 1838.

[4] Torkos Sándor: A regélés Zala megyében. Magyar Nyelvészet V. köt. 1860.

[5] Kriza János: Vadrózsák I. köt. 1863.

[6] Kriza János: Vadrózsák I. köt. 429. lap.

hazájukat elfoglalták, az itt lakó szláv-germán népek révén megismerték a római eredetű naptárszámítást és vele együtt átvették a januári kolendák alakoskodásait is, amik a mi újévi köszöntéseinknek felelnek meg. Ide a római légiók hozták a kisázsiai Mithras-kultusszal együtt, amelynek Pannoniában egyéb emlékei is maradtak. Mivel a szláv kolendások állatbőrben alakoskodnak, Sebestyén fölteszi, hogy ezek azonosak azokkal a szarvasokat és borjúkat szerepeltető pogány alakoskodásokkal, amelyeket a IV—IX. századbeli prédikációk kárhoztatnak. A mi regösszövegeink egy

2. **Kissomlyói regülők.** (Karakón nem viselnek kifordított kabátot, álarcot és süveget).

Die „Regös" von Kissomlyó. (In Karakó werden weder umgewendete Mäntel (Pelze), weder Masken, noch hohe Pelzkappen verwendet).

felhőből leereszkedő, tó vagy patak melletti pázsiton legelésző csodafiú-szarvast emlegetnek, s ebben találja meg a szövegbeli érintkezési pontot a szláv és pogány szokások meg a mi regölésünk között. A regölés napja (dec. 26. v. 31.) szintén egybeesik a kolindák és Mithras-ünnepek napjával. Dec. 25-e nemcsak karácsony, hanem újév is volt, az említett pogány alakoskodások pedig újévi szokások voltak. Meg kell jegyeznem azt, hogy néhány regösénekünk említi a regösök jelmezét is, a hajdinaszalmából való köntöst, a nyírfahéj nadrágot és a cserfa-kéreg bocskort, de arról nem esik szó, hogy a mieink is állatbőrökben alakoskodtak volna. Az említett községekben és azok környékén pl. sehol nem öltözködnek a regösök állatbőrbe. A betlehemesek (3. kép) prémjükkel kifelé fordított bundái is csupán pásztorjelmezek, a karácsony- és újévkörüli időben az állatbőrből készült

ruhadarabok viselése egyébként is indokolt. Az itt közölt képekből megállapítható, hogy a nép a karácsonyi időszakban divatos népszokások tartalombeli hasonlósága alapján a jelmezek motivumait összekeveri. Pl. a háromkirályok (4. kép) képes süvegét a regösök is használják.

A regösökről Sebestyén azt tartja, hogy a hét augsburgi menekülttől származtatják magukat.[7] Szerinte a regösénekek közül több is szól a regösök Szt. István által történt üldöztetéséről, meg a krónikákra is hivatkozik, amelyek ezt a tényt ugyancsak említik. Az augsburgi menekültek utódai-

3. **Kissomlyói betlehemesek pásztorjelmezben** (dec. 25). A szereplők azért öltözködnek kifordított bundákba, hogy viseletük a pásztorokéhoz hasonlóbb legyen.
Das Kostüm der Betlehem-Männer von Kissomlyó (25. Dezemb.). Die Darsteller benützen nach auszen gewendete Pelze, dasz ihr Kostüm dem der Hirten je ähnlicher sei.

ból lettek a kir. udvari regösök és a mostani népi regösöknek is ők voltak az elődei. A „Haj regë rejtëm" sort pedig a pogány magyarok samánkodásából őrizték meg, valamint a már említett regösfölszerelést is: a láncos botot, dobot, dudát, vasfazekat. Ezekkel a zajongó eszközökkel idézték elő a samánok a szellemlátó „réülést".

Király György nem talál elég alapot arra, hogy helybenhagyja Sebestyénnek a regösökre vonatkozó állításait, míg a regölésnek a szláv kolendákkal és a román kolindákkal való kapcsolatát, ezeknek pedig a pogányságba visszanyúló eredetét elfogadhatónak találja.[8] Utal arra, hogy a magyar

[7] Sebestyén Gy.: A regösök. A Kisfaludy-Társaság Magyar Népköltési Gyüjteménye V. köt. 1902.

[8] Király György: A magyar őskölteszet. Ethika Könyvtár VII. köt. 1921.

regösénekek dallama szláv eredetű.[9] Sorrra cáfolja Sebestyén következtetéseit, s megállapítható, hogy ez tényleg nem takarékos a föltevésekben és párszor túllő a célon.

Legteljesebb szöveg Sebestyén gyüjteményében a bucsui regösmisztérium. Ez össze nem függő elemekből (1. beköszöntő, 2. a regösök megajándékozásáról szóló rész, 3. karácsonyi v. újévi jókívánságok, 4. misztériumi rész, 5. szarvasének, 6. összeregölés) áll. Az egyes részek itt-ott bővebbek, de ilyenekből a misztérium hiányzik, csak az évkezdő (karácsonyi) jókívánságok és az összeregölés maradtak meg. Vagy a misztérium a régebbi, és ebből váltak ki a misztériumi részt nélkülöző regösénekek; vagy ez utóbbiak egész önállóan fejlődtek és utólag bővültek ki a misztériummal. A misztérium ősrégi voltának bizonyítására azt a szövegtalálkozást hozza fel, ami a misztérium, továbbá a dunántúli és az erdélyi regösénekek között megvan, s amelyet már Kriza is említett. Az a körülmény, hogy a regölés Dunántúlon kívül csak az *ő-ző* székelység területén fordul elő, a székely és dunántúli regösénekek, illetőleg regösmisztériumok közös eredetét bizonyítja. A honfoglaló magyarok által az ország délnyugati részén talált szláv és hún-avar népektől a Dráva folyó mentén letelepített kabar-székelyek átvették a szóban levő népszokást és innen vitték magukkal Erdélybe a XI. században történt áttelepítésük alkalmával. E szerint a misztériumnak előbb kellett keletkeznie. A kabarok v. kazarok nyomát a baranyamegyei regösterületen levő Ráckozár, Kiskozár, Nagykozár községek elnevezésében találjuk meg.

Abból, hogy a regölés két, egymással össze nem függő területen fordul elő és a két szövegben egyezések találhatók, azt is lehetne következtetni, hogy valamikor az egész magyar nyelvterületen el volt terjedve. Föltehetjük ezt akkor is, ha tudjuk, hogy a magyarlakta területnek csak két, egymástól távollevő kisebb részén regölnek. A nyelvterület közbeeső nagyobb részén lassan feledésbe merült, mint ahogy a mostani regösterület is mind szűkebb határok közé szorul, s a gyüjtők is több ízben említik, hogy egyik-másik helyen már csak az öregek tudnak erről a népszokásról. Az ország középső része a török hódoltság következtében elnéptelenedett és néprajzi térképe részint a török hódítás terjeszkedése, részben az utána következő telepítések következtében megváltozott. Számtalan nyelvjárásbeli jelenség is van, amelyek a legszélsőbb nyelvjárásokban fordulnak elő. Pl. Göcsejben és a székelységben találjuk meg legépebben az ikes igeragozást; az *abból* okhatározói kötőszó *(azért* h.) Göcsejben és a csángó nyelvjárásban fordul elő; az *ié, ië*

[9] Kuhacs X. F.: A regösénekek dallamáról. Ethnographia, XII. évf.

diftongusok Göcsejben és a keleti székelységben; a *keves (kevés)* féle alakok több helyütt. Vannak egyezések, amelyeket területileg össze nem függő helyeken találunk s magyarázatuk a lakosság vándorlásában található meg, de vannak olyanok is, amelyek csak véletlenül egyformán őrzött jelenségek.[10] Az *ő-ző* nyelvjárásbeli egyezés tehát, amit Sebestyén említ, még nem bizonyítja, hogy az udvarhelymegyei székelyek a Dráva mellől települtek át, ez utóbbi terület különben sem mondható *ő-ző* nyelvjárásnak. A mosonmegyei Lébény és Mecsér községekben Szt. István vér-

4. **Kissomlyói háromkirályok** (jan. 5—6). A mondóka szövegének megfelelő öltözetben jelennek meg.
Die Dreikönige von Kissomlyó (5. u. 6. Jan.). Die Sprecher erscheinen in einem der Ansprache entsprechenden Kostüm.

tanu és Szt. János napján fiatalabb legények csoportokban járják azokat a házakat, ahol valakinek a nevenapja van és hangos énekszóval köszöntenek. A köszöntő szövege a névnap megemlítése mellett tele van karácsonyi és újévi jókívánságokkal. Ez a népszokás erősen hasonlít a regöléshez. A Kriza által említett székely házasító dalok közül[11] a

[10] Simonyi Zs.: A magyar nyelv I. köt., 201. lap.
[11] Kriza J.: Vadrózsák II. köt., 429. lap.

„Pálfiné asszony káposztát főz" kezdetű nótát Moson megyében is (az említett helyeken) hallottam énekelni, mégsem lehet azt állítani, hogy ez innen egy átvándorló csoporttal került a Fejér-Nyikó mellékére. Az egyes nyelvjárások közötti kapcsolatok olyanok, hogy mindig vannak sajátságok, amelyek az egymástól távoleső nyelvjárásokat összekötik. Ugyanígy egy vidék népköltészete és népszokása más-más változatban több távoleső helyen felismerhető.

Ha ilyen esetben közös eredetre gondolunk, akkor nemcsak azt nézzük, hogy a két hely között történt-e tömeges áttelepülés, hanem azt is, hogy az illető néprajzi jelenség régebben esetleg egy nagyobb összefüggő területen divatozott-e? Föltehető, hogy a középső részen lassan feledésbe ment, s csak a két szélső ponton maradt meg. Néha egy egyén, egy család viszi magával a népszokást egyik helyről a másikra. Előfordul, hogy hasonló adottságok alapján egészen függetlenül fejlődik ki szélső helyeken hasonló jelenség. A dunántúli és az erdélyi regösénekek szövegbeli egyezése folytán ez az utóbbi föltevés megdől, az előbbiek közül azonban akármelyik elfogadható.

Mivel a regösszövegek rengeteg változáson estek át, a későbbi gyakorlatban feleslegessé vált részeket kihagyták, s újabb betéteket költöttek hozzá. A szövegromlás is igen nagyfokú, s csak a rím kedvéért maradtak meg egyes szavak, amelyeknek az értelme vagy szerepe a regösvidék nyelvében elhomályosult s az alakja szinte a fölismerhetetlenségig megváltozott (pl. a bucsuiban *három szép madár* h. *három téglagyárt*, a dozmatiban *szövétnek* h. *sövényeket* énekelnek). Ezért a közös szöveget megállapítani nem lehetett. Ezt a régi irodalomban kellene keresni. Több középkori krónika említi, hogy a Szt. István által üldözött énekmondók az augsburgi gyászmagyarok utódai, Szabó K. „A királyi regösökről" c. értekezésében oklevélbeli adat alapján bizonyítja, hogy az Árpádok és az Anjouk udvarában voltak regösök. Azonban nincs bizonyíték arra, hogy a kir. regösök és a mostani népi regélők között kapcsolat volna. Különben köztudomású, hogy a kir. regösök a nagy lakomákon a király és a főurak vitézi tetteit dicsőítő énekeket énekeltek, a mi regösénekeinkben pedig történelmi vonatkozású rész nincs, hanem csak karácsonyi és újévi jókívánságok, babona és egy kevés vallásos elem. Van adatunk, hogy a szóbanlevő népszokás a XVI. sz. közepén jobban el volt terjedve. Heltai Gáspár 1552-ben arról ír, hogy karácsony után kezdődik az „ördög ünnepe", a *regélő hét*, a „fársáng", amikor „a sok duska italnak semmi vége." (Kár, hogy nem közli a regösszöveget.) Karácsony másnapját pedig az 1626. évi gyulafehérvári és az 1642. évi lőcsei kalendárium *regélő hétfő*-nek nevezte.[12]

[12] Szily K.: M. Nyelvőr, 1893. évi, XXII. évf.

LUDWIG MAKKOS: Das „Regölés“ in Karakó u. in Kissomlyó.
Auszug. Auf Grund der Übereinstimmung der siebenbürgischen und pannonischen Helden- (Volks-) gesänge, versuchte man den gemeinsamen Ursprung und den originellen, vollen Text der Lieder abzuleiten. Diesen Weihnachts- und Neujahrsvolksgebrauch übernahmen die Ungarn zugleich mit dem Christentum, zur Zeit der Eroberung ihres Landes von den im südwestlichen Teil Pannoniens ansässigen slawisch-germanischen Volksstämmen, zu denen dieser Brauch zur Zeit der Römer mit dem Mithras-Kultus gelangte. Es ist nicht zu beweisen, dass die siebenbürgischen Székler aus Pannonien stammen sollten. Der Urtext der Helden- (Volks-) liedersammlung kann darum nicht abgeleitet werden, weil der Text der Lieder sich mitlerweile wesentlich geändert hat. Der Beweis von diesen, sowie die Bezihungen der derzeitigen Helden- (Volks) sänger mit denen der Árpád-zeitigen königlichen Höfe könnte nur an Hand literarischer und urkundlicher Belege erbracht werden.

A kecske és a kecskerágó.[1]

Irta: BEKE ÖDÖN dr.

A vasmegyei Répceszentgyörgyön és Szarvaskenden, valamint a Balaton mellett az Evonymus europaeus neve *kecskerágító* (MTsz. Nyr. 41: 292, Földr. Közl. 22: 77, más vasmegyei följegyzés szerint *kecskerágittó*. Nyr. 30: 99). Ennek csak hangváltozatai a répcevidéki *kecskerágittuó*, a rábaközi *kecskerágituó* (MTsz.), a bakonyalji *kecskerágituófa* (NyelvFüz. 34: 74), a göcseji *kecskerágittó*, a hetési (Zala m.) *kecskerágitu* (MTsz.), a pákai (Zala m.) *kecskerágittu* (MNy. 23: 589). Az irodalomban *kecskerágó* néven emlegetik, s Petőfi is megénekelte:

Piroslik a *kecskerágó*
Szőlő árka mellett.

Czuczor-Fogarasiék nagy szótárában azt olvassuk, hogy „nevét valószínűen onnan kapta, mert galyait a kecskék különösen szeretik rágicsálni.“ Ezt az egyszerű magyarázatot azonban a botanikusok kétségbevonják. Így Veszelszki Antal 1798-ban Pesten megjelent művében, melynek kissé hosszú címe: A' növény-plánták' országából való erdei, és mezei gyüjtemény, vagyis fa- és füszeres könyv stb., ezt írja: „A' ketske-rágó-fa nevét tán tsak azért adták reá, hogy azoknak halálos“ (214. l.). Valóságos lucus a non lucendo tehát e cserje neve. Némelyik ma is élő botanikus azt vallja, hogy a nevet úgy kell érteni, hogy az Evonymus rágja (vagyis megmérgezi) a kecskét. Ez a vélemény évezredes hagyományon alapszik, mely a görög Theophrastusnál jelenik meg először, ki szerint az *Evonymus* Lesbos szigetének Orcynius

[1] A Természettudományi Társulat Növénytani Szakosztályának 1933. évi február hó 9-i ülésén tartott előadás.

nevű hegyén terem, s mérges növény, amely a barmot, de különösen a kecskét megöli a gyümölcsnek vagy a levélnek már csak a megízlelése esetén is.

1574—82 közt Európa leghíresebb botanikusa, a belga származású Clusius füvészeti kutatásokat végzett Németújvárt, ahol Batthyány Boldizsár gróf vendége volt. Clusiusnak Beythe István, protestáns szuperintendens, Batthyány udvari papja nagy segítségére volt, együttesen följegyezték a vidéken ismeretes növények magyar neveit, s deák neveikkel együtt Stirpium nomenclator Pannonicus címen Németújvárt 1583-ban kiadták. Ezt a jegyzéket Clusius a következő évben Antwerpenben újra kinyomatta és Rariorum aliquot Stirpium per Pannoniam, Austriam, et vicinas quasdam Prouincias observatarum Historia c. munkájához köttette. A *kecskerágó* neve ebben a két munkában is megvan, s egyben magyarázata is: Euonymus, *kechke rago fa*, h. e. arbor quae à capris roditur („azaz fa, melyet a kecskék rágnak"). Ezt írja a Nomenclatorban. Másik munkájában még határozottabban megírja, hogy értesülése szerint a kecskék nagyon is szeretik ezt a cserjét, s egyáltalán nem árt nekik, bármit is ír Theophrastus: „Porro vulgarem Euonymum in Pannonia à capris maximè appeti, et eius foliis auidè sine noxa vesci didici, eamque ob causam ab Vngaris *kechke rago fa*, id est capraria arbor nuncupatur: licet id Theophrasti opinioni repugnet, qui Euonymi folia capris praecipuè mortifera esse scribit" (p. 97).

Wehmer szerint a kecskerágó gyökere citrom-, borkő- és almasavat tartalmaz, nedve (legalább nyáron) mannitot, termése szőllőcukrot, gyantát és viasszerű anyagot, némi citromsavat, csersavat, narancssszínű zsírt stb., magvai gyantát, valami ismeretlen összetételű keserű anyagot, cukrot, emulzint olaj-, palmitin-, stearin- és ecetsav gliceridjeivel, továbbá szabad benzoësavat és sárga festékanyagot; levelei desztillatumban metilalkoholt, ágai (a kambiumban) dulcitot.

A mai botanikusok nem tudják, hogy a kecske megeszi-e cserjénket, de Vikár Béla, az ismert ethnographus, határozottan állítja, hogy Somogy megyében látta, amint kecskék harapdálták a kecskerágó ágait. A németben is van növényünknek olyan neve, amely arra vall, hogy nagyon ízlik a kecskéknek. Hegi, német botanikus, Illustrierte Flora von Mitteleuropa c. nagy művében az Evonymus europaeusnak *Geisenschinken* ‚kecskesonka' nevét jegyezte föl.

Egy 1468-ban Strassburgban megjelent ősnyomtatványnak a 16. század első feléből származó bejegyzései közt is szerepel már a tárgyalt név: De fusano — *Kechkeragoffa* (MNy. 21:142). A latin *fusanus* kétségkívül az Evonymus, mert a latin *fusus* jelentése ‚orsó'. A latin *fusanus*-ból való az olasz *fusano* és francia *fusain* ‚Evonymus europaeus' (vö.

még olasz *fusaggine*, francia *fusier* ua.). Angolul is *spindletree*, németül *Spindelbaum* ua. (angol *spindle*, német *Spindel* ‚orsó'), mert az orsót ennek a fájából készítették.

A kecskerágónak másik népies neve: *papsipkafa* (Heves m. 1840, Eger vid. Kassai Szókönyv 1833—36, 3: 165). „A' virágjai világos zöldek, a' melylyekből négy, néha öt szegletŏ *Pap-sapka* forma gyümöltsök kerekednek őszre", mondja Veszelszki fönnebb idézett művében (213. l.). Így is nevezik több helyen a kecskerágó magtokját, termését: *papsapka*, *papsipka* (Zala m. Tapolca, Csallóköz, Heves m. 1840, Szatmár m. Nagybánya), sőt egy közlemény szerint magát a kecskerágófát is (Dunántúl, Erdészeti Lapok 22: 862, MTsz.). Bizonyosan Vácott is, mert egy adat szerint „*tátóka* a *papsipka* gyümölcse" (NyFüz. 10: 24). A Balaton mellett a *papsipka* a Physalis alkekengi (zsidócseresznye) „szemérmeskedve vagy tisztességeskedve" pap monya h. Földr. Közl. 22: 71; (vö. régi *páponya* nevét). A zalamegyei Pákán a *papsapka* Capsella bursa pastoris (pásztortáska) MNy. 23: 590. Hasonló nevet találunk számos európai nyelvben: olasz *berretta da prete*, de *berretta* magában is; francia *bonnet de pretre;* német *Pfaffenhut, Pfaffenhütchen, Jesuiterhütlein, Pfaffenkappe, Pfaffenkäppchen , Pfaffenkäpplein, Pfaffenmütze, Pfaffenmützchen. Pfaffenhüttelholz*, de magában is: *Pfaffenbaum, Pfaffenholz*, továbbá *Pfaffenröschen, Pfaffenröslein, Pfaffiedel* Evonymus europaeus. Az utóbbi talán arra vonatkozik, hogy hegedűvonót is készítettek fájából. Adelung szerint *Pfefferholz* és *Pfeffereiselholz* neve talán a *Pfaffenholz* és *Pfaffenröselholz* elrontása. *Pfaffenpfötchen* neve valószínűleg a *Hahnenpfötchen* ‚a kecskerágó termése' hatása alatt keletkezett, viszont a *Hahnenhütchen, Hahnenhütlein-(busch)* a *Pfaffenhütchen*-ből alakult a *Hahnenhode, Hahnenhödchen, Hahnenhödlein* ‚kecskerágó termése' (vö. *Hahnenhödleinbaum)* szó hatása alatt, mert a nép ehhez is hasonlította. Elrontott alakok még: *Hahnenröthen, Hahnenklöschen.* Van azonban *Pfaffenhoden, Pfaffenhödlein, Pfaffenhödchen* is (Adelung, Grimm).

Grossinger János, a 18. sz. végén élt magyar természettudós, Universa Historia Physica regni Hungariae stb. című, befejezetlenül maradt ötkötetes munkájának utolsó részében, a Dendrologiában (1797), megjegyzi, hogy más cserjéket is neveznek magyarul *kecskerágó*-nak. Valóban Molnár Albert és Pápai Páriz szótáraiban a *kecskerágófa* nemcsak az Evonymus, hanem a Vitex agnus castus is. E szótárírók egyik főforrása Szikszai Fabricius 1590-ben megjelent latin-magyar szójegyzéke volt, s itt valóban megtaláljuk a Vitex *Keczkerago fa* értelmezését.

Beythe István fiának, Beythe Andrásnak, 1595-ben megjelent Fives Koenuev című munkájában szerepel először együtt az Euonymus és Agnus castus neveként a *Kechke*

ragho fa. Az Agnus castus és a Vitex ugyanaz a növény, mai tudományos neve: Vitex agnus castus, barátcserje (szűzfa). Melius Juhász Péter is Vitexnek nevezi 1578-ban megjelent Herbariumában. Bár Szikszai szójegyzéke növényneveinek forrása is legnagyobbrészt Melius és Beythe István munkái, itt nem Beythe, hanem Melius értelmezését fogadta el. De kétségtelen, hogy a Vitex agnus castus-nak is egykor *kecskerágófa* volt a neve, amint az Ortus sanitatis című régi könyv 1517-i kiadásainak nemzeti múzeumi példányában levő, a 16. sz. első harmadából származó bejegyzés bizonyítja: Agnus castus — *Kechkeragofa* (MNy. 11: 38). Egy másik, Herbolarium nevű régi természettudományi mű 17. sz.-i bejegyzésében is: Agnuscastus — *keczkerago fa* (uo. 132).

A Kolozsvári Glosszáknak a 16. század első feléből származó részében a *kechkerago ffa* — taxus (NyelvFüz. 45: 10), tehát a mai ‚tiszafa'. Az értelmezés, mint több más esetben is, nem megbízható. A Kolozsvári Glosszák 1577 táján írt második részében *ostor menj ffa* a taxus (NyFüz. 45: 28). Az *ostorménfa* azonban a Viburnum lantana. A 14—15. sz. határáról való Schägli szójegyzékben caprificus a *kechke rago*. Ugyanez az értelmezése van egy 1499-ből való növényszójegyzékben is: Caprificus *Kechkeraagoffa* fallit quia est herba inuescans (?) parietibus (Új Magyar Múzeum, 1857, I. 467), valamint a Kolozsvári Glosszák 1577 táján keletkezett részében: *kecz'ke rago:* caprificus (NyFüz. 45: 47). *Caprificus* a vadfügefa latin neve, ez azonban hazánkban nem terem, a szójegyzékek szerzői nyilván más növény nevét vették kölcsön az előttük ismeretlen növény számára. A 16. század első feléből származó Gyöngyösi Szótártöredékben így is találjuk helyesen: Caprificus: ficus siluestris: *Vad fwghe*.

*

EDMUND BEKE: Die Ziegen und der Spindelbaum (Evonymus europaeus).

Auszug. Der ungarische Name des Spindelbaumes ist **kecskerágó,** dialektisch **kecskerágító(fa),** „ein Baum, den die Ziege nagt." Der Name zeugt also davon, dasz die Ziegen die Zweige dieses Baumes gerne nagen. Die Botaniker wollen aber davon nichts wissen, ja der griechische Theophrast schreibt sogar, dasz der Evonymus eine giftige Pflanze sei, welche den Tieren, besonders den Ziegen den Tod verursacht. Aber der berühmte belgische Botaniker des 16. Jahrhunderts, Clusius, der damals in Ungarn botanische Forschungen machte, stellte schon fest, dasz es den ungarischen Namen **kecskerágófa** deshalb erhielt, weil in Ungarn die Ziegen es sehr gerne essen. Nach den Analysen des Chemikers Wehmer enthält es keinen Giftstoff. Sein deutscher Volksname **Geisenschinken** beweist auch, dasz es in Deutschland eine sehr beliebte Nahrung der Ziegen ist. Seinen lateinischen **fusanus,** ital. **fusano,** franz, **fusain,** engl. **spindletree,** deutsch. **Spindelbaum** Namen hat er davon bekommen, weil

aus seinem Holz Spindeln verfertigt werden. An vielen Orten nennt man die Frucht des Evonymus wegen seiner Gestalt **papsapka**, d. h. Pfaffenmütze, und der Baum heiszt **papsapkafa**, d. h. Pfaffenmützenbaum. Aehnliche Namen sind: ital. **berretta da prete, berretta**, franz. **bonnet de pretre**, deutsch **Pfaffenhut, -hütchen, -kappe, -käppchen, -käpplein, -mütze, -mützchen, -hüttelholz, -baum, -holz.** In der altung. Sprache hiesz auch der Baum Vitex agnus castus **kecskerágófa.** Nach einigen alten Quellen hieszen auch die Taxus und die Caprificus **kecskerágófa**, diese sind aber keine authentischen Belege, der letzte schon deshalb nicht, weil in Ungarn keine wilden Feigenbäume wachsen.

Szelestey László pályafutása.

Írta: Dr. BENCZE JÓZSEF.

Fazsindelyes szép falusi kúria. Hatalmas, téres nagy folyosó, terméskő-kockákkal kirakva. Innen nyílnak a tágas, levegős szobák, köztük az ebédlő és pipázó, odébb a könyvtárszoba. Szinte termeknek is beillenek. Mindenütt széles tölgyfapadlózat, nehéz régi bútorok, amelyek sok-sok emberöltő óta szállnak apáról fiúra, sok szép és fínom családi ezüst, néhány nagyon ritka ékszer, büszkeségei a híres és gazdag famíliának. Kényelmes karosszékek, gazdag bibliotéka, térképgyüjtemény, glóbuszok sorozata, francia, angol, német könyvek, latin iratok és okmányok, nemesi címerek, mind-mind történelmet lehelnek maguk körül. Külön áll a hatalmas diófaszekrény a természettudományok részére, külön dolgozóasztallal, jeléül annak, hogy gazdája speciális szorgalommal és vonzalommal olvassa és müveli a természettudományokat is.

Gergely, a kékdolmányos hajdu, őszbecsavarodott hajával, kifent bajuszával ott áll a széles gangon, várja urának parancsait. Szükszavú, büszke úr, nem híve a nagy dinomdánomoknak, de annál inkább kedveli az irodalmi és tudományos vitákat, társadalmi és politikai mozgalmakat. E mellett passzionátus gazda, gavallér földesúr és messzeföldön híres jószívű gyógyítóművész.

A park nem nagy, de szép, hatalmas vadgesztenyés, néhány pompás tölgy és platán, árnyas udvar, odébb a granárium szép homlokzatával, kicsit előbbre Nepomuki Szent János szobra, talpazatába belevésve a dátum: 1818.

Mert éppen 1818-at írunk. Most házasodott meg a kastély ura, nemes és nemzetes felsőszelestei Szelestey Sándor, uraiújfalui és szentiványfai földesúr, házastársul választván nemes Kereszthén Katherinát, a szépséges 21 esztendős zalai úrileányzót. Összeillő szép pár. Külsőre délcegek, karcsúk; belsőre mindkettő széplelkű és nemes, mélyen vallásosak és jótevők. Esküvőjük emlékére emeltették a Nepomuki Szent János szobrát.[1]

[1] E sorok írójának gyüjtése 1910—1914 közt elhalt kortársaktól.

Boldog és nyugalmas életüket csupán csak a szomorú politikai állapotok zavarták. Meghalt II. József és Ferenc császár uralkodik. Teljes az abszolutizmus. Még hercegprímást sem nevez ki a császár. A megyék sorjában passzív reszisztenciába mennek át, de már itt is, ott is hallani bizonyos reformtörekvésekről... Egyelőre csak nagy titokban, suttogva...

Szelestey Sándor tekintetes úrnál az 1821-es esztendő nevezetes volt, mert annak őszelején, szeptember 14-én született a várva várt utód: László. Boldogan szalasztotta Gergelyt a szomszéd urakhoz, jelentvén az örömhírt azoknak is.

Szelestey László szülőháza Uraiújfaluban.
Geburtshaus des L. Szelestey in Uraiújfalu.

Nagyszerű keresztelő, ott van a környék minden előkelősége. Kitettek magukért a keresztapák. Az egyik szentgyörgyi Horváth Lajos földesúr, a másik pedig Bartza helybéli atyafia, földbirtokos, akitől pompás szép aranygyűrűt és 50 aranyat kap az újszülött.

A kis László szépen, egészségesen növekedik, apjára ütött, nagynövésű, szélesvállú, barnahajú, nyilt tekintetű fiúcska. Már hároméves korában folyékonyan beszél magyarul és németül, az apja tanítja, ötéves korában francia kisasszony kezdi az oktatást, de szülei állandóan ügyelnek oktatására, mert mindketten beszélnek francia nyelven is. Nagy nyelvérzéke van a kis Lászlónak is, könnyen megy nála a nyelvek elsajátítása, úgyhogy a vámoscsaládi plébános, a tudós Szalay Imre hamarosan a deák grammatikát is elkezdi véle.

De különös szeretettel tanul a kis László természettudományokat is; ott settenkedik mindig atyja körül, akinek akkor már megyeszerte híres gyógyító laboratóriuma van. Gergely, a főasszisztens, mindenben segítségére van gazdájának, Szelestey Sándornak, László gyerek édesatyjának, ki maga készíti Gergely segítségével a sok orvosságot, ungventumokat és infusumokat és megajándékozza a hozzáforduló szegény betegeket. Akik bizony egyre nagyobb számmal keresik fel nemcsak a környékről, de más vármegyékből is. A granárium alatt külön betegszobák vannak a vidéki betegek éjjeliszállására. Jó szívből és passzióból gyógyít, nem fogad el még ajándékot sem. Nem volt tudatlan kuruzsló, de kifejezetten természettudományi alapon gondolkodó okos és művelt koponya, aki az akkori időkhöz mérten sok-sok szegény szenvedőn segített és enyhített. Hol voltak akkor még az igazi orvosok? Ritkaságszámba ment egy-egy! Talán Szombathelyen egy-kettő, esetleg Kőszegen, ahol garnizon is székelt.

Sok szép természettudományi könyve volt a földesúrnak, ismerték a könyvárusok, rendelés nélkül is elküldötték neki a legújabb könyveket; nagy úr volt, bizalommal küldhették Wienből, Pestről, Krakkóból egyaránt. Ez utóbbi helyen volt katona Szelestey Sándor és élénk összeköttetést tartott fenn főleg a könyvárusaival.

Érthető aztán, hogy a kis László is hamarosan nagy érdeklődéssel figyelte a betegek gyógyítását. Sőt túlságosan is. Úgyhogy atyjának kellett megdorgálni érte, ha rajta kapta, hogy a lakás egy elrejtett zugában, egyik karosszékben a kis László gyerek valami füvészkönyvet, vagy kirurgiát betűz, akár érti, akár nem. Édesanyja különös gonddal figyelte, mert féltette, hogy valami nyavalyát kaphat a sok betegtől. De minden hiába volt, a mag el volt vetve és jó talajra talált a kis Lászlónál. Egyelőre csak titokban, de megakadályozni nem lehetett, főleg nem azért, mert édesatyja szenvedélyes passzióval foglalkozott a gyógyító tudománnyal.

Az éleseszű kisfiú hamarosan a deák nyelvet is megtanulja és nagy sikereket arat, amikor keresztapját, Bartzát 9 esztendős korában deák nyelven köszönti fel nevenapján. A vendégsereg gratulál és bámulja a kis Lászlót, akire a boldog szülők méltán oly büszkék.

Csakhamar azonban nehéz idő következik a kis Lászlóra. Búcsút kell mondania a szülőfalujának, a kis pajtásoknak, a madárfészkeknek, Kőris patak partjának, Rába füzeseinek, el kell hagynia Újfalut; Kőszegre viszik, ahol aztán első latin iskoláját eminensen végzi. Ez volt a grammatika. A humaniórákat már Sopronban abszolválja, majd a filozófia következik, amelyet a megye székhelyén, Szombat-

helyen tanul. Itt barátkoznak össze Horváth Boldizsárral, folyton együtt tanulnak, együtt sétál a két jóbarát a Gyöngyösparton, Szőllősben és élénk eszmecserét folytatnak irodalomról, politikáról és a haza állapotáról.[2]

Közben már 1838-at írunk. A kis Lászlóból szép, serkedő bajuszú fiatalember lesz, aki kitűnő eszéről általánosan ismert. Jómodorú fiatalember, külsőre is rendkívül csinos, büszkék rá szülei és ha a vakációt otthon tölti Újfaluban, bámulattal hallgatják eszes fejtegetéseit. Itt-ott verselni is kezd és atyja boldogan hozat neki német, francia és angol verseskönyveket.

Ezalatt bizony elég szomorú idők járnak a magyarra. Folytonos harc és meddő vita a bécsi kormányok és magyar rendek közt. Eredmény nélkül. Végre a bécsi kormánynak pénz kellett és katona, hát összehivatta a régen várt országgyűlést Pozsonyba, 1825-ben. A nemzeti reformpárt kezdi bontogatni szárnyait, de egyelőre a főnemesi rend ellenállásán minden megtörik, mert hiszen amannak programmjában már a jobbágyságról is szó van. A nemes eszméket egyideig ugyan sikerül elnyomni, de később annál vehemensebb erővel kérnek utat maguknak. Ellenállhatatlanul átitatták a nemes ifjakat és hatalmas ellenzék kezdett kialakulni.

Szelestey László ezalatt Győrbe kerül és ott jurátus lesz. Belevegyül a politikai mozgalmakba és éles eszével hamarosan vezető szerepet játszik a deli ifjú. Nagy szorgalommal tanul és mind többet versel is. Atyja az egyetlen, akinek verseit felolvassa. Az ő biztatására küldi be első verseit 1839-ben, 18 éves korában a „Honművész"-be[3], ahol hamarosan nyomtatásban is megjelenik „Jogászdal" című költeménye, de pár hétre rá már a „Társalkodó" is közli verseit. Sikerei nagy buzgalomra gerjesztik, további verseit küldi be és egyremásra látnak napvilágot költeményei a Honművészben, Regélőben és Életképekben, amely folyóiratok az akkori idők legjelesebb lapjai voltak.

Boldogan fizet elő Szelestey Sándor ezekre a folyóiratokra, amelyekben László fia költeményei megjelennek. Hamarosan szaporodik ezek száma, mert kapva-kap a Honderű is Szelestey László versei után. Gyönyörű költeménye, a „Vízár",[4] itt jelenik meg, amely allegoriája a haza szomorú állapotának.

Egyre jobban magára vonja a fiatal költő a figyelmet. Mindenfelől boldogan fogadja a gratulációkat, szülei büszkék rá és példa gyanánt állítják Pál öccse elé, aki szorgalmas fiú ugyan, de kedvtelenül fog pályájához, a gazdálkodáshoz. Édesanyja csak könnybelábbadt szemekkel tud az ő

[2] Dánielik: Magyar Írók életrajzgyüjteménye. 1856.
[3] „Honművész", 1839. évi 100. sz. Pest.
[4] 1840. évi 32. sz. Pest.

Lászlójáról beszélni, imádságos szeretettel olvasgatja fia szép költeményeit. Hát még milyen boldogok és büszkék akkor, amikor a következő év tavaszán Deák Ferenc, a szabadelvűpárt nagy vezére is meglátogatja őket és nagy dicsérettel üdvözli a boldog szülőket. A nagy politikus ugyanis gyakran megfordul Uraiujfaluban és Vámoscsaládon a Bezerédj-családnál, ahova baráti kapcsolatok fűzik és ilyenkor mindig alkalmat keres, hogy elbeszélgessen a fiatal költővel és eszes jogásszal.[5] Nem egyszer karöltve sétálnak a Szelestey-kúria parkjában, vagy a Bezerédj-kastély hűvös kertjében folytatnak politikai és irodalmi vitákat hármasban: Deák Ferenc, a tudós Bezerédj Gergely és Szelestey László.

Ugyanez év nyarán valóságos irodalmi és politikai összejövetel van Szelesteyéknél Uraiujfaluban, mikor is egyszerre látják vendégül Deák Ferencet, az éppen Uraiujfaluban nyaraló Döbrentey Gábort, aki a Nemzeti Színház igazgatója lett később és az „Erdélyi Múzeum" című folyóirat szerkesztője volt, továbbá Lisznyay Kálmánt, a neves poétát, akit baráti kapocs fűzött Szelestey Lászlóhoz.

Megtárgyalták az irodalom, a hazai és külföldi politika minden mozgalmát és élénk eszmecsere folyt köztük egész napon át.

Karácsonyra leteszi Szelestey László az ügyvédi vizsgát is, beadja pályázatát a vármegyéhez, ahol most Vidos József az első alispán. Szombathelyről is állandóan küldi verseit Pestre, melyek állandóan jönnek a régebbi lapokban, de az Athenaeumban, Pesti Divatlapban is.

Időközben Szelestey László atyját nagy anyagi csapások érik. Jót áll egyik közeli atyjafiának, aki öngyilkos lesz és Szelesteyéknek kell kifizetni a nagyösszegű kölcsönt. Nagy szomorúsággal kénytelenek eladni birtokuk egy részét, egyetlen vigaszuk és büszkeségük fiúk, Szelestey László, szórakozásuk pedig a gyógyító tudomány, amellyel egyre intenzívebben foglalkozik Szelestey Sándor, sőt László fia biztatására kéziratban is összeállítja praktikus tudományát, amelyet utóbb fia is szívesen tanulmányozgat.

Mind gyakrabban megfordul Pesten, ahol mindenütt ismerik és örömmel fogadják verseit. Feltűnést keltenek vezércikkei is, amelyek a Pesti Naplóban[6] jelennek meg. A pinkafői uradalom az ügyészi teendőkkel bízza meg a fiatal fiskálist, ami nagy kitüntetés volt. Sok munkája miatt leköszön vármegyei állásáról, főleg amikor egyik soproni megyebálon megismerkedik Igmándy Magdolnával, a szépséges és bájos úrilánnyal. A gesztenyebarna, karcsú és szelídtekintetű kisasszonynak is megtetszik a deli költő; fő-

[5] Okolicsányi Dénes nyomán.
[6] P. N. 1844, 127. sz.

képpen elmélyül barátságuk, amikor az iklányberényi kúria parkjában a kis barna leány bevallja, hogy titokban ő is versel, előhúzza zsebéből a költeményeit, amelyekről azonban a mamának nem szabad tudni!

A szülők mindkét részről szívesen látják a készülő házasságot.

Nem egy igen szép verse szól erről a nagyon boldog időről, az ő szépséges Magdolnájáról. Hamarosan — 1844 tavaszán — meg is kéreti Igmándy Magdolnát. Keresztapja, Bartza kéri meg. A szülők boldogan mondanak igent és László nemsokára feleségül is veszi Igmándy Magdolnát, a messze földön híres szép és művelt úrilányt, és a legboldogabb életet éli vele Iklányberényben, ahol birtokot is kap hozományul. Innen látogat haza elég gyakran Újfaluba szüleihez, akiknek ünnepet jelentenek ezek a látogatások. László anyagiakban is igyekszik jó szüleit, akiket bizony a szerencsétlen jótállás nehéz viszonyok közé sodort, bölcs tanácsokkal tehermentesíteni. Eladják a sümegi és csabren-

deki szőlőket, hogy a nyomasztó gondoktól szabaduljanak; így aztán sikerül is nyugalmat teremteni a hitelezők között.

Az elkövetkező évben —1845-ben — már élénken részt vesz a megyei életben, Deák Ferenc pártjához csatlakozik és annak legtüzesebb és legtartalmasabb szónoka. Egy gyönyörű ódája[7] jelenik meg ugyanekkor Deák Ferencről a „Pesti Divatlap"-ban. Lelkes szónoka a szabadelvű pártnak és nem egy gyűlésen, Vasban, Sopron megyében és Zalában, követeli a jobbágyság eltörlését[8], az ősiség megszüntetését, mert

„Oh e nemzet, óh e nemzet,
Lombtalan fa, száraz ág,
Koldus néptől környezetten,
Élet nélkül dermedetten,
Mint az elhervadt virág."

Ez a pompás verse és sok más hasonló is a Pesti Divatlapban jelenik meg és magára vonja Petőfi Sándor figyelmét is, aki akkor Pesten segédszerkesztő. Örömmel gratulál Szelestey Lászlónak, midőn a legközelebbi alkalommal — 1847 márciusában — Pesten a Pilvaxban megismerkednek. Mindgyakrabban megjelenik a Pesti Ellenzéki Körben, ahol nem egyszer élénk eszmecserét folytat Petőfivel. Sokat együtt van Berecz Károly íróval és Batthyány Lajos gróffal; benső barátságba kerül Lisznyay Kálmánnal. Egész napokat tölt együtt Vörösmarty Mihállyal és Petőfivel. Magába szívja a két nagy költő szellemét és mindannyiszor nagy szomorúsággal távozik Pestről, amikor ügyei Vasba, Sopronba szólítják. Szépséges felesége is vele van Pesten, bemutatja neki Petőfit és Vörösmartyt, Lisznyayt pedig meghívják és a jóbarát egy egész nyarat náluk tölt Vasban és Sopronmegyében.

Mohón olvassák Magdolnával együtt Petőfit; bámulják, csodálják, és lelkesednek a lánglelkű költőért. Az „Életképek"-ben tanulmányt ír Petőfiről és többek közt ekképpen jellemzi: „Mit írjak Petőfiről, hogy meg ne sértsem írói tehetségem korlátoltsága által isteni érzelmei magasztosságát, mely iránta lelkemben él? Petőfi!! Mily nagy eszmék vannak e névhez csatolva, melyek, mint igazi gyöngyök hullámozzák át a világot, melyet ő hatalmas lángesze által minekünk alkotott. Hol állunk most a mult időkhöz képest? Azon időkhöz, midőn naggyán idegen tengerből merítettük a gyöngyöket, idegen kertből szedtük a virágot, idegen honból szívtuk a levegőt, lelkesedést a művészetnek. Ki adott uraim költészetünknek saját nemzeti bélyeget? Ki vezetett el a nagyrészt émelygős külízléstől? Ki tekintett be a nép

[7] Pesti Divatlap, 1847. év, 1547. oldal.
[8] Vasárnapi Ujság 1875. év, 38. sz. Necrológ.

életébe? Hogy örömeinek és fájdalmainak szavakat adjon, az isteni szikra által felemelje a lángot, melyet ők éreznek?"[9]

Ilyen lelkes szavakkal ír Petőfiről akkor, amikor bizony még sokkal többen voltak támadói, mint hódolói. Ez a mélységes és döbbenetes hatás rányomja bélyegét Szelestey összes ezutáni költeményeire. Mindgyakrabban kiérezni a Petőfi-hatást, mint pl. ebben a versében is, amely a „Hazánk"-ban jelent meg és amelyben a szabadságért és a népjogokért rajong Szelestey:

„Hódolok a szív szavának,
Mely sok áldást s fényt hoza,
Melyért a jók áldozának,
Vészein sok vércsatának,
Nép, Szabadság és Haza!"[10]

Ugyanebben a folyóiratban jelenik meg egy másik költeménye, amely egészen Petőfi ízű, „Lázadás a papucskormány ellen" címmel.

Élénk részt vesz az ellenzék mozgalmaiban, amely büszke arra, hogy már a bécsi udvar is figyelemre méltatja, amennyiben József nádoron keresztül tárgyalásba bocsájtkozik vele. Erről szól Szelestey lelkes vezércikke a Hazánkban,[11] amely mély tartalma és tiszta gondolatvezetése által nagy feltűnést keltett.

Ezalatt már nagy dolgok előszelei kezdenek végighullámozni Európán. Bécsben és Párisban forrong a nép, az ellenzék sarkára áll hazánkban is, mire a bécsi kormány engedékenyebb lesz, beleegyezik a külön magyar minisztérium megszervezésébe. Mindenfelé boldogan ünneplik a szabadságot és a jobbágyság felszabadítását; Szelestey versei megható nagy boldogságról, lelkes örömről tanuskodnak. A jobbágyságról ekképpen ír:

„Hozzád sóhajt buzgalommal,
Igazságnak Istene!
S megbocsátván bűneinket,
Testvérének mond bennünket,
Kik vétettek ellene!"[12]

De a boldog öröm kissé korainak bizonyult. Ausztria nem türhette a magyar felszabadulást, az abszolutizmus nem nyughatott, feibujtotta az oláhot, tótot, horvátot. Megindul a nagy-nagy küzdelem. Szelestey lánglelkű vezércikkei feltűnnek és mindenki jól ismeri már a fiatal költő és publicista nevét. A nemzetiségekről szóló nagyszerű vezércikkét

[9] Életképek, 1847. márc. 20. sz.
[10] „Hazánk", 1847. évi 135. sz. Pest.
[11] „Hazánk", 1847. évi 80. sz.
[12] „Életképek", 1848. évi 240. oldal. Pest.

szerte olvassák.[13] De az események torlódnak, az idő rohan és nem tűr megállást. A császáriak viselkedése, a hadsereg mozdulatai belekergetik a magyart az önvédelembe, megkezdődik a szabadságharc...

Szelestey László is bevonul, nemzetőr lesz, míg szépséges Magdolnája Uraiújfaluban marad a szülőknél.

Diadalmas, nagyszerű idők következnek, majd jön a nagy retorzió Bécs részéről. De a magyar hadak vitézül ellentállnak a túlsúlyban levő bécsi hadaknak. Szelestey is résztvesz a diadalmas ütközetek egész sorában és csakhamar őrnagyi rangot kap. Komárom alatt megsebesül és hazajön hitveséhez, szüleihez Uraiújfaluba. Pihen és atyja gyógyítja sebét. Néhány kurta hét alatt meggyógyul. Nem tudják maradásra bírni sem Magdolnája, sem szülei. Újra mennie kell; mennie kell becsületből, hazaszeretetből... Soká nem hallanak róla, már-már aggódnak a tüzes férfiúért, amikor hazavetődik sebesülten sógora, tótfalusi Tóth Benedek nemzetőrtiszt, aki ugyancsak Újfaluban lakik, és hírt hoz róla.

A mámoros győzelem után hamarosan a csüggedés, gyengülés, majd a rettenetes túlerő miatt a vereségek következnek. Gyászos hetek, síró, szenvedő hazafiak, búslakodás... Világos... Gyász.

Szelestey László hazajön, hitvese és szülei, nővérei alig győzik vigasztalni; sajgó szívére nem talál enyhülést, ki sem mozdul kúriájából, csak sógora, tótfalusi Tóth Benedek vigasztalgatja; mással nem érintkezik a költő. Kimondhatatlan bánattal gyászolja Petőfit, akinek nyoma veszik Segesvár körül. Hónapok kellenek, amire visszanyeri háborgó lelkének egyensúlyát, nyugalmát és újra társaságba jár, gazdálkodik, meglátogatja a kemenesalji rokonságát, atyafiait.

Lassan-lassan dolgozgatni is kerekedik kedve. Sajtó alá rendezi összes költeményeit. Külön akar gazdálkodni és átköltözik az Uraiujfaluval szomszédos Szentivánfára, ahol kisebb, de csinos kúriájuk van.[14] Az intenzív gazdálkodás csakhamar eredményt is hoz; Pál öccsével együtt rendbe hozzák az adósságokat. Újra irodalmi életet kezd, meghívására ellátogatnak hozzá kedves barátai: Horváth Boldizsár, Berecz Károly, Lisznyay Kálmán, majd Döbrentey Gábor és buzdítják, lelket öntenek a tespedő költőbe. De csak nagynehezen tér magához... Nem akar és nem mer írni. Szabadságot vár...

Szinte jól esik elnyomott lelkületének, amikor felesége gyengesége és köhécselése miatt Itáliába utaznak, ahol 6—8 hónapot töltenek. Itália kék ege alatt mindketten meggyógyulnak; Magdolnája friss jó egészségben, ő maga felüdülve

[13] „Hazánk", 1847. évi 80. sz.
[14] Jelenleg Bezerédj Mária és Antónia tulajdona. Cselédlakás.

és tettrekészen tér haza; újra irogat, de versei— 1852 és 1853-ból — magukon hordják a gyászos elnyomás bélyegét.

„Fenn és alant a csalódás honol,
De a boldogság Isten tudja hol,
Borús világ, sötét világ..."[15]

Ebben az időben főleg a „Hölgyfutár"-ba dolgozik, de szívesen látják mindenütt. Megjelenő verses kötete, „Kemenesi cimbalom" csupa kedves, közvetlen népies költemény Vörösmarty és Petőfi hatásával. Gyönyörű népdalai és szebbnél szebb versei szájról-szájra járnak, egymástól írják le, akik hozzá jutni nem tudnak. Elkapkodják a nyomtatott köteteket pár nap alatt, hamarosan megzenésítik, énekelni kezdik a gavallérok, lányok, legények, szerte a hazában ismerik és olvassák. De éneklik és ismerik ma is, legföllebb nem tudják, hogy Szelestey László költeményei...

„Hej az én szeretőm
Ez a csinos barna,
Alattomba termett
Piciny piros alma.
Piciny piros alma.
Terem elég sorban,
Piciny piros leány
Nem minden bokorban![16]

A nép, az énekszó változtatott ugyan az eredeti versen az idők folyamán, de ki nem ismerné ma is és ki nem énekelné ezt a szép Szelestey-verset! Hasonlóképpen népszerű ez a bájos népdala is:

„Ez az utca
Végig sáros,
Úgy szép a lány,
Hogyha páros.
Hej én azért
Kedves párom
Sáros utcán
Is bevárom![17]

Mindenki ismeri ezt a kedves dalát is:

„Balatonon jár a hajó,
A lány szeretőnek való;
Szerelem az evezője,
Fejkötő a kikötője..."[18]

Mindgyakrabban használ költeményeiben vasmegyei tájszavakat, úgyhogy Pesten megjelenő köteteiben kény-

[15] Hölgyfutár, 1852. évi 165. sz.
[16] Hölgyfutár, 1853. évi 155. sz.
[17] „Kemenesi cimbalom." 1854. Pest.
[18] „Kemenesi cimbalom." 1864. II. kiadás.

telen lapszéli magyarázatokat adni a másutt nem igen ismert tájszavakról.

Nem volt nemesi ház, ahol ne olvasták volna a „Falu pacsirtája" című verses kötetét, amely már egészen népies irányzatú; előszavában maga is hangsúlyozza, hogy ez a nemzeti költészet „a magyar élet hű tüköre leend". A 64 szép kis költemény csupa népies zamatú, dallamos vers, szinte ajánlkoznak az énekszóra.

Ünneplik a költőt széltében-hosszában, meghívásokat kap, látogatják, de őt mindez hidegen hagyja... Nagy bánata van újra és szomorúan panaszkodik Lisznyay Kálmánnak, hogy hitvese, Magdolnája egyre levertebb, sovány és étvágytalan, arca piros, de lázasan piros... Vágyakoznék mégegyszer a kékegű Itáliába, de nem mer útra kelni vele, annyira gyenge.

Időközben néhány szigorú kritika éri, amely mélyen sérti az érzékenylelkű költőt. Erdélyi János kezdi kritizálni és „népieskedőnek" titulálja; atyja újra kénytelen Pál öccse hanyag gazdálkodása miatt egy darab szép birtokot eladni. És ebben a szomorú időben éri a legnagyobb csapás, a legnagyobb gyász: szeretett felesége, Magdolnája még ebben az évben, 1854 őszén szép lassan elhervad, elmúlik.

Mélységes bánata összemarcangolja, idegbeteg lesz és hónapokon át ágyban fekszik. Halálát kívánja, szerető édesanyja és édesapja nem tudják vigasztalni; kebelbarátja, Lisznyay keresi fel, igyekszik lelkére beszélni és megnyugtatni.. Döbrentey Gábor is gyakran megfordul nála, mert ezt a nyárutót éppen Újfaluban tölti atyjánál, aki evangélikus pap volt ott. Deák Ferenc is felkeresi, animálja, magához hívja Zalába. Szót is fogad a költő s 8—10 napot nála tölt. De csak lassan, nagyon lassan enged a nagy fájdalom. Erről tanuskodnak ebből az időből származó bús-fájdalmas költeményei is.

„Mit nekem a világ? Csendes őszi alkony.
Mit nekem az élet? Ismeretlen talány.
Mit nekem a bánat? Elhervadott tavasz.
Mit nekem a halál? Egy virágos árnyék,
Utolsó élvezet szerető szívemnek..."[19]

Nem bírja a magányt, únja a falut, öregedő szülei nem nyujtanak beteg lelkének elegendő vigaszt. Nem érdekli a gazdaság, azt egészen Pál öccsére hagyja. Pestre költözik, folyóiratot alapít „Szépirodalmi Közlöny" címmel, teljesen az irodalomnak él, abba menekül. Versei egészen egyénien borongókká lesznek, felhagy a sokat gúnyolt népi irány-

[19] Hölgyfutár", 1854. évi 47. sz.

zattal. Ekkor jelenik meg egyik legszebb verse a Hölgyfutárban; kezdősorai igen jellemzőek:

„Ah ne kérdje senki tőlem,
Honnan veszem én a dalt.
Enyhít lelkem bánatán;
Ha dalolnom nem szabadna,
Meg is halnék bele tán!"

Minden idejét lefoglalja Szépirodalmi Közlönye, amelynek munkatársai: Gyulai Pál, Lévay József, Lisznyay Kálmán, Szász Károly, Jókai Mór, Vadnai Károly, Vajda János, Thaly Kálmán és Lauka Gusztáv, hogy csak a legjelesebbeket említsük. A magyar írógárda színe-java dolgozik lapjában, büszke is rá Szelestey és az év végére elkészíti Szépirodami Album című nagyszerű gyüjteményét a fenti írók és saját munkáiból. Közben „Pásztor órák" címen egy kis verses kötete hagyja el a sajtót Emich Gusztáv kiadásában. (1859.)

Ezalatt Bécsben is más szelek kezdtek fujdogálni. Az osztrák kénytelen-kelletlen belátta, hogy mégis szüksége van a magyarra és enyhébb húrokat kezdett pengetni. Így történt, hogy 1860-ban mégis elrendelték az általános követválasztást.

Egyremásra kapja Szelestey hazulról, Vas megyéből a hívogató leveleket; szerető szülei is csalogatják haza, nagynehezen haza is megy, belátogat Szombathelyre, részt vesz 1860. dec. 14-én Vas megye első bizottmányi ülésén, ahol bizottmányi jegyzővé, hamarosan utána pedig vármegyei főjegyzővé választják meg.[20] A lekötött megyei állás, bármily megtisztelő is volt, nem felelt meg Szelestey László örökké tevékeny, mozgató és agilis lelkületének. Inkább elfogadta a földijei által neki felajánlott követjelöltséget. A sárvári járás követjelöltje lett. Télvíz idején, nagy hidegben, február közepén volt a választás. Nagy harc volt. Sokan elhidegültek a költőtől, nem értették meg, a kortesnótákban „firkásznak" és „redaktor"-nak aposztrofálták, de ő csak mulatott a fura kortesnótákon. Barátai és ismerősei, akik tisztában voltak az ő nagy értékével, kitartottak mellette és mindent megtettek érdekében. A Bezerédjek, szentgyörgyi Horváth, Guaryak, Bartza, Háczky, felsőbükki Nagyok stb. mindent elkövettek, hogy Szelestey legyen a követjük Königmayer Károllyal szemben.

A nagy kortesharc február 16-án Szelestey győzelmével végződött.

Szülei meghatott örömmel fogadták, boldogok voltak, amikor magukhoz ölelhették nagy fiúkat. Újfalu lovasbandériummal várta haza a költő-követet.[21] Pár hetet otthon

[20] Vasvármegye levéltára.
[21] Okolicsányi Dénes elbeszélése nyomán.

pihen, de sajnos pihenése és öröme nem lehetett teljes, mert forrón szeretett édesanyja hetek óta ágyban fekvő beteg volt. A podagra bántotta csontjait. A lovasbandériumot is csak az ablakból nézhette, tolószékéből. László szenvedő édesanyja mellett marad, vigasztalja, felolvassa neki költeményeit. De hiába a nagy szeretet, jó édesanyja egyre gyengébb, szívét kezdi ki a csúnya nyavalya és április 11-én sírba dönti.[22]

Két nap mulva temetik a jákfai családi sírboltba.

Szomorú szívvel távozik a szülői háztól Szelestey László, de a kötelesség elszólítja, mert április végén megnyílik az országgyűlés. Nem volt sok köszönet benne. Hiába kérték Bécset az engedékenységre és hiába tett meg mindent Deák Ferenc; rideg elutasítás volt a válasz. Tehetetlenek voltak. Titokban kellett tárgyalniok, mert figyelték minden lépésüket. Az országgyűlést feloszlatták, helytartótanácsot neveztek ki gróf Pálffy Móric vezetésével. Elkövetkezik a Schmerling-korszak.

Suttogás, némaság, félelem. Hallgat az irodalom is. Szelestey is csak titokban dolgozik. Csupa keserűség, kétségbeesés, burkolt szavak, allegóriák. Baráti körben tanácskoznak, terveket szőnek Almássy Pállal. Besúgják őket. A bécsi udvar nem rest. Éjjel hurcolják el lakásáról Szelesteyt 1864. március 15-én Almássyval és Beniczky Istvánnal együtt.[23] Egyelőre a Neugebäude, majd utóbb Olmütz és Josephstadt voltak szomorú rabságának állomásai. Sokat, nagyon sokat szenved. Testileg és lelkileg összetörik. Szüleihez és újfalui atyafiaihoz, barátaihoz írt leveleiben keservesen panaszkodik szenvedéseiről, amiket még fokoz álmatlansága. Verseit csizmájába rejti az őrök elől.

Itthon mindent megtesznek az érdekében. Deák Ferenc is interveniál, de a bécsi udvar könyörtelen. Pál öccse egész birtokot bocsát áruba, hogy bátyja fogságán enyhítsen.

Végre ütött a szabadulás órája. Deák bölcsesége folytán létre jött a béke, Ferenc József megkoronáztatja magát, Eötvös József báró, aki nagyon jó barátságban volt Szelesteyvel, azonnal lépéseket tesz a kiszabadítására. Így aztán háromesztendei fogság után hazakerül.

Édesatyja ölelő karokkal várja. A költő kipiheni magát családja és barátai körében, de báró Eötvös és Deák hamarosan Pestre hívják és Deák a körmendi követséget ajánlja fel neki.

A sok tapasztalat, a hosszú fogság higgadttá és meggondolttá tette. Intenzív publicisztikai tevékenységet kezd, de minden írásában, minden vezércikkében, beszédeiben (Őszinte szó a körmendi kerület választóihoz")[24] óva inti a,

[22] Vámoscsaládi plébánia anyakönyve.
[23] „Vasárnapi Ujság" 1875. Necrolog.
[24] 1868, Pest.

nemzetet, hogy elhamarkodott lépéseket tegyen; meg kell alkudni a helyzettel, dolgozni, szívósan dolgozni kell. Mily nagy bölcseség van egyik politikai cikkében írt következő soraiban: „Magyarország az európai viszonyoknak megfelelően cselekedett 1848-ban. Ausztria elnyomta érte. Európa segítségét kértük! Európa bámult, de nem segített."[25] Ezért kell Deák bölcs politikáját követnünk.

Körmend nagy lelkesedéssel követté választja s Szelestey követi minőségben Pesten van, dolgozik, ír, propagál,

A kihalt Szelestey-család kriptájának záróköve.
Der Gruft-Schluszstein der ausgestorbenen Familie Szelestey.

szerkeszt; a Pesti Naplóban jelennek meg nagyszerű cikkei, amelyek sugárzanak az objektív bölcseségtől, mérséklettől. Közoktatásügyi szakcikkei kezdenek feltűnést kelteni, úgyhogy Eötvös báró mindgyakrabban kikéri véleményét és még jobban elmélyül barátságuk.[26] Ismét egy kötete jelenik meg, „Egy rab álmai" címmel; a fogság alatt írt költeményei ezek „A mult kriptáját szellőztetem" mottóval. Pár nap alatt elkapkodták, úgyhogy hamarosan új kiadás jelent meg. Ott volt a kötet minden magyar ház asztalán.

Eötvös József báró szerető barátsággal gratulál neki és arra kéri, hogy az exponált vasmegyei és soproni németség

[25] „Őszinte szó." Pest. 1868.
[26] Pesti Napló, 1867. dec. 5. és 24. sz.

közoktatási problémáit venné Szelestey szakavatott és bölcs kezeibe.

Ezalatt hazulról szomorú híreket hoz a posta. Édesatyja betegeskedik, nehezen lélegzik. Már a pipa sem ízlik neki. Az általa meggyógyított sok-sok beteg hálás imája sem használ, pedig még betegágyában is gyógyító tanácsokat ad. Ereje egyre fogy és két hónapi betegeskedés után László fia karjaiban múlik ki Szelestey Sándor, az örökké jótevő, halkszavú, nemes úr, aki olyan sok embert meggyógyított és akit annyi sok beteg áldott haló poraiban is. A jákfai családi sírboltba temették hitvese mellé.[27]

Pál öccse marad egyedül szülőföldjén bús agglegénységben, vagyona roncsaiból éldegélvén. Szelestey László elfogadja Eötvös József ajánlatát, mert hiszen megélhetése is gondot okozott neki, hazulról nem számíthatott jövedelemre. Ami megmaradt, Pálnak kellett, annak sem tellett már belőle bőven. A nagy miniszter Németújvárra küldi, hogy óvatosan és bölcsen lásson hozzá a határszéli németség közoktatásához úgy, hogy jó magyarok maradjanak német kultúrájuk mellett is, a megbántottság érzése nélkül. Így 1869 őszén Körmend követe és németújvári tanfelügyelő. Tapintatosan és okosan dolgozik, a németség valósággal rajong érte. De publicisztikai tevékenységét sem hanyagolja el, sokat ír a pesti lapokba, főleg a Pesti Naplóba.[28] Mérsékelt, okos politikája, tanfelügyelői minőségben elért nagy sikerei még a kabinetiroda figyelmét sem kerülik ki és Ferenc József csakhamar királyi tanácsosi címmel tünteti ki. Ernyedetlenül dolgozik tovább. Versei már inkább epikai jellegűek és főleg a Magyarország és a Nagyvilág, Vasárnapi Ujság és a Fővárosi Lapokban jelennek meg. Megyéjében, Szombathelyen nagy tisztelet övezi, tanácsát kérik, elismerik nagy képességeit.

Közben Andrássy kormánya lemond és Lónyay következik utána. Eötvös báró után Pauler lesz a kultuszminiszter, amit Szelestey szívből sajnál, mert félti Eötvös nagy reformjait. Nem is titkolja ezt a véleményét, a legközelebbi közoktatási tárgyaláson nagy beszédet mond, hevesen támadja Paulert. Klasszikus beszédjét az 1872. évi jan. 10-i országgyűlésen mondotta el; nagy feltűnést keltett, széltében-hosszában tárgyalták a hatalmas és tartalmas nagy közoktatáspolitikai beszédet, amilyenhez hasonló még nem hangzott el az országházban. A Pesti Napló így írt róla:

„Szelestey oly beszédet mondott, amely a Házban nagy szenzációt keltett fel. Összes közoktatásunk bajait, hiányait, a rendszer és emberek fogyatkozásait a vita alatt még egy szónok sem tüntette fel oly erős vonásokkal, mint Szelestey. Ebben a beszédben főleg azért támadja a kormányt, mert a

[27] Vámoscsaládi plébánia anyakönyve.

[28] Pesti Napló 1867—1868—1869. évi számai.

tanítóságot nyomorba hagyja. Találtam katholikus felekezeti tanítót — úgymond — akinek 5 mérő gabona és egy pár csizma lévén a fizetése, mint cséplő fungált tisztelendő főnökénél. Ilyet és hasonlót nem szabad tűrni, folytatta tovább, mert a nép művelése hatalmi kérdés, éppen úgy, mint a fegyveres védelem."[29]

Erélyes fellépésének természetesen megvoltak a következményei; Pauler üldözni kezdi a nyiltszavú politikust, mire ez lemond tanfelügyelői állásáról, sőt a követi mandátumát is visszaadja. Elkedvetlenedik mindentől és visszavonul Pál öccséhez Szentiványfára, ahol bizony egykori nagy vagyonának csak morzsáiból éldegél a két testvér. Magányában és komorságában jó barátra akad a szomszéd földesúrban, Okolicsányi Dénesben, aki mindenképpen támogatja a költőt. Sokat vannak együtt. Okolicsányi biztatja, szeretettel veszi körül a csüggedt Szelesteyt. Ebből az időből való költeményeit megülik a komorság, magány, életuntság, elhagyatottság, csüggedés hangulatai. Hálátlanságról panaszkodik, de azért a haza sorsa most is lelkesíti:

„Áldozd hazádnak minden gondolatodat,
Az emberiség legyen jelszavad,
S hogy szenvedés lesz sorsod, úgy lehet,
De megérdemled az Ember nevet!"[30]

Szentiványfai magányában elbeszélő költeményeket ír, amelyek részben történelmi, részben mythologiai tartalmúak. Újra elkezd édesatyja kuruzsló tudományával foglalkozni és gyakran keresik fel a betegek. De az ő törekvése nem annyira abban merült ki, hogy gyógyítson, inkább az erre vonotkozó kéziratokat gyüjtötte össze, rendezte, átírta, hogy megmaradjon az utókornak ez a becses gyüjtemény. (Ismertetése megjelent a Gyógyászat c. orvosi folyóiratban dr. Bencze József: Gyógyító népszokások a Dunántúlon címmel. Budapest, 1923. A kézirat egy része dr. Pető Ernő m. kir. e. ü. főtanácsos, igazgató-főorvos tulajdona.)

De az annyira áhított magányt sem bírja sokáig. Nincs kellő kényelme sem, a régi szentiványfai kúriát időközben el kellett adni; Pál öccsénél húzza meg magát, aki ugyancsak Szentiványfán lakott csinos, de kisebb kastélyában. (Jelenleg dr. Ostffy Lajos főispán tulajdona.)

Elszomorítja nővérének, tóthfalusi Tóth Benedeknének halála is. Másik nővére Ausztriában lakik. (Wolff cs. és kir. őrnagy felesége, később Szombathelyre költözött.) Szerető barátsággal veszi körül a költőt Okolicsányi Dénes; igyekszik mindenben a kedvére járni, de az mégsem marad, mert nem tud maradni. Ismét Pestre költözik. Váltott lovakon küldi Győrig Okolicsányi Dénes, onnét hajón utazik tovább.

[29] Pesti Napló, 1872. évi jan. 11. sz.
[30] „Magyarország és a Nagyvilág", 1875. évi 50. sz.

Kicsiny lakást bérel Pesten, még ez évben ismét megházasodik, újra irogatni kezd. De mindig bágyadtabban és mindig ritkábban...

Karaktere megváltozik, búskomor, elkeseredett lesz. Hiába ír neki és hivogatja Újfaluba Okolicsányi, hogy jöjjön hozzá feleségével együtt, nem jön többet... Beteg, szenved.

Az 1875. év tavaszán Pesten látogatja meg Okolicsányi Dénes a költőt. „Alig ismertem meg az egykor daliás szép magyar férfit. Előttem állt egy nagyszakállú, beteg, sovány, beesettmellű öregember. Hívtam, jöjjenek hozzám Újfaluba; sírt... és nem jött..."

Testileg és lelkileg összeroppanva halt meg 1875. szeptember 7-én. Egyszerű sírban pihen a Kerepesi temetőben.

*

Gyermeke nem volt Szelestey Lászlónak. Második felesége csakhamar ismét férjhez ment, s a költő kéziratainak egyrésze nála, másrésze pedig a szentiványfai kúriában öccsénél, Szelestey Pálnál maradt és hányódott-kallódott. Öccse halála után, 1895-ben aztán gazdaasszonya egyszerűen eltüzelte az értékes relíkviákat és maga is Zalába költözött. A költő sógorának, tóthfalusi Tóth Benedeknek egyik unokája Sárvárott lakik: tóthfalusi Tóth Elvira, de sajnos még emlékei sincsenek a költőtől.

*

Uraiújfaluban ma is áll az egykor híres nemesi kúria, ahol Szelestey László született és nevelkedett, utóbb lakott.[31] Ott áll ma is a granárium, az öreg fák, amelyeknek árnyékában játszadozott. A kortársak mind-mind elhaltak, csak a nagyon öregek tudnak még egyet mást a valamikor oly gazdag és előkelő Szelestey-familiáról, amely az ősi Jaák nemzetségéből származott, s Magyarország egyik legrégibb nemesi családja volt.

A nagy família fiágon 1895-ben kihalt, s a jákfai templom „Jaák"-kriptája végleg bezárult.

Az uraiújfalusi ősi kúria udvarán ott állnak a vén platánok és gesztenyefák; alattuk Nepomuki Szent János szobra ütött-kopottan bár, de ma is hirdeti az 1818-as dátumot. Állják az idők viharát és történelmet suhognak...

Az ősi Szelestey-család kipusztult... de szerte e csonka hazában és annak határain túl is, fel-felcsendül még ma is a nóta:

„Ez az én szeretőm,
Ez a pici barna;
Olyan az ajaka,
Mint a piros alma..."

[31] Ma Ajkay Elemér földbirtokos tulajdona. **Emléktáblával leendő megjelölésére adományokat Uraiújfaluban dr. Bencze József körorvos, Szombathelyen a Vasi Szemle szerkesztősége fogad el.**

Dr. JOSEF BENCZE: Ladislaus von Szelestey-s Lebenslauf.
Auszug. Im Jahre 1821. in Uraiujfalu geboren, — wo seine Eltern vornehme Groszgrundbesitzer waren, — wurde er schon in der Jugendzeit als Lyriker bekannt. Seine Dichtungen standen unter dem Einflusz Petőfis. Als hervorragender Publizist und Politiker, bald als Reichstagabgeordneter und Redakteur wurde sein Name allgemein bekannt. Er kämpfte auch im ungarischen Freiheitskampf; später wurde er vom König Franz Josef zum königl. Rat ernannt. Er starb in Budapest im Jahre 1875. Der Verein der Museum-Freunde im Com. Vas wird dieses Jahr sein Geburtshaus mit einer Gedenktafel schmücken.

A nagysitkei „török emlék".

Írta: szenttamási BABOS LAJOS.

Nagysitke község a sárvári járás keleti részében fekszik s a celldömölki járáshoz tartozó Nagysimonyi községgel határos. Lakossága színtiszta magyar. Lélekszáma a legutolsó népszámlálás szerint — a távollevőkkel[1] együtt — 1149. A község keletkezése az Árpádok korába nyúlik vissza. Állítólag Ják nemzetség tulajdona volt. Földesurai a Sitkey-ek voltak, akik a vegyesházbeli királyok idejében tüntek fel egészen I. Lipót koráig. Utánuk a Niczky-ek következtek, s ezeket követték a mostan is ott élő Felsőbüki Nagy-család sarjai, akiknek jobbágyai voltak Sitke lakosai. (Tizedesek)[2]

A régi falu még a római megszállás idejében valahol a Kőhányás-i dülőben lehetett, ahonnan a szántövető emberek eszközei már több régiséget hoztak felszínre. Az ezen a részen húzódó utat még most is „Város"-útnak hívják. E területen már békében is voltak ásatások[3], legújabban pedig (1933. évben) a Kemenesaljai Múzeumegyesület kiküldöttje végeztetett itt ásatást, amikor is több értékes római sírleletre bukkant.[4] Tehát ősrégi lakott hely Sitke, amint ezt a római

[1] Az 1930. évi népszámlálás I.: Demografiai adatok. Szerkeszti és kiadja a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal 1932; 27. és 120. l.

[2] A Magyar Nemzetségek a XIV. század közepéig. Írta dr. Wertner Mór, 1891. II. kötet, 77. oldal. — Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Írta Nagy Iván. Pest, 1863. VIII. kötet, 144. lap, X. kötet, 236—240. oldal. — A Magyar Nemzetségek a XIV. század közepéig. Írta dr. Karácsonyi János, 1901. II. kötet, 259. oldal, III. kötet első fele, 179. oldal. — Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Írta dr. Csánki Dezső. Budapest, 1894. II. kötet, 793. lap.

[3] Kárpáti Kelemen premontrei kanonok 1913. évben végeztetett ásatást Neogrády Gilbert premontrei kanonokkal egyetemben; ez utóbbi huzamosabb ideig a községben is lakott. A leletek részben a Vasmegyei Múzeumban vannak.

[4] 1933-ban a Kemenesaljai Múzeum laboránsa, Weber Gyula végeztetett ásatást, amikor is a község keleti bejáratánál főleg római sírokat tártak fel, még pedig K. u. III—IV. századból. E sírok közül 4 érintetlen volt, a többiek azonban fel voltak dúlva. (A korábbi ásatások nyoma?)

leletek s a reánk maradt írott feljegyzések tanusítják. De a népi szájhagyományok és mondák is sokat emlegetik a római, vagy török fürdőt, török kemencét s hasonló dolgokat. Kevesen tudják azt is, hogy a róm. kat. plébániának egy a tatárjárás előtti időből származó nagyon értékes és hibátlan „Agnus Dei"-je is van.[5]

1. **Agnus Dei**, a nagysitkei r. k. plébánia kerítésébe beépítve. Dr. Lux Kálmánnak 1934. V. 24-i megállapítása szerint a XIII. sz. elejéről való s a jáki temploménál jobb. — Fot. szt. Babos Lajos.
Agnus dei, welches in die Umfassungsmauer des r. k. Pfarrhauses in Nagysitke eingebaut ist (aus dem Anfange des XIII. Jh.).

Nagy- és Kissitke határvonalán, Nagysitke község nyugati bejárójánál a sárvár—celldömölki törvényhatósági úton a két temető között áll az úgynevezett „sitkei török emlék" is. Ezen török emlékről nagyon sok szájhagyomány maradt fenn a lakosság között. Valamikor, pár évtizeddel ezelőtt, még a török félhold is rajta volt, amit csintalan gyermekek ledobáltak s azóta nyoma veszett. Állítólag török fővitéz fekszik alatta.[6] Idősebb emberek állítása szerint fülkéiben csataképek voltak.

Kiszállásaim alkalmával megállapítottam, hogy az emlékmű nagyon is rossz karban van, az idő viszontagságai már

E sírok leletei részint a Kemenesaljai Múzeumban vannak, részint még feldolgozatlanok. (Dr. Holéczy Zoltánnak, a Kemenesaljai Múzeum E. vezetőjének közlése alapján.)

[5] A nagysitkei r. kat. plébánia birtokában. Dr. Lux Kálmán építészmérnök, műegyetemi magántanár 1934. V. 24-i megállapítása szerint a XIII. század elejéről való és a jáki templomban lévőnél jobb.

[6] A Kemenesaljai Múzeum 1933. évi ásatása alkalmával a sitkei ú. n. törökemlék körül is ásatott, azonban minden pozitív eredmény nélkül. (A Kemenesaljai Múzeum vezetőjének közlése.)

annyira kikezdték, hogy több helyen, különösen a fülkéknél, átlátni rajta s annak a veszélynek van kitéve, hogy romba is dűlhet. Hogy ez meg ne történhessék, 1932. április 16-án jelentést tettem a sárvári járási főszolgabírónak az állítólagos török emlékoszlop állapotáról s a szakszerű renoválás szükségességéről. Egyidejűleg kutatni kezdtem könyvtárakban, múzeumokban, hogy tulajdonképpen mely időből is származik az emlékmű s milyen rendeltetéssel emelték. Payr „A dunántúli ev. egyházkerület történeté"-ben ezt írja róla: „Nagy- és Kissitke között török világból maradt oszlop áll, amely ma határjelzőül szolgál." Evlia Cselebi, Thaly Kálmán, Takács Sándor nem említik. Érdeklődtem a sitkei plébánia levéltárában is; semmi nyom.[7]

Mindamellett 1932-ben, 1933-ban és 1934-ben Kis- és Nagysitke községek költségvetésében az emlékoszlop fenntartási, javítási stb. költségei címén évenként 30—30 pengőt előirányoztam, ami jóváhagyást is nyert. Mintha csak éreztem volna, hogy az anyagiakon fog mulni a török emlék további sorsa.

Jelentésemet Vas vármegye alispánja szakvéleményezés végett áttette a Vasvármegyei Múzeumhoz. A múzeumtól 1932. július 9-én *Horváth Tibor Antal* premontrei kanonok, a régiségtár őre, 1933. ápr. 30-án pedig *dr. Pavel Ágoston* néprajzi tári őr és *Fábián Gyula*, a képtár őre szálltak ki Nagysitkén az emlékoszlop megvizsgálására. Horváth Tibor Antal 1933. évi május 1-én keltezett szakvéleményében a kérdés lényegére vonatkozólag a következőket írja: „Se anyaga, se formája (stílusa) nem árul el semmi keleti jelleget. Hasonmása pedig, mely Szombathelyen a Paragvári-úton látható, katolikus egyházi célt szolgál: helyettesíti az utak szélére állítani szokott szent szobrot, vagy feszületet. Kora, amennyiben véleményt lehet kockáztatni ilyen minden különösebb jelleget nélkülöző építményről, a XVIII. századnál nem régibb."

Fábián tanár véleménye szerint „az építmény alsó része régebbi eredetű, mint a felső koronázó rész, amely erősen hasonlít azon szentképtartó oszlopok befejező részéhez, amelyek Vas vármegyében számtalan helyen találhatók. Lehetséges, hogy az alapépítmény valóban régi, talán még a törökelőtti időkből származó, amely, mikor omladozni kezdett, renováltatott. A renoválás alkalmával a falusi építőmester tehette rá a koronázó felső építményt és tiszteletben

[7] Dunántúli ev. egyházkerület története. Írta Payr Sándor, Sopron, 1924. I. kötet. 339—341. oldal. — Magyarország Vármegyéi és Városai Vasvármegye c. kötete, 1898. Írta dr. Sziklai János és dr. Borovszky Samu. 71. o. — Dezső Lipót kir. tanfelügyelő: „Az én szülőföldem", 1930. 144—145. o.; fényképeket is közöl. („Török emlék a sitkei temető előtt, valószínűleg határjelző kő volt. Néhány évtized előtt a török jelvény, a félhold még rajta volt.")

tartva a hagyományt... a félholdat ismét alkalmazta... Tekintettel a hagyományra és az építmény szokatlan voltára, kívánatosnak tartaná, hogy azt jókarban tartsák, még pedig úgy, hogy az alapépítményt a mostani állapotban hagyják, hogy lássanak a kövek, s csak a felső építményt vakolják be és simítsák le, a most már meglehetősen romlott állapotban lévő tetőzetet kijavítva, esetleg cementtel besimítva." Dr. Pável Ágoston véleménye nagyjában fedte Fábián Gyula véleményét. „Nagy fontosságot tulajdonít azonban annak, hogy a néphagyományban mélyen gyökeredzik a török időknek emléke. (A határban a nép ma is emlegeti a török kemencéket.) Az ilyen konokul fennmaradó hagyományok rendesen sokat megőriznek a történeti valóságból és miután az emlékoszlop alapépítménye feltétlenül több száz éves és mivel a néphagyomány a legutolsó időkig fenntartotta a tetején volt török félholdnak az emlékét, nagyon valószínűnek tartja, hogy az oszlop maga tényleg a török időkből származó és valahogyan a török megszállással összefüggő emlék lehetett... Javaslata az, hogy már csak a rendkívül szívós helyi hagyományok tisztelete érdekében is az emlékoszlopot renoválni kellene és ha nem lehetne a valószínű eredeti alakot megállapítani, akkor a mai alakjában kellene restaurálni úgy, ahogyan Fábián is véleményezte. Az egész oszlopot pedig körül kellene venni egy kis kerítéssel és ligettel egy megfelelő tábla elhelyezése mellett."

Az eltérő szakvéleményeket tartalmazó jegyzőkönyveket a második kiszállás alkalmával készült fényképekkel és vázrajzokkal együtt 1933. május 29-én a sárvári járási főszolgabíróság útján a Műemlékek Országos Bizottságához terjesztettem fel.

A Műemlékek Országos Bizottsága megvizsgálta a felterjesztett jegyzőkönyveket és szakvéleményt, de „a pillér korának megállapítása céljából szükségesnek tartja a köveket és téglákat kötő habarcsnak, nemkülönben a tégláknak esetleges jegyek szempontjából való megvizsgálását. Az emlékpillér helyreállítását az eredeti állapotnak lehetőleg kímélésével, kizárólag csak erősítő technikai műveleteknek alkalmazásával, a cementnek és egyáltalán az eredetileg használt anyagoktól eltérő újabbkori anyagoknak mellőzésével kéri végrehajtani."

Miután ezen leiratból magának az emlékoszlopnak a keletkezésére nem kaptam felvilágosítást, újabb felterjesztésemre a Műemlékek Országos Bizottságától azt a választ kaptam, hogy a Műemlékek Országos Bizottsága a nagysitkei török emlék tégláit és habarcsát — fedezet hiányában — csak egy későbbi időpontban szándékozik szakértőjével megvizsgáltatni. Addig az emlék tetejének habarcsba rakott cseréppel való lefedése volna végrehajtandó az emlék megvédése céljából.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Miután az anyagiakról az érdekelt két község költségvetésének keretében 3 éven keresztül gondoskodtam, azonnal közöltem a Műemlékek Országos Bizottságával, hogy a kiszállás költségeit a község viseli. Erre a Műemlékek Orsz. Bizottsága azonnal kiküldte *dr. Lux Kálmán* építész, műegyetemi magántanárt, aki 1934. május 24-én csakugyan ki is

2. A nagysitkei XV. sz.-i kegyeleti emlékmű a helyreállítás előtt
Das aus dem XV. Jh. stammende Pietäts-Denkmal in Nagysitke vor der Renovierung.
Fot.: szt. Babos Lajos.

szállt a helyszínen. Dr. Lux a szemle során a helyrehozatalra vonatkozólag szakszerű utasítással látott el, írásos jelentését pedig a Műemlékek Országos Bizottságához terjesztette fel, amely azt „egész terjedelmében elfogadta", s a restaurálás technikai kivitelének sikere érdekében miheztartás végett másolatban nekem is megküldte.

Dr. Lux Kálmánnak 1934. V. 30-án kelt jelentése így hangzik: „Nagytekintetű Bizottság! A nagysitkei ú. n. török emléket f. hó 24-én megvizsgáltam. Vizsgálatom eredményéről a következőket van szerencsém jelenteni. Az emlék Nagysitke és Kissitke határában két út elágazásánál emelkedik. Az emlék 90 cm. széles, négyzetalapon emelt pillér-

építmény, melynek alsó része réteges sitkei homokkőből épült, ezzel szemben négy félkörös fülkével tagozott felső része téglából készült. Az építményt kővel vegyes téglafalazatból előállított háromszögletes hasábtest nyeregtető módjára fedi le. Az egész eredetileg teljesen be volt vakolva. Ma ez a vakolat majdnem teljes terjedelmében lehámlott és csak imitt-amott látszik a régi vakolásnak némi nyoma és újabb tatarozásból származó vakolat. Mindenekelőtt megállapítottam, hogy az emlék alsó és felső része egykorú és nem áll meg az a régi feltevés, hogy az emlék felső, téglából készült része újabb keletű volna. A felső résznél a tégla alkalmazására azért volt szükség, mert az ott készített négy félköríves fülke kiképzése réteges homokkőből nehezen lett volna megvalósítható s ehhez már inkább faragott követ kellett volna igénybe venni. A négy félkörös fülke boltozása nagyon figyelemre méltó és kormeghatározó. A középkorban a ferde bélletekkel kiképzett fülkéket vagy nyílásokat olyan boltövekkel boltozták át, melyeknek téglahézagai a nyílás homloksíkjára közel merőlegesen futnak s a boltöv téglái a ferdén álló bélletfalak vállainak nekivágódnak. A boltöv téglahézagai a középkorban tehát közel párhuzamosak. A későbbi időkben a ferdén álló bélletfalak vállaira megfaragás nélkül kezdték a téglákat rakni s a téglák összefaragása már csak a boltöv záradékában történt a jó kötés szabályainak lehető megtartásával. A középkornál fiatalabb boltöveknél tehát a téglahézagok a vállvonalakkal parallel futnak s a záradékban egymással hegyes-szög alatt találkoznak. Minden valószínűség tehát amellett szól, hogy a

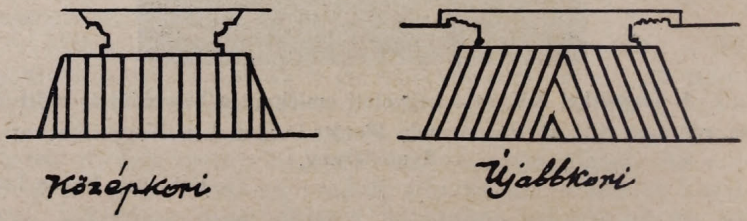

nagysitkei úgynevezett török emlékmű nem török, hanem még középkori s így tehát keresztény eredetű. Az emlékmű rendeltetése szerint halotti laterna volt, tehát olyan építmény, melynek fülkéiben halottak emlékezetére mécsest gyujtottak. Különösen november 2-án, halottak napján jutottak szerephez az ilyen halotti laternák, melyeknek számos példája maradt fenn Középfranciaországban. Roland Engerand „Les lanternes des morts" című munkájában nagyon sok ilynemű emléket publikált, köztük a nevezetes Fenioux-i halotti laternát, mely úgy művészi szempontból, mint nagyság tekintetében is a legnagyobbszerű ilynemű emléket képviseli. A nagysitkei halotti laternán régebben

alkalmazott és azóta elenyészett török jelvény talán a török időkben került oda, de annak visszaállítása az emlék eredetére nézve megtévesztő volna, és a hamis romantika szolgálatában állna. Az emlékmű helyreállítása alkalmával tegyük rá a feketére festett kovácsolt vaskeresztet. Ami már most az emlékmű helyreállítási munkáit illeti, a következőket bátorkodom előadni: az emlékmű, mint már említettem, eredetileg vakolva volt, s ha az eredeti állapotot akarnók visz-

4. A nagysitkei XV. sz.-i kegyeleti emlékmű az 1934. évi helyreállítás után.
Das aus dem XV. Jh. stammende Pietäts-Denkmal in Nagysitke nach der Wiederherstellung.
Fot.: szt. Babos Lajos.

szaállítani, az egész emlékműt újból vakolni kellene. Az eredmény azonban nem volna kielégítő, mert az emléknek sötét patinát mutató külseje egyszeriben újjá változnék, s nem tenné a százados építmény hatását. Ezt az eljárást tehát mellőzni kell, ezzel szemben leggondosabb kezeléssel némi cementtel javított fehérmészhabarccsal kell kitölteni a hézagokban mutatkozó üregeket és a hézagok kilúgozott hiányait. A hézagok üregei kitöltésénél a kezelendő részeket előbb vízzel jól meg kell áztatni, a habarcsot mintázó fával kell a hézagba benyomni és ugyancsak a mintázó fával lesimí-

tani. A téglák és a kövek homlokzati felületeit gondosan meg kell óvni a habarccsal való elpiszkítástól. Néhány tégla hiányzik a fülkék talpaiból, ezeket is pótolni kell. A tetősíkokat fehér mésszel kevert portlandcement-betonból, vagy — fordított elnevezéssel élve — portlandcementtel erősen javított fehér mész habarcsból kell előállítani, mely habarcsban a mész a cementtel egyenlő arányban legyen keverve. Az emlékmű tetőgerincének közepére 50 cm. magas, 35 cm. széles feketére festett, durván kovácsolt vaskeresztet lehet állítani körülbelül 8 mm. vastag és 25 mm. széles kalapált vasból. Az emlékmű körül felállított tölgyfakorlát túlságosan magas s amellett túlkicsiny területet zár körül. A kerítést ugyanolyan erős fából készítve, alacsonyabbra kellene venni és kissé nagyobb területet bekeríteni, hogy az emlékmű jelentősége méltó módon kidomborodjék...“

Ezek után a helyrehozatal már könnyű dolog volt, mert az írásos utasítás szerint kellett csak eljárni. Rövidesen meg is történt a gondos restaurálás, mely után arra kértem a Műemlékek Orsz. Bizottságát, hogy az emlékművet, melynek fenntartásáról a község gondoskodni kíván, az állam vegye át a községi közbirtokosság részéről készségesen átengedett és telekkönyvileg is biztosított környező területtel együtt.

Kérésemre 1934. július 18-án a következő választ kaptam: „Hivatkozva f. évi június 19-én 1271/1934. szám alatt kelt átiratára van szerencsém értesíteni, hogy a nagysitkei kegyeleti laternát és a neki szánt területet a Műemlékek Országos Bizottsága tulajdonába nem veszi át, hanem a laternát mint műemlékjellegű építményt nyilvántartja. A bejáratnál tervezett kőbe vésendő feliratot a következő szöveggel hagyja jóvá: „XV. századbeli kegyeleti emlékmű. Helyreállíttatott 1934. évben.“

Ezek után az egész ügyet Kis- és Nagysitke község képviselőtestületi gyűlésen lereferáltam, amely elhatározta, hogy a fenntartásról továbbra is a község fog gondoskodni, a kis telket bekeríttetni és a kőbe vésendő megjelölést is elkészíttetni. A községek lakosságát az emlékmű megóvására dobszó útján hívtam fel, történetéről pedig a téli időben tartandó iskolánkívüli népművelési előadások keretében fogok megemlékezni. A vonatkozó iratokat a megőrzendő fontosabb iratok között helyeztem el az emlékműnek restaurálás előtti és utáni fényképeivel egyetemben. Egy-egy másolatot kaptak a nagysitkei plébániahivatal, a Műemlékek Orsz. Bizottsága és a Vasvármegyei Múzeum.

Az emlékmű tulajdonképpeni eredete tehát a XV. század homályában vész el. Nem csoda hát, hogy felállítására vonatkozólag sok éves kutatásaim ellenére sem találtam hiteles adatot, hisz a török megszállás idejétől kezdve úgyszólván minden írásos feljegyzésünk tönkre ment, a plébánia-

hivatal iratai pedig csak az 1600. évek végétől, illetve az 1700. évek elejétől vannak meg.

*

LUDWIG BABOS: Das „Türkendenkmal" von Nagysitke.

Auszug. Das sogenannte „Türkendenkmal" in Nagysitke (Comitat Vas, Ungarn), dessen einzelne Teile, der obere sowie der untere, derselben Epoche entstammen, ist — was die Errichtungszeit betrifft — durch die vier halbkreisförmigen Nischen und deren Einwölbung gekennzeichnet. Im Mittelalter wurden nämlich die Nischen oder Öffnungen immer derartig überwölbt, dasz die Fugen und Ziegelsteine auf die Stirnseite vertikal liefen und die Ziegel sich auf die schief gebauten Lager stemmten. Die Fugen der Wölbung waren derartig fast parallel. In den darauffolgenden Zeiten legte man die Ziegel ohne vorherige Bearbeitung auf das schief stehende Lager und nur gegen den Schluszstein zu wurden sie zugerichtet, selbstredend mit genauer Einhaltung der Binderegeln. — Die aus jüngerer Zeit stammenden Wölbungen besitzen mit der Lagerebene gleichlaufende Ziegelfugen, die sich beim Schluszstein unter einem schiefen Winkel schneiden.

Das Denkmal ist also ken Türkendenkmal; es stammt vielmehr aus dem Mittelalter und ist christlichen Charakters. Es war höchstwahrscheinlich eine Totenlaterne, in deren Nischen hauptsächlicherweise am Allerseelentage Erinnerungslichter angezündet wurden. Solche „Lanternes de morts" sind in Mittelfrankreich an mehreren Plätzen zu finden.

ASZTAG.

NYUGATMAGYARORSZÁG NÉMET NEVE.

A Burgenland magyar neve c. cikkemre[1] a következő sorokat kaptam: „Teljesen egyet értek a Tanár Úr felfogásával, amely szerint a Burgenland megnevezésére magyar közleményekben Nyugatmagyarországot kell írni. De hogyan nevezzem meg német publikációkban a Trianon-előtti Nyugatmagyarországot, illetőleg még a Nyugatmagyarország előtti nyugati határsávunkat?"

A Nyugatmagyarország — Westungarn elnevezés a nyugatmagyarországi főkormánybiztosság felállításáig (1920 augusztusáig) hivatalosan nincs használatban. Ez időpontig a nyugati határsávunkon lejátszódott események nyugati megyéinkben, vagyis Vas, Sopron, Moson és Pozsony megyében zajlottak le. Ha tehát ily események elmondásáról van szó, akkor a Komitat Eisenburg, Ödenburg, Wieselburg és Pressburgban kell őket szerepeltetni még annak ellenére is, hogy a nyugati határszél iránt érdeklődő németség már régebben is Westungarnt írt és mondott nyugati megyéink németségéről szólva.[2] 1920-tól, a

[1] V. ö. Vasi Szemle, I. (1934), 226. l.

[2] L. Kaindl, R. F., Die Deutschen in den Karpathenländern, Gotha, 1907 (II. köt.), 1911 (III. köt).
Deutsche Erde, gothai folyóirat 1901-től.

Generalkommissariat für Westungarn felállításától azonban annak elvesztéséig (1921) közigazgatásilag is Westungarn a kérdéses területünk hivatalos német neve. Ez időszakra vonatkozólag tehát Westungarnt írhatunk. Minthogy azonban a név csak rövidéletű, helyesebb, ha német közleményekben Nyugatmagyarországot állandóan a megyék keretében szerepeltetjük s legfeljebb a „das damalige Westungarn" kifejezést alkalmazzuk, ha éppen hangsúlyozottan az 1920—1921. évi Nyugatmagyarországról akarunk beszélni. **Dr. Schwartz Elemér.**

HELYREIGAZÍTÁS.

„Megemlékezés gróf Ambrózy-Migazzi Istvánról" c. cikkemhez (Vasi Szemle II. évf. 1—27. l), özv. gróf Ambrózy-Migazzi Istvánné szíves közlése alapján:

2. old. 11. sor felülről: „Ambrózy István" helyesen: Ambrózy Lajos;

3. old. 10. sor felülről: „Evvel kapcsolatban" szavak törlendők (a grófi cím elnyerése t. i. nem volt kapcsolatban gr. Ambrózy-M. I. nősülésével; a címet ettől függetlenül kapta);

20. old. 5. sor alulról: „és sikerült" — helyesen: „de nem sikerült" (gróf Ambrózy-M. I. a kommunizmus bukásáig a gyüjtőfogházban maradt; a botanikus társadalomnak nem sikerült őt kiszabadítani). **Polgár Sándor dr.**

ŐRSÉG.

1. SZÉPIRODALOM.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Zsellérek. Szeged, 1935, Magyar Téka.

Bárdosi Németh János tehetsége egyre jobban kibontakozik, mindég közelebb kerül legsajátosabb élménye tömörítéséhez, mindjobban belekapcsolódik a korszellembe. Ettől a korszellemtől kapta a szárnyakat, a merészséget, a biztatást, hogy visszanyúljon legeredetibb élményéhez: a faluhoz, a magyarság fájó sebéhez, de örök tartalékerejéhez és reményéhez is.

A háború után az emberiség, amikor megingott a kultúrába vetett hite, nagy kanyarulattal visszatért a fennhéjázó Bábeltoronyból a természet ölére. Ez a hullám hozta az élvezetekben tobzódó regény helyett az életfeladatokra ébresztő regényt. Ez a hullám vitte vissza az érdeklődést a semmittevők felső rétegéből a kínlódó, keserves küzdelmekben élő nép erőfeszítéséhez és bajaihoz. Ez a hullám segítette megszületésében és megjelenésében ezt a régebben érlelt és tarsolyban hordozott regényt.

Nagy Balázs az elbeszélés hőse. Kis vasmegyei faluban, zsellérsorban él. Apja az uraságnál cseléd. Balázs katonáskodott, olvasott, testi és szellemi erőben felette áll társainak. Nyitott szemmel nézi és meglátja a bajokat. Elégedetlen az örökké munkában élő és égő családja és a maga sorsa miatt. Az elnyomottság érzése elkeseredett tettre ragadja. Megveri az uraság erdészét és kihívóan viselkedik egy választás alkalmával. E miatt ott kell hagynia a falut. Felkerül Pestre. Nehezen tájékozódik, de okosan. Munkába áll. Természetes erejét és eszét megbecsülik. Lassan-

kint tisztességes lakásba és rendesebb viszonyok közé jut. Egy asszony és a szocialista párt veti ki rá a hálóját. Kissé túlosan oktatják a történelem tanulságaira s közben Balázs olyanokat tapasztal, hogy elhúzódik a szocialistáktól. Álmában és ébren is csak az jár az eszében, hogy a falujában telkes, földes gazda legyen. Nem kíván uraskodni Pesten, hanem a maga kis földjén akar dolgozni a falujában, a családja körében. És amikor a pesti asszonyt hűtlenségen kapja, nem marad tovább Pesten, viszi haza a kis megtakarított pénzét és a falujából utánajött szerelmesét. Otthon ezalatt meghalt a szép huga, miatta a földszerzés vágyában emésztődő édesapja is. Balázs mégis hittel, reménnyel, tapasztaltsággal szerez telket, házat és kezd baromfitenyésztési vállalkozásba és fog családalapításba.

Azonban az isteni kegyelem próbája az emberi irígység alakjában megint lesujtja. Egy volt zsellértársa felégeti a házát. Ebben a levertségben azonban megsegítik az emberek, kalákában felépítik a házat. S amikor már minden jobb mederbe térne... kitör a háború... s a viszály elvérzik a csatákon... csak a gond, csak a baj, csak a zsellérsors nem enyhül...

Irányregény? Igen. De a legjobb értelemben, megnyerő és megkapó eszközökkel, nép és föld végtelen szeretetével, a magyar sorsközösség vállalásával és a magyar jövő féltő, aggódó szolgálatával. Egy ember életfordulatában bemutatja a földért epekedő magyar népet, a munkáért élő-haló parasztot. Szembeállítja vele a városi élet természettől, Istentől és földtől eltávolodott embereit, a kövek között élő felületes, könnyelmű embereket. Ezek osztályharcra tüzelnek s munka nélkül éreznék magukat legjobban. A falusi élet szerelmesében ég a munka vágya: csupán a magáéban és emberibb módon szeretne dolgozni, élni. Sír a lelkük az idegen kézre kerülő földekért. Azt szeretnék, hogy „azok a kutya-hű szemek örököljék ezt a földet, akiknek Szent István óta jussuk van hozzá, a veriték, a vér és a könny áldozása folytán"... „Nem lázadás, ha szabadságot, földet akarunk ebben az országban", mondja Nagy Balázs a grófnak. „Talán kihasad a nap Magyarország örök cselédei fölött... Mert ha nem, akkor ütött az utolsó óra!"

Nem szobában elgondolt elmélet átvitele ez a regény az életbe, de a legeredetibb élmény látomássá érlelése. Mintha nem is regény volna, de élet és példázat, amely minden elméletnél keményebben ragadja meg az érdeklődést és tereli rá a magyar élet jelenére, a mult bajaira és a jövő feladataira. Irányregény, de nem a tétlenség, nem a tobzódás, nem az osztályharc, hanem a magyar élet megújulása, a hívő lélek és a munkás kéz megbecsülése felé irányít: Nagymagyarország felé.

Minden írás értéke az, amit mond és ahogyan mondja. Ez az elbeszélés a kor legmélyebb magyar kérdésére világít rá — életesen, megkapóan, megjelenítően. Életlátomást, életvívódást mutat be. Azért alkotás. Azért érték.

Az irodalomkedvelők figyelmét felhívom még ennek a népnek ízes beszédére és a szép betlehemes-versekre. **Dr. Kincs Elek.**

2. FOLYÓIRATSZEMLE.

Az **Új Idők**

1934. évi 40. számában Nyilas Jenő dr. Kőszeggel, 1935. é. 15. számában pedig Szombathellyel foglalkozott egy-egy kiadós és szépen illusztrált cikk keretében, sok megértéssel, szeretettel és őszinte elismeréssel a nyugati végek magasabb kultúrája iránt.

A Lugoson megjelenő **Magyar Kisebbség** 1934. évi 13. számában (383—391. old.) Kertész János dr. „Burgenland bibliográfiája" címen igen használható összeállításban a Burgenlanddal foglalkozó irodalmat ismerteti. Összesen 69 könyvet (ill. f.-iratot) és 75 cikket említ. Mohl Adolf 5 könyvvel, Schwartz Elemér munkatársunk két könyvvel és 10 cikkel, Stessel József 19 cikkel szerepel ebben az összeállításban. Kár, hogy a bibliográfia nem teljes, ami egyébként könyvészeti dolgozatoknál szinte elkerülhetetlen.

Dr. Pavel Ágoston.

KRÓNIKA.

ELSŐ ÉVFOLYAMUNK

tartalomjegyzékéből sajnálatos tévedés következtében kimaradt Dr. Visnya Aladárnak „A Piers-féle gombagyüjtemény katalógusáról" című cikke (181. old.). Előfizetőink és tagjaink szíves elnézését kérjük tévedésünkért.

A BALASSA JÓZSEF-EMLÉKKÖNYVET

(szerk. Beke Ö., Benedek M. és Turóczi-Trostler J.) előfizetőink és tagjaink 6 pengő boltiár helyett 4.20 P-ért rendelhetik meg akár f.-iratunk, akár az emlékkönyv szerkesztőségénél (Beke Ö. Budapest, VII. Rottenbiller u. 35. IV. 26).

A DUNÁNTÚLI LÍRA

címen Marek Antal, a kiváló szépíró és esztéta, irodalomtörténeti könyvet készít, amely a dunántúli líra multjával és jelenével kíván foglalkozni. Kétségtelen, hogy hazánkban ma itt érik a legdúsabb, legkalászosabb lírai termés. A könyv, amely számbaveszi barázdáinkat és csűreinket, a legnagyobb érdeklődésre számíthat, s izgalmas, derék élményül kínálkozik minden művelt magyar ember számára.

Marek munkája a Vasi Szemle kiadásában fog megjelenni. Kutatásainak megkönnyítése céljából felkérjük a dunántúli írókat, küldjék be verseskötetteiket s az azokról szóló eddigi számbavételeket vagy lapunk szerkesztőségébe, vagy egyenesen a szerzőhöz (Dr. M. A. orvos, Ecser, Pest P. S. K. vm.) **Dr. Pavel Ágoston.**

VASI SZEMLE FOLIA SAVARIENSIA
Kéthavi helytörténeti folyóirat.

II. ÉVF. SZOMBATHELY, 1935. MÁJUS 1. 3. SZ.

Főszerkesztő: **DR. PAVEL ÁGOSTON.**

Szerkesztőbizottság:

Dr. Bendefy László, Dr. Géfin Gyula, Dr. Palkó János, Pákay Arnold, Dr. Pethő István, Dr. Smidt Lajos, Dr. Szendy László, Tóth János, Vass Béla.

MARTINEUM RT. KÖNYVNYOMDÁJA SZOMBATHELY.

ASZTAG. **TRISTE.**

Schwartz Elemér dr.: Nyugatmagyarország német neve (Deutscher Name Westungarns). — — — — — — — — — — — 205. old.
Polgár Sándor dr.: Helyreigazítás. — — — — — — — — 206. old.

ŐRSÉG. **WACHT.**

Kincs Elek dr.: Bárdosi Németh János: Zsellérek — — — 206. old.
Pavel Ágoston dr.: Folyóiratszemle. — — — — — — — 207. old.

KRÓNIKA. **CHRONIK.**

Pavel Ágoston dr.: Első évfolyamunk..., A Balassa József-emlékkönyv..., A dunántúli líra... — — — — — — — — — — 208. old.

Múzeumi kölcsönkönyvtár

Nyitva: d. e. 9—12, d. u. 3—7.

30.000 kötet. — Helyben házhoz szállítunk, vidékre postán.

Dunántúl legmodernebb kölcsönkönyvtára!

A leggazdaságosabb tüzelőanyagok:

PÉCSI KOKSZ

Pécsi kőszén, tojásbrikett,
Pécsi kétszer mosott kovácsszén,
Különféle hazai szenek, száraz tüzifa aprítva és ölben.

vitéz SZÉLL MIKLÓS
tüzelőanyag nagykereskedőnél
SZOMBATHELY
Március 15-i-tér 1. szám.

TELEFON: 4. SZ.

Szemlénk kéthavonként legalább 4 ív terjedelemben jelenik meg. Célja: **Vas vármegye helytörténetének s Dunántúl kultúrális problémáinak szolgálata** a legtágabb értelmezésben.

A Vasvármegyei Múzeumok Barátainak Egyesülete (V. M. B. E.) tagjai évi 4.— (jogi személyek 6.—) pengő tagsági díjuk ellenében díjmentesen kapják. Mások, valamint külföldiek számára az előfizetési díj évi 6.— P. Egyes szám ára 1.50 P, kettős számé 2.50 P. — **A befizetés** legalkalmasabban az időnként mellékelt póstai csekklapon történhetik a Szombathelyi Takarékpénztár R. T.-nál vezetett folyószámlánkra. A nevezett pénzintézet csekkszámlájának száma: 4.088; a csekklap középső része — ú. n. „Értesítő-lap"-ja — **Folia** felírással látandó el. — Lehetőleg **gépelt kéziratokat** kérünk. A cikkek közlésével megszereztük azok **szerzői jogát.** A közlemények tartalmáért egyedül a szerző **felelős.** Minden komolyabb számbavételt igénylő dolgozathoz kérünk rövid **idegennyelvű kivonatot.** Kéziratokat, fényképeket, rajzokat stb. csak külön megállapodás esetében őrzünk meg vagy adunk vissza. Az értekezések szerzői 25 drb. borítéknélküli különlenyomatot igényelhetnek. További példányokért, valamint külön borítólapért saját költségeinket számítjuk fel. A **lakásváltozások** idejekorán bejelentendők. — **Cserepéldányok, ismertetésre szánt művek** „Vasi Szemle, Szombathely, Vasvármegyei Múzeum" címre küldendők. **TELEFON: 566.** — Az egyesületnek külön alkalmi kiadványait **(Vasi Szemle Könyvei)** a tagok a boltiár $^2/_3$-áért kapják.

o

VASI SZEMLE (Folia Savariensia) ist eine zweimonatlich, in Heften von mindestens 4 Bogen erscheinende Zeitschrift, deren Hauptzweck die **Förderung der Heimatskunde** u. im weiteren Sinne: **die Pflege der transdanubischen Kulturinteressen** ist. — **Die Mitglieder des Vereines** V. M. B. E. erhalten die Zeitschrift gegen Einzahlung eines jährlichen Vereinsbeitrages von 4 Pengő. Der Vereinsbeitrag für Körperschaften u. Ausländer, sowie das Abonnement beträgt jährlich 6 Pengő. — **Tausch- u. Rezensionsexemplare** sind an die Schriftleitung der Vasi Szemle (Szombathely, Museum) zu richten. — Die in zwanglosen Zeiträumen erscheinenden Veröffentlichungen des Vereines **(Vasi Szemle Könyvei)** erhalten die Mitglieder zum $^2/_3$ Teil des Ladenpreises.

o

Felülfizetések. Lapzártáig a következő új felülfizetések érkeztek kezeinkhez: Erdődy Ferenc gróf, Vép (10); Lendl Adolf dr., Keszthely (5); Tuboly Lajos, Ikervár (6); Nemezgyár, Kőszeg (10); Mikes János gróf megyéspüspök (10); Szombathely Egyházmegyei R. Kat. Tanító Egyesület (10). A vasi és a dunántúli művelődésnek tesz felbecsülhetetlen szolgálatot minden fillérnyi **felülfizetés.**

Adományok: a Szombathelyi Egyházmegyei Takarékpénztár R. T.-tól 20 P.

o

A Gáyer-emlékműre

utolsó elszámolásunk óta történt befizetés:

Korábbi pénzállomány — — — — — — — — —	20.10 „
Özv. dr. Géfin Lajosnétól — — — — — — — —	10.— P
Összes vagyon	30.10 P,

mely összeg a Szhelyi Takarékpénztár R. T.-nél a C. II 1937. számú betétkönyvre van elhelyezve.

o

Első évfolyamunk 1. számát hajlandók vagyunk 1 pengőért visszavásárolni. Aki nélkülözheti, ajánlja fel a tudományos érdek kedvéért szerkesztőségünknek!

II.
4

VASI

IZ ZEMLE

FOLIA · SAVARIENSIA

1 · 9 · 3 · 5

VASI • SZEMLE • FOLIA SAVARIENSIA

II. ÉVFOLYAM. ..... SZOMBATHELY, 1935. ..... 4 SZÁM.

Megjelent 1935. július 1-én. Erschienen am 1. Juli 1935.

o

Főszerkesztő (Chefredakteur): **DR. PAVEL ÁGOSTON.**

Szerkesztőbizottság (Redaktionskomitee):

Dr. Bendefy László, Dr. Géfin Gyula, Dr. Palkó János, Pákay Arnold, Dr. Pethő István, Dr. Smidt Lajos, Dr. Szendy László, Tóth János, Vass Béla.

A címlapot Vass Béla tervezte. — A kiadásért a főszerkesztő felelős.

o

Körzeti képviselők:

Celldömölkön: sz. Csorba Tibor író, tanár;
Jánosházán: Makkos Lajos polg. isk. igazgató;
Körmenden: Dr. Kevey István főszolgabíró;
Kőszegen: Dr. Szegi Ödön tanítóképzőint. tanár;
Sárvárott: szenttamási Babos Lajos körjegyző;
Szombathelyen: Dr. Pethő István polgármesteri titkár;
A szombathelyi járásban: Dr. Smidt Lajos közkórházi orvos;
Vasvárott: Kolbay Ödön polg. isk. tanár.

o

TARTALOM.

(Inhalt.)

RÖG ÉS LÉLEK. **SCHOLLE UND SEELE.**

Réthly Antal dr.: Herényi Gothard Jenő meteorologiai érdemei (Die meteorologischen Verdienste Eugen Gothard's) — — 209. old.

Kallós Zsigmond dr.: Regösdalaink rejtélye: II. Ősjogi és további ősvallási vonatkozások a regösénekek motívumaiban (Das Rätsel der Regöslieder: II. Urrechtliche u. weitere urkultische Beziehungen in den Motiven der völkischen Weihnachtsspiele 215. old.

Szegi (Kascsák) Ödön dr.: Hollendonner Ferenc emlékezete (Zum Gedächtnis Franz Hollendonners) — — — — — 250. old.

Beke Ödön dr.: Népies növényneveink történetéhez (Zur Geschichte unserer völkischen Pflanzennamen) — — — — 256. old.

Jacobi Lányi Ernő dr.: A regös ének ritmusának néhány tulajdonsága (Einige Charakterzüge des Rhytmus der „Regöslieder") — — — — — — — — — — — — — 264. old.

(Folyt. a boríték 3. oldalán.)

FOLIA · SAVARIENSIA

VASI-SZEMLE

II. ÉVF. • SZOMBATHELY, 1935. • 4. SZ.

Herényi Gothard Jenő meteorológiai érdemei.

Írta: Dr. RÉTHLY ANTAL.

Csak valamivel több mint egy félévszázaddal ezelőtt — 1882-ben, még *dr. Schenzl Guido* igazgatósága alatt — lépett az Intézet külső munkatársai közé egy kiváló fizikus, később a külföldön is ismertté vált csillagász és egy fiatal pap. A fizikus, *Gothard Jenő*, csillagászati működésével európaszerte hírnevet és a magyar tudósnak megbecsülést szerzett, a fiatal pap pedig az autodidakta *Hegyfoky Kabos* ugyancsak nagy hírnévre tett szert, mert hazánk kiváló klimatográfusa vált belőle. A Meteorológiai Intézet egén feltünt két csillag hosszú ideig bevilágította a mi külön égboltunkat és *Herény*, valamint *Turkeve* évtizedekig voltak büszkeségeink. És milyen véletlen: amint együtt jelentkeztek, úgy szinte egyszerre tüntek is el, bár ugyan Gothard már jóval előbb vált ki az élők sorából, azonban műve túlélte és obszervatóriumában a meteorológiai megfigyelések folytatódtak. 1918-ban Herény és 1919-ben *Hegyfoky* halálával Turkeve elsőrendű jelentősége megszűnt. De nevüknek varázsa olyan nagy volt, hogy az általuk létesített és több mint $3\frac{1}{2}$ évtizeden át vezetett állomás már végleg nem szűnhetett meg és azoknak fennmaradását továbbra is biztosította.

Herény helyett *Szombathely* (városi vízművek), míg *Turkevén* a városban magában működik továbbra az állomás és mindkettő *Gothard*, illetve *Hegyfoky* emlékét őrizi.

A herényi asztrofizikai obszervatóriumról a Meteorológiai Intézet Évkönyveinek XIII. 1883. évi kötetének előszavában *Schenzl Guido* igazgató először ad hírt a következő sorokkal:

„*Herényben* (Szombathely mellett) a *Gothard* testvérek: *Jenő* és *Sándor* urak birtokán astrophysikai obszervatóriumot építettek és ahhoz meteorológiai állomást is csatoltak. A kiváló célszerűséggel berendezett obszervatóriumban mechanikai műhely is van, melyben meteorológiai célokra egy Wild-féle önjelző mérlegbarométer, továbbá egy szélönjelző is készült. A közvetlen leolvasásokhoz szükséges műszereket a meteorol. közp. intézet szolgáltatta."

Az 1883. évkönyvben megtaláljuk a herényi meteorológiai megfigyelések teljes és kifogástalan évi átnézetét. Természetes azonban, hogy az állomás megszervezése már 1882-ben történt és az 1882. évkönyv közli, hogy augusztus havában Budapesten a Tonnelot 738. sz. barométerrel összehasonlították a Kappeller 2. sz. barométert is és annak állandójául 21 összehasonlítás eredményekép 0.13 mmt állapítottak meg + 0.046 mm közepes hibával.

Az Intézet irattárában 1882 július 11-éről keltezett levél volt az első, amellyel *Gothard Jenő* az Intézetet felkereste, avval összeköttetésbe került és 27 éven át volt ezek után az Intézet törekvéseinek lelkes támogatója.

Gothard Jenőnek ezen első, az Intézethez küldött levele a következőkép hangzott:

„*Herényi physikai Observatorium.* 11. VII. 1882.

Nagyságos Úr!

Konkoly Miklós barátomtól felbiztatva voltam bátor Nagyságodhoz fordulni kérelmemmel, melynek tárgya a következő:

Obszervatóriumunk berendezése annyi költséget és időt vett igénybe, hogy nagyon sok dolgot ezideig nem szerezhettem be. Két dologra azonban nagy szükségem volna, először egy meteoroscopra, hogy már a július 20-iki meteorokat észlelhetném; a magaméval, mely már munkában van ugyan, de sok akadály miatt augusztus közepe előtt nem készülhetek el. Így két meteorrajt kellene elszalasztanom. Másodszor egy jó higany-barométerre, mellyel glycerinbarométeremet összehasonlíthatnám, hogy scáláját megkészíthessem. *Konkoly* úrtól hallottam, hogy Nagyságodnak van meteoroscopja; hogy barométerje elég van, ez pedig kétséget nem szenved.

Miután úgy tudom, hogy Nagyságod ez időben meteor észleléssel nem foglalkozik, igen kérném, szíveskednék pár hónapi használatra a műszert átengedni, mely után hibátlanul — sőt esetleg megjavítva — fogom leghálásabb köszönetem mellett visszaküldeni. Azonkívül bátorkodom addig is, míg rendes meteorológiai állomást berendezhetek, egy jó barométert kölcsönkérni, az említett célra.

Mihelyt időm engedi, a magnetikus műszereket is felállítom valami alkalmas helyen s reménylem még a tél beállta előtt megkezdhetem velök az észleléseket.

Végül bátorkodom Nagyságodat szerény obszervatóriumunk megtekintésére is meghivni s végtelenül örülnénk mindnyájan, ha látogatásával megtisztelne bennünket.

Ezek után kérésem megújításával zárom soraimat, maradván kitűnő tiszteletem nyilvánításával

Nagyságodnak kész szolgája *Gothard Jenő* s. k.

Schenzl Guido erre német nyelven a következő választ fogalmazta meg, majd azt magyarra lefordítva, elküldötte *Gothardnak:*

„Ihrem Wunsche gemäss sende das Meteoroscop. Dieses Exemplar hat den Fehler, dass der Index des Quadranten inwendig am Bogen, statt auswendig angebracht ist, infolge dessen man die Alhidade nur bis zum 77 Grad sehen kann, ein Fehler den Sie leicht verbessern können.

Ein Quecksilber Barometer kann man nicht pr. Post oder Eisenbahn schicken, sondern musz durch eine verläszliche Person transportirt werden. Bezüglich des meteorolog. Observatoriums bemerke ich, dass von Szombathely in diesem Jahre noch keine Beobachtungen eingelangt sind, es daher vielleicht angezeigt wäre, falls Sie gesonnen sind regelmäszige ununterbrochene Beobachtungen anzustellen, die dort vorhandenen Instrumente nach Herény zu übertragen. Beim Transport musz das Barometer stets mit dem Gefäsze nach abwärts gehalten werden. Das Neigen musz sehr langsam geschehen. Da Sie mit Herrn dr. *Kuncz* nahe befreundet sind, wird es keine Schwierigkeit haben, das betreffende Arrangement zu treffen.

Geeigneter Antwort entgegenstehend verharre mit patriotischen Grusze *Dr. Schenzl* mp.

Gothard levele 11-én kelt, 13-án érkezett Budapestre és még aznap Schenzl maga megírta a választ, le is fordította és elküldötte. Ez is arra vall — amit már több más adatból is láttam —, hogy *Schenzl* a gyors intézkedéseknek embere volt.

Már 16-án ír Gothard Jenő (Meteor. Int. irattár 355/1882) és megköszöni a nagy szívességet; a meteoroscopot rendbe hozza, *Kuncz*-cal megbeszéli a dolgot és talán őszre elkészíti a meteorológiai berendezkedést.

Október 31-ével újabb levelet ír *Schenzl*, amelyben értesíti *Gothard*-ot, hogy a Déli-vasúttal elküldötte a mágnességi felszerelést: 1 mágnestok deklinációs tűvel, 1 észlelő távcső, megfelelő tükrök, üvegskála, 2 nyaláb puhavas, sárgarézoszlopok. Megemlíti *Schenzl*, hogy mindezt csak kölcsön adja lemásolásra, hogy *Gothard* obszervatóriuma műhelyében elkészíthesse, mert *Konkoly* egy alkalommal azt mondotta, hogy csak erre a célra kell.

November 9-én újból ír *Gothard*, értesíti a Meteorológiai Intézet igazgatóját, hogy a küldemény rendben megérkezett. Tévesnek tartja *Konkoly* úr értesítését, hogy csak mintának kell, mert ha nem tarthatja ott legalább 4—5 évig, úgy bizony nem költ a felállításukra, mert egyelőre évekig nem ér rá ilyeneket elkészíteni. Kéri a műszereket annál inkább,

mert hiszen *Konkoly* nem szándékozik egyelőre Ógyallán mágneses megfigyeléseket végezni s így neki a műszerekre nincs szüksége. Kéri, hagyja a műszereket addig ott, amíg nincsen a budapesti Intézet abban a helyzetben, hogy mágneses obszervatóriumot állítson fel. Ugyancsak kéri, hogy küldje a barométert valamikép a kiscelli fűtőház főnökéhez, ahonnan majd ügyes laboránsa elhozza. Kér egy esőmérőt és psychrométert is. Újból nagyon melegen hívja *Schenzlt*, hogy látogassa meg. Erre azonnal válaszol is *Schenzl:* a mágneses műszereket sajnos nem adhatja át, mert arra itt esetleg szükség lehet és a központi műszerekkel az igazgató nem rendelkezhetik úgy, mint pl. az állomáshálózatra valókkal. Lehet helyiség- és *lehet személyváltozás* és akkor már is vissza kell követelnie a műszereket. Ugyanakkor értesíti arról, hogy Kappeller 2. számú barométert a premontrei gimnázium igazgatója, *Kuncz* úr elvitte magával Szombathelyre.

November 18-án megint ír *Gothard*, hogy megkapta a barométert és hálásan köszöni *Schenzl* „gondos figyelmét." Kér nyomtatványokat. A mágneses műszereket illetőleg igazat ád neki; írja, hogy tavasszal felállítja azokat, magának majd később készít olyanokat. Ebből az következik, hogy hajlandó az Intézetnek akkor visszaadni, amikor arra itten szükség van.

Herény első állomási barométere id. Kappeller L. J.-től való Bécsben, kettős beosztással (mm és hüvelyk). Az összehasonlítások csak a milliméter skálára vonatkoztak. „Ezen a cs. kir. oszt. közp. Intézet, illetve csász. osztrák Tudományos Akadémiától átvett barométerbe új cső helyeztetett és az astrophysikai obszervatóriumnak adatott át Herényben (Szombathely mellett). A m. kir. központi intézet tulajdona."

Előttem fekszik az első hónap megfigyeléseit tartalmazó herényi ív 1883 január hováról. *Gothard Jenő* kezeírása volt; az első időben mindig ő szerepelt mint észlelő. Július és augusztus hónapokban *dr. Gothard István* volt az észlelő, majd 1884 januáriusától kezdve az állomás megszüntéig *Molnár József* észlelt, akit többször látogattam meg és mindenkor percre pontosan végezte a leolvasásokat.

Tehát 52 évvel ezelőtt 1883 január elsejével a megfigyelések tényleg kezdetüket vették és most már igazán mellőzhetem a többi levelezés kivonatolását, mert az állomás igen szerencsés körülmények között megszületett és évtizedeken át működött.

Mikor kereste fel *Schenzl* az állomáson *Gothardékat*, nem tudtam megállapítani. *Konkoly Thege Miklós* azonban gyakori vendégük volt, ép úgy, mint *Gothárdék* is sokszor fordultak meg Ógyallán a *Konkoly*-kúrián és a csillagdán.

Amikor *Konkoly* lett a Meteorológiai Intézet igazgatója, rövidesen leutazott Herénybe, magával vitte az állomás törzslapját és azon *Róna Zsigmond* bejegyzései után ő maga is több bejegyzést tett. Majd 1900 június 10—11-e között *dr. Steiner Lajos* volt itt az állomás felülvizsgálása miatt és

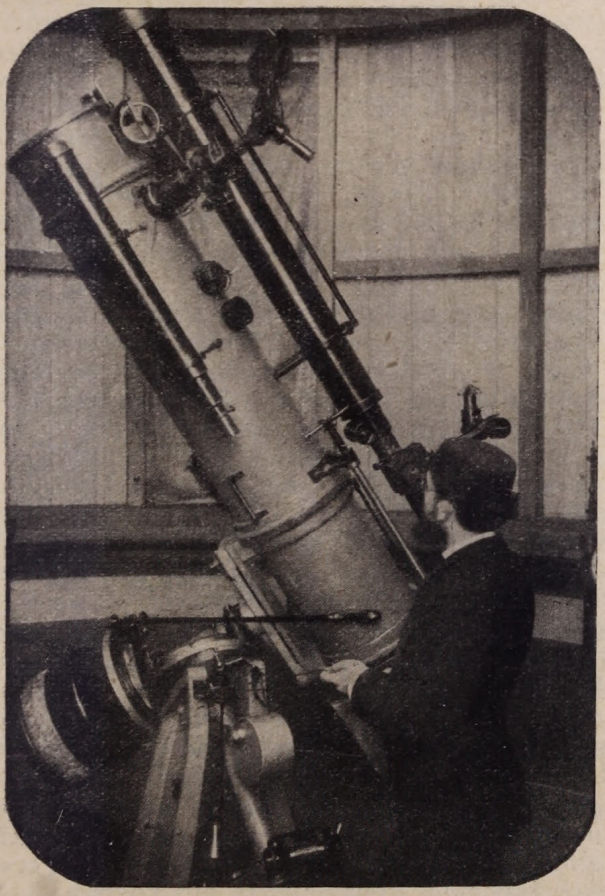

Gothard Jenő.

végzett barométer összehasonlításokat. 1903 szeptember végével *Fraunhoffer Lajos* járt ott, majd 1905 november 5-én *Réthly* vitte el oda a Fuess 1693 sz. barométert és még ma is az a műszer van használatban.

A megfigyelések a magyar hálózatban rendesen 7, 2 és 9 órakor végeztettek, azonban Herényben kezdetben e helyett 8, 2 és 9 órakor észleltek. 1890-ben a herényi obszervatórium is felvétetett azon állomások közé, amelyeknek megfigyelései teljes egészükben közöltettek. Ezáltal

Herény fennállásának 8-ik évében immár hazánk főállomásai közé került és Évkönyvünkben Nyugatmagyarország éghajlatát képviselte. Hosszú időn át — megszűntéig — mint „in extenso" s állomás megmaradt.

1892-ig bezárólag a barométer magasságául 229 m szerepel az Évkönyvben, 1893-tól kezdődőleg már mint szintezett magasság 227.5 méter vétetett fel. 1894 március havában baleset érte a Kappeller 2. számú herényi barométert és ennek következtében 1895 április haváig hiányzottak a légnyomás megfigyelések. Ebben az évben Herényben is áttértek a reggel 8 órai helyett a 7 órai észlelési időpontra.

1900 júniusában végzett összehasonlítás alkalmával a herényi barométer állandója változatlan volt; az észlelő beállítása azonban kb. 0.2 mm-rel alacsonyabb. A szélerőssége túlbecsültetett, innen magyarázható az előbbi években a viharos napok nagy száma.

A herényi meteorológiai obszervatórium — annak kell mondanunk, mert hiszen a napi rendes háromszori észleléseken kívül a légnyomást, hőmérsékletet, levegő-nedvességet, valamint a csapadékot is, magaíró műszerek is megörökítették — 1918 június 17-ig működött. Ezen a napon — miután a birtok gazdát cserélt — a Meteorológiai Intézet megbízásából 37 évi működés után *Marczell György* intézeti adjunktus a műszereket leszerelte és átvitte a szombathelyi városi vízművek telepére, ahol a barométer elhelyezést nyert és az állomás ma is működik. Az új helyen a barométer tengerszint feletti magassága 213.6 m.

A herényi obszervatórium meteorológiai megfigyelései mindenkor kifogástalanok, pontosak, jók és így a legmegbízhatóbbak voltak. A megfigyelések nemcsak az Évkönyvben, hanem éveken át mint különlenyomatok is megjelentek. 1918 augusztusáig 37 évnek megfigyelései gyültek össze és ma folytatódnak a szombathelyi észlelésekkel.

Az állomáson első ottlétem óta is többször megfordultam és mindenkor nagy örömmel mentem *Gothárdék* úriházába, ahol megismerkedhettem a három kitűnő testvérrel, — az orvos Istvánnal csak egyszer találkoztam, — akikkel való pár órás együttlét mindenkor élénk és felejthetetlen benyomásokat hagyott akkor még ifjú lelkemben és ma mint kedves emléket őrzöm mindannyiuk alakját.

Gothard Jenő és az ő hűséges mechanikusa az Intézet évkönyveiben és irattárában őrzött sok sok ezer megfigyeléssel örökítették meg emléküket és ha majd Vas vármegye éghajlati monografiáját megírja valaki, a legnagyobb súlyt az ő megfigyeléseikre kell majd helyeznie. 37 év alatt napi háromszori észleléssel, 10 elem feljegyzéseit véve kereken mintegy 1,200.000 megfigyelés, ennyi számadat gyült össze a regisztráló műszerek óraértékeit nem véve figyelembe. Már

csak evvel a működéssel is maradandó emléket állított magának *Gothard Jenő*, pedig mily sok másirányú nagyon értékes működést is fejtett ki, amelyeknek méltatásával mások foglalkoznak.

A meteorológiai Intézet *Gothard Jenő* emlékét szeretettel megőrzi és amíg él annak a nemzedéknek még néhány tagja, akik *Gothardot* személyesen ismerték, emléke élő valóság; azután pedig a sárguló foliánsokban, egyes könyvekben és értekezésekben megmaradó szellemi termékei hirdetik késői kutatóknak, hogy ki volt *Gothard Jenő*.

*

DR. A. RÉTHLY: **Die meteorologischen Verdienste Eugen Gothard's.**

Auszug. In den Annalen des kgl. ung. Meteorologischen Institutes gebührt **Eugen Gothard** auch ein Ehrenplatz, da **Gothard** in seiner Privat-Sternwarte zu **Herény** regelmässige und müstergültige Wetterbeobachtungen anstellte (1882—1918), wo Jahrzehnte hindurch die wichtigsten Wetterelemente sogar mit selbstschreibenden Apparaten (Luftdruck, Temperatur, Feuchtigkeit, Regen und Wind) aufgezeichnet wurden. Die Beobachtungen seiner Station — angestellt durch den Feinmechaniker Josef Molnár —, wurden in den Jahrbüchern des Institut's „in extenso" veröffentlicht. Die Herényer meteorologische Station I. Ordnung wurde nach dem Tode **Gothard's** verlegt und findet heute ihre Fortführung in der Station der städtischen Wasserwerke zu Szombathely. Glücklicherweise ist die Entfernung zwischen Herény und Szombathely ganz gering.

Regösdalaink rejtélye: II. Ősjogi és további ősvallási vonatkozások a regösénekek motívumaiban.

Írta: Dr. KALLÓS ZSIGMOND.

Az előző részben megkerestük a regösénekek keletkezésének körülményeit és azt találtuk, hogy mind a pogány, mind a keresztény vallási vonatkozások a XI. századi helyzet és a későbbi századok vallási viszonyai folytán kerültek az énekbe. Az a motívum, mely e szavakkal tér vissza folyvást „azt is megengedte az a nagy úristen," a benne szerencsésnek jelzett állapotért hálálkodik *mindakét* vallás istenének. A nyugati székelység Szent István király szolgáinak vallhatta magát, anélkül, hogy a kereszténység felvételével, (mely kezdetben itt inkább lehetett névleges, mint Dunántúl),[1] sokat kellett volna feláldozniuk a „régi törvényből", és anélkül is, hogy egyéni szabadságuk odaveszett volna, mint az országban maradt pogány néprétegnek. A közös emlékek felidézése mindjárt az első egymásra-

[1] L. a kisgörbői változatból már idézett sort: „Az egész országban jó keresztény dehogy van."

találások örömében megindult; és kezdetleges míveltségű népről lévén szó, mi sem természetesebb mint az, hogy ez az öröm kötött formában is jelentkezett; és részben még magukkal hozott énektöredékekben: bár ezeket nem sokat kellett „újságnak" mondogatniuk, t. i. „örömmondás"-nak (a szó előfordul a kereszténvjellegű házjárásokban is), mert még ismertek voltak. Innen van, hogy ilyen régi vallási vagy nemzeti daltöredéknek vajmi kevés nyoma maradt az énekben. De mindez még nem volt regölés. — Az „*újság*" az ő évről-évre való megjelenésük volt, és később *ezt*, és *ennek* körülményeit kellett mindjobban, és mind újabb motivumokkal megindokolni és előadni. Hogy a tartalom ilyen merően a rokonságra emlékeztető, az nem is lehet kétséges; de könnyen kitűnik az éles különbségből, mely közöttük, és a többi dunántúli vagy erdélyi házjáró népszokások között van; még pedig leginkább a szövegekben használt hangnemnek, a szereplők viselkedésének és fogadtatásának eltéréseiből.

A többi házjáró népéneknek nemcsak nagyobbára keresztény jellege fog feltünni, hanem az is, hogy hangjukban, szavaikban (kivéve talán a lucázást) aránylag kevés az igazi népi eredet. Továbbfejlődésükben természetesen került ezekbe is sok naivság, (sőt trágárság is), de már a drámai forma is mutatja egyeseknek oktrojált, a népre felülről, egyházi hatásra ráruházott eredetét. Van ugyan drámaiság, párbeszéd itt-ott a regös-énekben is, de ez nagyjában mégis merően elbeszélő vagy lirai természetű. Azt most nem kutatom, hogy ezeknek a keresztény miszteriumoknak a közkeletű elmélet szerint a templomból a piacra került kezdetét kell-e sejtenünk; annyi valószínűnek látszik, hogy az egyház a regös-dalok továbbterjedésének ellensúlyozóit látta bennük. Némelyiknek szerzőjéül vagy akár fordítójául, ha nem is az egyház emberét, de legalább erősen keresztény míveltségű diákokat lehet tekinteni, és a cél elsősorban az volt, hogy maguknak és a szereplőknek kereseti forrást találjanak bennük.[2]

A Vasi Szemle mult számában Makkos Lajos röviden beszámolt Sebestyén Gyulának a regölés eredetét illető beható tanulmányairól, ki e népszokást „germán és szláv

[2] Ezért is meglehetős arányossággal oszlottak meg e miszteriumok az egyházi ünnepek közt; és majd valamennyinek főismérve a kenetes, tudálékos alaphang. Egyiknek-másiknak, mint a dunántúli Gergely- és Balázsjárásnak főcélja az iskola vezetőjének támogatása; és könnyen felismerhető rajtuk a kántorok nehézkes rigmus- és nyelvkezelése. Az ezeken begyülő adományok legtöbb helyen a tudásra szomjas Dunántúl iskolamesterének házában rakodnak fel, és ezt leplezetlenül hirdetik is: „Menjünk isten szerint iskolába." „Jó tanítónk vagyon, kit isten megáldjon, ki minket vár." „Majd a bőjtön iskolában, jobban tanulhatunk" stb. (MNKGy VIII.).

népektől való átvételnek tartja," de voltaképpen „ide a római légiók hozták volna a kisázsiai Mithras-kultusszal együtt" (171. l.). Említi Király Gy. éles kritikáját, de azt is, hogy Király a regölésnek a szláv kolendákkal és a román

A lókodi (Udvarhely vm.) unitárius templom; ép. 1911. Régebben a szomszédos Kénosra jártak a hívők. Papjuk ma is közös. (Ágoston József gyüjteményéből.)
Die Kirche der unitarischen Gemeinde Lókod (Kom. Udvarhely).
Fot.: Kásás I.

kolindákkal való kapcsolatát, ezeknek pedig a pogányságba visszanyúló eredetét maga is *elfogadhatónak* találja. Igaz ugyan, hogy vannak közös vonásaik, de ezek a behatóbb kutatás után ellenkezőleg részben *magyar:* tehát urali, rész-

ben altaji és különösen keleti *bolgár* eredetűeknek fognak bizonyulni. Ami *egyéb* közösség még azontúl is fennmaradhat, az részben csakugyan európai vagy ősemberi, részben olyan ingatag alapú, hogy bízvást mellőzhető.[3]

A dunántúli házjáró népszokások: serdülő gyermekeknek nem is nagyon leplezett *kéregetése*, (néha közcélokra). Bár többször látszólag, vagy tréfából, kissé nagyobbnak tetsző igényekkel lépnek is fel a nyujtott gyermekded mulattatásért és az áhítatos tanulság fejében, voltaképen igen szerények a várt ajándékok megnevezésében még a módosabb házaknál is. Manapság ugyan a regélők is kénytelenek beérni kisebb ajándékkal; és innen van, hogy az ősi népszokás a legtöbb helyen apróbb vagy éppen csak alig serdült gyerekek örökébe ment át.

Ellenben újra látni fogjuk a *felezés* motivumából, hogy a multban egészen más volt, mint kéregetés, sőt helyenként ma sem az. E tekintetben legmérvadóbb az udvarhelymegyei népszokás, mely szertartásos vendégelés; s a didergésben még az sincs. A *házasok* külön szereplése úgy a székely regölésben, mint a didergésben a Dunántúlról házasokúl hazaérkezett párok emlékeként maradt fenn. Ezekről és az *öregebbeknek* regélő szerepéről Erdélyben mindjárt szó lesz. A dunántúli szövegekből majdnem kivétel nélkül kitetszik, hogy a jövevény csapat minden házban, hová megtévesztethetetlen „nyomozása" csak vezette, mindjárt otthon érezte magát: „terített asztal"-lal várták a kedves vendégeket, mi Udvarhely megyében ma sem merően jelképes szó, hanem valóság: „Ha az éneklésnek, köszöntésnek vége van, letelepszenek s a kirakott kalácsot és pálinkát illedelmesen elfogyasztják." A terített asztalú ház, melyre „isten *szállott* sokad magával, tele poharával, szárnyas angyalával,"[4] az éneknek legpogányabb motivuma. Sebestyén kereszténynek látja: valószínűleg az *„angyal"* téveszti meg; pedig az összetételben a *szárnyas* szó a fontos; és látni fogjuk, hogy azon a *samánt* kell érteni, kinek (l. az első rész jakut samánjának a képét) madár van a mellén és szárnytollak a fején, melyek rémülete alatt lelkét a szellemhez szállítják. A samánnal együtt isten száll a házra, kinek megérkezését éjjel az osztyákoknál a ház fölött különös zaj jelzi. A samán és a szellem mindig egy *sor (sereg)* segédszellemmel van körülvéve. Ezeket, különösen a velük kialkudott áldomáson persze terített asztal: étel, ital illeti, melyből a lakomán a megszabott rész nekik (és a samánnak) kijár.

[3] Viszont kimutatható a Bethlehem-járás későbbi erős hatása a regölésre, de ezé is a többi miszteriumokban.

[4] V. ö. még: Kell füő, gazda, kell füő, Szállott isten házodra, Sorgyávaa (másutt sokával) seregéévee. Szárnyas angyalávaa, Vetett asztalávaa. Tele poharávaa. (Z. Szt. György.)

Regöseink nagyjában illedelmes önérzettel viselkednek, hiszen csak abba a házba lépnek be, hol velük az isten megérkezését várják: a szellemekét, kiktől a gazda az egész éven keresztül — a keresztény istennek való akadálytalan hódolása mellett is — nem tagadja meg az őket illető áldozatokat, minek az udvar egy elkülönített részén, a szellemek lakóhelyéül szolgáló csűrben, és egyebütt is bő nyoma van. De ez a nyom néha félrevezethette az érkező vendégeket, s a biztosság kedvéért meg is kérdezik, hogy mondják-e a jól fogadandó mondókát, vagy nyomozzák-e tovább a jeleket? Bátorításúl azonban még biztatják is a félénkebb gazdákat: „Ne fuss, ne fuss, ne fuss! Mink se vagyunk ördögök, Szent Istvánt szolgáljuk." Hogy a „*ne fuss, ne szaladj*" kérés engesztelésül a Szent Királynak is szólt, azt már kifejtettem; de a gazda hasonló bátorítása nem szövegáttelepítés, hanem különálló motivum. A gazdának szól e motivumnak az a gyakori változata is: „nem vagyunk mi rablók, Szent Istvánt szolgáljuk" (Sand, Somogy m. és másutt); és evvel szokott nagy igényükről való lemondásukat jelzik vagy annak enyhítését. A félénkebb gazdák biztatására szükség volt, mert akadtak olyanok, akik a többinél jobban kívánták volna palástolni, hogy a régi szellemekkel és a náluknál még pogányabb rokonsággal való érintkezést még fenntartják. Mikor kellően megnyugtatták, hogy hiszen „ezt is megengedte az a nagy úristen" és mikor *Jézus* és az *angyal* nevét ejtegették előtte, csak akkor enged esetleg a csábításnak, hogy a vendégek — zárt ajtók mögött — eléje varázsolják a még el nem felejtett és még mindig sokra becsült mult emlékét; és vele az ugyan már kevésbbé rettegett szellemeket is, kikkel azonban még sem tanácsos végleg szakítania.

Mikor a regösök végre meggyőződtek arról, hogy nincsen több okuk a tartózkodásra, víg vadsággal berontanak az udvarból a házba: „Eljöttünk, Eljöttünk, Szent István szolgái, régi szokás szerint" (Dozmat), és a sok szenvedésért gyógyulásukat várják.

A kedves,rokoni házban minden zúg ismerős, kedvesnekik; fesztelenül benyitnak a rég nem látott konyhába, mindenütt fürkésznek, a lányok közt kedves riadalmat támasztanak, és éppen nem takarékoskodnak a fülsiketítő zajjal, mely kezdetben tele lehetett vallási emlékekkel, lévén a legtöbb urali pogány szertartásnak legkiválóbb ismérve az áhitatot pótló pokoli, féktelen lárma, mely a jugranépeknél az imádságot is helyettesíti.[5]

[5] Ez a „szörnyű lárma", melyet rendesen a refrén végén a hozott készségekkel csapnak, annyira jellemző a regölésre, hogy némely helyen, ahol sem a szövegnek, sem a népszokás egyéb részének többé nyoma sincs: az ablakok alatt véghezvitt féktelen zsivajgás maradt meg a regö-

Önérzetes fellépésükkel párhuzamosan nem szerénykednek követeléseikben, de az áldás osztogatásában sem, mely százszoros és ezerszeres; és hivatott helyről jövén, be is válhatik. Igényeiket az atyafiság házainak leányaival szemben már ismerjük. Párosával, hármasával kínálják áldásos szolgálataikat a módos dunántúliaknak, hol a lehetőséghez képest szívesen fogadták be őket családtagokúl, rájuk bízván vagyonukat, sőt gyakran a legféltettebb kincset is: a ház eladó leányát. Az új párokat pedig ünnepi menetben, s a fiatalabb leány kelengyéjével együtt elszállították a messze nagy útra, ahol szintén atyafiságos szeretettel, *felejthetetlen* esemény ünnepeltjeiként fogadták a drága rokonságot. A Dunántúl szolgálatba szegődött legénykék nem holmi szánalomból felfogadott jött-mentek, azt már láthattuk. Ha nem hoznak a házhoz: az idősebbje *arany* ekeszarvat, dédelgetett fiatalja *arany* ostornyelet, a magukkal hozott szeretet, testi és lelki rátermettségük által ezt az áldást, a *keleti bőségnek* ezeket a ragyogó jelvényeit meg fogják szerezni új családjuknak. Mindezeket *szándékosan* színezem ki mostan újból, mert azóta, hogy ezt megtettem, elő is került a bócsai aranykincs-lelet tárgyai között, (melyeket Fettich Nándor avaroknak (!) tudott minősíteni:) egy *ostornyél* is, *merő aranyból.*

Ezek a legénykék értékük, és a tőlük meg nem vonható, csaknem határtalan szeretet tudatában, követeléseiket nem nagyon mérsékelik. Mint a mesebeli kényeztetett királyfiak, a gazda kincsére is igényt emelnek, mint akik tudják, hogy tőlük semmit se szokás megtagadni: „Szegen a nagy zacskó, benne a sok bankó, *fele* a gazdáé, *fele* a regéseké." Az eddigi motivumokban már láttuk, hogy egyik sem puszta szóbeszéd, hanem valóság; így itt is oknak kell lennie erre a határtalan önbizalomra, melyet a már bemutatott rendkívül mélyen átérzett, közel rokoni kapcsolat még mindig nem magyaráz meg eléggé. Azzal ugyanis nem lehet elütni a dolgot, hogy ez csak tréfás fordulat, olyan túlzott pium desiderium-féle, mely csak arra jó, hogy evvel mennél bővebb ajándékosztásra bírják a vendéglátókat. Ahhoz ez a motivum túlságosan következetesen lép elénk, úgy szólva kivétel nélkül. Másrészt külön fontos ok nélkül, nem hiányozhatna *teljességgel* az *összes* többi házjáró népszokásban.

A látogatások egyik legfőbb indítékát eddig a fiatalság igényében láttuk. A felhozottakból azonban sejthető, hogy

lés egyetlen emlékének. A szertartáshoz tartozó zaj, és a látogatóknak, mint látni fogjuk, jogosan kijáró nagyobb igények még az apróbbak viselkedésében is tartják magukat; így Csőszön (RÉ 148) „újabban ismét a szobában szeretnének regölni; de ebből a kísérletből olyan gyakori összeütközések támadnak, hogy a gyüjtők a regösök elkergetését már egészen a népszokáshoz tartozónak tekintették."

ez igen fontos motivumhoz egy másik, ugyancsak nyomós körülmény is járult. A regölés csak igen lassan került az apróság kezébe. Erdélyben még ma sem jutott odáig a dolog: „előbb az *idősebbek*, azután a *középkorúak*, később az *ifjak*, nagyobb számmal elmennek az illető pár udvarára stb." XVI. századi adataink pedig arról is tudnak, hogy a regölés általánosabb volt. Heltai még az „*ördög*nek nagy ünnepéről" tud, a *regélőhét*-ről: „ottan a fársáng." „A sok duska italnak, a sok regélésnek nincsen semmi vége." — Mivel azonban a két erdélyi vármegyében (Udv. és M. Torda) a Dunántúlról hazakerült *házaspárok* emléke is befolyásolta a regölés ottani módját, a szereplők korát illetőleg a *dunán-*

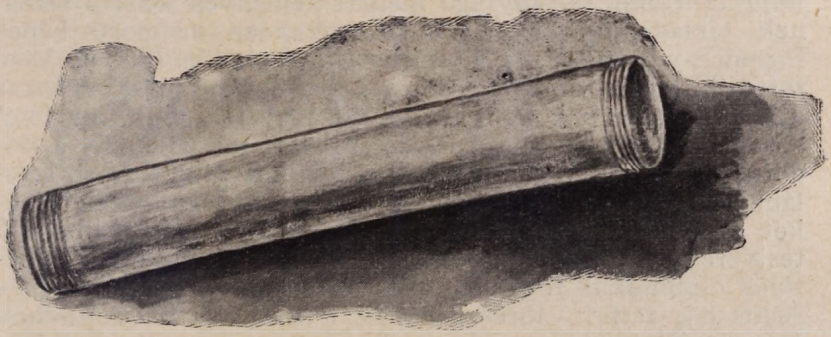

A karikás ostor a magyar pásztorok fő és legdíszesebb szerszáma. Az énekben emlegetett **arany** ostornyél **avar** mása a legújabb bócsai aranyleletben (Pest m.). Páratlan lelettárgy; merő arany. Leírás utáni rajz. Fényképezése még nincs megengedve.

Die Hetzpeitsche ist das zierlichste Werkzeug der ung. Hirten. Der im Liede besungene **goldene Peitschenstiel** ist in dem neuesten avarischen Goldfunde zum Vorschein gekommen (Bócsa, Kom. Pest). Einzig in seiner Art; reines Gold. Nach einer Schilderung gezeichnet. Photographie noch nicht erlaubt.

túli adatokra kell szorítkoznunk. De itt is, különösen az öregebbek adataiból rekonstruálva a helyzetet, még a mult század közepéig általános volt a meglett ifjak szereplése, sőt egy-két adatból az is kitünik, hogy az ifjakhoz gyakran csatlakozott egy-egy *idősebb* ember is. Erre céloz a *hadnagy*, *kapitány*, Erdélyben *szószóló*, és a *didergés* népszokásában a *vajda* szerepeltetése is.[6] Már a dolog természetéből is következnék, hogy az első látogatásoknál, de a későbbiekhez is, a csapatosan indult fiataloknak tapasztalt vezetőkre volt szükségük a messze úton; az ilyen vándorlás még ma is a legnehezebb feladatok közé tartoznék, hát még akkor. De még nagyobb szükség volt ez idősebbekre a dunántúli

[6] V. ö. e katonai kifejezésekkel a dunántúli **búcsúsok** seregének falunként megoszló **„zászlóalj"-ait.**

eloszláskor, mert arra, hogy az elköltözöttek a Dunántúlnak mely tájékáról, atyafiságából szakadtak el, valamint a bonyolult rokonság minőségére, csak ők emlékezhettek; és az elszakadt erdélyi testvérek további sorsáról is csak ők számolhattak be kellő alapossággal. Minden jel arra mutat, hogy ezek a kisérők nagyobbára *samán-ivadékok* voltak, kiket a dunántúliak különös tiszteletben is részesítettek. De a *felezésnek* oly feltűnő szabályossággal visszatérő motivuma a kísérő idősebbekre egyéb fényt is vet. Ismételten szóltam arról, hogy a nyugati székelység szabadságának védelmében szökött keletre; és arra is újból emlékeztetem az olvasót, hogy a XI. századi kultúrharcról szóló adataim az itthon pogánysága mellett keményen kitartó rétegnek társadalmi süllyedéséről megkapóan szomorú képet fognak nyujtani. Ez a kultúrharc a legkülönösebbek közé tartozik. A hagyományokhoz elkeseredetten ragaszkodókat a király akaratát követő túlnyomó nagy többség a legkiméletlenebb, keserűen maró gúnnyal illette; de titokban, a szigorú törvények megkerülésével mégis hozzájuk szított, legalább is igen élénk szánalommal kísérte hirtelen kirekedésüket a nemzet szerzett javaiból. Valahányszor a szánnivaló testvérek csak visszaédesedtek hozzájuk, mindig tőlük telhetőleg oltalmukba fogadták őket, és óvatosan bár, de mégis segítettek rajtuk. Jórészt ennek a megértő bánásmódnak tulajdonítható, hogy valószínűleg még a XI. század folyamán, az egy-két ismert lázadás elfojtása után a harc a kereszténység végleges győzelmével fejeződött be. De a kirekedtek jogi helyzetén már segíteni nem lehetett; különben is a feudalizmusnak aránylag gyors térfoglalásával a régi, nagyjában egyöntetű rend ugyis felborult, és rendkívüli bonyodalmakra vezetett a kasztokra oszlott ország társadalmi viszonyai között.[7] Bizonyosnak látszik azonban, hogy az állapotokba az újhitűek nem önzésből, hanem kényszerből nyugodtak bele. Egyébként azonban a vallási együvétartozáson épült atyafiságí kötelék szervezete és közösségének ezredévek óta érintetlen jogrendje abban az időpontban még olyan erős pilléreken nyugodott (bár a szétesés a kereszténység fölvételével és az itt maradt pogányság kirekesztésével máris megindult), hogy az *eltávozók* jogi helyzetébe és az abból támadt igények érvényesítésébe a király hiába is avatkozott volna. Az atyafiság földfoglalása és minden szerzeménye valószínűleg a teljes közösség jegyében állott. Az önként távozók persze a földközösségből egyelőre kiestek a szökés ténye által; de mivel ők is reménykedtek még a visszatérésben, a közös tulajdonra való későbbi igényükről nem mondottak le. Az itthon maradtak viszont ezt természetesnek és jogosnak találhatták. Az erdélyi viszonyokról és az

[7] V. ö. Szegfű Gy.: Serviensek és familiárisok. Ak. 1912.

ottan ideiglenesen elfoglalandó szegény föld értékéről bizonnyal tájékozva voltak. A szökevények visszatérésükre gondolván (mely a Csaba-mondának is, mint említettem, legkiemelkedőbb motivuma), még legszűkebb családjukat sem vitték mindig magukkal, nemhogy a szolgák számából kívánták volna a maguk részét, ha ugyan az említett gyors összeolvadás után ez időtájt maradt még ilyen helyzetben levő számottevő réteg. Így a dunántúliak munkaerőben ugyan megfogyatkoztak, de birtokban ideiglenes gyarapodás állott be.

Testvéreikről lévén szó, a későbbre igényelt földnek és itt maradt egyéb tulajdonnak hasznából ezeket kizárni nem kívánták, de nem is lehetett. Külön megállapodásra nem is volt szükség; az ősrégi szokásjogból mindez magától értetődhetett. Ennek az ősjognak emberemlékezet óta Istentől rendelt őrei, magyarázói a samánok voltak. A fiatalok kíséretében jött ezek a samánok vagy azok „fiai" (l. alább), ivadékai az ősjog megtestesítőinek tekinthetők. Mikor az ifjak ezekkel élükön követelték az évi szerzemény *felét*, azt nem tagadták meg tőlük és a rendkívüli élénknek, barátságosnak mutatkozó viszonyt ez nem zavarta meg. Különben is volt bőven mindenből; és az életigények sem voltak még nagyok. A visszaköltözés elmaradásával a birtoktöbblethez jutott atyafiság egy ideig még tovább is szívesen adózott a nemes célra; de a vendégek igényei is méltányosabbak lettek. Ha valamelyik gazda — akármi okból — akár fukarságból is, vonakodott befogadni az érkezetteket — láttuk már —, megnyugtatták vagy megalkudtak vele: „Nem vagyunk mi rablók, Szent Istvánt szolgáljuk." Ennek a szokásjognak mindmáig megmaradtak a nyomai a regölésben. Ha a keresztény eredetű miszteriumok házjárói szeretetlenséggel, vagy nem várt kislelkűséggel találkoznak a gazdák részéről, elégedetlenségüknek csak halk szóval adnak kifejezést a távozáskor; a regösök ellenben törnek, zúznak és néha bizony érezhető károkat is okoznak. Néhol újabban éppen e visszásság miatt szűnt meg végleg ez a népszokás.

Az *erdélyi* „felezés" a már mondottak értelmében más természetű. A megtakarított évi fölöslegben való osztozkodásról nincs szó. A perecnek, aprópénznek, pecsenyének ők is kérik ugyan a felét, de hiszen azt a sok jót éppen számukra készítették elő a vendéglátók; azon nincs mit felezni, az úgyis egészen övék. A *felezés* emlegetése tehát csak dunántúli jelképes emlék gyanánt maradt fenn náluk. Különben a regösénekek minden egyéb motivuma is már sok száz év óta nem egyéb, mint ilyen szimbolumok sorozata, és még a szimbolumokat sem érti többé a nép; hiszen már a XIII. században is a kúnok samánizmusa oly idegen volt szemében, mint az övé a honalapításkor itt talált népeknek.[8]

[8] E körülményre f. Takács Z. úr hívta fel figyelmemet.

A látogatások vallási vonatkozásainak feledésbe merültével is folytatódó „haza" vándorlások közé esik a regölésnek az a fontos korszaka, mikor a kereszténység nyugaton és keleten egyaránt mélyebb gyökereket kezdett verni, és az ősvallás már csak kedves, de egyébként lelki szálak nélkül való emléke a népnek. E korszak elején a jövevények sámáni gyakorlata, a vagyonmegosztás igénye, a közös áldozások, a leányünnepek szabadosságai, az atyafisági házasságok lassan egymás után abbamaradtak, és az idegenlátogatók mindezt, a gyakorlás helyett már csak *szimbolikusan* kezdették mondani, regékbe foglalni; szóval *reg-ül ejteni.* Ekkor kezdődött a regölés egyszerű népszokássá lenni.[9]

De ha nem akarjuk is eredetibbnek elfogadni (a gyakoribb) „*ejt*"-et, a „*rejt*" ige is csak kb. ugyanazt jelenthette: „ami csak még nem régen is pogány szertartás, *valóság* volt Dunántúl, azt most már [valószínűleg egyházi vagy hatósági tilalom következtében] csak (jelképesen): 'regébe rejtem.' A *rejt* szónak tehát nincs 'varázsló' eredete vagy jelentése. Ezt a nézetet a sornak refrén-volta támasztotta a kutatókban, pedig valószínű, hogy ezt kezdetben minden motivum *elején* mondották a sajnálkozást kifejező felkiáltó szóval kezdetül: *Haj!* Később a megosztott motivumok elején is énekelték (amilyen pl. az összeboronálás), és csak azután került refrén gyanánt, szabályosabban a versek végére. Sorközi ismétlésül ritka (pl. a búcsúi miszterium egy szakaszában); legtöbbször ma is motivumokkal jár együtt.

Vikár a sorok után visszatérő ezt a két refrént: *hadd legédegellen,* és: *de-hó reme róma,* szintén az ősvallásinak vélt „*haj regül rejtem*"-re akarja visszavezetni, ami már éppen azért sem sikerülhet, mert nem egész motivumonként (versszakonként) visszatérő ismétlések. Az elsőről alább lesz szó: az utóbbi refrén pedig a most tárgyalandó *székely* változat kapcsán találja magyarázatát.

Azt már tudjuk, hogy ez a székely variáns bizonyos tekintetben alapszövegnek tekintendő azért, mert Erdélyben

[9] „**Reg**" Erdélyben még ma is élő szó; és jelentése is azonos a **regé**vel. „**Regél**" eredetibb jelentését a Szilágyi B. fordította Januában látjuk (1643. Ny. Sz.): „A meglött dolgot nem löttnek beszélli, regéli", és Kresznerics szótárában: „Veterem cantilenam occino."[1] Még Molnár A. meghatározásának: **'delirium'** ('Anilitas, vetus cantilena' mellett) sincsen különösebb fontossága, mert ez a szó is azt jelentheti, amit a másik kettő: 'sottise', 'rêverie de malade', 'radotage': **delirus** Cic: qui est en délire, que l'âge fait radoter', tehát **anilitas**": 'vénasszonyos beszéd'; és nincsen köze a varázslóhoz, amit Sebestyén rekonstrukciója alapján (haj regö rejtem = 'haj ének, bűvölöm, igézem'R: 466); vagy Vikár fejtegetése után (Haj regël ré-ejtem = haj énekül varázslom') hinni kellene. A királyi **regesek** jutalmul nyert földjeinek sincsen közük a dunántúli regéléshez: csak a **reg** szó közös bennük. Ebből messzemenő következtetéseket vonni nem szabad.

(ahol addig se regélés, se regélő népszokás nem volt), megközelítően olyan alakban maradt reánk, ahogy azt az otthon rekedt regösök legutóbb szokták volt előadni, tehát a jelzett *második: szimbolikus* stádiumban. A *didergés* ennél régibb eredetű, és addig is hivatva volt otthon a regölést pótolni. Annak oka, hogy a kénosi szöveg aránylag keveset változott meghonosodása óta, fiatalabb voltán kívül, a népszokás *ünnepélyes* jellegében rejlik. A didergéssel együtt ebben volt letéve a nyugati székelység multja, elvándorlásuknak, és az elhagyott hazával való szoros kapcsolatuknak, sőt bizonyos tekintetben, elviselhetővé vált sorsuknak is az emléke. Ez az ünnepélyesség nemcsak a szövegből derül ki, hanem a népszokás egyéb vonásainak hű megőrzéséből is. Ilyen az idősebbek és ifjak *külön* felvonulása, és megint külön a középkorúak (ifjú házasok). És bár az egyébként is nagy csoportok (15—30)[10] nem együtt jelentek meg, a hagyományos ének csekély változatokat mutat. A házasok elkülönülését már eddig is avval indokoltam, hogy regölés *csak az azon évben házasodottak portáján van*, amivel szintén a Dunántúlról jött házastársak érkezésének emlékét kívánták ünnepelni. Tudjuk, hogy a didergés szereplői szintén ifjú házas emberek, de már nem házasoknál, hanem a módosabb (legényes) házakban, ahol t. i. a nagykelengyéjű érdekes fiatal hölgyeket, a nyugati műveltségű sógorleányt érdemes volt mutogatni. A falu fiatalja, nagyja, tehát valamennyien részt vesznek e valóságos nemzetivé fejlődött ünnepeken, és annak is már megmondottam az okát, mért esik a regölés karácsony tájára, a didergés pedig az eredeti pogány nagy tavaszi ünnepre (a mai határkerüléssel kapcsolatban, húsvét idején). Fontos még az, hogy regöléssel nemcsak az új házasokat tisztelik meg, hanem az év folyamán *minden* a helységbe települt *idegen párt is*, nyilván szintén az *idegenből* került menyecskék emlékére. Király Pál ismeri a „*közbül fekszik fodor fickó*" sornak Sebestyén szerint „szószaporító folytatását": „*Az az asszon sarjadéka.*" Mindakét sor rendkívül érdekes. A *fodor fickó* már maga is változata ennek: „*Közből fekszik párizs (páros!) gyermek.*" E *párnak* egyike az „*asszon sarjadéka*" lehet, kit az már úgy hozott magával Dunántulról az akkori pogány erkölcsök természetes következményeként, amit a votják példával lehetett igazolni; és a Király Pál sora „*fodor fickó*", azt a szeretetlenséget példázza, mellyel a votják család is illeti a különben

[10] A regösök hajdan **Dunántúl** is kor szerint csoportosultak, és a résztvevők száma is érdekes: régen (legalább is) hétnek muszájt lönnyi. Polány I. a hegyhátiak számáról írja (M. Nemzet 1932. dec. 25.): A Jánosnapi köszöntőt rendesen két gyermek mondja, de igen gyakran járnak egyesek is. Ritkaság azonban három vagy ennél is több. A regölést azonban **6—8 tagú** csoport végzi.

(ha „*fodor*" is, meg „*fickó*") hasznosnak és családjogi helyzetében a közös atyafiság miatt háborítatlanul természetesnek elismert tagját.

Magához a komoly lefolyású népszokáshoz (melyen az ének elhangzása után azt halljuk: „mint elődeink szokták volt folytatni ezen cerimóniát, mi is azoknak nyomdokát akarjuk folytatni") jegyzetben közlöm (refrén nélkül) a dalszöveget; a ceremónia lefolyásának mikéntjéhez Jakah Sándor kénosi lelkésznek Krizához intézett levele szolgál alapul.[11] Ez a *ceremónia* már a versben is jelezve van, de Jakahtól megtudjuk azt is, hogy (1860 körül 80 éves kénosiak — s az ifjabbak is — hallomásból) a szertartásnak szimbolikus részét is ismerték. 1750 körül történhetett tehát utoljára, hogy az ősrégi búcsúi miszteriumban még a samánnak valósággal áldozatul átadott ökröt, a kénosi új házasok portáján jelképesen: fából kifaragva, és úgy látszik veresre is festve beállították. „Ha nem volt is festve, de a hosszan hátára aggatott sok kolbász és sült pecsenye igen könnyen kölcsönözhette neki a vörös színt. Szarvát — teszi hozzá J. — az új házas béaggatta sült pereccel, olyan formával mint a torockói *somodi* nevű kalács, s ez a perec ma is ilyen; a fülibe pénz téve, a farkára seres korsó kötve (az úgynevezett *magyar* sert főzik még ma is minden tehetős székely családnál és főzés után komlóval élesztik, ami elég jó zamatú ital; ma ennek helyét inkább égett bor pótolja); a kődöke úgy volt fából alkotva, hogy benne a komló megállhatott, a fara hasonló módon, hogy a mogyorót tartalmazhatta... — s amint ezt énekökben érintik — az új házaspár azzal a sorral szedegette le a rőt ökörről, s adta át a regeseknek." ... „Fiatal házasok, és legények, mint egy *bandérium*, úgy rohanják meg a megtisztelés tárgyául kitűzött új párt" ...

Íme a pogánykori áldozásnak jelképes mása (amennyire az egy vendégelésen belül, és egy faalkotmány keretében megvalósítható), annak leglényegesebb vonásaival úgy, ahogy Munkácsi, Karjalainen (Die Rel. der Jugravölker), és mások az *osztjákok*nál látták. A nagyobbszerű áldozatok állatait az osztjákok a legvadabb lárma között megrohanják és lándzsával, nyillal, késsel megölik (Jakah: bandérium); bőrét gyorsan lenyúzzák, és most megint rémes üvöltéssel neki esnek, hogy (a régi kezdetleges kultúra emlékére)

[11] Porka havak csedeznek, De hó reme róma! Nyulak, rókák játszadoznak; Bonyomoztuk a faluba (Szabó István), udvarára. Ottan látánk rakva házat, Abban látánk vetve ágyat. Kijjel fekszik jámbor gazda, belöl fekszik gyönge hölgye. Közből fekszik párizs gyermök, Serkentgeti apját, anyját, Mert eljöttek a regösök. (Közelebb mennek.) Régi törvény, nagy rőt ökör, De hó remeróma, **annak fele regeseké!** Szarva teli főtt pereccel, **annak**... ‚Füle teli apró pénzzel..., Hátán hosszan sült pecsenye... Hátán által 60 kolbász; Farka botján egy korsó ser.

a még párolgó vérű *rőt* állat húsából azon nyersen, ki-ki magának egy darabkát vágjon. Az állatot aztán felvagdalva, a papok segédei megfőzik, és szétosztják. Ezt jelképezi a székelyek rőt ökrén a sok kolbász és pecsenye, melyekből minden vendégnek osztanak. A *sült perec* a rokon-népek magukkal hozott ünnepi süteményeit jelenti és egyúttal a helyszínén a szellemek számára sütendő kerek cipókat, melyeken egy diót, és két mogyorónagyságú köldökszerű, dudorodást süt bele az áldozó pap.

A híres csatári templom (Zala m.). Az egykor gazdag apátság temploma a 18. sz.-ban új tornyot kapott. Dr. Fára I. főlevéltárnok úr gondosságából. Dr. Fárának kérésemre végzett szíves kutatása, melyről csak most értesülök, máris eredményezett annyit, hogy az ének temploma nem ez, hanem a Vaspörhöz tartozó mai **csatári pusztáé**; (1328: „Villa Chatar"), mely szomszédos lévén Göcsejjel, a vasi Hegyháttal és az Őrséggel, valóban középpontja volt a vidéknek, melyről a **csatári** templom-motívumok maradtak. Erre vall régi híres **Szentkútja**, mely ma is búcsújáróhely.

Die vielbesungene Kirche von Csatár (Kom. Zala). Der Turm im 18. Jh. erneuert. Herr Oberarchivar Dr. I. Fára, Zalaegerszeg, hat auf meine Bitte erforscht, dasz das Lied nicht von dieser, sondern von der verschollenen Kirche eines Csatár spricht, das im selben Kom., heute zu Vaspör gehört: **Csatári puszta** (1328: „Villa Chatar"). Dieses liegt wahrlich in der Mitte der Gegend, woher die Cs. „Kirchen"motive stammen; und ist noch heute als Wallfahrtsort viel besucht.

Ezt példázza a székely göcsös perec. Talán nem véletlen az sem, hogy a főtt perecet „*somodi*"-nak hívják, mely olyan emléke lehet a dunántúli közös áldozásoknak, mint a

vasmegyei Dozmat énekében a székely látogatókra emlékeztető „*árdeli* szép hold." A pogány áldozati kenyér előfordul a csatári templom kegyszereinek felsorolásában is a „*ház, asztal, abrosz* és *pohár*" mellett: „Abban levő *ostya* mi *kenyerünk* lehetne." Nagy szerepet játszik persze a jugra népek áldozatainál a *sör* is, mint a Jakah székely tehetős családainál ma is kedvelt komlós *magyar* ser. Az egyezés annyira találó még a részletekben is, hogy a rokon-népek e

Középkori dombormű a csatári templomból.
Dr. Fára I. főlevéltárnok úr gondosságából.
Mittelalterl. Relief aus der Csatárer Kirche.

szertartásainál igen fontos pénzáldozat sem hiányzik: „*füle teli aprópénzzel.*" A mogyoró gyümölcsáldozatra céloz, de a mondóka végén vele már trágár szójáték párosul. Szükséges megjegyezni, hogy *a búcsúi* miszterium is az áldozat „vágó ökre, hordó bora" kellékein kívül szintén kiemeli „*kemence cipóját*" és „*vella mogyoró*"-ját is. Sőt a főáldozati állat mellett a rokon pogányoknál fontos szerepű mellékáldozat is képviselve van: „*sárgalábú kappany*" képében; végül pedig itt sem hiányzik pénzáldozatul a „*katonaforint.*"

Krizánál az ökörről szóló versszakok rendje más, mint a közölt Vida-féle szövegben, „amennyiben ott először a hátról, aztán a szarvról, farkról, fülről, kődökről és farról

van szó." A rokon-népeknél sem közömbösek a szellemeknek mindenütt másfajta rendben és fontossággal kijutó részek az állat húsából. Csak éppen a belső részek nem juthatnak érvényre éppen az ökörnek faalkotmány voltánál fogva.[12]

A *„rőt ökör"* már szimbolum volt ugyan, de egyúttal még a *„régi törvény"* szerint megejtett ősi gyakorlatnak

Tatár samán lóáldozat Kelet-Szibériában.
(Sebestyén Gy. 472. Uchtomskij hg. művéből.)
Pferdeopfer eines tartarischen Schamanen in Ost-Sibirien.

mása is. Ez a „rőt ökör, régi törvény" olyan általános motivuma a *dunántúli* énekeknek is, hogy már csupán e célzásból is bizvást lehet következtetni arra, hogy a népszokás fejlődésének második foka ottan is a *faökör felállítása* és a *régi törvény* szerint való szimbolikus áldozás volt (mely ú. l. hatósági közbelépésre szűnt meg Dunántúl; l. f.). Sőt azt is sejthetjük, hogy a jövevény legények a további fejlődési fokozatot, tehát a *„regül ejtést"* már nem érték meg;

[12] Lóáldozatok (többnyire fehér színűek) leginkább a törzsi ünnepek alkalmával még a szegénysorsú jugra népeknél is előfordulnak. — (A költségek néha hosszabb időre egy egész vidék anyagi romlását idézik elő). Hogy a regös énekben mégsem hallunk lóáldozatról (holott ősvallási helyneveinkben bő nyomuk maradt), annak okát abban látom, hogy a jövevények ünneplése az atyafiságokon belül történik, és nem törzsenként: nagyobbszabású áldozatokkal kapcsolatosan. Különben is a lóhús fogyasztását az egyház (talán éppen az ilyen közös törzsi áldozatok megakadályozása miatt) szigorúan megtiltotta. De a pogány lázadások során a krónikák szerint, mintegy tüntetőleg mindig újra lábrakapott ez, ami a törzsszerű áldozások felujításának a jele.

és Dunántúlról való elmaradásukkal az áldozásnak *éppen* ezt a jelképes stádiumát honosították meg Erdélyben, mintegy kárpótlásul. Innen van, hogy a „*regül ejtés*" nincsen is meg a kénosi változatban. Persze verses mondókák járták a „regölés"-sel már ekkor is, sőt úgyszólva elejétől fogva. Az erdélyi ének mindössze kevés motivumra szorítkozván, a „*regül ejtem*" csak kevésszer fordulhatna benne elő. Így a *soronként* visszatérő „*de hó reme róma*" refrén már ez oknál fogva sem lehet az előbbinek mása. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy romlott szöveg, de nem lévén semmi kapcsolata a Dunántúlról ismert szövegekhez, már csak tisztán későbbi, székely hozzátétel lehet. A székely szertartásnak és éneknek már ismerjük feltűnő ünnepélyes jellegét és annak okát is. Ezt még fokozzák a később hozzájárult kenetes szónoklatok és válaszok. Mindez annál is feltűnőbb, mert ellenkezik a sok sör v. pálinkafogyasztással, mely a szokással együtt járt; és nyilvánvaló, hogy a népnek e történeti, komoly emléke hozta magával, hogy a kikivánkozó jókedvet erővel vissza kellett fojtaniuk az „illedelmes", majdnem ősvallási áhitatú látogatások tartamára. Az csak az összehordott étel s ital utólagos, együttes elfogyasztásakor tombolhatta ki magát, Heltai adata szerint az egész regélő hét éjtszakai mulatságai során. Teljesen magukba fojtani azonban még se tudták a jókedvet a házakban sem. Az ének végső szakaszában, melyet megint jegyzetben iktatok ide, az végre csakugyan kitör.[12] Kriza szerint e végső sorokban „a családias naivság tetőpontját éri el." Azt sejtem, hogy ugyancsak a visszafojtott jókedv az, mely jelentkezik a refrénben is. Valamikor valaki a sorokba foglalva és a dallam megszakítása nélkül (mint a búcsújárások előénekeseivel is megesik, mit aztán az egész zászlóalj is velük mond az énekben), mintegy magában dünnyögve és az ital hatásán elmélázva ilyet mondhatott: *Deha(ny)regem róom ma!* A többi rákapott; s mikor a verssor megromlott és régiesnek látszó alakot öltött, csak akkor lett sorközi refrénné. A regéléseket, a megivott sörökkel együtt, míg józanul győzték, talán valóban *rótták* is. Az ilyen szövegeknek *eleje* és *vége* legtovább áll ellent a romlásnak: D e *hó reme-ró* m a ! „*Reme*" aztán valóban lehet ikeritéses alakulat Vikár elgondolása szerint, mint akár „*regül rejtem*" *r-je.*

De akárhogy próbálja is valaki megfejteni ezt a sort, abból kell kiindulni, hogy későbbi hozzátétel.

A dunántúli regölések szövege azonban igazán a rég

[13] Se...e teli magyaróval,... A maradjon a gazdának,... Kődökibe köböl komló,... A maradjon az asszonynak (változat: gyerekeknek...), (az ajtóhoz, ereszhez menve): Béeresztesz-e jámbor gazda?... Ha bé nem eresztesz, azt sem bánjuk... Kikötözzük az ajtódat... Benn pi...ltek, benn ka...ltok. De hó reme róma!

A Szent László **szarvas-csodája** nem került a Vatikáni Kódex (8541) legenda-képei közé, vagy merően népies eredete, vagy pogány vonatkozása miatt (Lukcsics: Szt. L. kir. ismeretlen leg. Bp. 1930. részben másképp 24. o.). A kódex-ből itt közölt állatcsoda valószínűleg mégis pogányeredetű. Lukcsics P. fordítása IIII. „Miként imádkozott, hogy serege éhen ne haljon és élelmezésére állatok jöttek elő."

Das Hirschwunder des Heil. Ladislaus ist im Cod. Vat. Lat. 8541 nicht enthalten, wahrscheinlich wegen seiner heidnischen Beziehung. Das dem Codex entnommene Tierwunder ist wahrscheinlich auch heidnischen Ursprunges. (Im Bes. Prof. P. Lukcsics's).

elfelejtett és többé meg nem értett *vallási* vonatkozások miatt romlott meg. A romlásoknak az ismétlődő motivumok között az a legfontosabb ismérvük, hogy változatokban gazdagok, mint például a *csodafiú szarvas* motivuma.

E variánsok a magyar ősvallás ismerete nélkül nem igen jöttek segítségünkre helyes értelmezésükhöz. Mennél jobban megközelítjük ez ősvallás külső megnyilvánulásait, annál biztosabban fogunk tájékozódni a romlott szövegek között is. A „csodaszarvas" sokféle változatát Makkos Lajos is leközölte.[13] Mivel a félreértett kifejezést a nép *„szarvasmondá"*-nak fogta fel, a szöveg is részint *ilyen* értelemben változott, és a mondat igéjéből is természetesen *„legelész"* vált; de itt is sokféle változat fogja mutatni a nyilvánvaló romlást. A húnmonda szarvasrészletének forrását nem kutatom; a már idézett Szt. László legendán kívül, mely, mint látni fogjuk, azonos a regös éneknek már félreértett „szarvas"-ával, a nép e mondát nem igen ismeri; és Sebestyén is eredménytelenül kapcsolja keleti népek csillagászati képzeteihez. A szarvas nem foglaltatik a zodiakus állatai közt; és így az a bonyolult naptárelmélet is, melyet az énekhez fűz, csak teória. Ugyanígy jár, ahol az alakoskodóknak egyik szerinte kiveszett szerepében *„szarvast"* vél látni. A szarvasnak a regös énekben nincsen alakítója és nem is volt. A bömbölő bika szerepe azonos az áldozati ökör alakítójával. Az itt nyilvánvaló félreértést még némely regösének is magyarázza: ezt bizonyítja a *„szarvas" csudafiú* változaton kívül (l. al.) a régi búcsúi miszterium, mely *helyesbíteni* törekszik az általánossá lett tévedést: „Én sem vagyok csudafiúszarvas... Hanem vagyok Úr Isten követe." Ez feltűnően azonos a *krónika* helyesbítő kísérletével: „Gyejcsa és Szt. László előtt egy fénylő agancsú szarvas jelent meg, ott ahol később Péter apostol temploma épült. A csodálatos állat szarvain Gyejcsa sok égő gyertyát *vélt látni*, de László felvilágosította: *Nem szarvak azok, hanem szárnyak, nem égő gyertyák, hanem tündöklő tollak.*" Mindezt alapul véve, mindjárt feltűnik, (Sebestyénnek is RÉ. 38. l.) ez a hasonló vámoscsaládi változat: „Ne siess, ne siess Szent István király, Én sem vagyok csodaféle szarvas, Hanem vagyok Szent Mihály angyal, Haj regölejtem, regölejtem. *Hogyan akarnának az angyalok Magas égbe menni a nagy Ur istenhez?*" (A szövegnek ez utóbbi sorai romlottságuk mellett is a pogányság értetlenségét jelzik a kereszténység felfogásával szemben az angyalokról.) Bucsu szomszédfalujában, a dozmati fiúk regéjének idevonatkozó romlott szövegében (l. al.), látszólag szintén a *szarvas* beszél a királyhoz: Ne siess, ne siess, uram,

[13] Csodafejű szarvas, csodatevő szarvas, csodaféle sz., csodafélő sz., csuda sz., sutafejű sz.,... csutafülű sz., **szarvas csuda fiú**, csudor fiu sz., csordás fiú szarvaskája, csató fiú sz.,

Szent István király, Az én halálomra. Én sem vagyok vadlövő vadad, Hanem én *is* vagyok az atya istentől Hozzád követ." Látnivaló, hogy a „csodafiúszarvas" védekezésének még szófűzése is nagyjában ugyanaz, mint egyebütt a védekező regösöké. (Nagy-Récse): „Ne fuss, ne szaladj, Szent István királyunk! Mi sem vagyunk ördögök, hanem a te szolgáid." (L. már Seb. [R. É. 242. l.] „a regösök a kérlelő szavakat mindig a szarvas szájába adták.")

Így hát jogosan felmerülhet a kérdés, hogy a sok változatú és különben is feltűnőnek hangzó *csodafiú szarvas*-ban valóban *csodát* és *szarvast* kell-e látnunk, tehát „csodaszarvast," avagy, miként a fenti párhuzam is követelné, inkább szintén magukat a Szent István által üldözött és ellene folyton védekező regösöket, illetőleg azok *samán* vagy *samán-fia* vezetőjét. Vagyis nem tévesztett-e meg eddig bennünket is az annyira tetszetős *csodaszarvas*, és annak előttünk a krónikából sokat ismert mondája?

Csoda idegen, szláv eredetű szó, mely a 10-ik században még nem lehetett ismert, és a 11-ikben sem képzelhető általános keletűnek. A fenti sok-sok változat is mutatja, hogy az összetétel elején igen sokáig egy másik, később már elfelejtett jelentésű, tehát könnyen félreérthető szó állott. A *fiú* szó aránylag kevés változatot mutat (*fülü, fejü, félő, féle* és a legújabb Makkos-féle *fiume*). Tisztázandó a *fiú* szónak *hovatartozása* is: „*csoda*fiú-e vagy „*fiúszarvas*"? Az előbbiről *egyelőre* nem igen lehet szó, mert ha az volna, akkor már nem lehetne „*szarvas*." De az utóbbi ellen a szónak összetételek elején való használata tiltakozik: „fiúszarvas?" Az ilyen összetételek a régi és népies nyelvben kivétel nélkül így hangzanak: (Nyelvt. Szót.) *ablak-fia, asztal-fia, baromfi, fattyúfi, férfi, gyermekfi, haza-fi, húg-fi, jobbágy-fi, királyfi, láda-, madár-, szó-, tábla-, vásár-, világ-fia* stb., de *az atya-, jobbágy-, kereszt- és király*-fiú összetételekben is a *fiú* az összetételnek hátul álló,*jelzett* tagja. A M. Tájszótárban előfordul ugyan ez a fordított sorrend is: *fikokas*, 'hetyke legény', *fia-csizma* (tréf. 'cipő, bakancs'), de ritkaságukon kívül feltűnik az értelmet *módosító* voltuk, és főleg az, hogy „*fiú*" alak összetétel elején nem fordul elő. Ehhez hozzájárul még Vikár megjegyzése (Id. h. 161.): *Fiú* sohasem jelent állatot, mindig csak embert, vagy mint a jelen esetben istent, vö. *istenfiú* vagy *fiúisten*.[15] De mindezektől el is tekintve: „*csodafiúszarvas*" nemcsak hogy nincs magyarán, (l. Vikár u. o.) hanem érthetetlen is. Viszont a fenti *király-, kereszt-, atya*f i ú formák igenis a „*csoda*f i ú" összetétel lehetősége mellett vallanak, mihelyt a jelző előtagnak olyan értelmét lehet adni, mely egyúttal meg tudja

[15] V. azt gondolja, hogy a nép ma már a csodafiú szarvast (birtokviszonnyal) **Krisztus szarvasának** fogja fel; — pedig nincs is birtokviszony.

fejteni a fenti talányt, t. i. hogy a szarvas védekezése az üldöző királlyal szemben mindig *azonos* a regös samánutódok kérlelésével; vagyis oyan értelmezést, mely *„csodafiút“* egy kalap alá hozva a *samánfiú*-val, a kettőnek azonosságát szemlélhetővé tudja tenni. Mivel az ily értelemben ajánlandó szóval nemcsak az összetételt, hanem az *egész motivumot*, és sok egyebet is világosan érthetővé lehet tenni, ez nem lehetett más, mint az e tanulmány elején fejtegetett, és ott „varázs“ jelentésűnek bemutatott *csaba* (Ny. Sz. *csoba*), melynek másutt tárgyalandó jelentései fölösen megfejtik a Csabamondát és benne a magyar ősvallást; ez esetben pedig jelenti per excellentiam annak *képviselőit összességükben*, (de egyenként is). A *csaba*fiú“ a *sámánutódot* jelentette, ki bár maga is samánkodik, a lényegesen megváltozott viszonyokhoz képest, nem igényli többé a pogány nagy idők feltétlen tekintélyű varázsművészének nagyjelentőségű teljes nevét, és beéri a nyelvileg mérsékelt szerényebb szóval, mint a hogy a „Szent király jobbágyá“-nak utódját, ugyane korban a *„jobbágyfiú“* név illette. A *csoba — csoda* alakváltozat különben is közönséges. Erről, valamint az összetétel ez első tagjának felsorolt fontos alakváltozatairól más kapcsolatban fogok szólni.

Végezve a két első szóval, rátérhetünk az összetétel utótagjára, mely változatlan maradt: *szarvas*. Ez eredetileg nem tartozott az összetételhez, hanem *értelmező jelzőül* járult a két elsőhöz: *„csabafiú, szarvas“*; és jelentette a samán fejdíszeinek egyikét, a szarvakat, melyeket a mellékelt samánképen is szemlélhet az olvasó. Ez sem volt mindig *„agancsos“* szarv; állandó agancsai csak a téves névcsere miatt nőttek, és fordulnak elő a regös-énekben is. A szarvak nem voltak olyan jellemző kellékei a samán-viseletnek, mint például a ragyogó tolldísz, annyira, hogy a Szent László-legenda is Gyejcsa látomását, mint már láttuk, pogány értelemben helyesbíti: „Nem szarvak azok, hanem szárnyak, nem égő gyertyák, hanem tündöklő tollak“, miket a keresztény idők képzelete angyal-nak, a vámos-családi szövegben „Szent Mihály angyal“ *szárnyai*nak minősített.

A gyútatlan gyulladás, oltatlan aluvás lehetőségéhez Sebestyén a samánnak ezermesteri képességeiben, egy titkos szerkezetben hisz, mi a régi tűzgyujtás hosszadalmassága mellett nem csekély anakronizmus. Ellenben a kezdetleges nép gazdag képzelete és a samán mindenhatóságáról táplált jóhiszemű elfogultsága elég magyarázat ahhoz, hogy a nappal csodás ragyogású madártollak könnyen elkápráztassák, és bennük, vagy a napnak a samán mellén tükörként alkalmazott jelvényében, *fényt*, sőt *tüzet* lásson, mely aztán a samán ügyeskedése, fordulatai által ragyog, illetve *„gyullad“* és *alszik* a szükség szerint. Éjjel pedig hasonló

szemfényvesztést vagy Szent János-bogarakkal, vagy talán a magyar mesékben is előforduló világító növényekkel lehetett elérni. Misegyertyákkal már a naiv keresztény képzelet hasonlította össze e fényt vallási életének ünnepi momentumaként.

Visszatérve a „szarvas" utójelzőre, azt a regös-változatok közt valóban megtaláltuk attributumként *elől* is: *„szarvas" csodafiú;* mely változat, ha valódi *szarvas*ra vonatkozott volna az eredeti használat, nem állhatott volna elő. Így ez az eredetibb forma. A *szarvas* azonban jelenthetett *valóságos* aganesokat is, abban az esetben, ha a samán vagy

Szibériai tunguz samán, őzszarvakkal a vállon (őztotem). A köpeny alatt nyirfahéjat kell gondolni, ezt szúrja át, nem a testét. (Sebestyén Gy. A regösök 469. Georgi művéből 1776.)

Tungusischer Schamane, mit Rehhörnern auf den Schultern (Reh-Totem). Unter dem Mantel ist Birkenbaumrinde, oder ähnl.

törzsének totemje éppen *szarvas* volt, mire számos helynévből következtetnünk szabad. Ilyent a nyugati székelyeknél hamarjában kimutatni nem tudok, viszont Dunántúl elég gyakoriak. Más állati totemeket jelenthettek egyéb állati szarvak, de úgy látszik, hogy a madártotemek aránylag gyakoriabbak voltak; és némely *tollas* fejdísz eredetileg *ezt is* jelentette. Fent a madarat a samán „lélekző" mellén, a tollakat a gondolkozó fejen láttuk elhelyezve. A réületbe

esett samán lelke a mellből vagy a fejből bontakozik ki, és hirtelen kerekedő, (gyors segítségre kész) fekete felhőben *tollászkodik* a szellemekhez röptében és visszajövet is. Ez a fürkésző lélek a *samán maga,* kinek testét a pogány vallási felfogás e különválás ellenére sem tudta olyan kettősnek hinni, ahogy keresztény képzeletünknél fogva gondolni lehetne. A fekete felhőben tehát maga a „szarvas"- vagy egyéb totemű, de többnyire tollas samán „tollászkodik," mely szó nem is igen illenék a *szarvasra.*

Ez egyelőre még gyér ismeretek már elegendők ahhoz, hogy velük útnak indulhassunk a regös-ének *szarvas*-motivumának és a hozzá énekelt egész szövegnek a magyarázatához, csak győzze követni az olvasó. Az egyszerűség kedvéért kövessük nagyjában Vikár rekonstrukcióját (Nyőr XXXV). *„Amott kerekedik egy fekete holló".* A hollót Vikár nem a regös-énekekből meríti, hanem a népdalból, mert a „tollászkodás"-hoz jobban illik a madár. Ezt a fentiek után túlzott óvatosságnak látjuk, és csak annyit kell hozzátennünk, hogy a vallási vonatkozású népdalkezdetben is valóban totem: samán vagy törzs „holló"-toteme szerepel. Másutt, mint a „Júlia szép leány" címen ismert székely balladában, s az első részben idézett csángó versben is totemként *ed fejér báránko* (fodor fehér bárány) „ereszkedik le ed gyalog öszvenké"-n; majd meg (a sokat emlegetett bucsui miszteriumban) *három szép madár* jelentkezik az égen ugyanilyen szerepben: az első, az kinek az feje aranyos, („még az is *úgy volna* Szt. Péter"); a másik, az kinek az tolla toll-bársos (Úr Isten), harmadik, az kinek az farka főrendes („Szent Mihály arkangyal volna"). Mindezek a bajt okozott szellemek keresésére siető samánt vagy samánok csoportját képviselik.

„S ahol keletkezik egy sebes folyóvíz, annak partján vagyon egy kerek kis pázsit, azon legelészik csodafejű szarvas". (Vikár, nyilván jobb híján, az érthetetlen és magyartalan *„csodafiúszarvast" csodafejű*-vé rekonstruálja. De, hogy volna elgondolható, hogy a nép a jól érthető-t az esetek legtöbbjében érthetetlenné változtatta volna?) Ősvallási helyneveinken végzett topográfiai megfigyeléseim azt fogják bizonyítani, hogy a magyar őstelepedésnek, az urali samánizmus követelményeként, ezek a „keletkező" *folyóvizek*: (leggyakrabban két vagy több forrásnak, eredő érnek t a l á l k o z á s a, *sziget* elágazási, mocsárnak, tónak, folyónak elágazó vízű *fokai)* voltak főfeltételei. A gyér őslakosság már készen álló telepeitől, eltérő lakásviszonyaik miatt is, *külön eső* helyre telepedtek eleinte, ha a mondott *elágazások* nem voltak meg. Ezeket az őstelepeket néha csak a hamar megváltozott gazdasági feltételek során cserélték el, különösen a kereszténység felvétele után. Erről számtalan ősvallási eredeti *dűlőnév* tanuskodik. E vízek mellett elterülő

réteken, melyek azonban kívül estek a telepen, rendezték be leggyakrabban szertartáshelyeiket (másokat az erdőben, ligetekben), és ott a partokon kerítettek el a samánnak egy *„kerek pázsit"*-ot, hogy a partok körül szívesen settenkedő szellemek a keresésükre induló lélek figyelmének ügyébe essenek."[61] A jós figyelő helye tehát (mint minden áldozó hely is) *körül van kerítve;* ott kuporognak körüle az atyafiság felnőtt férfitagjai, és a samán réült állapotában, vele együtt ott várakoznak az érkezendő szellemekre. (Lásd nagy-

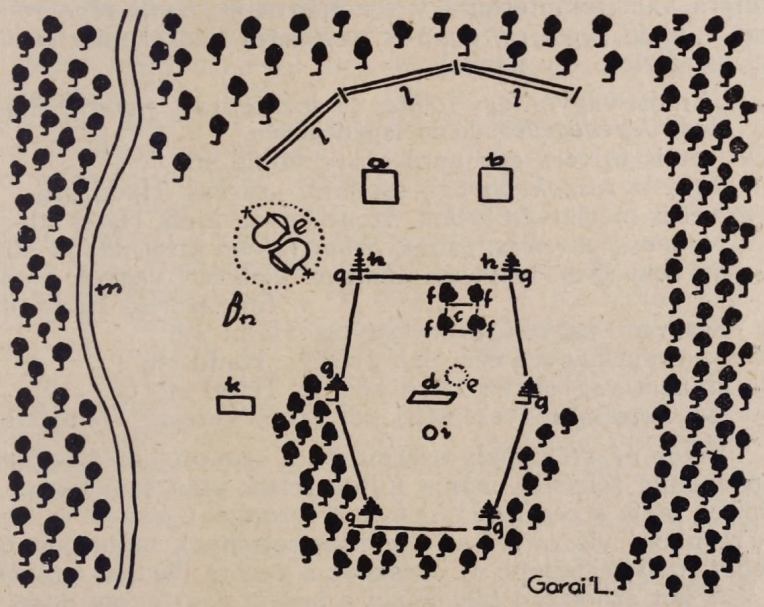

A Miska-forrás melletti votják áldozóhely, hová a vjatkai kormányzóság jelabugai kerületének 11 falujából minden 3. esztendőben összegyül a nép könyörögni. A bucsui (és egyéb) énekek „keletkező" (vagy tóvá szélesített) **folyóvizei,** a **„kerek" pázsit,** a (lövis?) **tölgyfa** (Bucsu V. szak.), a kis gunyhóban „levelődő" szarvas **„csabafiú"** stb. megfelelnek a votják áldozóhelyek és **Ludok** elhelyezésének.

Wotiakische Opferstätte an der Miska-Quelle. Des Regös-Liedes Quellen, Fisch-Teiche, runde (umzingelte) Rasen, Eichen, und hörnige „Zaubersprosse", die im Wiesen-Heiligtum „weilen", entsprechen der Lage der wotjakischen Heiligtümer (oft auch **Lud** genannt).

a, b: a gazda és felesége asztala (Tische des Hauswirtes und seiner Frau); **c, d:** asztalok az áldozati húsok számára (Tische für Opferfleische); **e:** tűzhely (Herd); **f:** hársfák (Lindenbäume); **g:** erdei fenyők stb. (Waldeichen usw.); **h:** bejárások (Eingänge); **i:** szentkép cölöpje (Pfahl für's Heiligenbild); **k:** csontgödör (Knochengrube); **l:** ülőhelyek az összes nép számára (Sitzplätze für das opfernde Volk); **m:** Miska-forrás (M.-Quelle); **n:** vágóhely (Schlachtstelle). (I. Krohn-Bán A. 37. o.)

[16] Vö. Uno Holmberg, Wassergottheiten, szerte.

jában ugyanezt a helyzetet a votják áldozóhely képén). E pázsiton a *szarvas „csaba-fiú,"* csak azért „legelészik," mert *ez az ige* illett a *szarvas*-hoz a népetimológia szerint, de a szónak termérdek változata már előbb is sejttette velünk a nyilvánvaló romlást, mely azonban szintén nem eshetik messze az eredeti alaktól.

A szóra Vikár is visszatér a bucsui *„hadd legédegellen"* változat kapcsán (Id. h. 255), mely itt sorközi refrénként jelentkezik. Ebben már ő sem a *legel* igét látja, hanem refrén voltára való tekintettel így rekonstruálja: *„hadd regé ré-ejtem," „hadd regül rejtem."* A nevezetes bucsui miszteriumnak e részlete így hangzik:

„Amott vagyon egy *tóállás* (a dozmatiban: *halastó-állás).*
Hadd *legédëgëllën,* hadd legédëgëllën.
Azt is fölveré egy apró sásos, Hadd stb.
Arra is *rászokván* egy csodafiú szarvas, Hadd stb.
Azt is meglátván urunk, Szent István király, Hadd stb.
Ne siess, ne siess, urunk Szent István király, Hadd stb.
Én sem (Seb. helyesen „hanem" helyett) vagyok csodafiú szarvas, Hadd stb.
Szarvam vagyon, ezer vagyon, Hadd stb.
Szarvam hegyén ezer égő gyertya, Hadd stb.
Hanem vagyok Úr Isten követe, Hadd stb.
Két versémen (vesémen) két arany kereszt, Hadd stb."

Vikár nézetét, mely szerint itt a szokott „regül*rejtem*" lappangana refrénül, már a fejtegetettek után sem fogadhatom el, mert a *regül* e j t é s t *nem* soronként, hanem m o t i v u monként visszatérő szimbolikus refrénnek mutattam be. Tehát itt is legfellebb az egésznek a végére illenék: egyszer.

A két szomszéd falu közül a bucsui miszterium 4. és 6. szakasza, a dozmati ének 2. törzsszakaszában foglaltatik variánsként. Ez utóbbit szintén közlöm alább. A két változat között a leglényegesebb különbség az, hogy a bucsui refrén 'hadd legédegellen' (a csodafiú szarvas), a másikban nincsen meg, viszont Dozmaton a szarvas kérlelése (nem refrén és) bővebb: „Ne siess, ne siess, uram Szent István király, *Az én halálomra."* Alább ki fog tünni, hogy ez a sor ugyanegy értelmű a 'legédegellen' szóval és a két változat egymást pótolja.

A *kifoló-kút* (sebes folyó víz, sebes folyó patak stb.) helyett az elsőben *tóállás,* a másikban *halastóállás* 'vagyon', illetve 'keletkezik', melyen a zsákmányért aggódó halászokkal együtt (mert már fölveré az apró sásos) a halászat sikerének kikémlelése végett várakozva elhelyezkedik (egyebütt kerek pázsiton *'rászokván')* a *„szarvas csaba-fiú"* is: a samán. De ezt a tiltott pogány *szokást* meglátja Szent István király. (A halászat mind lehetetlenebbé, szegényebbé válik a szellemek haragja miatt). Az énekmondó samán most kér-

lelésre fogja a dolgot: ne siess, király, mindezt *nézd el: a* tóállást (pázsitot), a szerencse kutatását, és magát a *csabafiút* is (élni csak kell). *„Ne siess az én halálomra“*, hiszen a mi szarvam hegyén tündököl nem tollak, hanem égő gyertyáknak képzelhető, (Isten követe vagyok te hozzád, hogy híveid iránt való jobb belátásra intselek) és óhajod szerint (énekelték a bucsuiak) ruhám, köntösöm két oldalán, két vesémen immár nem a hold van és a csillagok, hanem két *arany* kereszt. Mikor tehát a dozmati „Ne siess halálomra“ helyett Bucsun azt halljuk a refrénben minden sor után kétszer: *„hadd legé(l)degéllen“*, ennek értelme szintén csak ez lehet: 'hadd tengesse még életét ideig-óráig': *„hadd levé(l)degeljen“*, (g helyett *v)*, (hiszen az eddigihez képest ugyis csak árnyéklét, csak árnyék *levélés* már az egész). A *levél, lévél* ige azonban már maga is inkább a multé, és már csak tájszóként él ilyen jelentéssel: (M. Tájsz.) *'szokott lenni, van.'* Egy másfajta gyakorító formával együtt: *lëvëget, (lëëget, löjöget)* 'szokott lenni, gyakran van, soká van' (Göcsej és u. o.) *möglöögethet* 'meglehet'. Aki ez érdekes igének régiségbeli előfordulására is kiváncsi, jó ha Simonyi Zs., Lukács L., Szilády Á. és Zolnai fejtegetéseit olvassa el hozzá (M. Nyelvőr XII. 461, 518 és XXI. 11.). Vikár, helyesen, úgy érvel a bucsui részlet *„legédegellen“ 'legel'* volta ellen: a „tóállás“, „apró sásos“ nem *legeldelgelhet*. *„Csudaszarvas* az egyetlen alany, melyre a *legeldegel*-nek olvasott ige alkalmazható volna. De még erre sem illik, mert hiszen egy közönséges szarvas sem legeli a sásost, hát még egy csodaszarvas! Annak legalább is selyem füvet kellene legelni.“ (Id. h. 254.) Ilyenformán itt is a samán utódnak ugyanaz a kérlelése van az üldöző királyhoz, mint ebben: *mi se vagyunk ördögök* stb., avval a különbséggel, hogy ezt a pogánynak tartott regösök mondják mentségükre, amazt pedig vezetőjük: a *csabafiú*.

Visszatérve most az énekek egyik leggyakoribb motivumára: „azon *legelészik* csodafiú szarvas,“ látnivaló, hogy itt is a „csabafiú“-nak a kerek pázsiton figyelő tartózkodásáról van szó: „leve(l)getés“-ről, mint a szótárbeli *„lëvëget“* 'soká van'.[17]

[17] Vikár kerekedő „**holló**“-ja egyértelmű a felhő kerekedésével vagy akár a **báránkáéval** (Rám, Zala m.: Emitt keletkezik csodafiú szarvas; **Pacsa** u. o.: Emidd keletkezik Ef fekete fölhő, Abba láccik csodafiú szarvas; **Mihályfa** u. o.: Amott keletkezik egy fekete f. **abból** tolakozik csuta fülü szarvas; **Csesztreg-Tomaj** u. o.: Amott keletkezik Egy f. f., Abba legelészen Csató fiju szarvas. — A felhőben vagy **belőle** ugyanis a toteme szerint jelzett „**Csaba-fiú**“ tollászkodik, aszerint amint lelke elrepül vagy visszatér a csángók „leereszkedő gyalog öszvénké“-jén. Vikár — láttuk — külön sort szán még a **keletkező** folyóviznek és pázsitjának is. A két motivum Dozmaton kívül (ahol keletkezik egy ékes nagy út. A mellett keletkezik egy halastó-állás) **együtt** nem fordul elő. Felesleges is. Az

Így úgyszólva egyetlen hangnak behelyettesítésével tág ablak nyílt az ősi hitvilágba és a XI. század ádáz kultúrharcába. A bemutatott részletet szerzője a XI. században költötte, jóval Szent László trónralépte előtt, mert a krónikából ismert Szent László-legenda úgy látszik már a részben romlott szövegek egyikéből merített; s az ének még élénken szembeszáll Szent Istvánnak és híveinek a pogányokról alkotott megtévesztő és kárhozatos ítéletével. Ez a hangulatos kép néhány élénk, festői vonással elénk állítja a hagyományokhoz hű pogányság szenvedéseit, a naiv ragaszkodást a nemzet multjához, a szerény megnyugvást a változásban, és igyekszik összeegyeztetni a sivár jelent a hagyomány tiszteletével. Mindez mesteri kézre vall. E pogány líránál a magyar géniusz az egész középkoron keresztül Balassáig alig alkotott különbet. A névtelen szerzőt, a sok közül, 900 éven keresztül folyton romlott és szintelenedett szövegéért, nemzetünk nagyjai közé szabad állítanunk, elsőnek azok közül, kik a nemzeti fájdalomnak önérzetes hangon, de a sorsba való szelíd beletörődéssel kifejezést tudtak adni. A hányatott szöveg értelmét összefüggően a mellékelt német kivonatban kísérlem meg visszaállítani.

A szövegjavításokat a gazdag, de még mindig nem kimerítő váriánsok alapján kell megkísérleni. E szempontból fájlalnunk kell, hogy Sebestyén a gyüjtötte hatalmas anyagból csak azokat a szövegeket tette közzé, melyek az ő felfogása szempontjából látszottak érdekeseknek. Az azóta feljegyzett, bár kevés változat mutatja, hogy a további gyüjtéssel még most sem késtünk el.

Az olvasó bizonnyal csodálkozik azon, hogy a samánnak csak idegen eredetű nevével találkozott eddig. Ennek a körülménynek a XI. századi kultúrharc természetében rejlő okaira ki nem terjeszkedhetem; futólag érintettem őket a XI. századi jelbeszédről szóló értekezésem elején (M. Nyelvőr LXIV: 23). A samán-nak magyar neve: *orvos* volt. Ennek a szónak a töve jelentette a vallási gyakorlatot minden vonatkozásában, mire e folyóirat legközelebbi számában, Szombathely város nevével kapcsolatban lesz alkalmam bővebben

egyuttal mindenütt helyzetfestő sor vagy azt fejezi ki, hogy a samán lelke a felhő ösvényén kereső útra indult (vagy onnan visszatérőben van), vagy pedig, hogy réült állapotban várakozik a víz partján a szellemek érkezésére. Epikus rövidséggel egyik ugyanazt beszéli, mint a másik.

Búcsún 'rászokván' és Dozmaton 'rászokik' szintén pontos szinonimája a 'levél'-nek (l. f. 'szokott lenni' 'soká van'). A **sásdi** (Bar. m.) változat pontosabban emlékszik e várakozás színhelyére: **„Falu végén vagyon egy kis gunyhó, Abban nevelődik csodafiú szarvas.“** A 'kis gunyhó' a réti szentély (vö. votják budžin kuala). Itt a **nevelődik** szó **levelődik** helyett szintén arról tanuskodik, hogy a „csabafiú“ a kunyhóban nem legelészhet (vagy legédegelhet), hanem **levelődik** helyett legalkalmasabban: **nevelődik.**

visszatérni. Az *orvos* szó a regös-énekek keletkezése idején még régi 'samán' értelemben élt, és nem egy kódex-korabeli és XVI. századi szövegben is kimutatható ilyen, tehát nem kizárólagosan *'medicus'* jelentéssel. De a samánnak legkihatóbb, és a nép emlékében tovább is fennmaradt tiszte a bajok gyógyítása lévén, a nyelvhasználat e szót csak ilyen értelemben rögzítette. A kereszténység az új hívők *lelki* vezetését bizvást vállalhatta; de a samánok szuggesztív és szerek gazdag ismeretében is rejlő testi gyógyítását alig volt képes pótolni. Ezért a nép, mely különben sem tudott hirtelenül szakítani régi vallási felfogásával (és részben még ma is hódol ősi babonáknak), különösen betegség esetén, még nagyon sokáig kénytelen volt a samánutódokhoz fordulni, kik a szigorú törvények miatt e régi pogány gyakorlatot csak *titokban* folytathatták. Így az *orvos* szó ugyan megmaradt a nyelv kincséül, de a gyakorlatban e szóhoz a *titkosság* fogalma is járult, és a 'titokzatos'-nak, *'tilos'*-nak, 'rejtve cselekvés'-nek szinonimájává lett. A nyelvérzék pedig új tőként újra elvonta belőle az *(orvos) — „orv"*. *(oros — „or")*, sőt részben az *„örv"* szavakat, *'tiltott'*, *'titkos'* és *'tolvaj'* értelemmel. A dozmati szövegek egy helyéből arra lehet következtetni, hogy érthetetlenségét éppen ez a benne megvolt *orvos* szónak félreértése és az ez okból támadt kényszerű, ügyetlen pótlás okozta. Ha e szót a szövegben el tudjuk helyezni, az érthetőbbé lesz.

„A dozmatiak szerint a régi öregek 'szebben' énekelték, de a teljesebb szövegre ma senki sem emlékszik":

... a halastó állásra, rászokik csodafiúszarvas...
Noha kimennél, uram, Szent István király
Vadászni, madarászni,
De ha nem találnál sem vadat, sem madarat,
Hanem csak találnál csudafiuszarvast.
Hej, regülejtem, regülejtem!
Ne siess, ne siess, uram, Szent István király.
Az én halálomra.
Én sem vagyok *vadlövő vadad*,
Hanem én is vagyok az atyaistentől
Hozzád követ.
Hej regülejtem, regülejtem.[18]

Az idézett szakasz végén meglepő újdonságként hangzik ez a sor: Én sem vagyok *vadlövő vadad*, holott az eddigiek után vagy azt várnók: nem vagyok *ördög*, vagy találóbban: *nem vagyok csudafiu szarvas* (samán). Így valószínű, hogy

[18] Ha a nép egy többé meg nem értett szöveget „jobban akar tudni", a maga módja szerint (feltételes) körülírásokkal magyarázgatja. Így a búcsúi énekben a 3 szép madár közül ,az első az, kinek feje aranyos: **még az is úgy volna Szent Péter"** stb.

vadlövő vadad helyén is egy samánt jelentő szó állhatott, vagyis, hogy a még élő nyelvszokásnak engedve *„csabafiucska“* helyett a harmadik samánjelentésű szót énekelték: *„orvosfiad“* (mint Ó Már. Sir. *fiodum* = *'fiacskám'*). Ez az eredeti forma sokáig élhetett az éneklők száján, de végül is az összetételnek mindkét tagja zavarta az értelmet, mert a kizárólagosan 'medikus'-sá vált jelentés nem illett többé a szövegbe, és a *„fiad“* kicsinyítés is idejét multa. Előbb az *orvos*-t helyettesítették *„vadlövő“*-vel a tőnek fentjelzett újabb elvonása révén: *„orvos“* — *„orv-vadász“* (vagyis *'tilalmasan vadászó'*). A *vadlövő* szót ugyan nem találjuk szótározva, de értelme világos körülírás. *„Vadlövő-fiad“*-dal azonban még érthetetlenebbé vált a szöveg, mert hiszen egy másik ismert változat a közeli Bucsuban azt emlegette: *„nem is vagyok csudafiú szarvas“*. Így ez is belekerült a dozmati szövegbe, és az üldöző királyt vadászatra, madarászásra kellett küldeni, ki vad és madár helyett „csudafiúszarvast“ találhatna. Annak sem szabad halálára sietned, mert nem „vadlövő vadad“ (ez lett „fiad“-ból), hanem 'az atya istentől hozzád követ.' Eredeti értelmét az első részben ismertettem: a samánság isteni csodát vár, mely jobb belátásra fogja bírni a királyt a pogányokkal szemben.

Hogy nem a keresztény Atyaistentől való követről van szó (vagy legfellebb a kétféle istennek egybevonásáról), a szakasz folytatása mutatja, mely még nem tud a búcsúi *két keresztről:* „homlokomon vagyon felkelő fényes nap, oldalamon vagyon árdeli szép hold, jobb vesémen vannak az *égi csillagok*. (Bucsun nap és hold a nyilvánvaló pogányság miatt maradtak ki.)[19]

E szövegjavításokkal mindenütt ősvallási tanulság járván, ne restelljük a fáradságot e félsor megvilágítására: *kebelébe ejtse.*

A mondat első felével: *isten meg ne mentse*, már találkoztunk. Ott az összeboronáló motivum magyarázatához fontos bizonyítékul szolgált arra, hogy az összeálláshoz a férfi a szellemisten segítségét vette igénybe a frigyet esetleg ellenző szellemmel szemben, mint a votják népszokásban. Föltehető, hogy a párhuzamos vers is ugyanazt célozza. Ahogy ma hangzik, az előző verssel együtt inkább káromlásnak tetszik, pedig ez ellenkezik a motivum tenorjával, még

[19] E dozmati szakasz elején: Ahol keletkezik egy **„ékes nagy út“** és az avval együtt **„keletkező tóállás“**, melyre **rászokik** (l. f.) a **csabafiú**: sejttetik, hogy a regösök és különösen vezetőjük a Dunántúl való tartózkodásuk idejére beilleszkednek a vidék életébe, és a samán űzi mestersségét. Bővebb tájékoztatást erre vonatkozólag a búcsúi ének V. szakasza és különösen refrénje adhatna: „Jó kemény jó az kemény allát, Az úr Jézus nyugossza.“ Ez azonban az egész szakasszal együtt érthetetlen, és csak annyit sejttet, hogy valamely régi híres samán sírjáról van szó benne.

ha az egészet tréfának fogja is fel valaki, holott nem az. Az egyik változat, tudatában annak, hogy a baráti házban a mondóka csak jót akar a leánynak és a legénynek is, áthidalja a romlott értelmet (R. É. 215 l.): „Isten meg ne mentse, kebelébe *rejtse*, azt is csak úgy *ejtse*, hogy egymást szeresse." Itt megtudjuk a célt, de sem azt, hogy ki kebelébe „rejtse": Istenébe-e, vagy a legényébe; sem pedig azt, hogy a folyton váltakozó *rejtse* vagy *ejtse* igét gondoljuk-e eredetinek. Nyilván a keresztény értelemben vett halálra gondoltak már a versrontók, t. i. a bibliából ismert *in sinu Abrahae* kifejezésre: „kebelébe": és azért lett az *ejtse* igéből is sok helyen: *rejtse*. Ezt a nép különösen halotti szertartásokból ismeri, mint már a H. B.-ben is: „hogy Úr őt kegyelméhel Ábrahám, I. és J. kebelében *helyhezje*." A leány, mint láttuk, régi szokás szerint igyekszik kibontakozni az őt körülfogni, sőt „elejteni" kivánó ifjú karjai közül, ami futással történik: „Kert felé kergesse, kerten áti kabdozza, mind a tikot a róka, *párna alá szoréccsa*" stb. (mint a votják példában).[20] A párna alá szorítás csak úgy lehetséges, ha a legénynek (illetőleg szellemének) sikerült az esetleg ellenző szellem akaratát megtörnie. Látszik, hogy a komoly aktust valami szertartásos, pajkos, enyelgő játék előzte meg, és hogy a dolognak a leány nem kívánt megrontója lenni. Futtában a kertnek vagy az útnak olyan része felé kellene fordulnia, amerre a nem javalló szellemet, annak valami látható jelét, *kövét* tudja, tehát amely irányból beavatkozás jöhet. A legény azonban a *maga* szelleme, köve felé „hajgatja". Ám a leánynak is voltaképpen az van az eszében, ami a legénynek: ha a frigynek kedvező *kő* elébe vagy közelébe ér, akkor úgy fog tenni, mint akinek hirtelen megcsuklik a lába: elesik; a legény szándékát pártoló szellem győzött, és csodát tett az ügy érdekében, mellyel többé nem illik szembeszállni, és most már békésen tűrheti, hogy „kamurába rekesszék" és „párna alá szorítsák". A keresztény ízű „kebelébe ejtse" tehát így hangozhatott e pogány vonatkozásban (megközelítő régi ejtésben): „Isten meg ne mentse, *keve* elébe ejtse" ('köve'). A többé meg nem értett vonatkozás miatt *keve elébe* összevonódott: *kevelébe*, és ebből alakult a már keresztény hangzású értelmetlenség: *kebelébe*. Legközelebb lesz alkalmam kifejteni, hogy ezeknek a köveknek, milyen rendkívül fontos szerepük volt a samán ősvallásban, ami különben magától is értetődik. Addig is érje be az olvasó egy utazónak a lappok bálványairól tett megfigyelésével, mely szerint: annyi a kő, mint a lapp.

Ősvallási vonatkozások jelzésében természetesen Sebestyén művei is bővelkednek, de a pogány istenségek, szelle-

[20] V. ö. Csősz (Veszprém m.) még pontosabban: „kamurába rekeszsze."

mek nevét nem tudjuk meg tőle sem. E szellemeknek, mint a rokon népeknél is, nagyobbára köznyelvi megnevezéseik voltak; és az eddigi kutatók jó úton is jártak, mikor betegségek vagy más csapások, tárgyak neveit sejtették szellemeknek. A regösénekben különösen betegségek említésekor jutnak szerephez, és mikor őket (aprószentekkor vagy másutt) *korbácsokkal* hessegetik el az emberektől. „Az új esztendőben: Egíssíges légy, Kelléses ne légy, Porzsávás ne légy, Hasfájuós ne légy, Friss légy stb., és a szerelemnek is természetesen megvoltak a külön szellemeik. A fenti motivum is egy tréfás fordulat után hozzáteszi: „férhüő mënny."

Lapp kőbálványok. (I. Krohn-Bán A. 96. o.)
Lappländische Steingötzen. Tornaeus: Es gibt ebenso viele Götzen wie Dörfer, ja beinahe wie Lappen, jeder an seine Stelle am See gesetzt.

(R. É. 193.) Erre vallottak már a fenti összeregélések, és a *házasság* külön szellemeit sejttetik azok a gyakori esetek, hogy a gazdát is sok áldás kíséretében összeregölik a felességével: „Regéljük a gazdát, vele az asszonyát." További szellemeket rejt a mindenféle jó kívánság hosszú életért és bő áldásért.

A regösök öltözékét (és egyéb készségét, kivéve a dobot, botot és álarcot) úgy látszik csak jelképesen kell érteni, és a samánok maguk is valószínűleg csak jelképesen öltöttek már a „cserfakiéregbocskorból, hársfahéjtalpból, hajdinakéveköntösből, cserfanadrág- és kéregkalapból, hárskiéregduómányból" egyet-mást annak emlékére, hogy a samánság ősi állapotában ilyen öltözetben jártak az elődök, bár ez öltözés-módra ma is van példa a keleti népek közt. De a harchoz szokott magyarságnak, különösen a X. század körül, még samán része is régen, talán évezredek óta túl volt ezen az öltözködési módon. Így a becsiszegés-csoszogás csak mímelésnek veendő, és a *rongyos*, *kopott* öltözet, melyet a regösök néhol hordanak, szintén csak jelképes; legfellebb annak emléke, hogy a rendkívül hosszú út lerongyolta a szegénységükkel különben is kérkedő jövevényeket. Ellenben a női

samának ruháját adataim díszesnél-díszesebbnek, sőt feltűnően sallangosnak vallják.[21]

Tárgyamat nem merítettem ki. Vonzó dolog volna például bővebben tárgyalni a samán gyakorlatból ismert készségekről: *dob*ról, *bot*ról, *csengetyű*ről stb.; említeni, hogy Dunántúl nem egy helyén még él szóbeli hagyományként a hit, hogy onnan szakadtak el valaha a keletre költözött testvérek; vagy akár nyomozni azt, hogy több dunántúli és székely ballada azonosságából és tartalmából ítélve, körülbelül mikor járhattak itt a székely atyafiak utoljára. Mindenről és sok egyébről is, más alkalommal.

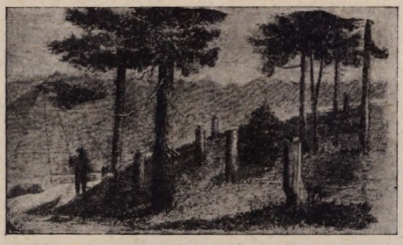

Finnországi lappok fabálványai (emlékjelei). A fatörzs fejét kőlappal fedik be.

Baumgötzen (Denkzeichen) finnländischer Lappen. Der abgesägte Stamm wird mit einer Steinplatte bedeckt. (Krohn-Bán 117. o.)

*

Dr. S. KALLÓS: Das Rätsel der Regöslieder: II. Urrechtliche und weitere urkultische Beziehungen in den Motiven der völkischen Weihnachtsspiele.

Als erste Initiative des „**Regölés**" benannten Volksgebrauches in Transdanubien wurde im ersten Teile das Recht nach Pannonien jährlich heimkehrender junger Westszékler auf die geschlechtlich freien Mädchen jener Sippen angedeutet, aus denen die Westszekler wegen ihres starren Heidentums im Laufe des Kulturkampfes (11. Jhd.) ausgeschieden, geflüchtet waren. Ein anderes Motiv zu diesen Besuchen war ihr Anspruch auf

[21] A férfi samánoknak inkább képletes nuditására van egy valószínű adatom Kilian szótárából: „**Ungheren**" 'tooveren' (= **zaubern**), 'fascinare, affascinare', „**unghers**" maleficus, veneficus, diabolicus'; **ungherhoere** 'malefica, incantatrix, mulier diabolica', (ez a női samánokra vonatkozik) és ezek után: **Ungherseueren 'volua phalli' és 'ova cacodaemonum'**, ami úgy látszik tréfás káromkodásnak veendő, és a samánnak képletes nuditására célozhatott. Mai hollandus nyelven ugyan **unger** 'toovenaar, heks' 'varázsló'-n kívül 'cigányt' is jelent, de ez csak későbbi átvitel lehet; nem valószínű ugyanis, hogy a vándor cigányt **magyar**-nak nevezték volna, mint a franciák **cseh**-nek, román-nak („romanichel"), a magyarok **oláh**-nak, az angolok **egiptomi**nak. De azonkívül a cigányok nem samánkodtak és a **diabolicus, cacodaemon**-féle kifejezések nem igen illenek reájuk.

das Jahreserträgnis des von ihnen den Sippen zurückgelassenen Besitzes, da ihr Fernbleiben anfangs nicht für endgültig gedacht war, und ihnen im Sinne des Sippengemeinschaftsrechtes die Hälfte des Nutzens zukam. Zu diesem Zwecke, (und auch um erprobte, der verwickelten Verwandtschaften kundige Wegweiser um sich zu haben) waren die Scharen der jungen Leute von je einem älteren „Schamanensprossen" begleitet worden, deren Ansehen und Kenntnis des Urrechtes bei den transdanubischen Sippen noch immer für unbezweifelt galt. Darauf lässt zuvörderst das ständige Halbirungsmotiv in den Liedern folgern, nämlich die Anspielung auf den vollen Beutel, deren Hälfte für die Gäste gefordert wird. Dem entspricht ausser dem Texte auch das sonstige Gebaren der Teilnehmenden, das sich selbst heute, wo der Volksgebrauch schon zum Teile auf Halbwüchsige übergegangen ist, von den sonstigen gabensammelnden Festgebräuchen, durch die Hast der Sänger und die rücksichtslose Ahndung jedes etwa weniger freundlichen Empfanges, — scharf unterscheidet. Das Regölés war eben lange kein Sammeln, und ist es stellenweise und besonders in Siebenbürgen auch noch heute nicht — wohl aber anfangs eine Behauptung **Erwachsener** von gerne erfüllten Ansprüchen auf die besagten Rechte.

Die Benennung dieser Gesänge hat mit der mittelalterlichen Zunft der Hofsänger, gelegentlich ebenfalls **Regös** genannt, nur den Stamm des Wortes: ‚REG" gemein. Der Gebrauch war erst **später** von Liedern begleitet, als nämlich die nach Auflassung der im Mysterium von **Bucsu** noch fast gegenwärtigen Opferschmause schon durch ein, mit Würsten, Braten, Brezeln, Bierglas, Hopfen, Haselnüssen und Kleingeld behängten roten Ochsengestell aus Holz, symbolisch markiert wurden, und schon selbst diese Symbolik wahrscheinlich durch einen strengen Erlass der Kirche oder der Behörden verboten war. **Da** erst begannen die Lieder den Volksgebrauch völlig in sich zu verschmelzen, und der **Refrain** drückt eben das Bedauern darüber aus, dass nun von der alten Opfersitte mehr nichts als das Lied geblieben. Daher die **Worte** des Refrains „Roter Ochse, alte Sitte, hei ich spreche es (gedenke sein) in Gestalt eines **Liedes**" („Rőt ökör, régi törvény, haj, **regül** ejtem"). Es fehlt freilich in der Székler Fassung, eben weil der Gebrauch hier erst **nach** dem besagten Erlasse **und dem Fernbleiben der Székler aus Transdanubien**, als Erinnerung an die jährlichen Wanderungen nach Transdanubien aufgekommen war; und zwar in dem damals noch üblichen Stadium des roten Ochsengestells, dessen Anhängsel in der zweiten Hälfte des dortigen Fragments, wie oben, aufgereiht sind; in der vorigen Generation aber noch tatsächlich auf einem **roten Ochsengestell** den Gästen dargeboten wurden. Dass die Székler Variante nur eine spätere Erinnerung ist an die Wanderungen, und an die Ankunft aus Transdanubien heimgebrachter Gattinnen, ganz wie die Sitte des „Zitterns" (didergés), beweist auch der Umstand, dass blos in den Häusern der im Laufe des Jahres geheirateten Paare, oder zumindest bei den inzwischen im Dorfe angesiedelten neuen Familien gesungen und gefeiert wird. Demgemäss enthält die Székler Form auch die Zeilen: **„Inmitten liegt das Kinderpaar,** in einer Variante: **„das krause Kind"**, in anderen ‚krauser Kerl (Bastarde)" und **„dies ist die Brut der Frau"**, alles Anspielungen auf den aus Transdanubien, der alten Heidensitte gemäss, nach der neuen Heimat, in die Heirat schon mitgebrachten, vorehlichen Spross. (Vgl. I. T. Votiaken-Sitten). Der heute schon unverstandene Refrain der Székler Variante ‚De hó reme róma" ist keine Abänderung aus **regül ejtem**, oder rejtem, und noch weniger urkultischen Ursprungs als dieses, sondern nur später hinzugekommen. Etwa „De ha(ny)-regem róom

ma'! „Wie viele Lieder (und damit verbundene Schmause) sollen heute auf mein Kerbholz geraten", — ein unterdrückter Ausbruch des beginnenden Rausches, inmitten des sonst äusserst feierlich begangenen, und mit althergekommenem Ernst gepflegten, zerimonienreichen Besuches. Die im Liede aufgereihten Anhängsel auf dem „roten Ochsen", stammen sämtlich aus dem heidnischen Opfermale, und figurieren fast in derselben Reihenfolge auch im **Bucsuer** Mysterium. Als Geldopfer erscheint hier der **„Soldaten-Florin"** und ausser dem grossen Ochsenopfer wird sogar ganz nach noch heute üblicher uralischer Art, eines **Nebenopfers** Erwähnung getan, nämlich des **„gelbfüssigen Kapauns."** Auf den angegebenen Umständen beruht auch die Lösung aller anderen Motive in den Liedern. Da ihr heidnischer und nationaler Sinn dem Volksgedächtnisse völlig entfallen war, suchte man wenigstens einige oft wiederkehrende und unverständlich gewordene Ausdrücke dadurch zu retten, oder volksetymolo-

Bucsu község főutcája.
Hauptgasse der Gemeinde Bucsu.
Fot.: Németh Jenő Bucsu.

gisch zu deuten, dass man da und dort einen Laut für den ursprünglicheren vertauschte. Freilich ergab sich dadurch noch immer kein rechter Sinn für das ganze, dennoch aber irgend ein modus vivendi. Setzt man in diesen Worten je einen Laut in seine Rechte zurück, erhellt der verloren gegangene Sinn ganzer Liederteile wieder. So ergiebt sich durch die Einsetzung eines **b** an Stelle des **d** in **„csodafiú szarvas"** „Wunderknabenhirsch" (eine unklar und unmagyarisch lautende volksetymologische Anspielung auf die Hirschsage der ung. Kronik, die der Volkssage sonst ganz fremd is; vgl. aber auch die vernünftige Variante „szarvas-csodafiú" 'hörniger Wunderknabe'). ein **„csabafiu szarvas** bezw. **„szarvas csabafiu"** gehörnter Zaubersprosse, wo die Hörner sich auf ein hörniges Totemtier eines Stammes oder des Zauberers beziehen, die auf dem Kopfe oder auf dem sonstigen Kostüme des Zauberers angebracht waren. „Zaubersprosse" aber ist die bescheidenere Benennung für die Nachkommenschaft des hehren, oft vergöttlichten Sehers aus der Vorzeit wie zur selben Epoche „jobbágyfiu" (Patriziersprosse". „Junker" mhd: junc-herre „Edelknabe"

Kluge Et. Wb.; Vgl. auch „Knappe". Zu **csaba** selbst vgl. I. Teil 130, und deutscher Auszug). Dieser „Hirsch" eigentlich „horniges Tier" (Totem des Zauberers; im Volksliede auch **'schwarzer Rabe'**, weil Vogeltotem des Zauberers") „hebt das Gefieder", „fliegt" in der „schwarzen Wolke", die die Seele des verzückt wartenden Sehers auf Flügeln zu den Geistern geleitet. Nun ist es wieder derselbe „hörnige Zauberknabe" und nicht etwa der vermeinte „Wunderknabenhirsch", der den heiligen König Stefan um Geduld und Einsicht anfleht, eben so wie die Sänger selbst; mit der Begründung, dass der Hirsch doch kein **Wunderknabe**, sondern eines Gottes **Bote** (Seher), die Sänger aber keine „Teufel", sondern des Königs (nunmehr auch selbst bekehrte) Diener sind. Der so in einen Wunder (Knaben) Hirsch verwandelte Zaubersknappe, musste im Liede auf dem **„Rasen"** „weidend" dargestellt werden: „legelész", oder gar „nevelődik" „heranwachsend", wo hingegen ursprünglich das noch mundartlich vorhandene alte Wort stand **„level, levél, lévél"** (frequ. levelész, level-ődik, Ung. Sprachgesch. Wb: 'sein'; MaWb. auch lëvëget, frequ. 'pflegt zu sein', 'oft sein', 'lange sein'), wodurch sich aus dem Liede der auf dem „umzäumten Rasen an einem Quell" opfernd oder in der Trance, der Geister „harrende" „Zauberspross" entpuppt, eine Lage ganz jener entsprechend, wie die bei Krohn-Bán (Gottesdienst der finnisch-ugr. V. ung. Übers S: 120) im wotiakischen Opferhain geschilderte (S. die Abbild.) In der einen Variante **„legelész"**: **g** statt **v**; — in der andern „nevelődik" im Anlaute **n** statt **l**, und die beiden Varianten ergänzen sich zu **level**. Dasselbe Wort erscheint im VI. Abschnitte des Bucsuer Mysteriums mit gehäuften Frequentativen als **„legédegellen"**, statt **„levédegellen"**. Wie sich durch diese Rekonstruktion der fast unverständlich gewordene Sinn (vgl. dazu Vikár M. Nyelvőr XXXV. 254) neu belebt, versuche ich hier, auch als Ergänzung der im ung. Texte gegebenen Erläuterung, durch eine freie deutsche Übertragung (rekonstruiert) darzulegen; wobei ich mich einiger Zeilen bediene, die aus dem mit **Bucsu** benachbarten **Dozmat** stammen; aus einem Liede, dessen II. Abschnitt, eine originellere, freilich aber noch viel mehr verkümmert auf uns gebliebene Variante des übersetzten Abschnittes vorstellt.

Dort zagen die Fischer am Fischteichs-gestade,
Lass, wenn auch lendenlahm, walten den Zauber, oh König.
Im Teiche, da wuchert das Riedgras fast auf
Lass, wenn auch lendenlahm, walten den Zauber,
Da harret am Rasen (der zürnenden Geister
und fragt sie nach Opfern) der Zauberspross.
Lass, wenn auch lendenlahm, walten.
Der strenge Herr König, de heilige Stefan wird seines gewahr,
Lass, wenn auch lendenlahm walten.
Tracht' nach des Sehers Leben oh König nicht,
Lass wenn auch darbend ihn walten.
(Einst tausend der) Hörner mir deckten die Stirn.
Am Horne mir sassen der Kerzen gar viel.
Es glänzt' an der Stirn mir die steigende Sonn'
An Lenden der Mond Siebenbürgens
Rechts an der Niere viel himmlische Stern.
Unangefachet liess leuchten ihr's Licht
Unausgelöschet erlöschen.
Kein Zaubrer mehr bin ich (für den du mich wähnst)

Eines Gottes zu dir bin ich Bote:
An beiden Nieren schimmern mir heut'
Zwei goldene christliche Kreuze.
Lass wenn auch lendenlahm, walten, gewähren.

Der Grund, warum die **Dozmater** Variante dieses Gedichtes so stark verheert erscheint, liegt nicht, wie bisher, in der Ersetzung eines Lautes, sondern eines ganzen **Wortes**: „orvosfiad" **'Arztsprösschen'**, **'Arztknappe'** durch „vadlövő vadad" dein **Wildjagd-Wild.** „Orvos" **Arzt** war nämlich die ursprüngliche, altungarische Benennung des Zauberers, also eine Syno-

Dozmat község főutcája.
Hauptgasse der Gemeinde Dozmat.
Fot.: Németh Jenő Bucsu.

nime des fremden **csaba**, „Orvosfiad" 'Zaubersprösschen' aber dasselbe Kompositum, wie oben „csabafiu" 'Zauberspross'. Die Bedeutung des noch lebenden Wortes: „orvos" 'Arzt' hat sich für die wichtigste Seite des Zaubererberufes: des Heilens differenzirt, und ward eben deshalb im Dozmater Texte sinnlos geworden. **„Orvos", Oros** wurde dann, wegen des verbotenen, geheimen Waltens des Heilkünstlers gleichbedeutend mit 'heimlich, verstohlen, meuchlerisch', aus dem **„or**-tolvaj" ('heimlicher) Dieb' und auch **„orv-vad"** 'heimlich erlegtes Wild', und **„orv-vadász"** „Wilddieb" entzogen werden. Das Wort **orvos** bzw. **orvosfiad** 'Schamanensprösschen' des ursprünglichen Textes, ward nun als **„orvos(vad)"**, 'heimlich erlegtes (Wild') gedeutet, und endlich durch „dein Wildjagd-Wild": **„vadlövő vadad"** ersetzt, und der ganze Text völlig im Dienste dieses neuen Wortes verzerrt. Durch diese hier gegebene Textkritik wird der Abschnitt wieder verständlich. Auch weitere Motive der Lieder gestalten sich fast wie ein kurzgefasstes Evangelium des alten Glaubens.[22]

[22] Az első rész különlenyomatának francia kivonatában (152. o. 30. sor) **hôtel** helyett **autel** olvasandó.

Dans l'édition particulière de l'article précédent (p. 152. l. 30) lire **autel** au lieu de **hôtel.**

Hollendonner Ferenc emlékezete.

Írta: DR. SZEGI (KASCSÁK) ÖDÖN.

Április 10-én délután 1/4 6 órakor örökre elhagyta munkaasztalát. Azt a munkaasztalt, amely mellett annyiszor láttuk a tevékenység lázában alkotni és amely mellől oly sok elismerést szerzett a magyar botanikai tudománynak. Elment 53 éves korában, egy kicsit talán fáradtan, betegségtől megtörten, de zúgolódás nélkül, csöndben, úgy, ahogy életét is élte. Halálát egyaránt mélyen fájlalják mindazok, akik őt, akár mint embert, akár mint tudóst ismerték.

Innen, Vas vármegye termékeny légköréből nőtt ki, abból a talajból, amely már annyi kiváló értéket adott a magyar életnek. *Csehi*ben, a bájos *Kemenesalján* született 1882 október 10-én, magával hozva azokat a hajlamokat, melyek egy kis falu bensőséges, meghitt körében értékké, gazdag útravalóvá nemesedtek. Ennek a vidéknek virágos halmai ébresztgették lelkében az *Isten* és a természet szeretetét és oltották belé azt az érdeklődést, amely munkásságának irányt adott. Édesapját, H. Ferencet, korán elvesztette, úgyhogy a gyermekek neveltetésének nehéz gondjai teljesen özvegy édesanyjuk, szül. *Vass Erzsébet* vállaira nehezedtek, aki vendéglős volt *Zalamihályfán.*

Középiskolai tanulmányait a szombathelyi premontrei gimnáziumban, felsőbb tanulmányait pedig a budapesti *Pázmány Péter* tudományegyetem bölcsészeti fakultásán végezte. Komoly érdeklődése és szép készültsége eredményeképp már 23 éves korában a műegyetem *növénytani* tanszékén működik, mint tanársegéd, később pedig mint adjunktus. Középiskolai tanári oklevelét és bölcsészetdoktori képesítését 1907-ben szerezte. Mint szegény szülők gyermekének, egyetemi tanulmányainak gondjain kívül a maga fenntartásáért is kemény küzdelmet kellett folytatnia. A műegyetemen főnökének, néhai *Klein Gyula* professzornak, hosszas betegeskedése miatt később a tanszék teljes munkakörét — az előadásokat, a gyakorlatok vezetését, a szigorlatokat stb. — neki kellett átvennie. Ezt a munkát — fiatal kora ellenére — több éven át a legnagyobb lelkesedéssel, szakértelemmel és felettes hatóságainak elismerésével látta el. A tanszéken való nagy elfoglaltsága sem akadályozhatta meg azonban abban, hogy főnökének, valamint *Mágocsy-Dietz Sándor* és *Tuzson János* professzorainak buzdító támogatásával önálló munkásságot fejtsen ki és nyolc évi páratlan szorgalommal és nagy szaktudással végzett kutatás után 1913-ban elkészült legnagyobb munkájával, *A fenyőfélék fájának összehasonlító szövettaná*-val. Ezt a munkát, amely a maganemében hézagpótló nemcsak a hazai, de a külföldi szakirodalomban is, az *Orsz. Erdészeti Egyesület*

a *Deák*-alapból *100 arannyal tüntette ki.* Jelentőségét misem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy máig is alapvető forrásául szolgál minden ebbe a körbe tartozó kutatásnak. Munkája révén neve csakhamar ismeretessé válik a külföld szakemberei előtt is, a műegyetemen pedig 1914-ben magántanárrá habilitálják. Nem tudományos készültségének, vagy rátermettségének hiányán múlott azután, hogy főnökének nyugdíjazásával a tanszéket, amelynek ügykörét éveken át maga látta el, mással töltötték be.

Dr. Hollendonner Ferenc.

Hollendonner Ferenc ilyen körülmények után 1916-ban a budapesti V. ker. reáliskolába kerül, mint helyettes tanár, majd 1921-ben elnyeri a budapesti polgáriskolai tanárképző főiskola növénytani tanszékének tanári állását, 1922-ben pedig a *Pázmány Péter* tudományegyetemen az összehasonlító növényszövettan magántanára lett.

Minden idejét szakadatlan munkában töltötte s a tárgykör iránti szeretete oly nagy volt, hogy munkakedvét az utóbbi években egyre elhatalmasodó súlyos szívbaja sem tudta teljesen megtörni. Csak a halál szólíthatta el arról a

helyről, ahol mint a tudomány fanatikus munkása, már születésénél fogva törékeny szervezetével, betegen is rendületlenül kitartott, maga után hagyva azt a rengeteg, még vizsgálatra váró anyagot, mellyel mindenünnen felkeresték. A budapesti X. kerületi új köztemetőben helyezték örök nyugalomra április 13-án.

Hollendonner Ferenc a növényanatómiának volt hivatott mestere. Mikroszkópjával a növények szabadszemmel láthatatlan, fínomabb szerkezetét kutatgatta, nem egyszer elragadtatással gyönyörködve azoknak a mokroszkóp látómezejében megjelenő változatosságában, szépségében. Amíg azonban a növényanatómus eljut odáig, hogy tárgyát a mikroszkóp varázsló csöve alá helyezhesse, addig bizony — a tárgy természetétől függően — jó néhányszor alapos türelmi próbán kell átesnie. A vizsgálandó anyagból ugyanis — ami sokszor kézbe alig fogható kicsiny darabból áll — borotvával, vagy erre a célra szolgáló külön eszközzel, a rendkívül fínom szerkezetű *mikrotom*-mal, megfelelő vékonyságú metszeteket kell készíteni, hogy a mikroszkóp csövébe vetített fény azt átvilágíthassa, mert különben semmit sem látunk belőle. Az anyag természetes állapotában azonban lágysága, vagy törékenysége miatt sokszor olyan kényes, hogy közvetlenül metszésre sem lehet felhasználni. Ilyenkor 4—5, vagy esetleg még több napon át tartó, gondos előkészítéssel kell arra alkalmassá tenni, míg végre eljutunk a metszeteknek itt nem is részletezhető további kényes és aprólékos kezeléséig. De hol van még ezután a tulajdonképpeni vizsgálat és az anatómiai munkák nélkülözhetetlen rajzainak az elkészítése, meg az előre ki nem számítható körülmények, melyek a már nagy vonásokban vázolt fáradságos munka megismétlését, újrakezdését teszik szükségessé. Innen van az, hogy az anatómusnak sokszor csak néhány rövid bekezdésre terjedő dolgozata oly hosszú ideig készül és ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy *Hollendonner Ferenc*, még az ő páratlan munkakészsége mellett is, nyolc évig dolgozott a nagy, albumalakban, 187 oldal terjedelemben és 40 táblával megjelenő első nagy munkáján.

Utolérhetetlen volt az az ügyesség, mellyel a mikrotechnikai munkálatokat végezte és csak a fínom műszereket oly nagy biztossággal forgató kéz alkothatott olyan szép rajzokat, mint amilyeneket munkájában láthatunk.

Ennek a tudományágnak, melynek célja a növényi részek, de különösen a fa szerkezetének ú. n. *xylotomiai* vizsgálata technikai felhasználhatóságuk érdekében, hazánkban jóformán egyedüli művelője volt. A vizsgálati módszerekben több értékes új eljárást is alkalmazott. Így pl. eredeti módszere volt a *mikrofotografálás*-ban a metszetek elszenesítése. Ez a módszer fölöslegessé teszi a hossza-

dalmas festési eljárásokat és ereményesebb is annál, mert az elszenesített és ezáltal a fényt magukon át nem bocsátó sejtfalak képe sokkal élesebb, mint a festett metszeteké. Az így készült fényképeket *athrakogramm*-nak nevezte el. Mellékelt képünkön bemutatunk egy ilyen felvételt a kukorica szárának keresztmetszetéről.

Jól kivehetők a többé-kevésbbé hasonló nagyságú alapszöveti sejtek, az alapszövetben elszórtan előforduló és vas-

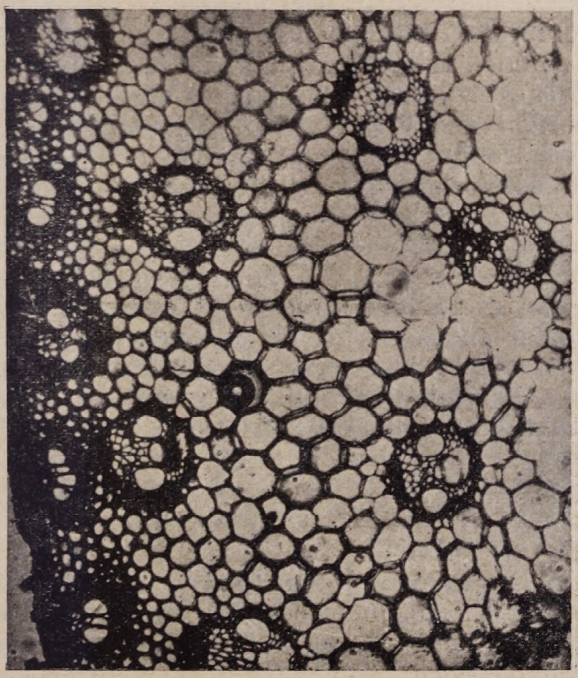

Kukorica (Zea Mays L.) szár k. m. anthrakogramm, 1 : 83.

tagabbfalú rostoktól határolt edénynyalábok — amelyek a növény táplálékát szállítják — és balszélen a szár védőszövetrendszeréhez tartozó, sűrűn egymás mellett álló rostok képe.

Ezenkívül eredeti eljárásai voltak még a metszetek festésére és a lignitanyagok feldolgozására, stb-re vonatkozóan is, meg sem említve azokat az apró fogásokat, melyeket lépten-nyomon alkalmazott.

Vizsgálódásainak azonban nemcsak a szorosabb értelemben vett növényanatómia látta hasznát, hanem számos más téren működő kutató is kikérte segítségét, véleményét.

Így pl. adatokat szolgáltatott az *ősnövénytani* (phytopaleontológiai) kutatások számára is, amikor lignitvizsgála-

tai alkalmával mikroszkópjának kicsiny látómezejében megjelentek előtte Földünk letünt korainak növényei, a hatalmas — a jelenleg É.-Amerikában élők 30—46 m magasak és 10—12 m kerületűek — *mocsári ciprusok (Taxodium distichum Rich.)*, melyek a geológiai harmadkorban többek között a *kőszegi Pogány-völgyben* is éltek és törzsük az iszapba záródva, alkotta az itt fel is tárt lignittelepeket.

Vagy látja mikroszkópján keresztül — a Dunántúlon talált és általa megvizsgált lelet alapján — amint a mocsarakat lakó emberősünk fűzfából készíti kezdetleges csónakját, majd az *aquincumi* múmiasír női halottja elevenedik meg előtte, kőrisfából készült kis kerek dobozából rizspor és a *Tolyposporium* nevű üszöggombafaj rozsdavörös spórájának keverékével szépítve arcát, vagy amint az aquincumi hangszerkészítőmesterek tölgy-, szil- és fenyőfából állítják össze orgonájukat. De ott látjuk — mint meghatározónak a nevét — az aquincumi múzeum egyéb leleteinél is, így a II. sz. római segédlégió kútépítéseinél használt faalkatrészek, valamint egy női szövetruha maradványainál is. Ez utóbbinak meghatározása annak értékét különösen emelte, mert kitűnt, hogy a *Pinna*-nevű tengeri kagylók talpában lévő ú. n. *byssus*-mirigy váladékából készült, amit a rómaiak, mint *kagylóselymet*, ruháik anyagának szövéséhez használtak. Hasonlókorú, mintegy 2000 éves sirokból, általában kevés ruhaanyag került eddig elő, de ezek között a kagylóselyem különösen ritka, sőt amint *Hollendonner* értekezésében említi, tudtával a hazai lelet az egyedüli.

A külföld is tudomást szerez ilyenirányú munkásságáról és az egyiptomi angol múzeum is felkeresi a királysirokból előkerült növényi maradványok meghatározása végett.

Munkálkodásával találkozunk a magyar történelem néhány mozzanatának tisztázásánál is, pl. amikor eldönti, hogy az aradi ereklyemúzeumban nemzeti vértanúink állítólagos bitófamaradványaiként őrzött fadarabok nem hitelesek, mert nem azonosak a sirok fetárása alkalmával később előkerült darabokkal, vagy amikor *Martinovics Ignác* és társai sírleleteit meghatározza. De értékes szolgálatokat végzett a néprajzi vonatkozású tárgyak vizsgálataival is.

Értekezései hazai és külföldi szaklapokban jelentek meg, melyek közül egynéhánynak állandó munkatársa is volt.

Hollendonner Ferenc egyéniségében szerencsésen egyesültek a tudós és a neveléshez is értő jó tanár tulajdonságai. Tanítványai, hallgatói lelkében tárgya iránt őszinte érdeklődést, a maga személye iránt pedig végtelen szerénységgel párosult nagy tudásával szeretetet és tiszteletet tudott éb-

reszteni. Szigorú tanár volt és mint aki életét becsületes, komoly munkában töltötte, sohasem szerette a látszatra törekvő, felületes munkát, de mindíg ott állt egész szeretetével és segíteni akarásával azok mellett, akik arra valamiképpen rászorultak, vagy azt kiérdemelték.

Sohasem volt rá példa, hogy előadásai alkalmával egyéni érdemeire csak a legtávolabbról is utalt volna, pedig erre — különösen a növényanatómia körében — bőségesen kínálkozott az alkalom. Munkálkodásáról, annak eredményeiről még azok is csak véletlenül szerezhettek tájékozódást, akik abban a szerencsés helyzetben voltak, hogy laboratóriumi foglalkozásaik, tanulmányaik kibővítése révén, vele közelebbi kapcsolatba jutottak. Életének minden vonatkozásában egyéniségének nemes egyszerűsége jutott kifejezésre.

Érzem és tudom, hogy ez a kis megemlékezés korántsem világítja meg munkálkodásának egész körét, jelentőségét. De nem is tartom magam illetékesnek arra, hogy az elismerés zászlaját előtte meghajtsam. Ezt részben már megtették életében, másrészt meg fogják tenni halála után az arra hivatottabbak. Csak annak a soha le nem róható hálának akartam szerény szószólója lenni, amivel mi, e csonka hazában szétszóródott tanítványai, neki tartozunk.

Kegyelettel helyezem erre a korán felhantolt sírra a megemlékezés koszorúját a V. M. B. E. — melynek levelező tagja és lelkes barátja volt, — valamint azok nevében is, akik benne szülőföldjének elvesztett értékét gyászolják.

*

Dr. Ö. SZEGI: Zum Gedächtnis Franz Hollendonners.

Auszug. Mit seinem Tode erlitt die ungarische Wissenschaft einen schmerzlichen Verlust. **Fr. Hollendonner** wurde im Jahre 1882 in **Csehi,** Comitat **Vas** in **Ungarn)** geboren. Nach Vollendung seiner Universitätsstudien wurde er Assistent an der technischen Hochschule in Budapest. Später wirkte er als Privatdocent an der technischen Hochschule und an der Universität. Sein Hauptarbeitsgebiet war die technische Pflanzenanatomie, —**Xylotomie.**

Sein Hauptwerk „**A fenyőfélék fájának összehasonlító szövettana**" (Die vergl. Anat. d. Coniferen. Bp. 1917. Quad. 187 S. mit 40 Bildtafeln). Seine eigene Erfindung war die Verkohlung der Pflanzenquerschnitte, deren Mikro-Photographien er „**Anthrakogramm**" nannte (S. ung. Text). Er befaszte sich auch mit der Untersuchung ethnographischer und historischer Gegenstände, praehistorischer Kohle und der Überreste alter Gräber. Seine Mitteilungen sind in den heimischen und ausländischen Fachzeitschriften erschienen. Als ständiger Mitarbeiter des **Mikrokosmos** war sein Name weitbekannt. Er starb in **Budapest** am 10-ten April 1935.

Népies növényneveink történetéhez.

Írta: BEKE ÖDÖN DR.

Bazsarózsa, pünkösdirózsa. Ma már nagyon elterjedt a Paeonia utóbbi neve, pedig a 19. századig nem ismerték a magyar irodalomban, s nem is más, mint a német *Pfingstrose* fordítása. A nép is használja már ezt a sült német nevet, pl. Zemplén m. Deregnyőn *pünkösdi rózsa* (Nyr. 13 : 236), a Szigetközben *pünközsdi rúzsa* (NyF 38 : 33). Gyermekversben: *pünkösdi rózsa* (Heves m. Váraszó, Nyr 20 : 285), pünközsdi mondókában: *a pünközsgyi raózsát* (Eger vid. 6 : 381). CzF is idézi pünközsdi versben és népdalban. Másik neve sokkal régibb, s a nép még ma is használja: *bazsarózsa* (Háromszék m. Réty MNy 4 : 31, találós mesében Nógrád m. Nyr 3 : 376), *bazsa ruozsa* (Sopron és Vas m. 10 : 332), *basa-ruzsa* (Bács m. Borsod, 5 : 381). A 16. sz. második feléből vannak első adataink Meliusból (1578), Szikszai Fabriciusból (1590) *basa rosa* alakban, de ennek *bazsarózsa* olvasását valószínűvé teszi a Herbolarium c. régi természetrajzi műnek két különböző kéz által történt magyar bejegyzése a 17. sz.-ból: Pionia — *Baza rosa* és *gazsarosa* (MNy 11 : 134). Clusius Nomenclatorában (1584) *basi rosa* alakja van, s innen vették át a későbbi írók. Még nagyobb eltérést mutatnak a következő változatok: *bazar* (olv. *bazsar*, Casanate Gl. 15—16. sz.), *Bosyr* vel *Zenth Georg Rosaya* (Ortus sanitatis glosszái 1520—30-ból, MNy 11 : 80), *Basa rosa, alias pusor rosa* (16. sz. Fuchsius glosszái, 113. l.), *Basal Rosa* (Orvosi vevény, 16. sz. Győri Tört. Füz. I. 89), *Basal rosa* (1683, Orvosi kézirat, Nyr 40 : 109), *bazsal* SI. (1808). Egyedül áll a Dorstenius Botaniconjának valószínűleg 16. sz.-i bejegyzései közt: Peonia stb. *(B)asalyagh Rosa.* Sajtóhibának kell tekintenünk a Lippainál (1664) előforduló *Bása rósa* változatot, s valószínűleg ezen alapul Diószegiék *Bazsál* és *Bazsál-rózsá*-ja (1807). Dankovszky és Miklosich szerint valamennyi változat a szláv *božur*-on alapszik, mely azonban nemcsak a bazsarózsa, hanem a mák, pipacs, tulipán és a sáfrán neve is. Szerintük a *bazsarózsa bazsarrózsá*-ból fejlődött, az EtSz szerint azonban népetimológiával keletkezett a *basal, basar, basal-rósa* szóból, melyet a *basa* szóval hoztak kapcsolatba. Ez a nézet nem valószínű, mert a virág nevében kétségkívül mindig *zs* volt, a *basa* pedig mindíg *s*-sel hangzott. Dankovszky és Miklosich föltevésében több a valószínűség, mert Gömör m.-ben valóban följegyeztek *bázsárrózsa* változatot (Nyr 22 : 575). Azonban a *basa rosa* oly régi, hogy más magyarázattal is meg kell próbálkoznunk. Berneker idéz a macedóniai bolgárok nyelvéből *bóža* alakot is, s nézetem szerint a magyar *bazsarózsa* előtagja ebből is lehet. Ez a bolgár *bóža* tkp. azt jelenti 'török nő, előkelő nő', de van nyelvjárási

'mák' jelentése is. Hasonló jelentésváltozás van Berneker szerint a bolgár *búla* 'török nő' és 'mák', *kadᵘna* 'török nő' és *kadᵘnka* 'pipacs' szóban. A *basi* (olv. *bazsi) rózsa* a *bazsarózsa* és a *Bosyr* (olv. *bozsir)* keveredésből származott, a *bozsir* és *pusor* (olv. *puzsor* v. talán *pozsur, bozsur)* mindenesetre a szláv *božur*, bár hangtanilag még bővebb magyarázatra szorul Az *r* > *l* hangváltozás nem ritka nyelvünkben, s az sem lehetetlen, hogy a *bazsar-rózsa* összetételéből indult ki disszimilációnak az eredményeképpen. Az *u* > *i* hangváltozásra jó példa *golyóbis* < lat. *globus*. Bihar m. Tárkányon *buzsarózsa* a Paeonia (Nyr 43 : 165). Ez nyilván a szlávból való román *bujor* (olv. *buzsor)* Paeonia hatására vall, mint a lozsádi (Hunyad m.) *busarózsa* (23 : 46), melynek *s*-se analógiás vagy népetimológiás eredetű. A Győri Tört. Füz. I. 89. lapján levő *busia Rosa* (16. sz.) — ha hiteles — *buzsarózsá*-nak olvasandó, de ugyanott *Basal Rosa* is van.

Kassai Magyar-deák Szókönyve szerint a bazsarózsa neve Baranya m.-ben *pévenyerózsa* (4 : 113), Pozsony m.-ben pedig *pivonka* (uo. 136). Jávorka szerint a népnyelvben *pébenye* neve is van. A *pévenye* és a *pébenye* nyilván a virág latin *paeonia* nevének elmagyarosítása, a *pivonka* pedig a kicsinyítőképzés cseh-tót *pivonyka (vö. pivonia, pivonye* ua.) alakjának átvétele.

Bibikavirág. A baranyamegyei Ormánságban a százszorszép (Bellis perennis) neve *bibikavërág* (SzegF 1 : 101). A nagyértékű tájszógyüjtemény szerzője, sajnos, arra nézve nem ad fölvilágosítást, hogy a virágnév első tagját használják-e magában. Véleményem szerint a *bibika* jelentése 'kis liba', *bibikavërág* tehát tkp. 'libavirág.' A győrmegyei Ásványon valóban *zsibavirág*-nak hívják a százszorszépet (Nyr 40 : 283), s a németben is a *Gänseblume* elsősorban a Bellis perennis. A *bibika* 'liba' jelentéséhez vö. *bibica* 'pelyhes kis liba', s a *bibafa* nevű fűzfa barkája (Somogy m. Nagymarton MNy 27 : 76); *bibuska* 'libácska' Kassai I 309, 311 (állathivogatóból: *bi ! bi-bi ! bi-bus!* EtSz, vö. még *bibog* 'csipog (a kis liba)' (Bakonyalja, NyF 34 : 90). Egy közlemény szerint máshol is mondják Dunántúl, hogy *zsibás* a „cicamaca" virágzáskor (Erdészeti Lapok 23 : 790). Kassai szerint Pest m.-ben is *libásodik, ki-libásodik a' barka* Salicis acuminatae julus, mert „A' Rakottya, Rekettye fának a' barkája ... hasonlatos virágzása' üdejénn a kiss libának zöldellő pihéhezz, pelyhéhezz" (3 : 289). Gunda Béla szíves értesítése szerint a baranyamegyei Szaporcán (Ormánság) *zsiba-ződ* a. m. 'gyenge zöld.' Szentesen, Csongrádon és Tiszaújfalun *liba* 'mohacsomók a háztetőn', „talán a sárgászöld szín miatt, mert ilyen a színe a gyenge libának is" (Nyr 16 : 95, 28 : 142). A Nagykúnságon is a *libától* tisztítják meg a ház tetejét (Ethn. Ért. 1908: 165), más adat szerint itt *papatyi* 'a ház nádtetején

termő moha', s ugyanígy hívják itt a kis zöld pihés libát (16 : 432, 3 : 282, Torontálvásárhely MNy 7 : 42, vö. *papotyol* 'pipeg, pajpog, piritycl (kis liba)' Szatmár m. Kapnik vid. Nyr 2 : 276), *popotyikám, popoty* (Somogy m. Szőllősgyörök, MNy 5 : 284); *pati-pati-pati-pati, patikám, patikám* (Borsod m. Alsóábrány, uo.), *hápuputyi puputy* (Balatonfelvidék, NyF 40 : 36) libahivogató.

A németek a százszorszépen kívül más növényt is hívnak *Gänseblume*-nak, így a Chrysanthemum leucanthemumot (papvirág), a Taraxacum officinalet (gyermekláncfű). Az utóbbit nálunk szintén hívják *libavirágnak* Szalontán (Nyr 44 : 404, 362), Arad m. Erdőhegyen (Győrffy), s mindkét helyen *libarózsa* neve is van. Veszprém m. Csöglén is *zsibavirág* (Sommer Dénes ért.). Felsővisón *libuskavirág*-nak (Nyr 41 : 291), Gergyón *pipevirág*-nak (34 : 84) hívják (*pipe* Erdélyben a. m. 'fiatal liba'). Göcsejben *riécevirág* a neve (Gönczi 514). Vas m. Csehimindszenten, Veszprém m. Adorjánházán és Nagyalásonyban a mocsári gólyahirt Caltha palustris) hívják *zsibavirág*-nak (Kalmár L. és Sommer D. ért.). Jávorka szerint *kácsavirág*-nak is hívják. Néhol egyes boglárkafajokat neveznek így. Így Szalontán a Ranunculus ficaria *libavirág* (?-el, Nyr 42 : 394), Vas és Sopron megyében *zsibavirág* (10 : 394), Somogy m. Marcaliban a R. bulbosus *zsibavirág*, Jávorka szerint a R. acer *liba-* és *zsibavirág*. Nagykanizsán és Hahóton (Zala m.) a kankalin *zsibavirág*, Körmenden vidékén a Primula vulgaris (Ethn. 3 : 60), Somogy m.-ben az őszi kikerics (Colchicum automnale, Nyr 27 : 95). A Taraxacum officinalet Tolna megyében *libaölőfű*-nek is nevezik (37 : 94). Vas megyében egy sárgaszínű réti virágot hívnak *zsibadöglesztő*-nek (melyiket?), s az a hit van róla elterjedve, hogy „ahányat a gyerekek belőle letépnek, annyi liba döglik meg" (30 : 100). Somogy m. Marcaliban *zsibadöglesztő* a Ranunculus bulbosus, s ha ez a házba kerül, a néphit szerint a baromfi megdöglik tőle. Jávorka szerint a Ranunculus sceleratus a *libadöglesztő*. Minthogy a Caltha palustrist *sárvirág*-nak (Veszprém m. Adorjánháza) és *sárivirág*-nak (Nógrád m. Nyr 4 : 71), a Taraxacum officinalet Cegléden (MTsz) szintén *sárvirág*-nak (azaz 'sárga virág'-nak) hívják, a sárgaszínű virágok valószínűleg a sárgaszínű kis libáról kapták nevüket. A Taraxacum officinale tudomásom szerint kedvelt eledele a libáknak, de Csöglén is azt hiszik, hogy megdöglenek tőle.

Bölömbika. Tudjuk, hogy a *bölömbika* nem bika, hanem madár, de nemcsak a második része emlősállatnév, hanem az első is, mert ez nem más, mint a *bölény*. A *bölömbika* azonban nemcsak madár, hanem növény is. Néhai Halász Ignác, volt kolozsvári egyetemi tanár följegyzése szerint a veszprémmegyei Cseténben u. i. a bolondító csal-

matag, vagy mint most nevezik, bolondító beléndek (Hyosciamus niger) neve (Nyr 5 : 426). Az adat a MTszban is megvan minden megjegyzés nélkül. Szily Kálmán (Király Károly álnév alatt) azt a megjegyzést teszi, hogy „valami sajtói démon összehabarcsolta a bölömbikát a fölötte levő sorbeli *bolond petrezselyemmel* s az így született csodabogár bejutott azután az új MTsz.-ba is. Deleatur!" (Nyr 25 : 466). Szinnyei az adat hitelességében nem kételkedik, — úgy látszik Halász Ignácot meg is kérdezte — s szerinte a nép keverte össze a *bolom petrezsirom*-mal, vagyis a bürökkel (MNy 11 : 396). Az EtSz szerint is tévedésből kapta a Hyosciamus niger *bölömbika* nevét. Hát lehet, hogy tévedésből, csak az a kérdés, hol a tévedés. Gidró J. Bonifác Csikmadarasról ezt az adatot közli: „*bëléndlapi* bolondító csalmatag (Datura stramonium)" (Nyr 19 : 527). A MTsz ezt is megjegyzés nélkül közli, pedig — mint láttuk — a bolondító csalmatag a Hyosciamus niger, a Datura stramonium pedig a csattanó maszlag, vagy mint régen nevezték, maszlagos redőszirom. Tehát ezt a két növényt valóban összecserélik. Így Szőnyben (Komárom m.) a Datura stramonium neve *bölöndök*, Móra Ferenc szerint a Kiskúnságon a Hyosciamus niger *bilindek*, a Datura stramonium pedig *tölcséres bilindek* (Nyr 29 : 19). Moesz Gusztáv szerint Kúnszentmiklóson a Hyosciamus niger *fehér böléndök*, a Datura stramonium pedig *büdös böléndök* (MNy 23 : 68). Bácsbodrog m. Adorjánban az előbbi csak egyszerűen *bilindëk*, míg az utóbbi *disznós bilindëk* (Nyr 44 : 90). Nézetem szerint a cseténvi *bölömbika* sem a Hyosciamus niger, hanem a Datura stramonium. Már most tudnunk kell, hogy a *beléndek* a szláv *blèn*^{u} (vö. bolg. *blën*^{u}. szerb-horv. *blen*, ócseh *blén*, cseh *blin*, tót *blen*, szlov. *blèn* Hyosciamus niger) átvétele, s ezek a rövidebb alakok a magyarban is kimutathatók: *Belén fue* (Melius 1578, 64. l.)[1], *bilin* (Tiszadob, Nyr. 24 : 480), *bölin* (Kemenesalja MNy 4 : 43), *bölí*^{n} (Bakonyalja NyF 34 : 72), *belén*, *belénmag* (Balaton mell. Földr. Közl. 22 : 74), *bölénmag* (Háromszék m. Réty, MNy 4 : 31), *bellény*, *böllény* (Dunántúl, Göcsej MTsz). A régi nyelvben leggyakoribb *belénd* alakban (vö. *belend* BesztSz., *Belendh* 1520—30, MNy 11 : 39, *belénd* Clusius, 1584, *Belendfyw* 15—16. sz. határáról MNy 21 : 141, *boellend fue* Ind. voc. 1647), de népnyelvben is: *bëlénd* (Nyitra m. Vágkirályfa, Nyr 33 : 466, Székelyföld, *belind* Dunántúl), *bölénd*, *bilind* (Székelyföld MTsz). Ennek a *d*-jét Szilasi (Nyr 10 : 486) és az EtSz járulékhangnak tartja, de valószínűbb, hogy kicsinyítő képző (vö. a *csombord* és *kocsord* növényneveket), bizonyítja a Nagykanizsán

[1] A Beythe Andrásnál előforduló **Belen fyu** (1595, 108b) nem tekinthető önálló adatnak, mert tudvalevőleg Melius átdolgozója volt, vö. még **belénd maguaitul 109.**

följegyzett *bölléncs* 'beléndek' (NyF 48 : 61). A Casanate-Glosszákban szereplő *belent fw t*-je az *f* előtt asszimilációnak tekintendő. A *bölömbika* első tagjában tehát a *belén, bölén* szó van (az *ö*-re nézve vö. még *böliendëk*[2] Sopron és Vas m. Nyr 10 : 331). De hogy kerül a növénynévbe a *bika*? Ismeretes, hogy a maszlagnak szúrós, tüskés termése van, s pl. a Balaton mentén ennek *bika*[3] a neve, magának a maszlagnak pedig *bikásfü* (FöldrKözl 22 : 73). A madarat és a növényt jelentő *bölömbika* tehát egyformán a *bölén(y)* és a *bika szó* összetétele, de míg a második tag mindkét esetben ugyanaz a szó, az első rész eredetileg két különböző eredetű szó volt, amint tudjuk, az egyik török, a másik szláv.[4]

Bungó. A Balaton mellett Borbás följegyzése szerint a Centaurea scabiosa neve *jajjajkóró*, fészke *bungó* (Földr. Közl. 22: 75). A *jajjajkóró* nevet Nagykőrösön is följegyezték ezzel az értelmezéssel: 'nagy bunkójú útszéli növény' (Nyr 36 : 382). Kiskunhalason a *jajkóró* 'magtokja kemény bunkó, mellyel nagyot lehet ütni' (Nyr 15 : 305). Kecskeméten *jajkóró* és *jajbunkó* a Centaurea scabiosa neve (Bagi L. Kecskemét multja és jelene, 1896). A MTsz már 1839-ből közli a Balaton mellől, a régi Tsz pedig hely nélkül, 'katang-kóró' jelentéssel, de ez tévedés. Jávorka szerint a *jajkóró* és *jajbunkó* a C. Sadleriana. Szászberekben a C. scabiosa *gombos kóré* és *gubás kóré* (MNy 23 : 68), Jávorka szerint a *gombos kóró* C. Pannonica. Jászapátiban ennek a neve *bugancskóró* (MNy 23 : 68). Ez nyilván a. m. 'bogáncskóró.' Jávorkánál a C. calcitrapa *csillagbogácskóró.* A *bungó* tehát a *bunkó* hangváltozata.

Csúcsúdrúzsa. Kiskúnhalason az Onopordon acanthium (szamárbogács) neve. Az EtSz szerint eredete ismeretlen. Nézetem szerint az első tag azonos a következő növénynévvel: *csicsak* 'hegyes tüskegaz', *csicsa* 'bojtorján' (Ormánység, SzegFüz 1 : 168), *csicsog* (uo. Nyr 11 : 477), *csícsag* (Baranya m. Csúza 18 : 93) 'bojtorján', *csícság* 'szúró bogáncsfaj' (Szlavónia, 23 : 359). E szó az EtSz szerint szláv jövevényszó: szerb-horv. *čičak 1.* Klette, lappa; 2. Spitzklette, Xanthium strumarium. Az EtSz. utal a *csicskura* (Halas), *csicskora* (Zenta), *csicskara* (Hódmezővásárhely) Xanthium strumarium (MTsz), *csicskara* Echinospermum lap-

[2] Az EtSz a ma általános **beléndek**-re az első adatot Márton József 1800-ban megjelent szótárából idézi, noha már Benkőnél kimutatható: **Belendek** (1783, Molnár J., MKönyvh. 2 : 411, innen Veszelszki: **Beléndek**, 1798, 251.).

[3] A sulyom (Trapa natans) tüskés termése szintén **bika** (Baja Nyr 42 : 43, Fogaras 45 : 183).

[4] A **bölény**-nek szintén van d-képzős származéka még pedig nemcsak PP. szótárában (Bison: **Egy Bial szabású vad állat, Belind.** — **Belénd:** Alces. Paral.), hanem — a NySz szerint — már Melitus Jób-fordításában (1565).

pula (mai neve Lappula echinata) Makó (Halász Á. Makó város és környéke... edényes növényeinek jegyzéke, 1889, 20. l.) növénynévre, amely ezzel valószínűleg szintén összefügg, tehát eltorzult alakja egész a Tiszántúlra eljutott.

Csupák. Csanád m. Kúnágotán a Gleditschia triacanthos (lepényfa) termését hívják így. Ennek magva körül édes nedv van, melyet a gyerekek szívesen szopogatnak. Ezért néhol édesfának is nevezik *(idësfa* Veszprém m. Lovászpatona, NyF 34 : 73), termését pedig *szentjánoskenyér*-nek (Szatmár m. MNy 17 : 57), Komárom megyében *macskaméz*-nek (MNy 17 : 146). De van ennek csúnyább neve is: Győrszentmártonban *zsidótakony* (57.), Tolna m. Dombóváron *taksony* (Nyr 25 : 192), amely nyilván az előbbi név eufemisztikus átalakítása. Magát a fát is hívják *taksonyfá*-nak (Tolna m. Gyönk, MTsz). Békésen *kankó* a neve (MNy 17 : 146). Érthető ezek után a Vas és Sopron megyében följegyzett *lúcsipafa* név (Nyr 10 : 332). Jávorka szerint a népnyelvben *zsidócsipá*-nak is hívják. Nézetem szerint a *csupák* a *csipa* szó származéka, melynek a régi nyelvben *csopa* alakja volt.

Fülfű. Gönczi Ferenc Göcsej c. művében a *füfüjj* 'kövirózsa' (512), más följegyzés szerint *fülfüjj* (Göcsej Bucsuta, Ethn. 13 : 131). Ez nem más mint a Sempervivum tectorum, melyet Makón (Halász Árpád, Makó város és környéke edényes növ. jegyz. 1889) és Nyirmeggyesen (Szatmár m. Luby Margit közlése) *fülfű*nek neveznek. E növénynév nagyon régi, megvan már Melius Herbariumában (1578), Szikszai-Fabricius szójegyzékében (1590). Nevét onnan kapta, mert levét kifacsarják, s a fájós fülbe eresztik (Ethnogr. 13 : 131, 3 : 57, Nyr 45 : 137, 28 : 143, Luby M. ért.). Elárulja ezt többi neve is: *fülbecseppentő* (Debrecen, Ethn. Ért. 1912 : 191), *fülbeeresztőfű* (Csongrád m. Sövényháza, Győrffy), *fübeeresztő* (Szlavonia, Ethn. Ért. 1911: 247, már a régi nyelvben: Sedum maius vulgare. *filbe erezto fiu* Clusius-Beythe, 1584; Aizoon. Barba Jovis stb. *fylbe erezthe fyw* 16. sz. Dorstenius pannonhalmi példányában; *Filben ereztheó fw*, 17. sz. eleje, Semper uiuum. Sydum maius: *Fülben erestő fű* 18. sz. MNy 11 : 134), *fülbecsavaró* (Hódmezővásárhely Nyr 45: 137, Komárom m. Szőny, saj. följ., Szigetköz NyF. 38 : 33, *fülbecsavaru* Zala m. Páka MNy 23 : 589), *fülbecsavarító* (Csongrád, Tiszaújfalu Nyr 28 : 143), *fülbefacsaró* (Csallóköz, Ethn. 3 : 57; már Lippai Pozsoni Kertjében, 1664, *fülbe facsaró fü* 2 : 242, 234, Dorstenius 17. sz. bejegyz. *fulbe faczarv fw).* A Herbolarium c. régi természetrajzi mű 18. sz.-i bejegyzésében *fülbe mászófű (Fülben Maso fű)* is (MNy 11 : 134).

A fülfüvet a nép szereti házak, istállók, ólak, falak tetejére ültetni, mert azt hiszik, hogy ahol van, oda nem üt

a menykő. Ezt a hitet őrzik a következő nevek: *mennykő-virág* (Vas m. Sorok mell. Ethn. 3 : 58), *mëndörgő-fü* (Rábaköz, Kemenesalja, MNy 6 : 238, *mendergüőfü* Veszprém m. NyF 34 : 74, *möndörgőfü* Tsz. már régi bejegyzésekben is: *mendörgő fü* 1564, Nyr 42 : 363, 17. sz., 34 : 511, 18. sz. MNy 11 : 134, *menderghew fyw* Dorsthenius, 16. sz., *mennydirgő fü* 17.—18. sz. hat. Ethn. 11 : 81), *égdörgőfü* (Vas m. Hetye, Borbás).

Galagonya. Ismeretes, hogy a Crataegus oxyacantha magyar neve a délszláv *gloginja* átvétele, vö. bolgár *gloginja* Weissdorn, Frucht des Weissdorns', szerb-horv. *glòginja* ua. (Berneker). Mai alakjára legrégibb adataink: *Galagonya-bokor* 1390, 1394, *Galagonya* 1471, 1505. Első adat különben *Galagynya* 1327/1410, OklSz.). Ebben az alakban fordul elő a Clusius-Beythe-féle Nomenclatorban (1584): Oxyacantha. *galaginya fa*, s nyelvjárásainkban is: *galaginya* (Zemplén m. Deregnyő Nyr 13 : 191, Dráva mell. 5 : 423, *gálăginyă* Szlavónia 23 : 359). Egy 15.—16. sz. határáról való bejegyzésben: *Galagyne* (MNy 21 : 141), s a Bodrogközben is *galaginye* (Tsz). A 16. sz. első feléből való bejegyzésben *Gelegonya* (MNy 21 : 142), s néhol ma is *gelegonya* (Győr m. Ásvány Nyr 40 : 283, Tatatóváros 39 : 80, Baranya m. Ibafa 20 : 46, Dráva mell. 5 : 423, Székelyföld MTsz). Magashangú alakok: *geleginye* (Beythe A. 1595), *gereginye* (Zala m. Szentgyörgyvölgye, Nyr 2 : 279), *ghelegheine* (RMNy. 2 : 49), *gelegenye* (Balaton mell. FöldrKözl 22 : 76, Duna mell. Kassai 2 : 281, Zala m. Tapolca Nyr 8 : 469, Göcsej 13 : 309, *gelegënye* Répce vid. 20 : 364), *geregenye* (Vas m. Senyeháza, Borbás). Vegyeshangúak: *gelagunya* (Balaton mell. FöldrKözl 22 : 76), *galegenye* (Göcsej, MNyszet 1 : 219). A NySz Heltai Meséiből *galagannya* változatot közöl, s ez ma is megvan Moldvában Bogdánfalván *galaganyó* mellett (MNy 29 : 251), mintha az *anya, anyó* szo lenne a növénynévben. Ugyancsak a NySz közli Heltaiból a *galogonya*, BSzabóból a *galagonnya* változatot. Az OklSz.-ban 1369-ből *Galganya* változat is van.

A délszláv *gloginja* már képzett alak, alapszava a szerb-horv. egyh. szláv *glogъ* 'Dorn', bolgár *glog*, szerb-horv. *glog*, szlovén *glòg*, lengyel *głog*, orosz *glodu* (disszimilációval *glogu*-ból), kisorosz *hlïh*, cseh *hloh* 'Crataegus oxyacantha', orosz *glogu* 'Hartriegel (Cornus sanguinea)', alsószorb *glog* 'Hagebutte.' Ez is átjött nyelvünkbe: *gálág* 'galagonya' (Nyitra m. Lajos, Nyr 43 : 142). Bár csak egyetlen népnyelvi adatunk van a szóra, régisége mégis bizonyos. Ha ugyanis újabb, tót jövevényszó volna, akkor nem g lenne első és utolsó mássalhangzója, hanem *h*, mert az eredeti g hang a cseh-tót, kisorosz és felsőszorb nyelvben *h*-ra változott.

Génye fa. Vas megyében a Sorok mellett a Viburnum opulus neve, melynek telt virágját labdarózsa néven ismerik

(Ethn. 3 : 57). Ez kétségtelenül csak magashangú alakja a győrmegyei Ásványon följegyzett *gánya* 'vadlabdarózsa (Viburnum lantana)' növénynévnek. CzF szerint a Vág mellett a *gányafa*, Nógrád m.-ben (ErdL. 23 : 366) és a Székelyföldön (MTsz) a *kányafa* szintén a Viburnum opulus. Brassó m. Tatrangon ennek a neve *kálnofa* (Nyr 37 : 376). Már PP latin szótárában megvan: Corymbus: *Minden fürtös gyümölts, mint a Gálna, vagy Ostorménfán terem.* A *kánya* és *gánya* névben a nép a *kánya* madárnevet kereste, s a növény termésének Hegyalján *kányabogyó* és *kányabegve* nevet adta (Kassai 3 : 101). Borbás szerint Vas megyében magát a Viburnum lantanat hívják *kányabegyé*-nek, Márton szerint Csallóközben a Viburnum opulust (Ethn. 3 : 57). Ez az alak már régi, megvan Lippainál is (1664) : Sambucus Rosea, kit az Németek Schneeballennek, az az, hó lapta; mert sok apró fejér virághi, mint az jó kora lapta, gömbölyün öszvenölnek: egy újni temérdek veszei nönek mint az *Kánia bögjenek* (I. 109). A szó különben szláv eredetű, ahol *kalina* hangalakja van.

Gólyafü. Sopron megyében Csornán a Dipsacus laciniatus neve (Ethn. 3 : 57). A Dipsacus (mácsonya) átellenes levelei a szár körül oly szorosan összenőnek, hogy az esővíz és harmat mintegy víztartóban megmarad benne, míg csak a nap föl nem szívja. A nép képzelete ezért különböző madarakkal hozza kapcsolatba a növényt, melyek számára ez víztartóul, de más célra is szolgálhat. Már nagyon régi *héjakút* neve, megvan Szikszai-Fabriciusnál (1590), Jávorka szerint a Dipsacus silvester *gólyakút* neve is régi, Makón Halász szerint a Dipsacus laciniatust *gólyahúgy*-nak hívják, s e nevet Borbás Békés m. Vésztőn is följegyezte (Tanáregy. Közl. 16 : 121). Költőibb ennél a zilahi *kakukfü* név (Nyr. 28 : 236). A nép azt hiszi, hogy aki ennek a vízével mosdik, annak az arcáról a szeplő és a májfolt eltünik. Zilahon ezt a vizet *kakukvíz*-nek hívják.

Gúzsfenyő. Borbás szerint Vas megyében a borókafenyő (Juniperus cummunis) neve *gúzsfenyő* (Vasmegye növényföldrajza és flórája, Szombathely, 1887—8). Ugyancsak Borbás jegyezte föl a Balaton mellett e fenyőfajtának *búsfenyő, bucsfenyő* nevét (Földr. Közl. 22 : 62). Göcsejben is *bucsfenyő* (Gönczi 296), bogyója *bucsfenyőmag* (Ethn. 16 : 358), e nevek tehát a Balatontól nyugatra használatosak. Zala m. Alsólendván *burusán* nevét jegyezték föl, de *busfenyü bokor*-ral értelmezték (Nyr. 13 : 331). A *bucsfenyő*-nek nincs semmi értelme, a *búsfenyő* és *gúzsfenyő* pedig valószínűleg népetimológia terméke. A Vasi Szemlében A székelyek dunántúli kapcsolatai és a népies állatnevek (2 : 77) c. dolgozatomban rámutattam arra a jelenségre, hogy nyelvi tények e két nyelvjárás egykori kapcsolatára utalnak.

Mármost a Székelységben a borókafenyő neve *borsfenyő* (Csík m. Gyimes, Nyr. 28 : 142). Háromszék megyében ennek kiejtése *bossfenyő*, a bogyóé pedig *fenyőboss* (MTsz). A *borsfenyő* név már Benkőnél előfordul (1783), a *fenyőbors* pedig Mátyus Istvánnál (1789). Ez a *bossfenyő* juthatott el valamikép a Dunántúlra, s minthogy nem ismerték föl benne a *bors* szót, részben eltorzították, részben népetimologiával próbáltak neki értelmet adni.

A regös ének ritmusának néhány tulajdonsága.

Írta: DR. JACOBI LÁNYI ERNŐ.

Az utolsó évtizedek népzenei kutatásai tisztázták azt, hogy milyen volt a régi magyar ének. Azonban ismereteink gyarapodásával egyszersmind az is mind bizonyosabb lett, hogy ez a ma réginek nevezett zenei stílus nem a legrégibb zenéje a magyar népnek, hanem volt alatta egy még mélyebb réteg, amelynek ma még csak gyér nyomait sejtjük.[1] Amaz középázsiai eredetű, törökös stílusú, jellemző sajátsága a félhangnélküli pentatonika, rubato-parlando előadás, izometikus (egyenlő szótagszámú, többnyire 8, v. 12 szótagú) sorok és a kezdő sorok dallamának lefelé haladó, kvintettel mélyebb megismétlése.[2] Többek között a magyar zenének a cseremisszel való szoros egyezése is mutatja, hogy milyen régi uralkodó stílusa lehet ez már a magyar népdalnak.[3] S mégsem ez a kimutatható legősibb, kellett alatta egy még mélyebb rétegnek lennie, amelyet nevezhetünk ősi finn-ugor zenei stílusnak.

Az oroszországi finn-ugor népeknél mindig ott terjedt el a pentatonika, ahol e népek közel szomszédságban, vagy együtt élnek török-tatár népekkel, ellenben távolabb vidékeken még megvan a másik, ettől egészen különböző finn-ugor zenei stílus, amelynek fősajátságai a ritmikai és melodiai bizonytalanság (hogy soha kétszer nem éneklik ugyanazt a dallamot egyformán), a szótagszám nagy szabadsága, a zenei ütembeosztás lehetetlensége és a vers litániaszerű egybefolyása (nincs versszak).[4]

Hogy a török hatás előtti magyar (vagy előmagyar) népdalt valami ilyenféle stílusúnak kell képzelnünk, azt több ok

[1] Szabolcsi Bence: Népvándorláskori elemek a magyar népzenében. Ethn. XLV. 138. l.

[2] Bartók Béla: A magyar népdal. 1924.

[3] Kodály Zoltán: Sajátságos dallamszerkezet a cseremisz népzenében. Balassa emlékkönyv, 1934.

[4] Robert Lach: Gesänge russischer Kriegsgefangener. I. Bd. 1. Abt. 1926.

is támogatja. A vogul és osztják költés mostanáig ismert emlékei nem ismerik a strófaszerkezetet, és szabadszótagszámúak. Időmérés és szótagszám helyett egész más ritmikai elvekhez igazodnak, s mind ebben meglepően egyeznek a Kőnigsbergi Töredékkel.[5] A még élő magyar népköltésben e tulajdonságokat megtaláljuk a sirató énekekben, és némi módosulással a regös énekekben is.[6] Más szóval, és a dolognak csak verstani oldalát tekintve, a szótagszámláló, zárt felépítésű versszakokban énekelt magyar népdal mellett máig megmaradt némi nyoma egy még régibb, eredetileg szabad szótagszámú, osztatlanul egybefolyó énekfajtának. Így ritmustörténeti tekintetben igen fontosak a regös énekek, mert nagy mennyiségben őriztek meg olyan szövegeket, amelyek, bármilyen változáson mentek is át, végeredményben mégis csak a messze homályos multból maradtak ránk örökségül.

Meg kell vizsgálnunk, főként a sorok belső tagozódása, a szöveg szótagszám-viszonya, a szöveg- és dallam egymáshoz-igazodása tekintetében, hogy nem nyerünk-e olyan tapasztalatot, amely a további kutatásban is hasznunkra lehet.

Nézzük először is a belső tagozódást!

Közismert dolog, hogy a regös énekek sorai páros szerkezetűek, vagy két-két egyenrangú félsorra tagolhatók. Ezek a félsorok, ha rövidek, egy-egy versütemnek (Arany László szavaival helyesebben:) ízületnek felelnek meg:

Ül asztóná' | gazda uram.

Ha hosszabb a sor, akkor a félsor maga két ízületű:

Egy hold | földön || száz kereszt | búzát.

Ez így van mindenütt a magyar népköltésben. A sorok ilyen szimmetrikus felépítésében nagy része lehetett a sor- és félsorismétlés általános szokásának. Ezt itt most nem fejthetem ki, csak utalok rá, hogy a csángó ma is mindent kétszer énekel (az oláhban, tótban is gyakori), a finn-ugorságban általános a sorok kétszer éneklése. A regös énekben is még sok példa van a sorismétlés különböző módjaira. Különös jelentősége van a félsorismétlésnek a hosszabb sorokban olyankor, amikor az egyik sor második fele a következő sor első felében ismétlődik:

Adjon az úr isten ennek a gazdának
Ennek a gazdának száz öles pajtát,
Száz öles pajtát, abba száz szekér szénát
Abba száz szekér szénát.
Haj rege rejtem ... stb.

Nép. Gy. IV. 24. Csősz, 136. l.

[5] Jacobi Lányi Ernő: A Kőnigsbergi Töredék ritmusa. Még kiadatlan.
[6] Szabolcsi Bence i. m. 140. l.

Amint látjuk, nem a páronként ismételt félsorok tartoznak egy-egy sorba, hanem az egyik sor második fele egyezik a másik sor első felével, és így tovább. Ilyesmire a népköltészetben mindenütt sok példát találhatunk. (Pl. Népk. Gy. VIII. K. 182. l., Az asszony c. ballada.)

Az ilyesmi a félsorok viszonylagos önállóságát, egymáshoz való laza összefüggését mutatja. De ennek az önállóságnak még más bizonyítékai is vannak. Nézzük például ezt:

Ül asztóná' gazda uram,
Hej, regö rejtëm, rejtëm!
Mellette ül felesége, **gyönge hëgye,**
Hej, regö rejtëm, rejtëm.

1. Bucsu 26. l. és kóták : 341. l.

A sor teljes ennyivel: „Mellette ül felesége", — de, mivel az énekesnek még van mondanivalója, a hátra levő szövegrészt, a „gyönge hëgye" ízületet egyszerűen ráénekli a „felesége", vagyis a második ízület (= félsor) dallamára. Így dallamismétléssel bármely sort megtoldhat az énekes még egy félsorral, esetleg a dallam csekély változtatásával is. A lépten-nyomon található sok péda közül itt csak néhányat említünk.

Ittennek is mondanánk egy eladó leányt,
Kinek neve (Janka)
Hajgassuk, hajgassuk, de kinek hajgassuk?
Sós Jancsinak hajgassuk.

3. Surányi, 49. l.

Ezer misegyertya gyujtatlan gyulladj meg,
Altatlan aludj el.

5. Pósfa, 62. l.

Az izületszaporodásnak, félsortoldásnak nem mindíg van szövegtartalmi oka. Nem mindíg azért nyúlik meg a sor, hogy beleférjen a szöveg, sőt! Azért is megnyúlhatik, mert a második félsort kétszer éneklik:

1. sor Kell fő gazda, kell fő:
2. sor Száll az isten házodra, házodra,
3. sor Seregestül, seregestül
— — — — — — — —
18. sor Annak a kis béresnek, béresnek.

38. Kilimány 230. l.

Az izületszaporodás nem mindíg éri be egyetlen izület rátoldásával. Megesik, hogy az énekes az ének valamely részén egymás után egész csomó rokontartalmú félsort hal-

[7] Az idézett szövegek a Népk. Gyüjt. IV. K-ből valók. Dr. Sebestyén Gyula: Regös-énekek.

moz össze felsorolásképpen, ugyanazon ismételgetett dallamon, úgy hogy több új sor is keletkezhetik belőlük, s csak mikor már kedvére dúskált bennük, akkor halad tovább. Álljon itt egymás mellett egy szövegnek toldás nélküli, és egy dúsan megtoldott szakasza:

Mihánes halla német asszon,
Kőttögeti iját-fiját:
Mongyunk új örömöt!

Kiszëdeti magyar asszon
Kemënce cipóját, vëlla magyaróját,
Sárga lábú kappanyát, katona-forintját,
Mongyunk új örömet!

Bucsu, 28. l.

Ilyen ez is, ámbár nem éneklik, csak mondják, de versben:

Aggyon isten] pávatollas, vadcsollányos, magyarborsos, gilicetüskés, bojtorgyános, kecskemódra ugrándozuó] juó estét!

Répcelaki köszöntő vége. 78. l.

Ez a jelenség egyebütt sem idegen a népdalban, pl.:

Takarodjon mindön embör tanyára!
Én vagyok az Eszterházy számadónak cifraszűrös leghirösebb bujtárgya.

Népk. Gyüjt. VI. 138. l.

Az izületek száma nemcsak szaporodhatik, hanem fogyhat is, amint ezt ez az egybeállítás mutatja:

Mihánes halla német asszon,
Kőttögeti iját-fiját:
Mongyunk új örömöt!

Levágattya magyar asszon
vágó ökrét,
Mongyunk új örömöt!

1. Bucsu. 28.l .

A kóta szerint is a „vágó ökrét" a második sornak illik be. A lejegyző az első sor végéhez csapta, mintha annak félsornyi megtoldása volna. Ilyen ez is mindjárt utána:

Kivonattya magyar asszon hordó borát,
Mongyunk új örömöt! u. o.

De a félsorok viszonylagos függetlenségének legfőbb bizonyítéka nem ez, hanem a félsoreltolódás. Vannak szövegek, amelyeket kétféle sorbeosztással énekelnek. Ami az egyik éneklés szerint a sor első fele, az a másik szerint a sor második fele. Így egyazon regösénekben ugyanazok az énekesek mindjárt egymás után kétféleképpen énekelnek ebben a szövegben:

Régen megigérte az a nagy úr isten
Ennek a gazdának egy hold földjén
Száz mérő búzát.

Ritka régen megigérte
Az a nagy úr isten ennek a gazdának
Egy hold földjén száz mérő búzát.

14. Ikervár, 98—99. l.

Vagy két regös énekben találjuk meg ugyanazt a szöveget, különbözőképpen sorokba osztva:

Mint a kis nyul farka, még annál is jobban,
Mint a róka a lyukban, még annál is jobban.

15. Rempe-Hollós, 102. l.

Mint a kis nyul farka
Még annál is jobban, mint a cica farka,
Még annál is jobban, mint a róka farka.

17. Nagy-Mizdó, 110. l.

A félsorok ilyen laza összetartozása a magyar népdalban különös ellenmondás, mert másrészt a magyar versritmus természete az, hogy a páros szimmetriával felépített sor tagjai mondattani összefüggésben tartoznak össze.[8] A regös énekben ennek a jelenségnek magyarázatát ott kell keresnünk, hogy egy-egy dallamegység általában csak félsorra terjed. A szöveg félsora egy dallamsor, s talán a mai hosszabb sorok is rövidebbek (mai félsorok) páronkénti összekapcsolásából keletkeztek.

Hanem mielőtt erre visszatérünk, vessünk egy pillantást a sorok szótagszámára! Tudjuk, hogy a mai népdal sorai általában meghatározott szótagszámúak. Ha valamelyik sorban több, vagy kevesebb van a kellőnél, akkor a szöveg szaporáz, vagy lassít, (ámbár a régi rubato is, a mai alkalmazkodó stílusú is az időbeosztással meglehetős szabadon bánik).[9] Ha tehát olyan szótagszámváltozást találunk a regös énekben, amely az éneklés, vagy mondás időtartalmában kiegyenlíthető, abban a regös ének nem mutat olyan tulajdonságot, amely az általános népdaltól lényegében megkülönböztetné. Itt egynéhány példa:

Elöbb elöbb **az örömmondó**
Olasz asszon ablakára.
Mongyunk új örömöt!

Az aláhúzott részt szaporázva éneklik. Jobban szaporáz ez:

Ehën mongyák boldog Betlëhëmben
A zsidai várban, a jó házban u. o.

Még jobban szaporáz ez:

Nem imígy - amúgy aggya magyar asszon.

u. o. 28. l.

S még ennél is jobban:

Kemënce cipóját, vëlla magyaróját
Sárga lábú kappanyát, katona-forintját. u. o.

[8] Lányi Ernő: Arany János ritmustana. Bolyai-reálisk. értesítője. Budapest, 1933.; 25. l.

[9] Bartók i. m. XXVII l.

Nyolc szótagúról tizenháromra növekedett a sor, de még így is belefér a dallam időtartalmába. Azonban arra is van eset, hogy a sor hosszúságával időtartalma is megváltozik. Bajos szaporázással egyensúlyban tartani az ilyen hirtelen növekedést:

Amott van egy kis patak,
Abban fürdik csodafejü szarvas,
Csodafejü szarvasnak ezer ága-boga,
3. Surány, 50. l.

vagy ezt a fokozatos, de nagy sorrövidülést:

Egy hold földet, arra száz köröszt zabot;
Egy hold földet,arra száz köröszt árpát;
Egy hold földet arra száz mérő kukoricát;
Egy hold rétet, arra ötven kocsi szénát;
Egy diófát, arra tíz mérő diót;
Egy ólat, abban száz malacot;
Egy istálót, abban száz csikót;
Hat ökröt, amellé egy bérest;
A béresnek arany ekét,
Arany ekeszarvát. 49. Csoknya, 300. l.

Itt nyilván megint a kótához kell fordulnunk, s az szerencsére a legfontosabb kérdésekben útba is igazít. Lássuk megint először a bucsui éneket, mert annak a dallamát elég részletesen lejegyezték! Itt a dallamra nincs szükségünk, csak az ütemek időbeosztását jelezzük:

S ahol az égen / három / szép mad/ár $^{2}|_{4}+^{2}|_{4}+^{2}|_{4}+^{2}|_{4}$
Az el/ső / szép ma/dár $^{2}|_{4}+^{2}|_{4}+^{2}|_{4}+^{2}|_{4}$
Az ki/nek / az fe/je / ara/nyos $^{2}|_{4}+^{2}|_{4}+^{2}|_{4}+^{2}|_{4}\,|\,+^{2}|_{4}+^{2}|_{4}$
Még az / is / úgy vol/na / szent $^{2}|_{4}+^{2}|_{4}+^{2}|_{4}+^{2}|_{4}\,|\,+^{2}|_{4}+^{2}|_{4}+^{2}|_{4}+^{2}|_{4}$
Pé/ter / apos/tol

Itt a szöveget kellett valahogy a dallamra erőszakolni. El is veszett benne a vers ritmusa. Más megoldást keres ugyanennek a regös éneknek V. része. Kihagyva a minden sor után ismétlődő kétsornyi refrént ilyen sorokat kapunk:

Amott vagyon / egy lövis / tölgy/fa $4\times^{2}|_{4}$
Fölve/ré / az al/lát // az ap/ró / szép pá/zsit $8\times^{2}|_{4}$
Széken üldögélvén / asszo/nyunk / Mári/a $^{6}|_{8}+4\times^{2}|_{4}$
Bölcsőben feldegélvén / mi u/runk / Úr Is/ten $^{7}|_{8}+4\times^{2}|_{4}$
Mind azt mondo/gatván $^{2}|_{4}+^{2}|_{8}$
Tuj fi/jam / én fi/jam, / fényes / Jézus $6\times^{2}|_{4}$

(Az utolsó kettő tk. egy sor, izülettoldással, azért olyan rövid az egyik.)

Az első sor időtartama nyolc negyed. Ha megnyúlik a sor, vagy lassítva kétszer annyi időre húzzák, úgy a tizenhat negyedben megmarad a nyolcnegyedűség; de amint látjuk, úgy is segíthet magán az énekes, hogy a sor egy részét

recitativoban énekli, s akkor a sor idejének megnyúlása aránytalan, szabálytalan. Az egyikben két negyed, a másikban tizenöt nyolcad hosszúságot jelez a kóta, az utolsó kettős sorban pedig tizenöt negyedet. Közben pedig a refrén:

Jó / kemény / jó / az kemény / állát $5\times{}^{2}/_{4}$
[:Az Úr / Jézus / nyugosz/sza:] $4\times{}^{2}/_{4}$

Ez már megközelíti azt az éneket, amelyben az időbeosztás elveszti értelmét. Hasonlóképpen megy a bucsui ének VI. részében is. Még jellemzőbb a töttösi ének. Ebben először 10 félsor egy dallamra, ${}^{2}/_{4} + {}^{2}/_{4}$ ütemben, utána:

Sej, rege / rejtem / majd neked / ejtem $4\times{}^{2}/_{4}$

„Folytatása rituális recitálás módjára":

Enná' a háznál vagyon egy eladó lián ${}^{11}/_{8}$
Kinek neve / Ilona ${}^{2}/_{4} + {}^{2}/_{4}$

11. Töttös, 31. l., kóta 348. l.

Itt is, másutt is a szöveg és dallam makacs küzdelmét látjuk. Miért ez a küzdelem?

Mutatja a szótagszám még ma is látható bizonytalansága, amely régebbi teljes szabadság maradványa, mutatja a strófaszerkezet nélküli, egybefolyó vers, mutatja maga a szöveg és dallam mai küzdelme is, hogy a regös ének valaha olyanfajta lehetett, mint az obi ugor hősi ének, a finn-ugor stílusú ének általában, mint a Königsbergi Töredék, mint ma is a sirató ének, hogy a dallam alkalmazkodik a szöveghez, a szöveg pedig nem a zenétől kapja kívülről a ritmusát, hanem egész más, nem zenei elvek szerint, a páros arányosságon építi fel.[10] A szöveg sem időbeosztást, sem szótagszámot nem ismert, zenei fegyelmet nem tűrt. A dallam olyan volt, hogy bármely szöveghez akadály nélkül alkalmazkodhatott, mint R. Lach szerint ma is az eredeti finn-ugor zene, míg nem kerül török hatás alá.

Mikor aztán a regös ének dallamába mind több egyházi, vagy egyéb idegen elem került, ez már nem tudott olyan készségesen alkalmazkodni a szöveg minden változásához, más természetű volt. Valamely dallamrész valamely félsorra jól illett, ráénekelték, de a többire nem ment rá, a szöveg folytatásán megakadt. Ekkor kezdődött a szöveg és dallam küzdelme. Ez a küzdelem addig tart, míg vagy a szöveg nem törik bele egészen a zene ritmusába, egyenlő szótagszámú, egyenlő időtartalomban énekelhető sorokba, vagy valami kiegyezés, megalkuvás nem áll be zene és szöveg között.

Hogy hogyan történhetik az ilyen kiegyezés, annak szép

[10] Rudolf Lehmann: Poetik, 1919., 97. l., és v. ö. Lányi, i. m. 24—25 l.

példája az a hegyhát—szentpéterfai (Győrvár) regös ének, amelyet a Vasi Szemle jelen száma közöl. Félsorainak terjedeme 4 és 8 szótag között változik, mégis a négynegyedes ütembeosztásban mind jól elfér. A félsorok kétizületűek, s így az egyenlő szótagszámúak is különbözhetnek egymástól izületeikben. A hétszótagú lehet 4 + 3 = 7, vagy 3 + 4 = 7, a hatszótagú lehet 4 + 2 = 6, vagy 3 + 3 = 6 elrendezésű. Minden félsorféleségnek megvan a maga dallamváltozata, így:

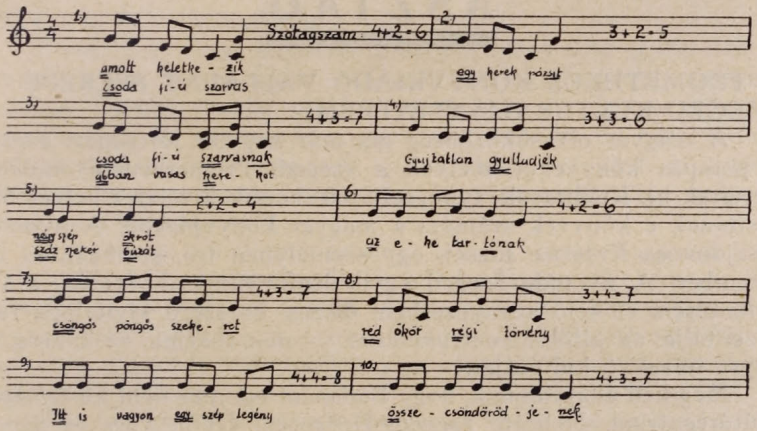

A szövegben a főhangsúly kétszer, a mellékhangsúly egyszer van aláhúzva. A dallamot kótázta Papp Károly győrvári kántortanító.

Látjuk, hogy ez mind egy dallam különböző módusulása. A szöveg szaporázással és lassítással alkamazkodott a négynegyedes időbeosztáshoz, de nem ugyanazon dallamra erőltetve, hanem a dallam is alkalmazkodott a szöveghez, a félsorok tagozódásához. A dallam is a félsorok izületei szerint tagozódik. Ez lett a régi, kezdetleges, félsornyi terjedelmű, a szöveghez készségesen alkalmazkodó finn-ugor fajta énekből.

*

DR. E. JACOBI LÁNYI: Einige Charakterzüge des Rhytmus der „Regös-lieder."

Auszug. Der Verfasser sucht zu beweisen, dass unter der Schichte der sogen. alt-ungarischen Volksweise türkisch-pentatonischen Charakters eine noch ältere,finnisch-ugrische gewesen sein muss. Die Hauptcharakterzüge der finnisch-ugrischen Volksweise sind: ein völliger Mangel von einem Strophenbau, und von irgendwelchem musikalischen Versmasse, eine grosse Freiheit der Silbenzahl, ein aus dem dualistischen Aufbau des Satzes herausgebildeter Versrhytmus, und eine primitive, nur auf die Länge einer Halbzeile sich ausdehnende Melodie, welche sich der kürzeren und längeren Verszeilen gleich bequem anzupassen fähig ist.

Die völkischen Weihnachtslieder (Regöslieder) haben noch manche Züge von diesem ältesten Styl gerettet, indem sie aber von modernen me-

lodischen Elementen durchdrungen worden sind, mussten sie auch manches aufgeben. Die heutigen Melodien können sich schon der metrischen Freiheit der Verszeilen nicht so leicht anpassen. So entstand ein Kampf zwischen Musik und Text, dessen Ausgang zu einer Vergleichung der beiden führte. Einerseits musste sich der Text zum Zeitmasse der Musik bequemen, andererseits wurden zu den verschiedenen rhytmischen Formen der Halbzeilen anpassende melodische Varianten ausgebildet.

ASZTAG.

A PROMETHEUS KÖNYVKIADÓ VÁLLALAT SZEREPE SZEGED KULTÚRÁLIS ÉLETÉBEN.

A magyar olvasóközönség ma már nagyon jól ismeri azokat a pompás könyveket, melyek a szegedi Prometheus-nyomdából kerültek ki. Kiállításuk, typografiájuk, betűik kivételes helyet biztosítanak e könyvek számára a magyar könyvpiacon. A nyomda tulajdonosa Kraszna József, egy személyben író, szervező és üzletember. A nyomda Szeged egyik legforgalmasabb terén, a Gizella-téren, előkelő környezetben, díszes, korszerű kivitelben reprezentálja az alföldi centrumváros — mondhatjuk székváros — egyre növekvő kultúráját.

Meg kell állapítanunk, hogy Budapest ma már nem kizárólagos kultúrcentrum. Mellette Szeged, Debrecen, Győr, Pécs és Szombathely kezd mellérendelt szerepet játszani az országos kultúrpolitikában. Így van ez jól, mert így a vidék is helyhez kötheti a maga tehetségeit és Budapest is elveszíti azt a felszívó erőt, mely számára hasznos lehet, de a vidékre káros. Ha azt vizsgáljuk, hogy vidéki nagyvárosainkban miképen borulhat virágba az irodalmi, művészi és tudományos kultúra és Dunántúl nagyobb városai hogyan érhetik el azt a vezető szerepet, amelyet Szeged és Debrecen ma már az Alföldön elért, akkor elsősorban a könyvkiadóvállalatok harcos vezető egyéniségeinek szervező módszerét kell megtanulnunk.

Kraszna Józseftől mindezt megtanulhatjuk. Amikor Szegeden a mai nyomdája magvát megteremtette, Szegeden még nem volt igazi könyvkiadó élet. Olyan könyvkiadóra volt szükség, aki fel tudja mérni a kiadásra szánt könyv kultúrértékét és könyvsikerét is. A magyar íróban a legritkábban találkozik az íróművész és az üzletember. Kraszna Józsefben találkozott; ennek igazolására csak azt említhetjük meg, hogy a kis nyomdát néhány év alatt országos jelentőségű könyvkiadóvállalattá fejlesztette a maga erejéből, fillér kezdeti tőke nélkül.

Szegeden ma három kiadóvállalat van: a Magyar Théka, a Művészeti Kollégium és a Prometheus, de valamennyi a Prometheusnál nyomtat, mindaháromm a háború után alakult. A vállalatok célja kezdetben az agrár settlement-mozgalom ébrentartása és fejlesztése volt és csak később vált irodalmi, művészeti és tudományos

mozgalommá. Ennek a mozgalomnak, mely Móra Ferencet, dr. Buday Györgyöt és Magyar Lászlót vallotta vezérének, egyik legnagyobb erőssége Kraszna József, ez az örökké lobogó, fáradhatatlanul tevékeny, aktív író és üzletember volt és maradt.

Az a hitünk, hogy Szombathely is megtalálja a maga Kraszna Józsefét és Szombathelyen is megvalósul az a nyomdavállalat, mely íróinak, művészeinek és tudósainak rendelkezésére bocsátja a legnagyobb erőt, a nagy nyilvánosságot. **Tóth János.**

*

EGY KIS ETNOGRÁFIA.

Most, hogy apai kötelességemből folyóan újra latint kell tanulnom, régi, gyermekkori emlékek tápászkodnak fel emlékezetemben. De nem iskolai, diákkori reminiszcencia, hanem akkor élt s azóta meghalt népszokás elevenedik meg előttem. Észrevétlenül halnak meg az ilyen szokások s csak akkor megyünk el a temetésükre, ha nagy későn, ilyenforma képzettársítás útján tudomást veszünk a kimúlásukról.

Azt tanulta a kisfiam a latinból, hogy a rómaiak a gyász jeléül a halottas ház elé ciprusgallyat tettek. Gyermekkoromban Körmenden is megvolt ez a szép szokás azzal a különbséggel, hogy cipruság hiányában egy csomó sziácsot (gyaluforgácsot) helyeztek el a gyászház előtt, abból a sziácsból, amelyet a halott feje alá tettek párnatartónak.

Minden bizonnyal rokoni kapcsolat van a két szokás között s évezredes élet után aggott el s a civilizáció gyógyíthatatlan betegsége vitte sírba. Helyét elfoglalta a gyászház kapuján alkalmazott gyászdrapéria vagy az oda kiszegezett „particédula."

*

Körmend szomszédságában van Harasztifalu, ahol minden családnak két neve van s a családot rendesen a nem igazi nevén nevezik. Ez a név vagy valamelyik elődnek, vagy egy eltünt rokoncsaládnak, rokonágnak a neve, esetleg egy becéző keresztnévből képzett családnév. De van közöttük egy igen jellemző is. Ezt a családot az egész falu csak ezen a néven nevezi „Féller"-nek. Sohasem hallottam másként hívni őket. Később, mikor megtudtam, hogy ennek a családnak az igazi neve „Vilics", érdeklődni kezdtem a Féller név eredete felől. Honnan van ez a név? Érdeklődésemre a következő érdekes genezisre jutottam.

Ennek a Vilics, illetve Féller családnak a feje annak idején a közös hadseregben szolgált s ott felvitte az Isten a sorsát egész a szakaszvezetői rangig, vagy ahogy a közösöknél nevezték: „führerség"-ig. Nagy dolog az ilyen kis faluban, ha szabadságos katona jelenik meg ott. Hátha még egy hamisítatlan führer jön haza! Bizony a falubeliek ámulva dugták össze kobakjaikat s a falu szájára vette a tekintélyében óriásivá nőtt führer urat. Nem is hívták többé másként, mint a „führer." Mikor, mint leszerelt katona, visszatért falujába az ekeszarvához parasztnak, akkor is

Fűhrer Károly maradt. Majd amikor megházasodott, a család neve is „a fűhrerék" lett. Ennek a névnek a megnyomorításából készen állt a „Féller" családnév. **Schlosser József.**

HAYDN EREDETI LEVELE S NÉVJEGYE A VASMEGYEI LEVÉLTÁRBAN.

Vármegyei levéltárunknak vannak olyan érdekességei, amelyekről a vasmegyeiek nem igen tudnak. Vannak ott régi latinnyelvű okiratok (a legrégibb 1278-ból), van egypár töröknyelvű okirat és van a Régészeti Egylet iratai között egy Haydn József,

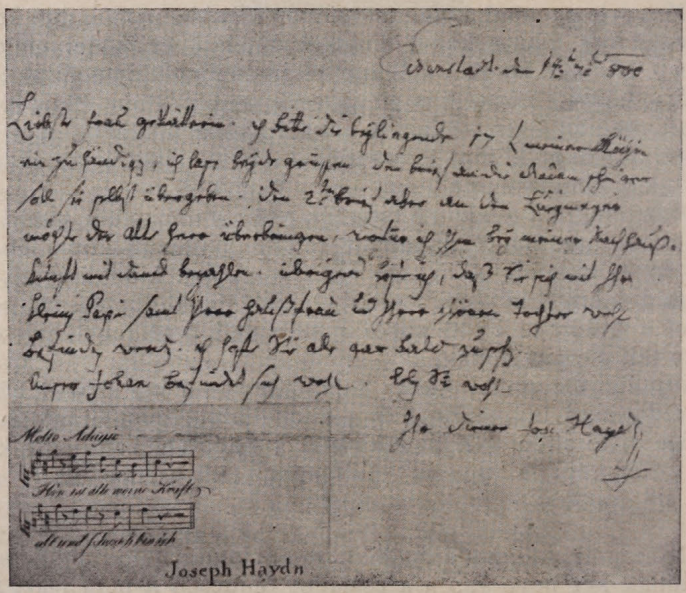

Haydn levele és névjegye a Vasvármegyei Levéltárban.

a „Gotterhalte" komponistája, a kiváló zeneszerző által írt eredeti levél és egy eredeti Haydn-névjegy.

A levelet Haydn 1800. évi szeptember hó 14-én írta Kismartonból.

Ismeretes, hogy Haydn 1761-től közel 30 esztendőn át élt Magyarországon, először Kismartonban, majd Eszterházán az Esterházy-családnál, mint ezen család szerződtetett al-, később főkarmestere. 1797-től 1809-ben bekövetkezett haláláig Bécsben, a Mariahilferstrasze közelében, a mai Haydn-Straszen, a Haydn-szobor közelében levő házban lakott — ahol a mai Haydn-múzeum van —, mint nagyon gazdag ember. Maga a két angolországi turnéja 24.000 angol fontot jövedelmezett, ami a mai fogalmak szerint is nagy vagyont jelent.

A társadalmi élettel, amit nagyrabecsült, 1797 óta sem hagyott fel. Itt, bécsi otthonában fogadta barátait, szeretett vendégeit.

Az Esterházy-család tagjai is sokszor felkeresték volt karmesterüket s különösen a hercegasszony volt vele szemben figyelmes. Itt nyugodtan élhetett a munkájának és erre az időre esik (1798) egyik legnagyobbszerű zenei szerzeményének, a „Teremtés"-nek a megírása.

A Vasmegyei Levéltárban őrzött levél is ebből az időből való. A levél Kismartonból van keltezve, mert az Esterházy-családnál eltöltött munkás évek után bécsi lakásából is el szokott látogatni Kismartonba.

A levél azért érdekes, mert rávilágít Haydnnak, a „zene Dickens"-ének a lelkületére. Kevés olyan jószívű, finommodorú egyént mutat fel a zenetörténelem nagyjai között, mint Haydn volt. Ezen, a komaasszonyához írt levelében nem feledkezik meg a komaasszony Pepi fiáról, a háziasszonyról, szép leányáról sem, akiket mind tiszteltet, sőt a levélhez még másik két levelet is csatol. Hogy a humor sem hiányzott belőle, azt a levél mellett fekvő Haydn névjegy is bizonyítja. A név fölött egy kis zenei kompozició van ily szöveggel: „Hin ist alle meine Kraft, alt und schwach bin ich."

Talán érdekes lesz itt megemlíteni, hogy az egyetlen személy, akivel szemben Haydn veleszületett finomlelkűsége nem nyilvánult meg, a felesége volt. Az asszony ugyanis házsártosabb volt, mint Sokrates Xantippeje és rendkívül műveletlen is volt, úgyhogy érthetetlen, hogyan bírhatta ki vele az életet ez a szelíd, csendes természetű ember. Leveleiben „bestia infernalis"-nak nevezi.

A Vármegyei Levéltárban őrzött levél, amelynek facsimileje itt látható, a következőképpen hangzik:

„Eisenstadt, den 14t 7 ber 800. Liebste Frau Gevätterin. Ich Bitte die beyliegende 17 F. unserer Köchin einzuhändigen, ich lasse beyde grüssen, den brief an die Madam Scheiger (?) soll sie selbt übergeben, den 2-ten brief aber an den Burgmeyer möchte der alte Herr überbringen, wofür ich Ihm bey meiner Nachhauskunft mit danck bezahle. Übrigend hofe ich, dass Sie sich mit Ihrem kleinen Pepi samt Ihrer Hausfrau und Ihrer schönen Tochter wohl Befinden werden, ich hofe Sie aber gar bald zu sehen. Unser Johan befindet sich wohl. Leben Sie wohl. Ihr Diener Jos: Haydn."

Dr. Takács József.

*

Dr. J. Takács: Ein Originalbrief und eine Originalvisitkarte Haydns im Komitatsarchiv zu Szombathely. — Es ist bekannt, dasz der grosze Komponist, Josef Haydn in fast 30-jähriger Tätigkeit als Kapellmeister im Dienste der Familie Esterházy in Ungarn wirkte und erst in den letzten Jahren seines Lebens nach Wien übersiedelte. Der im Komitatsarchiv in Szombathely befindliche Originalbrief des Meisters wurde im Jahre 1800 aus Eisenstadt geschrieben, als Haydn bereits ständig in Wien wohnte und den berühmten Kunstmezän, beziehungsweise seine Familie in Eisenstadt zeitweise besuchte.

MUNKÁCSY LÉLEKCSERÉLŐ NAPJAI A DUNÁNTÚL.

Harsányi Zsoltnak, ki a magyar lángelmék regényes monografiáiban mintegy specializálta magát a Madách és Zrinyi művek után most jelent meg Ecce homója, Munkácsy életének regénye. Ezt a könyvet is, mint a megelőzőket, a regény hősével való teljes együttélés és konzseniális megértés jellemzi s éppen az által lesz elevenné, hogy a hős művészi fejlődését nem választja el emberi élményeitől s életének intim részleteitől.

A Vasi Szemle olvasóit közelebbről érdekelheti, hogy Munkácsy Mihály éppen életének legkritikusabb fázisában keresett gyógyulást és lelki erősödést egyik Dunántúl lakó rokonánál, sőt e látogatása alatt alkotta egyik legnagyobb művészi teljesítményét, a kukoricapattogatást.

Munkácsyt már elismerték a magyar művészet vezető emberei: Than Mór, Ligeti Antal és Harsányi Pál. Pártolták, buzdították, képeit kiállították s amikor lehetett, jövedelemhez is segítették, de ez mind nem mentette meg a fiatal művészt a nyomortól. Nagybátyja, Reök István, az alföldi ügyvéd, nagyon szerette öccsét, de maga is gyenge anyagi viszonyok közé került és nem segíthette Miskát állandóan. A fiatal művész kényes helyzetbe jutott: festékei elfogytak, rossz ecsetjeit nem tudta jókkal pótolni, olajat, vásznat nem vásárolhatott, szállásadónője azzal fenyegetőzött, hogy holmiját visszatartja s a mindennapi kenyere is hiányzott.

Ilyen nyomasztó körülmények között érte őt a pécsi meghívás. Reök Lajos, az eddig nem ismert nagybácsi, a Schaumburg—Lippe hercegi uradalom ügyésze hívta őt meg néhány heti üdülésre.

Az állomásnál reáváró kisasszonyok, unokanővérei ugyancsak megrökönyödtek a lerongyolódott, kopottcsizmás fiatal ember láttára. De a meginduló batáron hamar összebarátkoztak s mint jó pajtások érkeznek meg a szerény külsejű, de belül annál jobbmódú Reök-házhoz. Néhány nap alatt kívül-belül kicserélődik az ütött-kopott Miska gyerek. Lajos bácsi új ruhát varrat neki, Zsüliett néni új fehérneműket rak szekrényébe, a leányok meg hímzett zsebkendőkkel kedveskednek neki. Ő is kedveskedik a családnak: lefesti őket, sőt tréfától sem riad vissza. Ezüst forintot fest a padlóra, hol Lajos bácsi szundikálni szokott s a felébredő öreg ember — a család nagy mulatsága közben — mohón kap a festett forint után.

Visszatért jókedve, visszatért művészetében való hite. Elkészült a Kukoricapattogatás. Érezte, hogy nemcsak ő van vele megelégedve, de mindenkinek tetszeni fog a kiállításon.

Betegen, hite-veszetten, csizmaszárba göngyölt holmival érkezett Pécsre. Annál nagyobb önbizalommal távozott, érezvén,

hogy nem kell visszamennie a régi mesterségéhez s hogy csakugyan többnek szánta őt a jó Isten asztaloslegénynél.

Ezek voltak a fiatal Munkácsy lélekcserélő napjai.

Kemény Gábor.

*

RIBARITS SÁNDOR.

Hegedűkészítő volt. Szombathelyen, a mai Faludi Ferenc-utca 45. sz. házában lakott. Szegény ember volt egész életében. Legfőbb jövedelme abból telt, hogy Angliába szállított ki hegedűket. Amikor meghalt, egy angol szaklapban mint kiváló hegedűkészítőt parentálták el. Itthon a szentgotthárdi reálgimnáziumnak van egy teljes Ribarits-féle zenefelszerelése, melyért már nagy árat ígértek. De a legtöbben, akiknek még Ribarits-hegedűjük van, nem tudják, hogy ez a hegedű komoly érték. A Vasvármegyei Múzeumnak nincs Ribarits-hegedűje.

Három fia volt. Ma már egyik sem él. Közülük Sándor, a vasutas, örökölte apja tehetségét és tudományát. Fiatal korában nagy verekedő, később inkább jó ivó volt. A háborút követő konjunkturális időkben, amikor a kisgazdák fiai utánozták a régi urak mulatását, hegedűtörések esetében Ribarits Sándor, a fia volt az állandó bírósági szakértő. A cigány persze ilyenkor a hegedűnek összes régi hibáit, korábbi mulatozások töréseit is kamatoztatni akarta. Ribarits csak belenézett félszemmel a hegedűbe: „Jancsi, nekem ne beszélj!" A Jancsi cigány nem is mert többet beszélni.

† **Dr. Gáyer Gyula** hagyatékából.

*

TABOR, TABOŠČAR.

A „Magyar Nyelv" legutóbbi, 1935. é. 5—6. számában (168—177. o.) Melich János tollából egy rendkívül érdekes cikket találunk a magyar *tábor* szóról. A szerző megállapítja, hogy szavunk a török *tabur* (Gürtel, Wagenburg, stb.) köznévből való kölcsönzés és hogy „a legtöbb európai nyelvbe részint közvetve, részint közvetlenül a magyarból terjedt el." Nem tartom érdektelennek megemlíteni, hogy a szó a hazai szlovénben (vendben) is előfordul, még pedig egészen különleges jelentésben: *tàbor* = napszám (mint munka és mint kereset is); *tàborščar* > *tàboščar* = napszámos; pl. *f tàbor odi* (napszámba jár); *dober tàbor slúži* (jó napszámot keres); *tàborščardje so žë odišli* (már elmentek a napszámosok); *tou je vràjži, krvávi tàbor* (ez pokoli, „véres" robot).

A szónak ez a mindenesetre szokatlan mai jelentése talán a csoportos munkavállalás eseteiből volna magyarázható.

Dr. Pavel Ágoston.

TULIPÁNTOS LÁDA.

Itt van a nép, megjött a Nép
Vihar-irammal, Hadak Útján. (Ady.)

HEGYHÁTSZENTPÉTERI REGÖS ÉNEK (Vasvár mellett).

(Az alábbi regösének-változatot egy ottani asztalos, Tőke Jenő úr volt szíves lejegyezni a Tulipántos Láda számára. Az éneknek nagy teljességén kívül az az érdekessége is van, hogy a Vas megyéből eddig alig ismert, és egyebütt is igen ritka szekér-motivum egybeolvad benne a tanulmányomban vele rokonnak jelzett béres-motivummal.)

(Beköszöntő): Jó estét kivánunk. Megjöttek szent István szolgái **messze havas országból.** Elfagyott kinek keze, kinek lába, **füle farka, a** kendtek adományaiból akarjuk meggyógyítani; mondjuk vagy nyomjuk? (Mondjátok!)

A mi házunk fölött most keletkezik egy kerek pázsit,
abban legyeződik csuda fiu szarvas,
csuda fiu szarvasnak ezer ága boga
ezer ága bogának ezer mise gyertya
gyujtatlan gyuladjék oltatlan alugyék
haj regö rejtem.

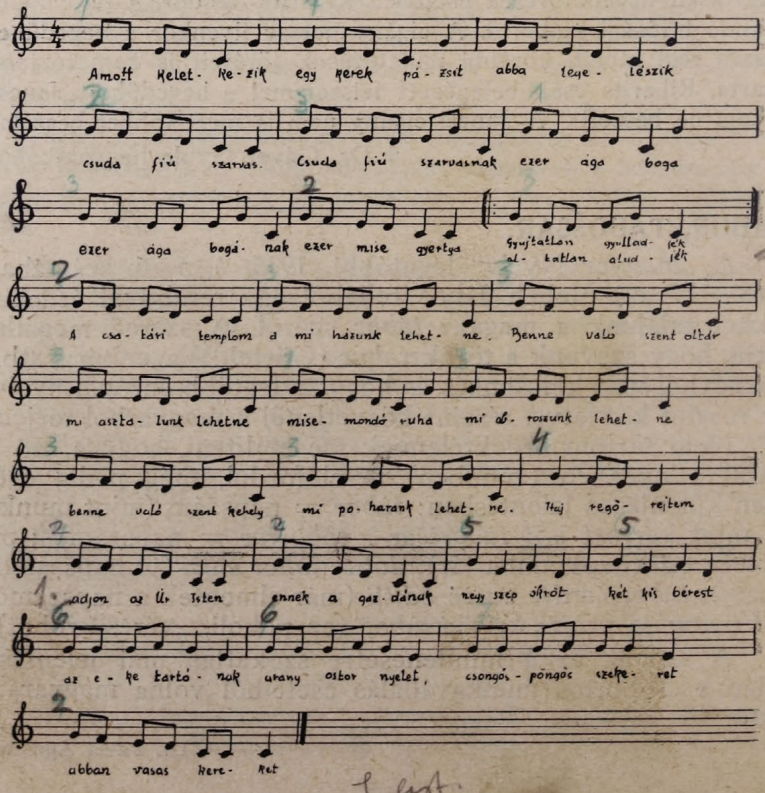

1. Adjon az uristen ennek a gazdának
négy szép ökröt, két kis bérest,
az eke tartónak arany ostor nyelet
csöngős pöngős szekeret, abban vasas kereket
réd ökör régi törvény haj regö rejtem.

2. Adjon az uristen ennek a gazdának
egy hold földön száz szekér buzát, ezer annyi mázsát,
egy hold réten száz szekér szénát, ezer annyi mázsát,
réd ökör régi törvény haj regö rejtem.

3. Adjon az uristen ennek az asszonynak
egy tyukja alatt száz csirke fiat,
egy pulka alatt száz pulka fiat,
egy ludja alatt száz liba fiat,
réd ökör régi törvény haj regö rejtem.

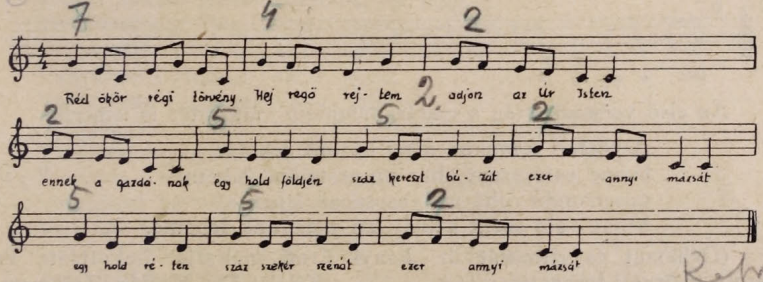

4. Adjon az uristen ennek az asszonynak
egy disznó alatt kilenc sima malacot,
annak a malacnak akkora háját mind a csávás sajtár,
akkora órgyát mind a mestergerenda,
olyan vastag szalonnát mind az ajtó szárfa,
réd ökör régi törvény haj regö rejtem.

Itt is vagyon egy szép legény, kinek neve János,
amott is van egy szép leány, kinek neve Rózsi,
itt is vagyon egy szép leány, kinek neve Mari,
amott is van egy szép legény, kinek neve Józsi.

(Minden pár összemondása után):

A jó Isten meg se mentse, kebelébe ejtse,
Összepöndöröggyenek összecsöndöröggyenek,
mind a kis nyul farka, még annál is jobban,
mind a cica farka, még annál is jobban,
mind a róka likba farka, még annál is jobban. —

Ajtó mögött csatos erszény
Abba vagyon kétszáz forint,
fele szegény regölöké
fele a gazdájé.
Adja isten ugy legyen,
dicsértessék a Jézus neve.

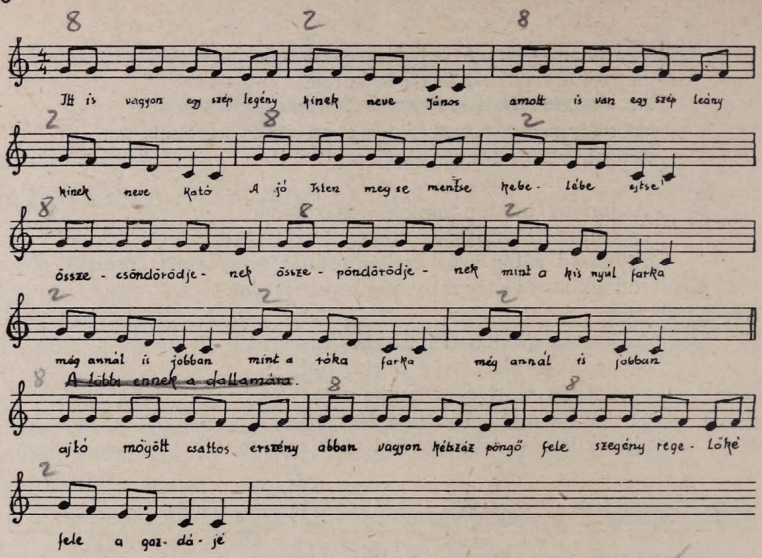

Az első versszak után a csatári templom változatát is ismerik:

A csatári templom a mi házunk lehetne,
benne való szent oltár mi asztalunk lehetne,
misemondó ruha mi abroszunk lehetne,
benne való szent kehely mi poharunk lehetne.

(Dallamát és ritmusát **dr. Lányi Ernő** méltatja. Lekottázta **Pap Károly** győrvári igazgatótanító.) Közli: **Dr. Kallós Zsigmond.**

*

NÉPIES ALLAT- ÉS NÖVÉNYNEVEK VAS VÁRMEGYÉBÖL.

I. Molnár Lajos gyüjtése Molnaszecsődről és környékéről:

Aranymálirigó: Oriolus galbula, aranymálinkó.
Álmosmadár: Caprimulgus europaeus, kecskefejő.
Árvízhozó madár: Sterna hirundo, küszvágó csér.
Babuta, huputa: Upupa epops, búbos banka.
Bébic: Vanellus capella, bibic.
Bubos bujár: Colymbus cristatus, búbos vöcsök.
Bubos pityer: Alauda cristata, búbos pacsirta.
Ceizli: Fringilla spinus, csízpinty.
Cifraharkány: Picus maior, nagy fakopáncs.
Csádészó: Sylvia, poszátafélék.
Ebiborz: Meles taxus, borz.
Fátyolos bagó: Strix flammea, gyöngybagoly.
Fekete halászmadár: Hydrochelidon nigra, kormos szerkő.
Fekete kánya: Corvus frugilegus, vetési varjú.
Födi kalapács: Saxicola oenanthe, hantmadár.
Fügemadár: Alcedo ispida, jégmadár.
Gimpli: Pyrrhula vulgaris, süvöltő.
Grinling: Fringilla chloris, zöldike.
Gurgula bagó: Glaucidium noctuum, kuvik.
Hurosrigó: Turdus viscivorus, léprigó.
Kis bölömbika: Ardea minuta, pocgém.
Kis bujár: Colymbus fluviatilis, kis vöcsök.

Kosorru: Lanius minor, kis őrgébics.
Mátyás madár: Garrulus glandarius, szajkó.
Menyétasszony: Mustela vulgaris, menyét.
Mónárcinege: Parus coeruleus, kék cinege.
Nádi bagó: Asio accipitrinus, réti fülesbagoly.
Pintyőke: Fringilla coelebs, erdei pinty.
Pitypalaty: Coturnix communis, fürj.
Sármándli: Emberiza citrinella, citromsármány.
Sáros höcsög: Sitta europaea, csuszka.
Sligovic: Fringilla montifringilla, fenyőpinty.
Snyeff: Scolopax rusticola, erdei szalonka.
Stiglic: Fringilla carduelis, tengelic.
Szántó pityer: Alauda arvensis, mezei pacsirta.
Szárnyasegér: Vespertilio, denevér.
Szürke kánya: Corvus cornix, varjú.
Tekerincs: Jynx torquilla, nyaktekercs.
Tikhordó kánya: Buteo vulgaris, egerészölyv.
Tikölő kánya: Astur palumbarius, héja.
Tüskebujkáló: Troglodytes parvulus, ökörszem.
Vadgalamb: Columba oenas, kék galamb.
Vadgilice: Columba turtur, gerle.
Vakondak: Talpa europaea, vakond.
Vasgáborján: Lanius excubitor, tövisszúró gébics.
Vasgém: Ardea cinerea, szürke gém.
Vasorrú: Coccothraustes vulgaris, meggyvágó.
Verebésző karval: Accipiter nisus, karvaly.
Vizi tik: Gallinula chloropus, vízi tyúk.
Vörös farcinkó: Ruticilla titis, házi rozsdafarkú.
Zöld harkány: Picus viridis, zöld küllő.
Zöld kánya: Coracias garrula, szalakóta.

II. Csaba József gyüjtése Nagycsákány vidékéről és az Őrségből:

Aranymál-rigó (Molnaszecsőd), **sárgorigu** (Nagycsákány): Oriolus galbula.
Almosmadár, éjjeli föcske, éjféli pillangu (Nagycsákány): Caprimulgus europaeus.
Árvizhozó madár (Molnaszecsőd): Sterna hirundo.
Bagu, bagol — bagolyfélék — (Nagycsákány, Rábadoroszló): Asio otus Syrnium aluco.
Bébic (Nagycsákány): Vanellus capella.
Brázdobillegetü (Nagycsákány): Motacilla alba.
Bubos pityér (Nagycsákány): Galerida cristata.
Büdösbanka, babuta, huputa, bubuta, sz.rbubuta (Nagycsákány): Upupa epops.
Csettegő, gráblis, naffejü gáborgyán (Nagycsákány): Lanius collurio.
Csóka, feketë kányo (Nagycsákány): Corvus frugilegus.
Csörgüréce (Nagycsákány): Anas querquedula és A. crecca.
Csuri (Körmend): Passer domesticus.
Dunai réce (Nagycsákány): Anas boschas.
Fátyolos bagó: (Molnaszecsőd): Strix flammea.
Fődikalapács (Molnaszecsőd): Saxicola oenanthe.
Gilice (Nagycsákány): Turtur communis.
Halálmadár, csuvik (Nagycsákány), **gurgulabagó** (Molnaszecsőd): Athéne noctua.

Höcsmadár (Magyarszombatfa), **köcsögmadár** (Molnaszecsőd), **sárgahöcsög** (Nagycsákány): Sitta europaea caesia.
Hurosrigu, kendërmagos rigu (Nagycsákány): Turdus musicus.
Isten szëmë (Nagycsákány): Alcedo ispida.
Kérëgkoppogatu, harkál, harkány (Nagycsákány): Dendrocopus major, medius, minor.
Kutiveréb (Nagycsákány): Passer montanus.
Légyfogu madár (Nagycsákány): Muscicapa grisola.
Mákfejtő pintyőke (Pankasz), **stiglic** (Nagycsákány): Carduelis elegans.
Méhmadár (Molnaszecsőd): Merops apiaster.
Mónár- vagy bóhacinege (Taródfa): Parus coeruleus.
Naffejü szarkagáborgyán (Nagycsákány): Lanius excubitor.
Nyaktekerincs (Nagycsákány): Jynx torquilla.
Pintyüke (Nagycsákány): Fringilla coelebs.
Pitypalatty, fürgy, fürt (Nagycsákány): Coturnix communis.
Seregil (Nagycsákány): Sturnus vulgaris.
Snyeff (Nagycsákány, Ispánk, Őriszentpéter): Scolopax rusticola.
Sördin (Pankasz), **sármándli** (Nagycsákány): Emberiza citrinella.
Szakállas vircse (Molnaszecsőd): Falco subbuteo.
Szarkagáborgyán (Nagycsákány): Lanius minor.
Szántu pityër (Molnaszecsőd): Alauda arvensis.
Szürke csóka (Nagycsákány): Coloeus monedula.
Szürke kányo (Nagycsákány): Corvus cornix.
Tikhordu kányo (Nagycsákány): nagyobb ragadozókat nevezik így, különösen a Buteo communis-t és az Astur palumbarius-t.
Tökmagcinëge (Molnaszecsőd): Parus major.
Tüskebujkálu (Nagycsákány): Troglodytes parvulus.
Vasgin (Rábadoroszló), **Vasgém, f....sgém** (Nagycsákány): Ardea cinerea.
Vëllásfarku föcske (Nagycsákány): Hirundo rustica.
Vircse (Nagycsákány): Cerchneis tinnunculus.
Vizi bujár (Nagycsákány): Podiceps cristatus.
Vizi tik (Nagycsákány): Gallinula chloropus.
Vörösbögyü madár (Nagycsákány), **gimpli** (Városszalónak): Pyrrhula rubicilla europaeus.
Vörösfarcinkü (Nagycsákány): Erithacus titys.
Ződbákán (Pankasz), **ződkányo** (Nagycsákány): Coracias garrulus.
Ződhárkány, ződküllü (Nagycsákány): Picus viridis.

III. Pavel Ágoston dr. gyüjtése az Őrségből:

Fésüs fenyü: Abies pectinata, jegenyefenyő (Farkasfa).
Fürtös fenyü: Abies excelsa, lucfenyő (Farkasfa).
Gójavirág: Caltha palustris, gólyahír (Farkasfa).
Kányakörme: Licopodium clavatum, korpafű (Farkasfa), megszárított spóráit (semen licopodii) kirázzák és sebgyógyításra használják, mert szárítja a sebet.
Metring: Vinca maior, télizöld (Szalafő).
Pipitér: Bellis perennis, százszorszép (Szalafő).
Pizsele: kis csirke, **pizsele virág:** pimpó (Farkasfa); „amíg a pizselék (kis csirkék) ki nem kelnek, addig nem szabad a pizselevirágot hazavinni."
Söprüzsd, söprüfü: Erica, hanga (Kondorfa, Farkasfa); a „söprüzsdöt alomnak kaszálják."
Szent Ilona fenyü: Larix europaea, vörösfenyő (Farkasfa); kútcsőnek használják, mert nem rohad.

ŐRSÉG.

I. Szépirodalom.

HARANGI LÁSZLÓ versei. Sík Sándor előszavával. Budapest, 1934. A karácsonyi könyvpiacon egyszerű, mégis igazán ízléses művészi köntösbe öltöztetve jelentek meg Harangi László posthumus versei, amelyek elé Sík Sándor írt gyönyörű előszót. Ebből az előszóból olyan író alakjával ismerkedünk meg, akinek művészete egyike a legcsodálatosabb dolgoknak. Harangi egész életében gyógyíthatatlan beteg volt. Igazán csak hálni járt belé a lélek. Gyönge testében azonban erős lélek lakozott, amely messzire világító lánggal lobogott föl messze a végtelen határáig. A verskötet mindegyik darabja szenvedések tűzében megtisztult lélek vallomása. Fínom megérzések villannak fel a verssorokban, amelyek szinte éteri hullámokon rezdülnek tovább s általremegtetik az olvasó szívét, lelkét. Meghatva, megrendülve olvassuk ezeket a vallomásokat, a mélységből fölhangzó egyszerű, fájdalmas, megrázó szavakat. És ahogy olvassa az ember ezeket a panaszos sorokat, csodálatos megérzés világítja be a sötétséget. A szakadék legmélyén fény ragyog, amely egyre erősödik és határozottan rávilágít arra, hogy ez a testi mivoltában oly törékeny és szánandó ember alapjában véve boldog volt, mert lelkének horgonyát a legerősebb talajba — Istenbe — vetette. Ez az ember szeretett, őt is szerették és a szeretet kísérte rövidke életén keresztül. Olvastán megerősödik bennünk a hit, hogy földi létünk legértékesebb két kincse: a hit és a szeretet. Legutolsó verse, „A vitorlázó repülő", egész életét, de mindnyájunk életét is példázza. A legszebb, a legszintébb sóhajtás, amely utoljára egy megkínzott keblet elhagyhat.

Még csak két sort. Csak két sort idézek a verseiből, mert úgy érzem, hogy ebben a két sorban van benne Harangi László maga testestől-lelkestől:

— Szavak, szavak, ne késlekedjetek,
Csak addig vagytok, míg a test meleg...

Ilyeneket mond verseiben végesvégig. És mégsem veri le az olvasót a mérhetetlen szenvedés, amely minden sorából kisugárzik, hanem a magasba lendíti és újra hiszünk és bízunk és szeretünk.

Harangi László szava — **harangszó...** **Fábián Gyula.**

*

HARSÁNYI LAJOS VÁLOGATOTT KÖLTEMÉNYEI. Összeállította Bánhegyi Jób dr. Budapest, 1935.

Az utolsó évek alatt divattá vált a költők gyüjteményes kiadása. Ady termése után így látott napvilágot Babits, Kosztolányi, Mécs, stb. s most a Szent István-Társulat könyvnapi ajándékaképen Harsányi Lajos versei. Ezek a gyüjteményes kiadások igen hasznosak az irodalmi szemlélet és az irodalmi kritika számára. Az irodalmi szemlélet megtalálja benne a korszellem tárgyi és formai képét, az irodalmi kritika pedig a költő teljes értékeléséhez kap biztos alapot. Ha ebből a megítélésből vesszük vizsgálat alá Harsányi verseit, igen értékes eredményeket kapunk. Harsányi Lajos költői kora még a háború előtti világba nyúlik vissza. Nyugati hatásra ekkor ért el a magyar költészet az impresszionizmusig. Ez az impresszionizmus teremtette meg líránkban a *tájhatás* elevenebb formáját. Kosztolányi és Babits nagyvárosias lírája mellett így beszélhetünk a „*vidékről*" is, mint költői témáról, tárgyi és hangulati vonatkozásban. Juhász Gyula fedezte fel a magyar kisváros képét, és hatása alatt egész költői iskola alakult. Habár nem lehet Harsányi verseit pusz-

tán ebből a szemszögből megitélni, mégis kétségtelen, hogy ennek a tájköltészetnek Harsányi igen jeles alakja és a Dunántúl, főleg pedig a Fertő vidéke Harsányi Lajos tolla nyomán került be a magyar költészetbe. Híres „nádi versei" valóban tele vannak a dekoráló költészet fínom szépségeivel. Ezekben a verseiben sok-sok lírai melegség van, és megfogalmazásuk is teljesen zavartalan, kristályos és tiszta. — Harsányi Lajos „leíró költészete" mellett azonban a Prohászka nyomán megindult katolikus reneszánsznak is a poétája. Spirituális lírája itt valóban újat és maradandót ad. „Hágia Sophia" és a „De Profundis" című ciklusa megtelítődik az élet és a halál, a szépség és a szomorúság, a föld és az ég, a boldogság és a kárhozat gigantikus képeivel és misztikumával. Valóban igaza van Harsányi egyik kritikusának, aki azt írja, ha ezek a versek franciául vagy németül íródnak, szerzőjük ma európai híresség lenne. Ez a két kötet Harsányi Lajos igazi kifejező ereje és költői nagyságának bizonysága. A kor hatása folytán megpróbálkozott a szociális lírával is, ezen a területen azonban alig hozott újat, bár kollektív gondolkozása mindig a vox humana diadalát és kiteljesedését szolgálta. Harsányi Lajos ezzel a gyüjteményével megmutatta igazi erejét, költőisége maradandó szépségeit. Kár, hogy a gyüjtemény ugyanabba a hibába esett, amit Adytól kezdve minden költőnél kifogásolhatunk, hogy nem az abszolut költői ítélet mérlegén mutatja be a költőt, és — nyilván üzleti érdekből — mindenáron vaskos kötetben hozták ki verseit. Ez azonban egyáltalán nem Harsányi hibája. Harsányi Lajos dús érték a magyar líra legdúsabb termésű korszakából. **Bárdosi Németh János.**

*

PANYIGAY SÁNDOR: A kintornások. Novellák. Pécs, 1935. — A címlapot Kern Ferenc rajzolta.

A szombathelyi származású szerzőt már első könyveként megjelent verseskötete óta (Két eldobott álom meséje) számon tartjuk. Míg azonban verseskötetét minden nagyobb emóció nélkül tettem félre elolvasása után, novellás könyve már az első oldalaival megfogott, aztán el sem eresztett, az utolsó szem betűig. A legkellemesebb csalódás ért: keveset, alig valamit vártam, s örömmel állapítom meg: sokat, nagyon sokat kaptam.

Kaptam először is: pompás, hajlékony, szolgálatkész nyelvet, mely nagyszerűen tudja megszólaltatni a gondolatoknak legfinomabb árnyalatait az erőlködésnek, keresésnek savanyú izzadságszaga nélkül. Ez a természetes, dús ömlés, a mondandók rejtelmeihez való ezen játszikönnyű hozzáférés már önmagában is ritka és derék teljesítmény is, élvezet is. De a nyelv szépségén kívül kaptam egyebet is: az életsorsoknak emberséges szeretetét és ábrázolását. Panyigay kitűnő megfigyelő és még kitűnőbb elemző. Ez pedig igen nagy sor a toll birodalmában. Túljutni a látottakon és részt kérni és kapni a dolgok, történések szülemlésében: ez az a leleplező képesség, amely nélkül senki sem lehet nagy író. Panyigayban ennek a képességnek olyan bizonyító jeleivel találkozunk, hogy a legvérmesebb reménységgel és izgalommal várhatjuk beigért regényét (Az ember útja). Megvallom: ugyancsak beigért második verseskötetétől (Kartelen kívül) távolról sem várok annyit, mint regényétől. Ha én Panyigaynak lennék, ezentúl már csak a prózában való életformálás szépségeivel és örömével szolgálnám embertársaimat.

Dr. Pavel Ágoston.

Néhány következetesnek látszó sajtóhibába ütköztem a könyv lapjain. Nem tudom, kinek mulasztásából maradtak ezek a varangyok a virá-

gos kertben, de ha szándékos tenyésztés volna, arra kérem a szerzőt: vágja ki következő terméséből ezeket a rusnya dögöket. Sem neki, sem olvasóinak nincs ilyen olcsó, vásári izgalmakra szüksége.

*

TAKÁTS GYULA: Kút. Versek. Halvax Gyula 3 illusztrációjával. Pannon Múzsa könyvtára: 1. Kaposvár, 1935. A Kaposvári Kat. Szabadegyetem kiadása.

Újabb vidámító szépülése tavaszodó dunántúli ugarunknak. A év elején Pécsett nagy reményekre jogosító lendülettel megindult a Pannonia, Sopronban egy lelkes írói kör egy soproni szemle hamaros megteremtésén fáradozik, Kaposvárott pedig a Kat. Szabadegyetem kiadásában most jelenik meg a Pannon Múzsa c. új folyóirat és a Pannon M. Könyvtára c. könyvsorozat első köteteként Takáts Gyulának Kút c. verseskötete. A Biczó Ferenc szerkesztésében meginduló sorozatnak „előkészületben" lévő további kötetei Dunántúl mai lírájával, pikturájával, lelkével, történetével, nyelvjárásaival, népmeséivel, népköltészetével kívánnak foglalkozni, egy csokorra való mai dunántúli termésű novellát ígérnek bemutatni s összeállítani a „dunántúli képeskönyvet." Gazdag, bátor programm. Őszinte szívből kívánjuk a kezdeményezőknek: ne fogyjanak ki a megvalósításához szükséges garasokból és a csodamívelő lelkesedésből. Mert nálunk ma már csak fanatizmussal lehet szépet és nagyot alkotni.

Egy bizonyos: ez az álmos föld megmozdult s ezernyi jelét adja sajátos életének. Egyelőre még erősen parciális minden életnyilvánulása, de egyszer, a dolgok természetes rendje szerint, a tekergő külön utak össze fognak futni egyetlen messzecélú, közös akarattal és gondolattal követett hatalmas országúttá.

Takács Gyula most megjelent könyve már ezt az országutat követi. A szerző nevével itt-ott már találkoztunk egy-egy újszerű verses üzenet farkán. Szeretettel figyeltük szívverését s még nagyobb szeretettel és érdeklődéssel öleltük magunkhoz első könyvét. Ez a könyv egy fínom lélek hitvallása a dunántúli lankák szeretetéről. Meglep meleg, misztikus tájszemlélete. Pasztellszerű képeibe furcsásan keverednek hol klasszikus, hol japános színek, a nélkül hogy meghamisítanák az alaptónus igazságát. Szeret meg-megállni ösztönös kószálásain s figyelő, szerelmes szemekkel belefurakodni a táruló képekbe, jelenetekbe. Összemarokkal habzsol, sem ideje, sem türelme nincs még válogatni. De az évek majd megszűrik szavait és látásait, s a rímkezelésben is nagyobb gondra kapatják. Az ilyen tompán koppanó asszonanciák: lila ék — hogy benéz, függönyön — másznak föl (Téli éjfél didergése) fölösleges, de könnyen kivédhető hiányérzetet savanyítanak az olvasóba. Pedig Takátsnak van a rímek megejtő mókáján túl is komoly mondanivalója, szavainak van helyzeti energiája, belső izzása. Ezt az önfényű, belülről táplálkozó izzást fokozni: legyen az érdemes szerzőnek egyik legderekabb gondja a jövőben.

Dr. Pavel Ágoston.

*

VÁTH JÁNOS ÚJ KÖNYVEI.

Nincs még egy vidéki író, aki olyan erőfeszítéssel küzdene a magyar vidék mostoha viszonyaival, a magárahagyottság lélekpusztító erejével, mint Váth János, akinek írásait ezelőtt 25 esztendővel épen a Balaton világa telítette meg színnel és levegővel. Azóta rengeteg írása jelent meg a Magyar Tenger csodálatos életéről, embereiről, földjéről, szépségéről és szomorúságáról. Azok a nemzetpusztító betegségek, — egyke, kivándorlás, földkérdések — amelyek ma már pusztulással fenyegetik a

magyar életet, Váth János írásaiban már 25 évvel ezelőtt hangot kaptak, csak sajnos, a politikai élet mindig generációk távolából figyeli a magyar író kiáltó szavát. („Nádi farkas", „Lápvilágban.") Váth János írásai azóta is megtartották ezt az etikai szemléletet és a „Balatoni Szövetség" kiadásában megjelent 10 kötetes összegyüjtött munkája erről a lélekről ad fotografiát. A nagy gazdasági összeroppanás szinte gyökerében támadta meg — főleg vidéken — a szellemi élet folytonosságát. Épen ezért különös figyelmet érdemel Váth János küzdelme, amellyel hitet akar ébreszteni a magyar élet halkuló erejébe. Innen magyarázható, hogy Váth János — akár csak Erdély megújhodott írógárdája — újabb munkái során a multba menekül nemzetépítő példák felmutatására. „Déli harangszó" című hatalmas regényében épen Hunyadi János époszi erejét mutatja fel, amellyel a magyarság a nyugati civilizáció formáit és szellemét védte — talán európai hatalmának kiépítése ellenére. „Szent László népe" című másik történelmi írása a maga mély etikai tendenciájával szintén nemzetfenntartó gondolatot szolgál. Mindkét Váth-írás magán viseli a szerző régi írói erényeit, a pompás, színtiszta beszéd költői színét és eredeti muzsikáját. Ugyancsak most került második kiadás alá a kat. irodalomról írt vázlata is, amelyet friss adatokkal bővített ki. Ez a könyv értékes adatokat szolgáltat a kat. szellemű írók munkásságához. Váth János megérdemli, hogy a magyar szellemi élet nyilvántartsa és értéke szerint honorálja munkásságát, mert írásaiban törhetetlen erővel él a magyar lélek teremtő szándéka és szépsége.

Bárdosi Németh János.

*

II. Szakirodalom.

BODOR ANTAL dr.: A falukutatás vezérfonala. Bpest, 1935. A M. Társaság Falukutató Intézetének kiadása.

Ismerteti a falukutatás jelentőségét, majd hasznos és kimerítő gyakorlati útmutatást nyujt a feltáró munka tárgyköréről és módszereiről. A mellékelt felhívás kiváló községi monografiák jutalmazására 1935. okt. 15-én, illetőleg dec. 31-én lejáró 2200 pengős pályázatot hirdet. Melegen ajánljuk különösen a falu értelmiségének figyelmébe. Bővebb felvilágosítást ád a M. Társ. Falukutató Intézete, Bpest, IV. Szerb-u. 23.

Dr. Pavel Ágoston.

*

Dr. CSATKAI ENDRE: Sopron vármegye műemlékei II. Sopron, 1935.

Csatkai rendkívül értékes munkát végez, amikor Sopron vármegye műemlékeit nagy alapossággal ismerteti. Kitűnik ez abból is, hogy az első sorozatot nemcsak a szakirodalom fogadta őszinte elismeréssel, hanem a közönség is. A kiadás teljesen elfogyott, ami a sikernek igazi jele. Az új sorozat Sopron megyének tizenkét falujával foglalkozik. Mindegyik faluból a legértékesebb művészeti jellegzetességeket választja ki. Így megismerkedünk a nagylozsi templom gyönyörű barokk főoltárával, amelynek képét Leicher Felix festette. Ugyancsak Nagylozson áll egy érdekes Flórián-szobor is. Kapuvárról egy remekbe készült monstranciát mutat be, amely pompás augsburgi munka. A műemlék-sorozat — úgylátszik — nagyobb vállalkozásnak indul; a könyv német alcíme (Kunsttopographie des Soproner Komitates) is ezt sejteti. Így idővel Sopron megye műemlékeiről kimerítő monographiát kapunk, ami a szomszédos Vas vármegye műtörténeti érdekeire sem lehet közömbös.

Fábián Gyula.

*

DR. FRANCE STELE: Monumenta Artis Slovenicae I. 4—5. füzet Ljubljana, 1935.

Folyóiratunk idei 1—2. számában már hírt adtunk ennek a kiváló művészettörténeti kiadványsorozatnak a megindulásáról. Bennünket legközelebbről a mostanában megjelent 4. és 5. füzet érdekel, amelyek a vendvidéki középkori egyházi festészet emlékeit tárgyalják. A 4. füzetnek szlovén és francianyelvű rövid értekező része, „Johannes Aquila de Rakespurga"-nak, Regedei Aquila Jánosnak működésével és művészi körével foglalkozik. Stele éveken át a legbehatóbban tanulmányozta ezt a kérdést, átkutatta az egész szakirodalmat, a magyar művészettörténeti forrásmunkák kedvéért megtanult magyarul is, és kutatásainak eredményeképpen — a magyar művészettörténeti szaktudósok véleményével ellenkezően — arra a meglepő felfedezésre jutott, hogy az eddig Aquilának tulajdonított vendvidéki templomi freskók festője csak részben volt Aquila. Minden jel arra vall, hogy legalább négyen dolgoztak ezeken a freskókon az 1378-tól 1393-ig terjedő időben. Aquila a legnagyobb valószínűség szerint nemcsak díszítője, hanem építője, sőt fővállalkozója is volt a turniščei (bántornyai) templomnak, amelyet 1380 körül gót stílusban átépített, illetőleg megnagyobbított. Övé az architektura, a templom kifestésére pedig sorjában három festőt is fogadott fel. Ezek a festők az ő művészeti felfogása és irányítása mellett dolgoztak, az ő köréhez, mondhatnók, iskolájához tartoztak és Aquila — úgy látszik — csak a gótikussá alakított apszis utolsó, befejező freskóját készítette. Ezen freskón kívül teljes bizonyossággal csak a szignált veleméri és martjánci (mártonhelyi) képek mondhatók Aquiláéinak. Mind a négy festő ahhoz a festői iskolához tatozott, amely a XIV. század második felében Itáliában és Nyugateurópában lépett fel s amelyet különösen a korábban üres háttérnek tájképi megoldása, valamint az alakok plasztikus ábrázolására való törekvés jellemez. Ennek a maga korában újszerű középeurópai kései gót festészetnek jelentkezésével a szomszédságban megelőzőleg Csehországban, Bécsben, Bécsújhelyen és Stájerországban találkozunk. A szlovén-német Regedében lakó és ott valószínűleg a kőmívesek céhébe tartozó Aquila maga hihetőleg német származású volt s latin mellékneve alig jelenthet egyebet, mint Aquila-evangelista (ilyen névkölcsönzésre abból az időből több példát tudunk). Egy feljegyzés szerint 1405-ben a regedei plébánia-templomot is ő díszítette freskóival. Saját maga festette képmását több helyen is megtaláljuk (pl. a veleméri, mártonhelyi templomban is).

Aquilának és munkatársainak freskóin kívül a szerző a korábbi származású műemlékeket is megemlíti, és keletkezésük ideje szempontjából a következőképpen csoportosítja őket:

1. a legrégebbiek a régi turniščei templom szentélyének képei, kb. a XIV. sz. 3. évtizedéből;

2. a XIV. sz. közepe tájáról valók a seloi (tótlaki) kerektemplom falfestményei;

3. a XIV. sz. II. felének elejéből származnak a muraszombati templom szentélyének freskói, amelyeknek ikonográfiai motivumai s alakjaiknak primitív ábrázolása a szlovákiai žegrai freskókra emlékeztetnek;

4. a muraszombatiakkal közel egyidejűek voltak a vízlendvai régi templom lebontott hajójának falképei, amelyek a passziót és Szent György vitéznek a sárkánnyal való küzdelmét ábrázolták.

Az 5. füzet kizárólag a turniščei (bántornyai) templom hajójának falképeit magyarázza. Ezek a faliképek a magyar megrendelőnek kívánságára — a templomdíszítés akkor általános hazai divatjának megfelelően — nagy részben Szent László király életéből vannak merítve és a szerző szerint magas esztétikai érettséggel és kiváló műérzékkel párosítják a

krónikás anyagot a vallásos, tisztán egyházi elemekkel. Művészük Aquilánál jóval ügyesebb, sőt tehetségesebb is. A szerző szerint ezek a freskók messze felülmulják művelődéstörténeti jelentőségben a mai Szlovénia legkiválóbb műemlékeit is. A Szent László krónikájából vett 11 jeleneten kívül a csodaszarvas regéje és a szentírásból vett motívumok váltakoznak a szokatlanul magas fal síkján. Az egyes jeleneteket függőleges irányban halvány színezésű oszlopok (vagy fák), vízszintes irányban a képek tartalmát magyarázó-aláírások szalagjai választják el igen ügyesen. Feltűnő a képek élénk epikus jellege. A Szent László-ciklusnak (melynek őse és talán mintája is az egykori nagyváradi templomé lehetett) összes ismert egyházi ábrázolásai jóval fukarabbak, szegényebbek, mint a turniščeiek. A žegrai pl. csak öt, a vitfali 6 jelenetből áll.

A két füzet 29 pompás fényképmásolatban be is mutatja az összes szóbanforgó freskókat. Kétségtelen, hogy az érdemes szerzőnek újszerű és bátor megállapításaival a középkori egyházi festészet szakemberei még sokat fognak foglalkozni. **Dr. Pavel Ágoston.**

*

SLOVENSKA KRAJINA. Szerkesztette Vilko Novak. Beltinci-Maribor, 1935.

A pompás kiállítású és szépen illusztrált könyv, mely egy vendvidéki tudományos szemle első számaként jelent meg, az elszakított vendvidék földrajzával, néprajzával, régebbi és újabb történetével, művészeti emlékeivel, művelődési viszonyaival, a béketárgyalások diplomáciai eseményeivel és fordulataival foglalkozik. A végén a szerkesztőnek összeállításában igen használható bibliográfiáját adja a vendvidékre vonatkozó irodalomnak. **Dr. Pavel Ágoston.**

*

VAKARCS KÁLMÁN: Szentgotthárd és környékének ismertetése. Szombathely, 1935. A Keresk. és Hírlap-nyomda R. T. kiadása.

A 13 képpel illusztrált 50 oldalas zsebkönyv igen jó kalauz azok számára is, akik a turistaszerű kószálás sportigényein túl is éber kíváncsisággal figyelgetik a látottakat és tapasztaltakat. Ebben a tekintetben azonban nem ártott volna valamivel többet nyujtani a kimerítő külső leírással való egyensúly érdekében. A szomszédos hiencséggel és vendséggel pl. nem lett volna szabad 30 sorban végezni. Aztán kik és hol hívják a vendeket „vind"-eknek vagy „vendszláv"-oknak? Mindamellett a szerző igen érdemes munkát végzett a rengeteg anyagnak összehordásával és használható csoportosításával. Nagyon kívánatos volna, hogy példáját más vasi tájegységek és nagyobb községek kutatói is kövessék. — A füzet ára 60 fillér és megrendelhető Szentgotthárdon a szerzőnél.

Dr. Pavel Ágoston.

VASI SZEMLE FOLIA SAVARIENSIA

Kéthavi helytörténeti folyóirat.

II. ÉVF. SZOMBATHELY, 1935. JÚLIUS 1. 4. SZ.

Főszerkesztő: **DR. PAVEL ÁGOSTON.**

Szerkesztőbizottság:

Dr. Bendefy László, Dr. Géfin Gyula, Dr. Palkó János, Pákay Arnold, Dr. Pethő István, Dr. Smidt Lajos, Dr. Szendy László, Tóth János, Vass Béla.

MARTINEUM RT. KÖNYVNYOMDÁJA SZOMBATHELY.

ASZTAG. **TRISTE.**

Tóth János: A Prometheus Könyvkiadó Vállalat szerepe Szeged kultúrális életében — — — — — — — — — — — 272. old.
Schlosser József: Egy kis etnográfia — — — — — — — — 273. old.
Takács József dr.: Haydn eredeti levele s névjegye a Vasmegyei Levéltárban (Ein Originalbrief u. eine Originalvisitkarte Haydns im Komitatsarchiv zu Szombathely) — — — — 274. old.
Kemény Gábor dr.: Munkácsy lélekcserélő napjai a Dunántúl 276. old.
† Gáyer Gyula dr.: Ribarits Sándor — — — — — — — — 277. old.
Pavel Ágoston dr.: Tabor, taboščar — — — — — — — — 277. old.

TULIPÁNTOS LÁDA. **BUNTE TRUHE.**

Kallós Zsigmond dr.—Tőke Jenő: Hegyhátszentpéteri regösének 278. old.
Molnár Lajos—Csaba József—Pavel Ágoston dr.: Népies állat- és növénynevek Vas vármegyéből — — — — — — — 280. old.

ŐRSÉG. **WACHT.**

Fábián Gyula: Harangi László versei — — — — — — — 283. old.
Bárdosi Németh János: Harsányi Lajos válogatott költeményei 283. old.
Pavel Ágoston dr.: Panyigay Sándor: A kintornások — — — 284. old.
„ „ Takáts Gyula: Kút — — — — — — — 285. old.
Bárdosi Németh János: Váth János új könyvei — — — — — 285. old.
Pavel Ágoston dr.: Bodor Antal: A falukutatás vezérfonala — 286. old.
Fábián Gyula: Csatkai Endre: Sopron vármegye műemlékei II. 286. old.
Pavel Ágoston dr.: France Stele: Monumenta artis Slovenicae I. 4—5. — — — — — — — — — — — — — — — — 287. old.
Pavel Ágoston dr.: Slovenska krajina — — — — — — — 288. old.
„ „ Vakarcs Kálmán: Szentgotthárd és környékének ismertetése — — — — — — — — — — — 288. old.

A leggazdaságosabb tüzelőanyagok:

PÉCSI KOKSZ

Pécsi kőszén, tojásbrikett,
Pécsi kétszer mosott kovácsszén,
Különféle hazai szenek, száraz tüzifa aprítva és ölben.

vitéz SZÉLL MIKLÓS
tüzelőanyag nagykereskedőnél
SZOMBATHELY
Március 15-i-tér 1. szám.

TELEFON: 4. SZ.

Szemlénk kéthavonként legalább 4 ív terjedelemben jelenik meg. Célja: **Vas vármegye helytörténetének s Dunántúl kultúrális problémáinak szolgálata** a legtágabb értelmezésben.

A Vasvármegyei Múzeumok Barátainak Egyesülete (V. M. B. E.) tagjai évi 4.— (jogi személyek 6.—) pengő tagsági díjuk ellenében díjmentesen kapják. Mások, valamint külföldiek számára az előfizetési díj évi 6.— P. Egyes szám ára 1.50 P, kettős számé 2.50 P. — **A befizetés** legalkalmasabban az időnként mellékelt póstai csekklapon történhetik a Szombathelyi Takarékpénztár R. T.-nál vezetett folyószámlánkra. A nevezett pénzintézet csekkszámlájának száma: 4.088; a csekklap középső része — ú. n. „Értesítő-lap"-ja — **Folia** felírással látandó el. — Lehetőleg **gépelt kéziratokat** kérünk. A cikkek közlésével megszereztük azok **szerzői jogát.** A közlemények tartalmáért egyedül a szerző **felelős.** Minden komolyabb számbavételt igénylő dolgozathoz kérünk rövid **idegennyelvű kivonatot.** Kéziratokat, fényképeket, rajzokat stb. csak külön megállapodás esetében őrzünk meg vagy adunk vissza. Az értekezések szerzői 25 drb. borítéknélküli különlenyomatot igényelhetnek. További példányokért, valamint külön borítólapért saját költségeinket számítjuk fel. A **lakásváltozások** idejekorán bejelentendők. — **Cserepéldányok, ismertetésre szánt művek** „Vasi Szemle, Szombathely, Szent Imre-utca 5" címre küldendők. — **TELEFON: 566.** — Az egyesületnek külön alkalmi kiadványait **(Vasi Szemle Könyvei)** a tagok a boltiár $^2/_3$-áért kapják.

o

VASI SZEMLE (Folia Savariensia) ist eine zweimonatlich, in Heften von mindestens 4 Bogen erscheinende Zeitschrift, deren Hauptzweck die **Förderung der Heimatskunde** u. im weiteren Sinne: **die Pflege der transdanubischen Kulturinteressen** ist. — **Die Mitglieder des Vereines** V. M. B. E. erhalten die Zeitschrift gegen Einzahlung eines jährlichen Vereinsbeitrages von 4 Pengő. Der Vereinsbeitrag für Körperschaften u. Ausländer, sowie das Abonnement beträgt jährlich 6 Pengő. — **Tausch- u. Rezensionsexemplare** sind an die Schriftleitung der Vasi Szemle (Szombathely, Szt. Imre-u. 5) zu richten. — Die in zwanglosen Zeiträumen erscheinenden Veröffentlichungen des Vereines **(Vasi Szemle Könyvei** erhalten die Mitglieder zum $^2/_3$ Teil des Ladenpreises.

o

Múzeumi kölcsönkönyvtár

Nyitva: d. e. 9–12, d. u. 3–½7.

30.000 kötet. — Helyben házhoz szállítunk, vidékre postán.

Dunántúl legmodernebb kölcsönkönyvtára!

MARTINEUM KÖNYVNYOMDA RT. SZOMBATHELY

II.

5-6

FOLIA · SAVARIENSIA

1 · 9 · 3 · 5

VASI • SZEMLE • FOLIA SAVARIENSIA

II. ÉVFOLYAM. ------- SZOMBATHELY, 1935. ------- 5—6. SZÁM.

Megjelent 1935. október 1-én. Erschienen am 1. Okt. 1935.

o

Főszerkesztő (Chefredakteur): **DR. PÁVEL ÁGOSTON.**

Szerkesztőbizottság (Redaktionskomitee):

Dr. Bendefy László, Dr. Géfin Gyula, Dr. Palkó János, Pákay Arnold, Dr. Pethő István, Dr. Smidt Lajos, Dr. Szendy László, Tóth János, Vass Béla.

A címlapot Vass Béla tervezte. — A kiadásért a főszerkesztő felelős.

o

Körzeti képviselők:

Celldömölkön: sz. Csorba Tibor író, tanár;
Jánosházán: Makkos Lajos polg. isk. igazgató;
Körmenden: Dr. Kevey István főszolgabíró;
Kőszegen: Dr. Szegi Ödön tanítóképzőint. tanár;
Sárvárott: szenttamási Babos Lajos körjegyző;
Vasvárott: Kolbay Ödön polg. isk. tanár.

o

TARTALOM.

(Inhalt.)

RÓG ÉS LÉLEK. SCHOLLE UND SEELE.

Schwartz Elemér dr.: A Pyrker-család neve és származása. (Name und Abkunft der Familie Pyrker.) — — — — — 289. old.

Fábián Mária: Dorffmaister István művészi munkássága a szombathelyi egyházmegyében (Das künstlerische Schaffen Stephan Dorffmaisters in der Dioezese Steinamanger) — — — — 296 old.

Hein Tádé dr.: Székely László (Ladislaus Székely)— — — — 316 old.

Csébi Pogány István: A sárvári „Banyafa" (Der sogenannte „Banyafa" von Sárvár). Aquarell. — — — — — — — 337 old.

Réthly Antal dr.: Adatok Szombathely-Herény éghajlatához (Beiträge zum Klima von Szombathely-Herény) — — — 340 old.

Polány István: Hová lettek a nyugatmagyarországi avarok és a nyugati gyepü finn-ugor (török) népessége? (Was wurde aus den Avaren Westungarns und aus der finnisch-ugr. (türkischen) Bevölkerung der westlichen Grenze?) — — — — 342 old.

(Folyt. a boríték 3. oldalán.)

FOLIA • SAVARIENSIA

VASI • SZEMLE

II. ÉVF. • SZOMBATHELY, 1935. • 5—6. SZ.

A Pyrker-család neve és származása.

Írta: DR. SCHWARTZ ELEMÉR.

Felsőőri Pyrker János László tüneményes pályát futott meg 1772-ben a fejérmegyei Belső Lánghon (ma Nagyláng) született, 1792-ben az alsóausztriai Lilienfelden (ahová a borsmonostori apátság is tartozik) ciszterci szerzetes lett s 1812-ben ugyanitt apáttá választották. Kiválóságai miatt feléje fordult az uralkodó figyelme s így 1818-ban szepesi püspök, 1820-ban velencei patriárka, majd pedig 1827-ben egri érsek lett. Páratlan egyházkormányzati kvalitásai mellett ünnepelt német nyelven író költő és fínom ízlésű művész-lélek. Élete utolsó éveiben sokat betegeskedett s Bécsben keresvén gyógyulást, ott 1847. december 2-án meghalt. Végrendelete szerint testét Lilienfeldre szállították, szívét pedig Egerben helyezték örök nyugalomra.

A „Magyarország vármegyéi és városai" *Vasvármegye* c. kötete a vármegye nemesi családjainak felsorolásánál megemlíti: „*Pyerker* (Felső-eőri), egyike azon 64 családnak, melyek Felső-Eőr helységre adományt nyertek. Ebből a családból származott P. László egri érsek."[1]

Szinnyei József pedig Pyrker J. László egri érsekről a következőket jegyzi meg: „Pyrker János László, felső-eőri ... szül. 1772. nov. 2. Felső-Lánghon (Fehérm.), hol atyja (kinek őse 1582-ben Rudolf királytól nyert nemességet), ki a hétéves háborúban tüntette ki magát, urodalmi tisztviselő volt."[2] Az érseken kívül Szinnyei még két Pyrkert említ, akik közül az egyik P. József (felső-eőri) mérnök,[3] a másik pedig P. Ambrus, (felső-eőri) premontrei kanonok (megh.

[1] I. m., Budapest, 1898, 570. l.
[2] Szinnyei József, Magyar írók, 11, 286. l.
[3] U. i.„11, 290. l.

Jászón 1891.)[4] A német biografusok is megemlékeznek a Pyrker családról, főleg az érsek miatt s azt írják: „Johann Ladislav Pyrker von *Oberwart*[5] (Felső-Őr... Er soll einer ungarischen, schon im Jahre 1582 von Kaiser Rudolf II. geadelten Familie entstammen; doch nennt er in seinen „Liedern der Sehnsucht" Tirol „die Wiege seiner Ahnen"[6] és „Pyrker von Felső-Őr... entstammt einer ungarischen, schon im J. 1582 vom Kaiser Rudolph II. geadelten Familie."[7] Maga Pyrker önéletrajzaiban[8] előnév nélkül említi meg családját s azonkívül két levélben külön is ír családjáról, illetőleg családnevéről. Az egyikben így:

„Hochwürdiger Wohlgeborner Herr!

In der kathol. Kirchenzeitung — May 1832. Seite 297. heiszt es unter dem Artikel Wien:

„Pyrker machte eine Reise nach Neapel und Sizilien — wurde in die Gefangenschaft nach Tunis geschleppt — ist von bürgerlicher Abkunft" usw.

In meinem 19.-ten Jahre a. 1792 trat ich (nach vollendeten phil. Studien) meine Lustreise nach Italien im Monat May an; kam von Neapel zur See nach Genua, und von dort über Chur, Ulm, Wien wieder in das Väterliche Haus in Ungarn, anfangs Septembers, zurück, von wo ich wieder bald nach Oesterreich ging, und dort in dem Zisterz. Stift-Lilienfeld, als Mitglied des Ordens, am 18.-ten Oktober aufgenommen ward. Ich war demnach nie in Tunis, und nie in der Gefangenschaft der Ungläubigen. — Mein Vater — ein Krieger des siebenjährgen Krieges — war ungarischer Edelmann, obschon wir tyrolischer Abkunft sind,[9] und unser Nahme nicht *Pircher* hiesz.

Besonders erwünscht wäre es mir, wenn diese Berichtigung (in der Form: „Wir sind ermächtiget, den Artikel N. N. (?) aus sicherer Quelle mit folgenden Notizen zu berichtigen etc.") in Ihr vortreffliches Journal aufgenommen würde. — Mit grószter Hochachtung

Ew: Hochwürden, Wohlgeboren

Erlau, 18. Oktober 32. ergebenster Dr. (Diener) Pyrker.[10]

[4] U. i., 11, 285. l.

[5] Önkényes fordítása Felsőőrnek. A Pyrker-familia mindig ‚von Felső-Eőr' volt.

[6] Allgemeine Deutsche Biographie, Leipzig 1887, 26, 790. l.

[7] von Wurzbach, Const. Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich, Wien, 1872, 24, 115. l.

[8] Dietrich, Adolf, Briefe von Ladislaus Pyrker an Joachim Heinrich Jäck, Cistercienser Chronik (Mehrerau), 43 (1931), 38. l.

Schwartz, Elmar, I. L. Pyrkers Selbstbiographie. U. i., 46 (1934), 162. l.

[9] Pyrker, Lieder der Sehnsucht nach den Alpen, Stuttgart, 1846, 68. l. V. ö. „Tyrolerland, du Wiege meiner Ahnen, Sei mir gegrüszt! Du wurdest Österreichs Stern."

[10] Eredetije a Magy. Nemz. Múz. kézirattárában. (L. Cist. Chronik, 40 (1928), 117. l.)

A másik levélben pedig előneve ellen tiltakozik:

Mein theuerster Freund![11]

Nicht umsonst! Noch ehe ich das Vergnügen hatte Sie persönlich zu kennen, habe ich Sie bei der Lesung Ihrer Dichtungen so lieb gewonnen, und nun, da ich Ihnen näher kam, erweisen Sie mir, wiederholt, so viel herzliches Wohlwollen, dass ich keine Worte fände Ihnen meine Freude und meinen Dank gebührend auszudrücken. Ihr Gedicht auf die Sekundiz Feier[12] ist herrlich! Ich wüsste kein besseres Blatt, als die Augsb. Allg. Zeitung zur Aufnahme desselben: denn dadurch würde es die meiste Verbreitung finden. Gerne will ich die Inseratskösten bezahlen — auch die Vignette, wenn sie zu Stande gebracht werden könnte. Daher bitte ich Sie, Alles, was Sie für gut finden, zu veranstalten. Der Redakteur Kolb ist mir, so viel ich weisz, gewogen, und wird Ihrer Aufforderung gewiss nachkommen. Nebst vielen Grüszen an die Ihrigen mit innigster Hochachtung Ihr dankbar für immer

Erlau, den 1. Dez. 46.

ergebenster Freund
J. L. Pyrker

N. S. Auch die Wahl der zur Veröffentlichung bestimmten Blattes, stellte ich ganz Ihrem Ermessen anheim. — Auch B. Cotta[13] würde es schnell in die Allg. Zeitung einrücken lassen.

Ich bitte das ‚Felső Eőr' von dem Titel wegzulassen.[14-15]

Előnév nélkül kívánja sírfeliratát is, amikor végrendeletéhez utóiratként hozzáfűzi:

„Mein Grabstein soll auf einer rothen Marmorplatte die Worte enthalten:

[11] Nem tudjuk, kinek szól.

[12] Pyrker 1846-ban volt aranymisés.

[13] B. Cotta (Baron Georg Cotta) híres stuttgarti kiadó. Róla Jäcknek azt írja Egerből 1828. jún. 14-én Pyrker: „Ich bin Pate bei der Taufe seines letzten Kindes geworden; sonst sind wir auch (wahrscheinlich) von seiner Groszmutter aus, die eine Pyrker war, verwandt". Dietrich i. m. 176. l.

[14] Eredetije az egri érseki levéltárban.

[15] Pyrker valószínűleg azért nem kívánta a ‚Felsőőr' előnevet, mert az egyik német lexikonban azt akarták közölni, hogy ő csak oly német költő, aki csak később tanult meg igazán németül. Félt, hogy költői hírneve veszélybe kerül.

Ossa
Ex. mi Ill. mi ac Rev. mi Domini
Joannis Ladislai Pyrker
Patr. A Eppi Agriensis
Nati 2. Nov. 1772 Mort: 2. Dec. 1847
Requiescant in pace
Kein Wort mehr oder weniger.

Joh. L. Pyrker,
Erzb. v. Erlau.[16]

Keresztlevele szintén előnév nélkül tünteti fel a családnevet s szószerint így hangzik:

„Kivonat... Nagyláng róm. kath. plébánia kereszteltjeinek anyakönyvéből, az 1772, azaz Ezerhétszázhetvenkettedik évnek... eredeti bejegyzéséből.

A születésnek és a megkeresztelésnek éve, hónapja, napja: 1772, november 2.

A megkereszteltnek neve: János; származása: törvényes.
A szülőknek vezeték- és kereszt- (utó) neve:
Az apa: Pircher István; vallása: róm. kath.
Az anya: Anna Maria, conjux ejus.
Lakhelye: Belső Lángh.

A keresztszülőknek vezeték- és keresztneve: Illust. Comes Zichi de Vásonkeő — Conthoralis ejus Theresia Lusinczky.

A keresztelő vezeték- és keresztneve: Ptr. Andreas a S. Petro.

Észrevételek: A Vallás s Közoktatási m. kir. Minister 44161. sz. a. kelt és a Székesfehérvári járás főszolgabírói hivatala által 5770. sz. a. kelt rendeletével a vezeték név „y" (nal) irandó. Így: „Pyrker."

Nagyláng, nov. 20. 1889. Schultz István
administrator.[17]

Ezen kivonat az eredeti anyakönyvi bejegyzéssel szórólszóra egyező, bizonyítom.

Kelt Nagyláng, 1934. évi, október hó 9. napján.

P. h. Schultz István, Ősz(entsége) t. káplánja.
plébános.

[16] Végrendeletét 1847. nov. 29-én írta meg. Teljes szövegét a Pester Zeitung 1847. dec. 14. sz. hozta. Ugyanezt a szöveget leközöltem „Das Testament J. L. Pyrkers" címmel a Cist. Chronik 40 (1928), 114. ll.

[17] Schultz István később a fenti szöveget helyesbítve közli, hogy „a vezetéknév „y" s „ch" helyett egyszerű „k"-val irandó. Így „Pyrker".

A család pontos nevének és geneológiájának megállapítására felemlítjük Nagy Iván és Csergheő adatait:

„Pyerker család (Felső-őri). Egyike Vas vármegye azon 64 családainak, melyek 1582-ben Rudolf királytól Vas megyei Felső-Őr helységre új királyi adományt nyertek.

Címerök négyfelé osztott pajzs, az 1. és 4-ik ezüst udvarban oroszlán ágaskodik, első jobb lábával kivont kardot villogtatva, a 2. és 3-ik kék udvarban három-három liliom látszik, felül egy, alatta kettő." Most az egri érsekről történik említés és aztán így folytatja Nagy Iván:

„Említendő még Pyerker István kamarai tiszt, ki Vas megyéből az ország alsó részébe származott, 1806-ban Kövéresen ellenőr, 1810—15. Verseczen kamarai tiszttartó, 1824. táján a temesi kincstári igazgatóság ülnöke volt. Vas vármegyétől 1796. april. 5-én vévén ki nemességéről bizonyítványt, azt 1813. évi julius 31-én Krassó megyében kihirdetteté...."[18]

Ugyanezeket az adatokat ismétli Siebmacher Szövegkönyve is némi bővítéssel:

„Aus d. Eisenburger Ctte stammendes, annoch blühendes, altes Geschlecht, welches gemeinsam mit 64 andern Familien (worunter auch die.... Pongrácz und Rába, beide „von Felső-Eőr") v. König Rudolf, sub d. 1582 eine neue Donation auf Felső-Eőr im obgenannten Ctte erhielt. Ein direkter Nachkomme war: Johann Ladislaus Pyerker (auch Pyrker) von Felső-Eőr etc."[19]

A mindenkitől említett Rudolf-féle adománylevél, amely tényleg 1582. febr. 18-án Pozsonyban kelt, tud a *Pyrker*-családról, amikor azt írja, hogy a király Felsőőri Andorko Imrének és elsorolt társainak — köztük *Felsőőri Pierker Tamásnak*, *Pierker Mihálynak* és *Pyerker Andrásnak* — valamint alsóőri Török Gáspárnak és társainak adományozza új adomány gyanánt a vasvármegyei egész Felsőőrt és Alsóőrt, — „totales possessiones Feolsco Ewr et Also Ewr vocatas prope fluvium Pinkwa aliter Pinkawa nominatum in comitatu Castriferrei existentes". — amelyek régtől fogva az illető családok birtokában voltak.[20]

*

Forrásaink a Pyrker név következő változatait mutatják: *Pierker* (1582), *Pyerker* (1582), *Pircher* (1772), *Pirker*

[18] Nagy Iván, Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal, Pest, 1862, 9, 513. l.

[19] Csergheő Géza, Wappenbuch des Adels von Ungarn (I. Siebmachers grosses und allgemeines Wappenbuchjának 4. kötete), Nürnberg, 1887. Szövegkönyv, 523. l.; 378. címertábla.

[20] Liber regius, 4, 267/68. l. (Orsz. Llt.)

(1784),[21] *Pyrker* (a 18. sz. végétől). Ezek közül az anyakönyvben szereplő *Pircher* alak talán csak elírás? Lehet, hogy *Pirckert* akart az anyakönyvvezető írni! Ezt a feltevést azonban nem erősíti meg *Pyrker* 1832-ben kelt levele, amelyben arról értesülünk, hogy a Kath. Kirchen-Zeitung (Salzburgban?) is *Pirchert* szedett. S mégis az érsek erélyes tiltakozása (*‚nicht Pircher'*), továbbá, hogy a többi forrás sem az így írt családnevet említi, feljogosít bennünket arra, hogy ezt az írásmódot elírásnak tekintsük.

Ezek után a szóbanforgó család megnevezésére a *Pierker — Pyerker, Pirker — Pircker — Pyrker* nevek maradnak meg. Kérdés most már, azonosok-e e nevek vagy nem? A *Pircker — Pirker — Pyrker* sor még a laikus előtt sem probléma, mert tapasztalatból tudhatja mindenki, hogy mai német családnevekben is mily gyakori még a *k* és *ck*, pláné az *i—y* felcserélése: *Mark — Markwot —Marckord; Ekker — Ecker; Bismarck*, ered. *Bismark;* azután: *Majer — Mejer — Meier — Maier — Mayer — Meir, — Mayr*, stb. Ezek alapján a *Pircker— Pirker — Pyrker* név egy és ugyanaz. Pillanatnyi nehézség a *Pierker — Pirker* vagy *Pyerker — Pyrker* megfeleléseknél fordulhat elő. De ez a nehézség is csak látszólagos, mert abban a percben, mihelyt a nyugatmagyarországi német nyelvjárásokra gondolunk, világosan látjuk, hogy ott az *r* és *i* az *r* vokalizálódása folytán *i* + *e* (*a* és *e* közti hang) lesz: *wiet* (Wirt), *pien* (Birne), *tie* (dir) stb., úgyhogy egy *Piecker — Pyerker* névről biztosan megállapíthatjuk, hogy az *Pirker*, illetőleg *Pyrker*. Ha most még arra is gondolunk, hogy az íródiákok a nyelvjárásban ejtett neveket lehetőleg (kezdetleges) szószármaztatás alapján írták le, akkor meg fogjuk érteni azt is, hogy hogyan került a vokalizált *r* mögé még maga az *r* írásjel (Wirt, dir stb. mintájára) is. Ezek alapján *Pyerker — Pierker — Pyrker — Pirker* egy és ugyanaz a név azzal a különbséggel, hogy a diftongikus alak inkább a nyelvjárásos ejtés, a monoftongikus pedig az íráshoz értők okoskodása alapján keletkezett, mely utóbbi azután közkeletű lett. Az egri érsek a sok közül a Pyrker-alakot használta s így a régi különbözően írt névalakok ebben az egy formában sűrűsödtek össze. Így a ma ismert *Pyrker*-név egy a fentebb említett okiratokban időközönkint más és más alakban megjelenő nevekkel. A név jelentése pedig „einer an Birken wohnend', vagy talán ‚einer aus Bir-

[21] A székesfehérvári ciszt. r. Szent István reálgimn. 1784/85. évi anyakönyvében. (L. Informationes.)

[22] Régi **k** > **ch**-ra talán nem kell gondolnunk, bár összetartozó családnevekben sokszor van erre példa: Block — Blochmann, Rocke — Roche stb.

ken',[23] akárcsak a *Birkner* vagy *Birkenmeyer* nevek.[24] Magyarul *Nyiry*-nek hívták volna a *Pyrker*-családot.

*

A Pyrker-család eredetét illetőleg Pyrker vers- és levélbeli nyilatkozata épúgy mint a Nagylángon élő hagyomány, mely szerint nem Tirolból, hanem Sziléziából jött volna a familia,[25] nem ellenőrizhető. Mi tehát csak a hivatalos s fentebb felsorolt okmányokra támaszkodhatunk és ezek, valamint a Pyrker-névalak fejtegetéséből megállapíthatjuk, hogy a volt egri érsek családja a nyugatmagyarországi (közelebbről vasmegyei) Felsőőrre való, ahol ősei már Rudolf (1572—1608) király előtt voltak birtokosok, mert nekik a király a felsőőri birtokot 1582-ben nem *adta*, hanem *újra adományozta*. Ez a tény világosan mutatja, hogy Pyrkerék már Rudolf előtt voltak felsőőri birtokosok és nemcsak most jöttek át az osztrák határon.[26] A család, mint nemes familia részt vett az országos küzdelmekben s így mindenfelé elszóródott a király szolgálatában. Ily módon került Pyrker István a hétéves háborúba[27] s ebben Lusinczky tábornok mellé, aki vitézségének jutalmazására vejénél, Zichy, belső-lánghi földbirtokosnál jószágkormányzóként alkalmaztatta.[28] Hogy István hol született, nem tudjuk.[29] De hogy egy Pyrker István (talán az érsek testvére) még csak 1786-ban vette ki Vasvármegyéből nemesi bizonyítványát, az arra mutat, hogy maga a Pyrker-család, amely a ‚felsőőri' előnevet viseli, a 18. század végén még mindig Vasvármegyében gyökeredzett.

Ezek alapján Vasvármegye a törzsökösség és szülőföld jogánál büszkén magáénak vallhatja nemcsak a Pyrker-csa-

[23] V. ö. Heintze-Cascorbi, Die deutschen Familiennamen, 1925, 134. l.

[24] Az írt b helyetti p hang délnémet, főleg osztrák s nyugatmagyarországi területen általános.

[25] Schultz Imre, nagylángi plébános szíves közlése.

[26] Madarász Flóris (Pyrker és a magyar írók, 1908, 16. l. írt) sorai: „. . . . a császár szolgálatában szerzett hadi érdemek jutalmául lépték át Pyrker ősei a magyar határt és telepedtek le akkor egészen közel, Vasvármegyének teljesen németajkú vidékén . . ." a fentebbiek szerint tévesek. Azt is meg kell itt jegyezni, hogy maga az Őrség (Felső- és Alsóőr, továbbá Őrisziget) magyar nyelvű!

[27] 1756—63.

[28] „(Ich wurde) zu Lángh (geboren), wo mein Vater auf den Gütern der Gräfin Z . . . ., einer Tochter des General L . . . . Verwalter war, in dessen Regiment er zuvor den ganzen siebenjährigen Krieg mitgemacht und in der Schlacht von Kunersdorf einer von den kühnen Husaren, die auf dem Kuhgrund eine Schanze erstürmten, sich besonders ausgezeichnet hatte." (Biographische Notizen, Cist. Chron., 43 (1931) 38. l.

[29] A felsőőri anyakönyvek 1730-tól nem említik e nevet. (Dr. Michel Károly plébános úr szíves közlése.) A család Felsőőrt kihalt. (Schwartz Hermann úr szíves közlése.)

ládot, hanem ennek legkiválóbb tagját, Pyrker J. László egri érseket is, aki atyai ágon minden kitűnőségét Vasvármegye televény emberföldjéből szívta magába.

*

DR. E. SCHWARTZ: Name und Abkunft der Familie Pyrker.

Auszug. Der berühmte deutsche Dichter, J. L. Pyrker (1772—1847) entstammt einer ungarischen, von König Rudolf im J. 1582 geadelten Familie. Seine Vorfahren waren im Markte Felsőőr (Eisenburger Komitat) begütert. Pyrker schrieb zwar seinen Namen immer ohne Prädikat, doch erwähnt er in einem Briefe, dasz sein Vater ungarischer Edelmann war, obwohl die Familie tyrolischer Abkunft sei. Die in den Urkunden vorkommenden verschiedenen Formen des Familiennamens: Pierker — Pyerker — Pircher — Pirker und Pyrker finden ihre Erklärung darin, dasz der Name zuweilen nach der in den westungarischen deutschen Dialekten üblichen Aussprache geschrieben wurde. Namensform und Überlieferung zeigen klar die westungarische Abstammung der Familie Pyrker, die noch zu Ende des 18. Jhs. im Eisenburger Komitate ansäszig war.

Dorffmaister István művészi munkássága a szombathelyi egyházmegyében.

Írta: FÁBIÁN MÁRIA.

Szombathelyről a barokk utolsó korszakáig kevés szó esik. A történelem sem igen emlékezik meg róla, mert hiszen akkoriban Vas megyének nagyobb jelentőségű községei, városai is voltak, mint Szombathely. Ott virult Kőszeg városa történelmi nevezetességű erős várával, nagyszerű bortermelésével, iparával. Vasvár is nagyjelentőségű helynek számított székeskáptalanával. Körmend, Szentgotthárd, Sárvár Szombathelynél mind-mind nevezetesebbek voltak. Művészettörténeti szempontból meg éppen semmit sem lehetett feljegyezni erről a városról. Nagyobb épülete is csak egy állott a város közepén: a kis vár, melyet erős fal vett körül. A vártemplomba jártak imádkozni a hívek. Két temploma volt még ezenkívül, a domonkosoké és ferenceseké, meg két kápolnája: a piaci és a kálváriahegyi. Egyetlen középülettel dicsekedhetett, az új megyeházával, melyet Chevrieux Adrián épített.

A nagymultú Sabaria a Csipkerózsa álmát aludta az 1777-esztendő Szent István napjáig. E napon iktatták hivatalába felsőszopori Szily Jánost, Szombathely első püspökét, nagy ünnepség keretében. Szily Jánost az egész város hatalmas örömujjongással fogadta. Az ujjongás behatolt a régi vár kövei közé, a városka épületei megrázkódtak az örömteli lárma hangjától és Sabaria felriadt évszázados álmából. A nyugatvidék öröméhez hozzájárulnak a költők is. Rajnis, Melczer Károly, a szelídlelkű Faludi Ferenc, — aki ekkor

már Rohoncon élte utolsó éveit, — gyönyörű, nemesveretű versekben üdvözlik az új egyházfejedelmet.

Szily nagy erővel lát az egyházmegye megszervezéséhez. Munkája építőmunka. Semmiből, vagy romokból kell építenie. Nem riad vissza az akadályoktól. Következetesen halad útján. Alig múlik el egy hét beiktatása után, már megköti Hefele Menyhérttel, a híres bécsi építőmesterrel az első szerződést és megbízza a papnevelőintézet építésével. A nagy barokk építész teszi le tehát az első követ, amely jelzi, hogy Szombathely majdan belép a magyar művészet történetébe.

Szily igazi barokk lendülettel folytatja munkáját. Klaszszikus szépségű püspöki rezidenciát építtet Hefelével, aki egész sor szebbnél-szebb palotát emel az egyházmegye területén (Répceszentgyörgy, Zarkaháza, szombathelyi kanonoki paloták.) Lázas munka zaja tölti be a Nyugatvidéket, messze országokból tanult mesteremberek érkeznek, hogy a munkából kivegyék a részüket.

Megszületik Szily lelkében egy új székesegyház építésének fönséges gondolata, a gondolatból szándék, majd határozott terv jegecesedik ki és Hefele megkapja a megbízást, hogy építse föl a székesegyházat.

A lendületes építőmunka nemcsak mesterembereket, fínom kőfaragókat, márványozókat, aranyozókat, szobrászokat csábít a szombathelyi egyházmegyébe, hanem festőművészeket is.

Festőművészetről ebben az időben nem igen beszélhetünk. Ki foglalkozott piktúrával a Nyugatvidéken? Talán néhány elszánt templomfestő, aki inkább feszületek színezéséből éldegélt, s ha megszorították, lemásolt egy-két oltárképet. Egyedüli jólmenő mesterség volt az arcképfestés, melyet azonban sablon szerint tanult meg az úgynevezett művész. Magyar nem igen akadt közöttük. Bécs ... Bécs ... volt az a város, amelynek híres akadémiája festőkkel látta el Nyugatmagyarországot. Ha a piktor nem kapott Bécsben elegendő munkát, összecsomagolta szerszámait, postakocsira ült és vándorútra kelt. Egyik magyar nemesi udvarháztól a másikig kocsizott, lefestette a család tagjait, kijavította a falusi templom oltárképét, vagy újat is festett, ha a kegyuraság adakozó kedvében volt. Jó bécsi mesterek arcképeit őrzik a vasi családok kastélyai. A legtöbb kép nincs is szignálva, csak seiti az ember, hogy ennek, vagy annak a mesternek kezéből került ki.

Ilyen, a mi földünkre szakadt bécsi festő volt Dorffmaister István is, aki Sopronban telepedett le, és a Nyugatvidéken keresett munkakört. Egyházi körökben hamarosan jó és megbecsült névre tett szert, ne csudálkozzunk hát azon, hogy amikor Szily Jánosnak ajánlja szolgálatait, Szily szívesen fogadja és munkával látja el.

Szily János hatalmas szelleme kétségtelenül nagy hatással volt munkásságára. A művész szinte anyagilag és szellemileg is a nagy alkotó főpaptól függött, aki nemcsak kenyeret adott neki, hanem művészetébe is beleszólt és gyakran zsarnoki módon irányt szabott neki.

Dorffmaister munkássága maradandó nyomokat hagyott a szombathelyi egyházmegye területén. Éppen ezért Dorffmaister művészetéről egységes képet alkothatunk, ha a megye területén található festményeket tanulmány tárgyává tesszük.

Dorffmaister István jelentőségét sokféleképpen ítélik meg. Vannak tisztelői, mások lebecsülik tudását, művészetéről kicsinylőleg nyilatkoznak. Helytörténeti jelentősége azonban kétségtelenül igen nagy és mivel Dorffmaister alakjával ebből a szempontból foglalkozom, inkább arra törekszem, hogy róla helyi adatokat közöljek, régit, újat vegyesen, ahogy azokat összegyüjtenem sikerült.

Dorffmaister István életrajza.

A mester nevét eddig ismert és publikált művészettörténeti könyvekben és közleményekben mindenütt „Dorfmeister"-nek írják, holott falfestményein, képein, leveleiben és a vele kapcsolatos okmányokon mindenütt a „Dorffmaister" aláírást találjuk. Nem tételezhető fel, hogy neve eredeti keresztlevél alapján került volna bele hibásan a művészettörténelembe. Használjuk tehát úgy a nevét, ahogy ő maga mindig írta, amiről különben tanuskodjék a névaláírásáról készült fényképmásolat.

Dorffmaister István Bécsben született, 1729 körül. Testvére János György volt, aki 1736. szept. 22-én született Bécsben, s elhúnyt ugyanott 1787-ben. „Mindketten fiai egy Dorffmaister nevű műöntőnek, ki az Aranynapnál a bécsi Spittelbergen lakik."[1] (Bécsben csakugyan volt a mult században műöntő műhely a Spittelbergen, az utca neve még ma is Stuckgasse!) Így a Dorffmaister családban feltételezhető a művészi hajlam, mert a műöntők régen nemcsak mesteremberek, de egy kicsit művészek is voltak, harangot és szobrokat öntöttek és a harangöntés bizony már művészet. Az öröklött hajlam mind a két Dorffmaister-fiút a művészi pályára vitte és mindketten a bécsi híres festőakadémia növendékei lettek. 1751. okt. 13-án vették fel Istvánt az Akadémiára, de György már egy évvel előbb az intézet bejegyzett tanulója volt. Istvánból festő lett, Györgyből szobrász, aki később egészen jó hírnévre tett szert antiktémájú szoborcsoportjaival. Egyik szép alabástrom szobrát (Krisztus a kereszten) a szombathelyi püspöki palota kápolnája őrzi.

[1] Lott cs. tanácsos levele Köberlhez. Szombathelyi Ujság 1897. 17. sz. 8. l

Dorffmaister István 1764-ben telepedett le Sopronban; erről a Szt. Mihályról elnevezett plébánia anyakönyve tanuskodik. Csatkai Endre műtörténész feltevése szerint már 1762-ben Sopronban lakott és lehetséges, hogy az 1764-es bejegyzés valami családi eseménnyel kapcsolatos. Ezen feltevés helyes voltát igazolja a következő türjei feljegyzés:

„1762 máj. 1-én Dorffmaister István és felesége, Francz Anna két ezüst szívet ajánlottak fel a Mária szobornak." (Türje búcsújáróhely.)[2] Sőt már egy évvel előbb is a türjei templomban festett az egyik pilléren még ma is olvasható felírás szerint:

„Steph. Dorffmaister pinxit Ao 1761."

1763-ban pedig ugyanott az egész templom kifestésével és az oltárképekkel is elkészült.[3]

Kétszer nősült. Első felesége Francz Anna, második Gillig Katalin. Családja igen népes volt; talán ez az oka

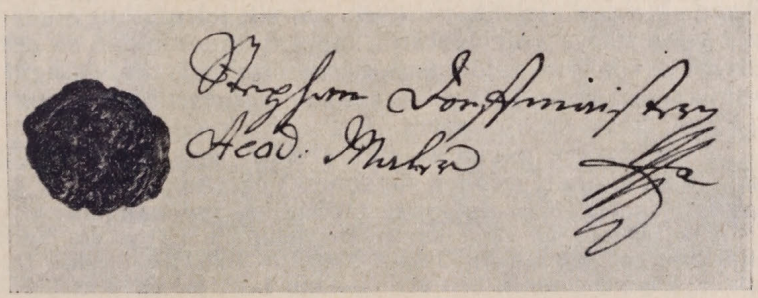

Dorffmaister István aláírása.
Die Unterschrift Stefan Dorffmaisters.

annak, hogy szegény maradt élete végéig és amikor meghal, egy-két képen és adósságon kívül mást nem is hagy általános örökösére, második feleségére.

De van szegénységének még egy másik oka is: az igen szép szenteket és bájos angyalokat festő szorgalmas mester bizony nem vetette meg a jó dunántúli borokat! A soproni kihágási naplóban sokszor előfordul a mester neve éjtszakai rendzavarás miatt.

Tény az, hogy soha sincs pénze és alig van levele, amelyben nem pénzt kérne, alkudoznék, vagy pénzügyeket nem emlegetne. Szilynek pl. 1785. ápr. 6-án kelt levelében azt írja, hogy sok gyermekével már majdnem felélték az őszi keresményt,

„und seyth Weyhnacht Feyrtagen, habe auch nichts zu thun, so können Eyer Gnaden Sich alles disses schon vorbilden, in disser Absicht hab ich auch geglaubt, und habe die Scizen der Ehebrecherin verfertiget und kommt es bey der schweren Zeit vor dissen Preis machen..."[4]

[3] A türjei adatokat dr. Tóth Péter prem. tanár úr volt szíves közölni.

[4] P. L. III. sz. 4. f.

Rengeteget dolgozott. Képeit igen szerették, mert ámbátor gyorsan készültek, tetszetősek voltak és a kor ízlésének megfeleltek. Nem is tudjuk nagy termékenységét másként megérteni, csak úgy, hogy fia és tanítványai is segítségére voltak. Fia, József István, festette apja kompozíciói körül a díszítő elemeket és az architektonikus megoldást. Hogy ez valóban így történt, bizonyítja a szentgotthárdi templomban a következő feljegyzés az egyik szegélyen:

Joseph:
Dorffmaister
Filius pinxit
Architecturam.

Apja halála után József István önállóan dolgozik és felveszi az István nevet. Tehát az 1797 után Dorffmaister István névvel jelölt munkák már az ifjabb Dorffmaister művei.

Dorffmaister művei és levelei alá legtöbbször odaírta az „Acad. Mahler" jelzőt. Ez csak annyit jelent, hogy akadémiai végzettsége volt. Életéről, mely tulajdonképen az egyik helyről a másikra való vándorlásban telt el, többet nem is tudunk; ami még hiányzik, azt képei mesélik el, jelezvén egyúttal, hogy mikor merre járt.

A rendetlen, zaklatott élet aláásta egészségét és 1797. máj. 29-én vízibetegségben meghalt. Végrendelete, mely igen érdekes és jellemző dolgokat tartalmaz, így hangzik:

„Im Nahmen der allerheiligsten Dreyfaltigkeit, Gottes des Vatters, des Sohnes und des heiligen Geistes, Amen! — Hat Herr Stephan Dorffmaister, Akademiemahler, bey zwar kranken Leib, jedoch Gott Lob!! gesunder Vernunft, in Betrachtung der allgemeinen Sterblichkeit, über sein zeitliches Vermögen, in Beyseyn Endesunterschriebener ordentlich erbettener Herren Gezeugen letztwillig disponiret. — Erstens: Empfehlet derselbe seine durch das kostbare Blut Jesu Christi Theuer erlösete Seele in die gnadenreiche Hände seines himlischen Vatters, den entseelten Körper aber seiner Zeit Christkatholischen Gebrauch nach, ohne aller Pracht zur Erde zu bestatten. — Zweytens: legiret derselbe zum Burger Spittall und Lazareth zusamen drey Gulden, zum Armen Institut aber allhier zwey Gulden. — Drittens: Nachdeme H. Testator sein nur in einigen activ Schulden, Mobilien, und Kunststücken bestehendes Vermögen der Sorgfalt und guten Wirtschaft seiner dermahligen Ehefrau Katharina gebohrnen Gilligin zu verdanken, und v. seinen Kindern, ausser den Andreas, und Stephan Dorffmaister, die übrigen schon versorget sind, übrigens aber H. Testator auch einige passiv Schulden hat, und seine vorbenamte Ehefrau Ihm auch ein mehrers in der Einrichtung zugebracht hat: so will H. Testator, dass in anbetracht, all dessen, seinem älteren Sohn Stephan dreysig, dem jüngeren Sohn Andreas aber fünfzig Gulden, als ein Vatterguth, dieses Vatterguth jedoch, in Mangel baaren Geldes nur in vorhandenen durch Kunstverständige gewissenhaft zu schätzenden Kunstücken verabfolget werden sollen. — Was aber — Viertens: an des Herrn Testatoris Vermögen annoch übrig seyn wird, soll all und jedes seiner vorbenamten Ehefrau als hiemit eingesetzten Universal Erbin ohne gerichtlichen Sperr und Inwentur verbleiben, welche jedoch, gehalten seyn wird, alle glaubwürdige Schulden, Legaten, Kur und Leich-Unkosten zu bezahlen.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

— Schlüsslichen vermachet H. Testator seinen Hn Testamentarien, jedem zwey, beyden also vier Gulden. — So geschehen Oedenburg, den 17-ten May 797. —

Dieses ist mein letzder Wille Stephan Dorffmaister m. p. Acad. Mahler. (L. S.) Johann Fodor m. p. Bürgermeister als erbettener Zeug. (L. S.) Michael Ege m. p. Gerichts Actuarius als gleichfalls erbettener Zeug. (L. S.) 934. Letzter Wille des Hn. Stephan Dorffmaisters Academiemahlers ddto 17. May 797. ps. et publicat. in Senatu Die 29. May 797.[4]

A szombathelyi papnevelőintézet Dorffmaister-képei.

Szily János püspök 1791. aug. 29-én teszi le a székesegyház alapkövét. A püspökvár és a papnevelő épülete azonban már közel tíz esztendeje készen áll.

1791-ben Szily értékes könyvtárát épülő egyházának ajándékozza és a szemináriumban helyezi el. Hogy a könyvek méltó keretben legyenek, a könyvtár főtermét freskókkal díszítteti. A munkát Dorffmaisterre bízza, aki feladatát kiválóan oldotta meg, a hagyomány szerint főleg azért, hogy Szily őt bizza majd meg a székesegyház kifestésével. Az egykori könyvtárterem mennyezetén (ma I. schola) Dorffmaister munkája még ma is igen jó állapotban látható.

A mennyezetet négyzetalakú, széles festett architektonikus párkány keretezi. Ezen a párkányon helyezte el a művész alakjait. A négyzet egy-egy oldalán a négy nagy nyugati egyházatya körül egy-egy érdekes csoportozat látható:

Szent Ágoston, eretnekekkel vitatkozva, kezében égő szívet tart;

Szt. Gergely pápa, tiarával s a galambbal, a Szent Lélek jelképével;

Szt. Ambrus, méhkassal, mellette *Nagy Theodosius*, akit vérengzése miatt a szent férfiú nem engedett be a templomba addig, míg bűnbánatot nem tartott;

végül *Szt. Jeromos*, az oroszlánnal, amint gyermekeket tanít.

Az alakok a legkülönbözőbb öltözetet viselik. Magyarruhás vitézek váltakoznak klasszikus ruhájú katonákkal, marcona turbános alakok, szerecsenek bájos gyermekekkel, színessé és mozgalmassá téve a képet. A ragyogó égből, mely tekintetünket önkéntelenül is a kép központja felé vonja, „Isten szeme" tekint ránk. A repülő angyal, mely balkezében kígyóval körülcsavarodott tükröt tart, jobbjával Isten felé mutat: szintén a magasság felé való törekvést jelzi. A mennyezet déli oldalán a szignálás:

Stephā. Dorffmaister inve.& pinxit 1791.

[4] A végrendelet eredeti példányát Sopron város levéltára őrzi. A végrendeletet közli Éber László: Magyarország műemlékei III. Budapest, 1913. 202—203. l.

A mennyezetkép csodálatosan világos és élénkszínű, sokfélesége és tarkasága ellenére is, — a keleti szőnyegek színpompájához hasonlóan, — harmonikus. A négy főalak körül a csoportok mozgalmasak, az egyes alakokat pedig élénk gesztus, heves kontrapost jellemzi. Érdekessége a képnek, hogy vannak alakjai, melyeknek arca valóságos arcmás, pl. az egyik Eölbei Jánosra hasonlít, ki Szily unokaöccse és oldalkanonokja volt. A többi alaknak is valószínűleg élő emberek szolgálhattak mintákul, de egykorú arcképek híján ezt nem bizonyíthatjuk. A püspöki udvar tekintélyes személyeit talán azért festette alakjai közé, hogy kedveskedjék nekik; remélte talán, hogy így megnyeri az urak tetszését, s a dóm kifestését rábízzák. Szily azonban nem neki adta ezt a hatalmas és nagy felelősséggel járó munkát, hanem Maulbertschre bízta. Dorffmaisternek mindig fájt, hogy nem ő díszíthette a székesegyházat, az öregedő művésznek talán utolsó nagy álma hiúsult meg evvel. Panaszkodik is 1796. aug. 13-án kelt levelében.

„Ich bin von die Wiener H. Künstler angegangen worden, das zweyte nicht mehr vor den Preiss zu machen, ich habe es aber doch getan, blosz mich ferner anzuempfehlen ..."[5]

Ne csudálkozzunk azon, hogy nem ért célt a szemináriumban festett valóban mesteri munkájával, mert ez a terem csak $3^1/_3$ méter magas. Hogy érvényesülhetett volna ilyen kisméretű helyen nagy perspektivikus tudása, a merész rövidülésekben megoldott kompozició és a sárgás-vörös színharmónia, melyet a székesegyház vöröses műmárványához szeretett volna hangolni? Így azután Szily nem bízta rá a kupola festését, nem mert Dorffmaisterrel kísérletezni, mert Maulbertsch tehetsége és tudása nagyobb bizonyosságot nyujtott. A székesegyház kupoláinak kifestésére csak 1798-ban került sor. Ekkor már sem Maulbertsch, sem Dorffmaister nem éltek. Szily Maulbertsch legkiválóbb tanítványára, Winterhalter Józsefre bízta a munkát, aki azt mesterének vázlatai szerint remekül oldotta meg (v. ö. Kapossy i. m. 33. s. k. l.; Géfin i. m. I. 119. l.) Ellenben Dorffmaisterrel díszíttette Szily a szeminárium házikápolnáját Szt. Márton életéből vett, reliefszerű képekkel. A kápolna oltárképe is Szt. Márton püspököt ábrázolja. Sajnos, a régi szemináriumi kápolna 1882 óta nincs meg, így a művészi munka létezéséről csak a levelezésből tudunk. A kisebb méretű oltárkép azonban a szeminárium birtokában ma is megvan. Faragott aranykerete magábanvéve is valóságos műremek. A képen Szt. Márton teljes püspöki ornátusban ül a felhők között, angyalok kara övezi, akik kezükben a püspöki jelvényeket tartják. A szent egész lényén látszik, hogy földi dolgok már nem érdeklik; égreemelt arca, testtartása, kézmozdulata

[5] P. L. III. sz. 4. f.

ihletet és elragadtatást fejez ki. A kép baloldalán egy angyal a Krisztussal megosztott köpenyt és kardot tartja, érdekes sziluettet alkotva a püspök ragyogó, megvilágított alakja mellett.

Igen jellemző az ezen képre vonatkozó levelezés, mert

A négy nyugati egyházatya.
Die vier grossen westlichen Kirchenväter.

világot vet Szily püspök mindenre kiterjedő figyelmére és sokszor már garasosságig menő takarékosságra.[6] 1790. dec. 29-én Szily Pozsonyból a következőket írja Dorffmaisternek: „A generális szemináriumok feloszlottak s az egyházmegye kispapjai hazajöttek a szombathelyi szemináriumba; a házikápolnának egy oltárképre lenne szüksége, amely Szt. Márton toursi püspököt ábrázolja. A kép 3 láb 6 hüvelyk magas és 2 láb 3 hüvelyk széles legyen!" Vázlatot kér róla és az árát kérdezi.

[6] P. L. III. sz. 4. f.

Dorffmaister 1791. jan. 18-án válaszol; bocsánatot kér, hogy nem írt azonnal, de nem tartózkodott otthon, (Nebersdorfon volt); a képet már munkába is vette, három hét mulva kész lesz; vázlatot azonban nem küld, biztos benne, hogy a kép így is jó lesz és Szilynek tetszését megnyeri. Az ára 8 dukát; „ich schmeichle mir es recht zu machen, ist es nicht anständig, *so werfen es mir Eüer Hochbischöfliche Gnaden auf den Rücken.*"

Szily már 1791. jan. 24-én válaszol; örül, hogy a kép elkészül, de jobb lenne, ha Dorffmaister mégis küldene vázlatot. A képért csak 3 dukátot ígér!

Dorffmaister 1791. jan. 27-i válaszában sértőnek találja, hogy a püspök őt ily „bagatell" összeggel akarja kifizetni és még vázlatot is kér; nem csudálkozik ugyan, hiszen az ő társaságuk ehhez hozzá van szokva, de — „macht darum nichts" —, a képet azért átküldi Pozsonyba, nézze meg Szily és ha kell neki, küldje vissza, ő majd továbbítja Szombathelyre Nagy kanonok úrnak, a szeminárium rektorának, (úgy is küld egy másik képet is Rast szobrásznak[7]); a képpel majd újból küld levelet is, a többit pedig a püspök belátó műértésére bízza; végül megjegyzi, hogy a képet 6 dukáton alul nem adja, ennyiért is csak azért, mert rá van szorulva; („doch willen ich es schon in der Arbeyth habe so unter 6 Tukaten gib ich es nicht").

1791. febr. 9-én, mikor a képet küldi, azt írja Szilynek, hogy akár megfelel a kép, akár nem, naponta jár a póstakocsi Pozsony és Sopron között, küldje vissza, ő majd továbbítja Nagy kanonok úrhoz.

Szilynek a kép, úgylátszik, tetszett, mert 1791. február 17-én kelt levelében már azt írja, hogy a képet saját holmijával együtt már elküldte Szombathelyre, de a kért összeget sokallja és Nagy kanonok belátására bízza, hogy a képpel mit csinál, és hogy a kért összeget megadja-e.

Az egyesség bizonyára sikerült, mert a kép még ma is megvan. 1882-ig a szeminárium oltárképe volt, ma a püspökvár Ribera szalonjában függ. Aláírása a következő:

Stepha. Dorffmaister
inve. et pinxit. Anno. 1791.
Soprony.

A szombathelyi szemináriumnak van még egy Dorffmaister-képe, mely Nagy József kanonok portréja. A festmény vászonhátlapjára ragasztott papírlapon Nagy József kezeírásával e szavak állanak: „In tesseram perennis amicitiae vultus sui mittit effigiem, qui ipsum cor animamque suam jam dudum tradidit Joanni Somogyi. Josephus Nagy m. p. " Ugyanerre a papírlapra írta rá Nagy J. öccse, hogy

[7] A csehimindszenti templom oltárképét.

a kép 1780-ban készült. Ha egybevetjük e képet Nagynak a püspöki palota szent Pál-termében levő képével, nyilvánvalóvá válik, hogy a kettőt ugyanaz a művész festette.

A szombathelyi püspökvár Szt. Pál-terme.

Szily János püspök óriási méretű képeket állíttat a püspökvár egyik nagy termébe és ezt a munkát is Dorffmaisterre bízza. E termet a benne levő Szt. Pált ábrázoló képekről „Szt. Pál-teremnek" nevezik.

Szent Márton.
Der hl. Martin von Tours.

A Szt. Pál-terem képeire vonatkozó szerződést (mely 1782. dec. 15-én kelt) azért közlöm, mert így a képek jellemzése sokkal egyszerűbbé válik.

A-o 782 den 15-ten Decembris ist zwischen uns, und zwar von Seiten Sr. Hoch Bischöfl. Gnaden Johan v. Szily de Felső Szopor Joseph Szaivert Kammer Diener und Stephan Dorffmeister Mahler von Oedenburg nachfolgender Contract errichtet worden.

1-tens. Verspreche ich Stephan Dorffmeister und kraft dieses verobligiere mich, dass in der neu auferbauten Bischöfl. Residenz sub No 3

stehenden Eck Zimmer auf neun Plätter und zwey Superporten bis Ende nachfolgenden Monats Juni A-i 783 mit nachfolgender arth per drey hundert Gulden auszumahln und zwar

2-tens. In das erste Plat: Wie der H. Paulus vor dem Festus Römischen Land-Pfleger, Agrippa König und Bernice Königin sich verantwortet. Geschicht der Apostel C. 25. und 26.

3-tens. In das 2-te Plat: Wie der H. Paulus nahe an der Insel Melita mit römischen Soldaten Schiffbruch leidet. Geschicht der Apost. C. 27.

4-tens. In das 3-te Plat: Wie der H. Paulus zu Athen dem Altar des unbekannten Gottes mit der Zuschrift Ignoto Deo antritt, und den Athenienser Philosophen und Gelehrten den wahren Gott anzeigt. Gesch. der Apost. C. 17.

5-tens. In das 4-te Plat: Wie zu Corinth vor dem H. Paulo viele tausend schlechte Bücher die Corinthier verbrennet haben. Geschicht der Apost. C. 19. v. 19.

6-tens. In das 5-te Plat: Wie der H. Paulus zu Miletum von Bischöfen sich weinend beurlaubet. Gesch. der Apost. C. 20. v. 17.

7-tens. In das 6-te Plat: Wie der H. Paulus und Barnabas zu Listri die heutnische Priester abhalten, dass sie ihnen nicht opfern sollen. Geschicht der Apost. C. 14 v. 10.

8-tens. In das 7-te Plat: Wie der H. Paulus und Barnabas zu Listri einen Krummen heilet.Gesch. der Apost. C. 14 v. 7.

9-tens. In das 8-te Plat: Wie der H. Paulus und Petrus vor dem Ende ihres Lebens sich beurlauben.

10-tens. In das 9-te Plat: Nach Gutachtung meiner.

11-tens verspreche ich auch obgedachter Stephan Dorffmeister andern sechs Superporten nach angezeigten Kindln per zwey Ducaten gut und mit einem Fleiss zu mahlen. Endlich

12-tens. Verspreche ich auch in Nahmen der Gnädigen Herschaft Joseph Szaivert vor die obgeschriebene Mahler arbeit den Herrn Stephan Dorffmeister Mahler nach gänzlicher Verfertigung des selben, und zwar vor das genannte eck zimmer samt zwey Superporten drey hundert Gulden, vor die sechs Superposten aber vor eine jede zwey Ducaten in alln zwölf Ducaten richtig und baar zu bezahlen.

Urkund dessen sind zwey gleich lautende Contracts exemplarien verfertiget, und einem jeden Theil mit eigener Hand unterschrift und Insigl bekräftiget und eingehändiget worden. Steinamanger wie oben.

Stephan Dorffmaister
Acad. Mahler.

Praesentem Contractum cum praedicto Pictore Stephano Dorffmeister initum confirmamus et ratihabemus. Sabariae in Arce nostra Eppali. Die et Anno ut supra.

Joan. Szily Eppus Sab.

A szerződésbeli I. képen ábrázolt jelenet a falat tapétaszerűen borító képek közt a legjobban megoldott kompozició. A hatalmas méretű kép központjában Szt. Pál áll, lábán bilincsekkel; előtte a trónon Agrippa király, annak nővére, Bernice és Festus római helytartó ülnek s feszült figyelemmel hallgatják az apostolt, akit vádlottként hoztak a helytartó elé, „hogy megkérdezvén őtet", ítélkezni tudjanak felette (Ap. csel. 25. f. 26. v.). Bernice arca csudálatosan szép, nagy barna szemeiben az érdeklődés tüze csillog, előre-

hajolt testtartása mégjobban kifejezi figyelmét. Szinte halljuk, amint Szt. Pál mondja az elcsudálkozott embereknek: „Kérem az Istentől, akár kicsiny, akár nagy áron, hogy nemcsak te, hanem mindazok is, akik hallanak, ma olyanok legyenek, aminő én is vagyok, leszámítva ezeket a bilincseket." (Ap. Csel. 26, 29.) Az arcokon nem a merész szavakon való sértődöttség, hanem meglepetés tükröződik és szinte látjuk,

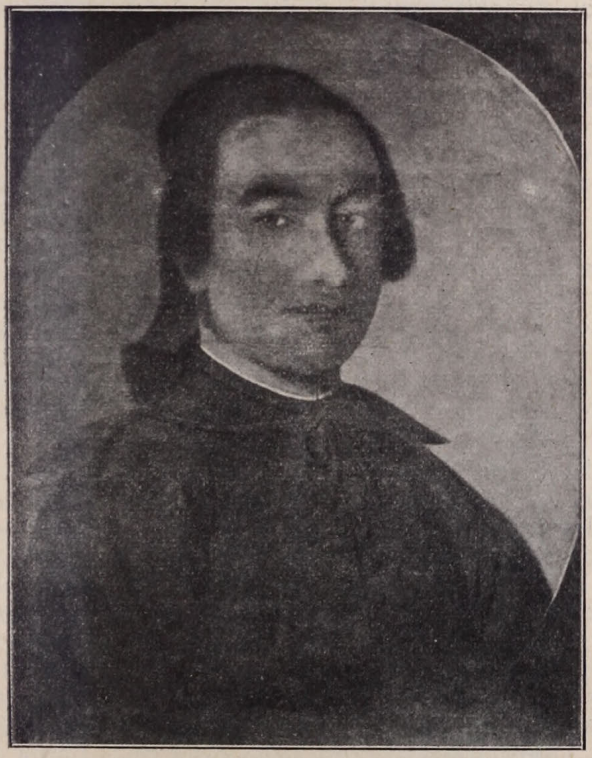

Nagy József.
Josef Nagy.

hogy minden jelenlevő az apostol szavait mérlegeli. Az előtérben álló két alak, (kik Eölbeinek és Nagy József titkárnak hű képmásai), szemmel láthatólag vitatkoznak a hallottak felett. A főcsoportokon kívül külön figyelmet érdemelnek a háttérben álló udvari emberek. Az ezen csoport elején álló turbános férfi nagy, jóltáplált alakjával, fitos orrával a mindenütt jelenlevő közönyt tolmácsolja. Hátrább a rosszindulatnak és ellenséges érzületnek is megtaláljuk a maguk kifejező alakjait Szt. Pál vádlóiban, a jeruzsálemi zsidókban; ez a csoportozat azonban csak vázlatosan van jellemezve. A kép kompozíciója egységes, annak ellenére, hogy néhol

egész genreszerűen festett részek vannak, pl. a kép balsarkában álló pufók kis fiú kutyával önmagában véve is kedves, önálló festmény. Az egész kép hátteréül és keretéül architectonikus csarnok szolgál (gót elemek, keverve barokk és renaissance formákkal). A háttér meleg zöldes tónusa jellemző Dorffmaister többi munkájára is. E képet abból a szempontból is kiemelhetjük a többi Dorffmaister kép sorából, hogy alakjai kitűnő jellemzésűek, egyéniek, sajátos vonásokkal dicsekedhetnek, pedig a jellemfestés nem mindig erős oldala festőnknek!

A második kép azt a jelenetet örökíti meg, amikor Szt. Pál Málta szigeténél őrzőivel, a római katonákkal együtt hajótörést szenved. (Ap. Csel. 27. fejezet.) Zátonyok között marcona alakokat látunk, akik — háttal a szemlélőnek — erejük megfeszítésével húzzák a bárka köteleit, úgyhogy a rozoga alkotmány előremozdulása szinte érzékelhető. Az apostol fehér alakja a csónakban ülők sötét csoportjából kimagaslik. Biztos testtartása, nyugodt arca a hullámzó, tajtékos vizen és ingatag bárkán nyugalmat és fenséget áraszt maga körül, úgy hogy a csónakban ülő asszonyok, gyerekek, — bár rémült arckifejezésük elárulja rettegésüket, — nyugodtan maradnak és várják sorsuk jobbrafordulását. A viharzó tenger, amely a csónakot tépi, sötét, haragoszöld tónusával még csak fokozza a kép drámaiságát.

A harmadik képen Athént látjuk (Ap. Csel. 17, 22. s köv. v.). Az előtérben oszlopos csarnokrész alatt az „Ismeretlen Isten" szobra áll. Kompozíció szempontjából a kép kevésbbé sikerült. Szt. Pálnak aránytalanul kicsi, széles taglejtésű alakja a kép balszélére szorult és így az elhelyezés nem szerencsés, mert a figyelmet inkább a mellékszemélyek vonják magukra. Pl. az előtérben egy anya ül, gyermekét az ölében tartva; ezt a nagyon kedves és jól előadott motívumot azonban Dorffmaister más képein is megtaláljuk. A lépcsőn háttal álló férfialak, aki az oszlopot átöleli és mögüle kinéz, csak a kompozíció szempontjából érdekes; t. i. azzal, hogy az oszlop előtt áll és túlnéz rajta, két teret érzékeltet: az oszlop előttit és az oszlop mögöttit; így a távlati hatás növekszik. De ez egyszerűen kompozíciós fogás. E képen újat nem adott Dorffmaister, önmagát ismételte csak meg.

A negyedik képen azt a jelenetet látjuk, amint az efezusbeliek elégetik ördögűző könyveiket Szt. Pál prédikációinak hatása alatt; „felbecsülvén azok értékét, úgy találták, hogy pénzértékük ötvenezer dénár" (Ap. Csel. 19, 19.). E szöveg töredéke görög fogalmazásban olvasható egy lángbanálló könyv lapjain. Szt. Pált körülveszik hívei és nézik a könyvek pusztulását. A kép előterét bámészkodó katonák, asszonyok, gyerekek töltik ki. Ott lábatlankodik a csoport előtt egy kutya is, ami bennünket csak annyiból érdekel,

hogy nyakörvén a mester szignaturája olvasható. A kép összbenyomása kellemes, csöndes epika jellemzi.

Az ötödik képen azt a pillanatot örökíti meg Dorffmaister, amikor Szt. Pál Miletusban az efezusi papoktól sírva búcsúzik (Ap. Csel. 20, 17.). Az apostol égrenéző arcával s fájdalomtól tántorgó lépteivel nem hat természetesen. Síró

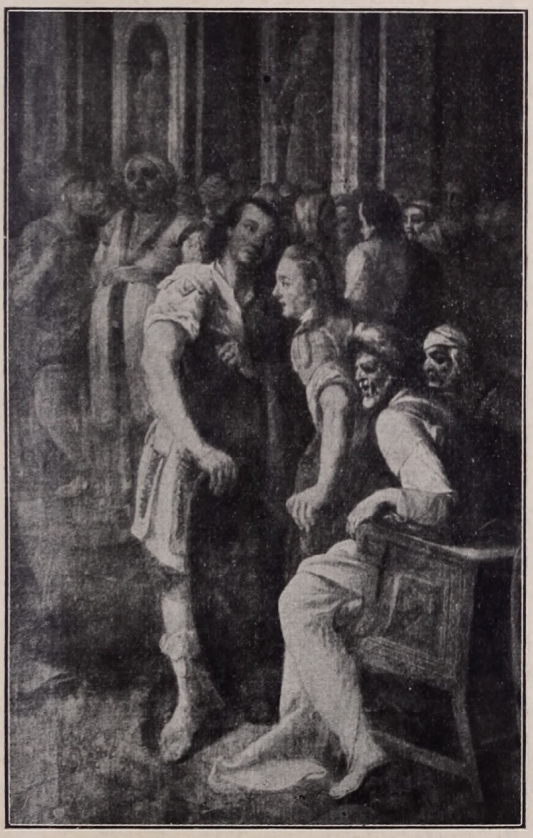

Nagy József és Eölbei János.
Josef Nagy und Johann Eölbei.

férfiak veszik körül, egyiknek jobban, másiknak kevésbbé sikerült a jellemzése. A kép hangulatos háttere, melyen szürkés vitorlájú hajó ring, sikerült, de kevéssé egyensúlyozza a túlzott barokkos páthoszt, amely e kompozícióra jellemző.

A hatodik képen azt a jelenetet dolgozta fel festőnk, amikor Pál és Barnabás megakadályozzák a pogány papokat abban, hogy nekik áldozatot mutassanak be, mert a pogányok őket isteneknek nézik. A kép magassági mérete a szélességéhez képest igen kicsiny, úgy hogy a cselekményből

alig lehet valamit látni. A két apostol kisebb emelkedésen az előtérben áll, lejjebb, hátrább feldíszített áldozati barmokat hajszoló embercsoport látható. „Alig birták lecsillapítani a tömeget, hogy nekik ne mutasson be áldozatot" (Ap. Csel. 14,17.).

A hetedik kép Szt. Pál és Barnabás lystrai csodatételét, az inaszakadt meggyógyítását ábrázolja. Szt. Pál „mondá nagy fennszóval, állj fel a te lábaidra egyenesen. S az felszökött és jár-kel vala" (Ap. Csel. 14, 9.). A csoda megtörténik. A nyomorék fektéből felugrani készül, a mellette levők segítik. A beteg mögött ülő női alak arca kifejező, hálásan néz az apostol felé. Azoknak arcán, akik a kép hátterében a baloldalon állnak, figyelem és szánalom tükröződik, amint a beteg mozdulatait szemükkel kísérik. A kép többi alakja egyéni és érdekes; a nyomorék jól megrajzolt teste az anatómia ismeretét bizonyítja. Dorffmaister sok újat mondott e képen. A kép felírása a következő: „J. D. pinxit filio." Hogyan magyarázzuk e felírást? Dorffmaister József lenne a kép festője? Ez lehetetlen, mert a kép készültekor még egészen fiatal volt, a kép pedig fejlett technikájú és kiforrott művészi egyéniséget árul el. Valószínűnek tartom, hogy a képet Dorffmaister kedves figyelemből József nevű fiának festette.

A szerződés szerint a nyolcadik képen Szt. Pál és Péter búcsúját kellett volna ábrázolnia Dorffmaisternek. E kép azonban nincs meg. Helyette a művész azt a bibliai jelenetet festette meg, amelyet az Ap. csel. 28, 5. v.-ében olvashatunk: Szt. Pál Lystrában tanított és ott egy kígyó megmarta, „ő azonban lerázta a kígyót a tűzbe és nem érzett semmi bajt sem." Kompozíció szempontjából a kép a mester jobb munkái közé tartozik. Szt. Pált a középen a tűz rőt fénye világítja meg; karján a kígyóval valóban fenséges jelenség. A tűz körül ülő emberek arcán rémület tükröződik, amelynek hatását csak fokozza a rájuk eső vörös fény. A kép baloldalán az ismert Dorffmaister-kompozíciós férfialak ül, háttal a nézőnek, de csak sziluettként hat (ugyanezzel az alakkal találkozunk a székesegyháznak „Jézus megkeresztelése" című képen is ugyancsak a baloldalon).

A kilencedik képnek a szerződés szerint olyannak kellene lennie, hogy az egész sorozatot jól befejezze. Ennek a képnek a formája rendkívül keskeny és magas. Házfalat ábrázol, melynek az ablakán emberek néznek ki. Az athéni jelenet képe mellett függ és kiegészítéseként hat.

Még a superporte-k ismertetése volna hátra. Ezeknek azonban semmi különös jelentőségük nincs; kezükben szimbolumokat tartó kedves gyermekalakok, s a nyolc boldogságot ábrázolják.

Alapos feltevés szerint a püspökvárban a volt régiségtár falfestményei is Dorffmaister munkái lennének. Erre

vonatkozólag azonban nincs biztos adatom. Annyi bizonyos, hogy a festésmód, a színezés, a figurális és architektónikus részek megoldása emlékeztetnek Dorffmaister többi művére.

Saul megtérése.
Die Bekehrung des Saules.

Az Utolsó vacsora.

Szombathelyen az Úrnapját mindenkor nagy fénnyel és pompával ülik meg. A szépen feldíszített úrnapi oltárok között már 150 esztendő óta a legszebb az, amelyet évről-évre a püspökvár kapujában állítanak föl. Két festett pilon között, ügyesen megfestett építészeti keretben egy szépséges oltárkép áll, amely az Utolsó vacsorát ábrázolja.

A kép szépsége föltünt édesapámnak, aki évről-évre gyönyörködött benne. Az én Dorffmaister-kutatásaim során gyanut fogott, és megkérte Géfin Gyula vicerektort, hogy tegye lehetővé a kép eredetének kivizsgálását. A vicerektor úr azonnal fölnyittatta a püspökvárban azt a termet, ahol a kép áll. A kép kompozíciója, festésmódja, színei Dorffmaisterre utaltak. Rövid keresés után megtaláltuk a sötét tónusban tartott alsó képrészletben Dorffmaister szignatúráját. *Steph. Dorffmaister pinxit 1784.* Géfin dr. nem elégedett meg ennyivel, hanem a püspöki levéltárban fölkutatta Szilvnek Eölbei kanonok által iratott levelét, amely a kép hitelességét kétségbevonhatatlanul igazolja.

A kép maga Dorffmaister legjava alkotásai közül való. Mivel álló képet kellett az aránylag szűk helyre szánt oltár számára festenie, kénytelen volt a kompozíciót álló formá-

tumban megoldani. Ha az Utolsó vacsora ábrázolásáról esik szó, mindenki Lionardo világhírű képére gondol. A legtöbb mester nem is igen tudott szabadulni Lionardo hatása alól, amikor ennek a témának megoldására vállalkozott. Dorffmaister is bizonyára jól ismerte Lionardo remekét. Ha a képet fekvő helyzetben festhette volna, bizonyára nem törte volna magát, hogy Lionardo hatása alól szabaduljon. Hiszen a szegény mester oly sokat és oly gyorsan volt kénytelen festeni a megélhetés gondjai miatt, hogy az imitáció nem okozott neki különösebb lelkiismeretfurdalást, ha ezzel időt és munkát takaríthatott meg.

Az Utolsó vacsorát technikai okokból nem szokták álló helyzetű formátumban megoldani, mert asztalnál ülő, tizenhárom jellegzetes figurát így csoportosítani nagyon nehéz. Az elgondolás sem olyan természetes. Éppen itt tűnik ki Dorffmaister nagy tudása, aki tehetségéről tanubizonyságot tett mindenkor, amikor valami különleges feladat megoldására kellett vállalkoznia. Dorffmaister nem választotta Lionardó közismert hosszú asztalát, amelynek lapja párhuzamos a kép vízszintes vonalaival. Dorffmaister rendkívül ügyességgel kerek asztal körül csoportosította alakjait, és ezzel oly feladatok egész komplexumával találkozott, amelyeg az ízig-vérig barokk festőnek nagyon is kedvére valók voltak. Krisztus alakja fénylik a kép közepén. Minden alak feléje tekint, kivéve a tétova pillantású Judást, aki maga sem tudja, hogy Krisztus szavaira figyeljen-e, vagy pedig a harminc ezüst pénzt, a vérdíjat tartalmazó zacskót tapogassa. János elragadtatott, hátrahajló feje tükrözi vissza a pillanat magasztosságát. A fénylő középteret sötét kulisszaszerűséggel szakítják meg az asztalnál elől ülő alakok. Dorffmaister nem félt attól, hogy ezek a sötét szilhuettek ártalmára lesznek Krisztus megjelenítésének, sőt tudta, hogy ezek a kulisszák majd sötét keretet adnak az Istenembernek, akinek fényességét csak annál jobban kiemelik és a néző lelkébe vetítik. A jobboldali apostol sötét alakja annyira barokk ebben a környezetben, hogy azt csak egy olyan festő lendülete rajzolhatta föl, aki benne élt ebben a korban, sőt ebből a korból élt és táplálkozott. A kor szelleme valósággal a vérébe ment által. Az asztalon gyümölcsök. Egy barokk lakoma utolsó fogása jelzi, hogy a vacsora véget ért. A festésmódból látjuk, hogy Dorffmaister tanulmányozott néhány kiváló holland gyümölcs-csendéletet, és ha ideje meg kedve lett volna hozzá, bizonyára kitűnő csendéleteket is fest.

A kép maga vöröses-arany fénnyel van átitatva. A mesterséges világítás problémájával foglalkozik rajta. Krisztus alakja jellemző Dorffmaisterre, arca ugyanaz a szakállas, komoly, nemesszépségű arc, amely már szinte típussá lett nála. Szily megiratta levelében, hogy mivel úrnapi oltárképről van szó, amely a szabad levegőnek és egyébként is sok más meg-

próbáltatásnak lesz kitéve, jó tartós anyagot alkalmazzon és a képet jó tartósan fesse meg. Doffmaister eleget tett a püspök kívánságának. Alaposan érthette művészetének mesterségbeli részét, mert a kép csodálatosképen jó állapotban maradt meg napjainkig, dacára annak, hogy minden áldott esztendőben elviszik helyéről, kinn a szabadban fölállított oltáron díszlik, ahol a por, a napfény és más ártó körülmények rontó hatással vannak rá. A színek elevenek, töretlenek, a festék csak kevéssé repedezett meg. A kép diadalmasan ragyog másfélszázad óta az úrnapi oltáron és szépségével emeli az ünnep hangulatát.

A képre vonatkozó levelet Géfin Gyula vicerektor úr szívességéből közlöm:

Monsieur.

Ich zweifle nicht, dass Sie den hier in der Geschwindigkeit aufgezeichneten Riss von dem bewussten Frohnleichnams altar, in welchem ein mit öelfarb gemallenes und das Abendmahl Christi vorstellendes 6 schuh hoches und 4 schuh breites Bild kommen soll, — annoch bei Händen haben und Sie Sich wegen den Preis desselben besser besonnen werden haben, gleich wie ich es nun Ihnen bei Gelegenheit der mit überbrachten bildern erklärt hab, bin bereit obbesagten Altar machen zu lassen und hab mich letztlich entschlossen Ihnen wenn ich Sie sowohl das Bild als das nebenwerk mit guter dauerhafter öellfarb mahlen werden, 80 gulden zu versprechen, dieses ist nun der letzte Preis den Ich Ihnen hiermit antrage, und in welchen Sie sich um somehr einlassen können, je mehr ich versichert bin Ihnen hiedurch das billigste versprochen zu haben, und je mehrere Gelegenheiten Sie Sich dadurch Verschaffen werden bei mir noch andere arbeiten auf dem Zukünftigen Sommer zu bekommen; Mit dero Herrn Bruder hab ich wegen den mir anempfohlenen Alabasternen Cruzifix schon den accord getroffen. Er ist nun beschäftigt das annoch rückständige an demselben gäntzlich auszuarbeiten, und sobald meine Kapelle fertig seyn wird, wird Er es mir herab bringen und an seinem Orth aufstellen. In übrigen erwarte ich Dero antworth und empfehle mich verhaarend Dero...

Felzeten:
Andreae Dorffmaister
Expeditum 28-a Januarii 784.

A levelet Szily tollnoka, Eölbei János, a későbbi kanonok ugyan Dorffmaister Andrásnak címezi Sopronba, de nincs kétségünk aziránt, hogy az András név csupán elírás, mert a levél a mi mesterünknek — Dorffmaister Istvánnak szól.

A szombathelyi székesegyház két Dorffmaister-képe.

A készülő székesegyház számára Szily János oltárképekről gondoskodik. Dorffmaisterre két oltárkép festését bízza. „Szt. Istvánt" ábrázolja az egyik, „Jézus megkeresztelését" a másik.

Tudjuk, hogy Szily minden képről, amelyet megrendelt, vázlatot kért. Ezt most sem mulasztotta el. Dorffmaister

küldi is a vázlatokat, amelyekre Szily 1792. febr. 2-án kelt levelében a következő gondos észrevételeket teszi:[7]

A Szt. István-képen a magyar korona pontos rajzát kívánja, és hogy az biztosan sikerüljön, egy általa ismert és jónak tartott másolatot küld majd Dorffmaisternek, ha esetleg Dorffmaister nem jutna hozzá. Pontosan leírja, milyen legyen Szent István ruhája, hogy magyaros és királyi öltöny hatását keltse. Az előtérben álló ősz vitéz fejére nem tartja szépnek a fehér kalpagot, mert ősz fejre jobban illik a másszínű. A fent lebegő angyalokat jónak tartja, de attól fél, hogy az egyik angyalon levő lila ruha színe aligha lesz tartós. (Ebből is látszik, mily gonddal díszíttette Szily a székesegyházat; még a képek színének tartósságára is gondolt.)

A „Jézus megkeresztelését" ábrázoló kép vázlatán a következőket kifogásolja:

Felhívja Dorffmaister figyelmét arra, hogy a keresztelés vízbemártással történt abban az időben. Éppen azért Szt. János ne öntse a vizet kagylóból Jézusra, hanem vállára súlyosodó kézzel nyomja őt a Jordánba. Szeretné, ha a gyermekét keblén tartó anya más beállítást nyerne, vagy ha a keblét eltakarná, mert ilyesmit nem tart illőnek oltárképen. A spanyolruhás fiúkat is hagyja el. A sok kifogást a temploma dicsőségének és Dorffmaister művészi hírnevének érdekében teszi („zur Ehre meiner Kirche, und Ihren eigenen Ruhm, den Sie Sich schon erworben").

Igen fontos e levélben az, hogy Szily a képekért ugyanannyit ígér, mint amennyit Maulbertschnek hasonló munkájáért ad. Tehát a két művész munkáját egyformán értékeli.

Dorffmaister válaszában (1792. febr. 10.) megígéri, hogy mindenben Szily utasításai szerint fog eljárni; amiben nem kapott volna tanácsot, azt csak bízza őreá, mert valamit a művészre is kell hagyni:

„... und Etwas musz man doch dem Künstler zu Seinen Gusto seiner Haltung zu lassen, damit doch das alte Sprichwort nicht gäntzlich in Vergessenheit kommt: dem Mahler und Poeten ist villes (sic!) erlaubt".

A kép igen sokáig ismeretlenül állt a székesegyházban, mígnem előkerült Tzinke Ferencnek, szombathelyi gimnáziumi, később pesti egyetemi tanárnak 1792-ben kelt ódája, amelynek alapján Kőberl János sárvári c. prépost-plébános a mult század kilencvenes éveiben megállapította, hogy a Szent István-kép Dorffmaister munkája.[8] Az óda az 1792-ben elkészült Szt. István-oltárképről szól és a képet méltatja. Leírja, hogy mi látható a képen. Többek közt a következőket olvashatjuk:

„Egy büszke magyar tipor annak nevén,
Ah megnevezem, Sopron termette,
s németből Magyarrá teremtem én,
Falumester, — Éljen!"

Nyilvánvaló, hogy a kép Dorffmaister műve. Az egyik magyar vitéz csizmája sarkán valóban meg is találták a mester rejtőző nevét: „... úgy tetszik, mintha csak a kivarrást látná az ember.“[9] Ma már csak pár kopott betű látszik, de ez is elég arra, hogy felismerjük Dorffmaister jellegzetes betűit.

Mózes a rézkígyóval.
Moses mit der ehernen Schlange.

A képen, melyet Tzinke Ferenc ódájában erősen magasztal, azonnal megragadja figyelmünket a gondos és szép festés, a gazdag, színpompás ruhák, prémek pompás anyagszerűsége. A kompozíció azonban nem eléggé kiegyensúlyozott. A magasban lebegő angyalok tömege túlnehéz és szinte reális valóság, pedig égi jelenésnek kellene lennie. Szent István körül magyar urak és vitézek állnak. A baloldali kucsmás vitéz a hagyomány szerint Dorffmaister önarcképe. Ha Szily tanácsait és kívánságait összehasonlítjuk a képpel, látjuk, hogy Dorffmaister mindenben követte Szily utasításait és így kifejezésre juttatta azt a magyar-barokk szellemet, amely Szily minden munkáján érezhető.

A másik oltárkép, amely a „Jézus megkeresztelése“, címet viseli, a mester gyöngébb munkái közé tartozik. A ki-

[7] P. L. III. sz. 4. f.
[8] Szombathelyi Ujság 1897-ik 12. sz. 3—4. l.
[9] (Így Tzinke Ferenc fenti verséhez írt jegyzetben.)

egyensúlyozatlan tömegelosztás a kép legfőbb hibája. A kompozíció túlzsúfolt, a fény és árnyék barokkos szétszórása túlzott. A kép balsarkában hátul ülő vörös-palástos alak sziluettje Dorffmaister igen sok képén megtalálható, a gyermekét ölében tartó anya is ismerősünk már a Szt. Pál-terem egyik képéről. E kép közel egy századon át úgy állt a székesegyházban, hogy nem ismerték a szerzőjét. Dr. Kapossy János levéltári kutatásainak köszönhető, hogy a kép eredetére és mesterére világosság derült.[10]

Szombathelyen legújabban két eddig ismeretlen Dorffmaister kép került elő, amelyek valószínűleg megrendelésre készültek. Aláírásuk: Stepha Dorffmaister A-o 1789.

Az egyik kép tárgya: Saul megtérése. Az Apostolok Cselekedetei 9. fejezete szerint Krisztus Urunk megjelenik Saulnak a damaszkuszi úton. A kép erősen mozgalmas. Az első pillantásra is azonnal tisztában vagyunk azzal, hogy Rubens hatása alatt készült (Az oroszlánvadászat). A megriadt lovak ábrázolása elárulja, hogy az „akadémiai festő" meg akarja mutatni, mennyire érti a lóanatómiát. A lováról földrezuhant Saul tehetetlensége, lezárt szeme erős ellentétben áll a többi alak riadt mozgalmasságával. A kompozíció diagonálisan épült fel, amelyet egy ingadozó zászló erősen hangsúlyoz. A kép ezidőszerint Géfin Gyula dr. pápai kamarás tulajdonában van.

A második kép tárgya: Mózes felmagasztalja a rézkígyót (Mózes IV. könyve, 21. fejezet 8. és következő versek.). Sem a kompozíció, sem a festés módja nem olyan szép és egységes, mint Saul megtéréséé. A kép egy szombathelyi műkereskedő tulajdona.

*

M. FÁBIÁN: Das künstlerische Schaffen Stephan Dorffmaisters in der Diocezese Steinamanger. — Der deutsche Auszug folgt am Schlusz der Abhandlung.

Székely László.

Írta: DR. HEIN TÁDÉ.

Az Anyánk című versének utolsó strófája: „Kell, kell fészek a kósza szívnek. Kell mindig váró, hű eresz... S anyám szíve már rég elporladt. Hol lesz a fészkem?... Istenem, Szeress, szeress!" Székely költészetének tárgyi, minőségi jellegét ez a vers jelöli legteljesebben. Művészlélek, aki tele van élménygazdagsággal, alkotó kedvvel, s akiben minden megérintett húr Isten felé rezeg soha nem csillapuló vágyódással. Nem ú. n. vallásos költészet ez tele legendás, imádságos, kenetes témával, hanem művészet, melynek élete

[10] I. m. 116—118. l.

a lélekben gyökerezik, onnan táplálkozik, és színpompájába onnan szí halhatatlanságot. Versei a maga életének ezerféle barázdájából valók: vágyból, örömből, szomorúságból, újjongásból, komoly gondolatokból, mindent látó szemlélődésből, a való életből bimbóznak, s mire megnőnek, égig érnek, Isten közelségébe hajtanak, Tőle soha el se szakadnak. S mert mindíg a szépség egy-egy újabb mosolya, gondja és való élete mindenik verse, ezért mindenki költészete ez a világ, az emberé, aki gondolkodik, érez és akar, kiváltképen pedig aki szereti a harcos, magával ellentétben álló életet, hisz tudja, hogy innen gyöngyözik a magunk teljesebb megértése s a harmónia. Mécs lírája azoké, akik harcba szálltak önmagukkal, az élettel, Székely azoknak áll az élére, akik békét akarnak kötni magukal s az élettel. Mindegyik nagy hivatás: értékkülönbségük nincs.

Székely lírája kiteljesedése a modern költészetnek. Már biztos önmagában. Tudja, hogy övé az élet legteljesebbje: a maga világa. Az a beláthatatlan terület, ahol soha senki se jár, melyet maga se tud egy életen át fölmérni. Azonban érzi, hogy itt a lélek-végtelenben soha sincs csend, pihenés, mert az örök indítás munkálkodik, pici erők, melyek végtelenre érnek, s befejezésük emberi határokon túl nyúlik. Így éli ő maga is verseit, melyek a végtelenből erednek, és soha nem szünő életet színak meg ontanak. Mindegyik a lehellet-munka remeke, de szövésük az idők végéig van szánva, mert a lélek halhatatlanságát jelentik. A költő egyiket se márkázza; a nyelvet, stílust se sajtolja meredeknek, érdesre, meg nem mászhatónak, hisz mindegyik örök útra indulás, s csak azon az életen megy át, honnan visszhang felel rá, hol hasonló erők mozdulnak. Így mélyül a költészet a szépség egész életébe, s lesz teljes gyönyörűség, mely elől alig lehet kitérni, s ha befogadtuk, nem tudunk tőle elszakadni. Petőfi, Arany belénk világítanak; Mécs, Székely belénk gyökereznek. Azokat gyönyörködésnek kaptuk, ezekben a szépséget éljük.

Székely elsősorban lírai költő. Dalban pompázik ki a lelke. Bátran, merészen ivel szét a maga világában, bontja, zsongja életét, s érzéssé szőve a gondolatot nem hullatja el a komoly tartalmat. Az első kötetében (A szirtnek álma van) még összeérnek az élményei. Már ekkor olyan dúsan követik egymást, hogy egy életnek tünnek a költő elé. S míg vigan ritmusba sodorja őket, maga se veszi észre, hogy a középen megtörik: dalnak indul, s tanulságos reflexió lesz belőle. Ilyen pl. A perintparton c. verse. Az első rész a patak muzsikája: „Csak futsz, rohansz és hömpölyögsz. Csevegsz, csörögsz, És meg nem állsz. Utadban gólyahírt találsz, Megöntözöd...“ Nem leírás; maga az élő, dallamos kis patak. Nem is az a hiba, hogy szimbolummá alakítja a költő, s a tengerbe tartva „Csak adva és meg nem pihenve Érkezni meg a végtelenbe: A sorsod sorsom, álmod álmom — Ó hab,

szabad lesz veled szállnom?", hanem hogy túlságosan szétbontja, analizálja a témát. Székely művészi egyénisége, az élmény beállítása s a megoldás kerülnek egymással szembe. A költő lírai természetének megfelel a vers első fele, azonban a második résznek elmélkedésbe áthajlása s az egész együttes disszonánsan csendül össze. Valójában két vers témája ez, vagy egybe kapcsolva az első részt kellett volna leegyszerűsíteni. Ezt a szertelen alkotó kedvet magyarázza azonban a kezdő költők gondtalan gazdagsága, ami a második kötetben egyszer sem fordul elő.

Ahogy a maga életét látja, szétrohanások szerint nincs abban semmi nagyszerű, vad tülekedés saját magával. Amikor lelke tájain szemlélődik, messze határokat fog össze a tekintete, nagy erők, megpróbáltatások izgalmát érzi, a lelke magasságáig csap a pap harca önmagával, de ahogy művészi öntudatra ébred benne ez a sok ellentét, harmóniában olvad föl, s mind csak arra való, hogy a költő gazdagodjék belőlük, s a mi szépségszomjunk teljesüljön általuk. Azonban ez a harmonikus világnézet sohase szélesül el tétlen ernyedtségbe, csak nem a chaoszra helyezi a hangsúlyt, hanem a lelki erőkre, melyek rendet teremtenek a zürzavarban, s az Istennel kötik össze költészetét. „E gond, mely bennem boronál, E bús zavar, e félhomály Egyszercsak megszünik. A vágyak máris konganak. Ha a sűrűn túl süt a nap, És süt reám az Úr" (Út a homályból). Nem olyan értelemben nagystílű művész, amilyen pl. Petőfi, Ady, Mécs. Amikor nagy átfogójú élményei tartják lenyügözve, akkor is könnyed fínom, és elsősorban mindenkinek társa, annyira közvetlen. Nyoma sincs nála a nagy embereket jellemző felsőbbrendűségnek, hogy szinte elérhetetlenül fölénk vetítené verseit, ahogy Mécs teszi, akit gyakran lehetetlen követni, s oly ritkán van kedve hozzánk leszállni (különösen az újabb időben). Székely is birkózik a költészetet teremtő gazdag életével, s hatalmas titkokat szólít életre, de mindíg akkora közvetlenséggel, mely szinte művészi nimbuszát súrolja. Hiába, a közönség megszokta, hogy a költőben többet lásson, mint embert! De ő nem pályázik erre a dicsőségre. Elhivatottságában is osztályos társa mindenkinek, s ha nagy élményeiről beszél is, ha megfaragja is őket, ezért köztünk marad, s közénk, életünkbe hozza a maga gazdagságát (vö. A boldogság lakása).

Költészete nagy lélekmélységek föltisztulása, a folyton kitárulni akarás: „Az óceán vájt, s aztán elhagyott, Ó mély üresség, ó, igen üres mélység Ó folyton tömött, folyton korgó éhség, „Vagyok"-ba ojtott örök „Nem vagyok!". (A bánat mögé nézek). Ez a szüntelen vágy izzítja lelkét, marcangolva kínozza életét, hogy teremje az igaz költő-gyöngyöket. Így érthető, hogy minden verse kész termés, lelke nehéz, magasztos órájának életté feslése. Mindenegyik Székely: a frissen termő költő, kinek legfőbb jegye az erő.

Nincs szüksége szó-megafonokra, harsonázó szét- és fölrajzásra, lírája egyenletes pihegés, melyen belül elemek csatáznak, s a szépség tobzódja fenséges életét. Ezért sokszólamú a lantja, az élet erejének kimeríthetetlen változata dalol rajta, s egy verse is hatalmas léleksík vetülete, s rajta kínlódik a költő minden rossz, nehéz órája, mikor „minden vágy végén új meg új nem-et Kiált a sors, hogy nyögjem, áldjam átkát." Azonban innen is mindig emelkedettség fogan, a magára találás biztossága, a szépség egész élete. Sokkal harmonikusabb a költő világa, hogy megélt küzdelmeiben csak a magasságnak szédülve indító taszítását adná, vagy a mélységből a fölfelé vágyódás tehetetlen kínját. A lélek-völgyet mindig két gránitgerinc szegélyezi, s az egyikről lebukás lendítő ereje fölviszi a mélyből a másik havas, napsugaras, megtisztult magasságba. Ezért jelentős állomás Székely lírája a modern költészetben, mert a gazdag belső életének van eszménye is: nem maga a harc, hanem ennek a szépségben megoldódó békéje. Még rajta van a verseken a mozgás, egymásnak rohanás, de már a fölcsillanó kiegyenlítődés is, ami a bennünk támadt vele indulásnak értelmét, a vágy teljesülhetőségének lekötő, gyorsító izgalmát adja.

Ennek a költészetnek természetes útja: „Keresem a befelé vivő utakat, S bízom, hogy megtalálom. Bízom, hogy ez a belső kastély, Ha álom, se álom" (A belső kert). Minden művész leküzdhetelen vágya ez a maga titkokkal teli bensője felé vonzódás. Sejtelmes sejtés, hogy a lélek mélyén valahol csodálatos forrás van kiapadhatatlan bőséggel, s egyedül csak ez oltja a költő-művész szépségszomját. Mindig félve, reménykedve, áhitattal járnak „a belső kert"-ben, s ez az ihletes közelség a nagy titkukhoz valami különös lelkiállapotot teremt életükben. Ezért lesz mindegyiknek befelé néző, mindig kísértő látomása, nekik megfejthetetlen, de igaz valóság, mely nélkül tartalmatlan az életük; mások előtt, az avatatlanok szemében csak — rögeszme. Csak a modern költészet tárta föl annyira-amennyire ezt a sajátos világot, hogy már alkotó pillanataiban nyomon kísérhetjük, s némi fogalmunk van róla. Mert a mai líra darabjai, pl. A belső kert nem csupán kész alkotás, hanem a költőnek megrögzített, folyton pergő élő jelene. Úgy él ez a vers, ahogy Székely élt, amikor termett benne, ahogy tele volt befelé terelődő vággyal, ahogy nem tudott szabadulni bensője titkos szépségének varázsa alól, ahogy nyugtalanul vergődött egész lénye, mikor a rejtett lélekforrás közelébe ért öntudatlanul, mint a varázsvesszős a földalatti ér fölé. Dolgozni kezdett benne az ihlet, s csak mikor áthaladt a rejtett energia-tömeg fölött, akkor csitult le, de arra már kész is volt az élmény, benne a vers, feloldódott lelke feszültsége, hogy a költeményen keresztül mindig éljük szüntelen körforgását.

Mindenkit máskép és máskép indít meg ez a lélekzivatar.

Mécs vadul hányódik, rapszódiákban tombolja ki magát. Székelyen lágy remegés, halkan csobogó ringás reszket át. Az ő természete is pattanásig feszül a bűvös körben, de a pendülő lélekhúrnak dallamos muzsikája van, akkordokban csendül, melódiákba szélesül, mert az élet nehéz és fenséges óráit színes, de vékony szálakra csomózza, hogy a legkisebb érintésre tragédiába zuhanjanak. Ezért van, hogy A belső kert-ben csak ő maga járhat, csak ő mondhatja, „hiszek a kertben, amely bennem virul. Hisz olykor hallom: belül valaki járdal. Igen, ha nagy a csend, meghallani, Felbug a madárdal." Más legfeljebb a költő nyomán fölfigyelhet a maga kertjére, de hogy látja-e a virulást, hallja-e, hogy belül valaki jár, s felbug-e a madárdal, az legalább is kétséges. Ehhez Székely lelke, hite, gazdagsága, lélekszállal feszített érzékenysége, finomsága kell. S hogy a költő életébe be is léphessen az olvasó, ahhoz is külön tehetség kell, intuitív érzés, hogy a szóba, ritmusba foglalt életet föl tudja gombolyítani, megint lélekké tudja dolgozni a nélkül, hogy egy része is lepattannék, elkallódnék. Ugyan ki ismeri még a lélekelektrónokat, s ki fejti meg áramlásuk titkát, hogy mindenkiben megszólaljanak? A művészekben, Székelyben rendben működnek, de lesz-e varázsszavuk, mely másban is harmoniába hozza őket? És egyáltalán, van-e lelki technika? S ha ezt megoldanák, nem volna-e ez a szépség halála, mert a léleknek természetfölötti voltát ölné meg?

Az első pillanatra szembeötlő a művész s a csend közötti kapcsolat. Van-e ilyen csend, tehát elpihenés, munkátlanság, mely a művészt, költőt (s nem az embert) érdekelné? Nyilvánvalóan nincs. A költő csendje, Székelyé is, aktív, sőt talán ekkor a leggazdagabb, különösen pedig legmélyebb a kettőjük élete. A csend borítja a költőre a sejtelmes várást, belső tűzgyulladást, emésztő föllángolást, mindíg fokozódó nyugtalanságot, eleven tudatot, hogy élet van készülőben. A vihar előtti terhes csend a költő csendje. Minél mélyebb, fullasztóbb, ránk súlyosbodóbb, sötétebb, annál magasabbra ragad, tisztítóbb, megnyilatkozásban monumentális és világosságot, szépséget árasztó. Székely csendje harmóniában van egész költészetével: ilyenkor érzi a lelkére nehezülő óra kísértetét, emberi harcát, mindíg csak magát: „Csend, ma legyél üde, lágy, Omlatag, édes, égi kalács. Éjeim árva szakán Légy csacsogó csalogány. Kába fejem simogasd, Méla szivem sebeit mosogasd!" (Csend). Nem félelmetes harcba indulás, riadófuvás! Székely sohase patetikus, azonban lágy krescsendóiban egész élet terebélyesedik szét, villámok cikáznak, lidércek kergetőznek, csalóka képek lejtenek megejtő táncot körülötte, s mikor legsűrűbb, legvarázsosabb, egyszerre magára erősödik, fölmagasul, s a titokzatosságból megszületik a maga erejének szépséges tudatában a csend lágy himnusa. Nem diadalmi ének, inkább a tilinkó mélabús

hangja, de lelkes hittel, tudással, biztos céllal van tele, a maga életének súlyos tartalmával. Ezért szépek az ilyen hangulatversei.

Minden versének egyetlen forrása van: a maga egész élete. Ennek megnyilatkozni kívánó ereje gyöngyözik dalba. Mert nála a mai líra már odáig fejlődik, hogy a dal fokáig ért. Elődeinél még annyira elemi erővel zajlik föl az élet, hogy szétrombolja az érzés könnyebb, dallamos szövését, és szikrázva, fényt szórva, forróságot árasztva ivel magasba. Mikor pedig addig lassul a tempója, gyengül az intenzitása, hogy dalba lehetne fogni, olyan szélesre terül, annyi ágra patakzik, hogy hiányzik belőle az a vidám frisseség, mely a dal természete. Székelynél nem az élmény intenzitása, mélysége, kitörő vágya gyenge. Egész léleklavinát görget magával minden verse, de már avval a művészi biztossággal, fegyelmező hatalommal, melynek nincs szüksége rohanásra, egyszerre kivetítődésre, hogy újszerűségét meg tudja őrizni. De meg természete, egyénisége, művészi konstrukciója is más, nem olyan szilaj, impulzív; nála a belültörténésen marad a hangsúly akkor is, mikor az élmény kiért az életfelszínre. Maga a vers is ott ring a lélek tükrén; nem kirobbanása a lélekárnak. Ezért is finomabb, rendezettebb minden élménye, mert jóllehet az ember belső világában alig lemérhető különbségek váltakoznak szünet nélkül, mégis ez a teremtő harc anyaga szerint másmilyen, mint az érzések, vágyak, szenvedélyek, akarások összetétele. S csak testi határainkon messzebb nyúlnak, míg Székelynél legtöbbször egészen belül maradnak, sőt ha mint a Vakáció elején aggódó gondja el is kíséri növendékeit otthonukba, a tépelődő vádaskodás mégis magára zuhan: „Miért is sajnáltam véres verítékem, Omló véremnek hozzá keverését? Hogy ormukat a csillagokba vessék, Mért nem kevertem vért a szent falakba?"

Ennek az egyéniségnek pompás tükre a Vihar c. vers. A vihar, mely a természetben támad, s a lélek tisztul meg benne, általa. Minden témájának ez az elmaradhatatlan, természetes egybekapcsolódása az egyik sajátos vonása. Nincs életében egy mozdulás, mely ne a földről kelne, s ne az emberi lélekvégtelenbe mélyülne. Együtt születnek benne, csak a belső nő a test fölé. S míg kavarog a földön az orkán, s felfúr a magasba, hová szemmel nem is követhetjük, csak érezzük az útját, sodrát, lenyűgöző magával ragadását, mindez annyira légies, hajlékony és karcsú, szinte törékeny, hogy egy pillanatra magát a verset féltjük, hogy nem bírja meg ezt a szertelenül munkáló, alakító, tökéletesebbet teremtő energiát. De ha földig hajtja is súlyával a szót, egyszer se reccsen, mindig a magasba, magasabban hajlik: „Minden derüs lesz, tiszta. Az áldást föld, fa, fűszál Mosolyogva,

fürödve issza." Minek ide stílusbravúroskodás, erőltetett tempó? Magát bontja, osztja, pazarolja itt az élet, s ez van akkora szépség, mint az érzéstajfunokkal süvöltő másik véglet.

Így érthető belső életének erősen aktív jellege. „Sohase tudd meg, mi a cél. A cél csak tenni, tenni, tenni. Ez a megoldás. Nem több. Ennyi... Ez a törvény földön és égen. Ez lesz az életbölcseségem." (Szelek, felhők tanítása.) Minden művész, költő örök végzete a nyugtalan tevékenység, a mindíg-kezdés, mindíg-haladás, a folyton elégedetlenség önmagával. Székely is ilyen, bár verseiben nem kirívó ez a szünetlen munkálkodás. Pedig lírája ilyen belsőből táplálkozik; a befelé révedő szemek állandó feszültségben tágulnak, mert a meg nem rögzíthető élet nagy változásainak tanui. S hogy benne nem támaszt ez külső zavart, hogy nem rángatóznak az idegei, nem felejtkezik mámorba, nem kapnak őrült táncba a szavak, a ritmus, s nem veszik szimbolumok igoványaiba az élménye, ez csak azért van, mert egyensúlyozott, biztos a költői látása, s van ereje fölmérni, magához arányosítani, emberi értelemre hozni a lélek s élet titkos jelenéseit. Megérti, hogy csak a lelken túlról, messzebbről érkeznek, ezért jó bennük elmerülni; csak mikor eltűnik belőle a szent Végtelen, „Ilyenkor tudom: én vagyok az űr, Én vagyok a vágy. Én vagyok a koldus remegő, aszott karja, Az arankaszál vágyó vergődése És a csikorgó fájdalom. Ó, én tudom, hogy ez vagyok magam. Mert aki megtalálja önmagát, Az elveszíti önmagát" (Magamról daloljak?). Ezért is nincsenek mardosó magával viaskodásai, sohase kerül szembe benne a test és lélek, az eszmény és vágy, a felújjongás és letörés; csak az öröm és bánat, mikor ketten vannak a Mesterrel, s amikor magára marad. De annyira sohase teljes ez a harmónia, hogy csendes, mozdulatlan tóvá szélesülne, mert nincsen telhetetlenebb, unszolóbb vágy, mint a lélek szomja az egyetlen szépség után, s nincsen rettenetesebb írtózás, mint a szépnek borzalma a rúttól, s nem tud soha megpihenni, mert a lélek gazdagsága az egyetlen, mely nem tud fösvény, irigy lenni, de boldogságában szertelen se, hogy mások irigyeljék, és szomorúak legyenek miatta. Székely modern és katolikus költő a nélkül, hogy csöpögtetné a kenetet, vagy tehetségtelen lenne.

Sajátos vonása élményvilágának a belső emésztődés, a külsőre alig felcsapó rapszódikus tempó. Az újabb líra általában mély tűzű, szenvedélyes, forrongó lelkiállapotból terem, s ez természetszerűen megbontja a vers külső formáját is, ezt is magával ragadja, fölkavarja, a ritmust zúgatja, a szavakat, szólamokat a magasba kapja, hirtelen leejti, s amint szeszélyesen kerekedik, olyan gyorsan tova száguld. Meg lehet figyelni Adynál, Mécsnél, hogy csak a legnagyob-

bakat említsem. Székelynél nem ilyen a lefolyás. Intenzitásban, romboló, építő hatásban ugyanolyan, de a felszínt nem túrja föl ennyire. Mikor pl. Az örökmécs előtt-ben ezt írja: „Uram, rossz szívem ellopni Ugye nem engeded? Uram, borítsd rám csendedet" s az egész vers nyomán végigéljük vele ezt az örök vágyas kielégítetlenséget, a költemény hangja, üteme, szine alig mutat valamit a lezajló belső viharból! Pedig honnan volna máskép ez a ránk nehezedő súlya, mindjárt magával ragadása? Hogyan éreznők különben, hogy ránk zúdult a magunk várásának, sok nem teljesülésének nehéz ideje, ha a költővel együtt bennünk is nem zajlott volna le hirtelen egy kicsi vágyból indult nagy lélekkatasztrófa? S hogy ez nem lobog szemmel láthatóan a versen, nem lihegik magukból a szavak, a ritmus, ez nem lényeges, és kevésbbé hiba, mert semmi se vesz el az élményből, ami emberi eszközzel kifejezhető, a költő pedig messze kerüli azt a határt, hol összeér az alkotó erő s a póz.

Így is költészetének gyakran visszatérő motívuma a magával való elégedetlensége. „... több gyümölcsöt álmodott, százezer-szirmú vágyam. Vihar nem tépte lombjaim, Fámba villám se vágott. Hova lettek hát mégis, Igéretek, virágok?" (Férfikor). Mert Székely csak látszatra eseménytelen élet. Belől nyugtalan, folyton változó, vágyat vágyra, tervet terve halmozó művész, akinek sohase elég a ma telítettsége, s a felgyülemlett feszültséget pillanatra lecsapolva, már újra kínlódik az új feltöltöttség miatt, s mennél többet oszt magából, annál követelőbb magával szemben. Ez is igaz művészvonás benne. Mindegyik versén érezni, hogy meg kellett írnia őket, s milyen gyönyörűséges érzés volt ez a fölszabadulás, de már rávetődik az új alkotás vágyának boldog szomorúsága. Ez az egyetlen aktív szomorúság, a teremtő lelki depresszió. Természetesen valójában nem révedező magába roskadás ez az állapot, inkább a mély tárgyat, keretet, formát nem lelt nyugtalanság ingerültsége, a folyton tevékenykedés művészi besszje. Úgy érzem, nincs művész, aki ne kínlódna ezt a csiráztató aszályt s minden nagyságuk arányos evvel a mélységükkel (vö. Beteszda partján stb.).

Amikor pedig mámoros a lelke, s rajzik benne az élet, akkor se tombol a ritmus árján, az élmény ezer szálán, nem tobzódik önmagának önmagáért, csak szívja s osztja a meleget és színt, erőt és gazdagságot, hogy mindenből a magára talált férfi magabízó, boldog öröme fakadjon. „Ó remélj, porszem, meredek merészet. Istenölből jött, odaivel újra Sorsod és pályád, Kicsi porszem, örvendj, S higgy a gyökérnek" (Olajfák alatt). Az érzés ereje szerint óda, a költő szívében pedig mámoros, újjongó dal, csupa napsugár, sziromhullás, s középen Székely,az övé mindez, maga teremtette nehéz lélekmunkával, s most az élet értelmébe vetett

hitét jókedvvel versbe suhintotta. A modern lírának időben, költőkben ilyen hosszan kellett érnie, míg extázisos magasságából vagy mélyet kutató gondolatgörgetegeiből ennyire igaz-magára tudott találni. Ez már nem lefokozott érzésköteg. Ilyet más költőknél is lehet találni, akiknél azonban a kéreg alatt ott izzik a lefojtott szenvedély. Ezért bármily játékos, merengő a hangjuk, a lélek, az élet derűjét sohasem sugározzák, és senki dalos kedvébe se kapcsolódnak bele. Székely nem ilyen. Nála dalnak termett ez az érzés. Megássa a mélyét, magasba is szökken, de a kettőt átfonja szívből fakadt, muzsikáló lelkével. Nem ünnepélyes, csak mosolyog, kacag, s nekünk is vele kell énekelnünk, hogy „... lesz a porszemből szirom és virágpor, Illat a légben, gyönyör a szívekben, Vagy gyümölcs, melynek leve lángot ápol S fénylik az éjben."

Egyéniségének erősen jellegzetes vonása a lágyra finomított érzés. Rábízza magát lelke, érzése hullámveréseire, s szünet nélkül éli a folyton változó új tájakat. Nincs is szüksége, hogy belenyuljon ebbe a szakadatlan változásba. Egyéni alkata olyan, hogy benne folyton pereg a gondolat, érzés, lágy képzelet, az élet plasztikus sodra, s ő maga issza a beléje világító új eszméket, ötletet, a hangulatnak érzéssé változását, a képzeletnek valóságba öltözését, a költészetnek új tartalmát, s ez a sajátosan egyéni termés teszi művészetét megkülönböztetővé, finomságaiban erőssé, mozdulatlanságában állandóan változóvá s a fantázián túl komoly revelációvá (vö. Évek). Ez teszi nemcsak eddigi költészetét, de egy-egy versét is mesterkéletlenül változatossá, a részek felsorolásában pompázóan sokszínűvé. A Várj-ban szivét csillapítja, mohóságát altatja, de ez csak az utolsó strófának jut, előbb példát hoz az aranyról, mely a földben pihen mirjád év óta, hangtalan, s bár sok-sok ember kutatja, „ő nem kiáltja: itt vagyok." A költőt nem zavarja a hasonlatok sora. Ötletben, formában könnyen, maguktól kívánkoznak versébe, szinte kellett írnia őket, mert csak velük lesz teljes a maga békéje, s csendesül meg a szív a várásra. Mesélő a hangnem, pedig embervoltunk vágyainak türelmetlenségében, hajszájában akar rendet teremteni, s azt legalább is tudja, hogy a maga világát lecsillapította.

Kevés művésznek van meg ez a biztonság-tudata, hogy ennyire fölényes, mégis teljes, életet kitöltő tudna lenni. Ezért nem is pazarolja az energiáját, mint a nagy lirikusok is, akik oly gondtalanul szórják magukat. Ady, Mécs mindig több energiával indul, s a vers utolsó soránál érezzük, menynyit hagytak hátra bőkezűen, amire már nem volt szükség az alkotásnál. Legtöbb versük túlfűtött, mindjárt szerterohanó: minden kis érintésre érzés-, gondolat-, vágy-patakzás indul a költőben, versében egyformán. Székely nem ilyen

természet. Ő is kincsesen gazdag, de nem használ föl többet magából, mint amennyi élménye halhatatlanságához, életet továbbító, átütő erejéhez szükséges. Nem spórol, csak nem tékozol. Így versei is arányosabbak, egyenletesek. Talán nem olyan hirtelen magasra szökők, mélységet támasztók, vihart kavarók, napfényt özönlők, de mindig egész életet fognak át, s olyan célt jelölnek, melyet minden ember szédülés nélkül járhat. (vö. Éjféli percek stb.)

A modern költőnek szükségképen szimbolikusnak kell lennie. Ha nem teljesen is az, alig van módja, hogy szabaduljon tőle. Vannak, akik dekadenciát látnak ebben. Mindent bizonytalanul sejtetni, a sejtelmek kétes hatásával dolgozni, lidérces lángokba öltöztetni a kézzelfoghatót: ez tagadhatatlanul dekadencia, nem egészséges művészet. Másrészt azonban az is igaz, hogy tele vagyunk olyan élményekkel, melyeket csak érzünk, sejtünk, de még a művészi látás érzékeny fókuszába se vonhatók be. Ugyanakkor állandóan nyugtalanítanak, nem mérhető a szépségük, azonban lebírhatatlan a varázsuk, nincs szó, vonal, szín, mely azonos volna életükkel. Ilyenkor nincs más lehetőség, mint szimbolumba gyúrni őket, s a belső hasonlóság révén érzékeltetni a költőben is csak halk, nyomot alig hagyó láthatatlan élményeket. Így született pl. a Felhőfoszlány c. vers. „Amíg áldással vemhes voltál, Fekete kedvvel kóboroltál. S amire szived csupa űr lesz, Bíbor örömben, fényben fürdesz." Nyilvánvaló a felhő s az emberi élet közti kapcsolat, de alig lehetett volna három strófában plasztikusabban, teljesebben érzékeltetni azt a belső változást, a szegényedéssel arányos gazdagodást, mely a leki metamorfózis egyik nagy csodája, s az emberi boldogság egyik nemes, örökszép forrása. Lehet erről a változásról köteteket írni, s a lélektan, misztika stb. szálain magyarázni, megvilágítani, azonban jobban, egészebben élő valósággá, élménnyé akkor se lesz, mint ebben a versben. Az intuitív élmény éppen azért intuitív, mert szavakkal le nem mérhető, megközelíthetetlen. Ebben van fölötte a művészet, költészet az élet többi megnyilatkozásának, hogy körébe tudja vonni az élet titkait is. Ezért a szimbolizmus csak a tehetségtelenek kezén dekadencia, a művész birtokában az egyetlen sarok, melyen új világot lehet kiemelni az élet, a lélek végtelenjéből.

Székely költészete téma szerint is tág terület. Benne izzik az egész földi élet, ahogy költői prizmáján keresztül művészetté érik. Érzékeny lélekkel, mohón issza föl az élet minden apró rezdülését. De nem impressziónak, hanem hogy magában áradást indítson, s egyéni életté tömörüljön érzésfokban, színben, hangban. Nincs is egyetlen verse, melyen csak sejteni is lehetne, honnan mozdult feléje. Ami benne támad, az a maga mélyéből ered, s a lelke magassága felé

tart többé meg nem gátolható kívánással. Magának a költőnek sincs erre hatalma, ép ez a művészete. „S míg így éli a maga legegyénibb világát, tudja, hogy azalatt a világban „itt bölcső ring, ott haldokló hörög. Itt öröm tombol, ott bú nyöszörög. Itt küszködik még, ott bukik az égi, Itt győz a szív, s nem bírja már amott· Ki tudja titkát hallgatag kapuknak?" (A kármelhegyen). S ezt az egymásra omló kérdést magában kinlódja végig a költő, benne ring a bölcső, tombol az öröm, győz a szív, benne hörög a haldokló, nyöszörög a bú, bukik az égi. Hatalmas fényözönök s vak sötétség szántják az életét, mind s mindig belül; ami versbe jut belőlük, az már a költő, akiben feloldódtak az ellentétek. Ez költői szépségeinek kimeríthetetlen forrása.

Mint papköltőnek sokszor visszatérő témája az Istennel szemben való tartozása. „Gubbasztok a tornyok alatt, Melyeket föl nem építettem, És ődöngök a réteken, Melyekbe magot nem vetettem ..." (Betegségben)· Nyugtalan gondjai ezek meg a többiek, de lírájának legigazabb termő táblái. Ilyenkor hasad legmélyebbre a lelke, most enged leplezetlenül magába látnunk, mert maga előtt kell megtárulnia, s verseivel mindenkié lennie. Egyben ezek az élmények körvonalazzák a kat. pap költészetének legsajátosabb területét. Nem, mintha itt nem lehetnének egyéb indító, munkáló, szépet keltő ellentétek, s ezek a pap művészetében életbe nem érhetnének, azonban minden művész csak a legegyénibb világából merítheti gazdagságát, s a papnak elsősorban az Úr és szolga ezer vonatkozású, s mindig az éggel érintkező kapcsolata lehet a legszemélyesebb világa.

Egyik szép verse: Az oltár előtt a költőben a papnak eszményi művészete, hódolása a legnagyobb s legárvább poeta, Jézus előtt· „Tudom, hogy forró szavaink Sebed hiába mossák. A sorsod köztünk mégis ez: Panaszos magányosság. Szent szíved arany-hárfa. Zeng. Dalaid árja tenger. S az óceánt nem fogja át, Nem uszhatja meg ember." A tanítvány panaszkodik a Mesternek, mert összecsapott lelkében a föld és ég, s jobban is ember, hogy egész diadalt tudna magának harcolni. S ez a szomorúság lassan a bizalom kedves himnusa lesz. Nincs orgonabúgása, türelmetlen követelése, de a vers a költő lelke, tűzben lobogó két szeme, bízó sóvárgása, az az eleven tudat, hogy az ég s föld távolságán keresztül összetartoznak. Ezért lengi át az élményt a gyermeki gyöngédség, az odabúvás biztonsága, az ártatlanság rendületlen hite. Ez a vers maga Székely: érzékeny lélek, gazdag élet, biztos alapú világnézet, csupa érzés, akarat, de nem kezdi a harcot, mert úgy is tudja, hogy az szüntelen dúl benne, s van hite a győzelemben is, mert a legnagyobb ideálért s kettős erővel harcol érte. Ezt a lírát a legmélyéig kell követni szerteágazásában, különben felszinesnek, erőtlen hangulatnak

tünik; azonban magunkba olvasztva kitárul át se tekinthető gazdagsága s a lelki tájak olyan pompája, minőt csak a tündérmesék világában képzeltünk! S mindez lelki, ritmikus valóság Székelyben. Nem beteges dekadenciába ágyazva, nem is testetlen szimbolumokba szorítva: izmusok nélkül maga az élő művészi realitás, az az egyetlen életforma, melynek kilengései szerint lehet történelmi, esztetikai multja, új jövője is, de lényegében ez a művészet örök jelene.

Ebből az élménykörből való az élet s halál misztikus körforgásának poetikus felbontása a Végrendelet-ben. Azt szeretné, ha rózsafát ültetnének a sírjára, s „de szép is lesz: elfáradt lelkem felröppen az Isten ölébe, A testem meg rózsává válva Kacag bele egy fáradt testvér Bús szemébe." Lehelet-finom kép az egész élmény. Érezni rajta, hogy nem az ötletért támadt, s nem az ötlet kapott testet a versben. Az élet folytonosságának egy apró ívpercét szakította ki a végtelen forgatagból, s puha-meleg költői szemlélettel, gazdag lelki tartalommal életnek indította, a maga lelkiségével halhatatlanná magasztosította úgy, ahogy mindnyájunkban öntudatlanul él a gondolat, de ahogy valósággá csak Székelynél lett. S van művészi ereje, hogy ezt a nehéz témát ráfűzze a lélek pihegve hajló láncszemére, s mindnyájunk gyönyörűségére a költészet magasságáig mentse, emelje. Lágy tapintású költőkéz kell ehhez az élményhez, hogy egyetlen szeme meg ne pattanjon, egyetlen színe meg ne fakuljon, s minden selyemszála a lélek mélyéről eredjen, onnan gombolítsa a költő, hogy igaz és szép maradjon, hogy ne legyen halála (vö. A lélek útja). Megint más világ, más művész-teremtés ez, mint Ady és Mécsé. Ugyanolyan magas és mély, csak a beállítás szöge, az élmény gyökérzete, a törzs ivelése, a gondolat szétterülése, az érzés, a megvilágítás erőssége más. Frissebb, üdébb, harmatosabb. Nem olyan perzselő, mégis életet fakasztóbb melegű. Nem zúgó, orkánt korbácsoló, inkább a tavasz árad a nyomán. Földszagúbb a nélkül, hogy durván ránk ragadna. Nem harsogja a problémát, mégis gondolatok, érzések beláthatatlan sora támad a nyomában. Törékenynek látszik, de életek súlyát rakja rá a költő, s emberszívek pihennek meg rajta. A mostan feltördelt, az első szántás igéretes költészete ez, eszményi és reális, modern és józan, ahogy a művész tud teremteni, kinek kimeríthetetlenül gazdag a lelke, s kell adnia.

Gyakran visszatérő témája a halál utáni élet, a ma és holnap közti titok. „Én csak a parton állok. Ki lát a túlsó partra? Jövő és elmult harcra? Csak titkokat találok" (Az idő partján). Mindig hirtelen szakad rá ez a nyugtalanító érzés, ez az ernyesztő gondolat. Ezek a versei bármennyire erős szerkezetűek is, tartalmukban azonnal szétrajzanak, s a lélek süppedő ingoványává szélesülnek. Bizonytalanul

állunk a parton, s a költőt is csalják a villódzó fények, s míg magára eszmél, a gondolat szárnyán ellenőrizhetetlen távolságokba ragadják. Így aztán a vers ködös, megborzongató hangulat lesz csak, nem lehet rá építeni, nem tömörül életté bennünk, bizonytalanságaitól visszariadunk a nélkül, hogy szabadulni tudnánk tőle, hogy ne kísértene, derüs napjainkba homályt ne szűrne.

Tehetségének egyik értékes termése a Szent Imréhez himnus. Az alkalmi versek nagyon gyakran reklámízűek: rikító szinekkel, érzés-zuhanyokkal, szólam-plasztikával dolgoznak, bántóan összekeverik a magasztosságot avval a többlettel, melyre az utca lármájában, tarkasága miatt a figyelemkeltésben szükségük van. Az is Székely művészetének javára van, hogy ez a vers nem ilyen. Imádságos himnus, meghódolás s boldog örvendezés az összetartozásért. Másrészt mint költészet: szerencsés egybeérése a multnak s jelennek. Kicsendül belőle a téma ódon, patinás zamata, az érces hang, és vele együtt újjong a mai ember egész lélekföltárása, aki csak avval több a multnál, hogy nem tud elég mélyre ásni magában, hogy mindig több legyen. Mennyivel közelebb kerül így hozzánk Imre herceg, mennyire magyar ifjú lesz s a mai fiatalság eszménye! Székely kellett hozzá, aki az idea hideg fényén túl meleg életté tudta gerjeszteni. Ezért is oly riadós a hangja: „Szeretném, szeretném, véremmel szeretném, Ha sok szív kigyulna ezen a nagy eszmén, Millió ifjakkal zengvén azt zenghetném: Ő az út, a zászló, a tavasz, az eszmény!"

Nagy szépségszomja vonzza a természethez is. De sohasem magáért a nyers természeti szépért, hanem ahogy ez benne életet kap, s része lesz sajátos életének. Mindegyik képén, vágyódásán a költő lelke csillan meg, belőle hajt a harmatban mosakodó vadrózsa, a szirom, melyet hernyó meg nem tépett, belőle nő „a fehérhegyek égbenyúló orma", magát élvezi, mikor szereti a napsugarak kéjét, s fűben heverve issza merengve a fecskeszót, a tücsök halk zenéjét (Az örök Üdvözlégy). Így ha mámoros is ez a vágyódása, de nem élezi, keretezi a képet, beleilleszti tág szépségszemléletébe, ottan kap értelmet, mélységet, lelkiséget, s lesz minden megnyilatkozása az egész Székely. Ezért nem is tarka, buja pompájú költészetének külsőben érzékelhető része, azonban redőzetben, árnyalatokban életből szökők s életbe merülők az ivek, melyek lelke ezüstjén vonódnak.

S ahogy élete, költészete fölfigyel minden mozdulásra, dalba kap lelke a tavasz nyilására, tobzódására is. Mekkora az élet zsivaja benne! Milyen harmatos reggel lehetett ez a költőben! Azonban mindenhol belülről nyílik az élet, örömmel, kedvvel, mert élni jó, még több: megtelni szépséggel. Hogy pompázik itt a természet! Egész magát adja takargatás nél-

kül, s nincs szüksége, hogy a l' art pour l' art címén ösztönben, mezítelenségben, erotikában fetrengjen. A június c. vers nagyszerű példa, hogy milyen a zsongó-bongó tavasz az egészséges művészetben s a tiszta fantáziában. „Nézem a nyirfákat, nézem a fűszálat, S növeszti a szívem csorduló csudálat. Mámor viharzik rám, valamerre lépek, Szememmel, szívemmel szürcsölöm a szépet." Mindíg a költészet halálát jelenti, mikor az ösztönt összetévesztik az élettel, a részt az egésszel. Székely művészi érzékkel az egész életet fogja mintázó kedvébe, ezért dús, telített, energiával halmozott, szépségben megérő a költészete.

Csendes, bensőséges lírájának van felcsapó, forrongó periodusa is. Most se szertelenül, csak hogy égjen, lobogjon, zsarátnokokat szórjon. Nem ilyen természetű költő. Nagy, alig megfékezhető feszültségei is egyenletesen oldódnak föl; csak a bőség áradásában, az élmény mohó hömpölygésén érezni, hogy a vers ritka mélységéből szökken, s alig bírja a belehulló lélekterhet. A Csillagok c. vers elegánsan szilaj, szökelve pompázó, ritmust pattogtató, szavakkal, szólamokkal kérkedő, mintha a forma virtuskodásáért lett volna. „Nektek vulkán kell, emberek, Bomolt, rikoltó fényjelek, Ha ád, ha öl, ha áld, ha ront, Ha fényt esőz, ha kormot ont, Ha zugva irt is a hegyen, Csak bősz legyen, csak új legyen!" A költő haragvó kedve lobog a versben: azok ellen támad, akiknek a szépség, lelkiség, a művészet egyértelmű az idegeket ingerlő szenzációval. De csak ennyi a méltatlankodó, szánó haragja, hogy utána annál teljesebben tárja ki a szépséget, az örök harmóniát sóvárgó lelkét, a csillagok, ez „avult csodák" fényét fölivó lelkét, hogy annál egészebben telítődjék mindíg duzzadó s mindíg áhítozó élete új tartalommal, új emócióval. „... ti azért ragyogjatok Az űrön át is csillagok: Lesz még szív, éjben fényt hívó, Lesz még szem, égi fényt ivó. Megértik itt-ott mély szemek, Hogy csókotok mitől remeg." Az élet végtelenjébe merülő poezis ez a nélkül, hogy mindent átkarolásával közönséges lenne, hogy határtalanságával bizonytalan messzeségekbe ködösködnék, a nélkül, hogy eszményekre függesztve szemét, elszakadna a földtől, s párába oszlanék. A költői elhivatás próbája az ilyen élmény, mert a lélek selymes finomságát szőve is friss, változatos, új és tovább haladó tud maradni.

És benne is megszólal az élet nagy vágya. Azonban sohase vad lihegéssel, a kegyetlen harc kéjéért, nem rajzol magának álmokat, illúziót, nem burkolózik fülledt parfőmtengerbe, nem varázsol csábító víziókat, honnan úgysincs szabadulás, még a versben sem. Az ő harca a lélek nemes mérkőzése, melyből kiparázslik embervoltának szomja, de érezzük ebben a nehéz ellentétben, hogy az erő, a diadal a költő pártján van. Így nő benne a dal lobogása frissen és üdén,

nyomasztó csend nélkül, a vágyak nyomába szegődő tekintet nélkül. Férfias ez a hang, nincs benne mámor, elrévedés, kesernyés íz, tehetetlen lemondás vagy zabolátlan gátat törés, törvénnyel szakítás. Mindössze az asztaláról rákoszönő pálmáról mondja: „Amíg naponta öntözöm, Szívembe sugja reszketeg: Vágyak, csitt, csitt, pihenjetek!" Pedig vágyódik napországra, ahol a napfény csókol; szeretne nagyobb lenni, magát nem gyötörni, győztesen égre törni, „kilépni minden rüggyel, Eltelni madárfüttyel, S itt kell epednem bajban, Szüken mért rossz talajban..." (A pálma). Csak a zenének s a költészetnek van hatalma, hogy ezt a hangulatot életbe foglalja, lággyá színezze, s minden erejét, kínját éreztesse. Más költő kezén valószínűen lázadás lenne ez az élmény, földrengés, lávaömlés, vérvörös színek világítanának az éjtszakába ijesztve, borzongatva, lenyűgözve s végül szomorúságot ébresztve. Székely magafeltárásában nem ilyen: halk, finom, elmélázó, csendesen ringó, de mély, kifürkészhetetlen, magas és erős, rajta van a letörölhetetlen jegy: tudja, hova tartozik, s mit akar. A bennünk tovább élő hatása pedig: a küzdésből támadt szépségnek fenséges, megnyugtató varázsa. Ezért mondja a pálmának is: „... hiába mégsem élek: Neked, neked mesélek· Délről, azúrcsodáról, Megbékélt megnyugvásról" (vö. Gyermeksírás).

Férfias költészetében a nő csak egy versét ihleti önmagával, az Éva ébredésében. Most se mámorral, vággyal, észt bontó gyötrelemmel, hanem a szüzies szerelemnek avval a tiszta, meleg gyöngédségével, ahogy Isten a vágyat, az álmot, szépet a férfiban, nőben teremtette. Éva ébredése az érzésnek szerelembe hajtása, a nagy titoknak hajnalhasadása. „Én voltam a szép álom, A mély és méla sóhaj. Szemed gyémántbányája, A meg nem értett óhaj. Én voltam lágy estéken A titkon pengő hárfa, S ha zord kövön pihentél, A puha, pelyhes párna..." Ilyen a szerelem dalának művészi, igaz hangja, s így él minden egészséges nagy művészünk alkotásában. Mert amikor tovább rohan az ösztönök árján, az sohasem a költészetért van: a szenvedély lobog, izzik benne, s elsősorban a művészet esik a perzselő lángok martalékává, aztán a költő, s vele bukik a közönsége. Mert az erotikus élmények nem a szépségért teremnek különösen a lírában, s magasra szításukban szabadságát veszti el a költő: azt a teremtő meg nem kötöttséget, mely nélkül nincs egyéniség, eredetiség, nincs nagyság, üde báj, lengő délibáb, amely nélkül a szerelem csak biológiai folyamat, melyben a mindenütt jelenlevő szépség a legutolsó sorba kényszerül, vele együtt a költő is, aki a szépnek független magvetője helyett a szenvedély és arany rabja lesz. Székely egyetlenegyszer se kacérkodik evvel a kétarcú hatáskeltéssel, és verseiben se maga, se a közönsége nem érzi, hogy az élet folytonosságában hiány

lenne! S amikor megérinti lantját ez a titkos, delejes óra, zengi a szerelem mélységét, szépségét, himnuszos dalát frissen, napsugaras boldogsággal, az egyedül így szent költői elhivatással.

Érdemes ráfigyelni A szirtnek álma van c. kötet Bánat fejezetére. Mintha szentimentális óráit örökítette volna meg a költő: belső eseménytelenség, mozdulatlanság nehezedik a versekre, s az indulás vágya alig lebbenti meg a tétlen sóvárgás egyhangúságát. Ez a pillanatnyi benyomás. A szavak szétfolyása, a stílus-túltengés még nyujtja is ezt az érzést az olvasóban. A második kötet ismerete nélkül nem is csoda, hogy komoly kifogások hangzottak el Székelynek kívülről alakító lírája ellen. Azonban nem élheti meg ezt a költészetet senki sem, s nem is élvezheti szépségét, aki a stílusból ki nem bontakozik, s az érzés ezüst-fonál-szálán a költő életébe nem ereszkedik. Itt látni igazán teremtő világát: a versben alig hullámzó felszín alatt azt a lelki, gondolati, érző, akaró disszonancia-chaoszt, honnan csendes szépségei teremnek. Mintha a költő szégyelné sok belső konfliktusát, meghátrálását, csüggedését, nagy vágyait, terveit, kicsi sikereit, fényözönös szomját és sok felhős borúját. Istent kereső magasságait és mérhetetlen földhöz ütődését. Innen van, hogy első kötetében még csak azok az akkordok csendülnek ki, melyek már a magára találás közelségéig hatoltak, s ha nagyok bennük a rengések, ivük már az egyensúlyba hajlik át. Aki a lélekrengések nyomán nem tud lejutni az epicentrumba, a versben láthat nagy hasadásokat, töméntelen romot, sőt az új építés kezdetét is, azonban mindez oly kevés a költő világának megismeréséhez, a benne dolgozó erők szépségének fölivásához, a bájosban a fenség megérzéséhez. Az bizonyos, hogy természetéhez mérten is túlzott óvatossággal fogja össze, csitítja megáradva duzzadó szépséggazdagságát, mégis nem annyira, hogy a stílus szétterülése, szellős libegése gátolná a mélybe látást, hogy keresve kellene kutatni most még a költőiségét.

Azonban őt is eléri az a hiba, hogy a problémát összetéveszti a művészi élménnyel, s versbe kényszeríti őket. Pedig ezek nem így élnek benne! A Proletár panasz ma mindenkit foglalkoztató szociális gond, a holnap nehéz, még megoldatlan kérdése, és Székelynek mint papnak napról-napra útjába vetődik, s legkevésbbé ő mehet el mellette szemet húnyva! Azonban az ő művészete más természetű, tartalmú; lelkesebb, légiesebb az iránya, hogy erővel, hanggal győzné ezt az élményt, s költői magasságáig tudná emelni. Rohanóbb tempó, intenzív élet, forradalmi lelkület kellene hozzá! A témának megadja a betetőző koronáját, érinti a kaoszt, de ahogy a zürzavarig jut, ez csak elgondolás, elmélkedés, nem az ő élete, mert benne sohase is fakadhat valami destruktív

erjedésnek! Ezért nem több az ilyen verse a ritmikus prózánál, ezért hat demagóg szónoklatnak, vértelenül megrajzolt véres képnek (vö. A forradalmár).

Különben is Székely tisztára lírai természet: az érzés szálán, szövésén oldja föl a problémáit, melyek gondolkodó életéből fakadnak. Így is vonnak benne szakadékokat, megroskadást, gunnyasztó órát, napsütéses tájat, azonban amikor költészetté érnek benne, sajátos metamorfózison mennek át: érzéssé szinesülnek a nélkül, hogy valamit is veszítenének erejükből, témát felkapó, megoldó bátorságukból. Csak emberibbek, közvetlenebbek lesznek. Ez a modern líra megtisztulásának, kiforrásához közeledésének a jele tartalomban, formában. Nem olyan kaotikus összetételű, ezért nem is gigantikus, lélekzetelállító, szenvedélyes és romboló. Az olvasóban is mindíg tovább építő költészet, mert az érzés színén rendeződve nem támad biztos értékeink ellen, nem hagy kétségben, nem öl reményt, nem ojt tanácstalanságot, nem torkollik bizonytalanságba. Mindíg magasba sudárzik, megingathatatlan a fundamentuma, ivei egymásba mélyülnek, célja és értelme a végtelent, az embert átfogó Isten.

Épp ezért a mai fölkavart hangyaboly-világban jóleső megpihenés Székely lírája. Nem álmodozás, romantikus belefeledkezés az illúziók tarka színeibe, sőt folyton a jövőbe rohanó, mindíg új meg új követelésekkel áll elénk, szüntelen a szépség parancsával, biztos alapon, azt a hitet keltve, hogy föltétlenül ráhagyatkozhatunk. Költészetében megnemesedik életünk; eszményeink megifjodnak; jövőnk ma is értelmet kap; szépségünk valóra válik! Verseit olvasva erősebbek leszünk, új életre indulunk. Költeményei nem zsongító csillapítások, egyegy édes hangulat meghintázásai, nincs bennük a letünt életből fölkeltett emlék, botlásokon érzett keserű siránkozás, nincs ostorozó meakulpázás se, de van szelíd hangjában, cselekvő szépséggazdagságában erő, harmónia, fölfelé emelkedés, bátor továbbindulás, az a tudat, meggyőződés, hogy érdemes küzdeni, élni, s ehhez akarat, erő, tett szükséges. Ez azonban kell, és van is módunk hozzá, csak a magunk ernyesztő passzivitásába ne süllyedjünk! És egyszerűen, világosan éli, írja a maga életét s innen forrásozó szépséges verseit, melyek egy folyton viaskodó élet tengerszemeiként hatnak, s mélységük, titkos igéretük vonzásából alig van szabadulás (pl. A nap szemével, Naplemente, Vihar előtt, Az én jámborságom, A föld útja, Családi körben, Sivár napok, A hallgatás szigetén c. versek).

Egyetlen költővágya, hogy mindíg ontsa magából az életet és szépséget. S Székelynél oly igénytelenek a kezdő motívumok, melyeken versei megfogannak! Magukban oly jelentéktelenek is! Azonban ahogy benne szétteljesedik a gondolat, átjárja egész valóját, lelke, élete része lesz, honnan

már többé nincs szabadulás, s ahogy mindenkinek szépségévé akarja avatni a maga továbbérését: ez a legmeghatóbb lírájában. Mindig magunkat éljük, érezzük ritmusában: a magunk csendjét s a vágy szárnyán az akarat, a cselekvés születését! Hogy ritkán nőnek testi határainkon túl, s nincs érzékelhető valóságuk, nem ez a fontos, hanem a belső élet tartalma, hisz e szerint vagyunk emberek s így lehetünk mindennapi voltunknál többek. A líra csak a melódiáját adja ennek az átalakulásnak, s épp ez a költő tehetsége, hogy belőle új életet tud fakasztani, még ha megindulásakor nem is tudatosítjuk a kezdődését.

És a mi lelkünk nyughatatlan c. kötetében világosan lehet érezni, mint tisztul a modern művészet problémaköre. Nem dimenziók, intenzitás szerinti ez a rendeződés, hanem az érdeklődési sokirányúság, a belső megélés viszonylatában. Versei erős és biztos koncentrációt mutatnak és élnek a maga világában. A költő nem átfutó állomás föl- és kiszálló élményekkel, melyek a rohanás fajsúlyát alig érintik, inkább gyüjtőmedence, hol igen nagy hőfokon, rettenetes atmoszféranyomás alatt izzik, tisztul, alakul az ezer életösszetevőkből az új költő, az új élmény, az új vers. Elképzelhető, hogy milyen lehetőségek támadtak így alkotóban, milyen távlatok nyilnak az élményben, mekkora erők sűrűsödnek a versben, s minő örvény nyilik nyomukban az olvasóban! S mindennek belső egysége van, magától támadó centripetális vonzása, ahogy a költő nem is akarhatja, tudatosan nem is tervezheti, hanem ami a kibontakozó élet velejárója, ha bele nem kontárkodik az *akarva* teremtő ember a maga ezernyi formai kicsinyességével. Székely már tisztán éli a művészet teremtő óráit, magát mindenestől átengedve, s nem avatkozik a maga cselekvő titkaiba, hogy „analitikus költészettel", ritmikus homunkuluszokkal árassza el az irodalmat. Ez a magyarázata tiszta, telt, harmonikus és modern lírájának! Hogy verseit nem konkretizálja közelebbről érzékelhető valóságok közé, ez sajátosan belső életet, finom lágyságot, puhába göngyölt kemény hangot ad nekik. Igazi líra: csak a lélek mélyére képezhető le, zenéje is a magunk nem hallható, kottára alig fogható világában zsong; csak érezve gyönyörködünk benne, de hegedűn föl nem oldható: belül élő szépség. S mikor életünkbe hull, finoman meleg, bársonyosan lágy; összetapadunk vele, varázsa alól többé nincs szabadulás, élménye elszakíthatatlanul és észrevétlenül mindenkorra a mienk lett, bár még nem tudjuk, merre vonz. És mióta belénk kapcsolódott, acélos hangot ver valami bennünk, de úgy, mintha a kalapács bársonyba volna takarva. Nem éles az ütés, azonban halljuk, hogy kemény, parancsoló: szavára föl kell figyelni... A versek nyomán csupa éberség vagyunk. Azonban merre? Eszményei gyönyörűen emberiek, csak nincs

emberi közelségük, e helyett sokfélekép értelmezhető más világuk. Ez az olvasónak juttatott nagy szabadság már veszélyezteti a költő művészetében az egyéni erő teremtő hatalmát. Másrészt élményeinek határvonalai széttolódnak. Mintha alkotó órájában egyszerre egész lélekhorizontja a messzeségbe vesznék: a peremnek nincs éles választóvonala, köd gomolyog a széleken. Minden teremtő munka az *egész* életből születik, mégis ahogy érnek a vers vezető szálai, termésükben már határok közé nőtt formában kapnak sajátos, telt, minden mástól elkülönült jelleget, s ez nincs meg mindíg Székelynél. A legtöbb verse érzésnek indult élete: a végtelenből támadt; mint kész alkotás: a legmagasabbra ivelt hullám, ő aztán megint belevész az űrbe: a költő problémakáoszába. Nem e korlátlanságban van a hiba, — hisz *ez* az élet, — hanem hogy közben nem vont két biztos sorompót, melynek területét egészen a magunkénak érezhetnők, s itten megnyugodhatnánk (pl. Az ember jobb a fókánál, Cédrusok közt c. vers).

Azonban még a hangulatokból fogant versei is át vannak itatva a tűnő pillanatokba kapcsolódó perspektívákkal. A Lepkeszárnyon c. versében a közvetlen tárgyi alap egy volt diákjának a levele, aki a „multjában tartott szemlét, S felbukhattam, mint régi emlék. Nem mélyen érzett, édes álom, Csak lepke-lábnyom rózsaszálon." Az 5 strófás versben ennyi az érzékelhető élmény, amely bizonnyal így is sok elmélázás, boldog fölidézés megindítója lesz, azonban a költőnek csak alkalom, hogy reflexiót, tágölű programmot fejtsen ki belőle. Nála azon van a hangsúly, ami a diák s a tanár kapcsolatából állandóságul maradt, s amire egyéni életünk gazdagítása, szépsége szempontjából építeni lehet. Nem foglalja szavakba az élet ilyen irányú felelősségének a tényét, csak szépségét, közvetlen melegségét emeli ki, ezt is inkább úgy, hogy versében megérezzük, amikor már éljük az élményt, mely látszatra hozzánk simulva ring, és csak amikor egészen összekapcsolódtunk, érezzük, hogy minden tehetségünkre szükség van, ha az ő magasságáig akarunk érni, s a nivóján meg is szándékozunk maradni.

Néha sajátos, játékos formát hoz ki vízióiból. Szinte groteszkre torzul a mély tragikumú tartalom a ritmus fürge futkározásában. Az ilynemű versei (pl. A föld útja) a legjellegzetesebb termékei újabb élményeinek. A vers tartalma csupa kétségbeesés, mindenről lemondás, hogy az ember a zavaros őrületében valaha is magára eszmél: „Hova, kárhozott titán, Földgolyóbis-paripán? — Polipkarú szeretetbe, Savas, gennyes gyűlöletbe, Csak hörögve, csak lihegve, Vaksötétbe, őrületbe, Éjbe, télbe, űrbe, zürbe, Soha, soha boldog csűrbe!" A költő életében vágtató rohanás a pusztulásba, eszménytapodás, a jobb érzés irtása, sötétség, a nyomában

örvény, fölhasogatott lelkek, csontváz életek, vérvörös nap és kaszás halál, s mindez a ritmus, a forma ütemes eleganciájában, mely könnyedén, bájosan szab keretet a megzavarodott világnak. Gyönyörű, megrendítő élmény, a költő életének egyik monumentális föltárulása, azonban nyelvi megoldása disszonáns, s az érdeklődés is megoszlik: együtt hömpölyög a költővel a katasztrófa omlásai fölött, s aztán visszatér, hogy kacagjon a forma boldog fegyelmével (vö. Gond c. vers). Ilyen éles kettősség mindíg értékelő megoszlást, az egésszel szemben ingadozó értéket jelent.

Mindezek ellenére nála is kísért első verseiben a lirikusok állandó réme: a realizáló hajlam s a drámaiságra való törekvés. Mintha az érzés kevés, semmi volna önmagában, belső természete szerint nem is lenne valós léte, csak tárgyhoz kötve, karóra futtatva. Pedig pl. A hópehely románcában mennyi szétkallódik az élmény vajudásából azalatt, míg a hópehely képébe öltözteti, s mennyire csak a maga életét éli a metafora, míg érzéssé, a maga természetévé válhat az utolsó három sorban: „Lám, akit hónak, jégnek szántak, Mondjon nem-et vágynak és láznak, S fázzék, ameddig él." Azonban a költőnek megtetszett a kapcsolat, mely tagadhatatlanul ötletes, s az alkotás öntudatlanul átterelődött a külsőre. Maga az alapélmény megmaradt tudatalatti motívumnak, a végén fölszínre is bukkant, egyébként rajz lett belőle és esemény. Ez a drámai jelleg megint külső ábrázolásra csábítja a kezdő poetát. Az érzékelhetőséget akarja fokozni a tárgyi eseményesítéssel. Nem a téma tiltakozik a románc drámai színe ellen, hanem a költő egyénisége. A lírai természet nem bírja a külsőben lejátszódó esemény kötött, akadályokba ütköző tempóját. A líra belső világában nincs gátlás: kezdő, fokozódó, hirtelen lohadó, váratlanul felcsapó rohanását a testetlen térben mi sem akadályozza. Azonban evvel a természettel a fölszínen hirtelen megtorpan a költő, egy pillanatra értetlenül habozik, s evvel már le is lohad a feszültség, és bántó, nem palástolható törés támad az élmény tükrén (vö. A Garda-tavon).

Vannak versei, melyeknek élménye még nem forrott ki. Néha csak ötletnek marad, kedves, finom apróságnak, ahogy a lélek partjai közt ide-oda gurulva csiszolódik. Van neki mágikus fénye is, megejtő varázsa, azonban magunkba szíva mégis az az érzésünk, hogy csupán kedves, játékos óra hangulat-remeke. Ilyen pl. a Harmónia, melyben az Öröm s a Bánat találkozik, s „az öröm szólt: csak most tudom, Mily igen jó vagy szép hugom! A Bánat szólt: Ó köszönöm, Hogy itt vagy nálam, szép Öröm!" S így lettek a költővel hárman boldogok. Igaz ugyan, hogy a lírának nem föladata a filozófia, hogy ezen az alapon teremtse meg az öröm és bánat egyensúlyát a költőben, de mégis több a hivatása, mint hogy

szeszélyesen egymásmellé állítva az ellentéteket, összeboldogítsa őket. Ez túlságosan erős romantikus költői szabadság, és Székelynek se sikerült a próbálkozás. Az ilyen verseknek nincs életük, s így természetesen nem is folytatódnak bennünk. Inkább formájukkal hatnak, kedves mozdulatukkal, törékeny alakjukkal, ahogy menüettet lejtenek. Olyanok, mint a szép álomkép: megigézők, de elmosódottak, sohse érhetők el. Vannak témák, melyeket nem lehet leegyszerűsíteni, mert gazdag életük van, s nem tudnak meglenni színtelen környezetben; az a haláluk, hogy nem élhetik ki pompás világukat. Az öröm és a bánat találkozása is ilyen téma, s kár, hogy Székely könnyed hangulat-órájában került velük össze, mert sok verse bizonyítja erejét, tehetségét, mellyel finom mezbe is nagy életet tud szőni.

Máskor meg nincs biztos vonala az élménynek, mert annyira messze néző a költő szeme, meleg szívével olyan határokat von magához, melyekhez nagyobb erő kell, hogy művészetbe foglalja őket. Ilyen pl. az Ébredő dalok c. verse. A 2—3. strófája alig kapcsolható értelembe; felszállnak a képek, csupán képek, azonban nem egymásból, egy tőről, hanem a költőre omolva, s mikor sietve ritmusba alakította őket, neki bizonyára élő valóságok lettek, mert övé volt a lélekháttér, mely magához vonzotta, szikrába kényszerítette e részleteket, de nekünk csak vakító fénypamatok, színes lángok, hogy ellobbanva annál nagyobb legyen a sötétség körülöttünk. Szerencsére ritkák az effajta versei.

Hangulatának csak ritkán van kesernyés íze, mert a „borongó szív ha kicsit büszke, Ne mutassa, mennyi a füstje" (Kifelé). Ilyenkor is csupán pillanatra zökken ki tisztánlátásának, fegyelmezett érzésvilágának egyensúlyából. Éppen hogy megmártja magát az irónia, az elkedvetlenedés hangulatában, de hamar megint a maga útjára lel, megszabadul csipős kedvétől, hogy újra az igazi Székely legyen. Az ilyen versei élményben, megoldásban se közelítik meg a többieket. Nem a költő lelkéből való világ ez. Sokkal is nehézkesebb, lassabban mozgó; a közel-színeket nem tudja lágyra, a maga életébe tompítani; a strófák érintkezésén érezni a csomózást, a vastagabb fonást, a stílusban az agyagtömbbel való birkózást. Ezek a versei csak arra jók, hogy mutassák minden emberi erő, a művészi tehetség nehézségeit, sok próbálkozását, sőt sikertelenségét, határát.

„Örömlázak, keservek Hozzák a rimet, verset, Ó, hány vers, hány sóhajtás" — írja a Versek-ben. S ha valaki csak kicsit is meg tudja közelíteni ezt a titokzatos világot, s magában apró visszhangként életre kelteni, akkor érti csak, hogy amikor a költő rábízza magát a kertészre (kritikusra), hogy holt ágait levágja: a magára döbbent tiltakozás: „Nem, lelkem, inkább nőjj csak, És nőjj csak, nőjj csak, nőjj csak,

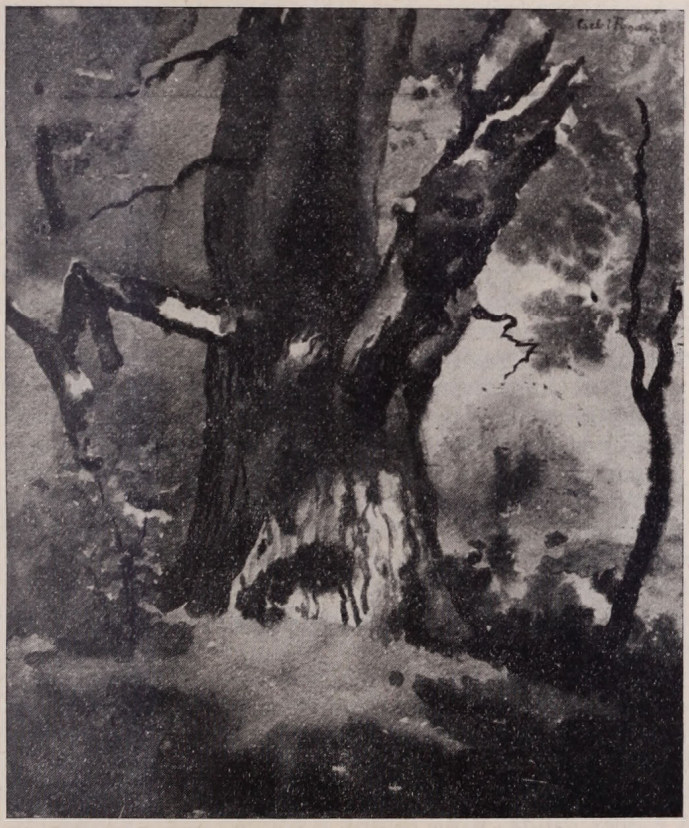

Csébi Pogány István: A sárvári „Banyafa." (Der sogenannte „Banyafa" in Sárvár.) — Aquarell.

Az Országos Szépművészeti Múzeum tulajdona.
Im Besitze des Ländl. Kunsthist. Museums.

Amerre hajt a kedved" (U. o.), ez a szólam-ismétlés nem sablonos stilisztikai hangulat-technika, az egymásra halmozás nem ritmikus töltelék itt sem, más verseiben sem, hanem az impulzív léleknek egész magát-adásra törekvése, sejtetése annak a túláradásnak, melynek különbség-fokára a nyelvnek nincs más eszköze, mint a magát ismétlése. Csak iskolai stilisztika-szemlélet az, mikor valaki formát bírál, elválasztva a tartalomtól. Meddő foglalkozás annak bevallása, hogy nem törődik a nyelv életével, általában a vers szét nem bontható életével. Mert művészről lévén szó, — s ezt sok más jelenség is igazolja, elsősorban Székely költészetével szemben a közönség érdeklődése, s ez nagy dolog! — ugyan kinek van joga a költő ellenére megállapítani, hogy akármelyik versben ez vagy az a szó nem odavaló, fölösleges halmozás, elnyujtás, nem fejezi ki a hangulatot, gondolatot stb.! A bírálat a kritikus egyéni élménye, tehát csak arról lehet beszélni, hogy a költő verse nyomán a kritikusban támadt élmény máskép akar testet ölteni. Ez rendjén van; de tovább nincs. Ez a megállapítás semmiesetre se akarja csorbítani a bírálat jogát (hiszen *ezen* a címen készült ez a tanulmány is), csak azt hangsúlyozza, hogy túlzásba ne menjünk, s ne akarjuk az alkotás életét receptre mérve előírni, a priori szabályokhoz kötni, különösen pedig ne stilisztikai szemszögből. A művészet szintje megérzés dolga, s tessék elolvasni pl. a Költeni kell c. verset (A szirtnek álma van kötetben), s alig hihető, hogy valaki önképzőköri mértékkel „stílustanulmányi anyag"-nak használja Székely líráját (vö. Költészet).

Különben is dúsan patakzó élménytömegéhez hozzáillő, magától ömlő nyelve, frissen rohanó stílusa van. Finom, lágy, törékeny, különösen pedig meleg. Ezek a leglényegesebb jegyei s az, hogy nem képekkel dolgozik, színben is az enyhe napsütés ezüstjét kedveli. Így szinte alig érteni meg, hogy bírja meg ez a nyelv azt a mérhetetlen erőt s életet, melyet rája halmoz. De csak első tekintetre ilyen a stílusa. Mert ahogy ömlik, árad benne a költő világa, egyszerre megizmosodik, hajlékony, rugalmas lesz, egyszerre kemény, szinte merev, aztán selymes omlású, habredőt vető, mosolyban fürdő, átkot szóró, villámon felkúszó, sziklát szétrepesztő. Nem is a nyelv, hanem a kisugárzása az, melybe hatalmas lekötő erőt rejtett Székely, annyit, hogy csak a lélek energiája elég hozzá, hogy a maga életére bontsa vissza.

Vannak versei (pl. A szeretet útja), ahol a forma fölibekerekedik a belsőnek, s megmutatja a maga jókedvét is. Ilyenkor szónokiasra dagad. A költő nem akarja ezt, minden gondja, művészösztöne az egész életében nő ki, de néha nincs hatalmában, hogy féken tartsa ezt a stílusmegindulást. Egyszerre maga körül perdül a szó, játékosan ismétlődik a

szólam, fénybe mártja magát, szivárványszínbe öltözik, mindezt csak pillanatra, aztán megint beáll a sorba, és lejti, fűzi, dagasztja, szétbontja, folytatja az egész élmény életét. Ilyen kilengés ez a strófa A szeretet útjá-ban: „A hadak útján robogott. A világ szíve dobogott. Az éjszaka is zokogott." A következőben már magára eszmél, s csak a versnek él: „S kitárultak ezer karok: Nézd a szívünket, már halott. Feltámadhat, ha akarod." Így csak intermezzónak hat, de könnyen csábít virtuózkodásra, ami már a költészet rovására van.

Verselő készsége szinte tökéletes. Egy pillanatra se érezni, hogy halványan is kedve telnék benne, s mindíg rajta van a ritmuson a mostanszületés friss ütemezése. Mintha evvel is hangsúlyozni akarná ki nem mondott gondolatát, hogy az emberek gyakran nagyobb fontosságot tulajdonítanak a történések érzékelhető részeinek, mint amennyit megérdemelnének. Gyermekesen pajkos, játékos, gondtalan ez a ritmus, s különösen a nagyon komoly témáknál figyelmeztet, hogy rajta túlnézzenek, s mélyebbet találnak. Azonban ha alkalma van, akkor mindjárt nekielevenedik, s mint a Csillagok-ban, bokázásra fordítja a tempót, hogy egészen hozzátapadjon, eggyé legyen a tartalommal, az emberi vágyak kielégíthetetlenségével, mely „ha ád, ha öl, ha áld, ha ront; Ha fényt esőz, ha kormot ont, Ha zugva írt is a hegyen: Csak bősz legyen, csak új legyen." S kevés költő van, akinél a szabad-verselés szólamritmizálása olyan pompás hullámzás lenne, mint nála. Csupa harmónia, arányos tagolódás belső és külső terjedelemben, áradásban, elapadásban egyformán. Egymásból s egymásba nőnek ezek a lélekütemek, s mind a költő egészséges lélekzései. Öröm rájuk hagyatkozni, s jóleső megállapodás a sok zűrzavar, szabadosság, tehetetlenség, prózába ernyedés után. Vö. az egyik leírását: „Mit művelhet rejtekén? Ó, talán azt, amit én. Lát, hall, irt, árt, jár, öl, ás, S azt hiszi, hogy óriás" (A gyik megijed), melynek szólamejtése pontosan összeesik az ősi 7-esünk hullámzásával.

Legmerészebb a rímek kiképzésében. Ám rímei annyira természetesek, hogy mosolyogva megszeretjük őket. S a költő bizonyára nem is bánja őket, teremtő erejének huncut kiruccanásait. Kellenek derűs színfoltoknak a nagy problémák mellé úgy, ahogy pl. az Éjféli percek-ben odacsöppenti: „Lelkemből, titokzatos tóból, Fehéren buknak föl a holtak. (Eddig hol voltak?)"

Székely verseire valóban áll, amit verskötetteire mond a késő olvasónak: „Érzi, hogy elvarázsolt dal vagy, Megszólaltatja néma ajkad, S az alvó korong titkait" (Verseskötetemre). Igazán varázsló, aki az alvó, szunnyadó szépet életbe tudja kelteni. Szinte látni, amint lelke útján bolyong, s tit-

kos illetéssel fölébreszti rejtett kincseit. S míg élesztgeti őket, csend van a tájon, ilyenkor mindíg pirkadó hajnal, amikor levél se zörren, szellő se lebben, csak egész valója várja a nagy beteljesülést: a fény, az élet születését. Így teremnek Székely versei. De amikor kipattan a rügy, egyszerre zúgni kezd az élet, fények cikáznak össze, hangok csendülnek dalba, a megszületett élet remegése járja át a költőt s a diadalmas boldogság, hogy megint több szépség van a földön. Ezért túlzott szerénység a vers két utolsó strófája: „Te kedves, késő valaki, Kinek dalolok, vallok holtan, Szeress engem, teérted voltam. Koldusútján mindíg megrokkant, Amit a szívem rímbe dobbant. Most annál jobban megszeress!“

Adatok Szombathely-Herény éghajlatához.

Írta: RÉTHLY ANTAL DR.

A készülő magyar éghajlati térképeken természetesen *Szombathely* és *Herény* is szerepelnek és felhasználom az alkalmat, hogy ebben a *Gothard Jenő*-emlékfüzetben első ízben tegyem közzé a *Szombathely* városát is bizonnyal érdeklő éghajlati állandókat.

Szombathely éghajlati jellemzése a *Köppen*-féle klimaképlet szerint

Cbfx”

ami közérthetően szavakban kifejezve a következőket jelenti: *C* = Szombathelyen az év leghidegebb hónapjának átlagos hőmérséklete a —2° felett van; *b* = a legmelegebb nyári hónap már 22° alatt van, több mint négy hónap azonban a 10° felett van (májustól szeptemberig bezárólag); *f* = minden hónap elegendően nedves, azaz elegendő csapadéka van, ez az „elegendő“ azt jelenti, hogy a meleg évszak legesősebb és a hideg évszak legszárazabb hónapjának csapadékösszege között nincsen aránytalanság (pl. 1 : 10-hez, hanem csak 1 : 3 alatt marad; végül *x*” = legesősebb hónapja a július és főképen zivataros esők okozzák a júliusi csapadékmaximumot.

Herény—Szombathely megfigyelései alapján elkészítettem a *Hellmann*-féle klimagrammot is és az a következőképen alakul:

20.1, (VII)	32.2/,36.6 VII		13.1 (VII)	74 (VII)	
9.6	C°,	7·2	mm,	80	%
—.8, (I)	—15.9/,—22.9 II.		3.6 (I)	88 (XII)	
4.9 (VIII)		71 (VII)		8 (XI)	
6.3	F,	571	mm,	128	nap
7.9 (XII)		25 (I)		14 (VII)	

Szombathely 1901—1930.

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Év	
Légnyomás 700 +	45·7	44·3	41·8	40·4	41·7	42·1	42·3	43·0	44·3	43·7	43·9	43·8	43·1	mm
Hőmérséklet	−0·8	0·1	5·1	9·4	14·8	17·8	20·1	19·2	15·2	9·9	4·1	0·8	9·6	C°
Közepes maximum	1·8	3·9	9·9	14·9	20·4	23·5	25·6	24·7	20·1	14·2	7·3	3·3	14·1	„
Közepes minimum	−4·0	−3·4	0·8	4·2	8·7	11·7	13·8	13·3	10·0	5·6	1·1	−1·7	5·0	„
Szélső maximum	15·5	19·2	22·4	28·0	30·7	32·6	36·6	35·0	33·0	26·7	23·5	15·5	36·6*	„
Szélső minimum	−22·9	−29·3	−17·8	−5·0	−1·5	0·6	5·2	6·0	−0·5	−11·7	−14·6	−19·2	−29·3**	„
Fagyos napok száma	25·6	21·8	12·8	3·3	0·2	.	.	.	1/15	1·7	12·3	20·3	98·1	nap
Téli napok száma	10·5	6·2	0·3	.	.	.	.	.	.	1/15	2·0	6·1	25·2	„
Nyári napok száma	.	.	.	0·4	5·4	12·0	15·2	5·1	0·1	.	.	.	55·6	„
Nedvesség	85	83	78	74	75	75	74	76	79	84	86	88	80	%
Páranyomás	3·6	3·8	5·1	6·5	9·5	11·5	13·1	12·7	10·3	7·7	5·3	4·3	7·2	mm
Telítetlség hiánya	0·7	0·8	1·5	2·3	3·1	3·8	4·4	4·0	2·5	1·4	0·8	0·5	2·2	mm
Borultság	7·1	6·6	6·4	6·4	5·7	5·8	5·4	4·9	5·5	6·2	7·2	7·9	6·3	1/10
Csapadék	25	29	33	49	51	65	71	64	63	43	43	35	571	mm
Csapadékos nap ≧ 0·1	8·6	8·5	8·9	11·9	12·1	12·6	13·5	11·8	10·6	10·4	7·8	11·0	127.7	nap
Csapadékos nap ≧ 1·0	6·0	5·6	6·2	9·3	9·1	10·0	10·6	9·2	8·3	7·7	6·6	7·2	95·8	„
hóval	5·0	4·2	2·5	0·6	1/30	.	.	.	1/30	0·5	2·1	4·7	19·7	„
zivatarral	.	0·2	1·3	2·3	4·7	6·4	8·2	6·3	3·0	0·7	0·3	1/30	33·4	„
jégesővel	.	1/30	1/30	0·2	0·4	0·5	0·6	0·2	0·7	.	0·1	.	2·8	„
Szélerő	2·5	3·0	3·1	2·8	2·8	2·6	2·3	2·5	2·3	2·4	2·5	2·6	2·6	0—12°

* = 1921 július 29-én; ** = 1929 februárius 12.

Széliránygyakoriság %-okban (1921—30)

	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	C
Januárius	26·4	9·6	2·7	2·5	8·1	32·7	7·5	7·1	3·4
Július	32·3	12·4	3·0	2·1	4·0	21·5	4·2	13·8	6·7
Év	34·6	10·2	2·4	2·8	6·2	25·6	5·3	9·0	3·9

Ez a képlet összefoglalja Szombathely legfőbb éghajlati törzsértékeit (1901—30 évek észlelései alapján) és magyarázatául szolgáljanak a következők: az első tag a hőmérsékletet adja, az első szám az évi közép értéke, a tört számlálójában van a legmelegebb hónap átlaga, a 30 év minden egyes évében észlelt évi maximumok középértéke, majd a 30 évnek legmelegebb napja. A nevezőben pedig találjuk ugyanilyen sorrendben az év leghidegebb napjainak adatait; a következő tag a páranyomást adja mm-ekben kifejezve, majd a nedvességet %-okban és az égbolt borultságát (F = felhőzet), míg a két utolsó tag a csapadékviszonyokról tájékoztat: az évi összeg, a legesősebb hónap- és legszárazabb hónapban lehullott csapadék-összeg, majd a csapadékos napok száma.

A mellékelt táblázatban a legfontosabb éghajlati elemek havi törzsértékeit foglaltam össze. Nem szándékozom *Szombathely—Herény* éghajlatát részletesen feldolgozni és megírni, csak előzetesen közlöm ezeket az adatokat. Hogy ezek az értékek levezethetők voltak, az is herényi *Gothard Jenő* érdeme, aki Herényben félévszázad előtt a meteorológiai obszervatóriumot létesítette.

Hová lettek a nyugatmagyarországi avarok és a nyugati gyepű finn-ugor (török) népessége?

Írta: POLÁNY ISTVÁN.

A terület neve és közjogi helyzete a magyar államban.

Nyugatmagyarországot sem most, sem a történelem folyamán soha semmiféle határozott, *sajátos névvel,* mint terminus technikussal *nem jelölték.* Sem a királyi oklevelekben, sem a törvényekben, sem a közhivatalok egyéb okiratiban e területnek semmiféle sajátos elnevezését nem találjuk. Az ország köznyelvében sem volt semmiféle határozott neve.

Ennek az az oka, hogy e területnek a magyar állam keretében soha semmi néven nevezendő *közjogi különállása,* vagy *önkormányzata nem volt,* mint például a történelmi Tótországnak (Szlavónia), az erdélyi három nemzetnek, vagy a Szepességnek. Még különálló védelmi szervezetet sem alkotott olyan értelemben, mint a temesi bánság, vagy a török harcok megkezdődtével a délvidéki kapitányság.

Oka továbbá az is, hogy e területnek *természetes határai* egyáltalában *hiányoznak,* semmiféle *földrajzi,* vagy *gazdasági egysége nincsen,* sőt egymagában, vagy Ausztriához való viszonylatában is a leglehetetlenebb földrajzi és gazdasági alakulat.

Okleveleink és törvényeink ezt a határvidéket az illető megye feltüntetésével, vagy a nélkül, mint az ország határszélét, „végeit“ (confinia) jelölik a következő kifejezésekkel: (Szent László törvényében, mely megtiltja a lókivitelt Ausztriába) Comites confiniorum, custodes confiniorum; „in confinio regni nostri iuxta Theothoniam“ (1195-ben), „in confinio Austriae iuxta Posonium“ (1225-ben), „in confinio Castriferrei“ (1273-ban), „in comitatu Mosoniensi et quasi in metis seu regni nostri confiniis“ (1418-ban)[1] stb. Most használatos magyar elnevezése „Nyugat-Magyarország“ (Westungarn) is csak a világháborút követő összeomlás idején kapott lábra és az ország határvidékének égtáj szerint való földrajzi megjelölése csupán, mint ahogyan Dél-, Észak- vagy Kelet-Magyarországról beszélünk.

Földrajzi áttekintés.

Nyugat-Magyarország alatt a Magyar Birodalomnak Ausztriával határos, észak-déli irányban húzódó, hosszúkás, északi és déli végén csúcsosodó nyugati határvidékét értik osztrák szomszédaink, amely *északon Pozsony alatt a Duna vonaláig, délen pedig a Rába folyóig ér*, ez utóbbin még mintegy 12 km hosszúságban dél felé átnyúlik. Magyarország felé egyáltalán nincsenek természetes határai, azzal *földrajzilag és gazdaságilag szervesen összefügg*. Folyói kelet felé sietnek és a Dunába, illetve a *Lajta* és a *Répce* kivételével, amelyek közvetlenül a Dunába ömlenek, a vidék legnagyobb vízgyüjtőjébe, a *Rábába* szakadnak. *Még a Fertő-tó lefolyása is*, amelynek egyetlen nagyobb tápláló folyóvize a Vulka-patak, a Hanság-mocsáron átvezető Fő-csatorna útján *a Répcébe irányul*. Keletnek, Magyarország felé határt jelző pontok — északról dél felé — a következők: a mosoni Dunaág Mosonig, onnan délnyugatnak a Hanságon átvezető Főcsatornáig egy képzelt vonal; a csatorna mentén nyugat felé haladva a Fertő délkeleti csúcsánál délnyugatnak tartunk; továbbá Nagycenk, Füles, Locsmánd, Kőszeg és Rohonc. Innen (Szombathelyt keletre hagyva) a Pinka völgye addig, ahol a Csik (Strém) a Pinkába ömlik (Körmendtől nyugatra), azután nyugat-délre Szentgotthárd, majd a Rábán áthaladva Felsőszölnök, Mészvölgy és a Lendva-patak forrásvidéke.

Ausztriától természetes határok különítik el. Északon Lajtakáta vidékétől egészen Bruckig a Lajta folyó, ahol pedig ez eltér a politikai határtól, a Lajta-hegység; attól délre egészen Szikra határmenti községig a Rozália-hegység, ezután a Lánzséri-hegyek, innen a Répce folyó Borosdig, Kirschlagon (Ausztria) alul a Wechsel előhegyeinek délnyugat felé haladó hegysora, egészen addig, ahol a Pinka folyó az előhegységen át a Rába felé utat tör magának, Lapincsújtelek-

[1] F. II. 300., Sv. 15., H. O. II. 8., Sv. 590. a jegyzetben.

től pedig Vas megye nyugati határának majdnem egész hosszában Dobrafalváig a Lapincs folyó.

A terület felülete Pozsony és Moson megyében sík, egyébként hegyes-dombos; a kőszeg-borostyánkői és soproni hegységet, valamint az előbbi bekezdésben említett határhegyeket kivéve, tehát főleg a keleti része, enyhe, lankás dombvidéknek mondható. Legmagasabb a kőszeg-borostyánkői hegység — az utóbbi inkább hegycsoport, az előbbi kifejezetten hegylánc Vas megye északi részén —, amelynek legmagasabb csúcsa, az *Irottkő (883 m), a Dunántúl legmagasabb pontja.* Magasságra ezután a Lánzséri-hegyek és a Rozália-hegység következnek.

Sok a termékeny, kisebb-nagyobb szélességű völgy, amelyeket számos folyó és patak öntöz. Nevezetesebb folyóvizei: a Duna, a Lajta, a Fertőbe szakadó Vulka, amelybe a Márc-patak folyik; az Ikva a Fő-csatornába ömlik; a Répce, Gyöngyös, Pinka, Lapincs, Rába és a Lendva. A Répce bővízű mellékfolyója a Csáva, a Pinkáé a Nagy Szék[2], a Fehérpatak[3] és a Csik (Strém), a Csiké a Kis Szék,[4] a Lapincsé a Hidas-patak[5] és a kis Medves-patak[6]. Állóvize a Fertő, amely a Balaton után Magyarország legnagyobb tava.

Az osztrákok által igényelt Nyugat-Magyarország területe 5379 km². Magában foglalja Pozsony városán és a megye egyes részein kívül Moson, Sopron és Vas megyének nyugati felét, ez utóbbit azonban — az említett nyúlvány leszámításával — csak a Rába folyóig. Mégpedig: Pozsony megyéből három községet; Moson megyéből az egész nezsideri és rajkai járást, ez utóbbit egy község kivételével, a magyaróvári járásból pedig 11 községet; Sopron megyéből a kismartoni, nagymartoni és felsőpulyai járás összes községeit, Sopront és a soproni járás 28 községét, a csepregi járás négy községét; Vas megyéből a felsőőri és németújvári járás összes községeit, a kőszegi járás 36 községét és Kőszeg szab. kir. megyei várost, a szombathelyi járásból húsz községet, a körmendi járásból öt községet, a szentgotthárdi járásból pedig 39 községet.[7]

Ezek közül *295 német*, illetve német *többségű* (Pozsonyban a német elem az 1910. évi népszámlálás szerint viszony-

[2] Pinkadombhát és Szépur között a határon ered és Sárosszéknél szakad a Pinkába. Mellékvize a Felsőlövőn keresztül folyó Villámos.

[3] Alsó-Ausztriában ered, Városszalónak mellett halad el és Pinkaóvárnál ömlik a Pinkába.

[4] Nádkút és Burgóhegy között ered, Kisvaskúton folyik át és Németújvárnál ömlik a Csikbe.

[5] Alhó és Vasfarkasfalva mellett folyik.

[6] Újtelep és Várszentmiklós között (Németújvártól délnyugatra) fakad, a három Medves községen átfolyik és Nagycsákánytól keletre ömlik a Rábába.

[7] Lásd a „Staatsgesetzblatt" 1918. nov. 28-án kiadott 9. számát.

lagos többség), *69 horvát*, illetve horvát *többségű* és *9 magyar*, illetve magyar *többségű község. Összesen 363.* A német községek közül Pozsony megyére négy, Moson megyére 34, Sopron megyére 83, Vas megyére 174, a horvát községek közül Moson megyére 7, Sopron megyére 29, Vas megyére 33 esik. A magyar községek közül kettő Moson, kettő Sopron és öt Vas megyében van. Ezek a következők: *Magyaróvár, Moson* (kettő), *Felsőpulya, Középpulya* (kettő), *Kőszeg, Szentgotthárd, Felsőőr, Alsóőr, Őrisziget* (öt).[8]

Az igényelt területet majdnem teljes egészében Ausztriának ítélte a trianoni békeszerződés: 5.055 km²-t 392.431 lakossal és még a Sopronra és vidékére elrendelt *népszavazás* (1921 december 14-én és 16-án) és az 1923 március 8-án foganatosított jelentéktelen *határkiigazítás által nyert területek leszámításával* is majdnem a négyötöd részét, pontosan *3.964 km²-t kapta meg Ausztria, 326 községben 294.849 lakossal*, akik közül 221.185 német, 44.753 horvát, 24.867 magyar, 4044 pedig egyéb (cigány, tót stb.) anyanyelvű. Százalékban: 71.1% német, 15.2% horvát, 8.4% magyar és 1.1% egyéb.[9]

A területnek Ausztriához való viszonylatában minden földrajzi egységet nélkülöző mivolta Sopron vidékének visszacsatolása által valóságos *földrajzi és gazdasági lehetetlenség:* szélessége Soprontól nyugatra Szikra község fölött alig hat km, úgyhogy az új osztrák tartomány két, egymással igen lazán összefüggő területrészre esik szét.

I. Az avarok kora (568—796).

Nyugatmagyarország néprajzi történetének vizsgálatát az avar korral kell kezdenem. Nem azért, mivel a terület etnografiájával foglalkozó ellentétes osztrák álláspont a VIII. század végéig, az avar birodalom megdöltéig megy vissza, de a tárgy természeténél fogva szükségképen azért, mivel *az avar volt az első népfaj, amelynek jelenléte éppen ezen a területen több mint háromszáz éven át, majdnem a magyarok honfoglalásáig (875), megszakítás nélkül történelmi hitelességgel kimutatható.*

Mindenekelőtt az avarok faji hovatartozandóságáról emlékezem meg egy-két szóval. Nálunk és a külföldön egyaránt a magyarral rokon népnek tartják.

Sajnos, az avar nyelvből alig maradt ránk egy-két szó (név), amelyekből nyelvi hovatartozandóságukat közelebbről meghatározhatnók. Gombocz Zoltán eme szavak (Jugur, Tudun, kagán, Baján, Solak, Kök, Kandik [Kändik], bügülabra, Kanizauki [Gombocz szerint talán Kamzanki]) alap-

[8] Az 1920. évi népszámlálás. Szerkeszti és kiadja: A m. kir. közp. statisztikai hivatal. 1923.

[9] U. o.

ján azt következteti, hogy valószínűleg inkább töröknyelvű nép voltak.[1]

Hóman Bálint az oguz-törökök (keleti törökök) közé számítja őket.[2]

Ismeretes, hogy az avarok szövetségesei, a germán longobardok, 568-ban elhagyták Pannóniát, magukkal vivén alattvalóikat és szolgáikat, a szintén germán eredetű gepidákat. Ugyanekkor az elhagyott Pannónia az avaroké lett, akik egyszersmind egészen az Enns folyóig Noricumot is elfoglalták, amelynek területébe a mai Nyugatmagyarország beletartozott.

Ez a vidék, vagyis Nyugatmagyarország, még az akkori általános néptelenség és pusztaság közepette is, mivel át- és felvonulási területe az örökös harc és öldöklés között nyugat felé törő és egymást írtó vándorló népeknek, különösen elhagyott, néptelen és puszta volt. Ezt a vidéket — Savaria (Szombathely) és Carnuntum (Bécs mellett Petronell) között — nevezte Plinius is, a római földrajztudós már Krisztus után az első században, „a bojok pusztájának."[3] E mellett az 534—42., 590., 610—20. és 639. évek folyamán a mai Magyarország egész területén nagy járványok pusztítottak, ú. m. pestis, kolera, himlő és influenza.[4]

Az avarok zöme a Duna—Tisza közén, a másik része pedig Dunántúl telepedett meg; részben ez a magyarázata annak, hogy nyugat felé, ahol pedig a germánság szervezett törzseibe, utóbb pedig az egységes nagy Frank Birodalomba ütközött, nagyobb volt a nyomásuk és feszítő erejük, mint más irányban. A nyomás olyan erős volt, hogy a németség Noricumban az Enns folyó mögé vonult vissza, az avar nép pedig *egészen eddig a folyóig*, amely a 640-es évekig nyugatra Bajorország felé Avarország határa lett, és az Alpok keleti lejtőiig *előrenyomult és megtelepedett.* Megtelepedett kivált a bővizű, dombos-sík Nyugatmagyarországon, amely szinte tabula rasa volt.

Az avarok népes voltát — a népességet viszonylagos értelemben veszem — mutatja mindjárt fellépésük kezdetén megnyilvánuló nagy katonai erejük, amellyel egyidejűleg két nagy hatalommal, a kelet-római császárság szervezett hadi erejével és a germánokkal szembe tudtak szállni. Még jobban megnyilatkozott katonai, tehát egyszersmind népi erejük Nagy Károlynak majdnem egy évtizedig tartó had-

[1] Gombocz Zoltán, A pannóniai avarok nyelvéről. (Magyar Nyelv, 1916. XII. k. 3. szám. 97. l.)

[2] Hóman, M. T. 21.

[3] Plinius I., III. Caput 24.: „Noricis iunguntur lacus Peiso, **deserta Boiorum,** iam tamen colonia Divi Claudii Sabaria et oppida Scarabantia Julia habitantur."

[4] Hóman, M. T. 55.

járatai során, amelyeket az az avarok meghódítása és megtörése végett viselt.

Az avar nép rokon bolgár elemmel is szaporodott. 930-ban arról olvasunk, hogy a pannóniai bolgárok (kuturgur és uturgur törzsek ivadékai) fellázadtak uraik, az avarok ellen és 9.000-en bajor földre menekültek, ahol lemészárolták őket. Később az avarok ismét kiűztek Pannóniából 10.000 bolgárt.[5] Theophanes bizánci történetírótól tudjuk[6], hogy Kubrát bolgár fejedelemnek egyik fia Pannóniába jött, a khagán fennhatósága alá helyezkedett és népével együtt beleolvadt az avarokba. A bolgár nép még másfajú néppel szemben sem tudta megőrizni nyelvi önállóságát; tudjuk, hogy saját hazájukban, melyet az előbb említett Kubrát alapított 679-ben[7], hamarosan szláv alattvalóik nyelvét vették fel — saját nyelvüket elfelejtették — és azokkal egybeolvadtak.

Az avarokon kívül Nyugatmagyarország területén más népfaj alig lakott. A germán longobardok elköltözése után közülök és alattvalóik, a gepidák közül legföljebb csak gyér maradványok akadtak Dunántúl és Nyugatmagyarországon. A bajorok, miként általában a németek, rettegtek tőlük és gyűlölték őket, mert „kegyetlenek" voltak, úgy hogy előlük és közelükből az Enns mögé húzódtak vissza, nemhogy Nyugatmagyarországon, vagy az attól nyugatra eső határos területen megmaradtak volna; annál kevésbbé, mivel ez a vidék volt természetszerűleg az avaroknak is nyugat felé hadi felvonulási útjuk, ahol megerősített szállásaikkal is találkozunk. A két népelem, mint két nagyon különböző egyéniségű államalkotó népfaj, exisztenciális okokból halálos ellenségként állott egymással szemben; az avar a germán elemet erőt jelentő tömegben a fennálló veszély és nevezetesen a németlakta terület közelsége miatt a mai Nyugatmagyarország területén éppen nem tűrte volna meg. De a németek jószántukból a fent mondott okoknál fogva tömegesen nem is maradtak volna meg közöttük.

Tudjuk, hogy az *avarok alattvalói legnagyobbrészt szlávok (szlovénok) voltak,* sőt a szlávok lassú beszivárgása és letelepedése hazánkban erre a korra esik, bár megelőzőleg kisebb számban már a longobardoknak is voltak szláv alattvalóik.

Azonban a szlávok az avar birodalom területén — nevezetesen a Száva, a Dráva középső és a Mura folyása mentén (Karantánia), valamint a Zala folyó mellett és a Duna bal partján a Morva és Vág vidékén — *mindenütt jobban előfordultak, mint Nyugatmagyarországon,* mivel lassú előre-

[5] Kausz János dr.: Az emberfajok élete és jövője. 27. l.
[6] Theophanes, Bonni kiadás. 546—549.
[7] L. Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. 1930.

nyomulásuk északon a Visztula felső folyásának vidékéről a Morva és Vág mellékén a Duna vonaláig, délen pedig a Száva és a Dráva mentén és ezeken a folyókon át a *Zala folyóig jutott el legelőször és legkönnyebben.* Mindazonáltal tény, hogy Dunántúl (Pannónia) a karinthiai Alpokig, tehát a mai Nyugatmagyarország területének egy részén szintén, szlovénok is laktak.[8]

Az avarok a szlávokat nem bántották, sőt háborúikban is felhasználták őket[9], mint ezt általában a török fajú népek tették.[10] E miatt ezek a szlávok uraik folytonos hadviselése következtében erősen pusztultak, annál jobban, mivel ütközetekben az első sorba, vagy általában a legveszélyesebb pontra állították őket. (Török hadi- és államrend!)[11] Hogyan pusztultak az avarok szláv és egyéb alattvalói, arra vonatkozólag megemlítem, hogy 600-ban Baján khagánnak Priscus kelet-római hadvezérrel vívott ütközetében, amelyben Baján vereséget szenvedett, az avarok seregéből a „legtöbb szláv" és 6200 másféle barbár a vízbe fulladt. Theophylactus 30.000 meggyilkolt gepidáról beszél[12] (ezek szórványosan a Duna—Tisza közén-mentén laktak), Anastasius pedig azt írja, hogy 30.000 gepidát és más barbárt megöltek, ezenkívül pedig 3.000 avart, 800 szlávot, 3.000 gepidát és 2.000 barbárt fogtak el.[13]

Ilyen volt Nyugatmagyarország néprajzi képe, midőn a VIII. század utólsó tizedében Nagy Károly frank király az avarok ellen hódító hadjáratot indított.

II. Néprajzi viszonyok Nagy Károly és a Karolingok alatt (796—900).

A frankok hatalma — mint tudjuk — a VIII. század második felében nyomasztó kezdett lenni a bajorokra, azért ezek régi ellenségeikkel, keleti szomszédaikkal, az Ennsen túl lakó avarokkal szövetkeztek. De Nagy Károly legyőzte a szövetségeseket és a bajorok *az országukban lakó avarokkal együtt* meghódoltak.

Nagy Károly a kivívott győzelem után Bajorország hercegét, Thassilót, kolostorba záratta és országát a frank birodalomhoz csatolta (788). Ekként a frankok az avarok közvetlen szomszédai lettek, de — mint láttuk — éppen a határ

[8] Hóman, M. T. 76.
[9] U. o.
[10] Németh Gyula: A honfoglaló magyarság.
[11] U. o.
[12] VIII. 3, 4.
[13] Anastasius, Historia Ecclesiastica 132.: „triginta milia gepidorum barbarorumque aliorum occiderunt"; továbbá a Duna mellett vívott döntő ütközetről ezt írja: „Vivos autem obtinuerent quidem tria milia, Sclavinorum vero octingentos et gepidorum tria milia, nec non et duo barbarorum."

kérdésében nem tudtak Nagy Károly és az avarok dülőre jutni. Ez volt a közvetlen oka annak, hogy a frank király az avar birodalom meghódítását és hatalmának megtörését határozta el.

791 tavaszán a bajorok volt szövetségesei, az avarok ellen a Duna mellett és Itália felől, illetve a Dráva völgyén nyomultak előre hadai.

Mélyen bent a mai Alsóausztriában, a Kamp folyó táján — a Duna balparti mellékfolyója — ütköztek bele a frank király csapatai az első köralakú, *gyepükkel megerősített avar szállásba*, illetve erősségbe (egykorú német írók „Hring"-nek, gyűrűnek nevezik). Második megerősített szállásukat a hajdani Comagenae városánál (a mai Königstetten Bécstől nyugatra) találták. Ez azt mutatja, hogy az avarok telepei a *mai Nyugatmagyarországtól nyugatra is egészen az Enns folyóig tényleg ellepték az egész területet.* Az egyes avar gyűrűk között kisebb telepeik tartották fönn az összeköttetést. A Lajta vidékén, minthogy attól nyugatra az említett nagy erősségek által többszörösen védett országrész terült el és így a Lajta melléke eléggé biztosítottnak látszott, hadi készültséggel felszerelt szállásaik nem voltak, illetve nem szól róluk Einhard krónikája.

Nagy Károly pusztítva a Rábáig hatolt és a folyó torkolatánál lévő erősséget szintén elfoglalta. A Duna balpartján a Vágig nyomultak előre hadai; a Dráva mentén fölvonuló Pipin, a király fia pedig a Dráva-Száva közén emelkedő erősségeket foglalta el. Ebből a hadjáratból a frank király Szombathelynek (Savaria) tért vissza, tehát a szombathelyi avar erődítményt is elfoglalta.[1] A hadjárat majdnem két hónapig tartott és a frank hadsereg rengeteg avar foglyot vitt magával.

Mindez arról tanuskodik, hogy az *avarok nagy területeken tényleg laktak*, egyszersmind arról is, hogy aránylag népes nemzet voltak.

795-ben Nagy Károly újra megtámadta Avarországot, bár az új avar fejedelem, a háború folyamán köztük kitört belső harcban megölt khagán helyébe választott Tudun, békét kért, a frank király kegyelmébe ajánlotta magát és kész volt a keresztség felvételére. A német hadak óriási pusztítást vittek véghez, amint ezt Nagy Károly életírójának, az egykorú német Einhardnak leírásából tudjuk. „Hány csatát vívtak, mennyi vért ontottak, mutatja a *minden lakostól üres Pannónia*, s azon helynek, ahol a khagán székhelye volt, oly pusztulása, hogy még nyoma sincs ott emberi lakásnak. A háborúban a húnoknak (vagyis: az avaroknak) összes nemessége és minden dicsősége elveszett; az annyi idő óta

[1] Huber, I. 78. — Sebestyén, Az avar-székely kapcsolat emlékei. 3. (Ethnographia. X. 1897.)

összegyüjtött kincsek mind zsákmányul estek. Nem is emlékezhetni egy háborúra is, melyből annyira meggazdagodtak volna a frankok, mint ebből; addig szegények voltak, de most meggazdagodtak."[2] A hadjáratot 795-ben fejezték be.

Nagy tévedés volna azonban ebből azt következtetni, hogy olyan nagy és erős nemzetet, mint az avar, ki tudtak volna írtani és el tudtak volna törülni a mai Magyarország és Nyugatmagyarország területéről. Korántsem! Sőt a megmaradt avarok pár év múlva (799) már elég erősnek érezték magukat és megkísérelték, hogy lerázzák a frank igát. Erejük még most is félelmetes volt. Bajorországba törtek és annak kormányzóját, Gerold grófot, Nagy Károly sógorát meglepve csatában megölték, seregét legyőzték. 802-ben utódjának, Gotramnak seregét verték meg Castellum Guntionis (Güns?) mellett a fellázadt avarok és őt magát seregének nagy részével együtt felkoncolták.[3] Nagy Károly 803-ban kénytelen volt ismét nagyobb szabású hadjáratot indítani ellenük és csak így tudta erejüket végképpen megtörni.

III. Az avarok leveretésük után.

Az avar nép a Karolingok alatt nem pusztult ki, hanem khagánjai alatt — a 830-as évekig mint külön néptörzs — folytatta nemzeti életét frank fennhatóság alatt, amint ezt láttuk, az alábbiakban pedig általában és Nyugatmagyarországra vonatkozólag különösen történelmi hitelességgel kimutatjuk.

804-ben az avar khagán, Kapkán, keresztnevén Theodor, panasszal járult a császár elé, hogy a Duna jobb partján (Dunántúl) levő szlávok háborgatják őket, és elkülönített területet kértek letelepedési helyül. Nagy Károly gazdagon megajándékozta a khagánt és vezérlete alatt ezeket az avarokat kérésükre a mai *Nyugatmagyarország területén Savaria és Carnuntum között, Szombathely, Sopron és Moson vidékére*[1] *telepitette le.*[2] Hogy éppen ide, és hogy ők ide kérezkedtek, annak valószínűleg az volt az oka, hogy a majdnem 12 évig tartó hadjárat során az Enns és a Rába közt fekvő földrész, mint állandó hadszintér, pusztasággá változott. De még ezen a területen is legelhagyottabb vadon pusztasággá lett a mai Nyugatmagyarország, amelynek már az avarok előtt is a „bojok pusztája" volt a neve. Ide telepítette őket Nagy Károly a *szlávok háborgatása elől, itt tehát szlávok sem lakhattak nagyobb számban*, vagy egyál-

[2] Márki Sándor, Magyar Középkor. 34. (Megjelent 1914-ben Budapesten.) — Einhardi Annales.

[3] Huber, I. 79.

[1] Hóman, M. T. 74—75.

[2] Einhardi Annales ad ann. 805.

talán nem; vagy ha volt valamelyes lakossága, akkor legfeljebb avar maradványok találkoztak rajta.

Itt tehát az avarok tömegesebben, törzsi kötelékben éltek, tisztább fajiságban maradhattak, miután a harcokban leveretésük után más nemzetiségi (nevezetesen germán és szláv) szolgáikat elvesztették.

Midőn Theodor khagán 805-ben meghalt, helyette új khagánt választottak, aki még pogány volt. Ez Nagy Károlytól kérte megválasztása jóváhagyását és „a császár elrendelte, hogy az avarok régi szokása szerint bírja méltóságát."[3]

Nem találjuk semmiféle nyomát annak, hogy Nagy Károly, vagy utódai ezeket az avarokat kiírtani, vagy elnémetesíteni törekedtek volna. Nem foglalkozom most azzal a kérdéssel, hogy ennek a német néperő (népesség) hiánya, vagy pedig a császár okos politikája volt-e az oka. De nem is forgott már fenn az avarok kiírtásának semmi szüksége. A frank birodalomra — *annak szorosan vett keleti határán kívül, melyet az Ostmark védett* — már nem jelentettek veszélyt, egyébként pedig a khagán, mint frank hűbéres, népével és adózásával a birodalom hatalmát öregbítette. A frank fennhatóságot 803 óta ellenkezés nélkül elismerték. Oly biztos volt rajtuk a frank uralom, hogy Nagy Károly vezérüknek a khagán cím felvételét is megengedte.[4]

Nagy Károly és utódai azért sem törekedtek az avarokat kiírtani, mivel a német-római keresztény császárság tisztéhez képest ezt a vitéz, pogány népet nem kiírtani, hanem az Egyház számára megnyerni törekedtek. Ez a törekvésük sikerült is, és az avarok, főképen a nyugatmagyarországiak, lassankint a keresztény hitre tértek.

Az avar nép megtérítését a nagy keresztény uralkodó igen-igen a szívén viselte.

Fia, Pipin, 796-ban a meghódított Avarországot Arno juvavumi (Salzburg) püspök egyházi joghatósága alá rendelte; 829-ben pedig a Rábától északnyugatra eső terület, tehát a mai Nyugatmagyarország is, a passaui püspöknek, mint a salzburgi érseki tartomány püspökének joghatósága alá került.

A nyugatmagyarországi khagánok megkeresztelkedtek. Az említett Theodor 803-ban már keresztény volt, utóda pedig ősi keresztény módon a *Fischa folyóban* keresztelkedett meg, a keresztségben Ábrahám nevet kapott és maga Nagy Károly lett a keresztapja. Ugyancsak a császár az Avariában még esetleg romjaikban megmaradt templomokat helyreállíttatta, illetőleg újra felépíttette, valamint

[3] Márki, 42. — Einhardi Annales.
[4] Huber, I. 80.

újakat is építtetett. A kereszténységgel együtt a földmívelés is elterjedt közöttük, miután Nyugatmagyarország területén huzamosabb ideig laktak és már nem zsákmányolásból éltek.[5]

Milyen sokatmondó az avarok települési helye, illetve annak nyugat felé eső határa tekintetében az az egyszerű körülmény, hogy a khagán a Fischa folyóban keresztelkedett meg! Mindenesetre azért a Fischában, mert ez a folyó az avarok települési területén, vagy annak közelében volt.

811-ben Nagy Károly serege egyharmadát a gyűlölködő avarok és szlávok ellen küldte. Tehát még alárendelt helyzetükben sem tűrték el a szintén hűbéres szlávok hatalmaskodását. Ugyanebben az évben Pannóniából avar követség fordult meg Aachenban a császár előtt; a követségben Kanizauki, az avarok tudunja is résztvett.

822-ben is avar követségről olvasunk, amely Frankfurtban Jámbor Lajos császár előtt megjelent.[6] Tehát bizonyos az is, hogy ebben az időben khagánjuk alatt némi önállóságuk — most úgy mondanók: autonómiájuk — volt.

826-ban az avar határ őrzése a karantániai hatalmas Baldrich és Gerold grófokra volt bízva.

A híres verduni osztályszerződésben, amely Nagy Károly hatalmas birodalmát felosztotta, 843-ban is szerepel az „avarok és húnok" országa[7] és ez a név a IX. század végéig, a magyarok honfoglalásáig megmarad.

A Sanctgalleni Évkönyv (Adonis Continuatio) 863-ban ezt mondja: „a húnok (vagyis az avarok) népe felvette a kereszténységet."[8]

875 táján azt olvassuk a pannóniai — *Savaria és Carnuntum között lakó* — meghódolt és keresztény hitre tért avarokról, hogy „ez a töredék még ma is bírja azt a területet, melyet a császártól adózás fejében kapott."[9] A 875-ik évből tehát még hiteles oklevéli adatunk van.

Közelebbi tájékozódásul megemlítek néhány egykorú oklevelet, amelyekben Avarország (Avaria, Hunnia) és az avarok (húnok) neve szerepel: ilyenek Nagy Károlynak

[5] Hunfalvy Pál, Magyarország Ethnographiája. 163. — Huber, I. 80. 91.

[6] Annales regni Franc. Sch. p. 159. Editio in usum scholarum.

[7] Engel, Geschichte des alten Pannoniens. 269.

[8] Sebestyén idézett művében hivatkozás: Pertz, Mon. Germ. Hist. SS. I. 192.

[9] Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Pertz, Mon. Germ. Hist. SS. XI. 6—9.

811-ik,[10] Jámbor Lajos császárnak 823-ik,[11] Lajos bajor királynak 830-ik[12] és 856-ik évi[13] oklevele.

Ezekben az oklevelekben, amelyek *Avériában és avar helyeken* birtokokat adományoznak, sok helynév fordul elő. Sajnos, a németeknek hangfelfogása és kiejtése mellett ma már nem tudjuk megállapítani, hogy az előforduló nevek között vannak-e avar nevek s melyek azok, annál kevésbbé, mert hisz az avar nyelvet alig ismerjük. Nagyon valószínű, hogy az oklevelek a tősgyökeres avar szavakat németes hangalakban adják vissza.

Jámbor Lajos 823-ik évi oklevelében — betű szerint kiírva — a következő hely-, illetve birtoknevek fordulnak elő: *Zeizzinmurum, Tresman, vuachovua, Pelagum, Nardinum, Roade, Asbahe, Vuoluesvuanch, Erlafam és Juartagrum.* Megjegyzem, hogy a latin eredetiben ezek a szavak idézett alakjukban tárgyesetben (accusativus) vannak. *Erlauf* a neve jelenleg a Duna egyik jobboldali kis mellékfolyójának és a mellette épült községnek Alsóausztriában az Ybbs és a Traisen között. Vuachovua Wachau volna, a Duna alsóausztriai szakasza? A többi névre — legalább is nagyobbrészt — határozottan nem ismerünk rá. Az azonban világosan kitűnik a szövegből, hogy *Tulln és Kőnigstetten (Comagenae, Chunihohesstettin) vidékén* is történtek adományozások, tehát ez a vidék még akkor Avériához (Hunniához) számított. Különben Nagy Károlynak 811-ik évi oklevele szerint Bavária

[10] F. I. 151.: Nagy Károly 811-ben Szent Mór monostorának Altahaban 40 mansio-t adományoz Avériában: „Ad monasterium S. Mauritii, quod est situm in Ducatu Boiriorum in loco nuncupante Altaha in australi usque ad **chunihohestettin ... locum quemdam in Avaria,** ubi Bielaha fluvius Danuvium ingreditur." (Monumenta Boica, Tomus XI. p. 101—102.)

[11] F. I. 155.: Jámbor Lajos császár 823-ban az Avériában, Hunniában és Saxiniában N. Károly által a passaui egyháznak — egykor Lauriacum-i egyház volt a neve — adományozott javakat a passaui püspök részére visszaadja és megerősíti: „in provincia **avarorum** quemdam locum, qui vocatur litaha, et in terra **hunnorum,** Zeizzinmurum, Tresman, vuachovuam, Pelagum, Nardinum, Roade, Asbahe, Vouluesvuanch, Erlafam et Juartagrum." Zeizzinmurus határa nyugaton: „in occidentali autem usque ad acervos sitos inter **tulnam** et ipsum castellum et ultra danubium ad trobinse et exinde ad mochinleo et usque ad Zinbure, ab illo castello in orientali plaga ad usque pendentem lapidem in ora montis **comageni.**"

[12] F. I. 162.: Lajos, Bajorország királya, 830-ban az Altaha-i monostornak Avériában adott javakat megerősíti: „**terra Avarorum;**" „**Vuahouua,** qui terminatur a fonte rivuli, qui vocatur Mystrica usque in eum locum, ubi Danubium influit." (Monumenta Boica, Tom. XI. p. 104—106.)

[13] F. I. 164.: Lajos, Bajorország királya, 856-ban a passaui egyháznak, amely valaha a Lauriacum-i (Lorch) egyház volt, Avária tartományban Kirchpach birtokát adományozta: „**in provincia Avarorum,** in loco, qui dicitur Kirchpach ... termini sunt, ab ipso loco pergens per unam semitam usque ad locum, qui dicitur **Tumus** ... et inde per circuitum usque ad praedictum Kirchpach."

(Bajorország) keleti határa akkor még kifejezetten az *Anesus (Enns)* folyó volt.

A 856-ik évi oklevélben szerepel *Tumus* helynév.

A felsorolt hely-, illetve birtoknevek közül „Vuahouua" Lajos bajor király 830-ik évi és Lajos, Kelet Frankhon királyának 860-ik évi oklevelében is előfordul.[14] Utólsó szótagjaiban hasonló hangzású nevet (*„Panwuchabe"* Pannóniában) Arnulf, Kelet-Frankhon királyának 875-ik évi[15] és még Arnulf, bajor királynak 888-ik[16] évi oklevelében is olvasunk.

Piligrim passaui püspöknek (971—999) 826-ból keltezett apokrif oklevele is vet némi világot az avarok nemzeti létére és életére és ebből a szempontból némi bizonyító erővel is bír. Az oklevél szerint ugyanis II. Jenő pápa Pannónia, Avária és Morávia püspökeihez és vezéreihez (Alevin nyitrai és Anno vetvári püspökökhöz, az avar Tottundhoz

[14] F. I. 169.: Lajos, Kelet-Frankhon királya, 860-ban a salzburgi érseknek egyéb birtokok közt Sabariát és Salaburgot adományozza: „tradimus itaque ad praedictam casam Dei **Sabariam civitatem et penichha**..., **insuper** etiam tradimus ipsi istas curtes in proprium... quarum haec sunt nomina: ad Megalichum ad **vuachauua**... **ad Rapam ad sictam** Sabariam. Item ad **Penicha, ad Salapiugin** et Ecclesiam ad Vuartwahu, **ecclesiam ad Keusi**... Item ad Radam... (Fejér hibás leírása „Rapam" helyett!) ad carnuntanam Ecclesiam sanctae Mariae...; ad luminiebam iuxta Rapam... praedictae (t. i. ecclesiae) iure perpetuo permaneat(!)... nec ullus successor noster aut dux vel Comes sive acarius (talán aerarius, esetleg **avarius!**) seu quelibet alia iudiciaria potestas... habeat inde quippiam abstrahere." (Monum. Boica. Tom. X. 345.)

[15] F. I. 195.: Arnulf, Kelet-Frankhon királya 875-ben a salzburgi érsekségnek **Pannoniában** tett adományokat megerősíti és növeli: „Insuper etiam firmamus ad praefatum monasterium Juuauensem forestem, qui in Pisoncia incipit, hoc est de rivulo Crilpach (Gewoldus Etilipachnak olvassa) usque ad acutum montem, qui Duittzze vocatur"; megerősíti és növeli az adományozott „curtes"-eket: „quarum haec sunt nomina: ... **Ad Rabam ad Sabariam civitatem et Ecclesiam** cum decimis et Theloneis... **Ad sictam Sabariam ad Pawuchabe,** ad Mosapurch Abbatiam, ubi situs Adrianus Martir Christi requiescit... Ad Salupiugen curtem cum CCC mansis... Ecclesiam ad quartana, **Ecclesiam ad Gensi**, ad Quinque-Ecclesias... Item ad Rapam, ad Tudleipin, ad Labantum Ecclesiam Sancti Andreae."

[16] F. I. 220.: Arnulf, bajor király, 888-ban elődjeinek a salzburgi érsekség részére tett adományait, köztük Sabariát, megerősíti: „... ad **Sabariam ad Pawuchabe,** ad Mosepurch... Ad Salapiungen curtem cum CCC mansis... Ecclesiam ad Quartana, **Ecclesiam ad Gensi,** ad V. Ecclesias." — Ekkor Pannonia jórészt Szvatopluk hatalma alatt állott és Method érseksége alá tartozott. Dietmár, az akkori salzburgi érsek ezt az oklevelet pro forma (jogfenntartás!) kérte, hogy úgy ne tűnjék föl, mintha pannoniai birtokaikról és jogaikról lemondanának. Maga Dietmar 907-ben a magyarok ellen vívott ennsburgi csatában elesett. Utoljára ilynemű oklevelet 1190-ben IV. Henrik császár testvére, Fülöp német király adott ki II. Adalbert salzburgi érsek részére, aki azt kérte, és aki Fülöp vérrokona volt. (Lásd F. II. 261.)

és a morva Moymarhoz) intézett bullájában Urolf lauriacumi (Lorch) püspököt — utóbb Batavia (Passau) lett a püspökség székhelye — érseki jogaiba és méltóságába visszahelyezi és vikáriátusával díszíti fel. Bár ez a bulla koholmány, de a benne előforduló helynevek: Laureacum, Faviana, Nitria valódiak, 826-ban tényleg léteztek; tehát valódi lehet a bullában közölt avar helynév, „*Vetvár*“[17] (vet = víz, tehát Vízvár?) is, vagyis 826-ban tényleg lehetett ilyen nevű avar hely.[18] Ha pedig 826-ban nem volt ilyen nevű avar telep, akkor — és ennek a tárgyalt kérdés szempontjából még nagyobb jelentősége van — *Piligrim idejében kellett lennie ilyen nevű avar, ill. magyar helynek,* hogy Piligrim a bulla jólértesültségét feltüntesse és ezáltal a hitelesség látszatát keltse. Világos, hogy Piligrimnek tényleg létezett, vagy legalább az ő idejében valóban meglévő avar helynevet kellett a bullában szerepeltetnie, különben annak apokrif volta az *akkori német egyházi és kormánykörökben azonnal feltünt volna.*

Az a körülmény tehát, hogy látszólag egyetlen avar helynév sem maradt reánk, a felsorolt történeti tényekkel szemben mit sem számít. Legföljebb jellemző a Karolingok *100 éves uralkodási (ebből 60—70 évet számíthatunk telepítési tevékenységre)* korszakából fennmaradt német helynevek bizonyító erejére, ha az avaroknak Nyugatmagyarország területén tovább, mint *300 évig* (568—875) tartó jelenléte mellett egy avar helynevet sem örökítettek reánk, mialatt több mint kétszáz évig szomszédaik voltak, akikkel szinte állandóan hadban állottak, azután pedig alattvalóik. Rómaiak, szlávok, németek hagytak itt nyomot, saját nyelvükön nevezték meg környezetük földrajzi tényezőit, ezt mindenki elismeri; de akkor ugyanezt az avarokról is fel kell tételeznünk.

A karolingi német telepek maradványai Szvatopluknak és a magyaroknak — ez utóbbiaknak évtizedekig tartó írtó — pusztításai után és ellenére néhány helynév nyelvi tanusága szerint mégis fönmaradtak, sőt Schünemann szerint[19] a gepidák túlélték az avar uralmat is; de csodálatos, hogy az avar helynevek hiánya és a miatt, hogy a honfoglalás ideje óta nincsen szó róluk, a nyugatmagyarországi avarok létezésén a honfoglalás idején kételkedni lehet, annak ellenére,

[17] Salagius szerint Vetvár = Deutsch-Altenburg (Német-Óvár) Alsóausztriában. (De statu ecclesiae Pann. Lib. III. cap. 10. — Lásd Győri tört. és rég. füzetek. III. k. 124.)

[18] Endlicher, Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana, 131—133. Piligrinus Laureacensis de conversione Hungarorum ad Benedictum VII. P. P. (F. I. 158.: „episcopis, simul etiam Tottundo, nec non Moymaro, Ducibus et Optimatibus exercitibusque plebis Hunniae, quae et Avaria dicitur, et Moraviae.“ — Lásd Hunfalvy 397.)

[19] Schünemann: Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert. 18.

hogy *875-ben még ugyanezen a területen avarok élnek.*[20] A nem éppen számos nyugatmagyarországi német telep az ellenséges Szvatopluknak és magyaroknak évtizedekig tartó írtó harcai ellenére legalább töredékeiben megmarad, a nem ellenséges hatalomként szereplő, a Nagy Károlytól erre a vidékre telepített és ezen a területen tömegesebben élő avarok *875-től—900-ig*, midőn a magyarok Dunántúlt végleg megszállották, tehát *25 év alatt elveszelődtek!?*

Teljes lehetetlenség, hogy 25 év alatt az uralkodó népelem által kijelölt területen ilyen szívós nép valamely más — főleg a tőle etnikailag, szellemi és erkölcsi egyénisége szerint annyira különböző — népbe beleolvadhatott volna. Annak felnőtt korosztályai semmiesetre sem!

A régészeti emlékek is megerősítik az avar-magyar folytonosságot, vagyis azt, hogy az avarság maradékai és a honfoglalók találkoztak, hogy „az avar-magyar együttesség nyomait bizonyos pontig meg bírjuk állapítani a honfoglalók felszerelésében."[21] A szombathelyi múzeum avar leletei Nagyasszonyfalva (Szombathely mellett) és elvétve Tömörd, valamint Borostyánkő vidékéről valók és Réh Gyula szerint egyes körülmények arra mutatnak, hogy akkor már germán befolyás alatt állottak, sőt hogy ezek a leletek a IX. századból származnak.[22]

A frankok telepítési politikája teljesen alkalmatlan és erőtlen volt a nyugatmagyarországi avarok beolvasztására. Tudjuk, hogy a német szomszédság politikai, de nem néprajzi volt. Semmi történeti nyoma sincsen annak sem, hogy a két nép intenzívebben érintkezett volna egymással. Hogy már Nagy Károly kezdte volna a keleti őrgrófság betelepítését, az bizonytalan.[23] A Karolingok idejében Pribina zalai szláv hercegségében nagyobb arányú német telepedés folyt, mint a mai Nyugatmagyarországon. Az itt, illetőleg *a Rábától északnyugatra* keletkezett német telepek, vagy katonai őrhelyek száma nem volt valami nagy. Schünemann szerint ezen a területen a következő hét földrajzi név (hely-, hegy- és folyónév) származik ebből a korból: *Castellum Guntionis* (802), *Brunnaron* (844), *Vitinesperch* (hegy) és *Wachreini* (850), *Odinpurch*[24] (859), *Peinichacha* (folyó, 860),

[20] Hóman, M. T. 74—75. Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Pertz. Mon. Germ. Hist. SS. XI. 6—9.

[21] Hampel József: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. 21.

[22] Dr. Bendefy Lászlónak, a Vasvármegyei Múzeum volt ásvány-, őslénytári őrének szíves közléséből.

[23] Schünemann. 12.

[24] Odinpurch (Ödenburg) német nevét talán éppen onnan kapta, hogy az avarok elpusztított erődítményének helyén épült, minthogy az avarok erődeit mind elpusztították. (Ödenburg magyarul: Pusztavár.) A rohonci régi vár (a Kőszegiek vára) német neve is „Ödes Schloss."

Wisitendorf (864). *Miesingburg*-nak *Wieselburggal* való azonosítását Schünemann, Kaindl[25] és legutóbb már Melich sem fogadja el;[26] Schünemann Wieselburgnak Miesingenburgból (Miesenburg) való származtatását teljesen sikertelennek mondja és ezt meggyőzően fejtegeti.[27]

Ezek közül Guntio (Gunzio, Gunzi) *Kőszeg*, Odinpurch *Sopron* (Ödenburg) és Peinichacha a *Pinka* folyó. Hogy a többi hely hol feküdt, azt biztosan nem tudjuk. Azonosításuk ezzel vagy azzal a hellyel csak feltevésen alapszik. Többnyire azonban Brunnaront *Lebenbrunnal* (Létér, Vas megye) azonosítják, Vitenesperch hegyet és Wachreini falut pedig *Kirschlag* vidékén keresik (Stájerországban, a magyar határon), Schünemann ellenben *Répcekethely* (Mannersdorf) vidékén. Wisitendorf közelebbi fekvését illetőleg teljesen tájékozatlanok vagyunk; ép úgy lehetett a Lapincs jobb (azaz stájerországi), mint bal (azaz magyarországi) partján. Egyébként, ha helyt áll az a feltevés, hogy a Castellum Guntionis (802) Kőszeget jelenti, akkor ez viszont némileg bizonyíték a mellett, hogy az avarok Kőszeg vidékén tömegesebben laktak; 802-ben ugyanis a frank uralom ellen fellázadó leigázott avarok itt verték meg a német sereget. Ezzel kapcsolatban következtethetjük, hogy Nagy Károlynak 796-ik évi hadjárata előtt éppen ez a Castellum (erősség), melyet azután valami Guntio nevű német úr kapott meg, avar erődítmény volt, mert itt fogadták el a benyomuló német sereggel az ütközetet.

Ennek a telepítési akciónak az avarok faji jellegére és nemzeti létére döntő jelentősége nem volt, mert sem intenzívebb érintkezést, sem majorizáló vérkeveredést nem idézhetett elő. Dümmler is kénytelen elismerni, hogy az avarok földjükön egészen az Enns folyóig erősen tartották magukat. Regino egykorú Chronicon-jában a 889-ik évvel kapcsolatban azt olvassuk, hogy a nyugatiak előtt ismeretlen magyar nép pannon és avar területre telepedett.[28]

890 körül még morvaországi avarokról olvasunk, akik az előrenyomuló magyarokhoz csatlakoztak. Tehát még ezen az exponált szláv területen és országban is fenntartották nemzetiségüket.[29]

Az sem bizonyít a nyugatmagyarországi avarok megsemmisülése, illetve azoknak a honfoglalás előtt más népbe történt beolvadása mellett, hogy Anonymus és a magyar krónikások sem a honfoglalás alkalmával hazánk területén talált

[25] Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark. XX. 1924, S. 161. f.

[26] Melich, Hazai német helynévi példák a nyelvi elvonásra. 166. — (Klebelsberg-Emlékkönyv, 1925.)

[27] Schünemann, 26.

[28] Mon. Germ. Hist. SS. 600.

[29] Hunfalvy, 225—230.

népfajok között nem említik az avarokat, sem azután nincsen szó róluk, valamint az egykorú nyugati íróknál sem. Az egy kivétel Konstantinos Porphyrogennetos, aki még 950 táján a Száván túl krovát birtokon és az ezzel határos magyar területen lakó avarokról ír.

A népnév eltűnése a 450-től 950-ig terjedő korszakban nem jelenti az illető nép teljes elpusztulását. A neve szerint eltűnt nép más nevezet alatt új politikai (népi) alakulatban ismét felbukkanik.[30]

Sőt éppen krónikaíróink az avar-magyar folytonosság koronatanui, mert ha nem is szólnak az avarokról, annál többet beszélnek a húnok utódairól. Már pedig történeti tény, hogy a húnokat, avarokat és a magyarokat a külföld egy és ugyanazon népfajnak tekintette és hol *ezen, hol azon a néven jelölte.*[31]

Arra nézve, hogy a külföldön az avar nevezet a magyarok megjelölésére milyen sokáig használatos volt, még két adatot említek meg. A Fuldai Évkönyvek 894-ben ezt írják: Az avarok, akiket magyaroknak neveznek, ... egész Pannóniát a megsemmisítésig elpusztították. A Melki Krónikában 1174-ben azt olvassuk, hogy Liutpold, Henrik osztrák herceg fia, feleségül vette *az avarok királyának* leányát.[32] Ez az avar király II. Géza volt. (1141—1161.)

Krónikaíróink a nagyobb hírnévnek és tekintélynek örvendő és nagyobb tisztességet jelentő hún-rokonságot és leszármazást hangoztatták és később maguk a nagy valószínűség szerint *avar-utód székelyek is* a húnok leszármazottjainak tartották magukat. Anonymus, illetőleg az elveszett Szent László korabeli Gesta Ungarorum mondja, hogy a székelyek előbb Attila király népe volt. De különben is a nyugati határőr avarok „csatlakozása, elmagyarosodása és lassú beolvadása fokonként elhomályosította nemzeti történetüket."[33]

Hóman a következőkben összegezi felfogását:

A dunántúli avarok egy csoportja a szláv üldözés elől Szombathely, Sopron és Moson vidékére telepedett (804) úgy, „hogy számosabban a IX. században már csak a Hainburg—Szombathely—Moson—Győr határolta területen ... éltek", valószínűleg leginkább a Fertő védett mocsaras vidékein és az ugyancsak kitűnő védelmet nyujtó erdős hegyvidéken, ahová — miként Erdélyben a székelyek — legyőzetésük után elhúzódtak. Ugyane vidéken Hainburg és Győr között még

[30] Hóman, M. T. 40. — Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása.

[31] Ezt már láttuk; Sebestyén idézett műve erre vonatkozólag sok levéltári adatot közöl a 7. lapon.

[32] Pertz: Scriptores Rerum Austriacarum. I. 234. A.

[33] Sebestyén: Az avar-székely kapcsolat emlékei. Az avar-székely leszármazást vallja Thury is „A székelyek eredete" c. munkájában.

875-ben is szerepelnek az avarok keresztény hitre tért utódai. A honfoglalás óta nem hallani róluk, de *ugyanitt* tűnnek fel *az 1116 óta emlegetett székelyek.*

Ezek — valamint az erdélyi székelyek is — „csupán az avarok, vagy egy avar uralom alá tartozó keleti nép — ... talán onogur-magyar töredék — ivadékai lehetnek", ha a magyarok csakugyan itt találták őket, ami sok valószínűséggel bír.

Rajtuk — vagyis az erdélyi székelyeken — és *a mosonvidéki székelyek lakóhelyén még 875-ben is említett avar töredéken kívül* sem a hazai hagyomány, sem az egykorú nyugati irodalom nem emleget hazánk területén *avarokat, vagy húnokat.*[34]

A honfoglaló magyarok tehát mindenesetre találtak Nyugatmagyarországon avarokat, akik valószínűleg felszabadítók gyanánt fogadták őket, amint ez a húnok, avarok, törökök, kúnok és más keleti népek előnyomulása alkalmával történni szokott, és hozzájuk csatlakoztak,[35] azután pedig a magyarságba beleolvadtak. Csak ebben az értelemben van tehát igaza annak a szláv közmondásnak, amelyet a legrégibb orosz krónikaíró, Nestor, aki a XII. század elején élt, közöl velünk: elvesztek, mint az obrik (a szlávok így nevezték az avarokat). Az avar nép nagy része tényleg elpusztult; a nagy pusztulást túlélő maradványai részint közvetlenül a magyarságba, részint az őket száz éven keresztül üldöző szlávságba, majd ezekkel együtt a magyarságba olvadtak.[36] A szlávokban tehát az avarok beolvadása folytán sok avar vér volt, annál inkább, minthogy Fredegarius latin író szerint az avarok uralmuk megdöntése előtt telenként szláv alattvalóikhoz szálltak és asszonyaikkal éltek.

A magyarok megjelenése már a *IX. század közepén* összeköttetést létesíthetett a dunántúli és nyugatmagyarországi avarokkal.A frank Hincmár, rheimsi érsek írja 862 táján, hogy a magyarok megtámadták és pusztítják Német Lajos birodalmának keleti határvidékét. Nyitrán Mojmir morva főnök 883-ban és 884-ben a magyaroktól vett bérbe harcos csapatot és azokkal egyesülve Pannóniában mindent elpusztított.[37] Ugyancsak — mint az elébb láttuk — tudomásunk van arról, hogy 890 körül a Morvaországban élő avarok a honfoglaló rokon magyarok pártjára állottak.

Végül nincs etnográfiai bizonyíték híján a dunántúli avarok önálló nemzeti léte, illetőleg a mellett, hogy a magyarok már 896 előtt a nyugatmagyarországi avarokkal érintkezhettek; Methód püspök látogatására gondolok 884-ben

[34] Hóman, M. T. 74—75.
[35] Hóman, 37.
[36] Hóman, M. T. 74.
[37] Hunfalvy, 190.

Dunántúl a „magyar" vezérnél, bár nem akarok különösebb jelentőséget tulajdonítani ez érvnek és bizonyosságot a legendában közölt helynév általam elfogadott magyarázatának.

Dunántúl ekkor még nem laktak magyarok, de a 900-ik év táján élő krónikás könnyen összetéveszthette az avarokat a magyarokkal, amint az általánosan megtörtént. Methód itt mindenesetre olyan népet talált, amely nem szlávul beszélt, hanem avar, vagy bolgár nyelven, minthogy Dunántúl avarok és bolgárok is voltak. Methódnak pedig bolgárul, minthogy az ősbolgár nyelv a kozártól csak keveset különbözött, korábban a bolgárok törzsrokonainál, a kozároknál alkalma volt megtanulni, mivel korábban ez utóbbiak közt mint hittérítő működött. A magyar „király" — a legenda szerint — látni akarta a nyelvén tudó és szent hírben álló férfiút. „A király, mint úrhoz illő, tisztességesen, ünnepiesen, örömmel fogadta, és miként ilyen férfiaknak egymással beszélniök illik, beszélt vele s megszeretvén, megcsókolá és nagy ajándékokkal bocsátá el magától, mondván: Emlékezzél meg rólam mindíg imáidban, tisztelendő szent atya."[38]

Valószínű, hogy ez a nép avar volt, mert Pannóniában ekkor még nem laktak magyarok. Hogy avarok voltak, bizonyítja az a körülmény is, hogy midőn Szvatopuk 886-ban a Morvabirodalomból elűzte a szláv papokat, azok Dunántúlra a „bolgár" fejedelemhez menekültek. De valószínűsíti ezt a „magyar" vezér beszéde is Methód püspökkel; így csak az beszélhetett, aki a keresztény hit igazságait már alaposabban ismeri, amit az avar khagánokról ebben az időben már biztosra vehetünk, de a magyar vezérről bajosan tételezhetünk fel.[39]

Az avar uralom emlékei Nyugatmagyarországon: a *nemesvölgyi (Moson megye)* gazdag hún-avar leletek és a *mosonszentjánosi*, már eddig is több, mint 200 hún-avar sír, mely utóbbiakat az 1927-ik év folyamán tártak fel; a lajtapordányi és pecsenyédi (az egykori Bessenyőd vidékén, a szintén hajdani Cseke[40] és Őrpordány táján) avarkori temetők. A magyaróvári és a soproni múzeumok régiségtárai avar leleteket is őriznek Moson és Sopron vármegye területéről. A szombathelyi múzeum avar leletei — mint mondtam — *Nagyasszonyfalva* (Szombathely és Kőszeg között), elvétve *Tömörd és Borostyánkő* vidékéről valók. A bécsi és a gráci Staatsmuseum, valamint a linzi múzeum az ausztriai avarok beszédes emlékei.

Sajnos, régiségtani ásatások Nyugatmagyarországon anyagi eszközök híján ritkák és az egész területet nem ölelik

[38] Vita Sancti Methodii. Ed. Fr. Miklosich 16. §. — HFK. 353. l.
[39] Márki, Magyar középkor. 48.
[40] A mai Vimpác.

fel egységesen és rendszeresen; pedig éppen itt megbecsülhetetlen anyagot tárnának fel az avarok történetére és korára vonatkozólag, minthogy ez legtipikusabb ősi telepedési területük.[41] Néhány név is fenntartotta emléküket. Ezek: *Kendik*[42] családnév, *Kisasszonyfalván* és Nemescsón (Kőszeg vidékén) több földmívescsalád neve (éppen Kisasszonyfalva szomszédos ikerközségéből, Nagyasszonyfalváról származik a szombathelyi múzeum több avar lelete); *Kendik* hegycsúcs (610 m) a Kőszegi-hegységben az Óház mellett, Velem község fölött; *Baján*[43] családnév; *Bajánháza* község éppen a vasmegyei Őrségben, továbbá *Bajánlaka* elpusztult község (1354-ben, Sv. 65.) a sopronmegyei Nyék község mellett. Jellemző, hogy a Nyék-törzs, a magyarok egyik törzse, határvédő törzs volt, a határvédő törzs pedig a török politikai államrendszerben, amelyet a többségében egyébként finnugor magyarság is követett, csatlakozás útján fölvett néptörzs szokott lenni.[44] Különben a „nyék" finnugor szó és annyit jelent, őrhely, árok, korlát, erdő.[45]

IV. A magyar uralom.

Midőn őseink a mai Magyarországot (nem Csonkamagyarországot!) elfoglalták és a Nyugatmagyarországot és Alsóausztriát magában foglaló Mark in Osten (mondjuk: Ostmark) területét az Enns folyóig, valamint a karantániai őrgrófság keleti részét, azaz a mai Stájerországnak hazánkkal határos vidékét uralmuk alá hajtották, a német katonai őrségek és papok és velük együtt legalább részben híveik is elmenekültek. Valószínűleg a szláv papok és velük együtt híveik egy része szintén elmenekült; ezt VI., vagy Bölcs Leó görög császár a morvákról kifejezetten megírja. Szláv nemzetségek ekkor elszórtan inkább Vas megye keleti és Veszprém megyével határos részén (Karakó, Tüskevár) laktak.[1] Ezek még fejedelmükkel, Pribinával menekültek 835 táján a Dunántúlra.

A vidék lakossága előbb is sokat szenvedett és gyérült. Már 862-ben panaszkodik Hincmár krónikaíró a magyarok említett nyugati kalandozása és pusztításai miatt. 876-ban

[41] A vasvármegyei ásatások terén Miske Kálmán bárónak vannak kiváló érdemei, aki lelkes és tudós gárdájával szerény anyagi eszközök segítségével is nagy munkát végez és jelentős eredményeket ér el.

[42] Az első magyar követség vezetője, amely Konstantinápolyban megjelent, Kandik volt (Gombocz kiejtése szerint Kändik).

[43] Gombocz szerint ugyan valószínűbb, hogy a magyar Baján a Baj, illetve Baja kicsinyítő származéka. Lásd: Árpádkori török személyneveink, 5. (A M. Nyelvtud. Társ. Kiadv. 16. sz. 1915.)

[44] Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása.

[45] U. o.

[1] Hóman, 36. és Hóman, M. T. 82. 144.

pestis, kolera, himlő és influenza pusztított mindenfelé. 883-ban és 884-ben Szvatopluk, mint Vastag Károly császár szövetségese, a Karolingok közt kitört harcban Braslávval, a Dráva-Száva közti szlávok főnökével együtt kegyetlenül pusztította Pannóniát és különösen a Rába és Enns közötti vidéket. Nagyon valószínű, hogy kiváltképen a német telepeseket írtották. Ezt a Szvatoplukot, akinek előretörése a német császárra is aggasztó volt, 892-ben, *néhány éves dunántúli pünkösdi királysága után,* Arnulf már a magyarok szövetségében törte meg. Dunántúl gyér népessége ezt, valamint a 894-ik évet is megsínylette, midőn a magyarok Pannóniát ismét megsarcolták.[2] Midőn a 898—899-ik évi olaszországi hadjáratukból visszatértek (900), Pannóniát újból elpusztították, lakosait részint fogságba hurcolták, részint megölték.[3] A következő években újra el-elportyáztak Olaszországba, már pedig oda és vissza az útjuk csak Pannónián vezetett keresztül.

Nyugatmagyarország avar lakossága — amint erről már szó volt — valószínűleg a magyarokhoz csatlakozott és velük együtt pusztított, amint ezt a morvai avarokról biztosan tudjuk,[4] s miként ez a hódító török politikai államrendszer sajátsága volt.[5] Az el nem menekült szláv, vagy német töredékek idővel felszívódtak a magyarságba, miként a Zala vidékén, ahol pedig erősebb szláv és német telepek voltak, mégis az a terület a magyar történelemnek már a kezdetén tiszta magyar vidékként jelentkezik.

Őseink Dunántúlt a 900-ik év nyarán szállták meg véglegesen. Zömük — nyolc törzs közül négy, köztük a legnépesebb fejedelmi törzs — katonai és gazdasági okból éppen Dunántúl telepedett le; itt volt ugyanis legműveltebb a föld, nem borította olyan vad, erdős hegyvidék, főleg azonban azért, mivel a bessenyőktől való félelem miatt az országnak nyugatra legtávolabb eső részét keresték.[6]

A folyóvölgyeket, melyek a határhegységbe vezettek, védelmi szempontból is megszállották.[7]

De különben is a honfoglaló magyar nemzetségek gazdasági okokból szívesen keresték a már lakott vidéket s az országban elszórtan lakó szlovén, germán, avar és bolgár néptöredékeket közvetlen uraságuk alá hajtva mintegy rájuk telepedtek, gyér lakosságú telepeik közé ékelődtek.[8] Ilyen

[2] Hóman, M. T. 88.
[3] Huber, I. 120. (Codex Moraviae I. 60. sqqu.) — Hóman, M. T. 121.
[4] Hunfalvy, 225—230.
[5] Németh Gyula, A honfoglaló magyarság kialakulása.
[6] Hóman, 44. és Hóman, M. T. 128.
[7] Hóman, 44.
[8] U. o. 48.

vidéknek tekinthetjük főleg már az avarok tömegesebb jelenléte miatt Nyugatmagyarországot.

A Karkász-törzs Zala és Vas megye területét (ez utóbbiét a stájer hegyekig a Rába, Lapincs és Gyöngyös mentén) és a Rába völgyét ülte meg; az e törzsbeli Vérbulcsu-nemnek, amelyből a törzs hadnagyai kerültek ki, állandó szállástelepe a Balaton és mocsarai mentén és a vasmegyei Szombathely vidékén volt. Vas megyében Bucsu (Bulcsu) és Káld (Kál) község, valamint két Bogát-puszta a Vérbulcsu-nem X. században élő hadnagyainak a nevét őrizte meg.[9] Bucsu és az egyik Bogát-puszta Szombathely, a másik Bogát-puszta pedig Szentgotthárd mellett van, még pedig Bucsu és a Szentgotthárd mellett lévő Bogát-puszta a mai német nyelvterület szélén.[10] Ez a törzs védte a vezérek korában az országot a Rába- és a Mura-völgy felől Németországgal szemben.[11] A Lél-törzs szállása volt — Csallóköz centrummal — Pozsony, Moson és Sopron megye, sőt a *bécsi medencét is* megülte. A két törzset egymástól természetes adottsággal főleg a Hanság választotta el.[12] A Lél-törzs Cseh-, Morva- és Németország ellen védte az országot.

Tényleg e két törzs fejei vitték a X. században a nyugati portyázó hadjáratokban az előharcos szerepét.[13]

A magyarok ugyan aligha lehettek többen 300—400 ezernél, de aránylag nagy területet szállottak meg. És mivel gazdasági szempontból is a legértékesebb területekre telepedtek, azért természetes hegemóniájuk később is megmaradt, akkor is, amidőn a török háborúk pusztításai után 80—90%-os többségük viszonylagos többséggé zsugorodott. Telepedési területüknek gazdaságilag értékesebb volta a magyarázata a nemzeti kisebbségekkel szemben való mindenkori nagyobb arányszámú szaporodásuknak is. A Dunántúl letelepedett zöm is nem szállott rá a Pilis-, Vértes-, Bakony- és Mecsek-hegység vidékére, hanem csak a domb- és síkvidékre. Bölcs Leó szerint (886—911) a magyarok túl a Dunán, de innen is laknak. Dunántúl voltak a fejedelmi törzs és család szállásai, ez volt a legnépesebb vidék; erre mutat az első pogány lázadás, Koppány lázadása is. Ebből magyarázható, hogy *nyugat felé volt* legerősebb a nyomásuk, úgy hogy a hatalmas német császárság a 907-ik évi ennsburgi vesztett csata után kénytelen volt a birodalom keleti határát messze nyugat felé visszavonni, egészen az Enns folyóig.

A magyarok gyakori pusztításai elől 900, illetőleg 907 után nemcsak Nyugatmagyarországon, hanem még a lajtán-

[9] Hóman, 43. és Hóman, M. T. 122. 133.

[10] A Szombathely melletti Bogát-puszta Zarkaházához, a másik pedig Jakabházához tartozik.

[11] Hóman, 46.

[12] Hóman, 44. és Hóman, M. T. 144.

[13] U. o. 46.

túli vidéken is jobbára elpusztult, vagy eltakarodott onnan és az Enns mögé húzódott a német elem. A magyarok eme pusztításairól és becsapásairól nemcsak a német krónikások írnak, hanem okleveleik is megemlékeznek; így a salzburgi érseknek 899-ik,[14] Lajos német királynak 901-ik,[15] Leo pápának 937-ik [16] és III. Ottó császárnak 985-ik[17] évi oklevele.

A honfoglalást megelőző, továbbá a honfoglaláskori és a kalandozások (900—955) okozta pusztításokat Nyugatmagyarországon és az attól nyugatra eső területen a német telepeknek csak *csekély maradványai* élték túl; ezt újabban német történettudósok is megállapították. Erről tanuskodik a honfoglalás előtti korból megmaradt két helynév, *Ödenburg* és talán *Güns*, valamint *Litaha* (Lajta) és *Penichacha* (Pinka) folyó neve.[18] A Duna és a Rába nevét a keltából szláv közvetítéssel vettük át,[19] nem pedig a németektől, mint azt Schünemann mondja.[20] Megjegyzendő azonban, hogy a magyarok a Litaha (Lajta) folyónevet a honfoglalás után néhány századon át vagy nem ismerték, vagy ha ismerték is — amire nézve nincs adatunk —, nem használták. (Lásd a nyugatmagyarországi folyónevek vizsgálatánál.)

A Lapincs folyó neve Jordanesnél már 865-ben előfordul „Labenza" alakban [21] Szerintem ezt a szláv nevet (magyar jelentése: vadászat, halászat) közvetlenül a szlávoktól

[11] F. I. 229.: A salzburgi érsek és más német püspökök panaszlevele 899-ben IX. János pápához, amelyben arról panaszkodnak, hogy a szlávok a kegyetlen magyarokat Bajorországra hozták, akik öltek, pusztítottak és Pannóniát teljesen elpusztították: „**omnia aedificia deleverunt, ita ut in tota Pannonia nostra,** maxima provincia tantum **una non appareat Ecclesia,** prout episcopi a vobis destinati, si fateri velint, enarrare possunt, **quantos dies transierunt, et totam terram desolatam viderunt.**"

[15] F. I. 240.: Lajos, Germánia királya 901-ben a magyarok által a passaui egyházmegyében okozott pusztítás és kár kárpótlására a passaui püspöknek adományozza Szent Flórián mártir monostorának területén **újabb időben a magyarok ellen az Onasus (Anesus, Enns) partján épített várost erődítményeivel együtt.**

[16] F. I. 247.: Leo pápa 937-ben bizonyos kérdésekre válaszolja, hogy a vallás Pannoniában a magyarok uralma alatt szenvedett és az egyházak leromboltattak": „iura... quae... paganorum incursione corrupta et depravata videntur."

[17] F. I. 273.: III. Ottó császár, Piligrin püspök panaszára, minthogy a passaui egyház birtokait (patrimonium) a magyarok újólag elpusztították és pusztasággá változtatták, 985-ben ugyanennek az egyháznak segítségére siet kiváltságok adományozásával: „in orientali plaga, Barbarorum limiti adiacentem... **creberrima eorum devastatione infestari... ut absque habitatore terra Episcopi solitudine siluescat.**"

[18] Schünemann, 23. 26. és Melich, Hazai német helynévi példák a nyelvi elvonásra. 166 (Klebelsberg-Emlékkönyv. 1925.)

[19] Melich, Adatok hazánk honfoglaláskori s X—XII. századi helyneveinek értelmezéséhez. 102. (M. Ny. II. k. 2. és 3. sz. 1906.)

[20] Schünemann, 23.

[21] H. F. K. 449.

vettük át, minthogy magyarban a legrégibb alakja Loponcsa, Loponcs (Loponcha, Loponch).[22]

A magyarok a Lajtától nyugatra eső gyepüelvét csak felvonulási útnak és portyázásra, vadászatra használták, az augsburgi vereség (955) után pedig különösen elhanyagolták. Ekkor, 955 után indult meg újra a német kolonizáció, lépésről-lépésre haladva kelet felé. A telepes előrenyomulás 976-ban még nem érte el a Traisen folyót és csak úgy az 1000-ik év körül. Babenbergi I. Liutpold halála után (994) közeledett a Bécsi Erdőhöz. Fiai alatt már a Bécsi Erdő keleti lejtőjére is eljutott ez a lassú bajor terjeszkedés és II. Henrik császár, Szent István sógora, már a Lajtáig adományozott.

Mindez a két ország közt fennálló békés állapot idején és a béke örve alatt történt. Őseink Géza uralkodása előtt ezt a telepes előrenyomulást állandóan zavarták, de megállítaniok nem sikerült.[23]

A honfoglalás idejétől kezdve — a fent említett maradványokon kívül — Moson, Sopron és Vas megye nyugati felének legnagyobb részében 350—400 esztendőn át német telepeknek alig találjuk nyomát; azok legkorábban Moson megye egyes pontjain a XIII. század elején, Locsmánd vármegyében (a Répce felső völgye vidékén) és Vas megyében pedig a Csik (Strém) középső folyása (Németújvár) vidékén II. Géza korában (1141—1151) jelennek meg. De II. Géza idejében sem találunk tömegesebben német elemet az említett vidékeken, itt is csak — mint Nyugatmagyarország többi részén — a XIII. század vége felé és a XIV. század folyamán fordul elő nagyobb számmal.

Ugyanerre az eredményre jutottak a nyugatmagyarországi helynevek vizsgálata alapján nyelvészeink, Melich János és Schwartz Elemér.[24] Melich ezt mondja: „Az elcsatolt moson-sopronmegyei (t. i. csak e vidék helyneveit vizsgálta) területeken a X., XI. és XII. században magyar és török nyelvű lakosság volt a legnagyobb számban."[25]

Szekfű Gyula „A magyar állam életrajza" c. művében ezt mondja: Dunántúl mai német... lakossága helyén színmagyar települési terület nyúlt el.[26] Hóman Bálint szerint a tatárjárás előtt még a kereskedelmi központokban is (Esztergom, Székesfehérvár stb.) jelentéktelen volt az idegen

[22] Anonymusnál, 1257-ben H. O. I. 33. és 1263-ban Árp. VIII. 60.

[23] Pauler Gyula, A magyar nemzet története Szent Istvánig. 89. 110.

[24] Schwartz, Nyelvészeti problémák nyugati helységneveinkben (Szent István Akadémiai székfoglaló, 1928. okt. 5.): Nyugati határaink még ma is tömve vannak magyar elemeket tartalmazó helynevekkel. Burgenlandban a községeknek legalább egyharmadát ide sorolhatjuk.

[25] Melich, Hazai német helynévi példák a nyelvi elvonásra. 166. — (Klebelsberg-Emlékkönyv, 1925.)

[26] Szekfű Gyula, A magyar állam élete, 79.

elem.[27] Úgy látszik, hogy Schünemann ennek ellene mond;[28] azonban a dolog úgy van, hogy — ha igaz is az, hogy a magyarok idegenkedtek a városi élettől — egyes iparágak (szűrszabó, szűcs, íjgyártó, szíjgyártó, kerékgyártó stb.) egyidősek a honfoglaló magyarokkal. Másrészt városokról ebben a korszakban nem is igen beszélhetünk; ezek legnagyobb részt a tatárjárás után létesültek, így Sopron és Kőszeg is. Természetesen a vár és a védelme alatt keletkezett telep régebbi. Azt is figyelembe kell venni, hogy kereskedőink között ekkor sok bolgár (izmaelita) akadt.

A lakosság 90%-a országszerte magyar volt és a nyugati határhegyeken belül színmagyar volt a lakosság, csak itt-ott akadt egy-egy német és szláv sziget.[29]

V. A nyugatmagyarországi gyepü és gyepüelve lakossága.

Hasonló volt a helyzet a nyugatmagyarországi gyepün és a különben igen gyér lakosságú gyepüelvén is. Ennek a fentebbiek során kifejtett és a néprajzi helyzetet kialakító okokon kívül mélyen a nemzet életében rejlő *hadászati és létérdekű határvédelmi politikai oka is volt.*

A mosoni sík vidék a Fertő és a Duna között, valamint Sopron megyében a Fertőtől nyugatra a Lajta és a Rozália hegység között Bécsújhely felé kínálkozó nyílás *a nagyon gyakori magyar-német hadjáratok felvonulási útja és harcok színtere volt; itt német elem úgy sem igen maradt volna meg.*

Az Árpádok határvédemi politikája *elvből tiltotta* és kizárta *a nyugatmagyarországi határterületen német elemeknek — legalább is nagyobbszámú — letelepedését,* sőt — mint láttuk — a X. században a németeknek még alsóausztriai települési mozgalmát is igyekeztek megakadályozni. „A birodalom védelmére ugyanis *a határokon* hatalmas szervezetet hívtak létre... A lakott terület szélein az őserdők és mocsarak felhasználásával *védelmi övet* létesítettek, oly módon, hogy a közlekedési utakat bevágták és az őserdő természetes növekedését szabadjára eresztették. Az övön kívül mérföldes szélességben elhagyott, lakatlan és műveletlen terület volt, mely megakadályozta, hogy a külső népek a védelmi övhöz túlságos közel letelepedjenek. Az egész szervezet nyomai *még a törzsszerkezet korára nyúlnak vissza: már az augsburgi (955) csata után,* mikor német inváziótól lehetett tartani, ily módon erősítették meg a nyugati határt."[1]

[27] Hóman, A magyarság megtelepülése. 15—17.
[28] Schünemann, 111.
[29] Hóman, A magyarság megtelepülése. 15—17.

[1] Szekfű, u. o. 42—43. Hóman, M. T. 151. — Lásd továbbá: Pauler I. 14. és A Magyar Nemzet Története Szent Istvánig. 110—111.; Tagányi, Gyepü és gyepüelve (Magyar Nyelv. IX. 1913.)

Idegen elemeknek a letelepedését — amennyiben elegendő hatalmuk volt — a gyepün kívül, de a határon belül semmiesetre sem engedték meg, sőt ilyen kísérlet fegyveres megtorlást vont maga után.

A mosoni vidék a Fertőtől a Dunáig, valamint Sopron megyében a Fertő nyugati partvidéke erősen mocsaras volt, az elmocsarasításra tehát kiválóan alkalmas, a Fertő déli partvidéke a Hansággal ugyancsak. A soproni hegységtől és a Fertőtől délre eső hegyes-dombos vidék, le egészen Szentgotthárdig a Rába völgyéig (és azon túl) még ma is erősen mocsaras folyóvölgyeivel áthatolhatatlan határőrserdő létesítésére elsőrangú területül kínálkozott.

Midőn a Mark in Osten területe 907-ben az Enns folyóig a magyarok uralma alá került és a karantániai őrgrófságnak is keleti részét, a mai Stájerországnak hazánkkal határos vidékét, birtokukba vették, ez természetesen annyit jelent, hogy az Ennsig tolták az országválasztó közt, a gyepüelvét. Tagányi szerint a Lajtától az Ennsig terjedt.[2] Hóman a nyugati határ egész hosszában a Dráva vonalától a Dunáig megjelöli és azt mondja, hogy a gyepülve a Muraköztől északra, majd északnyugatnak húzódó erdős földsáv volt a Wienerwalddal.[3]

Még azután is, hogy Aba Sámuel korától kezdve a Lajta lett a határ, a folyón túl fekvő terület egy ideig gyepüelve maradt.[4]

Ausztriában a Lajta mentén Bruck és a Duna között (Hainburg alatt) még a XII. század közepén sem laktak németek. Ez a határsáv lakatlanul, üresen terült el, amint ez II. Gézának 1146-ban Henrik bajor herceg ellen viselt hadjáratából világosan kitűnik. A németek előtt ez a terület még abban az időben is „Feierfeld" („Virfeld", üres; nem művelhető mező) néven volt ismeretes. Az osztrákok hadi előőrseiket e hadjárat alkalmával csak a határt alkotó Sár folyóig (Lajta) — azon a szakaszán, ahol ez északkeleti irányban halad — tolták előre, a hadsereg pedig a folyótól jóval távolabb nyugatra táborozott.[5]

Nyugati határunk az egyetlen, ahol az Árpádok idejében az országválasztó köz a Lajtának mint határfolyónak a megállapításával lényegesen megszűkült, sőt majdnem megsemmisült, minthogy maga a gyepü, vagyis a ténylegesen lakott terület megerősített széle Magyarországon sehol olyan közel

[2] Tagányi, Gyepü és gyepüelve. 104. (Magyar Nyelv. IX. 1913.)

[3] Hóman, 47.

[4] Tagányi, 105. — Ez kitűnik Aba Sámuel 1042-ik évi hadjáratából, midőn Aba hadműveleteit a Traisen folyónál kezdte. L. Huber, I. 185.

[5] Pauler, I. 339.

[6] Karácsonyi, Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határairól. 1045. (Századok. XXXV. 1901.) és Tagányi, 254.

nem húzódott Nagymagyarország jelenlegi poitikai határához, mint éppen nyugaton, — sőt azzal majdnem azonos volt.

A gyepü nevét őrzik még egyes helység- és helynevek. Ezek Vas megyében: *Kiskolozsvár* (németül Glasing, ebből a szóból: *Clus)*; *Karácsfa* (Hagensdorf, *Hagen = gyepü)*; *Gyepüfüzes*; *Lipóc* (Steinfurt); *Rábaszentmárton*[7] (régebben *Alsóstrázsa, németül* Unterdrosen); *Rábaőr*[8] (régebben *Felsőstrázsa*, németül Oberdrosen) és talán *Dobrapatak (Klausenbach*[9]). Sopron megyében: *Rov*, a gyepü szláv neve (földhányás, földtúrás), elpusztult vár, nevét a feketevárosi határban levő *Rugraben*-dülő tartotta fenn; *Vimpácz* (régi magyar neve *Cseke*,[10] amely szó eredetileg átkelő helyet jelentett, németül ma is *Windpassing);* Moson megyében: *Hagenowe* (azaz Hagenau), erdő volt a Sár (Lajta) folyó mellett a Curia regis nevű birtok határában; *Kiliti* (Keleti, azaz: átkelő hely).[11]

A gyepü vonulásának az irányát jelzik még azok a helységek, amelyek nevükben a gyepük őreinek a nevét tartották fönn. Ezek Vas megyében *Őriszentpéter*, mint a Zala és Kerka folyók forrásvidékére kiterjedő *Őrség* (élő elnevezés ma is!) középpontja; *Lődös*[12] (Lő < Lőd < Lődös); *Felsőőr*, *Alsóőr*; *Őrisziget*; *Alsólövő*; *Felsőlövő*;[13] Sopron megyében *Lajtapordány* (régente *Őrpordány)*; *Sérc* (régente *Felsőlövő*[14]); a két *Lővér* (Lűér, Lövő-őr), Sopron és Ágfalva mellett, most az előbbi Sopron külvárosa; *Pecsenyéd* (azaz *Bessenyőd);* *Őrs*, elpusztult község; *Röjtökőr*, elpusztult község, a mai Pecsenyéd határában. Moson megyében: *Nyulas* (helyesen: Nyilas); *Lővér-dülő*, Pátfalu határában volt (l. a köv. fejezetet); *Levél* (a Lővér szóból); *Bessenyősziget*, a határt alkotó Dunában volt, de akkor Pozsony megyéhez tartozott.

[7]—[9] Lásd ennek magyar néprajzi szempontból való megokolását is a VI. fejezet vége felé.

[10] Még Esterházy Miklós nádor 1643-ik évi rendeletében, melyet Sopron megyéhez intézett, szó van a Rábán fölös számban levő „**kelők**" elrontásáról és arról, hogy a „**csekeli**" (átkelő) helyeken a vizet karókkal verik ki. (Németh Imre, Vág község története, 49. l.)

[11] Rábaszentmárton, Rábaőr és Klausenbach kivételével lásd Tagányi tanulmányát. — Kiliti nevét a templomi védőszent, Cletus nevéből is lehetne származtatni, de Tagányi idézett tanulmánya éppen Moson megye későbbi történetéből vett hiteles históriai adattal ezt a magyarázatot itt szinte lehetetlenné teszi.

[12] Lásd: Sebestyén, A székelyek neve és eredete. 242. (Ethnographia, VIII. 1897.)

[13] Németlövőt nem említem, mivel régi okleveleinkben ezen a néven nem fordul elő, hanem Szék (Szécs?) néven; Horvátlövőt pedig — Németlövő mellett — későbbi horvát telepnek tartom.

[14] Stessel szerint Róbert Károly 1317-ik évi oklevelében szereplő Felső Lövő nem a mai Sércre, hanem Lövőre (Sopron m.) vonatkozik. Lásd: Mohl, Lövő története. VI. F. 2. jegyzet.

Természetesen a felsorolt helységnevek nem származnak mind ugyanabból az időből, minthogy oda, mint a gyepün levő telepekre, nem mindenhova szállott egy és ugyanabban az időben a letelepedő magyarság, hanem előbb, vagy utóbb, a szerint, amint az eredeti gyepüvonalat Árpádházi királyaink — mindenesetre azonban még a *XII. század végéig* — mind küljebb és küljebb tolták egészen a politikai határig, vagyis északon a Lajtáig, lejjebb a Lánzsérihegyekig, délen pedig a Lapincsig. Nem tartom azonban kizártnak, hogy — amint nyugati határunkon Szent István halála után az országválasztó köz, amely még az ő idejében is a Lajtától és hasonlóképen lejjebb is messze nyugatra terült, úgyszólván elveszett — éppen nyugaton a gyepüt ideiglenesen vissza is vonták.

Karácsonyi a nyugati gyepüt Szent István korában így húzza meg délről észak felé haladva: *Gasztony, Karácsfa, Kiskolozsvár* (közvetlenül Németújvártól délnyugatra), *Gyepüfüzes*, innen föl északkeletnek Sopron megyében *Mihályiig;* azután a *Fertő*, ennek északi partjától pedig *Hainburgig mesterséges gyepü* (Hagenove). Azaz: Gyepüfüzestől Szombathely és Kőszeg között haladt *Bük-Bő* irányában, innen a *Répce vonala a Hansággal* a Fertő déli partvidékéig.

Vas megyében Karácsfa és Kiskolozsvár a Csík (Strém) völgyét, Gyepüfüzes a Pinka völgyét zárta el.[15] Vagy inkább Gyepüfüzes a mellette lévő *Sárosszékkel* együtt, minthogy Gyepüfüzes már a Pinkától távolabb a dombvidékre esik. *Egyházasfüzes* is bizonyára már Szent István idejében megvolt, amint ezt neve bizonyítja. Ez volt az a falu, ahol Szent István rendelete értelmében tíz falu részére templomot kellett építeni. Mint földrajzi központhoz, Pinka- és Csík (Strém)-völgyi falvak tartozhattak hozzá; e szerint a vidék aránylag elég népes volt. Hogy Gyepüfüzessel egyidős, bizonyítja az is, hogy régi okleveleinkben közös néven csak *Füzes* fordul elő.

Amint látjuk, Vas megyében részben, Moson megyében pedig teljes egészében a *gyepün belül* esett a mai német nyelvterület.

Biztosan tudjuk, hogy a répcementi gyepüket (Sopron megye) és azok őreit már a XII. század közepén, sőt talán már a XI. században áthelyezték a Lajta mellé, és hogy később lejjebb is valószínűleg Borostyánkő és Lánzsér mellett haladt el a gyepü. II. Endre 1225-ben kelt oklevelében a borsmonostori apátság tulajdonjogát az adományozott birtokokra vonatkzólag újra megerősíti és alattvalóit a gyepü készítésének munkája alól[16] fölmenti. Mivel tudjuk, hogy ilyen erődítési munkálatokra nagy távolságból kirendelték a

[15] Karácsonyi idézett műve 1045.

[16] Sv. I. 9—16. — Karácsonyi, 1041—1045. l.

jobbágyokat, bizonyos, hogy a gyepü az apátság birtokaitól nyugatra a lánzséri hegyek vonalán kb. a régi országhatáron haladt. (Mintegy 15 km-re nyugatra.)

Tehát nyugaton — mint az ország egyik határán sem — a magyar nyelvhatár már a XI. vagy XII. században a politikai határral majdnem egybeesett, sőt megelőzőleg — mint látni fogjuk — azon át is nyúlt.

De a gyepüelőző terület még a X. és XI. században sem volt egészen lakatlan. „Nyugaton... a fertővidéki és alsóausztriai avar töredékek... mintegy előőrsök, határőrök a tulajdonképeni belső gyepüvonalon túl laktak s bizonyos, hogy elszórtan kisebb szlovén és avar néptöredékek is húzódtak meg az erdős-hegyes vidékeken. Maguk a magyarok a gyepüelvet vadászterületekül, portyázásuk előtt táborozó tanyául használták s a veszélyesebb pontokon valószínűleg állandó őrséget is tartottak az útaknak a gyepüelvéről kivezető külső kijáratánál a tulajdonképeni országhatáron."[17]

Schünemann szerint az Enns és a Lajta között és messze(!) bent Magyarország területén sehol sincs magyar nevű telepekről szó (t. i. a X. és XI. század elején), bár az elnémetesedett szláv területeken (Karinthia, Stájerország) századokon át emlegetik a szlávokat és megmaradtak a szláv helynevek (53. lap).

Azonban az említett Gyepüfüzes és Csejke (Vimpác) mindenesetre már Szent István, vagy már a vezérek idejében meglévő *magyar* telephelyek voltak. Hogy mit ér különben ez az érv, azt láttuk az avaroknál, akiknek egy helynevét sem örökítették ránk a németek, bár 200 évnél tovább szomszédaik, azután pedig majdnem 100 évig uraik voltak. Annak, hogy a németek szláv helyneveket mégis megőriztek, másrészt az is a magyarázata, hogy ezek a szlávok számosan voltak, ugyancsak ott a németek is számosabban és hogy a szlávok felszívódása a német elem fokozatos faji fölülkerekedése mellett századokon át tartott. A gyepüelvén pedig németek igen kevesen, de magyarok is gyéren laktak. Az is biztos, hogy a német nyelvérzék részére könnyebb volt a szláv, mint a magyar helynevek megjegyzése és átörökítése. Különben tudjuk, hogy a X. századból egyáltalán nincsen, a XI. századból pedig alig maradt fenn néhány oklevelünk; tehát ebből a korból helynévi adatokkal nem bővelkedünk.

A gyepüelvének különösen a *tulajdonképeni politikai országhatáron belül eső részén* akadt népessége. II. Konrád Szent István ellen viselt hadjáratában ezen a vidéken pusztított. Gebhard, a harcias regensburgi püspök, 1050-ben, midőn a magyar sereg a német sereg elől visszavonulva mindent pusztasággá tett, szintén ezt a vidéket pusztította. III. Henrikről tudjuk, hogy 1051-ben a templomokon kívül az

[17] Hóman, 47. és Hóman, M. T. 127.

összes helységeket elpusztította, pedig ő hadjáratában nem jutott a gyepüvonalig. A keresztesek, kiknek Kálmán az átvonulást megtiltotta, ugyancsak azt a vidéket dúlták. Ha pusztították ezt a területet, akkor volt is ott mit pusztítani. Ha templomok voltak, voltak falvak is. Pedig éppen ebben a korban — mint láttuk — ott német elem igen kevés lehetett; egyébként is a németek német telepeiket nem írtották volna.

Valószínűleg magyar telepek emlékét őrzik a határ mentén fekvő ilyen helységnevek: *Ungerbach* (Kirschlag mellett) és még néhány.[18] Schünemann ugyan ezt kétségbe vonja, de különösképen a morva határral kapcsolatban ő mondja (93. l.): *Ungarisch-Brod* és *Ungarisch-Ostrau* helynevek is bizonyítják, hogy az a rész még 1116-ban is magyar terület volt. Ugyanazon a vidéken van *Ungarisch-Hradis* is. Ungarisch-Brod a városka hagyománya szerint I. Endre alapítása (1050 körül). Magyar eredetét népszokások is bizonyítják, így a csutora használata, amely ugyanolyan, mint tősgyökeres magyar vidékeken. Jellemző a csutora használata, mert Ungarisch-Brod határában már nincsen szőllő. Egyébként levéltárában van II. Ottokárnak oklevele 1274-ből, amely a várost *Huno-Brod*ensia néven említi.[19]

A gyepüelvére különben — ami természetes is — magyarok szivárogtak a gyepün innen eső területről; ezeket kapzsiság, vagy a nagyobb szabadság — szabadosság — után való vágy vonzotta oda,[20] de azt hiszem, nem egyszer vállalkozási kedv, vagy éppen büntetés elől való menekvés is hajtotta őket. A gyepüelőzőn — mint láttuk — megmaradt a Karolingok idején létesült német telepek csekély töredéke; ha ezek tényleg megmaradhattak a magyarok pusztító hadjáratai és kalandozásai mellett is, annak ellenére, hogy őseink a lechfeldi csata után (955) a német előretelepedést a gyepüelvén időnkint fegyveresen akadályozták, mivel tulajdonképpen határsértést és a fennálló barátságos vagy kevésbbé barátságos viszony szerint akár casus belli-t jelentett, akkor ugyanezen a gyepüelvén az avar és magyar elemeknek nagyobb számban való jelenléte bizonyos. Mellettük még — főleg a hegyesebb területen — szórványosan szlovén telepek fordultak elő. Itt tehát a magyar nyelvhatár túlment a politikai határon. Annál inkább ez volt a helyzet, ha a *gyepüt* nyugaton Szent István halála után — miután politikai országhatárnak akkor első ízben a Lajtát tették meg — ideig-

[18] Lásd: Melich, Melyik német nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi jövevényszavai. 244.

[19] Lásd Vasvármegye napilap, 1934. júl. 1. „Ismeretlen magyar történelmi emlékek egy kicsinyke morva múzeumban." Copyright by Jób Pál.

[20] Tagányi, 146.

lenesen tényleg visszavonták, ami szerintem nemcsak nem lehetetlen, hanem természetes.

Oklevéli adat bizonyítja azt is, hogy tényleg állandó őrségeket tartottak az útaknak a gyepüelvéről kivezető *külső kijáratánál* a veszélyesebb pontokon. Erről bővebben a következő fejezetben a vasmegyei Őrségről tárgyaló részben lesz szó.

A védelmi övön, a „gyepükön" csak itt-ott volt egy nagyobb „kapu" (bejárat); a kapu kőből volt és toronnyal volt ellátva. Ezeken át történt a közlekedés Ausztriával és Stájerországgal. „A határőrség legénységét a *közvetlen mögöttes terület királyi falvai szolgáltatták.*" A nyugatmagyarországi gyepük mögöttes területe a *színmagyar dunántúli vidék volt.* „A határok őrzésére a királyok szinte *kivétel nélkül* magyarokat és a magyarokkal rokon bevándorolt törzsek fiait alkalmazták."[21] A nyugati gyepük őrei Moson, Sopron és Vas megyében a X. század közepe tájáig nagyobbrészt *székelyek* (siculi, saggittarii, speculatores, magyarul székelyek, nyilasok, határőrök, foglalkozásuk után lűéri, azaz lövőrök > lüőri és speculatores = határőrök), ez időtől kezdve pedig az előbbi két megyében leginkább a bessenyők (bisseni, speculatores, sagittarii, lűéri) voltak; szolgálataik fejében királyainktól különös kiváltságokban részesültek, a közrendi-magyar származásúak később nemességet nyertek, a bessenyők pedig kezdettől fogva nemességet élveztek. Úgy látszik, hogy a nyugatmagyorországi székelyek honfoglalói, tehát a királyi nemességgel való közjogi egyenrangúsága *később* elhomályosult; ez a nemesítésekből tűnik ki.

Maga a székely név — akárcsak a bessenyő — nem foglalkozást jelent, hanem nép-név, amelynek jelentését nem értjük. A székely nép ősfoglaló magyar, vagy a magyarral rokon néptörzs,[22] amely a honfoglalás alkalmával telepedett le Nyugatmagyarországon, vagy éppen nem más, mint — ami igen valószínű — a Nyugatmagyarországon fönnmaradt avarok utódai. Németh Gyula szerint bizonyos, hogy az erdélyi székelyek, török eredetű néptörzsből valók; szerinte legvalószínűbb, hogy a kabarok törzséből. Meg kell jegyeznem, hogy a székelyeket és bessenyőket okleveleink többnyire különbségtétel nélkül foglalkozásuk szerint nevezik (lűéri, íjászok, lövők, latinban speculatores, saggittarii) és a székely és a bessenyő nevet is gyakran mind a kettőre vonatkoztatva használják. A „saggittarii" a lövő szó fordítása.[23]

Az Árpádok kénytelenek voltak a német császárok szívós, hódító politikája következtében az ismertetett határvédelmi politikát folytatni és fenntartani. A középkori né-

[21] Szekfű, 43. és Pauler, I. 332.
[22] Hóman, A székelyek eredete. 11—13.
[23] Wertner Mór: Tört. Tár, 1910. 155. 156. l.

met-római császárok, mint a római-germán keresztény világ fejei, arról a tervükről és törekvésükről, hogy Magyarországot mint hűbért, fennhatóságuk alá vonják, sohasem mondtak le. Utalok a szüntelen harcokra, amelyek Szent István, Aba Sámuel, I. Endre, I. Béla és I. Géza (az utóbbi négy király idejében évtizedeken keresztül egyhúzamban), II. István (urakodása alatt a nyugati határon szinte mindennapos volt a harc), II. Géza idejében és kiváltképpen 1230 óta, Babenbergi Frigyes osztrák herceg trónra lépése után egészen a XIV. század elejéig, Róbert Károly koráig, szinte megszakítás nélkül tartottak Ez a folytonos védelmi harc még olyan királyok alatt sem szünetelhetett, mint amilyen II. Béla és II. Géza volt, akiknek különösen barátságos érzülete a német nép és birodalom iránt közismert, amint ezt az osztrák írók és a Festschrift (13. l.) is elismeri.

Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy a magyar népben nagy bizalmatlanság és bizonyos faji ellentét fejlődött ki a nyugati német szomszéddal szemben, és azon, hogy a gyepük legtöbbnyire csak magyarok lehettek és a *nyugati határvidéken* az Árpádok korában — az említett kevés kivételt nem számítva — német telepeket nem találunk.

Természetesen ezzel nem mondjuk azt sem, hogy egyes német iparosok és kereskedők itt-ott, kivált a városokban és népesebb központokban nem telepedtek, illetve nem telepedhettek meg. Azonban *Nyugatmagyarországon* éppen azért, mert magyar lakossága volt és az kezdetben a városban való lakást, a városi életet, illetőleg a kereskedelmi és ipari foglalkozásnak némely ágát nem igen kedvelte, nagyobb számú német *vendégelem hiánya miatt* város nem fejlődött. Még Sopron és Kőszeg *város* keletkezése is a tatárjárás után következő korra esik.

Hogy milyen fontosnak és nélkülözhetetlennek tekintették Árpádházi királyaink a nyugati határvidék magyar fajl jellegét, jellemzi III. Béla intézkedése, aki Németújvár várát annak adományos urától, Wolfger fiától, Henriktől elvette és Kátai Demeternek adta, mert a németekkel szemben biztos kézben kellett lennie; továbbá IV. Bélának az a tette, hogy 1263-ban Újvár (Németújvár) várát birtokosaitól, a johannita lovagoktól visszavette, és egy „megbízhatóbb" magyarra, Móric tárnokmesterre és testvéreire ruházta, hogy erős várrá építse Stájerország ellen. Nyilvánvalóan látszik ebből, hogy III. Béla a szomszédból beköltözött Wolfger utódaiban még nem bízott meg teljesen.

A nyugatmagyarországi gyepük *mellé* a védelmi öv közelében, amely akkoriban — nem úgy mint manapság — gyérebben lakott terület volt, *a színmagyar* és sűrű lakosságú hátsó vidék, megye (első sorban a szomszéd vidék) *lakos-*

sága szállott.[24] Időnként pedig királyaink a *védelmi vonal kitolásával a magyar elem megszállási területét nagyobbították. Ez a néprajzi szempontból lényeges folyamat* a következőképen ment végbe.

„Ha az ország belsejében a gyepük mögött a népesség számban és energiában megszaporodott, a királyok kiadták a parancsot az illető gyepün kívül eső elhagyott vidék megszállására... Ilyenkor az eddigi gyepün megszüntették a védelmi szervezetet" és küljebb állították fel. A gyepün kívül álló terület ugyanis királyi birtok, maga a gyepürendszer királyi szervezet volt, azért a „gyepü eltolása is csak királyi rendeletre történhetett."[25]

Annak is jelentős nyomát találjuk, hogy Moson megyében magyarok még a XII. században is a gyepükön kívül, a Lajtán túl is laktak. II. Gézának fentemlített 1146-ik évi hadjárata alkalmával — a magyar seregben elül a bessenyők és székelyek nyargaltak! — a német csapatok oly nagy vereséget szenvedtek és crejüket a csatavesztés annyira megtörte, „hogy még a *határszéleiken* lakó magyar parasztokon sem mertek semmi sérelmet, vagy bármiféle bántást elkövetni."[26] Már pedig, mint fentebb említettem, a német csapatoknak még az *előőrsei is csak a Lajta bal partján* állottak; a magyaroknak, hogy megütközhessenek velük, a Lajtán át kellett kelniök; tehát a Lajta balpartján lakó magyar földmívesekről van itt szó!

Rövidítések.

Árp. = Árpádkori Új Okmánytár.
Borsm. = Kovács Ignác: A borsmonostori apátság története. Sopron, Romwalter, 1910.
Csánki = Csánki Dezső dr.: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, Akadémia, 1894 (II. kötet), 1897 (III. kötet).
Chernel = Chernel Kálmán: Kőszeg sz. kir. város jelene és multja. 1877.
Domanovszky = Domanovszky Sándor a nyugatmagyarországi kérdésről a magyar békedelegáció részére: A magyar béketárgyalások, I. kötet, 460—467. — 1920.
F. = Fejér György: Codex Diplomaticus Hungariae.
Festschrift = Dr. Eduard Stepan: Burgenland. Festschrift. Wien, 1920.
Fontes rer. Aust. = Fontes rerum Austriacarum.
H. O. = Hazai Okmánytár.
Házi = vitéz Házi Jenő dr.: Sopron szab. kir. város története. (Oklevéltár kilenc kötetben az 1921-, 1923-, 1924-, 1925-, 1926-, 1928- és 1930-ik évből. Az I. Rész hét, a II. Rész két kötetből áll.)
Haz. llt. = Hazai levéltár.

[24] Pauler, I. 332. és M. N. T. II. 339.
[25] Szekfű, 44. 45.
[26] Pauler, I. 341.

Hóman = Hóman Bálint: A magyarság honfoglalása és elhelyezkedése. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadmányai, I. k. 7. sz. 1923.)

Hóman M. T. = Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar Történet (I. kötet), 1928.

Huber = Alphons Huber: Geschichte Österreichs. Wien, 1885. Három kötet.

Hunfalvy = Hunfalvy Pál: Magyarország Ethnographiája. Budapest, Akadémia, 1876.

Jerney = Jerney János Keleti Utazása, I. kötet, Budapest, Akadémia, 1851.

Karácsonyi = Karácsonyi János: Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határairól. (Századok, XXXV. 1901.)

Kism. = Esterházy herceg kismartoni levéltára.

Körm. = Batthyány herceg körmendi levéltára.

Márki = Márki Sándor: Magyar középkor. Az „Élet" kiadása. Bpest, 1914.

Nagy Imre = Nagy Imre: A Lajta mint határfolyam. Akadémiai székfoglaló. 1871.

Ortvay = Ortvay Tivadar: Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. I. kötet. Budapest, 1882.

Pauler M. N. T. = Pauler Gyula: A Magyar Nemzet Története Szent Istvánig. Budapest, Akadémia.

Pauler = A Magyar Nemzet Története az Árpádházi királyok alatt. — I. és II. kötet. Második kiadás. Budapest, Akadémia, 1899.

Pann. = A pannonhalmi főapátság országos levéltára.

Pannonh. = A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Első korszak 996—1243. Szerkesztette Erdélyi László dr. 1902.

Payr = Payr Sándor: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. 1925.

Pesty = Pesty Frigyes: A helynevek és a történelem. Akadémiai székfoglaló, 1878.

Schünemann = Konrad Schünemann: Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert. Berlin, 1923.

Sv. = Nagy Imre: Sopron vármegye oklevéltára. Két kötet.

Szekfű = Szekfű Gyula: A magyar állam élete. 1914. (Eredetileg német nyelven jelent meg Németországban „Der Staat Ungarn" címen.)

Tagányi = Tagányi: Gyepü és gyepüelve. (Magyar Nyelv, IX. 1913.)

Vis. can. a. 1697/98. és a. 1754 = Visitatio canonica anno 1697/98 (illetve 1754).

Zalam. = Zalavármegye levéltára.

Zist. = P. Adalbert E. Winkler: Die Zisterzienser am Neusiedler See und Geschichte dieses Sees. 1923. Druck und Verlag der Missionsdruckerei St. Gabriel bei Wien. Post Mödling.

Egyéb rövidítések.

i. m. = idézett műve. l. = lap.
kk. = következő. U. o. = ugyanott.

*

STEFAN POLÁNY: Was wurde aus den Avaren Westungarns und aus der finnisch-ugrischen (türkischen) Bevölkerung der westlichen Grenze (s. g. „Ringen")? Der deutsche Auszug folgt am Schlusse der Ablandlung.

A jánosházi tornác és a katonaszoba.

Írta: MAKKOS LAJOS.

A ház anyaga a természeti adottságoktól függ. Jánosházán és környékén a legszegényebbek között gyakori a mórfal vagy fecskerakás és a vályog. Kedvelt anyag a kissomlyói kő, s újabban, kivált a módosabbak között, mindjobban tért hódít a tégla. A magyar mezőgazdasági lakóház földszíntes, padlása nem lapos, mert széna, egyéb takarmány és gabona eltartására is szolgál. Hogy hány helyiségből áll és azok hogyan vannak elhelyezve, az a helyi szokástól és az egyesek gazdagságától is függ, éppen azért a szegényeké a legjobb igyekezet mellett sem egyöntetű.

1. **Szabad tërnácos** ház. 1836-ban **mórúták.** A mórfalat vëllával rakják szalmával és nyírfagallyakkal kevert sárból. **Fecskerakásnak** is mondják. Istállónak nem alkalmas, mert a szalma és a gally elkorhad. A homlokfal kukoricaszársövényből van.

Van egysejtű lakóház is olyan faluban, ahol legáltalánosabb a szoba-konyhás. Ha szoba-konyha-szoba a beosztás, akkor is csak az egyiket lakják, a másikba vagy lakót fogadnak, vagy pedig magtárnak és kamrának használják fel. Ugodon (Veszprém m.) keskeny telkeken hosszú épületek vannak, vagy pedig magtárnak és kamrának használják fel. Ugoa telek vége felé alacsonyabb hozzátoldások sorakoznak. Gyakran több családtag ott alapít otthont a szülői házban, s újabb szobákat építenek, örökösödés útján pedig megoszlik a telek. Sokhelyütt 2—2 szoba nyílik egy konyhára, ilyenkor a két lakó közösen használja a konyhát.

Igen érdekesnek találtam, hogy Jánosházán egyetlen

termelési ág és egy népmozgalmi körülmény milyen hatással volt a házak alakjára.

Még sokaknak él az emlékezetében az az idő, amikor Jánosházán dohányt termeltek. Hogyan is tudnák olyan könnyen elfelejteni a szűzdohány füstjének kellemes zamatját, meg hogy a derék pénzügyőrség embereinek az eszén

2. Egyszerű tornácos szoba-konyha-kamrás ház. A szoba is a tornácról nyílik. A homlokfal deszka.

3. A ház vége **farazott.** A farazat alja kocsiszín. Az eleje új ház, de látszik a mély **tërnác** is, amely felül nyitott, vagyis az ereszalja **(ësztërgya)** nincs deszkával befödve, hogy a dohány jobban száradjon. A képen az egész gazdasági udvar is jól látható. **Mórútt fal.** A fecskerakás-fal alul 15—20 cm-rel szélesebb, pedig rétegenként, közben pihentetve rakják, hogy a megszilárdult alsóbb rész elbírja az újat. **Fendementoma** (alapja) nincs.

jó parasztfurfanggal túljártak! Annyi bizonyos, hogy a „finánc ok" a dohánytermelő vidék érdeklődésének a középpontjában voltak, s becsületes kötelességteljesítésükkel nem tudtak rokonszenvet kelteni maguk iránt. Az egyik népszerű öreg így adta elő a dohánytermelés 1882-ben történt megszüntetésének az okát:

— Az officárus vizitáni gyütt. Nëm várta kocsi, truccér mëktiltotta.

4. 150—200 éves ház, méteres vastag tömésfalakkal. Mély tornácát elől beépítették, most zárt folyosó és benyíló v. **katonaszoba.** A lakószoba két ablaka az utcára néz, a benyíló egy ablaka pedig az udvarra. A homlokfalon átnyúló zsupptető pereme cifrázott deszkával volt fedve, maradványai most is láthatók. Lépcsős zsuppszegése is van.

5. **Oszlopos tërnác** v. gádor v. **folosó.** A tornácról az utca felé nyílik a katonaszoba, de az összes helyiségek is a folyosóra nyílnak.

Abban az időben a házaknak igen széles *tërnácuk* volt, A tető jól kinyúlott a homlokfalon túl, ezt mondták itt *üstökös* háznak. Olyan nagy volt az üstök (kb. $1^1/_2$ m.), hogy a legények itt táncoltak vasárnap délután. A tető az udvar felől is jól előreugrott, s az ereszt faoszlopok tartották. A széles tornác és az üstök alá rakták be esős időben a rudakra kötözött dohányt. A dohánytermelés megszűnése óta mindig keskenyebb lett a tornác és az üstök, mert így olcsóbb a tető karbantartása. Az udvarfelőli oldalon a tornácra nyilt a szoba, a konyha és a kamra is a füstös konyha idejében, de itt-ott ma is. Füstös honyhát már nem találtam. Ezek eltüntével és a mezőgazdasági rendeltetés elmultával

6. Ez volt az utolsó **sövényház.** 1872-ben leégett, s akkor az alaprajzán némi változtatást eszközölve újból fölépítették. Mint sövényház széles tornácú szoba-konyha-kamrás volt, most pedig az utcára háromablakos, folyosója zárt.

a tornácot 100—120 cm magas fal és faoszlopok zárják, s *gádornak vagy folyosónak* mondják. Találtam olyant is, hogy az egészen zárt tornácba csak ajtón lehet bejutni, s ott egy pitvarszerű helyiséget alkot. Régebben ezt is gádornak mondták, ma folyosónak. Ebből nyílik a konyha, a benyíló (katonaszoba) és a kamra (néhol hátsószoba) ajtaja. A szoba ajtaját a konyhában mindjárt a konyhaajtó mellett helyezték el, mert a terjedelmes kemencének, amely szintén az utcai szoba melletti oldalon van, nagy hely kell. A képeken láthatók a régi széles tornácok maradványai, de megfigyelhetjük az újabb gádort vagy folyosót is.

A másik jánosházi különlegesség a *katonaszoba.* Szélessége mindig akkora, mint a tornácé. Eredetileg a tornácból létesített benyíló volt; akkor csak szórványos lehetett,

de amikor katonákat helyeztek a faluba huzamosabb időre (kaszárnya is volt), általánossá vált. Többnyire a kaszárnyán kívül lakó tisztek és altisztek szállásául szolgált, innen kapta a nevét. Az utcára néző harmadik ablak, (mint a 6. képen), vagy vakablak (lásd a 4. képen) árulja el, hogy ott katonaszoba (kisszoba, benyíló) van. A vakablakot gyakran redőzet-utánzattal cifrázzák. Ha a benyílónak az utcára nincs ablaka, akkor az udvari oldalon van elhelyezve. Ajtaja mindig a tornácra (gádorra, folyosóra) nyílik.

Néhány szokásos alaprajzot tüntet fel az alábbi kép:

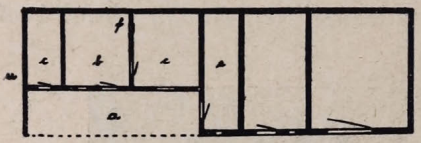

A 3. számú ház alaprajza.

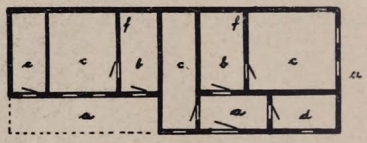

A 4. számú ház alaprajza.

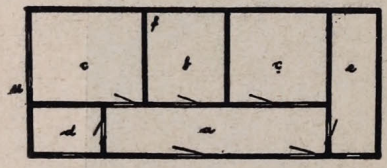

Az 5. számú ház alaprajza.

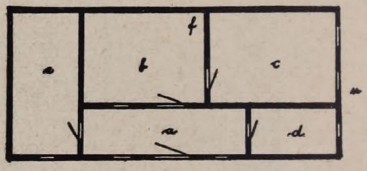

A 6. számú ház alaprajza.

a) folyosó (tërnác, gádor), b) konyha, c) szoba, d) benyíló (katonaszoba), e) kamara, f) kemence, u) utca.

•

LUDWIG MAKKOS: **Der Jánosháza-er Flur und das Soldatenzimmer.** (Auszug.) In Jánosháza (Komitat Vas) baute man bis zum Ende des vorigen Jahrhunderts Tabak. Zum Trocknen des Tabaks bauten sie ihre Häuser mit einem breiten Flur, vorne aber, nach der Strasse zu, ragte das Dach 1½—2 Meter über die Frontmauer hinaus. Das nannte man den Schopf des Hauses, das Haus selbst ein „geschopftes Haus." Auf den beigelegten Bildern sind noch die Überreste des Hausflurs und des Schopfes sichtbar. Der Hausflur ist auf dem 3. und 4., das über die Stirnwand ragende Dach aber am 1. und 2. Bilde gut zu beobachten.

Das nach der Strasse zu gelegene zweite Zimmer, das schmale Kabinett, dürfte anfangs nur sehr vereinzelt vorkommen, so wie es sehr selten auch in anderen Gegenden vorkam. Als man nach Jánosháza Militär disponierte und hier auch eine Kaserne gebaut wurde, da vermietete man die Kabinette an solche Soldaten, welche ausser der Kaserne wohnten. Damals kam das Bauen eines Soldatenzimmers in Mode, welches bis zum heutigen Tage bei keinem einzigen vermögenden Bauernhause fehlt, obzwar seit lange schon kein Militär hier existiert. Das Fenster dieses Kabinetts ist das neben der Eingangstür (6. Bild), oder das blinde Fenster (4. Bild). Die Placierung des Soldatenzimmers und die Konstruktion der Jánosháza-er Häuser ist auf den beigelegten Grundansichten sehr wohl sichtbar.

Népies növényneveink történetéhez.

Irta: BEKE ÖDÖN DR.

Igyvirág. Simonyi a búzavirágnak (Centaurea cyanus) ezt az érdekes nevét közölte Sümegről (Nyr 39 : 437). A név a gabona vagy búza eredeti elnevezését rejti magában, amely csak két régi, a 14. és 15. század határáról való szójegyzékünkben fordul elő. Azóta Veszprém megyéből két adatot is kaptam erre a névre, mégpedig Adorjánházáról és Csögléről. Az előbbit Kalmár László szegedi egyetemi m. tanárnak, a másikat Sommer Dénes pápai tanulónak köszönhetem. Érdemes lenne utánajárni, hogy Sümeg és Pápa között, esetleg ezen kívül is, mely területeken van ez a régi magyar név elterjedve. Győrffy István a Szegedi Füzetekben megindúló nagyértékű növénynévgyüjteményében (2: 68) Zalaszegvárról is közli most *így virág alakban*, de a hosszú *í* bizonyára írás- vagy sajtóhiba.

Kacsabiri. Bereg megyében (Beregszász, Nyr 27 : 95, Bátyu, 34 : 382) így hívják a hóvirágot (Galanthus nivalis). Luby Margit szíves értesítése szerint Beregben, illetve erdős vidéken azt tartják, hogy kacsabirit nem szabad a házba vinni, mert akkor nem kél ki a kis kacsa. A növény első tagja eszerint a *kacsa* szó. A második rész valószínűleg állathivogató. Így Bácsadorjánban a libát hívják így: *biri-biri* (MNy 9 : 238). Szintén libahivogató a *buri! buri!* (CzF. Kr. Kassai I. 381, Komárom m. Naszvad, Nyr. 4 : 286, Sopron m. Horpács, MNy 5 : 284, Veszprém m. Mencshely uo. 43, Bakonyalja NyF 34 : 62, Balatonfelvidék uo. 40 : 35); vö. EtSz.

Kakasmandikó, kakasbenderó. Borbás Vince a Pallas-Lexiconban az Erythronium dens canisnak *kakasmandikó* nevét közölte, s ez bizonyára népies név, bár Borbás nem adta meg a följegyzés helyét. A Kriza szerint Marosszékben a *kakasmandikó* az 'őszike' vagyis az 'őszi kikerics (Colchicum autumnale)' neve; Bánffyhunyadon *kokasmandikó*, Zilah vidékén *kokasmandrikó* (Nyr 28 : 61).[1] Brassóban és Hétfaluban az Erythronium dens canis neve *kakasbenderó* (MNy 4 : 32). Egy régi háromszéki tájszógyüjteményben ezt az igét találjuk: *benderészni* 'bögyörészni (kakas)' (MNyelvészet 6 : 344). A MTsz a háromszékmegyei Uzonból megerősíti ezt az adatot: *A kakas megbenderészi a tyúkot:* meghágja. Más képzéssel: *bëndérezik* (Udvarhely m. Erdővidék), *bëndërëzzik* (Udvarhely m.), *böndérezik* (Szföld) MTsz., *bëndërjész* (Nagyküküllő m. Halmágy) NyK 31 : 394, *mëgben-*

[1] Jávorka Magyar Flórája a Coridalis solida (újjas keltike) népies nevei közt említi a kakasbandikó-t (hely nélkül). Természetesen, amíg a szóra csak egy adat van, még azt sem lehet megállapítani, hogy ez nem sajtóhiba-e kakasmandikó helyett.

déröl (Udvarhely m. Kápolnásfalu, Horger szíves levélbeli értesítése). Eszerint a *kakasbenderó* nem lehet más, mint a kakas penise, s a *benderó* azonos a köv. szavakkal: *bëdërkó* (Halmágy NyK 31 : 404), *bigyiri* (Brassó, Csik m. Szépvíz, Gyergyószentmiklós), *bigyirók* (Udvarhely m. Száldobos) 'gyermek penise' (Horger levélbeli közlése), *begyerő* (Hszék), *bëgyörő* (Ipoly völgye Kovár vid.), *bögyörő* (Pápa, Szatmár m. 1842) 'gyermekek és szárnyas állatok penise' MTsz. Az utóbbit az EtSz. a *begyeredik* 'erigi, sich aufrichten [vom männlichen Gliede]' Bugát, Ballagi, CzF, *bingyeredik* 'görbén fölfelé hajlik' (Beregszász, Nyr 29 : 329) szóval kapcsolja össze, de talán inkább a *biggyeszt* családjába tartozik, vö. *biggyen* 'fittyen, billen' (Csík m.), *kibiggyen* 'kifittyen, kibillen; kiakad' (Szföld), *lebiggyen* 'lefittyen, lebillen' (Szföld), *megbiggyen* 'megbillen' (Désakna); *bëgyëz* 'biggyeszt' (*bëgyëzi magát* 'oda biggyeszti magát olyan helyre, amely nem illeti meg', Hszék); *bigyëg* 'fityegve mozog' (Hszék) MTsz. *bigyerít* 'imígy-amúgy felakaszt, fölfüggeszt, feltol' CzF; *bigyerész* 'appendit' Kresznerics. A *mandikó* és *mandrikó* magában nincs meg tájszógyüjteményeinkben, de jelentése ennek se lehet más, mint a *benderó*-é. Az ipolyvölgyi Kovár vidékéről közöltek ugyan egy *mondok* 'penis' szót (Nyr 16 : 526), de ennek vele való azonosságát nem merem addig kimondani, míg ezt az adatot meg nem erősítik, s amíg a *mandikó* és *mandrikó* hasonló jelentése nincs kimutatva.

Kriza az őszi kikericsnek más érdekes székely neveit is följegyezte: *guzsajvirág, guzsajüllőfü* (Háromszék m.), *guzsajüllő* (Szföld). Nevét megmagyarázza Kriza följegyzése: *Elé lehet venni a guzsajat, mert kijött a guzsajüllőfü* (Hszék m.) MNGy 12 : 245. *Gu'sály-ülö virág* alakban följegyezte már a szintén székely származású Benkő József 1783-ban (Molnár J. MKönyvh. 1 : 360). Egy följegyzés szerint a háromszékmegyei Nagybaconban *guzsajütő*-nek nevezik. Minthogy erre az alakváltozatra csak egy adatunk van (Nyr 45 : 104), nem lehetetlen, hogy sajtóhibával van dolgunk, ha azonban hiteles az adat, abból azt lehet következtetni, hogy a név eredeti jelentése elhomályosodott, s a nép az eredeti szó megváltoztatásával akarta számára érthetővé tenni. A németben is van különben *Spinnblume* neve.[2]

Limba-fa. Egy népnyelvi közlés szerint Ipolyság vidékén a topolyfát *limbafá*nak hívják. A közlő e szót a *lomb*-bal hozza kapcsolatba, mert „a magas topolyfák sűrű lombok által úgy egymáshoz símulnak, hogy azok összesen ismét

[2] A guzsalyütő hitelességét bizonyítja most Győrffy, ki Selyén jegyezte fel ebben az alakban, a guzsalyüllő-t pedig Székelykeresztur, Szentmiklós és Medesér falukból (SzegF. 2 : 68). Brüll Emánuel kolozsvári tanár szíves értesítése szerint a guzsajvirág név Székelyudvarhelyt is járatos.

egy-egy lombot látszanak képezni" (Nyr 14 : 470). A *topolyfa* a Palócságban a nyárfa neve. A MTsz. a *limba*fára vonatkozólag csak annyiban nyilvánít véleményt, hogy különválasztja a Vas m.-ből és Keszthelyről közölt *limba* 'hinta' szótól. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a *himba-limba* ikerszó a Palócságban is ismeretes, akkor nem látszik valószínűtlennek, hogy a nyárfa *limbafa* nevében is ez a szó rejlik, Jávorka Magyar Flórája szerint a *limbafa* a 'jegenye nyárfa (Populus italica).'

Mijóka. Füzesabonyban „mogyoró nagyságú, retekalakú, édes gyökér neve. Február-márciusban szedik a gyermekek az erdőn. Levele a petrezselyem leveléhez hasonló" (MNy 7 : 381). Nem nehéz ráismerni, hogy a Chaerophyllum bulbosum (csemege baraboly) nevű növényről van szó, melyről azt írja Borbás a Pallas-L.-ban: „Retekalakú gyökere egészen ártalmatlan, sőt kikelése (első) esztendejében jó főzelék vagy saláta lesz belőle, ezért Németország némely helyén tenyésztik is." Csapó szerint „itt Debretzenben salyáta gyanánt eszik ezen Bubolyitskát az ö gyökerével", nála *Mogyoró saláta* neve is van (1775, 46. 1.). Ott találjuk továbbá a *Mihálykamonya* elnevezést, de ezt már Szikszai Fabricius (1590) följegyezte: Myrrhis — *Mihalka monya* (25), *M. monia* (35). Tőle vette át MA és PP szótára. A népnyelvben már csak rövidített *mihálka* (Nyitra m. Pográny és vid. 1841. MTsz.), pontosabban *mihoályka* (Nyitra vid. Nyr 28 : 496), *mihóka* (Nógrád m. Nyr 4 : 122, Gyöngyös vid. 2 : 181, Heves m. Szentiván Kassai 1833—36, 3 : 368) alakban mondják. Az utóbbi alakváltozatot már BSzabó (1792) szótározta. Lippay Posoni kertjében (1664, 2 : 160) a földi mogyorónál említi, s azt írja róla: „Hasonlóképpen élnek a'*Mihálká*-val is, kit némellyek turbulyának neveznek: ezek apró gömbölyü gyökerechkék, édessek, az levelek mint az böröknek." A füzesabonyi *mijóka* tehát nem más, mint *mihóka, mihályka.*

Puttyantó. A maszlag (Datura stramonium) egyik neve Benkőnél *Tsattantó* (1783, Molnár, MKönyvház 1 : 339, Kassai 5 : 206, 4 : 183 szerint erdélyi tájszó). E nevet Veszelszki is átvette (1798), de az Indexben nála *Tsattanó* is van, azonban ez sajtóhiba is lehet, mert a *Tsuda-fa* alatt és a szövegben (419. l.) *Tsattantó* olvasható. A maszlagnak kis alma nagyságú, tövises termése van, amely négy felé pattan. CzF azt írja, hogy nevét onnan kapta, hogyha összenyomják, csattanva reped el. A Révai-Lexikonban viszont az áll, hogy „pártáját a gyerekek szeretik felfújni és elcsattantani." Innen ered a Datura stramonium *fuvóka* neve, mely a háromszékmegyei Rétyen használatos (MNy 4 : 32). De *csattantuó* is a nagykükűllőmegyei Halmágyon 'a csudafa bimbója, virágja' (NyK 31 : 405). Hasonló név a *pukkantó*

(Kolozs m. Szucsák Nyr 18 : 576, Zilah vid. 28 : 237), *pukkantófű* (Magyardécse, Szolnok-Doboka m.-i ir. stb. társ. évk. 3 : 20, 37). A zilahi adat közlője is megjegyezte, hogy „a gyermekek a tölcséralakú virágját kezükben elpukkantják." Udvarhely m.-ben *pukkantó* 'a csudafa bimbója' (Nyr 9 : 236), a zemplénmegyei Szürnyegen pedig a virágja (10 : 323). *Pukkantó* Kőröstarcsán (*pukkantyú* Cegléden és Ipolyságon) a hal úszóhólyagja is, mert a gyerekek ráütnek vagy ráhágnak s elpukkantják (MTsz). Már Benkő följegyezte a Datura stramonium *Puttyantó* (MKönyvh. 2 : 411) nevét, ami kétségkívül szintén népies eredetű, bár a MTsz csak a következő jelentéseit idézi: 1. 'a hal úszóhólyagja' (Dráva mell. Rimaszombat); 2. 'a derékon és a combon szorosan összevont úszónadrág, amely a beleszorult levegőtől duzzad' (Dráva mell.); 3. 'sárlepény, melyet a gyerekek falhoz v. deszkához csapnak' (Palócság). A Barkóságban a *puttyantó* apró fehérvirágú növény (Nyr 32 : 524). Heves megyében a *puttyantó* jelentése 'pukkan' (1839, MTsz). Jávorka szerint a nép a maszlagot úgyis hívja: *putyóka* (hol?). A MTsz ezt a jelentést sem ismeri, de a *putyóka* is Heves m.-ben (1839) 1. 'a hal úszóhólyagja'; 2. 'sárból gyúrt vájatos közepű gombóc, melyet a gyermekek földhöz vágnak, úgyhogy nagyot pukkan'. Zentán *puttyangó* 1. 'halhólyag'; 2. 'a pukkantó dudafürt (Colutea arborescens) termése, (Nyr 38 : 420). Mindkét jelentésben a Balaton mellett a *pattantyú* járja (Földr. Közl. 22 : 73), ami nem más, mint *pattantó* (Balatonfüred, HermanO. MHalK.). A fát magát a Balaton mellett *pattantyúfá*-nak is nevezik (i. h.). A *puttyantó*, *putyóká*-val egy tőről fakadtak a következő tájszavak: *puttyogató* 'talpas fácska, amellyel a vízbe vágnak s *buty, kuty* v. *futy* hangot csalnak ki, azaz a béka hangját utánozzák és ezzel a harcsát a horogra csalják' (Algyő, Kopácsi, Tiszaabádszalók); *puttyogtató* 'szarvalakú, belül üres fakészülék, amely a hálóhoz van erősítve, amikor a csónok halad, *puty-puty* hangot ad' (Tiszaabádszalók).

A maszlag szúrós termésének a Balaton mellett *bika* a neve, magának a növénynek pedig *bikásfű* (FöldrKözl. 22 : 73). Baján a gyermekek *disznó*-nak hívják termését és játszanak vele (Nyr 33 : 295). A brassómegyei Tatrangon *disznyócska* a neve (38 : 380), Szőnyben (Komárom m.) *sündisznó*, Zilah vidékén *tüvicskes disznó* (MTsz), Aradon *tüskés disznó, kis malac* (Nyr 33 : 63). Tihanyban *tüskés disznó* a 'maszlag' (FöldrKözl. 22 : 74). A Csallóközben *tövises disznó* (Ethnogr. 3 : 60), a Szilágyságban *töviskes disznó fű* (uo. 2 : 201), Eger vidékén *szúrós disznó* (BotKözl. 5 : 99), Bácsadorjánban pedig *disznós bilindök* (Nyr 44 : 90; a *bilindök* itt Hyosciamus niger). Jávorka még *tövis alma* nevét említi, s német nevei is *Igelskopf, Stechapfel, Stachelnuss, Rauch-*

apfel. A régi Tsz. hely nélkül a maszlagnak *pocafű* nevét idézi. De nem biztos, hogy ez a 'disznó, malac' jelentésű *pocá*-val függ össze, mert Csurgó vidékén a maszlag *bocamag* (MNy 27 : 77). Ennek eldöntésére mindenesetre több, különböző vidékről való adat szükséges. Aradon a gyerekek a maszlag éretlen termését *riská*-nak is nevezik (Nyr 33 : 63, jegyz.). Ez nyilván nem más, mint *bariska*, vagyis 'bárányka'. amint Heves m.-ben a termést (NyF 16 : 45), Heves megyében, Makón, Hódmezővásárhelyen és Torontálvásárhelyen magát a maszlagot nevezik (MTsz. 1840, Nyr 33 : 63, MNy 6 : 331, Halász Á. Makó város és környéke edényes növényeinek jegyzéke 21), Kassai szerint Borsod m. Noszvajon *baritska* a termés neve (1 : 255, 4 : 183).

Pünkösti. A MTsz szerint a Székelyföldön 'egy nagy gömbölyű fejű sárga réti virág neve, amely nyirkos helyeken terem' (Ranunculus-fajta). Ez kétségkívül a boglárkafélékhez tartozó Trollius europaeus, zergeboglár, melynek a brassómegyei Tatrangon*pünkösti virág* a neve (Nyr 38 : 380), Benkő (1783) *Pünkösi Ró'sa, Sárga Pünkösti* neveit jegyezte föl (Molnár J. MagyKönyvház 2 : 420), melyek kétségkívül szintén népies eredetűek.

Sárfűz. A Dráva mellékén jegyezték föl ezt a fűzfanevet meghatározás nélkül (*sárfisz*, Nyr 5 : 380; a MTsz nem közli). A Magyar Fűvészkönyv szerint a *sárfűz* a Salix vitellina, melynek ágai sárgák. A *sárfűz* előtagja tehát a 'sárga' jelentésű régi *sár* melléknév. A név megvan már a Clusius-Beythe-féle Nomenclatorban (1584): Salix vulgaris lutea. *Saar fiz.* Jávorka Magyar Flórája szerint a Salix vitellina csak alfaja a Salix alba-nak.

Sikó. A győrmegyei Ásványon a mezei zsurló (Equisetum arvense) neve *sikó* (Nyr 40 : 372). A pozsonymegyei Somorján és Vasmegyében az E. hiemale *cinsikó* (Ethn. 3 : 56, Borbás). Már Csapó írja, hogy „ezen fűvel Dunántúl az edények mosattatni szokták." Egész sereg régi és új név bizonyíték erre a használatra: *mosófű* (Csap), *élësmosó* (E. hiemale Túrkeve Nyr 5 : 227, Debrecen 7 : 189; 'zsurlóból összekötött zsuroló eszköz' uo. EthnÉrt 1912 : 182), *kannamosó* (Zilah 28 : 236, Dicsőszentmárton 43 : 447, Magyardécse Szolnokdobokam-i ir. társ. évk. 3 : 34, Szikszai Fabricius), *kantamosó fű* (Gömör m. Ethn. 7 : 287), *tálmosó fü* (Melius, Herb. 53, Clusius-Beythe, Dorstenius 16. sz. bejegyz.), *támosó* (Ormánység SzegF 1 : 297), *surló* (E. hiemale Csikmegyes, Nyr 28 : 143), *kannasulló* (E. arvense Brassó m. Tatrang, 37 : 377), *simittófü* (Csapó), *ólomsimittó, súrlófü* (Veszelszki), *fentő* (Székelyföld Tsz), *fentőfü* (Benkő, 1783, MKönyvház 1 : 429; Csik m. Nyr 7 : 92, MNy 5 :131, Háromszék m. Angyalos, Besenyő, Gidófalva Nyr 18 : 527, Nagy-

bacon 45 : 104, *fentőfű, szakállas fentő* (Réty MNy 4 : 31—3), *dörgelő virág* (Nagyküküllő m. Kiskapus, Brüll E. ért.).

A *sikó*-val egy tőről való a *síkár* (Cegléd MTsz. Kiskúnhalas Nyr 23 : 239, *sikárfű* Tolna m. Paks 22 : 430). Nem biztos, hogy Equisetum a győrmegyei Ravazdon följegyzett *síkár* „fűfaj, erős gyökereiből készítik a sikálló kefét" (33 : 435), mert az Andropogon ischaemum neve is *síkár* (Kúnszentmiklós MNy 23 : 69), *sikárfű* (Nógrád m. Somosújfalu Nyr 3 : 543, 4 : 23), *mosófű* (Gömör m. Osgyán), *mosogató gyökér* (Balaton mell. FöldrKözl. 22 : 74); bizonyára ezt is használják surolásra, valamint a Chrysopogon gryllust (régi nevén Andropogon gryllus), melynek *élesmosó fü* és *sikárfü* neveit találjuk a Magyar Fűvészkönyvben és Jávorka Magyar Flórájában.

Csallóközben az erdőkben nagy mennyiségben előforduló iszalagot (Clematis vitalba) használják hasonló célra; megszáradt ágairól a héjat lehántják, csomókba összekötik, s suroló eszközként árulják a kereskedelemben *sikó* néven (Ethn. 5:38, *vénic* a.). Rábaközben *pörge-sikó* a „tarackafűből való suroló csutak" (Nyr 25 : 429), s Győrffy följegyzése szerint az aradmegyei Erdőhegyen *taraszk* „Equisetumok sterilis ind." A *tarack* tulajdonkép az Agropyron repens neve, melyet *perje, pörje* néven is emlegetnek. Ez a magyarázata az Equisetum arvense csornai (Sopron m.) *pörgyefű* nevének (Ethn. 3 : 59). Borbás szerint ez a név Vas megyében is használatos.

A Balaton mellett a zsurlónak *sikló* nevét is följegyezték (1839 MTsz). A *sikló* 'síkár, sikárló', s a *sikló-fű* 'tálmosó-fű' jelentéssel már BSzabónál szótározva van (1792). Érdekes még a csallóközi *szalag-sík* 'sikároló fű' (Nyr 1 : 332) adat. A *sikó* és *sikár* alak arra mutat, hogy alapszavuk ige volt (vö. Mészöly, SzegF. 1 : 225). A torontálmegyei Magyarittebén följegyzett *sika* 'simító' (takácsműszó, Nyr 8 : 468) csak hangváltozata a *sikó*-nak. Ezt az eszközt Győrben *sikálló*-nak hívják (MTsz). Dorstenius 16. sz.-i bejegyzésében ez az Equisetum neve is: Hippuris stb.: *Sykarlo. thalmoso.*

A zsurlónak hasonló nevei vannak a németben is. Ilyen pl. a *Zinnkraut*, amely a magyarba is átjött *cingrát* alakban (Pest m. Tinnye Nyr 7 : 39), s népetimológia útján *cindrót* (Kecskemét, Bagi), *cingróf* (Bácsadorján Nyr 44 : 90) alakot öltött. Említettük, hogy a Clematist is használták súrolásra. Ez magyarázza meg a C. recta (kékvirágú bércse) *cindróka* nevét (MNy 10 : 332), amely szintén a *Zinnkraut* eltorzulása.

Másik német neve a zsurlónak *Kannwisch*. Ennek átvétele rozsnyói *kamvis* (Nyr 8 : 565, 44 : 232), amelyből népetimológiával ott *kanviksz* is származott (33 : 222).

Szamárkenyér. Petőfi Alföldjében fordul elő ez a növénynév: Ott tenyészik a bús árvalányhaj S kék virága a *szamárkenyérnek.* A növény, mint ismeretes, az Echinops ruthenicus. Eddig csak Pest megyéből vannak adataink e névre. Az első adatot a nagy magyar botanikus, Kitaibel jegyezte föl Izsákon (Erdészeti Lapok, 23 : 266). Hollós Kecskemétről közölte (Bagi László, Kecskemét multja és jelene, 1896). Legutóbb Mágocsy-Dietz Sándor Petőfi szülőhelyéről, Kiskőrösről mutatta ki (MNy 19 : 122). Érdemes lenne nyomozni, hogy mekkora területre terjed ki ennek a névnek a használata.

Szokêrla. Csűry Bálint nagyértékű csángó növénynévgyüjteményében a Centaurea scabiosa neve *szokêrla* és *vatsokella* (azaz *vad*-s., Bogdánfalva MNy 29 : 320, 321). A szó kétségkívül azonos a búzavirág (Centaurea cyanus) Kassai által Erdélyből följegyzett nevével: *sokorlat* (4 : 325). Az erdélyi származású Benkőnél szintén megvan: *Kék Búza virág, 'Sukollat* (MKönyvh. 2 : 427). A szóra az első adatot Lippai Pozsonyi Kertjében találjuk: a' búza virág, kit az Erdélyiek *sokorlát*-nak hínak (1 : 140). Nyilvánvaló, hogy a növény eredeti kiejtése *sokorlát* volt, amelyet a nyelvérzék tárgyragos alaknak érzett, s aztán a vélt *t* rag elhagyásával következtette ki a rövidebb csángó alakot. Hasonló példa a szintén moldvai csángó *nyiri-vára* és *nyiri-várát* 'kék jácint' (Hyacinthus orientalis) Nyr 8 : 89, 30 : 173.

Szúromszëm. A margaréta virágnak (Chrysanthemum leucanthemum) ezt a nevét Horger jegyezte föl a nagykükűllőmegyei Halmágyon (NyK 31 : 417). Ennek teljes alakja *papkiszúromszemedet,* melyet a háromszékmegyei Rétyen és a brassómegyei Tatrangon jegyeztek föl (MNy 4 : 33, Nyr 37 : 377). Brüll Emánuel kolozsvári tanár szíves értesítése szerint a háromszéki Barátos községben egy szál margaréta virágot, melynek szárát előbb alul jól megcsavarják, kézben forgatnak, s közben azt mondják: „Pap, kiszúrom szemedet, elveszem a pénzedet." A virágot különben egyszerűen *papvirág*nak is nevezik (Csíkszentdomokos NyF 9 : 30, Csíkgyimes Nyr 28 : 143, Gyergyó 34 : 261, Békés m. Vésztő Tanáregy. Közl. 16 : 122, *pappirág* Csíkszentdomokos i. h., Gyergyó Nyr 32 : 328). A *papvirág* nevet már a Magyar Füvészkönyv is följegyezte (1807). Borbás szerint Vésztőn a fehérsugárú Anthemis és Matricaria neve is *papvirág.* Jávorka népies *papgallér* nevét is közli.

Tarack. Az Agropyron repens magyar neve, mint Melich kimutatta, szláv eredetű, vö. bolgár *trosk* (más képzéssel *troska, troskot, troskovec,* szerb-horv., egyh. szláv *troskot)* Agropyron repens, Polygonum aviculare. Melich szerint a hangfejlődés így történt: *troszk* > *traszk* > *track. Taraszk* hangváltozat meg is van Molnár A. m.-l. szótárának 3. kiadásában: *tarazk.* Ez a hangváltozat a mai népnyelvből is

kimutatható: *taraszk* Equisetumok sterilis ind. (Arad m. Erdőhegy, Győrffy), *mezei taraszk* Cynoden dactylon (Bugyi, MNy 23 : 69, Moesz). Ez utóbbi növény neve Halász Árpád szerint Makón is *tarack*.

Tinótorty. Kriza a Vadrózsák Tájszótárában háromszéki szónak említi, de csak annyit mond róla, hogy „gomba neme." A MTsz Udvarhely megyéből is idézi pöfeteg-gomba értelmezéssel. Régi tudományos neve Lycoperdon bovista volt, most Sceleroderma vulgare. Gömbölyű vagy tojásdad alakja van, a tetején kis nyiláson át, ha eltiporják vagy összeszúzzák, pornemű, fekete-barna spórák áradnak ki, mint a CzF mondja „gyönge *pöf* hangot adva." A brassómegyei Tatrangon úgy is hívják: *porgomba* (Nyr 38 : 379), Szalontán *füstölő* (MNy 13 : 126). Egyik német neve is *Staubschwamm*, s *Fekete Por-gomba* néven már Benkő (1783, Molnár J. MKönyvh. 1 : 432) említi. Nála megvan a *Pöffeteg* név is, de erre sokkal régebbi adataink is vannak: Tubera — *pefetegh* (1520—30 közti bejegyzésben, MNy 11 : 81). Fungus nuncupatus Crepitus lupinus. *pöfeteg* (Clusius-Beythe, 1584). Tubercula — *Poeffedek* (Szikszai Fabricius, a növénynevek közt). *Poefeteg-gomba* (1578, Melius, Herb. 28). A *pöfeteggomba* az Erdővidéken (Tsz) és Cegléden (MTsz) ma is használatos, egyszerűen *pöfeteg*-nek hívják Gyöngyösön és Hont m.-ben (MTsz). Csak hangváltozatok: *pöfetek* (1791, Csenálossi Ravazdy András Méh Tolmáts, 116), *püfetek* (Heves m. NyF 16 : 52), *pufatok* 'nagy pöfeteg, Lycoperdon giganteum' (Nyitra m. Lajos, Nyr 43 : 142), *puhatag* (Székelyföld Kassai, 4 : 160, 1843, Csík m. MTsz), *peheteg* (Háromszék m. MTsz). Az utóbbi már Benkőnél előfordul (MKönyvh. 2 : 431). A *puhatag* a következő szócsaláddal függhet össze: *puhan* 'puffan' (Palócság), *puhant* 'puffant' (uo.), *puhint* 'puffant' (Gömör m. Veszprém m.), *puhog* 'puffog' (Nógrád m.), *puhogó* 'elérett, szotyogós, túlságosan leves' (Heves m.), *puhongós* 'puha, puffadós' (Gömör m.), *puhos* 'korhadt' (Komárom m.) vagy a *puha* melléknév hatása alatt keletkezett, s a *pehetegnek* is van a Székelyföldön, így Udvarhely m.-ben 'puha, lágy' jelentése (vö. továbbá *pehës* 'pudvás, korhadt,' Vas m. Őrség MTsz). PP-ban Tuber *Tsomó*, *Domb*, *Pöffedék*, de a NySz Pécsváradi Péter 1629-ben megjelent művéből 'gomba' jelentésben is idézi a *poeffedék* szót, viszont a Kiskúnságon ma is megvan a *pöfeteg* 'daganat' jelentése (Nyr 27 : 95). Calepinusnál (1585) fistulo — *Poefetegoes, (auagy) likas vagyok*, fistulosus — *Lákasos* (helyesen *likasos* vagy *likacsos*), *poefetegoes*, fungosus — *go(m)bás ritka, puha, poefeteges*. A *pöfeteg* nyilván a *puffad, puffan* igével van rokonságban, mint erre már Budenz rámutatott (MUSz), vö. Strumosus, — *Poffadozotdagadozot auagy inkabb geluas*. Struma — *Daganak, poffadozas, gelua*. — *Mikor az saar viz azegeez testet meg futtya es meg poffaztya* (Szikszai Fabricus). *Poffadoc*

'extumeo, extubero'; *poffadás* 'tumor, extuberatio' MA. *Tuezes puffadás, felhojogzás*: 'pustula.' *Bibircso és akar melly puffadéc, tsomó, butkó meg-rutétnac* (Comenius, NySz). Az isten a te *fel-poeffedett* szived daganattyát akarja meglohasztani (1648, Mikolai Hegedüs János, NySz). *Püffed* 'puffad' (Palócság, Cegléd), *püffedező* 'dagadozó' (Balaton mell.); *püffëszkedik* 'pöffeszkedik' (Cegléd); *pöfög* 1. *'pöf-pöf* hangot ad' *(Pöfög, mint a fazékba a kása* Szeged vid.); 2. 'pöffeszkedik' (Erdély) MTsz. A NySz Meliusból idézi: Toluaiok, heréc, *poefeteg* apaczak, s a *pöfeteg* szót kérdőjellel 'foetidus, stinkend'-nek értelmezi, de nem lehet más a jelentése, mint 'puffadt, pocakos, kövér'.

A NySz Cseh M. Lovak orvosságos könyvecskéjéből (2. kiad. 1676) *bábafing-gombát* idéz megkérdőjelezett 'Stinkschwamm' jelentéssel. A szöveg kétségtelenné teszi, hogy csakis a pöfeteggombáról lehet szó: „Ha ló izben, hajlásban meg-sebesedik, végy *bábafing gombát*, egy lot sárkányvért, ezeket a sebhez tartsad és e kenettel gyogyitsad." A pöfeteggombákat u. i. régen *fungus chirurgorum* néven vérzés csillapítására használták, főleg állatoknál, mert a pöfeteg sporaportömege a vérrel gyorsan vastag réteggé tapadva, a vér folyását megállítja (Pallas-L. Révai-L.). Benkő *Lófing* és *Pöfing* neveit is idézi. Az előbbi ma is használatos Tordán (NyF 32 : 53), és Fogarason (Nyr 42 : 11). Szalontán *lúfing* és *bikafing* egyaránt ismeretes (MNy 13 : 126). A Székelyföldön, így Háromszék megyében *lóposz*-nak is nevezik (MNy 4 : 32, MTsz), Háromszék m.-ben pedig *lóposzogó*-nak (MTsz). Moldvában Bogdánfalván *disznyóposz*-nak hívják (MNy 29 : 250), Kresznerics *lúdposz* nevét jegyezte föl (1832). Egy 1702-ből származó följegyzésben *Agnő-posz* (MNy 2 : 322) a neve, Csokonai Dorottyájának II. könyvéhez írt jegyzetei közt a népies *banyaposz* névre hivatkozik. Egy közlemény szerint az egész Dunántúl járatos (MNy 1 : 428, a MTsz hely nélkül idézi). Vas megyében *vinasszon-possz* (Nyr 30 : 100), Veszprém m.-ben *vinasszom-possz* (Bakonyalja, NyF 34 : 65) alakban jegyezték föl. Veszelszkinél (1798) *vén-asszony poszája* szerepel, s a sopronmegyei Mihályiból *vinasszon-possza, -pocca* alakban jegyezték föl (MNy 9 : 465). Nem lehet tudni, hogy a vasmegyei Répceszentgyörgyről közölt *vénasszonyrossza* nem sajtóhiba-e (Nyr 18 : 575). Homályos a tatai (Komárom m.) *vinasszonypunna* (Nyr 39 : 83) második tagja. A *posz* (Háromszék m.), *possz* (Vas m. Kemenesalja), *poszgomba* (Tolna m. Dombóvár) magában is használatos (MTsz). A *posz* is azt jelenti 'crepitus, pedor' (MA), s a régi Tsz szerint az Erdővidéken is használják e jelentésben. A *posz* szónak 'pöfeteg' jelentésére nézve vö. *nagy pösszel van* 'pöffeszkedik' (Csallóköz); *pösszös* uo., *pöszös* Pannonhalma 'pöffeszkedő, fölfuvalkodott, kevély'; *pösszösködik* 'pöffeszkedik, kevélykedik' (Csallóköz) MTsz.

A régi latin tudományos névben a *bovista* a pöfeteg német *Bofist, Bovist,* alném. *Pofist* nevéből alakult, ez pedig a. m. *Pfaufist (Pfafist, Pauenfist),* azaz 'pávaposz' (Kluge). A *Fist,* kfn. *vist,* németalf. *veest,* angolszász *fist* a. m. 'visium, ventus tacitus.' De a *Fist* magában is a pöfeteg neve, s a következő összetételekben: *Bubenfist* (Pubenfist) 1598, *vohen-vist* 'Fist von Füchsen' 15. sz., *Weiberfist, Hexenfist, Staubenfist, Hundsfist, Krähenfist, Wolfsfist* és *Wolfsfurz* (vö. latin *crepitus lupinus).* A franciában is: *vesse-de loup,* de más európai nyelvekben is (vö. Adelung, Sanders, Grimm, Nyr 39 : 95).

A *tinótorty* jelentése is csak ez lehet, vö. *trotty* Bács-Bodrog m., *tritty-trotty* Debrecen 1. 'fing'; 2. 'totyakos'; *tirtyi-tortyi* 'totyakos, trottyos' Udvarhely m.; *trotty* 'lecsüngő nadrágfenék' (Zilah vid. Háromszék m.); *torty* 1. 'buggyanós része a bőre szabott ruhának' (Háromszék m.); 2. 'nadrágnak lecsüngő bő ülepe' (Udvarhely m. Háromszék m. Csík m. Brassó m. Hétfalu) MTsz.; 3. *torty ember* 'totyakos ember' Vadr.; *trottyan* 'rottyan' (Gömör m.); *trottyos* 1. 'fingós, fingódozó' (Szentes); 2. 'trombitás' (Somogy m. Lengyeltóti járás); 3. 'totyakos, toprongyos' (Szatmár m. Szinyérváralja vid. Zilah vid. Háromszék m. Szentes); *tortyos* 'lecsüngő bő ülepű' (Háromszék m. Brassó m. Hosszúfalu); *tortyan* 'buggyan, buggyot vet, megbuggyosodik (a vízbe göbbögtetett vászon, a bő köntös)' Háromszék m.; *tortyog* 'szortyog (a lyukas csizmába ment víz menés közben)' Balaton mell.; *tortyogó* 'totyakos' (Baranya m. Ormánység) MTsz.

Torzlófű. Borbás közölte a Balaton mellől az Artemisia scoparia nevéül. Bokrát seprőül használják, a Magyar Füvészkönyv *seprőüröm* nevét adja, s talán népies eredetű az itt zárójelben közölt *homokseprő* név. Azt mondja róla, hogy „szárlevelei serteformák". Kétségkívül összefügg a következő tájszavakkal: *torzas* 'minek szálai fölmerevedtek' (pl. serte, bajusz, bajusz, haj, tollak, *t.* levelű növények) CzF, *torzas, torzos* 'fölálló hajú' (Kiskúnság Nyr 23 : 239), *torzos* 'borzas, fékezhetetlen hajú', *t. tik* 'borzas tyúk' (Dráva mell. 6 : 87), *torzas-borzas* 'torzonborz' (Kiskúnság, Nyr 23 : 239), *főtorzadt a haja* 'égnek meredt rémültében' (uo. 240). A *torzas-borzas* a NySz szerint már Prágainál és Gelei Katonánál előfordul, Comeniusnál *borzas-torzas* alakban. Idetartozik a *torza-borza,* melyet a NySz 'miserandus, erbärmlich'-nek értelmez, s a *torzon-borz,* melyre az első adatot Csúzyból közölték (Nyr 38 : 398). Ennek második tagja a *borz* állatnév, amely *borzas* alakban eredetileg szintén 'mereven fölálló hajú'-t jelentett, s csak később kapta az eredeti jelentés elhomályosodása után mai 'kócos' jelentését. A Baranya m.-ben följegyzett *turzos, turcos* 'borzas' (MTsz) nyilván csak hangváltozata a *torzas*-nak.

Kik voltak a kőszegi vár urai és kapitányai?

Írta: BARCZA LEÁNDER DR.

Tulajdonos váruraknak a következőket ismerjük. 1271—1327. a *Németújváriaké.* Már ezek elismerik a vár melletti közösség önrendelkező jogát. Németújvári András legyőzése után *I. Károly* veszi birtokába a várat, azonban 1328-ban szabad királyi jogot biztosít a városnak. Meghagyja — úgy látszik — a várost már ekkor nagy, szántóföldből és erdőből álló határának birtokában, vagy ekkor ajándékozhatja meg evvel a Németújváriaktól elvett birtokkal. A szabad királyi jogok között a várkapitány szabad választásának jogáról nincs szó, viszont a király mint övéit oltalmazza a polgárokat. Tehát az erdőséget és vidéket oltalmazó *felsővár* (mert két Kőszeg-váráról van szó a XIII—XIV. sz.-ban) és a várost oltalmazó *vár, az alsóvár* királyi birtokban marad, a király tesz különösen az utóbbiba várkapitányt. (Már 1320-ból van egy adatunk, amely *Dorozsma Pált* (mácsói bán, bodrogi Valkó ispánját) „et Castellanus noster de Kevzeg"-nek mondja, I. Károly castellanusának. (Nagy Imre: Anjoukori Okmánytár I. köt. 1320. aug. 27.)

Az alsóvárhoz mint fellegvárhoz (belsővárhoz) csatlakozhatik azután az egész várost körülvevő, 1336 után kiépített várfal. A védelmet a királyi várkapitány és a város együtt látják el, a város kulcsos város lesz.

1354-ben megerősíti Nagy Lajos a várost nagy határának birtokában, de később, 1392-ben Zsigmond a várat a *Garayak*-nak adja és bizonyos jogokat biztosít nekik a város felett is. Azt, hogy micsoda várföldek tartoztak a királyi várhoz a középkorban, nem tudjuk; csak a XVI—XVII. sz.-ban van róla pontosan szó. Mikor 1441-ben a Garayak után *Pálóczy Simon főlovászmester és guti Ország Mihály főkincstárnok* birtokolják a várat királyi adományból, a várfalas várost csak adóztatás szempontjából birtokolják. Így van ez később is; bárki birtokolja a királyi várat, a város polgársága megőrzi, megvédi szabadságait és birtokát.[1]

1446 és 1482 között váltakozva *III. Frigyes császár* és *Hunyadi János* kezén van, majd *Mátyás* visszaszerzi, de az 1491-i szerződéssel 158 évig (1649-ig) mint országos zálogbirtok (korona-zálog) a *Habsburgi német császárok* kezére

[1] Chernel K. összeállítása szerint (Kőszeg multja I. 112. o.) 1276. Bulló, 1310. Miklós magister, 1328. Dezső, 1331. János, másként András, 1336. Tihance gróf, 1346. Mihály, másként Leschenő, 1374. Frank Kónya bán fia, 1385. Frank magister, 1387. Heron de Jachu, 1395. Peteu Tamás, 1404. Vathy László, 1455. Pernichaten Krabatosdorf, 1484. (és 1489. is). Batthyány Boldizsár, 1490. Ichonacky Albert a király v. császár helyettes várkapitánya Kőszegen.

kerül, akik *további zálogbirtokul* adják egyes ausztriai és magyarországi uraknak, amivel azok szolgálatait fizették meg, vagy azok pénzért magukhoz válthatták.

Így nevezetesen III. Frigyes 1492. febr. 8-án *Prueschenk Zsigmondnak* és testvérének, *Henriknek* adja Kőszeg várát és vártartományát. 1517-ben Maraxi Jánostól *Sárkány (Tscherken) Ambrus* veszi át.

Ferdinánd magyar királlyá választása előtt *Báthori István* nádornak igéri Kőszeget 2000 rénus forinttal együtt.

A török felvonulása idején Bécs ellen (1529.) az öreg *Erdődy Péter* volt Kőszeg város és uradalom ura, ki később János vajda pártjára állt, míg a város megmaradt Ferdinánd mellett. Erdődy Péter visszatért ugyan utóbb Ferdinánd hívének, de akkor már (1529 táján) *Jurisich Miklós* Ferdinánd érdekeinek védője és a török ellen való védekezés képviselője Kőszegen. (Érdekes az 1491-i szerződés azon meghatározása, hogy a zálogba vett országterület mindenkor a török ellen való védekezés érdekét tartozik szolgálni.)

Jurisich Miklóst Ferdinánd csak a török ostrom után 1533. febr. 8-án iktatja Kőszeg birtokába (zálogbirtokába).

1545-ben és 1546-ban a hős Jurisich Miklós testvérének a fiai: ugyancsak *Miklós és János* a kőszegi vár és vártartomány zálogos urai.

De 1547. aug. 2-án már *Weiszpriach János* ül benne, aki később Kismartonnak is ura.

1550—1556-ig az előbbi birtokos sógora, *Teuffl Kristóf* a birtokos.

1556—1572-ig egyedül *Jurisich Miklós* (a II.) az ura.

1573. jan. 4-től már *Schönnach Ferenc* rendelkezik Kőszegen, ő is volt a birtokosa egy ideig.

1576-ban (in vigilia conversionis S. Pauli) *Papenhaimb Konrád*, majd ugyanezen évben devecseri *Choron János* soproni főispán a birtokosa. Így száll aztán 1586-ban özvegy *Nádasdy Kristófné Choron Margitra* megfelelő zálogösszeg fejében és bírja talán 1616-ig. (Közben 1593-ban egy soproni irat szerint *Lisztius István* van említve „kaboldi és kőszegi báró" címen, ki Choron János egyik veje lett volna.) Choron Margittal együtt a fia *Nádasdy Ferenc* mint megbízott szerepel Kőszegen. Csak így — a Choron birtoklás révén — és csak ekkor mondhatók a Nádasdyak Kőszeg urainak.

A Bocskay, Bethlen, II. Rákóczi Ferenc korának átmeneti megszállóit most nem említjük.

1616. márc. 31-én II. Mátyástól megszerzi rimaszéchi *Széchi Tamás*, aki után *1645. ápr. 18-án Széchi Dénes* örök tulajdonul (nem zálogbirtokul többé) tudja megvenni. Ezt III. Ferdinánd a Magyarországhoz való visszakerülés után

1649-ben mint magyar király is jóváhagyja. A *Széchiek* kezéről 1695-ben *Esterházy Pál* hg. veszi meg és az Esterházyak birtokolták 1932-ig, amikor a kincstárnak adták át a várépületet, mely Mária Terézia óta megszünt erődítmény lenni.

A kőszegi várhoz tartozó uradalom, úgynevezett vártartomány, 1554-ben a következő falvakból állott: északkeleten, keleten a sopronmegyei részeken: Szabadbáránd, Locsmánd, Répcesarud, Németzsidány; a déli, vasmegyei részeken: Felsőcák, Alsócák, Tömörd, Asszonyfa, Gencs, Ludad, Pöse, Doroszló és Lukácsháza.[2] Kőszeg város maga, bár mint említettük közös fal kerítette be a várost és az úgynevezett belső várat, megőrizte önállóságát a vártulajdonosokkal és kapitányokkal szemben és körülbelül 300 főnyi állandó polgári katonaság tartásával, a várfalak építésével és gondozásával vette ki részét a közös védelemben. A belső vár vezetőszerepét és védelmének élvezését a hős Jurisich Miklós kora óta mégis évi 50 font hozzájárulással és bizonyos szolgálmányokkal, adókkal ismerte el.

A várkapitányok, (ha tulajdonosok voltak is), mindig is kényszerültek a polgársággal a legnagyobb egyetértésben és egységben látni el a védelmet, amit legjobban bizonyít az, hogy 1571-ben is, meg 1695-ben is hiába próbálnak a belső vár urai önállóan ki-bejárni a belső várból, onnan és oda, csak a polgársággal egyetértően, a polgárságtól is használt városkapukon (felső és alsó) járhattak.

A hadiállapot természetesen mégis csak a várkapitányokat tette elsőkké a védelem szempontjából.

(Az itt közölt adatok a Kőszeg városi levéltárból vannak merítve.)

*

Dr. LEANDER BARCZA: Die Burgherren u. Hauptleute von Güns.

Auszug. Die Grafen von Güssing (Németújvár) verliehen im Jahre 1271 der neben ihrer Burg liegenden Gemeinde Autonomie; so entwickelte sich die kleine Gemeinde allmählich zur Stadt Güns. Nachdem Andreas Németújvári den siegreichen Waffen Karls des I. erlegen war, kam die Burg in den Besitz dieses Königs; im Jahre 1328 wurde die Stadt vom Könige zur königl. Freistadt erhoben. Die ganze Umgebung der Stadt, mit vielen Dörfern, gehörte zur Burg; schon im 16. Jahrhundert ist die Provinz der Stadt Güns bekannt. An die Spitze der Burg setzte der König einen befehligenden Burgkapitän, zuweilen aber wurde die Burg auch verpfändet. Die Studie zählt die Namen der Burghauptleute auf und beschreibt die jeweilige Verteidigung der Burg u. der Stadt.

[2] 1650-ben, amikor Széchy Dénest beiktatják a vár birtokába, ugyanezek a falvak tartoznak a vártartományhoz és a várkert stb. kisebb birtok (Kőszeg városi titkos levéltár 100. sz.).

A szombathelyi királyi líceum alapítása és első évei 1793—1808.

Írta: VECSEY LAJOS DR.

III. FEJEZET.

Előljárók.

1. A szombathelyi líceum kegyurai.

Mivel a szombathelyi líceumot nem az államhatalom anyagi támogatása hozta létre, hanem a szombathelyi püspöknek és a vasmegyei rendeknek a köznevelés és közművelődés iránti szeretete és áldozatkészsége, továbbá a szentgotthárdi apátság jóindulatú támogatása, — más hasonló intézetektől eltérően különleges alárendeltségi viszonyba került.

Legtöbb szava volt a líceum külső irányításában a szombathelyi püspöknek. Az alapítás kezdeményezése is az ő nevéhez fűződik. Ő tesz legtöbbet az intézet kifejlesztése és fennmaradása érdekében. Az ifjúság erkölcsi épségének érintetlensége és az egyház szándékainak megfelelő nevelése felett az ő szeme őrködik. Az intézet és a felsőbbség között felmerülő ellentétekben és bonyolultabb ügyekben az ő keze közvetít. Mindezek élénken bizonyítják, hogy bár formailag, hivatalosan az állam, az ő legfőbb szervei, a helytartótanács és kancellária, az illetékes felettes hatóság, a valóságban az egyház befolyása az iskolákban még mindig nagy s ha oly kiváló egyéniség ült a püspöki székben, mint Szily, akaratát érvényre is juttatta.

A líceum azon idejében, melyről munkánk szól, a következő püspökök kormányozták a szombathelyi egyházmegyét:

Felsőszopori *Szily* János (1777—1799).[1]

Harrasi *Herzan* Ferenc gróf bíboros (1799—1804).[2]

Perlaki *Somogy Lipót* (1806—22).[3]

Vas vármegye *rendjei* az intézeti igazgató személyének kiválasztásában bírtak kiváltsággal. Ők terjesztették fel a főigazgató útján azt, akit a líceum élére kiszemeltek. A líceum épületének fenntartása, az igazgató és szolga fizetése őket terhelte. Mikor az intézet hitszónokot kapott, annak tiszteletdíját is a megye fizette.

A mindenkori *szentgotthárdi* apát a tanárok fizetését fedezte. Ennek fejében az a joga volt, hogy a líceum katedrájára kijelölt tanárokat ő terjesztette fel a főigazgató útján kinevezés végett. Szentgotthárdi apátok e korban:

[1] Életét és műveit l. **Géfin Gyula**: i. m. I. k. 27—254. l.

[2] U. o. I. k. 163—238. l.

[3] U. o. 239—342. l.

Reutter Márián apát Heiligenkreuzben (Ausztria) s egyúttal apát Szentgotthárdon (1790—1805).[4]

Kasche Miklós (1806—24). Alatta történik a francia megszállás s a szombathelyi klerikusok Szentgotthárdra mennek. 1773-ban Bécsben megjelent egy munkája nyomtatásban: Ordo historiae juris civilis carmine redditus et sodalibus literariis oblatus.[5]

2. Közvetlen előljárók: főigazgatók, igazgatók, tanárok.

A királyi rendelkezés a szombathelyi líceumot a győri főigazgatóság hatásköre alá osztotta be. Az alapításkor ugyan a főigazgatóságot Pécsett találjuk, de ez az állapot nem tartott sokáig. 1802-ben I. Ferenc visszaadta Győrnek a hőn óhajtott akadémiát, melyért már éveken át folyt a harc s vele együtt a főigazgatóság székhelye is Győrbe vándorolt vissza.

A főigazgatónak a szombathelyi líceumban is az a szerepe, mint a többi hasonló intézményekben: ellenőrzi az igazgató és tanárok működését, az iskolák tanulmányi és erkölcsi állapotát, a hozzá küldött igazgatói jelentéseket továbbítja a helytartótanácshoz, s az új rendeleteket közli a hatáskörébe tartozó intézetekkel. Ellenőrző és felügyelői hatáskörének gyakorlati támpontul szolgáltak a kétévenként előírt és megtett látogatások. Ilyenkor győződött meg személyesen, hogy a hozzá küldött jelentések megegyeznek-e a való helyzettel. Megjelenése magas tisztségénél fogva fontos esemény számba ment.

Ebben az időben már rendszeresen kiválóbb katolikus főpapok kapták a megbízást a főigazgatói teendők végzésére, akik tekintélyük növelése céljából 1802-től fogva egyúttal királyi tanácsosok is voltak. Szily János az akkori főigazgatóval, Novák Krizosztom bakonybéli apáttal, sokat levelez és szívesen tárgyalja meg vele az iskolák fontosabb tanulmányi és fegyelmi problémáit. Kézzelfogható jele ez azon nagy érdeklődésnek, mellyel a nemesen gondolkodó püspök az iskolák ügyét kísérte.

A szombathelyi líceum első időszakában pécsi, majd győri főigazgatók voltak:

Novák Krizosztom, bakonybéli bencés apát, kinevezte-tett 1793 július 19-én. Hivatalát az 1802-ik év végéig viselte, mikor a bencés rend pannonhalmi főapátja lett. Utódja

Rausch Ferenc, szent-dömötöri apát, volt pozsonyi aka-

[4] Életrajzírója szerint nyelvhibája volt, az r-et nem tudta kimondani s a rendbe úgy jutott be, hogy egyik barátja olyan beszédet készített neki, melyben nem volt r betű. Ezzel szerencsésen átment a próbavizsgán. Alatta történt a líceum alapítása. V. ö. **P. Hlawatsch:** Die Abtei Heiligenkreuz in Wienerwald. 20. l.

[5] U. o. 20—21. l.

démiai igazgató lett. (Alatta a főigazgató székhelye ismét Győrött van.) Csak két évig viseli tisztségét. 1804 július 3-án saját kérelmére nyugdíjazzák. Az iskolai év végéig ugyan hivatalában marad, de a főigazgatói teendőket helyettese, *Hirsch* Mihály, akadémiai igazgató végzi. A következő utód

Paintner Mihály, rátóti prépost, 1804 november 27-én nyeri el a győri főigazgatóságot. Korszakunkon túl, egész 1816-ig volt a győri kerület élén. Akkor a király címzetes püspökké és helytartótanácsi tanácsossá nevezte ki.[6]

Az intézet igazgatását királytól kinevezett *igazgató* végezte. A szombathelyi püspök azt akarta, hogy az igazgató mindig egyik szombathelyi kanonok legyen, de ez a terve kezdetben hajótörést szenvedett. Az igazgatói állást úgy töltötték be, hogy Vas vármegye közgyűlése megválasztotta a jelöltek közül az arra legérdemesebbet és jóváhagyás végett a király elé terjesztette. Megtörtént, hogy a király, illetőleg annak nevében intézkedő királyi kancellária nem járult hozzá a megye választásához; ilyenkor újra választottak s új jelöltet terjesztettek fel. Az első esettől eltekintve az igazgatók mindig egyházi személyek voltak s egy kivétellel mind egyházmegyei papok.

Az igazgató munka- és hatásköre kezdetben csak magára a líceumra terjedt ki. Két év múlva azonban a líceum igazgatója vette át a gimnázium vezetését is s így a két intézet egy kézbe került. Ezáltal az igazgató munkaköre megnagyobbodott.

Az igazgató főbb teendői közé tartozott elsősorban az intézet hivatalos ügykörének ellátása: a fölülről jövő rendeleteket végrehajtani, a szokásos évi jelentéseket elküldeni, az intézeti épületnek gondját viselni, szükségesekkel felszerelni s ha valami rendkívüli adta elő magát, arról a főigazgatót értesíteni A Ratio különösen figyelmükbe ajánlja még az igazgatóknak: törekedjenek minden erejükkel arra, hogy a tanítás iskolájukban az elfogadott szabályzat útmutatása szerint folyjon, hogy az erkölcsi fegyelem mind a tanárok, mind a tanulók között sértetlenül fennmaradjon, hogy a tanárok a tanítási időt hallgatóik javára pontosan kitöltsék. E célból az előadásokra gyakran látogassanak el, mint váratlan hallgatók. Ugyanők elnökölnek az összes nyilvános vizsgálatokon s a főigazgatót a már összeállított szokásos jegyzőkönyv alapján az intézet állapotáról tudósítják. Tanítással az általunk tárgyalt korszakban — némi ideiglenes megoldástól eltekintve — az igazgatók nem foglalkoztak, mivel szabály tiltotta, hogy az igazgató egyúttal

[6] A főigazgatókra vonatkozó adatokat főképp **Németh A.** i. m.-ből vettem.

tanár is legyen.[7] Ez alól csak kivételesen és ritkán mentettek fel valakit.

A líceum igazgatója kezdetben csak 100 forint tiszteletdíjat élvezett a megyétől. A líceum és gimnázium egyesítésével jövedelme 600 forintra emelkedett, mivel a gimnázium igazgatójának fizetése 500 forint volt. Az 1804 május 4-én tartott megyegyűlés az igazgató tiszteletdíját 200 forintra emelte fel, bizonyára összefüggésben a sok háború miatt mindinkább rosszabbodó vagyoni helyzettel, úgyhogy ettől kezdve évi jövedelme évi 700 forintot tett ki.

A líceum első igazgatója Lukafalvai *Zarka* Károly, vasmegyei táblabíró volt. Szily legnagyobb ellenkezése se tudta megakadályozni az igazgatói székbe jutását. Alatta egyesül egy kézben a líceum és gimnázium igazgatása. Zarka jozefinista érzelmű és felfogású, erkölcsileg gyenge jellemű ember volt. Felfogásával gyakorlati térre lépett, midőn történelmi előadásába, melyet mint helyettes adott elő (l. előbb!), az egyház felfogásával és tanításával ellenkező tanokat hirdetett. E ballépését hivatala elvesztésével fizette meg. Szily erélyes közbelépésére 1797-ben elmozdíttatott állásából.

Zarka utódja *Schumann* Teofil ciszterci rendi áldozópap lett. Kinevezését 1798 január 31-én adta tudtul a helytartótanács. Hivatalát február 23-án foglalta el. Addig az igazgatói teendők végzésére Hübler János, a líceum legidősebb tanára kapott megbízást. Schumann Teofil csak négy évig állott az intézet élén. 1802-ben a király pásztói apáttá nevezte ki. Ekkor a líceum igazgatói állásáról Schumann lemondott. A helytartótanácsi leirat úgy emlékezik meg róla, mint tudományokban jártas, az iskolák vezetésében tapasztalt, fegyelmet tartani tudó, példás erkölcsű férfiúról.[8] A líceum igazgatói ügykörének vezetésével ismét Hübler bízatik meg. Molnár Ferenc a gimnázium igazgatói teendőit látja el.

1802 szeptember 6-án Vas megye rendjei *Czuppon György* teológiai tanárt terjesztik fel a helytartótanácsnak igazgatóul. Kinevezését 1803 február 3-án közli a helytartótanács a vasmegyei rendekkel. Czuppon mint hitszónok, már eddig is résztvett az ifjúság nevelésében. Mint igazgató még két évig látta el az exhortator tisztét, kinek ettől kezdve felsőbb rendeletre nemcsak szentbeszédek tartása volt kötelessége, hanem rendes vallástani órákat is kellett tartania. Az ő idejében 1806-ban adják ki a II. Ratio Educationis-t. Az új kódex újításait ő vezeti be a líceumba. Ugyancsak az ő idejében veszi kezdetét a líceum és gimnázium szétválasztását eredményező mozgalom. Czuppon ekkor már öreg volt, szembajára is panaszkodott s ezek miatt 1808

[7] II. Ratio Educationis: 164. §.
[8] O. L. lit. pol. Sab. ex 1802.

nyarán lemondott igazgatói állásáról. Még ugyanazon nyár augusztusában *Horváth Ferenc* áldozópapot s líceumi tanárt választják meg a vasi rendek a líceum igazgatójává. A királyi kinevezés 1809 január 3-án megerősíti hivatalában. A „széles tudományú Czuppon", mint Bitnicz mondja róla,[9] szelíd, csendes természetű ember volt s több munka szerzője.[10] Érdemei elismeréséül apátkanonok lett.

Az ifjúság tanulmányi kiképzését kezdettől fogva négy tanár látta el. Ezen kívül 1796-tól fogva köteles volt az intézet hitszónokot is tartani, aki 1802-től a vallástant, mint rendes tantárgyat adta elő a növendékeknek.[11]

A *tanárok* kiképzésére szolgált az úgynevezett repetensek kollégiuma, melyről az első Ratio rendelkezik. Szombathelyen ilyen kollégium nem volt, mivel az akadémia csak felében volt meg s így annyi tanárra nem volt szükség, hogy külön intézmény útján kellett volna az utódokról gondoskodni. A tantestület tagjainak kiválogatásában az első szombathelyi püspök elve, mely végig érvényesült, az volt, hogy csak papi személyeket alkalmazzanak a líceumban. A világi emberekben kevéssé bízott. Nem is került be az intézet egész fennállása alatt egy világi tanár se a líceumba. Az első igazgató, ki civil ember volt, hamar eltávolíttatott. A líceum tanári állására való képesítéshez a jelöltek számára a Ratio vonatkozó rendelkezése volt irányadó. Azt kívánták tőlük, hogy egy éven belül a pesti egyetemen szaktárgyaikból vizsgázzanak és doktori fokozatot szerezzenek. Ha valaki már gimnáziumban tanított, a líceumban való tanításhoz ugyanezt a képesítést kellett megszereznie. A tanári állások betöltésének módját a szombathelyi líceumban a szentgotthárdi apátsághoz való sajátos viszony szabályozta. Mint említettük, a szentgotthárdi apátság szolgáltatta a tanárok fizetését szolgáló alapot. Ennek fejében az a joguk volt, hogy ők mutatták be a jelölteket a királynak. Ebben azonban rendszerint úgy jártak el, ahogyan azt a szombathelyi püspök kívánta. Azzal a jogukkal, hogy saját rendjükből is mutassanak be valakit, alig egy-kétszer éltek. A tanárok zöme a szombathelyi egyházmegye papjainak sorából került ki. Természetes ezek után, hogy a tanári kar mind szellemi, mind erkölcsi tekintetben teljesen a szombathelyi püspök befolyása alatt állott.

A tanárok kötelességeit a két Ratio írta elő s határozta

[9] **Bitnicz Lajos:** Emlékbeszéd Vass László felett. Magy. Tud. Társ. Évkönyvei. Budán, 1846.

[10] Műveit l. **Géfin Gyula:** i. m. II. k. 350. l. V. ö. még Czupponra vonatkozólag: **Kőberl János:** A szombathelyi káptalan kanonokjai és **Kresznerics Ferenc:** Fragmenta ad historiam gymnasii Sabariensis tumultuario opere ad chartas sequentes conjecta... anno 1820. Kézirat. Magy. Tud. Akadémia könyvt.

[11] V. ö. **Németh Ambrus:** i. m. II. Rész. 43. l.

meg pontosan. Az előadandó anyagot, az órarendet, a tanítás idejét és az abban alkalmazandó módszert mind megtaláljuk a Ratióban. Így a tanároknak nem volt más tennivalójuk, mint a tanszabályzat útmutatásait és irányelveit szem előtt tartani a tanítás menetében s ezek alapján a lehető legjobb eredményt elérni. Tilos volt minden olyan eszmének felvetése, mely az ifjúság vallási meggyőződését bármiképpen befolyásolhatta volna. II. József 1788-ban szigorúan eltiltja a vallásellenes tanok tanítását, de azért megtörtént (Pécsett Delling Kant filozófiáját tanítja, Szombathelyen Zarka igazgató jozefinista elveket hirdet), hogy egyházellenes tendencia is becsúszott néha az előadásba. Az ilyennek nem volt többé maradása az iskolában. 1801 június 14-én nádori leirat elrendeli, hogy a tanárok tanszékük elfoglalásakor kötelesek biztosítékot adni, hogy semmiféle titkos társulatnak sem lesznek hívei. Az 1806-iki helytartótanácsi intézvény pedig akként intézkedik, hogy a tanárok a doktori felavatáskor tartoznak erről esküt tenni, melynek másolatát ők maguk is megkapják.[12] II. Lipót 1792-ben elejét akarta venni az ifjúság további romlásának, ezért a tanítás alapelveinek gyökeréig nyúlt. Az igazgatóknak utasítaniok kellett a tanári kart, hogy az ifjúságot ne csak oktassák, hanem neveljék is s vele az erkölcsösség minden útját-módját megismertessék, mert ez hivatásbeli kötelességük.[13] 1795-ben a II. József által megszüntetett exhortatori állást is visszaállítja. 1802-ben a hitszónokot a vallástan tanításával is megbízza. Kívánja, hogy a szentbeszédet e célra fenntartott helyiségben mondják.[14] Szombathelyen is van erre külön terem a líceum épületében. Az igazgató és tanárok, hogy a vallásos nevelés még hatékonyabb legyen, kötelesek voltak az ifjúság valamennyi istentiszteletén jelen lenni.[15]

A tanárok fizetése évi 500—500 forint volt, melyet a mindenkori szentgotthárdi apát folyósított az alapításkor tett kötelezettség alapján. A folytonos háború miatt fokozódó drágaság ennek értékét lecsökkentette, s a tanárokra mind nehezebb napok következtek. Hogy helyzetükön valamennyire segítve legyen, szabad volt növendékeket szállásra és ellátásra felfogadniok. A tanulóknak tanárok által történő magánoktatását azonban rendelet tiltotta a belőle származható sok visszaélés miatt.[16]

A tanításban hosszabb időt eltöltött tanárok jutalmazására a helytartótanács 1805-ben megengedte a senioratus

[12] 1806 márc. 11. 3227. sz. h. t. int. Idézve **Németh A.**: i. m. II. Rész. 43. l.

[13] 1792 jan. 7. 68. sz. h. t. int. Idézve u. o.

[14] 1795 máj. 1. 8810. sz. h. t. Idézve u. o.

[15] 1798 okt. 30. 26112. sz. h. t. és 1800 nov. 4. 25976. sz. h. t. u. o.

[16] 1792 márc. 2. 3784. sz. h. t. u. o. 45. l.

bevezetését, de csak honoris causa; tiszteletdíj nem járt vele. Ugyanakkor Hübler János fizika tanár seniorrá, Kresznerics Ferenc matematika tanár proseniorrá neveztetett ki. A seniorok kitüntetésük elismeréséül bizonyos alkalmakkor precedenciát élveztek.[17]

Az 1795-iki királyi rendelet alapján a szombathelyi líceumban is kellett állandó hitszónokot alkalmazni (exhortator). Egy ideig a professzorok felváltva töltötték be ezt a tisztet, de 1796-tól van állandó kinevezett exhortator. 1796—1804-ig *Czuppon* György, 1804-től 1805-ig *Nagy* Gábor, a későbbi pesti egyetemi tanár,[18] majd 1805—1808-ig *Horváth* Ferenc filozófiai tanár volt a líceum exhortatora.

Hübler János a líceum alapításától egész az 1807/8-ik iskolaév végéig tanította a fizikát és mezei gazdaságtant. Exjezsuita, az esztergomi egyházmegye tagja, bölcsészetdoktor. 1805-ben senior lett. 1808-ban azért hagyja ott szombathelyi katedráját, mert a király győri akadémiai aligazgatóvá nevezte ki. Hübler kinevezése nem kis bonyodalmat okozott a líceum vezetősége és a főigazgató között. Hübler előléptetése győri prodirectorrá ugyanis még 1807 december 9-én történt azon meghagyással, hogy szombathelyi tanszékét egészen az iskolaév végéig el kell látnia. Paintner ellenben azt akarta, hogy Hübler minél előbb foglalja el új állását, amibe közben a szentgotthárdi apát bele is egyezett. A helytartótanács a főigazgató ezirányú megkérdezésére megengedte, hogy az első félév végén Hübler elfoglalhatja a győri prodirectorságot. Somogy Lipót s vele a szombathelyi líceum előljárói viszont mindent megmozgattak, hogy Hübler az egész évet a líceumnak szentelje.[19] Mikor Hübler maga is kérte erre a főigazgatót, az már-már azon gondolkodott, hogy új prodirectort neveztet ki a győri akadémiára, a helytartótanács azonban kitartott a már kinevezett Hübler mellett. A következő iskolai év elején végre megkezdhette működését új állásában, melyet mindenki megelégedésére töltött be. Később (1816—18) a főigazgatói ügyeket is vezette, mint helyettes. 1818-ban nyugdíjaztatta magát, mivel egyre gyengülni érezte erejét. A megérdemelt nyugalmat azonban még egy évig sem élvezhette, mert 1819 augusztus 22-én a „jó igazgató" meghalt. A főigazgatói minősítő így jellemzi: „munkás, példás, jámbor életű, a legnagyobb becsülésre és szeretetre méltó."[20]

Az összes tanárok között a legkiemelkedőbb s legkarakterisztikusabb egyéniség kétségkívül *Kresznerics Ferenc,*

[17] V. ö. Paintner levelét Czuppon György igazgatóhoz 1805 okt. 25-én. **Kresznerics:** i. m. 1805. szept. 10. 19545. h. t. int.

[18] Élete és művei **Géfin Gyula:** i. m. II. k. 384—86. l.

[19] V. ö. Czuppon levelét Paintnerhez 1808 márc. 24-én. **Kresznerics:** Act. Schol.

[20] **Németh Ambrus:** i. m. III. Rész. 44—45. l.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

a szombathelyi líceumban kezdettől fogva a mennyiségtan, geometria, építészet és vízműtan tanára. Mielőtt a líceumba került, néhány évig káplánkodott (1790-ben áldozópap, majd Nádasdon, Salomvárott káplán, utána Apátiban udvari káplán, később Iváncon, 1792-ben Zalaegerszegen káplán). Arra a hírre, hogy Szombathelyen líceumot terveznek, erősen foglalkozni kezdett kedvenc tárgyaival, a matematikával és geometriával, számítva arra, hogy a tantestületbe bekerül. Szily püspök éles szeme fel is fedezi benne a kiváló tanárt s mindjárt az elsők között a katedrához szólítja. Ment kész örömmel. Bár egészsége gyenge, ez nem kisebbítette buzgalmát, az ifjúság és katedra iránti szeretetét. Ez a szeretet és buzgalom sarkalta arra, hogy szaktárgyait a tudós alaposságával sajátítsa el s tanítványaival a legközvetlenebb és legkönnyebben érthető módon közölje. E célra szolgáltak saját maga készítette kézikönyvei.

Iskolai elfoglaltsága mellett talált módot és időt továbbképzésére és mind nagyobb műveltség elsajátítására. Segítségére volt ebben jó nyelvérzéke s több idegen nyelvben, — olasz-, francia-, német-, görögben — való jártassága. Nyelvtudásától bátorítva még fordítással is megpróbálkozott. A tudós szorgalmával gyüjtögette a római és hazai régi pénzeket és a különböző nemzetek pénzeit. Fáradozásait nagy siker koronázta, mert több, mint 10.000 darabból álló pénzgyüjteményt mondhatott a magáénak.[21] Tudásszomja kielégítését volt hivatva szolgálni tekintélyes kötetet számláló könyvtára, mely halála után ritka pénzgyüjteményével együtt a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonába került.[22] Bár több munkát írt, tudományos tevékenységének legszebb és legértékesebb gyümölcse mégis gyökérrendű magyar szótára, melyet élete utolsó éveiben adtak ki. Működését az Akadémia is méltányolta és 1831-ben tiszteletbeli tagjai közé választotta. Ő volt az első, akit az alsó papság köréből ért ez a magas megtiszteltetés.

Ismereteinek bővítése céljából utazásokat tett. 1796 és 1802 őszén bejárja a Dunántúl nevezetesebb helyeit és élményeiről úti naplójegyzetekben számol be. Szándékában volt 1802-ben Franciaországba is elutazni, hogy egyrészt tudományos ismereteit ott gyarapíthassa, másrészt egészségét a klimatikus változás révén helyrehozza. Alkalmul egy Sonel nevű francia világi pap hazautazása szolgált volna, aki-

[21] **Szilasy János:** Kresznerics Ferenc élete. 42. l. Pénzgyüjteménye sorsáról ezt írja Divald Kornél: „Teleki József gróf 1834-ben Kresznericsnek 1700 ritka darabból álló pénzgyüjteményét megvásárolta az Akadémia számára." **Divald Kornél:** A M. T. A. palotája és gyüjteményei. Budapest, 1917. 48. l.

[22] „Teleki József gróf 1834-ben megvásárolta Kresznerics könyvtárát, mely 1060 kötet nyomtatványt, ennek sorában 200-nál több incunabulumot és 76 kéziratot foglalt magában." U. o. 94. l.

vel együtt szándékozott az útat oda-vissza megtenni. Előttünk ismeretlen okból — talán a háborús körülmények miatt — az utazás nem valósult meg. 1804—6 között Bécsben találjuk. Medgyesi Somogyi János államtanácsos József nevű fia mellett nevelősködik. Egészségi állapota kényszerítette eme elhatározására, de csak azzal a kikötéssel hagyta el a katedrát, hogy egészsége javultával régi helyét ismét elfoglalhatja. Visszatértekor — 1806-ban — tanítványait a szeretet és öröm hangján köszönti: „dilexi cathedram semper."

Tanítványainál csak hazáját szerette jobban s a magyar nyelvet. A haza boldogulása s a szép magyar nyelv fejlesztése legfőbb eszméi közé tartozik. A haza jövőjét látja minden tanítványában, innen az irántuk tanusított nagy megértés és atyai szeretet.[23]

Nagyrahivatottsága ellenére mostohán bánt vele a sors. Sok munka szerzője tele buzgalommal és szorgalommal s mégis sem kellő elismerésben, sem megértésben nem részesül. Ennek oka részben Kresznericsnek jellemében keresendő. Kresznerics élesen kritikus egyéniség volt, ki nem nagyon kímélte ellenfelét, ha — az ő szubjektív felfogása szerint — igazának megvédéséről volt szó. Ezáltal azonban ellenségeket szerzett magának mindenfelé, akik nem egyszer borsot törtek az orra alá. Helyzetét súlyosbította az is, hogy az ellentét nem is egyszer közte és felettes hatósága, a győri főigazgató között éleződött ki.

1804-ben — mint láttuk — az első szemeszter végén Győrből Rausch főigazgató visszaküldte a szombathelyi líceum tanárainak thésiseit azon megjegyzéssel, hogy hibák találtattak bennük, tehát javításra szorulnak. Egyedül a fizika tanár, Hübler, thésisei ellen nem volt semmi kifogás. Bár a tanárok közül egyik sem fogadja el a censurát, hanem visszautasítják, mindazáltal válaszukban mérséklik hangjukat s minden sértő szótól tartózkodnak. Kresznerics azonban metsző gúnnyal vagy — mint maga mondja — calamo concitatiore,[24] ingerültebb hangon válaszolt. A bírálatot túlszigorúnak találja s magyarázatot kér, különben kénytelen azt gyanítani, hogy a bírálatot rosszindulat sugalmazta.[25] Ennek az összeütközésnek egyelőre nem lett ránézve káros kimenetele.

Sokkal súlyosabb s következményeiben döntő jellegű volt az a nézeteltérés, mely közte és Paintner főigazgató között keletkezett. Paintner ugyanis azt követelte, hogy a

[23] V. ö. **Kresznerics Ferenc:** Feleletem Nagyméltóságú Gr. Széchenyi Ferencnek levelére (: de dto 10a junii 1807. Pestini). I. m.

[24] Levél Szerdahelyi Györgynek 1804 febr. 17. I. m.-ben. U. o.

[25] **Kresznerics:** Responsio Professoris Matheseos ad Censuram Jaurinensem. 1804. i. m. — Kresznerics nyomtatott tételeit az O. L.-ban megtaláltam 1804. márc. 13-iki keltezéssel. A kifogásolt kifejezés („luxum muliebrem") változatlanul bennmaradt. A főigazgató tehát engedett.

tentamen publicum céljaira kinyomtatott thésisek címlapjára az is rákerüljön: auctoritate et consensu superioris studiorum directoris. Kresznerics ezt semmiképpen sem volt hajlandó megtenni, mert nem volt rá szabály, mely ezt előírta volna. Paintner kezdetben szemet húnyt tekintélyének eme megsértése felett, 1808 február 5-én kelt levelében azonban szigorúan meghagyta Czuppon György igazgatónak, hogy a „consensu et auctoritate" nélkül ne engedje kinyomtatni Kresznerics thesiseit. E szerinte különcködő eljárás ugyanis a felsőbbség nyilvános megvetésének jellegét viseli magán. Kresznerics válaszában hivatkozott az eddigi szokásra és szabályzatra, melyből hiányzik ez a rendelkezés, s mivel a főigazgató részéről eddigi eljárását nem megcáfolva, de megerősítve látta, ezután is a Paintner által kívánt formula mellőzésével küldi be a thesiseket. A főigazgató végre megsokalta a helyzet visszásságát és a tekintélyét csorbító magatartás elnézését. 1809 április 14-én Horváth igazgatóhoz intézett leiratában eltiltotta a kívánt formulát nélkülöző thesisek kinyomatását. Kresznerics sem az igazgatóval nem akarván vitába bocsátkozni, sem a nyilvánosság elé nem akarván hozni a való helyzetet, a tentamen publicumot nem tartotta meg. Paintner a mulasztást jelentette a helytartótanácsnak, amely szokásához híven számonkérte a tentamen elmulasztását. Kresznerics védekezésében keserű hangokat üt meg s kijelenti, hogy a Paintnertől kívánt, vagy az ahhoz hasonló formulát nem használhatja, mert Paintner az ő tentamenjeiken sohasem jelenik meg; továbbá vannak más akadémiák is, amelyek nem élnek evvel a formulával, így miért egyedül őt zaklatja Paintner evvel a követeléssel? Kéri a helytartótanácsot, hogy bármiképpen dönt is, csak ennek az embernek az üldözéseitől szabadítsa meg őt, kit a tanulmányok és betegség összetörtek. Mert ha ez tovább így tart, nem marad más hátra, mint búcsút mondani ennek a száraz és hálátlan kenyérnek és a tudományos pályán fáradhatatlanul és buzgalommal, sőt életének és egészségének feláldozásával eltöltött 18 év után visszatérni akár a legalacsonyabb kápláni állásba is.[26]

Megható Kresznerics sorainak olvasása. A neki annyira kedves katedrát s a hozzá ragaszkodó tanítványokat[27] eny-

[26] Kresznerics védőirata a helytartótanácshoz 1810 december 27-én. I. m.-ben.

[27] Tanítványaira tett hatását és azoknak iránta tanusított őszinte ragaszkodását és szeretetét hűen fejezik ki Szilasy János, az egykori tanítvány szavai: „Hálás szívvel tartozom részemről nyilván kimondani, hogy érdemes tanítóim között talán ő volt az első, aki részént útmutatás és buzdítás, részént tekintete által velem a tudományokat megkedvelteté s egyebek közt arra tőn figyelmessé, hogy az előmenetre törekedő ifjú oskolai kötelességeinek pontos teljesítésén kívül más tárgyakban is haszonnal foglalatoskodhaték. Áldás ezért hamvaidra nemes lelkü tanitóm!" I. m. 36. l.

nyi évi működés után most, amikor még szeretne és tudna dolgozni, el kell hagynia. Nem elégségesek mentségére nagy tudása, érdemei, a „mély gondolkodású Kresznerics"[28] tanárságának az 1811/2-ik iskolaév volt az utolsó esztendeje. A főigazgató panaszára a helytartótanács Somogy püspök figyelmét felhívja a szombathelyi líceum tanárainak, különösen Kresznericsnek a felsőbbség szempontjából kárhoztatandó tetteire és orvoslást kér tőle, mint főpásztortól.[29] A főpásztor közbelépésének volt bizonyára eredménye, hogy Kresznericset már a következő esztendőben Alsóságon találjuk, mint plébánost. Az új fordulat nem szegte kedvét, tovább dolgozik. Folytatja nagykiterjedésű levelezését[30] s otthona valósággal egyik fókuszává vált akkori tudományos és irodalmi életünknek. Kitüntetést is kap: 1822-ben espere s, 1827-ben szentszéki bíró lesz. Majd halála előtt egy évvel éri a már említett kitüntetés, akadémiai tiszteletbeli tagsága: méltó megbecsülése a sok keserűséget és megnemértést elszenvedett tanárnak és tudósnak. 1832-ben azzal a tudattal hajthatta fejét örök nyugalomra, hogy jó munkát végzett, habár a sors mostohán bánt is vele s csak gyéren jutalmazta.

A történelmet és a hozzá tartozó melléktárgyakat az intézet működésének első két évében *Tóth* István (bölcsészetdoktor) tanította. Meghalt 1795 április 28-án. Év végéig Zarka igazgató, mint helyettes, látta el a történelmi katedrát. *Dese* Pál 1795—1803-ig tanította a történelmet. 1803-ban rábakethelyi plébánossá neveztetett ki s a történelmi tanszékről lemondott. Az iskolaév végéig azonban tanítania kellett. Korszakunk további hátralévő részében *Németh* János[31] adta elő a történelmet; két elődjével együtt szintén szombathelyi egyházmegyei áldozópap.

A filozófiai tanfolyam legsajátosabb tantárgya a filozófia volt. Tulajdonképpen ezért hívták az akadémiáknak ezt a folyamát Studium Philosophicum-nak. Első előadója a líceumban *Sámpár* Ignác ciszterci, ki betegeskedése miatt csak 1795 június 1-ig taníthatott. Ekkor egy ideig Hübler helyettesítette. A következő tanévre *Staresetz* Bernát, szintén ciszterci, neveztetett ki a filozófia előadójává. De ő sem maradt sokáig a líceumban. 1798 április 10-én, miután rendjében perjellé neveztetett ki, a helytartótanács felmenti állásától. Helyét a helytartótanács kinevezése alapján *Hor-*

[28] **Bitnicz**: Emlékbeszéd Vass László felett. M. T. Társ. Évk. 1846.

[29] 1811 ápr. 16. 7202. sz. h. t. int. Sz. P. L. líc. iratok.

[30] **Márki Sándor**: Kresznerics Ferenc leveleskönyve, (Budapest, 1914) című felolvasásában külön méltatta Kresznerics e nemű hagyatékát. Sajnos, a leveles-könyv hollétét nem ismerjük. Márki szerint legutoljára Nagyváradon magántulajdonban volt.

[31] Műveit l. **Géfin Gy.**: I. m. II. k. 363. l.

váth Ferenc,[32] szombathelyi egyházmegyei áldozópap foglalja el, a későbbi igazgató, aki több, mint három évtizedig tanít a líceumban.

*

III. **Die Vorgesetzten.** Die Bischöfe von Steinamanger (J. Szily, Kardinal Herzan, L. Somogy) und die Aebte von Heiligenkreuz-Szentgotthárd (M. Reutter. N. Kasche) waren gewissermassen Patrone des Lycäums. Von den Oberdirektoren, die in Fünfkirchen und nachher in Raab residierten, sind besonders Chrys. Novák O. S. B. und der Exjesuit Mich. Paintner zu nennen. Der erste Lokaldirektor war Karl Zarka, ein Laie, auf ihn folgten Th. Schuman S. O. Cist., G. Czuppon u. F. Horváth. Von den Professoren ist hauptsächlich der hochbegabte Franz Kresznerits zu nennen, gleich hervorragend als Archäolog, als Philolog und Mathematiker.

ASZTAG.

BÖLÖMBIKA.

„Bölömbika = bölénybika" — mondják legkiválóbb szakembereink (Munkácsi, 1902; Gombocz 1907 stb.), és csak Simonyi magyarázza „bölömbölő-bikának" — amit különben már Sándor István is tudott 1801-ben, p. 174. Hogy ez utóbbinak feltétlenül igaza van, és hogy *még csak szó sem lehet* a másik magyarázatról, ezt következővel bizonyítom:

1. A belembika szó *valamennyi* 1750 előtti nyelvemlékünkben *kivétel nélkül* a nádi bika madarat (butaurus, butio, onocrotalus stb.) jelenti. Márton József 1811-ben Bécsben, az első, aki Auerstiernek minősíti. Ő azonban nem ismeri sem a madarat, sem a bölényt, s így reá semmit sem adhatunk.

2. A nádi bika (Ardea stellaris) régen felette közönséges volt. Bömbölő hangjával már 3 km-ről magára vonta a figyelmet és minden európai meg ázsiai nép a bikának madárképmását látta benne és arról nevezte el. E nevek fordításai: ökörbika, vizi bika, mocsári bika, tehénmadár, taviökör, bőgőmadár, nádi bőgő, vizi ökör, mocsári ökör, bika, bikamadár, ökör, ősbika, őstulok stb., melyhez járul magyar neve is: bölömbölő bika, azaz bömbölő bika, ahogy Zrínyi is mondja („bölömbölő bölömbikát") és újabb neve dobosgém.

3. Semmiféle nép a világon a nádi bikát nem hívta „bölénybikának", mire nagy oka volt, mert ez az állat, amint azt legjobb ismerői (Westberg 1932, 154; Meyer-Kobier 1927, 341 stb.) sokszor hangsúlyozták, szinte néma: „Ein stimmloses Tier!" Csak nagy felindulásában hallat valami mormogás-félét vagy mély horkantást, s így nem lehet őt megtenni a bömbölés prototypusának, — még zokon vehetné ez a nemes állat. — Evvel a „bölény"-etymologia el is van intézve.

[32] Műveit l. **Géfin Gy.**: I. m. II. k. 354. l.

4. Magától értetődik, hogy a nép mindíg nagyon ismert dolgokhoz hasonlít. A nép tömegei azonban a bölényt — kivéve a vadászokat — sohasem ismerték s avval nem rokonszenveztek, mert hasznát nem vehették (erről sokkal bővebben irok „A magyar bölény történetében"). Annál jobban ismerték azonban hajdan, — a „bölömbölő bika" név keletkezésének idejében, — a házimarha ősét, az ősbikát (Bos primigenius), amelynek hangja háromszor volt hatalmasabb mai csenevész bikáinkénál. Csordái akkor mindenütt közönségesek voltak, melyeket mindenütt megszelídített a nép,[1] mert óriási értéket képviselt és akkor a mai banknótákat helyettesítette. Nincs az ember kultúrtörténetében állat, mely oly fontos szerepet játszott volna, mint ez az őstulok. Sok nép istent formált belőle (púnok, egyiptomiak, babilóniaiak: Mithras-kultusz stb.). Róla keresztelt el a nép növényeket, ivótülköt, kürtöt, hősöket; szerepel példabeszédekben, hasonlatokban — mindíg csak az őstulok és sohasem a bölény (l. Szalay B.: Wisent in Ortsnamen 1915. p. 64—70.). A magyar nyelvben és másban sincs a bölény, zubr szónak semmiféle származékszava, (mi eléggé bizonyítja, hogy a nép nem ismerte), holott a románban, szlávban 12 származéka van a bour, tur szónak (= őstulok).

A burjet nyelv egyszerűen ukur-nak (= ökör) mondja a dobos gémet, az orosz szimplán buik-nak, bugai-nak (= bika); egy német nyelvjárás pedig egyszerűen Urrind-nak (= őstulok; l. Frisch szótárát 1741. 40.). Így jövök arra a gondolatra, hogy a bölömbika eredetileg tán a magyarban is az őstuloknak — régóta hiába keresett — neve volt, amely csak utólag ment át a madárra, mint „bölömbika-madár."

5. A Besztercei Szószedetben olvassuk: „Belembika = enthaurus", mihez Finály megjegyzi: „A latin szó csinált szó, de miből?" Szerintem ez rossz olvasás, mert ott bizonyosan buthaurus állt! (n = u; e pedig egy kis b), ez pedig a nádi bika ismert neve! Az előbbi szószedetet nagyobbrészt lemásolta a Schlägli szójegyzék is. Ez a buthaurust tévesen centaurus-nak olvasta. Miután pedig abban az időben centauruson magát a bölényt is értették (l. Szalay, Halpful im Nibelungenliede 1914. 298), kijavította a Besztercei Szószedet „belembikáját" (melyről tudta, hogy madár) „bwlen"-né, hogy találjon a centaurushoz. Ebből is látszik, hogy akkor belembikán madarat értettek!

6. Mellékesen jegyzem meg, hogy a Besztercei Szószedet „torontayl = istiulio"-ja, és a Schlägli Szójegyzék „ifinilio"-ja („spirilio" helyett áll!) csak a középkori smerilio romlása = Falco aesalon, németül Merlin, bajorul Schmerlin, amelynek 60 féle formája ismeretes, így a külföldi irodalomban: Sperilio, smirilius, smerillus, smircileo, sinecilio, Albertus Magnusnál mirlus, stb. Ezen s más formákra már 1932-ben figyelmessé tettem egy ornithologusunkat. Ezen „formák" java része nem is forma, hanem hibás írás és méginkább hibás olvasás! **Dr. Szalay Béla** (Nagyszeben).

[1] Ezt én bizonyítottam be: Polyphyl. Rinderabstammung 1930, p. 196.

AZ ÉREM

c. folyóirat legutolsó (VII.) évfolyamában több igen gyakorlati értékű tanulmányon kívül megjelent Karny Rezső dr.-nak, a Magyar Hadimúzeum éremtárosának, tanulmánya a magyar szabadságharc emlékérmei és kitüntetéseiről.

Ebben a 33. sz. alatt egy 32 mm. átmérőjű ólomveretet említ, mely előtte az irodalomból ismeretes.

Ebből az éremből — melynek kurziv betűs helyes felirata: Lelki / esméret / szerént /, hátlapon: Csak / a' köz Jóra / tekints / – a Vasvármegyei levéltárban eredetinek látszó csomagolásban két kisebb zsákban néhány száz darab található, melyeknek anyaga azonban cín, átmérője pedig — mivel széles pereme van — 36 mm. Egy-egy példánya a szombathelyi múzeumon kívül a Nemzeti Múzeum éremtárában és Diósgyőrött, Éles Géza gyüjteményében is megtalálható.

Hogy vonatkozásba hozható-e a szabadságharc vereteivel, erre nézve az itteni megyei levéltár nem ad felvilágosítást, de a veret szövege elárulja, hogy szavazó bárcának volt szánva. Használatba azonban nem került.

Ha tehát a szerzőtől idézett adatok nem tévesek, a mi szavazó bárcánknak csak próbaverete lehet az, amit ismertetett.

H. T. A.

*

ADATOK VAS VÁRMEGYE LEVANTEI KAVICSTAKARÓJÁNAK ISMERETÉHEZ.

Az a magasfekvésű kavicsterrasz, amely a Rába jobboldalán a stájer határtól a Marcal—Rába szögéig húzódik, a Rába vonalán hirtelen, aránylag meredek lejtővel ér véget. A Kemeneshát eme kavicsborította fensíkja Vas vármegye legszámottevőbb levantei maradékfelszíne.

A kavicstakaró kormeghatározása körül hosszú időn át részben ellentétes vélemények hangzottak el (l. az alant idézett munkákat). Célom most az utóbbi időkben felmerült újabb adatokat és az azokból levonható következtetéseket közrebocsátani.

Bandat felvételeiből derült ki, hogy legmagasabban fekvő levantei kavicsterraszaink a Kőszeg—Rohonci Hegység északi peremén feküsznek. Lékán 470—450 m magasságban, majd a hegység déli peremével közeledve az Ariegl-en már csak 397 m, Rendektől ÉNy-ra 342 m, ÉK-re pedig 300 m magasságot érnek el. A Kőszeg—Pogány—Doroszló vidékén tapasztalt 316 m magasság mellett a Velemtől DNy-ra fekvő Hótheegyen ismét 380—400 m magasban jelentkeznek.

Viszont az is ismeretes, hogy a Kemeneshát felsőlevantei kavicstakarója átlagosan 50—60 méterrel alacsonyabban fekszik a doroszlóvidékieknél, csupán Apátistvánfalva körül éri el

ez utóbbiakat magasságban. Szemlélhetőség kedvéért táblázatosan közlöm a legjellemzőbb adatokat.

Öv	I. csoport	II. csoport	III. csoport	IV. csoport
Északvasmegye	Léka 470—450 m	Ariegl 397 m Hóthegy (Velem) 400 – 380 m	Doroszló-Kőszeg vidékén 320 – 300 m	
Délvasmegye		Ezüsthegy (Silberberg) 404 m	Apátistvánfalva 315 m	Ivánc 238 m Nagycsákány 234 m Kismákfa 230 m Sótony 212 m Kemenessömjén 180 m

E táblázatból világosan kitűnik, hogy az eredeti levantei kavicstakaró maradványait ma már nem az eredeti t. sz. f. magasságban találjuk, mert azt az azóta bekövetkezett tektonikus mozgások szétdarabolták és helyzetéből kimozdították.

Táblázatunkban a függőleges vastag vonalak jelzik azokat a főtöréseket, amelyeknek jelen esetben az elsőrendű szerep jut. Az első tekintetre kitűnik, hogy a sopron—kőszeg—sóskúti főtörésvonal a vasi Alpok vidékét tökéletesen elválasztja, mintegy kiemeli a Kisalföld D-i öbléből. (V. ö. 4, 38. o.). Magában a Kőszeg—Rohonc—Lékai hegycsoportban 3 jól megkülönböztethető szintben találjuk a kavicstakarót, amiből következik, hogy a szakaszos törések és vetődések még a felsőlevantei időszak után is számottevő mértékűek voltak.

Azonban az is igaz, hogy az említett főtöréstől D-re a felsőlevantei alemelet üledékei olyan zavartalan, egységes szinten fordulnak elő, hogy fel kell tételeznünk, amint azt a tektonikai vizsgálatok is igazolják (V. ö. 4, 38—39. ol.), hogy az említett főtörés- és a Rába törésvonala között egységes táblasággal van dolgunk.

Ferenczy l. a. id. dolgozatában a középlevantei denudációs térszín t. sz. f. magasságát 230 m-ben határozta meg s erről id. dolgozata 3. ábráján Ivánc—Csákány között tanulságos szelvényt közöl. Az ő megállapításait vihetjük tovább egy lépéssel az alábbiakkal.

1933. nyarán Gyöngyösapáti határában a kőkereszttel jelölt, t. sz. f. 244 m magas halmon lévő homokbányában Mastodon sp. maradványaira bukkantak. A lelőhely fínom, szürkés-sárgás, csillámdús, álréteges homok. Molluszkafaunát eddig nem sikerült gyüjtenem. Fenntartással, a lelet alapján alsólevanteinek vehetjük.

A lelőhely egykori tó üledékeit tárja fel. A Mastodon is a tóba veszett, vagy pedig a hulláját, (illetőleg annak egy részét) sodorta az odaömlő vízfolyások egyike a tómederbe. A partközeli homokköves rétegek nagyon szépen őrizték meg az egykori hullámverés nyomait fosszilis homokfodrok alakjában.

Az apáti lelőhely 244 m magasságban fekszik. A környéken a levantei homok szabadon bukkanik elő, a plejsztocén kavics hiányzik róla. Az apátii Mastodon-lelet lehetővé teszi, hogy Ferenczy középlevantei denudációs térszínét Gyöngyösapáti—Vasvár között is megvonjuk.

Ez a távolság közel 30 km; nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy közben 14 méteres magasságkülönbséget találunk. Ez kb. megfelel az eredeti térszín lejtésviszonyainak és nem tesz ki 1°-ot sem! (Apáti 244 m — Vasvár 230 m.) A viszonyokat a mellékelt ábra szemlélteti.

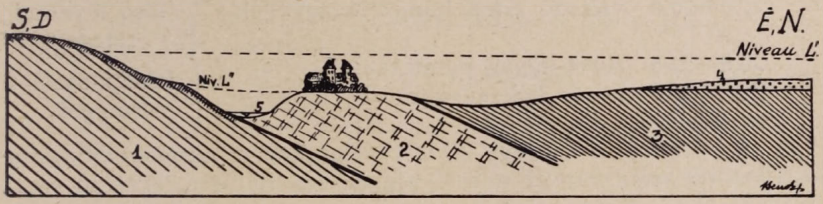

Ezen középlevantei kori denudációs térszín megállapíthatósága és élesen kitűnő volta a bizonyítéka a Rábatörés postlevantinien korának és ez bizonyítja azt is, amire egyébként Sümeghy mutatott rá elsőnek 1923-ban, hogy régi geológiai felvételeink (a M. kir. Földt. Int. magyarázó szöveg nélkül kiadott 1 : 1 44000-es méretű geológiai térképein „diluviális, vagy legfelső neogén korú kavics") hibásak. Azóta is plejsztocénnek jelzik a Kemeneshát felsőlevantei kavicstakaróját és nem mentes e hibától Kogutowicz 1930-ban megjelent munkája sem.

Az említett középlevantei korú denudációs térszín jelentkezik még az északi főtörésen túl is: ha Doroszló—Apátistvánfalva példájára utalok.

A következőkben a Kemeneshát rétegviszonyaihoz óhajtok szolgálni egy adattal. 1932—33-ban Holéczy Zoltán dr. kutat ásatott kemenessömjéni szőlejében, amely 167.5 m A. f. magasságban fekszik.

17 méterre lehatolva munkájuk még teljesen eredménytelen volt, mire felkért, hogy a viszonyokat megvizsgálva adjak a továbbiakra vonatkozólag szakvéleményt. Véleményem szerint tovább haladva 22—23 m relat. mélységben a vízzáró pontusi agyagot el kellett érnie, ami be is következett. A kút, amelynek szelvényét itt közlöm, rendkívül bővízű. Említésre érdemes még, hogy az átütött rétegek oly szilárdak, hogy a kútnak semminemű falazata sincs, amint az a környéken általában szokásos.

Holéczy dr. kútjának szintje: 167.5 m A. f., szelvénye pedig:

0.0—0.5	humusz	
0.5—1.2	kövér vörös agyag	felső levantei rétegek.
1.2—2.0	fehér agyag	
2.0—3.1	homokos folyami kavics	
3.1—4.0	fehér, finomszemű homok	
4.0—16.0	vörös, szemcsés, gyengén csillámos homok	
16.0—16.1	barnásvörös agyag mészgöcsökkel	
16.1—17.0	vörös agyagos homok	
17.0—20.0	változó színű homokos agyagok	középső és (?) alsó levantei rétegek.
20.0—22.5	sötét agyag ligniterekkel	felsőpontusi rétegek.
22.5—23.0	kövér kék agyag	
és tovább		

A kúttól É-ra mintegy 2 km távolságban a pontusi kék agyag a felszíntől számított 5.4 m mélységben van feltárva, 179.7 m A. f. magasságban. Ezen adatból számítva a rétegek pontos dőlése É—D-nek kereken 1°-nak adódik. Megjegyzem, hogy a feltárásokban ez a kis érték mérésekkel is megállapítható, sőt jól érzékelhető.

Dr. Bendefy László.

[1] **Ferenczy I.**: Geomorfológiai tanulmányok a Kismagyarföld D-i öblében. Földt. Közl. LIV. kt. Bp. 1924.

[2] **Sümeghy J.**: Zalaegerszeg környékének levantei korú képződményei. Földt. Közl. LV. kt. Bp. 1925.

[3] **Benda L.**: Morfológiai tanulmány Tobaj vidékéről. Földr. Közl. LIX. kt. Bp. 1931.

[4] **Benda L.**: Belsőkontinentális kéregmozgások Csonkamagyarország területén. Geogr. Pann. III. Pécs, 1932.

[5] **Bandat H.**: Die geologischen Verhältnisse des Kőszeg-Rechnitzer Schiefergebirges. Mit d. Abb. 14. u. zwei kolorierten geol. Karten. Földt. Szemle, I. Ed. Heft. 2. Seite 140—183. Bp. 1932.

[6] **Benda L.**: Újabb pikermi-i típusú lelőhelyek Vasvár megyében, p. 35—48. Ann. Sab. 1928.

[7] **Kogutowicz K.**: Dunántúl és a Kisalföld. I. kt. Bp. 1930.

*

KIEGÉSZÍTÉSEK

„Megemlékezés gróf Ambrózy-Migazzi Istvánról" című cikkem (Vasi Szemle 1935. II. évf. 1—27. l.) „Irodalom" fejezetéhez jórészt Moesz Gusztáv dr., nyug. nemzeti múzeumi igazgató úr szíves közlése alapján.

I. Gróf A. M. I. botanikai vonatkozású főrendiházi beszédei:

1. 1899. ápr. 24-én a magyar dendrológia érdekében. (Lásd Fekete-Blattny: Az erdészeti jelentőségű fák és cserjék elterjedése a Magyar Állam területén. 1913.)

2. 1910. dec. 20-án a budapesti botanikus kertek elhelyezéséről. (Meg-

jelent az Országgyűlési Értesítőben, Budapesti Közlöny 1910. évi 291. sz. 17—19. l. — Ismertetését lásd az eredeti cikk 20. lapján.)

3. „Növényrezervációk stb." című közleménye németül is megjelent e címen: Pflanzenreservationen und Parke in Mitteleuropa und Ungarn. Malonya—Jeli. (Bot. Közl. XX. 1923. (20)—(21) l.)

II. Gróf Ambrózy-Migazzi Istvánra és működésére vonatkozó közlemények:

1. Buchta Viktor: Spamienka na grofa dr. Stefana Ambrózy-Migazziho. (Slovenské Ovocinárstvo. Bratislava. Ročnik XI. Čislo 237—238. 25 Marca. 1934, 33—34). Arcképpel.

2. Buchta Viktor: Zakladatel' večne zelenych Mlinican. (Slovensky Denik, XVIII. Čislo 76. Bratislava. 1934. apr. 1.).

3. Domin Karel cikke a prágai Prirodni Ročnik VI. évf.-ában jelent meg 1925-ben, 1—16. l.

4. Gáyer Gyula: Természetvédelem és kerti kultúra. (Budapesti Hírlap, 1925. okt. 28. sz. 3. old.)

5. Lyka Károly: Szárnyas munkatársaink. (Új Idők. 1917. febr. 4. sz.)

6. Lyka Károly: A malonyai örökzöld park. (Új Idők, XXXII. évf. 1926. 27. sz. 13—14. l.)

7. Máday Izidor: Háború és madárvédelem. (Állatvédelem XIV. évf. 1917. januári sz.)

8. Mišak Josef művének részletesebb címe: Immergrüne Laubgehölze. Erfahrungen in Malonya. Berlin Westend. 1925. (Bücher der Gartenschönheit IV. Bd.) E mű cseh nyelven is megjelent.

9. Moesz Gusztáv: Háború és madárvédelem. (Az Ujság 1917, január 12, 10. o.)

10. Moesz Gusztáv: Madárvédelem mezőgazdaságunk érdekében. (Pesti Napló 1917. január 28. sz.)

11. Moesz Gusztáv: Eine beachtenswerte Aktion zum Schutze der Vögel im Interesse unserer Landwirtschaft. (Westungarische Grenzbote, Pozsony, 46. Jahrg. 1917. 2. Feber).

12. Moesz Gusztáv: Anlage von Parken und Pflanzenreservationen in Mitteleuropa und Ungarn. (Pester Lloyd, 1923. 16. Nov. S. 4.)

13. Simonkai Lajos: Hazánk örökzöld cserfája. (Bot. Közl. 1909. 320. l.)

III. Gróf Ambrózy-Migazzi Istvántól származó dendrológiai adatok találhatók még Fekete-Blattny fentebb említett művében.

Polgár Sándor dr.

TULIPÁNTOS LÁDA.

Itt van a nép, megjött a Nép
Vihar-irammal, Hadak Útján. (Ady.)

Rábagyarmati kiolvasó versek.

Gyüjtötte és ismerteti: NAGY ERNŐ.

Az alábbi gyerekversek nagyszámú tanítványaim ajkáról ellesett érdekes apróságok. Fogósdinál, bujósdinál s egyéb játékoknál az igazság úgy kívánja, hogy a fogó („húnyó") a gyereksereg-ből kiolvastassék. Erre szolgálnak az alábbi versikék. Egyike-

másika országosan ismert, csak legfeljebb némi változtatást végzett rajtuk a gyerek soha nem pihenő képzelete és csacska szája. Van azonban köztük szép számmal eredeti, másutt nem hallható vers is. A kiolvasás szaggatottan, szótagolva történik, s akire az utólsó szó esik, az kiáll a seregből. Az izgalmas kiválasztás a két utolsónak maradt gyerek közt dől el. Akire a végszó esik, az megegyezés szerint vagy kiesik, vagy pedig az lesz a játékban az első fogó. Az utolsó szavakat rendesen nagyobb nyomatékkal és erősebb tagolással mondják, míg a versek elejét gyorsan hadarják le. Minden szótagra más gyerek felé mutat vagy bök ujjával a kiolvasó. Az utolsó kettő kiolvasása után aztán haladéktalanul indul a játék.

1.

Szil-szál szalmaszál
Ecki-pecki, tengerecki,
Pál-Péter eredj ki!

2.

Ádám, Éva kertben voltak,
Madarat lüttek, hányat lüttek?
Mondd meg te!

3.

Ecc-pecc, kimehetsz,
Holnapután bejöhetsz,
Cérnára cinegére,
Ugorj cica az egérre,
Füss!

4.

Oh, oh, oh, tündér kaszinó,
Akire a 9 kerül, az lesz a fogó:
1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9.

5.

Egyedem-begyedem, tenger tánc,
Hajdu sógor mit kívánsz?
Nem kívánok egyebet,
Csak egy karéj kenyeret!
(vagy: csak egy koszos verebet!)

6.

Lementem a pincébe vajat csipegetnyi,
Utánam gyütt édesapám pofon veregetnyi.
Nád közé bújtam,
Nádi sipot fújtam,
Az én sipom így szól: ti-tá-tu,
Te vagy az a nagy-szá-ju!

7.

Ön-dön dé-nusz,
Moreke tékusz,
Tiki-taka,
Ön-dön dusz.

8.

Etyem-petyem-pontyom,
Mosogató rongyom,
Mért nem voltál itthon?
Kaptál volna hust.
Én egy kicsit kaptam,
Tarisznyába raktam,
Mire haza értem
Mind el po-tyo-gat-tam!

Hasonló ehhez, de szláv hatást mutat:

9. Edem-bedem,
Szecska redem,
Tán tuti,
Bernát tuti,
Trics!

Ismert versike a következő:

10. Amerikában volt egy bolt,
Abban mindenféle volt,
Tinta, toll, papiros,
Ez a fiu nem piros,
Ha nem piros, halovány,
Ez a fiu nagy szamár.

Érdekes két variáns a következő:

11.

Egy, kettő, három, négy,
Kopasz barát hová mégy?
Nem menek én messzire,
Csak a város végire.
Ott áll egy katona,
Kérdem tőle, hány óra?
Fél tizenkettő.
Bemegyek a templomba,
Két angyal minisztrál,
Kis Jézuska prédikál.

12.

Egy, kettő, három, négy,
Kopasz barát hová mégy?
Szőrt szedegetni.
Minek az a szőr?
Szitát kötögetni.
Minek az a szita?
Korpát eregetni.
Minek az a korpa?
Disznónak kell adni.
Minek az a disznó?
Háját ki kell venni.
Minek az a hája?
Kocsira kell kenni.
Minek az a kocsi?
Vásárra kell menni.
Minek az a vásár?
Szép ruhát kell venni.
Minek az a szép ruha?
Isten házába kell menni.

Ez utóbbinak átköltése talán ez az ÁBC-és könyvekbe is belekerült versecske:

13.

Zümmög a méh, dong a légy,
Tercsi hugom hová mégy?
Kendert nyünyi, szaggatnyi,
Kendert adom tónak,
Tó után tilunak,
Tilu nekem majd szöszt ád,
Szöszt adom rokkának,
Rokka nekem fonalt ád,
Fonalt adom takácsnak,
Takács nekem vásznat ád,
Vásznat adom vevőnek,
Vevő nekem bankót ád,
Bankót adom bótosnak,
Bótos ád egy könyvecskét,
Tanulok egy versecskét.

De hogy ilyesmi a gyerekek vastagabb és szabadabb nyelvén nem egyedül álló, arra legyen példa a következő szám, melyik minden változtatás nélkül a maga hamisítatlanságában adja a falusi gyerekek kiszólását. Felépítése tekintetében nagyjában egyezik a megelőzővel:

14.

E' vótam arra le,
Tarka tikot nyergeni,
Találam egy vasat,
Vasat adtam kovácsnak,
Kovács adott szénát,
Szénát adtam ökörnek,
Ökör adott trágyát,
Trágyát adtam fődnek,
Föd adott árpát,
Árpát adtam disznunak,
Disznu adta háját,
Háját adtam szekérnek,
Szekér adott szurkot,
Szurkot adtam kódisnak,
Kódis adta botját,
Ugy vég huztam hátán,
Vég sz.rta a vásárt.

Ehhez hasonló, de szelídebb, mondhatnám tanulságos a következő kiolvasó vers:

15.

Hid alatt, pad alatt volt egy ház,
Abban lakott Mikulás.
Belecsett buzaszem.
Minek az a buzaszem?
Kenyeret sütni.
Minek a kenyér?
Gyerekeknek adni.
Minek az a gyerek?
Iskolába járni.
Minek az az iskola?
Hogy ne legyünk ostoba.

Erről a kiolvasó versikéről szinte azt gondolom, hogy két különböző kiolvasó vers összeolvadásából keletkezett. Mikulásról ugyanis van egyéb vonatkozásban is szó egy versikében, mely szervesebb összefüggést mutat a Mikulás szeretett, de félt személyével:

16.

Hid alatt, pad alatt volt egy ház,
Abban lakott Mikulás.
Kértem tőle vacsorát.
Azt mondta, hogy pofon vág.
Ha pofon vág, meghalok,
Elvisznek a bihalok.
Répa közé (krumpli mellé) temetnek,
Megesznek az egerek.

Viszont az iskola hasznosságáról, melyről a 13. versben szó van, más versike is megemlékezik:

17.

Pap-utcába kisütött a nap,
Beharangozott a pap.
Gyertek lányok iskolába,
Öltözzetek papruhába!
Állj meg kocsis a piacon,
Hadd szálljon le a menyasszony.
Menyasszonynak ékes kontya,
Vőlegénynek pödrött bajsza.
Lő-rinc pinc, te-vagy-kint!

Szolgáljon ez a kis gyüjtemény főkép tanítóknak, tanítónőknek figyelemkeltésül, hogy a gyermeklélek ősi megnyilatkozásait szeretettel figyelgessük, gyüjtögessük, s általa gazdagítsuk a magyar néplélek ismeretének annyira aktuális és nagyjelentőségű tudományát.[1]

*

Népies növénynevek Rábagyarmatról.

Gyüjtötte: **MUSITS JENŐ.**

Almafajták: csöcsalma, vasalma;
bakszakáll (korpafű);
ballafa (jegenyenyárfa);
borza (bodza);
bubola (bimbó);
celence (orgonavirág);
ciruka (fűzbarka);
cirukafa (erdei fűz);
csepeles (bozót);
csillagvirág (százszorszép);
csordáskörte (erdei fenyő toboza);
epergye (szamóca);
gyöjtin (szulák);
hosszukörte (lúcfenyő toboza);
husiti virág (kankalin);
körtefajták: luf..szkörte, tüskiskörte;
krumplirózsa (dália);
leginvirág (cinia);
lendek (zabos bükköny);
lumonyaszilva (egy szilvafajta);
májusi virág (gyöngyvirág);
olbertlevél (babérlevél);
papmonyafa (kecskerágó);
pátránc (páfrány);
pattogu (gyalogfenyő);
rakodla (kecskefűz);
szedernye (földi szeder);
szentgyörgyi virág (gyöngyvirág);
szentilonafa (vörösfenyő).

[1] Rendkívül emelné minden hasonló gyüjteményben (népdalok, mesék, tájszók és szólások, babonák, népszokások mondókái stb.) a népies szövegek értékét, ha nagyrabecsült munkatársaink a lejegyzést szigorú hangtani alapon végeznék (a kettőshangoknak, a hangok színezetének, zártságának, nyiltságának a tényleges kiejtéshez igazodó pontos feltüntetésével). A nótaszövegek mellé — ha csak lehetséges — kérjük a dallam kótáját is. Fel kell jegyezni továbbá a bemondónak nevét, korát, lakását, foglalkozását s minden egyéb olyan körülményt, amely a szöveg stb. magyarázata, története és teljes megérthetése szempontjából figyelembe jöhet. **(A főszerkesztő.)**

ŐRSÉG.

HORVÁTH SÁNDOR: Nóták lobogó szélben. Versek. 28 l. **Égő búzakeresztek.** Novellák. 72 l. Keszthely, 1935. **Falum arca.** Karcolatok. 58 l. Keszthely, 1934.

A szerző — göcseji, szentpéterföldi tanító — egyszerre három könyvecskével lép a nyilvánosság elé. A füzetek vidékies kiállítása első pillanatban bizalmatlanságra hangol, de az első lap, amelyet felüt az olvasó, egyszerre eloszlat minden balsejtelmet. S az első lap után következik a többi is, mert a könyvecskéket nehéz letenni, s az olvasó csodálkozása nőttönnő: olyan írótól, akinek nevével országos folyóiratok s lapok hasábjain még alig találkoztunk, nem várnánk ily igazi irodalmat, ily kitűnő megfigyelő és megrögzítő képességet, a néplélekhez így hozzáférkőzni tudó együttérzést. Értékei már másokat is megleptek; egyik fővárosi lap havi 300 pengő fizetéssel és sok szép, színes dícsérettel igyekezett megnyerni a szegény, fiatal tanítót írógárdájába. A jó göcseji nép azonban nem egészen így gondolkodott az írói sikerről; egyes híven kiszerkesztett esetekre, jellegzetesen megrajzolt egyénekre ráismertek s zokonvették az írói őszinteséget, amely ritkán jár távol a mártiromságtól. Pedig kár szégyenkezniök. A könyvekből, különösen a Karcolatokból, az ősi föld szaga csap föl, s mindenkit megkapnak azok a szokások, babonák, ráolvasó versek, hiedelmek, amelyeknek gyökerei még az ős pogány rétegig nyúlnak vissza, s amelyek a szerző szerető lelkét is írásra ihlették. Működését ép az teszi érdekessé, hogy művészi és néprajzi jelentősége egyszerre van; hogy a nép életét művészi átéléssel, érzelmes, érezhetően meleg és mindíg hozzáhangolt lélekkel fogja föl. Kár, hogy tájszólásokkal fukarkodik, s a göcseji népet irodalmi nyelven szólaltatja meg. Nagy göcseji tájszó-gyűjteményét nem akarja átutazó, élelmes tudósok és féltudósok prédájára bocsátani. Viszont annál nagyobb írói erejére vall, hogy párbeszédei még így is szuggesztív erejűek. — Versei Ady utolsó szakának költészetére emlékeztetnek, technikájuk egy hozzáértő jóbarát fésülő keze után sírna; de így is értékek. „Úgy akartam, én leszek a lámpa, s felfüggesztenek minden házba, a mestergerendára." Kívánjuk, hogy ez a szándéka teljesedjék. S azt is kívánnók: bár minden vasi tájnak akadna egy Horváth Sándora.

Szó.

*

DR. GÉFIN GYULA: A szombathelyi egyházmegye történetének III. kötete. (Szombathely, 1935; a szerző kiadása; a Martineum könyvnyomda Rt. nyomása; 2 műmelléklettel és 15 szövegképpel.)

A legelső, amit ezzel a hézagpótló jelentőségű könyvvel kapcsolatban ki kell emelni, a szerző alázatos és áldozatosan önzetlen tudományszeretete.

A könyv — a szombathelyi egyházmegye papjainak történelmi névtára — anyaga és műfaja ugyanis nem tartozik a legcsábítóbb történelmi feladatok közé. A szombathelyi egyházmegye 1495 élő és elhalt papja életrajzi adatainak összehordása esztendők kemény, aszkétikus fegyelmezettségű kutató munkáját igényli. Annál is inkább, mert a szombathelyi egyházmegye csak a mult század nyolcvanas évei óta tünteti fel schematizmusaiban papjai életrajzi adatait is. A korábban élt papok életrajzi adatait bizony úgy kell összehordani fáradságos és szerteágazó kutató munkával a levéltárak anyagából: a püspöki levéltár irataiból, a plébániák archivumaiból, a canonica visitatio jegyzőkönyveiből stb.

Ma a történelemtudomány terén az újraértékelő szintézisek korát éljük. Tudósaink előtt csábítóbb feladat az ismert tájak új megvilágítása, mint az ismeretlen tájak feltárása. Ha valaki mégis négy-öt esztendei aszketikus kutató munkát parancsol magára, akkor olyan tárgyat keres,

amely szemre tetszetősebb, amelyet egyetemesebb érdeklődés kísér és amely legalább a feldolgozáskor enged tágabb teret az írói eszközök szélesebb skálájú kibontására.

Nem vitás, hogy a külszínre igazán nem a legtetszetősebb és nem a legcsábítóbb műfaj a párszoros, esetleg egy-két oldalas életrajz. Kivált, ha ezerötszáz darabot kell belőle megírni, s főleg, ha a hősök legnagyobb része csak a mindennapi kötelességteljesítés egyszerű katonája. Már ennél a penzumnál bizony sokkal csábítóbb feladat a nagy, mozgalmas életű hősök vagy színes, érdekes korok ábrázolása. Bizonyos, hogy Géfin dr., aki nagy műve előző köteteiben éppen ebben az irányban mutatta meg képességeit, ezúttal is talált volna a szombathelyi egyházmegye történetéből hasonló témákat. Ő azonban nagyon jól tudta, hogy a szombathelyi egyházmegye multjának feltárása elsősorban nem szép, színes feladatokat diktál, hanem az alapvetés, a feltárás, az anyag összegyüjtésének és rendszerezésének sokszor bizony száraz és mindig fáradságos munkáját. És vállalta és elvégezte a feladatot, mert tudta, ha ő nem végzi el, akkor talán újabb száz esztendőre megreked nemcsak az alapozás műve, hanem mindaz a színesebb teljesítmény is, ami az ő alapvetése nélkül ki nem sarjadhat.

Aszkézisével nagy hálára kötelezte a tudományt. Nemcsak az egyháztörténelem művelőit, akik érdekes és fontos forrásművel gazdagodtak, hanem Vasmegye multjának kutatóit is. Aki ugyanis Vasmegye multjával foglalkozik — történjék az bármilyen irányban— könyvét nem nélkülözheti. Nélkülözhetetlen segédkönyvévé, sőt forrásmunkájává válik a községi monográfiák íróinak csakúgy, mint a megye történetének egyes részletkérdéseivel foglalkozóknak. (Ezt a rendeltetését egyébként kitűnően szolgálja a könyv függeléke: a 30 oldalas helységmutató.)

Az anyaggyüjtés fáradhatatlan szorgalmán és a világos elrendezésen túl meg kell még dicsérnünk a szerző írói eszközeit is. Életrajzai nem merülnek ki a szokványos lexikális adatok felsorolásában, hanem plasztikus képet is rajzolnak. A rutinos történetíró szűkszavúságával a lényeget adja, csak pár ecsetvonást tesz, de a kép mégis élő. Jellemzéséből elénk áll az egész ember, nemcsak a pap,

A könyv nemcsak a tudós szerzőnek és a vasi tudományos munkálkodásnak szerez respektust, hanem a szombathelyi egyházmegyének is. A papi életrajzok a legmeggyőzőbb bizonyítékai annak, hogy a szombathelyi egyházmegye rövid fennállása ellenére is milyen fontos tényezője volt a lelkek szolgálatának, a kultúra terjesztésének és a hazafias érzés fenntartásának és fejlesztésének. Az olvasó egyre mélyülő tisztelettel látja, hogy Szent Márton egyházmegyéjének papsága mennyi kiváló férfiút adott soraiból az Egyház, a haza, a tudomány, irodalom és karitász szolgálatára. Szily János, Herzán Ferenc, Szaniszló Ferenc, Szenczy Ferenc, Szabó Imre, Veinhofer József, Kresznerics Ferenc, Nagy János, Eölbei János és Küzmics Miklós vagy Németh János nemcsak a szombathelyi egyházmegye kimagasló alakjai, hanem az egyetemes egyháztörténetbe, a tudomány-, művészet-, irodalom- és karitásztörténelembe is beírták nevüket.

Pedig a könyv a fény mellett megmutatja az árnyat is. A nagy jellemek mellett a hivatás hajótöröttjeit, dezertőrjeit is felvonultatja Szily, Szaniszló, Veinhofer, stb. mellett, ugyanazzal a tárgyilagossággal mutatja be a hajótörést szenvedetteket is: Alaxay Jánost, Klementsits Ferencet stb. De ez a néhány árny is csak arra jó, hogy annál élesebben domborítsa ki a fényt: a hit, haza és felebaráti szív hőseinek másfélszázad ködén is átragyogó vonzását.

Géfin Gyulában, a történettudósban és az emberben, a száz év előtti nagy, tudós szombathelyi papok lelke él és munkál. **Hegedüs Ferenc.**

MTA AKADÉMIAI KÖNYVTÁR

Makkos Lajos: A jánosházi tornác és a katonaszoba (Der Jánosháza-er Flur und das Soldatenzimmer) — — — — — — 376 old.
Beke Ödön dr.: Népies növényneveink történetéhez (Zur Geschichte unserer volkstümlichen Pflanzennamen) — — — 381 old.
Barcza Leander dr.: Kik voltak a kőszegi vár urai és kapitányai? (Die Burgherren und Haupleute von Güns) — — — — 391 old.
Vecsey Lajos dr.: A szombathelyi kir. líceum alapítása és első évei 1793—1808: III. Előljárók (Die Gründung und die ersten Jahre des königl. Lyceums in Szombathely 1793—1808: III.: Die Vorgesetzten) — — — — — — — — — — 394 old.

ASZTAG. **TRISTE.**

Szalay Béla dr.: Bölömbika — — — — — — — — — 405 old.
H. T. A.: Az Érem... — — — — — — — — — — 407 old.
Bendefy László dr.: Adatok Vas vármegye levantei kavicstakarójának ismeretéhez — — — — — — — — — — — 407 old.
Polgár Sándor dr.: Kiegészítések... — — — — — — — 410 old.

TULIPÁNTOS LÁDA. **BUNTE TRUHE.**

Nagy Ernő: Rábagyarmati kiolvasó versek — — — — — 411 old.
Musits Jenő: Népies növénynevek Rábagyarmatról — — — 414 old.

ŐRSÉG. **WACHT.**

Szó.: Horváth Sándor: Nóták lobogó szélben. — Égő búzakeresztek. — Falum arca — — — — — — — — — — 415 old.
Hegedüs Ferenc: Dr. Géfin Gyula: A szombathelyi egyházmegye történetének III. kötete — — — — — — — — — 415 old.

A leggazdaságosabb tüzelőanyagok:

PÉCSI KOKSZ

Pécsi kőszén, tojásbrikett,
Pécsi kétszer mosott kovácsszén,
Különféle hazai szenek, száraz tüzifa aprítva és ölben.

vitéz SZÉLL MIKLÓS
tüzelőanyag nagykereskedőnél
SZOMBATHELY
Március 15-i-tér 1. szám.

TELEFON: 4. SZ.

FELHÍVÁS.

Az Országos Néptanulmányi Egyesület és a Magyar Nyelvőr megbízta Beke Ödön ismert nyelvtudóst a magyar növény- és állatnevek etimológiai szótárának kidolgozásával, s ő már föl is dolgozta a régi és népies nyelvanyag nyomtatásban megjelent részét. Munkaközben azonban kiderült, hogy sok területről egyáltalán nincs, vagy alig van megbízható anyaggyűjtés, azért szükségesnek tartjuk az egész ország területére kiterjeszkedő gyűjtésnek a megindulását. Kérjük tehát, szíveskedjék följegyezni, hogy azon a vidéken hogy nevezi a nép az egyes növényeket és állatokat. Minden név följegyzése fontos, még a legközönségesebbeké is, így a kerti és mezei, valamint erdei növények, cserjék, gombák, az állatok közül az emlősök, madarak, halak, bogarak stb. nevei. Mindenütt följegyzendő a falu, puszta (megye) és város neve és a kiejtés is megjelölendő. Nélkülözhetetlen az illető növény és állat tudományos meghatározása, s amennyiben ez nehézségekbe ütközik, szakembert kell erre vonatkozólag megkérdezni. Növényeket (szár, levél és virág) legjobb gyűjteni a névvel együtt, a meghatározást elvégeztetjük megfelelő szaktudósokkal. A neveken kívül érdemes följegyezni a növényekhez és állatokhoz fűződő néphitet, babonákat, orvosló erőt, szokásokat, játékokat, mondókákat és versikéket, sőt a gyermekek adta neveiket is, mert sokszor ezek fontos fölvilágosítást adnak a nevek eredetére nézve. A gyűjtés minél nagyobb mértékben való megindítása rendkívül fontos a nyelvtudományon kívül a néprajzra és a természettudományokra nézve. Az adatokat szíveskedjék a következő címre küldeni: dr. Beke Ödön, reálgimn. tanár, Budapest, VII. Rottenbiller-u. 35. IV/26. A megjelenendő munkában a gyűjtők nevét közölni fogjuk.

Az Országos Néptanulmányi Egyesület és a Magyar Nyelvőr szerkesztősége.

SZOMBATHELYI LESZÁMÍTOLÓ BANK R. T.

SZOMBATHELY, SZENTHÁROMSÁG-TÉR 16. SZÁM.

FIÓK: SÁRVÁR.

Anyaintézet: MAGYAR LESZÁMÍTOLÓ ÉS PÉNZVÁLTÓ BANK, BUDAPEST. — Elfogad betéteket és felmondás nélkül fizeti vissza azokat, foglalkozik a bankszakma minden ágával, elintéz deviza-igényléseket és átutalásokat, megszerez kompenzációs kedvezményeket. — Felvilágosításokkal készséggel díjtalanul szolgál.

Múzeumi kölcsönkönyvtár

Nyitva: d. e. 9–12, d. u. 3–½7.

30.000 kötet. — Helyben házhoz szállítunk, vidékre postán.

Dunántúl legmodernebb kölcsönkönyvtára!

MARTINEUM KÖNYVNYOMDA RT. SZOMBATHELY

AKADÉMIAI KÖNYVTÁR